

SZILÁGYI ADRIENN

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit

PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2018

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Magyar Családtörténetek: Tanulmányok

SZILÁGYI ADRIENN

Az uradalom elvesztése

Nemesi családok a 19. századi Békés megyében

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2018

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta az MTA – Lendület
Családtörténeti Kutatócsoport és a Magyar Tudományos Akadémia

További támogatók: Nemzeti Kulturális Alap Alkotói Támogatás (201102/02797)
Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj (NTP–NFTÖ–16–0388)
Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában
a 19. századi Magyarországon NKFIH-kutatási program (K 108670)
Gyula Város Önkormányzata
Dr. Görgényi Ernő polgármester

ISBN 978-963-416-120-2

ISSN 2063-3742

ISSN 2630-9149 (Magyar Családtörténetek: Tanulmányok)

© MTA BTK, 2018

© Szilágyi Adrienn, 2018

A borítón szereplő képek: br. Harruckern János György,
a Harruckern család címere, Vorstern Anna Mária
A védőborítón az ókígyósi Wenckheim-kastély

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Széll Szilvia

Borító: Böhm Gergely

Védőborító tervezője: Györfly Anna

A portréfotót készítette: Óré Adrienn

Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó

Térképek: Nagy Béla

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	9
Bevezetés	11
A kutatás historiográfiai háttere	16
A nemességtörténet a társadalomtörténeti vizsgálatok fókuszában ...	16
Főbb helytörténeti és családtörténeti munkák	18
Az uradalomtörténet gazdaság- és társadalomtörténeti írásokban ...	22
A nemesség házassági kapcsolatai korábbi vizsgálatokban	24
A kutatás levéltári forrásai	28
Az elnéptelenedett Békés vármegye újratelepülése	29
Az újranépesülő megye „közigazgatási kerete”	29
Spontán vándorlások és szervezett telepítések a megyében	31
A vármegye népességének és nemességének alakulása 1715–1851 között	33
A megye kis létszámú „csonka nemessége”	38
A Békés megyében igazoló nemesek vizsgálata	39
A feldolgozás alapjául szolgáló levéltári források	39
A költözések feldolgozásának módszere és az adattábla felépítése ...	42
A nemesek kibocsátó megyéi	44
A vándorlások távolságai	49
A migrációs okok	50
Kik voltak a megyében megtelepedő nemesek?	52
A nemességigazolások időpontjai	55
A migráció mint földrajzi és társadalmi mobilitás	55
Békés megye uradalmi és nagybirtokosai	57
A megye birtokviszonyai	57
A Harruckern-uradalom	57
A szentandrászi uradalom	58
A kétegyházi uradalom	64
A Harruckern-uradalom szerteágazó birtoklástörténete	65
Békés megye indigena családjai	66
Abszontista indigenák a megyében	66
Integrálódott indigenák a megyében	70
Főúri nagybirtokos családok kötődése a megyéhez	75

Magánigazgatás a közigazgatásban	77
Egy óriásuradalom működése és felbomlásának szerepe a megyei nemesség történetében	77
A Harruckern-uradalom kialakulása és széthullása	77
A Harruckern-örökösök családgyűlései – egy maradványuradalom működtetése	89
A családgyűlések helyszínei és időpontjai	92
A családgyűlések résztvevői	94
Közös uradalmi szervezet	96
A családgyűléseken előforduló témák	102
A birtokkormányzat részvétele az igazgatásban	128
A család utolsó tanácskozásaitól a végső felosztásig	138
Összegzés a családi jegyzőkönyvek kapcsán	141
A Harruckern-örökösök közös birtokrészeinek számadásai	142
A közös számadások felépítése és tartalma	142
Takarékoskodók, befektetők vagy a legfőbb hitelezők?	146
Haszonbérletek, avagy kiutalt illetményföldek?	150
A „családi bank” – a közös pénztár mint hitelszervezet	160
A közös kassza kiadásai	163
A közös számadások tanúságai	170
Egy vitatott elidegenítés és körülményei – a Stockhammer-birtokrészek kiárúsítása	173
A Stockhammer család Békés megyei birtokrészei	173
A Károlyi–Stockhammer család osztozkodása	174
A birtokelidegenítés jogi szabályozása a korban	177
Hitel, zálog és csőd a kor hazai jogéletében	180
Stockhammer Ferdinánd adóssága és hitelezői	183
A Stockhammer-birtokrészek elidegenítése	186
Stockhammer Ferenc örököseinek birtokeladásai	198
A Stockhammerek birtokeladásainak értékelése	205
A következők – vásárlók, új tulajdonosok	206
Hitelviszonyok és a tulajdonszerzés körülményei az elidegenítés folyamán	211
A megye birtokosai és birtokviszonyai	212
Az 1857. évi birtokösszeírás	214
Az 1893. évi birtokstatisztika és az 1895. évi gazdaságstatisztika	224
Multipozicionális lokális nemesi elit a megyében	232
A multipozicionális lokális elit leírásának módszere	233
Az elit leírásának kategóriái	236
Általános megállapítások a lokális elit kapcsán	243
A lokális elit tagjai és további csoportjai	245
A megye multipozicionális elitje, avagy a személyes hálózatok ereje	247

A megye köznemességének házassági kapcsolatai 1790 és 1848 között ...	249
Az egyházi házassági anyakönyvek mint a vizsgálat forrásai	249
A házasságkötések jellemzői a statisztika tükrében	252
A megyei elit házassági és rokonsági stratégiái	255
A házasfelek megoszlása származáshely és lakhely szerint	261
A házasfelek kapcsolati hálója a házasságok tanúi alapján	264
Rendi exogámia és lokális endogámia – a nemesi jogállás értéke a megyében	267
Összegzés	270
Levéltári források	277
Nyomatott források	280
Hivatkozott szakirodalom	282
Függelék	305
Térképek	307
Táblázatok	311
Ábrák	357
Személynévmutató	359
Képjegyzék	367
Képmelléklet	369

Mellékletben:

A Harruckern família és örököseinek családfája

A Harruckern família birtokainak családok közötti megoszlása

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A mintegy évtizede készülő könyv befejezése nem könnyű feladat, mint ahogyan az sem, hogy köszönetemet fejezzem ki mindazoknak, akik e hosszú idő alatt emberi és szakmai támogatást nyújtottak nekem.

Köszönetemet elsőként Dobszay Tamásnak szeretném kifejezni, aki nemcsak szakmai tanácsaival segítette a kutatási témám alakulását mind az alap-, mind a doktori képzés alatt, hanem minden helyzetben számíthattam körültekintő meglátásaira és tapasztalataira. Mindenképp köszönettel tartozom az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék valamennyi munkatársának: Erdődy Gábornak, Pajkossy Gábornak, Manhercz Orsolyának, Varga Zsuzsannának, Sipos Balázsnak, Pritz Pálnak, valamint a Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék oktatóinak: Kövér Györgynek, Szijártó Istvánnak és Halmos Károlynak.

Ezúton is köszönöm a szakmai tanácsokat és segítségnyújtást az MTA BTK Történettudományi Intézet Újkori Témacsoport tagjainak: Gyáni Gábornak, Cieger Andrásnak, Völgyesi Orsolyának, Fónagy Zoltánnak, Klement Juditnak és Varga Bálintnak. Külön kiemelném a *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* (NKFIH K 108670) című projekt, illetve a Történettudományi Intézet támogatását a kézirat előkészítésében és kiadásában.

Továbbá hálámat szeretném kifejezni a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárában dolgozóknak, külön köszönöm Erdész Ádám levéltárigazgató és Héjja Julianna Erika főlevéltáros segítségét.

A szakmai javaslatokat illetően ugyancsak köszönet illeti Ballabás Dánielt, Somorjai Szabolcsot és Tóth Árpádot, észrevételeik kutatási eredményeim pontosabb megfogalmazását tették lehetővé.

A kézirat kiadásában a *Lendület Családtörténeti Kutatócsoport* és vezetője, Erdélyi Gabriella nyújtott segítséget, amit ezúton is hálásan köszönök.

Végezetül köszönöm családomnak és barátaimnak, hogy biztattak és támogattak a kézirat megírásában. Szeretettel köszönöm Édesanyámnak, Testvéremnek és mindazon szeretteimnek, akik már nem lehetnek velünk, hogy ezekben a munkával és áldozatokkal járó években minden segítséget megadtak.

Budapest, 2018. április 2.

A szerző

BEVEZETÉS

Ha a nemesi kiváltságokra való hivatkozás leginkább a megyei pozíciók megszerzéséhez szükséges nemesi igazolásokban merül ki, akkor vajon mikor és miben ragadható meg a nemesi öntudat vagy a rendi különállás kifejeződése? Mít jelenthetett nemesnek lenni egy olyan megyében, ahol a nemesek sokáig eltitkolták nemesi jogállásukat? Miként tudott újjáéledni, majd hogyan rétegződött a török hódoltság után egy elnéptelenedett megye kiváltságos rétege? Jelen monográfia többek között ezekre a kérdésekre keresi a választ a 19. század eleji Békés megye nemességének társadalomtörténeti elemzésekor – felhasználva a történeti statisztika eszközeit, bemutatva a nagybirtokos, illetve középbirtokos nemesek viszonyait, kapcsolati hálózatát –, továbbá a történeti-jogi értelemben vett rendiség leépülésére vonatkozóan viselkedésszociológiai megállapításokat tesz. Ez utóbbi ugyanis olyan finomabb mutatókat kínál, amelyek többet elárulhatnak a megye nemességéről, minthogy van-e valakinek valamilyen privilégiuma vagy törvényben szentesített kiváltsága, hiszen a klasszikus „egy és ugyanazon nemesség” elve a 19. századra már semmiféle viselkedésszociológiai egységet nem mutat. A pusztán jogi fikció mögött számos magatartásforma húzódhatott; példának okáért a megyében nagy számban élő, nemesi birtokkal nem rendelkező armalisták vagy valamilyen foglalkozást választottak, és ezzel a megye elitjéhez közelítettek, vagy jobbágytelken ültek, és a jobbágyság felé gravitálhattak. Ezen megközelítés szerint nemcsak a nemesek és nem nemesek közötti, hanem a nemességen belüli határvonal is plasztikusan értelmezhető: a migráció vizsgálatához használt, a megyei tisztségek elnyeréséhez szükséges nemességigazolásokban a nemesi jogállás hivatkozási alapként jelenik meg, azonban úgy tűnik, hogy a házasságkötésekben és a családi kapcsolatokban ez már kevésbé vagy csak bizonyos körökben fontos. Ezek a kérdések és válaszok egyértelműen túlmutatnak a vizsgálat alapját képező megyei összeírásokon és statisztikákon, továbbá a megyét érintő korábbi elemzéseken.

A monográfia mindenekelőtt a nemességtörténeti feldolgozások sorába illeszkedik, hiszen azok a tanulmányok, amelyek főként a Dunántúl, valamint az Alföld északi részét szegélyező megyék nemességét vizsgálják társadalomtudományi szempontból, számos – jelen vizsgálattal párhuzamot jelentő – jellemzőt és sajátosságot vonultattak már fel. Az Alföld déli része viszont mélységében kevésbé vonzotta a kutatókat, azaz a megye nemességének társada-

lomtörténeti elemzése önmagában új kutatási eredmények közlését jelenti. Az elemzés jelentősége abban az egyszerű tényben is megfogható, miszerint a török hódoltság idején „elnéptelenedett” megye nemesi rétege újrastrukturálódott, hiszen a megye működésének feltétele és egyben következménye is volt a megye újranépesülése és a helyi nemesség újraformálódása. Ez a regenerálódási folyamat – ahogyan korábbi kutatásokból is ismeretes – majd két évszázad alatt sem tudott teljessé válni, mivel a kisbirtokosok hiánya és a vékony középbirtokos réteg mellett leginkább csak a két szélső nemesi réteg, a nagybirtokosok és az armalisták csoportja alakult ki a megyében. Ennek oka az elemzés másik figyelemre méltó jellegzetességében, a megye birtokviszonyaiban mutatkozik meg.

A könyv első lényeges részkérdése az immigráció: vajon honnan érkeztek a megyébe bevándorló nemesek, mi lehetett útra kelésük oka, miképp oszlott meg a megye nemessége a megye települései között, illetve hogyan integrálódtak az érkezők letelepedésüket követően a megye életébe, továbbá megfigyelhető-e a betelepült nemest és annak leszármazottait összevetve valamilyen fajta egzisztenciális vagy „társadalmi” rangemelkedés? Természetesen a korszak nemességének migrációja már képezte kutatások tárgyát, hiszen a túlnépesedő észak-magyarországi megyék népességkibocsátása és az alföldi megyékkel való migrációs kapcsolata ismert jelenség. Ennek számszerűsíthető elemzése, a kibocsátó megyék részvételi arányának bemutatása azonban ez idáig nem készült el. A rangsorban az észak-magyarországi megyék mellett a szomszédos megyéket is – amelyek egyébként maguk is táplálkoztak az észak-magyarországi megyék elvándorló lakosaiból – az első helyekre várta a vizsgálat. Kérdés volt ezenfelül az is, hogy vajon Erdély vagy a Dunántúl nemeseinek mennyire voltak célpontjai a megye települései. Az elemzés nemcsak a megyében igazolt nemesség statisztikai áttekintésére és a nemesség eredeti lakhelyének regisztrálására, hanem a bevándorlás idejének és okának feltárására is hangsúlyt helyez: a megye betöltetlen hivatalnoki állásai és csalogató földbősége ugyanis egyaránt hívogatók lehettek egy korabeli nemes számára.

Mindemellett az a sajátos birtoklástörténeti tény is kiemelendő, hogy a megye nagy részét – nagyjából öthatodát – jelentő gyulai uradalom a Harruckern család kezében összpontosult. Jelenlétük nagyban befolyásolta a megye nemességének további formálódását, rétegződését, sőt birtokhoz jutását is. A Harruckern-örökösök ugyanis természetsszerűleg igyekeztek a família birtokait családon belül tartani, de a birtokosztódások, a házasságokkor történő részesedések és a csőd közeledtével bekövetkező kényszerű zálogosítások, eladások miatt ez egyre nehezebbé vált, azaz egyre több új birtokos részesült az uradalomból. Az erős családi összetartás és a közös birtoklás viszont még így is késleltetni tudta az örökség szétforgácsolódásának folyamatát, és így csak egy vékony középbirtokos réteg alakulhatott ki a megyében. A Harruckern-uradalomhoz nem tartozó, lényegesen kisebb – együttesen a megye hatodát jelentő – két másik uradalom nem bírt ekkora befolyással, hiszen a két-

egyházi uradalom végig a (zsadányi és törökszentmiklósi) Almásy család kezén maradt, a szentandrászi uradalom pedig a (pákosi) Paksy család örökösei között oszlott meg. Bár a Harruckernek Békés megyében betöltött szerepéről más kutatások számos alkalommal szóltak – hangsúlyozva Harruckern János György a vármegye benépesítéséért, a vármegyei élet megindulásáért vállalt erőfeszítéseit és komoly anyagi áldozatait –, a Harruckern-örökség átfogó társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálatára, valamint a 19. század elején formálódó, az uradalom életébe és a megye apparátusába bekapcsolódó megyei középbirtokos családok elemzésére még nem került sor.

A monográfia a másik két uradalom rövid bemutatása mellett – nagyságából és befolyásából adódóan – külön tárgyalja a Harruckern-uradalom birtoklástörténetét. A Harruckern-örökösök közös birtokrészeinek irányítása által életre hívott családgyűlések, az azokon elkészített számadások pedig lehetővé teszik a közös javak pénzügyi és társadalomtörténeti vonatkozásainak elemzését egészen 1853-ig, az örökösök közötti végső felosztásig. A Harruckern-örökösök megyéhez való kapcsolódása vagy éppen annak hiánya hívta fel a figyelmet a korszak nemességtörténetének egy vitatott problémájára, az indigenák szerepének értékelésére, ennek megfelelően a nagyobb birtokos családtagok kötődése, helyi politikai és gazdasági szerepvállalása is bemutatásra kerül. Különösen izgalmas momentum – mind az uradalom, mind a megye történetében – a Harruckern-örökösök tiltakozása ellenére végbemenő, az örökség részét képező Stockhammer-birtokrészek kiárúsítása. A család által vitatott elidegenítés körülményei nemcsak a kor jog- és hitelviszonyaira, hanem a birtokos és az uradalmi menedzsment körülményeire is érdekes fényt vetnek. Az eladás legfőbb indokai között a felhalmozódó hitelek és az eladósodás szerepelt. A családtagok a rokonságukra támaszkodva, a család bizalmi tőkéjét kihasználva fordulhattak kölcsönért, esetenként könnyebb hitelfelvételt és kedvezőbb kölcsönzési feltételeket remélve. Ugyanakkor kérdéses, mennyire lehetett ténylegesen gördülékenyebb és üdvösebb a családtagok közötti hitelezés. A Harruckern-örökösök családi hitelezése, valamint az elidegenítés jogi és gazdasági folyamatának ismertetése során ezekre is választ kínál az elemzés. A kiárúsítás folyamata továbbá azért is lényeges, mert e jószágrészek kiárúsítása a megye szűk középbirtokos rétegének a kialakulását tette lehetővé. Az ekkor birtokot vásárló köznemesek azonban nem ismeretlenek, hiszen elsősorban az uradalom és a megye apparátusában megforduló tisztviselők voltak.

A vizsgálat így a továbbiakban az uradalommal kapcsolatban álló, abból birtokrészekhez jutó, valamint emellett megyei vagy uradalmi tisztséget viselő köznemesi csoport, azaz tulajdonképpen a megyei elit meghatározásával foglalkozik. Azzal a fontos kérdéssel, hogy ezek a megye politikai életében is szerepet játszó nemesek tulajdonképpen mennyire voltak függetlenek a nagybirtokos családoktól, vagy esetleg az uradalom nagybirtokos családjai próbálták-e rajtuk keresztül befolyást gyakorolni a megye életére. Emellett a vizsgálat többek között arra is megpróbál választ adni, hogy mekkora

jövedelemmel bíró birtokosokról beszélhetünk, illetve hogyan is tagolódott pontosan a megye birtokos rétege. A réteget alkotó, a megyei és az uradalmi pozíciókban elhelyezkedő nemesek körének megvonásához – a forrásadottságokat is figyelembe véve – külön módszertani eljárás kidolgozására volt szükség. Ehhez segédfogalomként és a mintavétel kialakításának analógiájaként Lengyel György „multipozicionális elit” fogalma és elemzése adta a vizsgálat alapját, valamint ehhez kapcsolva a – Bácskai Vera és Nagy Lajos által a városhálózat értékelésére már használt – pontozásos módszer egyedi változatának kialakítására is sor került. A módszer bizonyítani látszik azt az állítást, hogy az uradalom bürokratikus felépítésében a pozíciót viselő alkalmazottak nemcsak a nagybirtokrészek igazgatásában vállalt posztjaik révén váltak kulcsfigurákká, hanem megyei tisztségekben, valamint a haszonbérletek, hitelezések területén is feltűntek. Következésképp az uradalom apparátusa nem személyes szempontok nélkül működött, hanem a különböző posztokon álló személyek között jellemzően kölcsönös bizalmon alapuló személyes koalíciók, informális hálózatok jöhettek létre. Ezek a hálózatok – kapcsolatrendszerükre támaszkodva, akár a formális működési szabályokat is figyelmen kívül hagyva, a megszerezhető előnyöket, illetve a büntetés valószínűségét mérlegelve – meghatározók a bürokratikus hatalomgyakorlásban, a gazdasági döntésekben.

A megyei nemesség, továbbá az így meghatározott lokális nemesi elit kapcsolatrendszerének vizsgálatát, családi és rokonsági hálózatuk megismerését – mint a társadalmi kapcsolatok indikátorát – a megyei köznemesség házasodási szokásainak, valamint társadalmi és térbeli viszonyrendszerüknek az elemzése követi. Ez egyben a nemességen belüli, valamint a nemesek nem nemesekhez fűződő kapcsolatainak a megfigyeléséhez nyújtott alkalmat. A vizsgálat ezzel kapcsolatos leglényegesebb kérdése volt, hogy a megye nemességének tagjai milyen arányban kötöttek házasságot nemessel, illetve nem nemessel, azaz a házasságokat inkább rendi endogámia vagy exogámia jellemezte-e. A házasságok rendi vonatkozásai mellett a házasságkötések térbelisége is elemzés tárgyát képezte, vagyis hogy a házasságok mennyiben kötöttek a településen belül, a megyén belüli települések között vagy éppen a megye határain túl. A kérdés vizsgálatának fontosságát mutatja, hogy a kutatás eredményei szerint a megye köznemességének körében elenyésző volt a nemesek közötti házasság, azaz a rendi endogámiára való törekvés. Ez alól az elit családtagjai közötti házasságok jelentettek kivételt, ahol az elit tagjai nemcsak birtokukban, vagyonukban, pozíciójukban, hanem házasságaik révén rokoni kapcsolataikban is elkülönültek. Azaz a középbirtokosok, megyei és uradalmi tisztségviselők között meglévő „hivatali” kapcsolatok elősegítették a házassági, illetve rokoni kapcsolatok létrejöttét, ami egyben a megyei nemességen belüli elkülönülésüket is jelentette.

Mindent összevetve a monográfia a nagybirtok-igazgatás és -gazdaság ismertetése mellett annak társadalmi környezetét és dinamikáját is vizsgálja, valamint a személyes hálózatokat elemezve világítja meg a társadalom struk-

BEVEZETÉS

túráját, azon keresztül pedig a gazdaság szerkezetét. Ez a közösség ugyanis egyben az uradalommal kapcsolatos azon információk legfőbb birtokosa is, amelyek elengedhetetlenek a gazdaság sikeres irányításához, esetlegesen pedig a személyes előnyök érvényesítéséhez. Az uradalom alkalmazottainak, illetve a rajtuk keresztül kapcsolatba kerülők hálózatának feltérképezése következtetésképpen az uradalmi közösségek vizsgálatának egyik lehetséges módszerét kínálja.

A KUTATÁS HISTORIOGRÁFIAI HÁTTERE

A NEMESSÉGTÖRTÉNET A TÁRSADALOMTÖRTÉNETI VIZSGÁLATOK FÓKUSZÁBAN

A nemességre hosszú időn át csak mint a politikai uralom birtokosára tekintettek a történeti művekben. A társadalomtörténeti kutatásokban is rendre háttérbe szorult, vagy csak egy-egy réteggel foglalkoztak kiemelten. A polgári kor történetírásában a nemességtörténet többé-kevésbé a nemesi családok genealógiájának a feltáráásával volt azonos. A marxista korszakban pedig némiképpen tabunak számított a nemesség vizsgálata, helyette érthető módon – bár érdemben még azzal sem – a parasztság és a munkásság kutatásával foglalkoztak leginkább. A marxista történelemszemlélet a társadalmi státusz, a hatalmi viszonyok és a politikai magatartás közé egyenlőségjelet tett, így a heterogén csoportokból álló nemességet egy egységes uralkodó osztálynak tekintette, amelyet a szűklátókörűség és a reformokkal való szembenállás jellemzett. Az ideológiai hegemonia tehát egyértelműen meghatározta a társadalomtörténeti kutatások mozgásterét: az új- és jelenkor, illetve a „kizsákmányolt” osztályok történetével szemben a nemesség és a polgárság általában hátrányban volt,¹ így egy átfogó, statisztikai módszerű vizsgálat megszületésére sokáig kellett várni.

A megyei nemességtörténeti kutatások kezdeti munkái között lehet említeni Szabó Istvánnak (1898–1969) a parasztnemesítéséről, Ungár Lászlónak a nemesi birtok eladósodásáról, R. Kiss Istvánnak (1881–1957) az utolsó nemesi felkelés résztvevőinek vagyoni rétegződéséről vagy Schneider Miklósnak (1897–1945) a megyei nemesség-összeírásokról készült tanulmányait.² A csoport összetételéről, rétegződéséről, vagyoni viszonyairól azonban még mindig kevés információval rendelkezünk, ami Vörös Károly (1926–1996) tízkötetes összefoglalójában írt, egyébként árnyaltságra törekvő munkájában

1 Csíki–Halmos–Tóth, 2006. 224–225. A témák sorrendjének átrendeződése ugyanakkor a változás nyerteseinek sem vált egyértelműen előnyére, hiszen sematikus szemléletű, párttörténeti silányított munkák születtek.

2 Szabó I., 55. (1941) 1–2: 11–21.; Ungár, 69. (1935) 1–3: 39–60.; R. Kiss, 1901–1911; Schneider M., 1941–1942.

is érezhető.³ A nemesség társadalomtörténeti vizsgálatainak a megindulásával az addigi szemlélet csendes revíziója is megkezdődött. Egyre nagyobb lett az igény arra, hogy a korábbi statisztikák és becslések – II. József kori népszámlálás, Fényes Elek munkái – alapján közölt országos adatokat tovább pontosítsák, és azokat helyi, megyei szinten is vizsgálat tárgyává tegyék.

Nagyobb nemességkutatási vállalkozásba viszont csak az 1980-as évek elején kezdett egy fiatal történészgeneráció, s már számadatokkal alátámasztva, a helyi sajátosságokkal számolva, a történeti statisztika eszközeit felhasználva és a birtokos nemesség viszonyait bemutatva próbálta a nemesség számbeli, rendi, illetve foglalkozásbeli tagozódását és vagyoni rétegződését feltárni egy-egy vármegye 18–19. századi nemesi képét rekonstruálva. Mélyebb elemző munka részben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen Szabad György (1924–2015) tanítványainak, részben pedig a megyei levéltárak forrás-közelben dolgozó munkatársainak a körében indult meg.⁴

A szervezeti keretet először a Praznovszky Mihály (1946–)⁵ vezetésével megrendezett köznemesség-történeti, majd a Hajnal István Kör által szervezett *Rendi társadalom – polgári társadalom* című konferenciák adták. Ezek a regionális vizsgálatok a vármegye kereteit megtartva a nemesség vagyoni és társadalmi tagozódásának elemzését tűzték ki célul. A Hajnal István Körhöz kapcsolódóan született tanulmányok két szempont alapján közelítették meg a vármegyék nemesi társadalmának tagolódását. Egyrészt a közigazgatás-történet jobb feltárása érdekében állították össze a megyei tisztviselők archontológiáit, az egy-egy megye élén elhelyezkedők megismerésének a céljával. Másrészt készültek munkák a teljes vagy legalább a birtokos nemesség birtok- és vagyoni viszonyainak feltárására. A forrásanyag sok szempontból azonos volt, illetve a két cél fedte, sőt feltételezte egymást. Ennek szellemében számos munka született, mégis sok kérdés maradt egyelőre megválaszolatlanul.⁶

Az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) – ma már Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap (NKFI Alap) – támogatásával, Pálmány Béla vezetésével 1991–1994 között kutatócsoport jött létre, amely egységes szempontok alapján értékelő tanulmányok, statisztikai táblázatok elkészítésére vállalkozott. A kutatás célja az volt, hogy a magyarországi nemesség társadalmi tagolódását, birtokviszonyait (birtoknagyság és jövedelem), illetve az 1790–1848 közötti időszakban a vármegyei vezetésben való részvételét tárja fel. Összességében főként dunántúli megyék nemességének a feldolgozása történt meg különböző szempontok alapján.⁷ Az újabb kutatások közül mindenképp kiemelendő Szijártó M. István munkássága is, aki töb-

3 Vörös, 1980.

4 Előbbihez sorolhatjuk például Fónagy Zoltánnak a Mária Terézia kori úrbérrendezést feldolgozó munkáját, valamint például Erdmann Gyula vagy Pálmány Béla más vonatkozású elemzéseit.

5 Praznovszky, 1983. 69–85.

6 *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*: konferencia: Pécsvárad, 1995. szeptember 12–13.

7 A kutatómunka során született tanulmányok: Pálmány, 1995. 171–299.; Ódor, 1992. 61–92.; Erdmann, 1991. 521–723.; Papp, 1998a és 1998b; Hudi, 1994. 287–323.; Lácza, 1994. 269–281.

bek között a 18. századi nemesi társadalom és nemesi politika kérdéskörét tárgyalja, kibontakoztatva a nemesi-rendi politizálás új értelmezését.⁸

Békés vármegye nemességének társadalomtörténeti vizsgálata lényegében e nemességtörténeti munkák sorába illeszthető, illetve ezek hagyományait követi.

FŐBB HELYTÖRTÉNETI ÉS CSALÁDTÖRTÉNETI MUNKÁK

A gyulai születésű történész, nagyváradi kanonok, címzetes püspök és káptalani nagyprépost, Karácsonyi János (1858–1929) főként egyháztörténettel és az Árpád-kori magyar történelemmel foglalkozott. 1896-ban kiadott háromkötetes monográfiája, a *Békés vármegye története* – az esetleges pontatlanságok ellenére is – irányadónak tekinthető.⁹ Ennek az első két kötete a megye történetét dolgozza fel, harmadik kötete pedig a vármegyében megfordult birtokos és birtoktalan nemesi családokat ismerteti. Ez a kötet három részre tagolódik: az első rész 1695-ig sorolja fel a nemesi családokat, a második rész az 1695–1848 közötti birtokos, illetve a harmadik az 1695–1848 közötti birtoktalan nemesi családokat tárgyalja. Karácsonyi messzemenő vizsgálatokba nem bocsátkozott: a nemesi családok betűrendben követik egymást, külön figyelmet szentelve megyei kötődéseiknek.

Oláh György (1851–1900) gyulai főügyész és neves helytörténész a 19. század végén készítette el Békés megye 1848–1849-es eseményeinek máig legalaposabb feldolgozását, illetve külön kötetben gyűjtötte össze a gyulai nemes családokat betűrendben, rövid leírással.¹⁰ A megyéhez kötődő birtokos főnemesi családokkal elsőként Palatinus József foglalkozott,¹¹ aki többek között a Harruckern, a Wenckheim és az Almásy család genealógiai áttekintését írta meg. A Harruckern család historiográfiája – a Károlyi család történetén belül és azon keresztül – Éble Gábor (1843–1923) Károlyi nemzetségről írt munkáival egészíthető ki.¹² A helyi családtörténeti munkákon túl természetesen Nagy Iván (1824–1898)¹³ és Kempelen Béla (1874–1952)¹⁴ családtörténeti köte-

További nemességtörténeti munkák: Varga, J. (1958) 1–2: 21–53.; Pálmány, 119. (1985) 1: 3–41.; Erdmann, 1990. 348–362.; Ódor, 1986; Hudi, 1995. 25–61.; Glósz, 1991; Lácay, 1979.

8 Szijártó, 2006.; Uő, 1997. 85–110.

9 Karácsonyi, 1896.

10 Oláh Gy., 1893. 33–42.; Uő, 1889. Később az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc megyére vonatkozó dokumentumait Jároli József állította össze, amelynek egy része az Oláh-féle okmánytár újraközlése, de a dokumentumok jelentős része itt olvasható először. Ezen összeállításra támaszkodva Jároli újabb olvasókönyvében további levéltári dokumentumokat, az országos sajtó tudósításait és a kortársak visszaemlékezéseit idézi. Vö. Jároli, 1995 és 1998.

11 Palatinus, 1909.

12 Éble, 1895; Uő, 1913 és 1911.

13 Nagy I., 1857–1868.

14 Kempelen, 1911–1932.

tei szintén alapmunkáknak számítottak a vizsgálatban felmerülő helyi vagy egyéb családok kutatásában.

Még a II. világháború előtt született meg Scherer Ferenc (1889–1987) – gyulai tanár és történész – két jelentős helytörténeti munkája: két kötetben a *Gyula város története*, illetve a *Békés vármegye társadalma 1695–1848* címet viselő rövidebb írása. Scherer várostörténeti monográfiája mindmáig a legrészletesebb az egykori megyeszékhely történetét tekintve, noha az újabb kutatások több ponton már meghaladták az eredményeit. A megye társadalmát taglaló vizsgálata – kis terjedelme folytán is – csak vázlatos képet rajzolt a megye társadalmi változásairól. Ellenben munkájában elsőként vetette fel a kérdést, hogy honnan érkeztek az újratelepülők Békés megyébe. A 18. század elején újraformálódó Békés vármegyét „parasztvármegyeként”¹⁵ említi Scherer, amit szerinte mi sem támaszt alá jobban, hogy 1715-ben az öt táblabíró közül egy sem tudott írni. A növekvő nemességszám 1848-ig történő kirajzolása mellett Scherer a megye birtokosainak számszerű emelkedésére is felhívja a figyelmet, ami szerinte egy új „típusú” nemesség és ezzel összefüggésben egy liberális szemlélet kialakulása miatt lényeges.¹⁶

A világháborúkat követően több rész kérdésben születtek megállapítások, azonban a megye egészére nézve alapvető összefoglaló munka nem készült. Kristó Gyula (1939–2004) megyetörténeti olvasókönyve folytatásaként jelent meg Implom József (1899–1979) gyulai tanár, nyelvész, helytörténész Békés megye 1694–1848 közötti történetét feltáró forrásválogatása. Implom Karácsonyi János tényanyagán haladva és ahhoz kapcsolódva szemezget a korszak forrásai között, számos gazdasági és társadalmi adalékot közölve a megye történetére vonatkozóan.¹⁷

A helytörténeti kutatások kapcsán mindenképp érdemes kiemelni a megyei levéltár élén több mint harminc évig vezetőként tevékenykedő Szabó Ferencet (1935–), aki a megye gazdaságtörténeti vonatkozásai mellett többek között Gyomárhoz és Mezőberényhez kapcsolódóan végzett kutatásokat, illetve szerkesztett köteteket.¹⁸ Az egykori levéltár-igazgatónak a nemesek migrációját tárgyaló rövid tanulmánya jelen kutatás egyik kérdésének előfutáraként is tekinthető, hiszen elemzésében nemcsak a nemesek számszerű növekedésének tényét közölte, hanem a „honnan” kérdésre is választ keresett.¹⁹ Szabó szerint a „felvidéki” kisnemesek migrációjának a végállomása Békés, Csanád

15 Szakály, 1969. 8. A parasztvármegyék fogalmának tisztázására és kialakulásának feltárására Szakály Ferenc vállalkozott. Vizsgálatai alapján a parasztvármegye a parasztság spontán kialakított érdekvédelmi, önvédelmi szervezetét jelenti a hódoltságai megyékben. Scherer Ferenc parasztvármegye fogalmának a használata nem ennek a szervezetnek a meglétére utal, sokkal inkább minőségi kifejezésként alkalmazta, és ezzel mutatott rá a megye nemességnélküliségére és a megyei tisztviselőnek alkalmas személyek hiányára.

16 Scherer, 1938; Uő, 1941.

17 Implom, 1971; lásd még Kristó, 1967.

18 Szabó F., 1973; Uő, 1974; Uő, 1977; Uő, 2012.

19 Szabó F., 2008. 37–41.

és Temes megye volt, ahol mindenekelőtt gyors karriert futhattak be. Az alföldi megyék vármegyei állásai, hivatalai, uradalmi adminisztrátori, kamarai tisztségei, jegyzői állásai várták az ideérkező nemeseket. Ezt a réteget Szabó úgy emlegette, mint „gyökértelenebb és éppen ezért vándorló, hivatalt vagy tisztséget kereső elem”. A megyei hivatalokra alkalmas köznemesi és kisenemesi réteg tagjai a 18. század elején a helyi nemesség hiánya miatt gyakran meghívásra érkeztek a megyébe, nagyobb arányú vándorlásukat Szabó 1820 körülre tette.²⁰ A Békés megyei tisztkart kezdetben Bihar, a Csanád megyeit Arad, a csongrádit Szatmár, illetve az észak-magyarországi Nyitra, Trencsén és Szepes megye nemeseivel egészítették ki. Szabó számításai szerint a Temes megyébe vándorló nemesek közel felét a felső-magyarországi megyékből érkezők adták. A Békés és Csanád megyébe betelepülők kiinduló megyéi között Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars és Sáros megye szerepelt az elsők között.²¹ Szabó végül négy tisztséget (jegyző, alispán, főjegyző, ügyész) megvizsgálva támasztotta alá állítását: 70 évet áttekintve 23 személy nevét találta meg, amelyből 12 közvetlenül észak-magyarországi nemes volt, és az apát gyakran a fia váltotta az adott hivatalban. Szabó az 1700-as évek végéig Békésben 10, Csanádban 17 észak-magyarországi hivatalnok nemes letelepedését mutatta ki, ami a kisszámú apparátushoz képest soknak mondható. A hivatalvállalást Szabó a nemesség stabilitása és beilleszkedése bizonyítékának tekintette. Sőt arra is felhívta a figyelmet, hogy a bevándorolt családok harmadik generációja már akár birtokos is lehetett a megyében, amit szintén az integrálódás fontos jeleként értékelte. Vándorlásuk okát részben a terület elnéptelenedettségével magyarázta, de betelepülésüket a megye érdekeként is értelmezte, hiszen a nemesek megjelenése a megye működési mechanizmusának megteremtését és stabilizálódását is eredményezte. Továbbá a beköltöző nemesek a hatalom

20 Héjja, 2009. 24. Az „idegenekből” kiállított tisztkar 1729 előtt nem is a megye területén élt, hanem azon kívül intézte Békés megye ügyeit. Erre utal az is, hogy 1729-ben rendelkezett a közgyűlés arról, hogy az ügyek gyorsabb végrehajtásának érdekében a posta Gyulára érkezzen. 1715-ben nagyrészt Biharból kerültek ki a tisztek, ennek köszönhetően vált gyakorlattá a szolgálati lakás és a kvártélypénz. A török pusztította, nemességében megcsappant Baranya megyében hasonló megállapításokat tett Ódor Imre. Ódor, 45. (1995) 2: 21–34. Baranyában az 1720-as években a nemesek száma 70-75 főre tehető. Áttelepülések főként északkeleti megyékből történtek, azaz Somogyból, Tolnából érkeztek nemesek, a legtöbb esetben a megyeszékhely környékére. Horváth, 1974. 124–182. Tolna megye tisztségeit kezdetben a simontornyai várórség tisztjei, a harmincadhivatalok alkalmazottai és a nagyobb uradalmak tisztartói töltötték be, akik közül több még nemes sem volt. Dominkovits, 1997. 213–219. Dominkovits szintén foglalkozott a migráció kérdésével, hét nemesi család eredetét mutatta ki: Pozsonyból öt családot, Nyitrából és Trencsénből pedig egyet-egyét. Az észak-magyarországi megyék – kiemelten Pozsony megye – vállaltak részt a dél-délkeleti irányú migrációban, amely nemcsak Moson, hanem Győr, Fejér és Komárom megye nemességét is érintette. Dominkovits Moson és Baranya megye hasonlóságára is felhívja a figyelmet, hiszen ebben a kettőben a legnagyobb a nagybirtok súlya a Dunántúlon, de míg Baranyát a török pusztította, addig ettől a történelem megkímélte Moson megyét.

21 Héjja, 2009. 32.

képviselőiként jelentek meg, akik az alföldi viszonyok között a „felértékelődött” előjogok tudatában éltek.²²

A gazdaságtörténeti munkák sorát Révész László (1916–1999) a Békés megyei jobbágyság 18–19. századi rétegződéséről 1956-ban írt tanulmánya, illetve Hanzó Lajos (1915–1964) *Az iparfejlődés néhány kérdése Békés megyében a XIX. században* című műve is bővítette.²³ Szintén a megye társadalmát és gazdaságát helyezte középpontba Erdei Aranka (1925–2007) 1986-ban megjelent kötete, amely az 1827. évi 7. törvénycikkben a porták kiigazítása céljából elrendelt országos összeírást kívánta bemutatni. Erdei felsorakoztatta munkájában a megyei településekre vonatkozó részletes adatokat, illetve az 1828. évi összeírás számsorait egyéb népesség- és dicalis összeírások adataival vetette egybe.²⁴ A Jankovich B. Dénes és Erdmann Gyula szerkesztésében 1991-ben megjelent *Békéscsaba története* címet viselő első kötete a helytörténeten kívül ugyancsak számos társadalom- és gazdaságtörténeti megállapítást közöl.²⁵

A kutatás elengedhetetlen alpmunkájának tekinthető továbbá Héjja Julianna Erika a vármegyére elvégzett archontológiai és prozopográfiai vizsgálata, amelyben a szerző a megye tisztviselőit, alkalmazottait vette sorra, részletes életrajzokat kapcsolva hozzájuk. Héjja kutatása nagyban segítette az elemzésben közölt személyek és családok azonosítását, illetve azok kapcsolatainak feltárását.²⁶

A főúri családok iránti érdeklődés az utóbbi idők megyei kutatásait is érintette, így Dusnoki-Draskovich József disszertációja szintén a Harruckern családdal foglalkozott, viszont munkája leginkább a főúri élet művelődéstörténeti vonatkozásait dolgozta fel.²⁷ D. Nagy András és Varga Árpád a Wenckheim család Békés megyei életét ismertette, Hankó József pedig úgyszintén a megye legjelentősebb indigena familiájának a történetét írta meg.²⁸ A reformkori Békés megye politikai és közéleti gondolkodását illetően leginkább Völgyesi Orsolya munkáját említhetjük, aki az operátumok megyei vitáit és javaslatait elemezte és értékelte.²⁹

A fenti felsorolás alapján látható, hogy több kutatás érintette a Harruckern-uradalom birtoklástörténetét, a Harruckern familiáival rokonságba kerülő családok Békés megyei kapcsolatát, a megye főúri vagy tisztséget viselő

22 A birtokos nemesség természetesen a migrációban kevésbé vett részt. A szegényebb nemesek sokkal inkább voltak mobilak. Ez a réteg vállalta a költözést akár a megye (jegyző, tanító, lelkes), akár a nagybirtokos (intéző, gazdatiszt, számtartó) által kínált hivatal miatt, és ahogyan ez magában rejtette a birtokosok közé történő emelkedés lehetőségét, ugyanúgy benne volt a társadalmi lecsúszás esélye is. A migráció tehát egyben a társadalom rétegei között meglévő távolságot is mélyíthette.

23 Révész, 1956. 31–87.; Hanzó, 1957.

24 Erdei, 1986.

25 Jankovich–Erdmann, 1991.

26 Héjja, 2002; Uő, 2009.

27 Dusnoki-Draskovich, 2007.

28 D. Nagy–Varga 2006; Hankó, 2000.

29 Völgyesi, 2002.

nemesi családjainak történetét, továbbá számos gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálat is született. A Harruckern-uradalom átfogó elemzése, illetve a megye nemességének heterogén csoportjainak a bemutatása, vizsgálata azonban a megye egészére nézve ez idáig elmaradt.

AZ URADALOMTÖRTÉNET GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI ÍRÁSOKBAN

A megyére vonatkozó helytörténeti és családtörténeti munkákat követően érdemes főbb vonalakban a nagybirtokokra, az uradalmakra vonatkozó általános, összehasonlító igényű, illetve regionális és országos léptékű elemzéseket is sorra venni. Az uradalmak szervezeti felépítéséről sajnos kevés adat maradt fenn, épp ezért talán kevésbé képezték kutatások tárgyát, sokkal inkább gazdaság- és mezőgazdaság-történeti vonatkozásait érintették a kutatók.

A nagybirtok szerepének fontosságára elsőként Szekfű Gyula (1883–1955)³⁰ és Agoston Péter (1874–1925)³¹ munkái hívták fel a figyelmet. Szekfű szerint történelmünkben a nagybirtokoknak eltérő formái voltak, ugyanis a 16–17. században elsődleges funkciójuk a honvédelem, a 18. században pedig az ország felépítése volt, majd a 19. századra egyszerű gazdasági üzemekké váltak. A századfordulót megelőzően az uradalom igazgatásának kérdésével Szalay József (1857–1885) foglalkozott a *Mezőgazdasági Szemlében*.³² Később a Domanovszky Sándor (1877–1955) által szerkesztett mezőgazdaság-történeti sorozat 1933–1939 között megjelent kötetei próbálták leírni a birtoktörténeten túl a birtokokon folyó gazdálkodást és igazgatást. A *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéből* című sorozatban a tanítványok (Jármay Edit, Bakács István, Csapody Csaba, Berlász Jenő, Wellmann Imre) által írt munkák a nagybirtokok komplex gazdasági-társadalmi életét mutatták be.³³ A sorozat részeként jelent meg Wellmann Imre (1909–1994) a gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodásáról szóló vizsgálata is.³⁴ Valamennyi, a sorozatban megjelenő kutatás jelentős – főként családi levéltárakban lévő – iratanyagot feldolgozva, politikatörténeti korszaktól függetlenül igyekezett bemutatni az uradalmak történetét, valamint azok társadalmi és gazdasági folyamatait.

Szemléletformáló hatása miatt mindenképp megemlítenendő Mályusz Elemér (1898–1989) Turóc megyéről 1922-ben megjelent disszertációja is, amelynek megírása közben érlelődött az a gondolat, hogy a helyi közösségek vizs-

30 Szekfű, 1928. (2) 1–4: 305–314. A nagybirtok nagyüzemmé válásáról többek között Tóth Tibor és Kaposi Zoltán írt: Tóth T., 1980; Kaposi, 2001. 95–119.

31 Ágoston, 1913.

32 Szalay, 1890.

33 Csiki-Halmos-Tóth, 2006. 208–241.

34 Wellmann, 1933; Uő, 1937. 664–714.

gálata lehet a legalkalmasabb a népesség gazdasági, társadalmi és szociális életének, kultúrájának, mindennapi kapcsolatainak rekonstruálására, valamint hogy a regionális kutatások pontosíthatják vagy módosíthatják általános ismereteinket. Ezt tükrözi Mályusz 1924-ben megjelent, *A helytörténeti kutatás feladatai* című tanulmánya is, ahol megítélése szerint a helytörténet a legalkalmasabb például a gazdasági és társadalmi egységnek tekintett uradalmak, illetve a középbirtokosság megyék szerinti kutatására.³⁵

A II. világháborút követő politikai-ideológiai átrendeződés hosszú ideig megakadályozta, hogy az 1930-as években megindult uradalomtörténeti eredmények mentén további elemzések szülessenek. A gazdaságtörténet-írás egyre inkább a másodrangúnak tekintett helytörténetírás kategóriájába sorolódott. Az első érdemi kísérlet Szabad György 1957-ben megjelent, a tatai és gesztesi Esterházy-uradalom gazdaságtörténetét tárgyaló munkája volt,³⁶ majd az 1970-es évektől kezdve számítható a nagybirtoktörténet-írás új időszakára. Mindenképp komoly szemléleti változást hozott Tóth Tibor 1977-ben publikált, a mernyei uradalom történetét feldolgozó elemzése, amelyben a szerző először használt kvantitatív módszereket – korrelációt és faktoranalízist – egy uradalom gazdálkodásának elemzéséhez.³⁷

A gazdaságtörténeti kérdéseken túl egyre több munka vizsgálta a nagybirtokokat igazgatási szempontból, bár a birtokigazgatásban kialakuló tisztességekkel már Domanovszky Sándor tanítványainak monográfiai is foglalkoztak. Az alkalmazások mögötti valóságos viszonyokra többek között Wellmann Imre figyelt fel a gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása kapcsán, a formális igazgatási modellt és a mögötte zajló tevékenységet pedig Bán Péter (1947–2010) nézte egységben először.³⁸ A máig alapmunkának számító Kállay István (1931–1998) 1980-ban kiadott, *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848* című könyve kifejezetten a birtokkormányzat szervezetét kívánta feltárni az általánosítás igényével mintegy 30 nagybirtok példáján keresztül.³⁹ Kállay – Szekfű elképzelésével szemben – a nagybirtokok hármaskörű funkciójá-

35 Csiki-Halmos-Tóth, 2006. 215–216. Mályusz, 58. (1925) 1–6: 538–566. Mályusz egyébként Szekfűvel szemben pozitívan ítélte meg a köznemesség történeti szerepét, továbbá az általános történeti folyamatokkal, politikai döntésekkel, struktúrákkal összefüggésben jelentette meg a társadalmi rétegeket, anyagi-szociális helyzetüket, cselekedeteiket. Lásd Mályusz, 57. (1923) 1–6: 17–75.

36 Szabad, 1957. Az Esterházy-uradalom kapcsán megemlítendő Szendrey István több kutatása is. Szendrey, 4. (1962) 1–2: 201–207.; Uő, 1968.

37 Tóth T., 1977; Uő, 1978. Tóth Tibor a mintegy 50 000 holdas mernyei uradalom 1808 és 1848 közötti gazdaságtörténetét foglalja össze. Feltárja az uradalmi földhasználat kiterjesztését, az uradalom igazgatását és gazdaságát, végül az elkülönítés és a jobbágyfelszabadítás folyamatát, rávilágítva arra, hogyan vált a mernyei uradalom árutermelő majorsági nagybirtokokból fokozatosan tőkés nagyüzemmé.

38 Vári, 138. (2004) 3: 539–600., 541. Bán, 19. (1977) 1–2: 24–71.

39 Kállay, 1980. A családi és uradalmi levéltárak közül többek között a Balassa, Batthyány, Csáky, Dessewffy, Erdődy, Esterházy, Forgách, Grassalkovich, Széchenyi, Zichy, illetve a Harruckern család iratanyagát használta fel.

val, azaz a birtokgazdálkodás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás hármas egységével jellemezte a 18–19. századi uradalmakat, viszont az egyes birtokok igazgatását minden gazdálkodási sajátosságától, adottságától elszakítva tárgyalta, és pusztán formális szempontok alapján rendszerezte.⁴⁰

Kállay István a nagybirtokok kormányzatát taglaló írása óta természetesen számos történész foglalkozott egy-egy család uradalmán vagy épp gazdaságán keresztül az uradalmak történetével, felépítésével, szervezetével, gazdálkodásával. Ilyen értelemben nem kerülhetők meg a vrászlói uradalom történetét feldolgozó, a nagybirtok gazdasági és társadalmi kérdéseivel foglalkozó Kaposi Zoltán,⁴¹ az enyingi Batthyány-uradalmat kutató Demeter Zsófia,⁴² a rohonc-szalonaki uradalmat vizsgáló Zimány Vera⁴³ vagy a főként az agrártársadalmat elemző, illetve a gazdatisztektől az uradalmak működéséig elemzéseket folytató Vári András (1953–2011)⁴⁴ kutatásai sem. Az uradalomtörténet tárgyalásakor ne feledkezzünk meg Ember Győző (1909–1993)⁴⁵ és Csizmadia Andor (1910–1985)⁴⁶ közigazgatás- és jogtörténeti, illetve Mérei Gyula (1911–2002),⁴⁷ Szabó István (1898–1969)⁴⁸ vagy Papp Klára⁴⁹ agrártörténeti munkáiról, vagy épp Fónagy Zoltánnak az úrbérrendezés korára közzölt, a nemesi birtokviszonyokra vonatkozó adatsorairól sem,⁵⁰ hiszen elengedhetetlen segítséget nyújtanak az uradalom bizonyos részkérdéseinek áttekintéséhez.

A NEMESSÉG HÁZASSÁGI KAPCSOLATAI KORÁBBI VIZSGÁLATOKBAN

A nemesség rendi endogámiájának hagyományát, merev elzárkózását, sőt a közeli rokonok összeházasodásának gyakorlatát több kutatás is tárgyalta már.

40 Vári, 2004. 541. A témával foglalkozó írások többek között: Fülöp, 1981–1983. 10: 309–326., továbbá Vári, 32. (1990) 1–2: 1–27. Az uradalom és az alávetett mezővárosi községeinek kapcsolatára lásd Kovács Á., 1974. 59–74.; Uő, 1977. 47–91.

41 Kaposi, 2000; Uő, 29. (1986) 2: 363–380.; Uő, 1988. 187–233.; Uő, 2003. 61–73.; Uő, 1995. 392–404.

42 Demeter, 2013.

43 Zimányi, 1968.

44 Vári, 1996. 253–273. Vári többek között ebben a tanulmányában hívja fel a figyelmet a „Herrschaft” kettős jelentésére, hiszen egyrészt kifejezi az egységet, az uradalmat, másrészt pedig szociológiai kifejezőként uralom értelemben is használatos. Uő, 2001. 277–294.

45 Ember, 1946.

46 Csizmadia A., 1972.

47 Mérei, 1948.

48 Szabó I., 1940.

49 Papp, 1985.; Uő, 1998.; Uő, 2002–2003.

50 Fónagy, 133. (1999) 6: 1141–1193.; Uő, 2013. Fónagy Zoltán a birtokviszonyok esetében élő töredékességet kívánta felszámolni, hiszen társadalmi és gazdasági kérdéseket a korábbi kutatások nem érintettek. A birtokos nemesség tulajdoni differenciálódását, részletes elemzését készítette el.

A hagyományos társadalom ugyanis igyekezett fenntartani az endogámia szokásrendszerét, ami kétféle értelemben is használatos, hiszen beszélhetünk térbeli és rendi értelemben vett endogám házasságkötésekről. A térbeli endogámia jelezheti, hogy a házaspár kiválasztása egy településen vagy egy néprajzi tájon, régióon belül történt. A szélesebb értelemben vett rendi endogámián belül pedig megkülönböztethetjük a felekezeti, etnikai, rendbeli vagy foglalkozásbeli azonosságra való törekvést. Így például a térbeliséggel szemben a nemesek gyakran a csoportendogámiát helyezték előtérbe egyrészt életmód-mintáik, másrészt társadalmi kapcsolatrendszerük alakítása miatt. A nagy számban született helyi vizsgálatok ellenére a területi és társadalmi endogámia nehezen számszerűsíthető. Az egyetlen endogámiatípus, amely hosszú távon is jól mérhető, az a felekezeti endogámia.

A köznemesi társadalom belső hierarchiája, a különböző eredetű csoportok évszázadok alatt rögzült viszonyrendszerének megismerése miatt a házasságok külön figyelmet érdemelnek, hiszen a házasságkötések magukban hordozhatják a nemesi rend viszonyainak dinamikáját. A nemesség egymás közötti házasodásának hagyománya századokon keresztül élt, sőt a lokális és rendi endogámia gyakran egybeesett.⁵¹ Rác István (1929–2002) kutatásai szerint az alföldi város lakó nemesek házasodásaiban a 19. század első felében társadalmi elzárkózás, endogám hajlam figyelhető meg: Debrecen, Kecskemét, Nagykőrös nemesei rendkívül ritkán házasodtak össze parasztpolgárokkal. Kisebb városokban már nagyobb eséllyel találkozhatunk a vegyes házasságok eseteivel. A rendi endogámia íratlan szabályait csak abban az esetben szegték meg, ha elég vagyonos volt a leánykérő jobbágy, aki ily módon könnyen szerezhetett armálist, s így utódai már nemesi jogállással bírhattak.⁵²

Kávássy Sándor (1934–2006) Szatmár vármegye 1809. évi nemesi összeírásának elemzésekor szintén kitér a házasságok ismérveire. A közölt adatok szerint az adózóhoz ment nemes nők száma csekélynek mondható, ami egyrészt utalhat arra, hogy a nemesség nagy száma miatt a nemes lányok könnyen házasodhattak nemes fiúval, másrészt pedig jelezheti a nemesség elzárkózását. Arra vonatkozóan azonban Kávássy nem közölt adatot, hogy vajon hány nemes férfinak volt nemes felesége. Megfigyelése szerint a nők könnyebben léptek túl a társadalmi korlátokon, ami azt sejteti, hogy kevesebb azoknak a férfiaknak a száma, akiknek nem nemesi származású asszony volt a feleségük. További érdekessége a nem nemes férjhez ment nők számára vonatkozó adatoknak, hogy ilyen vegyes házasságokat csupán a megye nyugati részén lévő nyíri járásban és mindössze hét helységben jegyezték fel (3,1%). Az érintett helységek közül három mezőváros volt, ami azt mutathatja, hogy a nemesség rendi endogámiája először a mezővárosokban oldódhatott. Ezen vegyes házasságok egyúttal arra is rávilágítanak,

51 Paládi-Kovács, 2000. 157–188.

52 Rác, 1988. 152.

hogy az özvegy nemes asszonyok második vagy harmadik házasság esetén is tolerálták a jobbágyparaszt férjet.⁵³

Borsodban és Észak-Hevesben a kismanesi magatartást az 1830–1840-es években úgyszintén rendi endogámia jellemezte. Mikófalván (Heves megye) ugyanakkor már jelentősebb a nemesek és az adózók összeházasodásának aránya (33%). Domaháza (Heves megye) kuriális falu társadalma a 18–19. század fordulóján nemesi rendi endogámiával és lokális exogámiával írható le, azaz a házasságok szélesebb térbeli hálózata, horizontális kapcsolatok hálója rajzolódik ki.⁵⁴ A rendi endogámia viszont már itt is oldódott, és egyre gyakoribbak lettek a jobbágygazdákkal kötött házasságok. Tarnalelesz és Bükkszenterzsébet (Heves megye) nemesi családjai ragaszkodtak a lokális exogámia gyakorlatához, és a külső kapcsolatokat részesítették előnyben. Mikófalva, Tardona, Egerbocs, Sajóelvezd és Sajóvamos kismanesei a lokális endogámia elé helyezték a rendi endogámiát, azaz a kis létszámú kismanesi réteg és a falun belüli kisebb választási lehetőség lokális exogámiát eredményezett.⁵⁵

Ezen példák jól mutatják, hogy a település lélekszáma és a nemesség településen belüli aránya erőteljesen befolyásolja a lokális endogámia és exogámia mértékét, arányát, azaz minél szűkebb a település kismanesi rétege, annál inkább a lokális exogámia a jellemző, s minél inkább egybeesik a lokális és a rendi endogámia, annál nagyobb az eshetősége olyan izolátum kialakulásának, mint amelyet Ivád és Tarnalelesz példája szemléltet.⁵⁶ A nemesi többségű településeken jellemzőbb volt a rendi endogámia, sőt szélsőségesé is válhatott, de természetesen ez nem zárja ki, hogy a nemesek szélesebb körben, területileg kiterjedtebben házasodjanak. Ez azonban sokkal inkább megfigyelhető a kevesebb nemesi családdal bíró településeken, ahol a nemesek településen kívüli házasságokra kényszerülnek, ami a családok polarizálódását, te-

53 Kávássy, 27. (1985) 3–4: 616–617.

54 Örsi, 1988. 448–449. A Domaházán 1783–1786 között kötött házasságok alapján a nemesek házasodási gyakorlata egyértelműen kizárja a jobbágyokkal való házasodást. A nemes férfiak a helybeli nemes lányokkal csak alkalmilag, helybeli nem nemesekkel pedig egyáltalán nem kötöttek házasságot. A falu zömét alkotó nemesség a rendi endogámia miatt egy idő után már nem tudta megvalósítani a helyi endogámiát, s a férfiak egy része a falun kívül, a nők zöme pedig „idegenben” tudott nemes férjhez menni. A következő periódusban (1806–1818) a zárt rendi endogámia erősen oldódott. Gyakoribbá vált a nemes férfiak nem nemes nőkkel kötött házassága, s csökkent a településen kívüli nemes férfiak érdeklődése a helyi nemes lányok iránt. Növekedett tehát a helybeli nemesek és nem nemesek között létrejött házasságok száma is, bár a nevek alapján kiderül, hogy ezek számát inkább a félnemesek leszármazottai emelték. A nemes nőtől és nem nemes férfitől származó gyermek már nem tartotta olyan rangon alulinak a nem nemessel történő házasságot, ám a törekvés: nemes nemessel történő házasodása továbbra is megmaradt. Szabó Z., 1988. 248–249.

55 Örsi, 1988. 451–458.

56 Bővebben: Nemeskéri, 8. (1965) 2: 163–175. Az ivádihoz hasonló esetet mutat be Bakó Ferenc a tarnaleleszi Kovách családon keresztül. Lásd Bakó, 1982–1983. 325–374. A rendi endogámia és a nemesség horizontális kapcsolatairól bővebben lásd Lajos, 1979; Örsi, 1984. 77–84.

rületi kiterjedtségét okozhatja, ez által pedig a körzeti endogámia kialakulását eredményezheti.⁵⁷

Benda Gyula Keszthely 1790 és 1849 közötti társadalmának vizsgálatakor szintén a házassági kapcsolatok révén próbálta meg a nemesség társadalmi elkülönülését vagy integritását érzékeltetni. Benda a nemes vőlegények és menyasszonyok házasságkötései kapcsán megállapította, hogy egészében – későbbi megállapításunkkal megegyezően – a nemesi jogállás ténye nem jelentős. A házasságkötések zártsága sokkal jellemzőbb, ha foglalkozás vagy vagyoni helyzet szempontjából elemezzük a frigyeket, azaz a nemesség esetében ez inkább döntő lehetett, szemben az armálissal vagy a jogállással. Következésképp ezen elemzés során is megmutatkozik, hogy a társadalom nem rendi határvonalak mentén választható szét, illetve csak a nemesség felső szintjén rajzolható meg egy társadalmilag zártabb, de éppen ezért exogám házassági kör.

A megyei nemesség társadalmi kapcsolatainak, a házasságkötéseikben megnyilvánuló társadalmi elkülönülésnek vagy integritásnak a mérőszámává magunk is a házasságokat tettük meg.⁵⁸

⁵⁷ Szabó Z., 1988. 260.

⁵⁸ A nemességen belüli kapcsolatok leírásához jövőbeli kutatási irányként jelölhető meg a hálózatkutatás, hiszen a hálózatok felépítése és szerkezete a társadalom komplex leírását teszi lehetővé. A gráfok és hálózatok elméletének legjelesebb képviselője Barabási-Albert László. Elmélete lényegében alkalmas a kapcsolatok sokaságának, sűrűségének és távolságainak érzékeltetésére, ezenkívül pedig az egyén, a csoport kapcsolati hálón belüli elhelyezkedésének meghatározására. Lásd Barabási, 2008. Vári-Pál-Brakensiek, 2014. 17–29. Az uradalmon belüli hálózatok meglétére, jelesen a klienshálózat („Klientnetzwerk”) vizsgálatának a lehetőségére Vári András hívta fel a figyelmet, hiszen ez a hálózat biztosíthatta az uradalom teljesítményét, a gazdasági erőforrásokat, a hivatalokat és az információkat. Következésképp Vári a személyes kapcsolati hálók által a hagyományosan rétegzett uradalmi közösséget egy modern, funkciójában elkülönített közösségként értelmezi. Ezzel kapcsolatban lásd még: Fertig, 2012; Schenk, 1983. 88–104.; Boissevain, 1974.

A KUTATÁS LEVÉLTÁRI FORRÁSAI

A vizsgálat lényegében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának, illetve Békés Megyei Levéltárának a dokumentumain alapul. Az Országos Levéltár iratanyagán belül a Károlyi nemzetségi levéltárban elhelyezett (MNL OL P 418) Harruckern család iratanyaga, valamint a mikrofilmen olvasható anyakönyvek képezték a kutatás gerincét. A Békés Megyei Levéltárban felkutatható anyagok közül nagyjából a nemesi közgyűlések iratai és jegyzőkönyvei (MNL BéML IV. A. 1.), kisebbrészt pedig más fondok iratanyagai – alispáni iratok vagy épp a településekhez besorolt levéltári dokumentumok – szolgáltatták az elemzés alapját. A megyéhez kötődő indigena családok kapcsán a Bécsben található Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, illetve az Allgemeines Verwaltungsarchiv részlegének dokumentumaiba is sikerült betekinteni.

Az elemzés követhetőségének érdekében itt eltekintenek a levéltári források sajátosságainak, illetőleg hiányosságainak az ismertetésétől. Ezek részletesebb bemutatására az adott fejezethez és elemzéshez kapcsolódva kerül sor.

AZ ELNÉPTELENEDETT BÉKÉS VÁRMEGYE ÚJRATELEPÜLÉSE

AZ ÚJRANÉPESÜLŐ MEGYE „KÖZIGAZGATÁSI KERETE”

Békés megye 18–19. századi formája a török kiűzése után alakult ki. Az ekkor létrejött megye területe a 20. század közepéig fennmaradt, s csak kisebb módosításokat hajtottak végre rajta. A megyét az 1715. évi 92. törvénycikk alakította újjá. Ettől az időponttól fogva működött a megye tisztikara és levéltára. Ezután csak rövid időre 1785 és 1790 között szűnt meg a megye különállása, amikor is II. József rendelete Békés, Csanád és Csongrád megyét egy közigazgatási egységbe vonta össze. A megye egy szolgabírói járását 1748-ban két főszolgabírói – csabai és békési – járásra osztották, majd 1840-ben két főszolgabírói – békési és csabai – és három szolgabírói – gyulai, orosházi, szarvasi – kerületre bontották.⁵⁹

Komolyabb változásra csak korszakunk után az 1876. évi 33. törvénycikk – a törvényhatóságok területének megállapításáról szóló – rendelkezése alapján került sor. A meghatározott területi rendelkezéseket az 1877. évi 1. törvénycikk tartalmazta. Tótkomlós és Sámson átsorolásával alakult ki a megye Csanád megyébe ékelődő nyúlványa. A járasok száma pedig ekkor már hatra – gyulai, szarvasi, orosházi, békési, szeghalmi, gyomai – emelkedett. A megye nagyobb mértékű átalakítására (144/1950/V.20/M.T.sz.) 1950-ben került sor, amely tulajdonképpen a mai megye területét hozta létre. Ekkor lett Gyula helyett Békéscsaba a megyeszékhely,⁶⁰ illetve hat helyett nyolc járást hoztak létre.

59 Implom, 1971. 41., 43. I. Békési járás: 1. Békési főszolgabírói kerület: Békés és Füzesgyarmat mezővárosok, Körösladány, Vésztő, Szeghalom helység, puszták: Fásmelléke, Bélmegyer, Sima, Bucsa. 2. Központi (gyulai) szolgabírói kerület: Magyar- és Német-Gyula mezőváros, Doboz és Vári helység. II. Csabai járás 1. Csabai főszolgabírói kerület: Csaba helység, Mezőberény, Köröstarcsa, puszták: Kamut, Nagy- és Kis-Kondoros. 2. Orosházi szolgabírói kerület: Orosháza, Tótkomlós, Kétegyháza, puszták: Szentetornya, Szénás, Kis- és Nagy-Csákó, Kígyós. 3. Szarvasi szolgabírói kerület: Szarvas és Gyoma mezővárosok, Endrőd, Szentandrás, Öcsöd, puszták: Csabacsúd, Bánréve, Csejt, Csudaballa. 1. és 2. térkép: *Békés megye közigazgatási térképei*. Lásd a 307. és 308. oldalt.

60 Implom, 1971. 43. A nemesi közgyűléseket 1724-ig elsősorban Békésen, Szeghalmon, valamint Füzesgyarmaton tartották. A megyeszékhely kérdését br. Harruckern János György döntötte el, amikor 1732-ben felajánlotta a gyulai vár használható helységeit erre a célra. Az 1785-ös egyesítés után a székhelyt Szegvárra helyezték át. II. József rendeletei hatályukat veszítették,

A döntés szerint Szolnok, Bihar, Csanád megyéből és Hódmezővásárhely határából Békés megye területe gyarapodott, területvesztés csak Jász-Nagykun-Szolnok megye irányába történt.⁶¹

A településhálózat térbeli megoszlása, a települések jellege és nagysága, a városi funkciók összetétele magán viselte a hódoltsági állapot jegyeit. A vármegye újbóli benépesülése városfejlődési szempontból egy sor kérdést és kihívást rejtett magában: az újratelepülés a török hódoltság előtti településállományt éleszti-e újjá, vagy sem? Mi lesz a migráció végállomása? Az új telepések az elhagyott jobbágyfalvakra, pusztákra költöznek-e, vagy a mezővárosokba, a több-kevesebb kiváltsággal rendelkező falvakba? Képesek lesznek-e ezek autonómiájuk megvédésére, gazdasági bázisuk megtartására?

A válasz végül is-is lett. A kezdeti sikerek után a mezővárosok jogkörének csorbulása mellett ugyan, de növekedett a mezővárosi jogállású települések száma. Végeredményben nem éledtek újjá a korábbi településviszonyok, így körülbelül a 18. század végére kialakult az „új” településállomány, ahol is nagyhatárú alföldi mezővárosok jöttek létre.⁶² Gazdasági és mennyiségi szempontból is váltás történt, de beszélhetünk-e minőségi váltásról is a városfejlődés tekintetében? Az agrárjelleg, az intenzívebb területhasznosítás hiánya, a települések közötti hierarchikus tagolódás csökkenyessége, a mezővárosok vonzókörzetének kialakulatlansága és falusias településképe szerint nem.⁶³

Fontos gazdasági szerepet játszottak a megyén belül elhelyezkedő puszták is, amelyeket általában a környező települések lakosai béreltek. Ezeket elsősorban legelőként, másodsorban szántóként hasznosították. Gyakran marhakereskedők fizettek a puszták után, hiszen az Erdélyből felvásárolt olcsó állataikat itt nevelték fel. A puszták az újjászerveződéskor tulajdonképp nem váltak a vándorlók célpontjává, hanem jobbára „belülről”, a mezővárosokból, az óriásfalvakból történő kiköltözések által váltak lakottá.⁶⁴

s Békés megye 1790-ben a gyulai várban alakulhatott újjá. A megyeháza félbemaradt épületét visszavásárolták és továbbépítették, és 1793-ban végül beköltözhettek a megyei szervek.

61 Virágh, 1993. 15–17. 1876-ban Dévaványának és Tótkomlósnak döntenie kellett hovatartozásáról. Az utóbbi Békés megye mellett döntött.

62 Bárány, 2002. 273–275. A mezővárosok kialakulásának és növekedésének az a sajátos tény is kedvezett, hogy a lakosok a telekmegosztás és az úrbéri szolgáltatás elkerülése végett a kisebb falvak helyett a mezővárosokban telepedtek meg. A párhuzamként említett Kecskemét ráadásul még kiváltságosabb helyzetben volt, hiszen a város határa a földesurak között ténylegesen nem volt felosztva, az itt lakók nem voltak kötelezhetők semmiféle jobbágyi vagy úrbéri szolgáltatás teljesítésére: az uraiknak csak a cenzust fizették készpénzben, s azt kisebb vagy nagyobb ajándékkal egészítették ki.

63 Baukó, 1999. 32–35.; Beluszky, 2001. 168–172., 182–217. A minőségi váltás megítélése természetesen a kiválasztott kritériumok függvényében alakulhat. Rácz, 1988. 89. Rácz megállapítása szerint a nemesség nem a szabad királyi városokba, hanem a gazdasági és foglalkoztatási lehetőségek miatt úgyszintén a mezővárosokba költözött be.

64 Dóka, 2006. 22.

SPONTÁN VÁNDORLÁSOK ÉS SZERVEZETT TELEPÍTÉSEK A MEGYÉBEN

Az Alföld ritkább lakosságú megyéjének gyors benépesülését a természetes szaporodáson túl főként a bevándorlásnak köszönhetjük. A migráció egy része spontán vándormozgalmakból fakadt. Az így beköltözők tömegének egyik csoportja a túlnépesedett északi megyék lakosságából tevődött össze. Főként Gömör, Hont és Nyitra megye szegény lakosai indultak meg Békésbe. A betelepülők mindenekelőtt nem a pusztákra költöztek, hanem a népesebb falvakban telepedtek meg. A bevándorlók másik részét moldvai, havasalföldi, erdélyi és kárpátaljai, jórészt román és ruszin lakosság tette ki.⁶⁵

A spontán vándorlás mellett a földesurak szervezett telepítései is jellemzőek voltak, amelyek tovább tarkították a megye nemzetiségi képét. Így történt, hogy Gyulára németek és rácok telepedtek le, utóbbiak a Határőrvidék délebbre való tolódása és a birtokadományozások miatt 1721-ben ki is vonultak, majd a helyükre románok érkeztek. Csabára 1718-ban Gömör megyéből vándoroltak be telepések, 1722-ben pedig Nógrád, Hont és Zólyom megye evangélikus szlovákjai népesítették be a területet. Az evangélikus vallás olyan meghatározó volt Csaba életében, hogy sokáig magába olvasztott minden más vallást, és késleltette az amúgy szintén szlovák katolikusok megtelepedését.⁶⁶

Szarvas községet, amely addig Öcsödhöz tartozó pusztaként létezett, 1722-ben alapították Nógrád megyei evangélikusok. A szabad vallásgyakorlás miatt a Pest megyei Aszódról is jöttek a községbe. Endrőd pusztája 1731-ben a nemeskerekiek áttelepedése után lett község. Lakossága ezután csabaiakkal és Nógrád megyeiekkel egészült ki. Mezőberény Békés pusztájából 1723-ban lett falu a szlovákok beköltözésével. 1725-ben evangélikus németek gyarapították a lakosságát. Az utolsó két betelepített község Orosháza és Tótkomlós volt. Orosházára 1744-ben Tolna megyei – főként Zomba helységéből származó – evangélikus magyarok, az 1746-ban létrejött Tótkomlósról pedig szlovákok költöztek át Békésszentendréről.⁶⁷

A jobbágyság 18. század elején megindult vándorlása több okra vezethető vissza. Egyrészt magyarázható az Alföld és az Észak-Magyarország közötti demográfiai különbséggel, az Alföld „szívó” hatásával. Másrészt gazdasági okai voltak: a csalogató földbőség és a kis terhek. Harmadrészt társadalmi indokok is közrejátszottak: a röghöz kötöttség alól kiszabadulva a több kedvezményt nyújtó alföldi földesurak ösztönözték a jobbagyokat költözésre. Negyedrészt az Alföld természeti adottságai sem voltak elhanyagolhatók: a termékeny területek vonzóak voltak az északi megyék hegyes, terméktelen vi-

65 A betelepítésekről, valamint a belső vándorlásokról lásd bővebben Szabó I., 1941b.

66 Dedinszky, 1993. 12., 16–18.

67 Dóka, 2006. 23–26.; Implom, 1971. 46.

dékeivel szemben. Ötödreszt pedig a szabad vallásgyakorlással is magyarázható a vándorlás, hiszen a migráció egybeesik az úgynevezett második ellenreformáció kezdetével, így nagy tömegben érkeztek evangélikus szlovákok a megyébe.⁶⁸

1725-ben az adókedvezmények lejártá után azonban 101 kiköltöző családról számolnak be. A megye tehát 1740-re kibocsátóvá is vált. Egyfelől a terméketlen földek, másfelől a terhek növekedése, a földesúri hatalom kiépülése és a kedvezmények megszűnése miatt kezdték elhagyni Békést.⁶⁹ Ily módon a fluktuáció igen nagy lett, a számítások szerint átlagban négy év után odébbállt a betelepült személy. Legtöbbször – főként Csaba és Gyula esetében – ismeretlen helyre költöztek. Az ismert elköltözések iránya és az áttelepülők befogadása szerint első helyen Heves, majd Bihar, Pest-Pilis-Solt, Borsod és Szabolcs megye jelölhető meg. Szeghalomról Heves és Bihar, Füzesgyarmatról és Körösladányról Bihar, Öcsödőről, Tarcsáról és Gyomáról pedig Heves megye irányába történt a kivándorlás.⁷⁰

Békéscsaba azonban ilyen téren elűt a megyétől, hiszen e település esetében a kivándorlást a Borsod megyei Emőd, a Pest megyei Pilis és Abony, illetve a Nógrád megyei Longobánya jelentette. A Pest megye és Csaba közötti kötelék az evangélikus szlovákokkal magyarázható. A Nógrád megyei kapocs megfejtéséhez segítséget jelent az 1800–1820 közötti házasságkötések vizsgálata, ugyanis a csabaiak 28 házasságot a kibocsátó nógrádi települések lakóival kötöttek. Ez arra utalhat, hogy a letelepedett szökött jobbágyság nem szakították meg kapcsolatukat az elszármazási helyükkel. Ez már csak azért is érdekes, mert ezek a „vegyes” házasságok 80–100 évvel a szétköltözés után jöttek létre.⁷¹ A megyék közti érintkezés azonban nemcsak a jobbágyság szint-

68 Jankovich–Erdmann, 1991. 412–416.

69 Szabó F., 1977. 42–44. Kezdetben a földeket szabadon foglalták el és gyorsan váltogatták.

A népesség növekedésével csökkentek a szabad földek, és a földdarab egy-egy lakos kezében kezdett állandósulni. A 18. század közepére elfogytak a jobb minőségű, árvizektől védett földek, ennek köszönhetően gyakorivá váltak a területkitolások miatti határhasználati perek. A földhöz jutás és a föld minőségi változása mellett az állami terhek emelkedése is magyarázza az elköltözéseket. 1723-ban felemelték az úgynevezett portaszámot, ezzel nőtt az adó, ami kiváltotta az 1724-es „nagy szökést” (375 jobbágy). Ezt követően nagyobb jobbágyszökés nem történt. 1734-től gyengült a vándormozgalom, mivel az államhatalom az adóalap fluktuációjának megakadályozása érdekében kimondta, hogy ezután az elköltöző jobbágy nem kaphat sehoh sem adómentes éveket, kivéve ha szervezett formában történt a hivatalos áttelepülés.

70 Orosz B., 3. (1968) 3: 303–306. Az említett 1724-es nagy szökésen kívül hasonló spontán kivándorlásra nem került sor a megyében, de szervezett kitelepítésre igen. A Békés megyei jobbágyság ugyanis szervezett kitelepítés formájában ülték meg Nyíregyházát, amelyet gr. Károlyi Ferenc 1748-ban vásárolt meg az Ecsedi-uradalom részeként. Az általa kiadott 1753-as telepítési pátensre Szarvasról 83, Endrődről 13, Berényből 42, Csabáról 29, Komlósról 34, az összesen 207 Békés megyei család jelentkezett. Ez 1750-es kivándorlás néhány nemest is érintett.

71 Dedinszky, 25. (1990) 3: 291–296. A vizsgálat alá vett húsz év alatt okmányilag 28 olyan „vegyes” házasságot számoltak össze, ahol az egykori Csabára települt Nógrád megyei telepes korábbi szülőföldjéről választott magának házastársat, azaz ebben a formában a kapcsolattartás bizonyosan megmaradt az új lakóhely és a szülőföld között. Paládi-Kovács, 2004. 166–192.

jén élt, hanem az egyházi értelmiség körében is, amely tovább erősítette a felekezeti kötődést a megyék között.⁷²

A VÁRMEGYE NÉPESSÉGÉNEK ÉS NEMESSÉGÉNEK ALAKULÁSA 1715–1851 KÖZÖTT

A vizsgált korszakból a következőkben közölt népesség-, illetve nemesség-összeírások adatai egyrészt nem teljesek, azaz a tényleges lakosságnak csak egy részét tartalmazzák a lajstromok, másrészt az összeírások jellege különböző. Következésképp a felvett lajstromok elkészítésének célja és módja nagyban meghatározta, hogy végül kiket is jegyeztek fel ezekben. Ebből adódóan sajnos ezeket az adatokat csak korlátozottan lehet összehasonlítani, illetve leginkább csak a tendenciák megállapítására alkalmasak.⁷³ A statisztikai adatok hiánya, továbbá az összevethetőség problematikuságának ellenére ismertetjük az országos és megyei adatokat, külön táblázatban összefoglalva.⁷⁴

A nemesség házasságkötésének térbeli hálója kiterjedtebb, mint a jobbágyoké. Házasságkötéseiket lokalitás és rendi endogámia jellemezte, de ez regionálisan változó képet mutatott, illetve nagyban függött a nemesség megszerzésének időpontjától is. A nemesség származástudata 6-7, míg a jobbágyságé 3-4 generációra nyúlt vissza. Jankovich–Erdmann, 1991. 624. A kapcsolat a kereskedelem szintjén is élt, hiszen a vándorkereskedő „tótokkal” folytonosan kereskedtek a csabaiak: rendszeresen hoztak vasat Gömörből, jöttek zólyomi marhakupecok, vagy Csabáról vittek gabonát, kölest.

72 Katona, 76. (2005) 1: 134–164.

73 Benda, 2008. 58. Benda Keszthely kapcsán hasonlóan jelzi, hogy a nemesi népesség számát nehéz nyomon követni, hiszen egyrészt mindig csak a férfiak különböző csoportjai jelennek meg a forrásokban, másrészt nagyszámú, de eltérő szemléletű összeírások alapján közelíthető meg a létszámuk változása. Kövér, 2005. 227–241. Kövér György ebben a tanulmányában hasonló kísérletet tesz arra vonatkozóan, hogy vajon azok a levéltári források, amelyeket feudális és polgári kori összeírásokként különítenek el, miképpen köthetők össze. Az egyik forrása egy 1846. évi névsor, amelyet az 1843–1844-es országgyűlés költségeinek (utólagos) kivetése céljából állított össze a megye, a másik nominális alapforrása pedig a választójoggal rendelkezők névjegyzéke 1848-ból.

74 Implom, 1971. 214.; Scherer, 1941. 30–31. Adataik szerint az 1715. évi összeírás 9 családot jegyzett kétes nemesként. Őket az 1720. évi összeírás már nem is említi, helyettük 21 új nemes számláltak a megyében valóságos és jobbágytelken gazdálkodó nemesként. Az 1754–1755. évi összeírásakor nem sokat módosult ez a szám: 24 nemes írtak össze. 1. táblázat: *A megye lakossága és nemessége 1720 és 1828 között*. Lásd a 311. oldalon. Az 1720. év adatai: Dóka, 2006; az 1785–1787. év adatai: Danyi–Dávid, 1960. 22–23.; az 1800. év adatai: MNL BéML IV. A. 1. b. Ö34. A nemesi oklevéllel ellátottak összeírása; az 1817. és az 1827–1828. évek adatai: Erdei, 1986. A további időpontokra vonatkozó népességadatokat Fényes Elek közli. Fényes községi, megyei és országos népességadatainak alapvető forrásai a katolikus egyházmegyék által közreadott névtárak. Fényes, 1836–1842. köteteiben 1830. évre közöl adatokat. Fényes, 1842–1844. az 1839. és 1840. évi sematizmusok népességszámait használja. Fényes, 1847. Az 1846. évi sematizmusok mellett

A hadra fogható férfilakosság felmérésének céljával az 1785–1787 között készült első népszámlálási adatok alapján a megye legnépesebb települései Csaba, Gyula, Szarvas és Békés voltak. A II. József kori népszámlálás szerint a megye teljes népessége 68 360 fő volt, az összeírás a megye 20 helységéből 18 településében összesen 254 nemes férfit regisztrált, s ez az adat a nemesi családok valamennyi férfi tagját jelentette. Miután az összeírás a férfilakosságot – 35 204 főt – külön feljegyezte, ezért a nemes férfiak száma arányítható ehhez a közölt számhoz. Ez pedig megmutatja, hogy a nemes férfiak aránya az egy százalékot sem érte el a megye férfilakosságán belül.⁷⁵

Mindeközben – az összeírás részleteit nem ismerve – egy 1800. évre közzölt megyei összeírás 116 főre tette a nemesi oklevéllel ellátottak számát. A következő országos adóösszeírás 1828-ból áll rendelkezésre, amely a megye nem nemesi népességszámát 133 065 főre tette.⁷⁶ Erdei ezen adatokkal együtt közölte az 1827. évi 7. törvénycikkben elrendelt, a „porták megigazítására” szolgáló összeírás adatait is, amely az úrbéri telken élő, valamint az agilis és a praedialista nemesek – ha az utóbbiak székeiken kívül tartózkodtak, vagy adót fizettek – számát rögzítette.⁷⁷ Az úrbéres telken gazdálkodó nemes ház-

1846. évi népesség-összeírás eredményeit is közölte. Fényes, 1851. Ez a munkája a közzölt adatok tekintetében a legtarkább képet mutatja, hiszen Ludovicus Nagy 1827-ben közreadott adatain túl az 1830. és 1839–1840. évi, illetve egy-egy megyénél az 1850–1851. évi népszámlálás adatait közölte. (A más feldolgozásokban és az itt közzölt adatok között eltérések találhatók.) Benda, 2006. 113–129. Fényes Elek munkáiban az egyházi sematizmusok mellett Ludovicus Nagy számai is felbukkannak. A kétféle adat gyakran keveredik, illetve Fényes néhány helyen csak a népesség megkétszerezésével tudta megadni a népességszámot. A geográfiai szótárban pedig az 1850–1851. évi népszámlálás eredményei is szerepelnek. Fényes alapvető forrásai tehát az egyházi névtárak, amelyek segítségével egy-egy község lakosságának változása követhető nyomon, Fényes azonban összefoglaló népességi adatokat közöl. Következésképp Benda szerint nem támaszkodhatunk csak Fényes által közzölt adatokra, hanem a Fényes által hivatkozott irodalmat is fel kellene használnunk pontosabb adatok közléséhez. Az említett Nagy Lajos adatainak vizsgálatára B. Lukács Ágnes tett kísérletet. B. Lukács, 1979. 1–8. Nagy Lajos a Helytartótanács iktató és kiadó hivatalának első tisztviselője, Turóc és Liptó megye táblabírája volt. Az adatok összegyűjtéséhez hivatali beosztása, személyes kapcsolatai és informáltsága is hozzájárult. A kézikönyv kiadásának terve 1826-ban merülhetett fel. A munka aktualitását fokozta az 1825–1827. évi országgyűlés, amikor is növekedett a haza viszonyainak megismerése iránti igény. A könyv szerkesztésénél vezérfonalként használta Lipszky János 1808-ban kiadott repertóriumát, pontosabban Lipszky mintájára állította össze a betűrendes indexet. Nagy Lajos gyűjtése hitelesen tükrözi az egykorú közigazgatási, vagy helyesebben törvényhatósági beosztásokat. Az 1820-as évek népességszáma tekintetében Nagy Lajos adataira támaszkodhatunk, amelyeket tulajdonképp a Helytartótanács is hivatalosan felhasznált.

75 Thirring, 1938. 58–59. Az összeírás az egész nemességet felöleli, azaz a nemesség férfi részét a maga teljességében, a családfőkön kívül az összes férfi családtagot is. Uo. 108–109. Békés megye összeírásának adatai táblázat formájában. Vö. Erdmann, 1989. 215–216.

76 B. Lukács, 1979. 50. B. Lukács Nagy Lajos adataira támaszkodva, valamint azokat korrigálva 139 116 főre tette Békés megye népességét, ami vélelmezhetően a megye teljes népességét felölelte. Ettől függetlenül óvakodni szükséges azon megállapítástól, hogy esetlegesen ezek – az 1828. évi adóösszeírás és Nagy Lajos adatainak – különbözete jelentené a nemesek számát.

77 Az agilis olyan személyt jelentett, akinek a felesége nemes volt, tehát a nemesi jogokat a neje után gyakorolta. A praedialista nemesek bizonyos feltételek mellett és meghatározott terüle-

tartásfők rovata így 132 főt jegyzett. Az összeírás szerint – egyedülálló módon a megyében – Csaba nem nemesi népessége már ekkor 20 000 fő fölé emelkedett. Magas népességszáma későbbi jogállása miatt is érdekes, hiszen míg Békés, Füzesgyarmat, Gyula és Szarvas mezőváros volt, addig a legtöbb lakost számláló Csaba jogállása sokáig falu maradt, és majd csak az 1841. évi vásártartási jog megadásától tekintették mezővárosnak.⁷⁸ Összességében azonban ezek az adatok sem a megyei össznépesség, sem a megyei össznemesség – miután a nemesek számbavételét a törvény eleve kizárta – létszámának megállapítására nem alkalmasak.

A későbbi időszakra csak Fényes Elek külön kötetekben közölt adatai használhatók a megye népességszámának megközelítő értékeinek a közlésére, a nemesség lélekszámának követéséhez pedig a megyei összeírások maradnak forrásként. Kifejezetten erre a célra azonban nem készült összeírás a megyében, ezért jobb statisztikai források hiányában a tisztújítási névjegyzékek által közölt adatok használhatók abban a tudatban, hogy ezek csak a választásra jogosult nemes személyek lajstromai.⁷⁹ Miután az 1837., 1843. és 1846. évre áll rendelkezésre ez a típusú forrás, így ezek az adatok külön táblázatban is olvashatók.⁸⁰ A névjegyzékekben külön kategóriákban jegyezték fel a birtokosokat és a birtoktalanokat, ezek özvegyeit, a törvényes korú fiúkat, a kétséges nemeseket és a nemes árendátorokat, akik a megyében éltek, és végül az egyházaikat. Ez utóbbiakat levonva 1837-ben 780, 1843-ban 909 és 1846-ban 1050 választásra jogosult nemes személy került a névjegyzékekbe.

Ezen adatok szerint a legtöbb – választásra jogosult – nemes Orosházán – 1837-ben 162, 1843-ban 172, 1846-ban 205 fő – élt, majd ezt követte Gyula –

ten az egyháztól kapott nemesi kiváltsággal rendelkeztek. Az agilisok kapcsán lásd bővebben Holub, 1980. 109–123.; Szabó B., 1983. 131–144.

78 Lásd a 358. lábjegyzetet, ahol Kossuth Lajos *Pálinkamirigy* című vezércikke emlékezik meg Csaba vásártartási jogának a megszerzéséről.

79 A tisztújítási névjegyzék felvételének módját és körét lásd bővebben a 96–99. lábjegyzeteknél.
80 2. táblázat: *A megye nemessége a tisztújítási névjegyzékek alapján (1837, 1843, 1846)*. Lásd a 312. oldalt. A nemességre vonatkozó levéltári jelzetek: MNL BéML IV. A. 1. b. Ö80. 1837. évi tisztújítási névjegyzék; MNL BéML IV. A. 1. b. 1158/1843. 1843. évi tisztújítási névjegyzék; MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. 1846. évi tisztújítási névjegyzék. A választói névjegyzékek-ből sajnos nem derül ki a megye teljes nemességének száma, amelyet érdemes lenne az adott település lakosságához és a megye nemességéhez viszonyítani, hiszen az abszolút számuknál néha árulkodóbb a település népességéhez viszonyított százalékos (relatív) arányuk. Bizonytalan felszorozások helyett azonban megmaradtunk a tisztújítási névjegyzékek adatainak közlése mellett. B. Lukács, 1979. 5. 1827–1870 között három megyében éri el vagy haladja meg a tényleges népességnövekedés üteme a 10%-os értéket: Békésen, Csongrádban és Csanádban. Ezekben a megyékben a betelepülés mellett a 19. század második felében a magas tényleges szaporodás is fennmaradt. A puszták adatait azon település adataihoz adtuk hozzá, amelyhez közigazgatásilag tartoztak. A megyei puszták helyzetének, betelepülésének vizsgálata egy külön kutatást igényelne, mint ahogy tette ezt Kávássy Sándor a szatmári puszták esetében Szirmay Antal adatai alapján. Kávássy, 22. (1980) 1–2: 193–196. Kávássy a vizsgálatok alapján megjegyezte, hogy az egyik legnehezebb feladat a puszták lakottságát, tulajdonosi viszonyait és gazdasági szerepét felmérni.

1837-ben 120, 1843-ban 147, 1846-ban 163 fő –, végül Szeghalom – 1837-ben 72, 1843-ban 84, 1846-ban 113 fő – nemessége. Az adatsorok alapján az látszik, hogy a nemesség lélekszáma – vagy legalábbis a választásra jogosultak köre bizonyosan – emelkedett.⁸¹ A települések adatait végignézve 1787-ben Orosházán, Gyulán, Gyomán és Békésen regisztrálták a legtöbb nemes férfit. A tisztújítási névjegyzékek között adatai szerint elsőségüket lényegében megőrizték ezek a települések, csupán Békés maradt el nemességének számában.

A tisztújítási névjegyzékek kategóriái szerint a megye nemességének körülbelül 60%-át a birtoktalanok tették ki.⁸² A nemesi birtokkal bírók – összefüggően – a megye nemességének nagyjából 4, a nemes férfiak özvegyei 10, a törvényes korú fiúk 15–17, a kétséges nemesek pedig 7–10 százalékát tették ki.⁸³ Az első két kategória megoszlását érdemes városok szerint is áttekinteni. A legtöbb nemessel bíró Orosháza nemeseinek majd kétharmada birtoktalan volt,⁸⁴ ami igaz az őt követő Gyulára és Gyomára is. A nemesek

81 Implom, 1971. 215. A nemesség számának megállapításakor fontos tudni, hogy a 18. század elején a megyébe beköltözött armalista nemesek nagy része, hogy földhöz juthasson, elittkolta nemességét, vagy nem igazolta azt, mert a földesurak nem szívesen adtak nemeseknek úrbéri földet. Ez egyben a nemesi jogokról való lemondást és a jobbágyterhek vállalását is jelentette a nemes részéről.

82 A névjegyzékekről bővebben lásd *A feldolgozás alapjául szolgáló levéltári források* című fejezetet.

83 Ódor, 1995. 26. Baranya megyében Békéshez hasonlóan szakadék volt a nagybirtokos és az armalista réteg között. A megye vékony középbirtokos rétege kis kondícióval bírt, ezért – mint ahogyan a későbbiekben Békés megye példája is mutatja – a nemesek hivatali szolgálatot, papi vagy katonai pályát is vállaltak. Erdmann, 1990. 348–362. Zemplén megyében a nemesség 70%-a jobbágy- és zsellérszinten élt. Egynegyedük a kisbirtokos, illetve majdnem 5%-uk a közép- és nagybirtokos réteghez sorolható. Az arányok időszoron követve minimális változást mutattak, összességben egy bizonyos polarizáció mutatható ki. A zempléni nemesség képe így hasonló a Bihar megyeiéhez, hiszen Biharban a nemesség 80%-a birtoktalan volt, illetve 100 hold alatti földön, esetleg úrbéres telken gazdálkodott. Ennek a rétegnek az aránya Zemplén megyében 90% volt. A 100 hold feletti vagy azzal azonos értékű vagyonnal a nemesség 10%-a bírt. Barta, 1997. 181–203. Ifj. Barta János megerősítette Erdmann megállapításait, miszerint a Zemplén megyei nemesség zöme szegény volt, és paraszti helyzetük miatt a megyegyűléseken is alig jelentek meg. Hudi, 1997. 219–229. Hudi az 1812-es jövedelemvizsgálat alapján megállapította, hogy a jövedelmek háromnegyedén a nagybirtokosok, míg a köznemesség – a nemesség 9/10-e – azok egynegyedén osztozott. A középbirtokos réteg gyengébb és erőtlenebb volt, mint a szomszédos Fejér, Zala, Somogy és Tolna megyében (az 1770-es úrbéri felmérés alapján). Veszprém megyében a nemesség folyamatos jelenléte miatt a középbirtok felbomlási-differenciálódási folyamata meglehetősen előrehaladt a 18–19. század fordulóján.

84 MNL BéML IV. A. 1. b 871/1796, 51/1797.; Implom, 1971. 215–218. A közgyűlési iratok szerint a legtöbb nemessel bíró Orosházának igencsak meggyűlt a baja a nemeseivel. Az orosházi nemesek ugyanis a kvártélyozás és a forspontozás terhe alól kívántak szabadulni. Orosháza azonban félt, hogy a községben túlzottan megnövekszik a nemesek száma és szabadságjogaik. Így Orosháza – ellenállva a vármegyének és a nemeseknek – ragaszkodott a nemesek teherviseléséhez. A vármegye a nemesek pártjára állt, és 1776-ban eltiltotta attól a bírakat, hogy a fentebb említett terhekre kötelezzék őket. Mindezt tette úgy, hogy a nemesek az előtte való évben a falusi bírakkal külön szerződésben maguk vállalták a terheket. A vármegye álláspontja 1790-ig nem változott, a gyakorlatban viszont a bírák visszaállították az 1775. évi

száma szerint a középmezőnybeli Szentandrás választásra jogosult nemesi viszont nagyrészt birtokosok voltak, amit feltehetően a szentandrásai uradalmon belüli birtokosztódások magyaráznak.

Végül az 1848. évi választójogi névjegyzéket próbáltuk összevetni a korábbi összeírásokkal. Ez a forrás azonban csak Gyulára és Békéscsabára maradt fenn a megyében.⁸⁵ Az összeírást és a szavazók körét az 1848. évi 5. törvénycikk szabályozta, ami szerint a jegyzékbe azok a 20 év feletti férfiak, törvényes bevett valláshoz tartozók kerülhettek be, akik a szabad királyi vagy rendezett tanácsú városokban 300 ezüstforint értékű házat vagy földet, egyéb községekben pedig úrbéri értelemben vett egynegyed telket vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot bírtak. Ezenfelül jogosultak voltak a választói névjegyzékre felkerülni azok a kézművesek, kereskedők és gyárosok, akik letelepedtek, műhellyel vagy kereskedési teleppel rendelkeztek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoztak, továbbá azok a személyek, akik saját földbirtokukból vagy tőkéjükből eredő 100 ezüstforint évenkénti és biztos jövedelmüket kimutatták. A tudorok, községi jegyzők, tanítók stb. jövedelmükre való tekintet nélkül kérhették a jegyzékbe való felvételüket. Végül azok a régi városi polgárok is folyamodhattak a jegyzékbe való beírásukért, akik a fentebbi pontokban leírt kritériumoknak nem tettek eleget.⁸⁶ Amennyiben bármelyik pontnak megfelelt az illető, akkor igazolás mellett jelentkezhettek az összeíró választmánynál. Az így összeállított jegyzéket három példányban készítették el, majd a központi választmánynak, a levéltárnak és a belügyminiszternek küldték meg.

A gyulai és békéscsabai választói névjegyzékben a választók neveinek a feltüntetése mellett a választó képességét is feljegyezték. Ennek tanúsága szerint – a törvényben előírtaknak megfelelően – vagyona, jövedelme, birtoka, mestersége után lehetett jogosult a népképviselői választásra. Miután a megyei anyagban csak két választói névjegyzék maradt fenn, illetve a továbbiak felkutatásától most eltekintünk, ezért messzemenő következtetésekbe nem bocsátkozhatunk. Mindenesetre mindkét jegyzék felhívta a figyelmet arra, hogy a tisztújítások névjegyzékeiben szereplő nemeseknek körülbelül 5%-a szerepelt csak ezeken a listákon. Ennek magyarázatához azonban további vizsgálatokat kellene végezni.⁸⁷

szerződés érvényét. Ezért 1790-ben a nemesek újabb kérvénnyel éltek a vármegye felé, amikor a megye újonnan megismételte mentességüket. A község a nemesek terhek alóli kibúvása miatt odáig ment, hogy a szénási és királyhegyesi pusztákból is kirekesztette nemeseit. A puszta használatáról csak 1804-ben kötöttek szerződést.

85 MNL BéML IV. A. 1. b. Ö246. és Ö317. 1848. évi választói névjegyzék Csabára és Gyulára.

86 1848. évi 5. törvénycikk Magyar Törvénytár, 1836–1868. 223–230.

87 Kövér, 2005. 230–234. Az 1848. évi törvény a régi jog mellett külön jogalként ismerte el a birtokot, a kézművességet, a jövedelmet és az értelmiséget. Kövér Tiszaeszláron elvégzett vizsgálata szerint az 1847-es utolsó konskripció és az 1848-as választójogi összeírás között számos volt nemes lemaradt a listáról, a későbbi választói névjegyzékekben viszont újra emelkedett a számuk, és felerősödött a közigyűgyekbe való befolyásuk szándéka.

A MEGYE KIS LÉTSZÁMÚ „CSONKA NEMESSÉGE”

Az eltérő szemléletű és célú országos, illetve megyei összeírások hamar világossá tették, hogy a nemesség- és a népességszám változását nehéz nyomon követni. Még a legteljesebbnek tekinthető tisztújítási névjegyzékek alapján sem következtethetünk a megye nemességének teljes létszámára. Az adatokból azonban világosan látszik, hogy egyrészt – más megyék nemességszáma mellett – a volt hódoltsági területeken elhelyezkedő megyékkel – Csanáddal, Csongráddal vagy Temessel – megegyezően Békés megyében is csekély nemes lakott. Következésképp Borsod, Heves- és Külső-Szolnok vagy Zala megye nemességének a megye népességéhez viszonyított 6–17%-os aránya mellett a török által pusztított megyékben a részesedésük az 1–3% körül mozgott.⁸⁸ Másrészt a nemesség bizonyos értelemben „csonkának” tekinthető, hiszen a középbirtokosok szűk és a kisbirtokosok hiányzó rétege mellett leginkább csak a két szélső rétegből, a nagybirtokosok és a kisenemesek csoportjából rekrutálódott a megye nemessége. A nemesség gyengeségét az is mutatja, hogy milyen hosszú időn át nem tartottak tisztújítást a megyében.⁸⁹ Harmadrészt pedig azt is meg kell jegyezni, hogy maguk az összeírások és azok konstruált kategóriái valójában nem jelölik ki a nemesek, illetve a nemesek és nem nemesek közötti választóvonalakat.

A levéltári források tehát nemcsak statisztikai szempontból hasznosíthatók össze korlátozottan, hanem azt sem mutatják meg számunkra, hogy a nemesek valójában mennyire különültek el a megye társadalmától vagy az adott település népességétől. A választóvonalak megközelítő leírásához szükséges túllépnünk az összeírás-kategórián, illetve adatain, és vélhetően finomabb mutatókat választva kell megpróbálnunk leírni a megye nemességét, amelyre a továbbiakban kísérletet is teszünk.

88 Dobszay-Fónagy, 2005. 57–124., 85.

89 Lásd a 95. lábjegyzetet.

A BÉKÉS MEGYÉBEN IGAZOLÓ NEMESOK VIZSGÁLATA

A FELDOLGOZÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

A levéltári forrást Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratanyaga (1715–1849) (MNL BéML IV. A. 1.) adja. A megnevezett fond tíz állaga közül három, illetve lényegében kettő az, amely a nemesek beköltözéséhez kapcsolódó elemzés alapját képezi.

Az egyiket az 1715–1849 közötti közgyűlési jegyzőkönyvek teszik ki – a) állag –, amelyeket az 1790-es évekig főként latinul, majd azt követően magyarul vezettek. Ez főként a vármegyéhez befutó és a vármegyétől kikerülő összes folyamodványt, kérelmet, határozatot stb. tartalmazza. (A jegyzőkönyvek fogalmazványai 1792-től a közgyűlési iratok közt is megtalálhatók.) A jegyzőkönyvekben való tájékozódást külön repertórium (név-, hely- és tárgymutató) segíti.

A b) állagban a már említett közgyűlési iratok találhatóak, amelyek a felsőbb hatóságoktól érkezett leiratokat, a vármegyék átíratait, a szolgabírók, települések, egyének beadványait, az ezekkel kapcsolatban hozott határozatokat, valamint a vármegyét érintő összeírásokat, kimutatásokat és nyilván tartásokat foglalja magában. A fontosabb iratokhoz segédletként a levéltárosok és a helyi történészek által készített cédulagyűjtemény áll rendelkezésre.

A harmadik és egyben leghiányosabb, épp ezért kevésbé informatív állaga éppen a nemességi iratgyűjtemény – j) állag –, melynek nagy része elpusztult,⁹⁰ így csak az A és B betűvel kezdődő nevekhez tartozó iratokat őrizi.

Ebből adódóan alapjában az első két állagon belül találjuk a megyében élő nemeseket és a minket érdeklő nemességet igazoló iratokat, továbbá a vármegye részéről történő bizonyítási eljárás feljegyzéseit. A megyébe letelepedni kívánó nemesnek – amennyiben nemesi jogaival továbbra is élni kívánt –

90 Scherer, 1938. I. 381.; Szabó F., 1974. 559–571; Uő, 1982. 275–286. Az 1801-ben pusztító hatalmas tűzvészben a levéltári anyagok közül a főispáni lakházban lévő iratok elégték. A levéltár tűzbiztos helyiségeit viszont nem érte kár. Feltehetőleg ez még nem érintette a nemesi iratokat, amelyek valószínűleg a II. világháború alatt veszték el.

fel kellett mutatnia nemesi bizonyáglevelét (*littera testimonialis*).⁹¹ A kérelmező ebben a hiteles tanúsítványban igazolta a vármegye közgyűlése előtt, hogy a nemesek közé tartozik, majd a befogadó vármegye ez alapján hirdette ki és iktatta be saját nemeseinek a sorába. Tanúsítványként vagy a család nemesi adománylevelét mutatta be, és igazolta a nemességszerző őstől való származását, vagy az előző lakhelye szerinti megyétől kérte ki nemességét bizonyító iratait. A kétségtelen elismerés érdekében – a bizonyítási eljárás részeként – tanúvallomásokat, anyakönyvi kivonatokat és családfákat is bejegyezhettek a jegyzőkönyvbe. Egy-egy ilyen igazolási eljárás viszont időt igényelt, hiszen a folyamodó levelének kikérésétől, a megyéhez történő benyújtáson és vizsgálatokon át, egészen a jegyzőkönyvbe történő teljes jogú nemesként való elismeréséig évek telhettek el. Kétséges igazoláskor az eljárás ideje még tovább húzódnhatott. Vitathatatlan nemesként a megye közgyűlési jegyzőkönyvébe beiktatva vált a megye teljes jogú (*publicatus*) nemesévé. Sikertelen igazolás esetén vagy igazolás hiányában vélt (*praetensus*) nemes maradt.⁹² A jegyzőkönyvbe nemcsak beköltözésekor történhetett bizonyáglevelének bemásolása, hanem a nemes elköltözésekor önmaga vagy le/elszármazottainak igazolása végett ugyanúgy bemásolták testimoniálisát.

A megyében tartózkodó nemesekről az ott készült név szerinti összeírások nyújtanak képet, amelyeket a vármegye a tisztújítások alkalmával készített a választói névjegyzék összeállításának céljából. A tisztújítás rendjét központilag csak az 1723. évi 56. és 58. törvénycikk⁹³ szabályozta. Központi szabályozás hiányában lényegében a megyék döntöttek a restauráció menetéről,

91 Lengyel A., 1942. 5. III. Károly 1723-ban rendelkezett a nemesi jog vizsgálatáról. A nemesség igazolásához alkalmasnak vagy elégségesnek számítottak a királyi birtokadományról szóló oklevelek, az adományozott címeres nemeslevelek, a hiteles bizonyáglevelek, a hiteles tanúvallomások és egyéb királyi eredetű vagy hitelt érdemlő okiratok. Nem bírtak bizonyossággal a fejedelmi armálisok vagy adománylevelek, a nádori adományok – ha nem tartalmaztak beiktató vagy visszahelyező rendelkezést –, az esküvel meg nem erősített tanúvallomások, a ki nem hirdetett vagy újabb keletű megyei hozzájárulás nélkül kiadott címeres nemeslevelek, továbbá a hitelt nem érdemlő és gyanús okiratok.

92 Lengyel A., 1942. 11–12. 1774-ben Mária Terézia új eljárásként vezette be az úgynevezett nemességigazoló pereket (*processus legitimacionis vagy productionalis*). A vármegyei ügyész jogkörébe tartozott a nemesi jogok és kiváltságok elismerése, illetve kétség esetén a nemes ellen bizonyítási per indítása. Első fokon a vármegyei törvényszék, másodfokon a Helytartótanács, legfelsőbb fokon pedig a Magyar Királyi Udvari Kancellária felterjesztése alapján a király döntött. Nehezebb és ritkább volt az úgynevezett gyökeres bizonyítás, amikor a nemesnek az eredeti királyi adománylevelét vagy armális felmutatásán túl a nemességszerzőtől való törvényes és egyenes ági leszármazást is igazolnia kellett. Könnyebb volt a nemesi előjogokkal való élésének a kimutatása, amikor a nemesnek az eredeti okiratok mellett az állandó gyakorlat fennforgását kellett hatvan évre visszamenőleg bizonyítania. Implom, 1971. 214. A megye közgyűlése 1834-ben rendelkezett arról, hogy a praetensus nemesek mindaddig nem vétetnek adó alá, amíg nemességük bizonyítására kiszabott határidő le nem járt. Így a bizonyítási eljárás határidejének egy évet szabtak, ha valaki addig nem mutatta be igazolólevelét, akkor nemesi bizonyító pert indítottak ellene.

93 1723. évi 56. és 58. törvénycikk. Magyar Törvénytár, 1657–1740. 617–618.

technikájáról, a választásra jogosultokról és a szavazók köréről. A tisztválasztás időpontjának a kitűzése után a megye közgyűlése elsőként a szavazásra jogosultakat, illetve a korábbi szavazók felülvizsgálatát rendelte el, majd a rendszabályok kidolgozására bizottságot állított fel. A bizottság javaslatainak megvitatása és elfogadása után ellenőrizték a szavazók összeírását, hiszen ezek pontatlansága állandó gondot jelentett. Ezeket a lajstromokat járasonként, nagyobb járások esetén vidékenként írták össze. A megyei és járási összesítések hiányai és átfedései miatt egy választó több összeírásban is szerepelhetett, hiszen gyakran nemcsak a lakóhelyükön tüntették fel őket, hanem ott is, ahol birtokkal rendelkeztek. Azaz, ha a megyén kívül lakott, de a megyében birtokkal bírt, bekerülhetett a választók közé. A szavazói kör tisztázása után a jelöltek állítása és maga a választás következhetett.⁹⁴

Békés megyében 1790 után – 38 évnnyi szünetet követően – 1828-ban tartottak újra restaurációt.⁹⁵ A megyében mindösszesen három választói névjegyzék maradt fenn: az 1837-es tisztázott, az 1843-as és 1846-as pedig fogalmazványban, nem tisztázott formában. 1832-ben⁹⁶ a bizottság jelentése szerint a fő- és alszolgabírók külön kategóriákban, járasonként írták össze a vármegyében lakó kétségtelen birtokos és birtoktalan nemes urakat, a megyén kívül lakó, de itt értékkel bíró publikált nemeseket, a nemes urak özvegyeit (a nem nemes férfival házasságot kötött nemes asszonyokat kizárva), illetve a törvényes korú nemes fiúkat.⁹⁷ Ezenfelül a kétséges nemesek, az állandóan megyé-

94 Molnár András, 2000. 64–71.

95 Héjja, 2002. 19–21. A megye újjáalakításakor Löwenburg János Jakab lett a főispán (1699–1732), aki nem volt közvetlen kapcsolatban a megyével, annak irányítását ugyanis az alispánra és a nyolcfős tisztikarra bízta. A tisztviselőket többnyire évről évre megerősítette posztjukon, vagy önkényesen elmozdította őket onnan. Löwenburgot főispáni székében Farruckern János György követte (1729/32–1742), aki szintén élni kívánt a tisztviselők kinevezésének jogával. A tisztújítás így esetlegessé vált, és majd csak 1790-ben kerülhetett sor a tisztviselői kar megújítására. Az 1790. évi tisztújítás emlékezetes maradt a megye számára, mert ezután újra 38 évet kellett várni a következőre. 1828-ban a felső helyről jött rendelkezés és a belső igény együttes hatásaként tartották meg a restaurációt, ami burkoltan elismerte a vármegyei ellenállás sikerét. Ezt követően 1832-ben, 1837-ben, 1843-ban és 1846-ban került sor újra megyei restaurációkra. Héjja, 2009. 103. Ez időszak alatt főispán volt Lovász Zsigmond (1791–1801), szentgyörgyi Horváth Zsigmond (1802–1808), br. Bedekovich Ferenc (1809–1825) és Láczy József (1825–1836).

96 MNL BéML IV. A. 1. a. 272/1833. A szavazati joggal rendelkező, de a szavazástól távol maradó nemes átruházhatta szavazatát egy másik nemesre vagy egy közismert személyre. Később annyiban módosították ezt, hogy bárkit megjelölhetett ebből a célból, de csak törvényes módon elkészített dokumentum felmutatása mellett tehetette ezt meg.

97 MNL BéML IV. A. 1. a. 1333/1832. A bizottsági jelentésre a megye a következő határozatokat hozta: a 24 esztendőért nemes fiúkat írhatták be a jegyzékbe, a 16 évesek közül pedig azokat, akik emancipálva voltak. Későbbi pontosítás szerint, ha nem töltötte be a 24. évét, atyai hatalom alatt állt, szüleiivel egy helyen élt, de valamilyen hivatalt vagy szolgálatot viselt, akkor beleszólhatott a tisztválasztás lefolyásába. A kétséges nemeseket azzal a feltétellel vették fel, hogy a szolgabírók minél hamarabb követeljék meg tőlük a nemességet igazoló papírjaikat, és állapítsák meg, hogy tekinthetők-e egyáltalán kétségtelen nemeseknek. Erdmann, 1989. 217. Haan Lajosnak – Csaba evangélikus lelkészének, a megye történetírójának – az édesapja 1843-

ben lakó haszonbérlok és az egyház élén állók kerültek be a névjegyzékbe. 1837-ben azonos kategóriák felállítása és szabályozás mellett készítették el a névjegyzéket azzal megjegyzéssel, hogy azokat, akik özvegyek lettek, vagy a megyébe költöztek, szintén jegyzékbe kell venni.⁹⁸ 1843-ban néhány pontosító megjegyzés mellett megismételték a korábbiakat.⁹⁹

A KÖLTÖZÉSEK FELDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZERE ÉS AZ ADATTÁBLA FELÉPÍTÉSE

A megyébe beköltöző, a megye előtt igazolt nemes férfiakat a megye településeihez kapcsolva – azon belül a bevándorolt nemes kiindulásának vélt megyéje szerint csoportosítva – rendszereztek. A következőkben az adatgyűjtés és az abból készült statisztika elkészítésének szempontjait és ennek esetleges korlátosságait, hiányosságait ismertetjük, hiszen megállapításaink ezen ki-mutatás alapján születtek meg.¹⁰⁰

ban inkább lemondott nemességéről, és elfogadta az adófizetői státuszt, mintsem hogy részt vegyen az igazolási perben.

98 MNL BéML IV. A. 1. a. 333/1837. és 658/1837. A választói névjegyzék elkészítésekor többször felvették a honoráciorok felvételét, de ez a javaslat elutasításra került. Heckenast, 123. (1989) 3–4: 427–441., 430. Az 1840-es évekre a honoráciorréteg a politikai érdeklődés homlokterébe került. Szavazati jogukkal, azaz a politikai hatalomban való részesedésük kérdésével közgyűlési viták, hírlapi polémikák foglalkoztak, a kérdés egybeolvadt a polgári jogegyenlőség problémájával is. A hosszas vita gyér eredményeként születtek meg az 1844. évi 4. és 5. törvénycikkek, amelyek a nem nemesek birtok- és hivatalképességéről rendelkeztek. A nemesség és a nem nemes értelmiség összeolvadása a kiegyezés korára ment végbe. MNL BéML IV. A. 1. a. 724/1837. A tisztválasztás lebonyolítására járasonként egy-egy bizottságot hoztak létre, tehát összesen kettőt (a békési és a csabai járásra). A voksol beszedésére szekrényt állítottak fel a szőnyegfal mögött. A voksoláshoz szolgáló eltérő színű golyókból a csabai járáshoz 502 darabot, a békésihez 362 darabot készítettek. MNL BéML IV. A. 1. a. 1661/1836. A tisztújításkor felmerülő kicsapongások megoldására a megye külön bizottságot állított fel, hiszen a központi szabályozás hiányában a megyének kellett megküzdenie a visszaélésekkel. A bizottság tagjai: Esterházy Mihály, Vidovich György, Wenckheim Béla, Csepcsányi Tamás, Stachó János, Szombathelyi Antal volt. MNL BéML IV. A. 1. a. 1895–1839/1840. Megismételték a korábban már közzétett lebonyolítási szabályokat. A kicsapongások elleni tiszt ügyvédnek Farkas Gábort, szolgabírónak Kállay Ignácot, esküdtnak Kiss Pétert, jegyzőnek pedig Tessedik Károlyt tették meg.

99 MNL BéML IV. A. 1. a. 1137/1843. A szakadatlan nemesi joggal élők a listán maradtak. A törvényes korú fiúk esetén a korhatárt 18 évnél húzták meg. Összeírták az egyházi személyek közül minden bevett vallást követő, a helyi egyházi intézmény élén álló személyeket, ide nem értve azok segédjeit. A kétséges nemesek közül továbbra is azokat vették fel a jegyzékbe, akik bizonyító irataikat felmutatták vagy előterjesztették. A hitelesítő levelek a szolgabírák és az esküdtek által kerültek beadásra és beazonosításra.

100 3. táblázat: *A Békés vármegyébe betelepült nemesek statisztikája*. Lásd a 313–314. oldalt.

Az adattáblába elsőként a Békés megyébe *bevándorolt nemesek* kerültek. A megyében megfordult nemesi családnak az a tagja került ide, aki a megyében legelső ízben igazolt – esetlegesen a család más tagjaival együtt.¹⁰¹ Az adatok rendszerezésének és egyáltalán a statisztika megvonásának egyik sarkalatos kérdése volt, hogy megyében igazolt nemeseket mi alapján soroljuk be a kiindulás helyéül megjelölt megyéhez. A legpontosabb a születési hely szerinti besorolás lenne, amely viszont hatalmas további munkát feltételezett volna. Az adattábla összeállításakor nem vetettük el ezt a szempontot – és még ha viszonylag kevés helyen is –, de a születési hely szerint is rögzítettük a megye előtt igazolt nemeseket.¹⁰²

Milyen más módszerrel élhetünk a kérdés megválaszolásához? A megoldást a Békésben felmutatott bizonyáglevél jelentette, amelyet vagy a kérelmező, vagy a nagyapa, és leggyakrabban az apa igazolt nemesi származása jogán adott ki az adott vármegye. Azaz a folyamodó nemest ahhoz a megyéhez kapcsoltuk, amely a nemesi igazolását kiadta, majd azt jelöltük meg „kiinduló megyéjének”. Természetesen ez statisztikai pontatlansághoz vezet, hiszen a születési hely megyéje és az igazolólevelet kibocsátó megye nem feltétlen esett egybe. Ennek pontosítása kétségtelenül további kutatást igényel. A besorolást illetően még egy fontos megjegyzéssel kell élni, hiszen a másik fő kérdés az volt, hogy milyen szempontok szerint kapcsoljuk a megye valamelyik településéhez az igazoló nemeseket. A statisztika ezen a ponton is pontatlan, jelen vizsgálat ugyanis nem számol a megyén belüli költözködéssel. Azaz az igazoláskor megnevezett település, a tényleges lakhely, az alkalmazás helye vagy épp a választói névjegyzék szerinti helység más és más Békés megyei települést jelölhet, ezért a személyek bejegyzése itt is több megfontolás szem előtt tartása mellett történt. Elsősorban az igazoláskor megjelölt helységet vetjük alapul, ha erre nem történt megjegyzés, akkor – lehetőség szerint – az első szolgálati hely alapján jegyeztük fel. Ha ugyanannak a családnak egy-egy tagja más-más településre érkezett meg, akkor ők külön számítva kerültek be a statisztikába. A fenti megfontolások szerint készült a „*Város, ahonnan érkezett*” megnevezésű kategória, ahol a születési helyeket, illetve – hol a családtörténeti munkákban, hol a nemesi közgyűlési jegyzőkönyvekben olvasható igazolólevelek, tanúvallomások során megnevezett – településeket, vándorlási helyszíneket jelöltük meg.

Az igazolt nemesek *tisztségét és mesterségét* – amennyiben erre vonatkozó információ rendelkezésre állt – is rögzítettük. Az igazgatási pályafutások feltérképezésében szintén nagy segítséget jelentett Héjja Julianna Erika adattára, amely lehetővé tette a vállalt hivatali szolgálatok rögzítését, valamint azok kezdetének és végének feltüntetését. Emellett a *beíratás évét* is feljegyeztük, amely

101 A családnevek helyesírása a szakirodalomban és a levéltári forrásokban sokszor eltérést mutatott, ezért a legtöbbször előfordult írásmódja szerint közöltük azokat.

102 A családtörténeti munkák adatait, illetve legfőképpen a Héjja Julianna Erika által közölt születési és halálozási dátumokat, valamint helyeket használtuk.

azt az évszámot jelölte, amikor is a bevándorolt nemes bizonyságlevelét a nemesi közgyűlési jegyzőkönyvbe beiktatták. Itt igyekeztünk a család igazolásának a legelső évszámát megnevezni, ahol ez hiányzott, ott csak a bevándorolt nemes leszármazottjainak az igazolása került be. Ezek a későbbi tanúsítványok viszont gyakran említik az első igazolás időpontját és a családból elsőként igazoló tagjának a nevét, hiszen az utódok sokszor erre hivatkozva kérték nemességük elismerését a megyékben. Egy-egy család megyén belüli elismerésének követésében ezek nagy segítséget nyújtottak. Ezen korábbi igazolások miatt szükséges külön megjegyzéssel élnünk az elemzés időkeretére vonatkozóan. Alapvetően ugyanis az 1790 és 1848 közötti nemesi közgyűlési könyvekből kigyűjtött bizonyságlevelek évszámaival, személyeivel dolgoztunk, de ha ismert volt előbbi igazolás – akár levéltári forrásból, akár szakirodalomból –, akkor ezeket az adatokat is felhasználtuk. A vizsgálat legkorábbi igazolásai így az 1730-as évek elejéről származnak.¹⁰³ Ha az időkeretünk kezdetét nem is, de végpontját 1848-ban határoztuk meg.

A nemesek kibocsátó megyéi

Az adattáblába körülbelül 283 család,¹⁰⁴ illetve összesen 357 nemes személy került be,¹⁰⁵ akik 44 megyéből érkeztek meg Békés megye valamelyik településére. Az érintett megyék közül az igazolások szerint első helyre kerülő Bihar vármegyét (49 igazolt nemessel) sorrendben Pest-Pilis-Solt (29), Turóc (23), Szabolcs (19), Heves- és Külső-Szolnok (17), majd Liptó vármegye (16) követi.¹⁰⁶

Az élmezőnyben tehát egyfelől a Békés megyét északról határoló szomszédos, másfelől az észak-magyarországi megyék kerültek. A kibocsátó me-

103 A Névény család egyik ága 1732-ben, az Almássy és a Tomcsányi család 1733-ban igazolt Békés megye előtt.

104 Az elbizonytalanító rokoni átfedések miatt beszélünk a családok körülbelüli számáról.

105 Ezt a számot a bevándorolt nemes személyek számának összeadásával kaptuk meg. Ha több személyről: apáról és fiáról, fiairól vagy testvérekről volt szó, akkor mindegyik külön-külön került bele az összegzésbe.

106 Szijártó, 2006. 57–90. Párhuzamként használható Szijártó Somogy megye betelepülésére vonatkozó vizsgálata, amelyben a szerző egyrészt a bevándorlás méretére – a bevándoroltak és a már Somogyban születettek arányára –, illetve a bevándorlás irányára fókuszált. Somogyba döntően dunántúliak érkeztek, vagyis az északabbról érkezők nagyobb része nem jutott el Somogyba, legalábbis az első generáció biztosan nem. Ha a Dunántúl újratelepülésében Észak-Magyarország területei játszottak szerepet, akkor az valószínűleg az észak-dunántúli megtelepedés közbeiktatásával valósult meg. Az elemzés szerint a Dunántúlon születettek közel fele Zalából és Vasból érkezett Somogyba. A két vármegye súlya könnyen jelentheti azt, hogy a 16. századi somogyi őslakoságnak az északnyugati volt a természetes menekülési iránya a török elől, s az ő utódaik, illetve az áttelepülésük révén felduzzadt zalai–vasi népesség megfelelő hányada húzódtott vissza a török uralom alól felszabadult somogyi területekre. A folyamat a kiváltságosoknál könnyebben figyelemmel kísérhető. A beköltözés ilyen értelemben az oszmán hódítás elől történő, feltehetően jelentősebb mértékű, természetes ellenmozgásnak, az egykori menekültek utódainak a visszaáramlásának tekinthető.

gyék nemeseinek százalékos aránya is ezt támasztja alá: a szomszédos megyék 33,5%-ot, az észak-magyarországiak 42,9%-ot, a dunántúliak 11,5%-ot, az erdélyiek 10,7%-ot, a „délvidéki” megyék 1,4%-ot képviseltek a migrációban.¹⁰⁷ Ez az arány több információt is hordoz magában: egyrészt – ami eddig is ismeretes volt előttünk – az észak-magyarországi megyék túlsúlyát jelzi, másrészt e megyék mellett a szomszédos megyék kiugró százalékos értékeire is felhívja a figyelmet. Még annak dacára is, hogy előzetes várakozásunk szerint számoltunk a szomszédos megyék számottevő kibocsátásával. Harmadrésztől tájékoztat – amit viszont eddig kevésbé érintettek hasonló vizsgálatok – a dunántúli megyék és nyomukban az erdélyi megyék szerepvállalásáról a nemesség vándorlásában. Negyedrésztől pedig rávilágít arra, hogy a nem túl helyesen itt „délvidékiek” nevezett megyék nemesei csak töredékét teszik ki a beköltözötteknek. A migráció iránya tehát az ország egészét nézve főként dél-délkeleti, egy kisebb mértékű nyugati és keleti áramlattal párosulva, amely szintén „déli” irányultságú. „Visszarámrol”, azaz délről észak felé irányuló vándorlásról – jelen vizsgálat tanulságai szerint – nem beszélhetünk. A vándorlás tendenciái így tökéletesen beilleszthetők a korzakban jellemző migráció irányjaival.

A Békést övező – főként az északi szomszédos – megyék mindenképp közelebbi vizsgálatot érdemelnének, hiszen szerepük a mellékelt térképen is szépen kirajzolódik.¹⁰⁸ Az igazolásokat tekintve ez helytálló is, de – ahogyan fentebb már említettük – a családok korábbi kihirdetéseit is próbáltuk figyelemmel kísérni. A levéltári források 30 esetben tértek ki a megyében történt közzétételt megelőző nemességpublikálásokra. A harmincból 18 észak-magyarországi, 4 nyugat-magyarországi, 6 erdélyi és 2 szomszédos megye jelölhető meg korábbi igazolólevelek kiadójaként.¹⁰⁹ Azaz a szomszédos megyék bevándorló nemes-

107 A szomszédos megyékhez (Heves- és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt, Csongrád, Csanád, Arad, Bihar) 119 igazolt nemeset regisztráltunk. Az érintett észak-magyarországi megyék (Pozsony, Komárom, Nyitra, Trencsén, Turóc, Liptó, Árva, Abaúj, Zólyom, Bars, Gömör-Kishont, Hont, Nógrád, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes) 152 igazolt nemessel szerepelnek. (A továbbiakban ezeket a megyéket értjük Észak-Magyarország megyéi alatt.) A szóban forgó erdélyi megyék (Torda, Kraszna, Alsó-Fehér, Csík, Doboka, Közép-Szolnok és Belső-Szolnok) 38 nemeset bocsátottak ki összesen. A dunántúli megyékhez (Vas, Győr, Veszprém, Fejér, Tolna, Sopron) 41 nemeset jegyeztünk fel. A nem földrajzi és történelmi értelemben vett „délvidéki” megyék alatt Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó megyéket értettük, innen mindösszesen 6 nemes számláltunk.

108 Lásd a kötet előzőkén elhelyezett térképet: *A Békés vármegyébe betelepült nemesek kibocsátó megyéi.*

109 *Arad* megyében a Babos család Székelyföldről, a Hendrey Zala vármegyéből, az Ányas Sopron vármegyéből, a Keresztes Szabolcs vármegyéből, a Ritter Pest-Pilis-Solt vármegyéből, a Farkas Erdélyből, a Budjács Trencsén vármegyéből hozott igazolással igazolt. *Bihar* megyében a Keresztúry család pest-pilis-solti, a Nagy szabolcsi, a Matók fogarasi, az Oláh szabolcsi, a Komáromy zalai, a Kiss krasznai, a Király udvarhelyi, a Hajdú szabolcsi bizonyítványt mutatott fel. *Csongrád* megyében a Kozics Szabolcs megyétől nyert levéllel kérte igazolását. *Pest-Pilis-Solt* megyében a Kazay Borsod, Zemplén, a Polner Pozsony, a Márton Szatmár, a másik Márton szintén Szatmár, a Dedinszky Árva, a Kalmár Nógrád, a Miskéthy Komárom, a Jancsovics család esetében Nyitra vármegye által kiállított igazolást találtunk.

ségének nagy részét szintén az észak-magyarországi megyék adták, következésképp ezek valamelyik települése valószínűleg csak az egyik megállóhelye a Békés megyében megforduló nemeseknek. Ezzel az a feltevés sem nyert bizonyosságot, miszerint a szomszédos megyékben élő – korábban a török elől elmenekülő – békésiek tértek volna vissza megyéjükbe.¹¹⁰

Az első helyen álló *Bihar* vármegyéből főként Gyulára (21), Békésre (6), Szeghalomra és Vésztőre (5-5) érkeztek meg – többek között olyan családok, mint a Czirjáki, a Virágos, a Keresztúry, a Matók, a Stachó, a Király, a Komáromy, az Ambrus, a Kruchió család –, és jöttek Bereg-Böszörményből, Debrecenből, Váradolasziból, Nagyváradról, Berettyóújfaluról, Zsákáról, Harsányból a megye településeire.

A második helyen *Pest-Pilis-Solt vármegye* szerepel 25 igazolással, akiknek majd fele Gyulára (8) és Szarvasra (9) települt. A hatalmas vármegyéből Kazay Mihály Nagykörösről, a Novák család és Karassiy István Pestről, Pol-

Heves- és Külső-Szolnok megyében a Palla gömöri, a Demkó trencsényi, az Ecsedy család szatmári bizonyáslevéllel igazolt. *Csanád* megyében az Oláh Szabolcs vármegye, a Thék Vas vármegye igazolásával ismertette el a család nemességét.

- 110 Molnár Ambrus, 1999. 59., 133–136. Molnár Ambrus a családnévek alapján kimutatta a 16. és a 18. századi lakosság közötti folytonosságot Csaba, Doboz és Békés településeken. Molnár szerint Békésről a birtokos nemesek Egerbe, Tokajba, Szatmár vármegyébe, illetve Erdélybe menekültek, de az úgynevezett egyetlen nemesek a megyében maradtak. Békés lakosai közül sokan Szabolcsba mentek át, tehát a későbbiekben említett kapcsolat Szabolcs megye és Békés települése között nem véletlen. Békésen és a környező falvakban lakó nemesemberek, mint Rákóczi kurucai kerültek Szabolcsba és tértek onnan vissza. A Békésre való visszatelepülés indoka nem a vallásszabadság, nem a megélhetés, hanem egyszerűen a régi lakhelyekre való visszatérés volt. Kósa, 2001. 53–54. *Kósa László* szintén a lakosság folytonos jelenlétére hívja fel a figyelmet. A lakosság újbóli és szinte azonnali megjelenése önmagában is azt jelenti, hogy a lakosság jó része régebben is a vármegyében élt. Az elmenekültek valahol a közelben meghúzták magukat, míg vissza nem térhettek az eredeti lakhelyükre. Karácsonyi, 1896. III. 55–60., 110., 113., 137., 140. Karácsonyi az 1695 előtti Békés megyei nemes családokat is sorra vette, így munkája alapján megpróbáltuk összevetni, hogy találunk-e kapcsolatot a megyében később megfordult nemes családokkal. Az eredmény csekélynek mondható. A Békés megyei *gyulai Gaál* család rokoni száalai a 17. században Pozsony és Bars megyébe vezetnek. Békés megyében a família neve 1734–1736-ban egy birtok-visszaszerzési per során került újra elő. 1849-ben Gaál Miklós és Gaál Ede ellentétes céllal érkezett a megyébe: Miklós honvéd tábornokként, Ede a szegedi kerület főbiztosaként. A 14. században már itt élő *Nadányi (körözs-nadányi)* családból Nadányi Miklós egyrészt a család birtokainak visszaperlése révén került kapcsolatba újra a megyével, másrészt Komáromi György hívta meg Biharból tisztviselőnek. 1715-ben a megye első esküdtje, 1722-ben pedig szolgabírója volt. A család azonban továbbra is a szomszédos Bihar megyében élt. Az *Oláh (dobozi)* familiából 1616-ban István nevét említik. A család 1713-ban újra Dobozon tűnt fel, de sem 1731-ben, sem 1754-ben nem igazolt. 1837-ben Oláh Péter bizonyította nemességét a megyében, de nem bizonyos, hogy ő ugyanennek a családnak a leszármazottja. Az általunk ismert *Simay* család előtt élt a megyében egy Simay família, de az feltehetően a 17. században kihalt, ugyanis senki nem jelentkezett a simai uradalom visszakövetelésével. A *Szabó (ölyvedei)* család a török uralom alatt is a megyében, Ölyveden lakott. Később Békésre költöztek, és 1715-ben nemesnek vallották magukat. 1744-ben Szabó Mihály fiai igazoltak a megye előtt, de a későbbi szavazó nemesek között már nem találjuk a család tagjait.

ner Lajos és a Jancsovics testvérek Albertiből, Márton János Ceglédről, a Kalmár család Aszódról költözött át Békés vármegyébe.

A kibocsátó vármegyék közül harmadik helyre *Turóc* került, ahonnan a huszonnégy nemes bevándorló nagyrészt Csaba (7), Orosháza (5) és Szarvas (6) települései között oszlott meg. Csabára költözött például a megyei és uradalmi szolgálatot egyaránt vállaló Csepcsányi Tamás, Csaba későbbi ügyvédje, Koritsánszky János, továbbá a Ruttkay Nedeczky, a Ruttkay Dankó és a Bulyovszky család több tagja. Ennek kapcsán pedig fontos lehet kiemelni azt, hogy míg a jobbágyság főként Nógrádból és Gömörből, addig a nemesek főként északabbra elhelyezkedő megyékből, például Turócból és Liptóból érkeztek.

A negyedik helyre *Szabolcs* vármegye tehető, ahonnan főképpen Békésre (4) és Szarvasra (5) jöttek. Békésen a Csuta, a Kállay, az Erdődy és a Dömény család, Szarvason pedig a Petrikovics, a Takács és a Machula familia tagjai igazoltak a megye előtt szabolcsi bizonyáglevéllel.

Az ötödik helyen lévő *Heves- és Külső-Szolnok*ból a nemesek úgyszintén legnagyobb számban Gyulára (5), Békésre (3) és Körösladányra (3) települtek. Békésre költözött Szombathelyi József Poroszlóról, Sárközy Ferenc Cséparól és Rác Miklós Karcagról, Gyulára Petz Imre Mezőtúrról, Palla Pál Jászárószállásról, Hidassy Jakab Székelyhídról, Ecsedy Gábor Törökszentmiklósról és Demkó György Pásztóról, Luka Mihály, Fejér Imre és a törökszentmiklósi Polgár Márton pedig Körösladányra települt át.

A hatodik helyen lévő *Liptó*ból közel azonos arányban érkeztek Csabára (2), Mezőberénybe (4), Orosházára (4) és Szarvasra (4). Olyan jeles Liptó megyei családok tagjai tűntek fel a vármegyében, mint a Dobák, a Devossa, a Lehoczky, az Oskó, a Bohus és a Boczkó.

Megfigyelhető egy-egy település nemességének „megyei” összetételénél, hogy bizonyos kibocsátó megyék és Békés települései között erősebb migrációs kapcsolat állt fenn. Ez igaz Csaba településére, hiszen Turóc (7) megyén túl Liptó (2), Nógrád (3), Nyitra (2), Szabolcs (2), Trencsén (2), Zólyom (1), Gömör-Kishont (1), Sáros (1) és Árva (2) vármegyéből jöttek, azaz a helység nemességének zömét az észak-magyarországi vármegyék adták. Csaba és ezen vármegyék közötti migrációs kapcsolat eszerint nemcsak a betelepülő jobbágság, hanem láthatóan a nemesség szintjén is élt.¹¹¹ Békés, de főképp Gyula leginkább a szomszédos vármegyékből „táplálkozott”.¹¹² Ebből a szem-

111 Lásd a 71. lábjegyzet alatt, illetve Dedinszky, 1990. 291–296. A Csabára érkező jobbágyság 13 észak-magyarországi megye (Abaúj, Árva, Bars, Borsod, Gömör, Heves, Kis- és Nagy-Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Sáros, Turóc, Zólyom) 110 helységéből érkeztek. A legtöbben Nógrádból jöttek a vármegyébe. Schneider, 8. (1973) 4: 588–590. A kapcsolat a 18. század elejétől megvolt: 1720-ig 72 jobbágy települt át 34 nógrádi községből. Közülük Csabára 54, Gyomára 8, Gyulára 10.

112 Ács, 18. (1983) 3: 364–369. Szabolcs vármegyét a 18. század első évtizedeiben több száz családfő hagyta el. A szabolcsi jobbágyság egy része a Harruckern-uradalomhoz tartozó településeket választotta, közülük is Békés városát, leginkább Ibrányból és Szentmihályról költöztek át. A 44 családfőből 26, tehát több mint a fele települt le Békésen. Bár két időben távoli és különböző

pontból Orosháza mutatja a legváltozatosabb képet, ugyanis míg néhányan a szomszédos vagy épp az észak-magyarországi vármegyéből jöttek, addig a dunántúliakból, azaz a Vas és Veszprém vármegyéből érkezők szép számmal kötődtek Orosházához. Orosháza Vas vármegyével való kapcsolata – Csabához hasonlóan – a jobbágyság migrációja kapcsán szintén ismeretes.¹¹³ Vas vármegyéből 14 személy települt át a Békésbe: közülük egy Békésre, kettő Gyulára, egy Mezőberénybe, nyolc Orosházára, kettő pedig Szentandrára.¹¹⁴ Ezek a családok többségében a megyében is maradtak. Mi sem bizonyíthatja talán ezt jobban, hogy az 1846-os választói névjegyzékben a Vas megyei Jankó család 15, a Kunos család 27 tagjának a nevét olvashatjuk. A Vas és Pest-Pilis-Solt között elterülő vármegyék – Veszprém (7), Fejér (7) és Győr (8)¹¹⁵ – számos igazolás révén erősen színeződnek a térképen. A költözőkódó nemeseeknek talán ezek a vármegyék is „megállóhelyeik” lehettek, mint ahogy az észak-magyarországi és a szomszédos vármegyék esetében láthattuk, de erre vonatkozólag nem rendelkezünk közelebbi információkkal.

Az erdélyi vármegyék közül Belső-Szolnok (20) és Közép-Szolnok (8)¹¹⁶ emelhető ki. Szabolcs, Szatmár, Kraszna és a két említett vármegye a hatalmas Bihar vármegyét egyfajta „holdudvarként” veszik körül. Belső-Szolnoknak az igazolt nemeseinek száma alapján az első hat megye között kellene szerepelnie. De ez némileg torzította volna a képet, hiszen ténylegesen három család igazolt belső-szolnoki bizonyosságlevéllel. Többek között a Simay család két ágának 6-6 testvére kérte igazolását a megye előtt, és csupán csak ez ugrasztotta meg a megye igazolásainak számát.

társadalmi csoportról van szó, de a 19 szabolcsi nemes közül Szarvas (5) után a legtöbb Békésre (4) érkeztek. Békésen a szabolcsi nemesek létszámban a második helyet foglalják el.

- 113 Implom, 1971. 45–46. A Dóry-uradalomhoz tartozó Zombából települtek át Orosházára. Hajdú Mihály településtörténeti és névtudományi vizsgálatai kimutatták, hogy Zombát 1725-ben telepítették be újra más dunántúli községekből érkezett jobbágyokkal. Azaz a legrégebbi zombai parasztok is legfeljebb 18 évig lakhattak Zombán Orosházára való költözésük előtt, a többiek még később telepedhettek le ott. Orosháza családneveinek vizsgálata során megállapították, hogy a zombaiakkal egy időben, illetve nyomukban számos dunántúli helységből érkeztek Orosházára. Az áttelepülésük okaként a szabad vallásgyakorlás nevezhető meg.
- 114 Békéshez az Imre család Felső-Eőrről, Gyulához Németh (dömötöri) János és Jugovits (miskei) Ferenc, Mezőberényhez Újfaluról Pap (másképp Bodroghy) János, Orosházához Horváth Pap András, Kunos Jakab, Mihály és György testvérek, Márton Péter, Kis Ferenc és Gergely testvérek, Jankó Gergely, Szentandrásához szentgyörgyi Horváth Zsigmond és János kötődött.
- 115 *Veszprém* megyéből kisjesezei Paulovitz József Szarvasra, Thorma Ferenc és Nagy Péter Körösladányba, Csík Péter és Ádám, Szalai György és Ferenc Orosházára. *Fejér* megyéből Nagy Ignác Orosházára, Borsóthy József Füzesgyarmatra, Gozmán József Mezőberénybe, Juhász István Öcsödre, Szita Fülöp, Petrás János, Heinrich Ignác Gyulára. *Győr* megyéből Fitzek Mihály Gyulára, Szemethy József Körösladányra, Hengenmüller Mihály és Nagy Sándor Csabára, Csík Gergely és Péter, valamint Czigány Márton Orosházára, Hajnal József Gyomára érkezett meg.
- 116 Belső-Szolnokról Csomák Lőrinc, Emánuel, Kristóf és Miklós testvérek, Placsintár Lázár, illetve János, György és Dávid testvérek, továbbá a Simay testvérek jöttek. Közép-Szolnokról Füzesgyarmaton Siteri Dienes, Mihály, János, Orosházán Szász József, Gyulán Merza Kristóf apja, Szász György és Csete István került beírásra.

A vándorlások távolságai

A nemességigazolások területi szórása által felvázoltunk egy vándorlási irányt, amely egy családon belül több generációt is felölelhetett, de jó pár példát találhatunk arra is, hogy egy nemes mekkora távolságot tett meg életében, mielőtt letelepedett volna. *Balla Károly* például a Hont vármegyei Füzesgyarmatról először a Bars vármegyei Tökölyre költözött, majd innen 1836 körül előbb Csabára, majd Szarvasra jött. *Machula Gábor* jénai tanulmányai után Nyitraszerdahelyre érkezett vissza, és ott lett lelkész. Lelkészi hivatala miatt előbb Rákoskeresztúron, végül pedig Szarvason élt. *Németh Sándor* a Komárom vármegyei Aranyosiból tanulmányai miatt Debrecenbe szakadt, és innen vándorolt Vésztőre. *Gétczy János* a Nógrád vármegyei Losoncra – szülei halála után – a Bihar vármegyei Sarkadra, onnan a Békés megyei Kétegyházára érkezett, végül Váriban telepedett le. *Szita Fülöp* – Wenckheim család díszkertésze – a Fejér vármegyei Csákvárról költözött Pest megyébe, innen a megyén belüli Dukára és végül Gyulára. *Pinczés Gábor* a Szabolcs vármegyei Nyírbátorról a Szatmár vármegyei Királydarócra ment apját követve, végül Szatmárból vándorlegényként érkezett Szarvasra.

A beköltöző nemesek között akadt olyan, aki Békés megyei igazolását követően elköltözött, majd újra visszatért a megyébe, vagy végleg elhagyta azt. *Sárközy* (másképp *Tegdes*) *Ferenc* mészároslegény Cséparól Köröstarcsára, onnan pedig Debrecenbe ment, végül Debrecenből visszatelepült Békésre. *Cseh Ferenc* szentandrászi birtokos Tolna megyei szolgálata után Szatmár vármegyébe költözött, ahonnan aztán 1815-ben Békés vármegyébe vándorolt. Anyagi helyzete miatt a szentgyörgyi Horváth családnak adta zálogba Békés vármegyei birtokait, és valószínűleg visszaköltözött Szatmár vármegyébe, hiszen Dobrácsapátiban halt meg. Az ő esete a kevésbé „mobilnak” tartott birtokos nemes mozgását villantja fel előttünk, mivel néha épp egy újonnan megszerzett birtok igazgatása kényszerítette arra – még ha kis időre is –, hogy a megyében megtelepedjen.

A nemesek nemcsak a megyék között, hanem a megyén belül is költöztek. *Hoffman Mihály* előbb Vésztőre, majd Gyulára vándorolt. A *Tímár* testvérek Gyöngyösről a megyében először Csabára, majd onnan Endrődre költöztek át. A későbbiekben a család tagjait már Temes és Arad vármegyében találjuk. *Kamenszky Imre* seborvos Boldogkőváraljáról 1831 körül érkezett Mezőberénybe, majd Berényből Gyomára települt át. *Balogh István* a gömör-kishonti Klenóc városából Csabára szakadt, házassága után pedig Szarvasra származott el. A megye települései között a családon belüli elágazások is megfigyelhetők. A már említett Vas megyei *Kunos* család egyik ága Orosházán, másik ága pedig Szeghalmon élt. A vésztői *Tóth* család rokonságot mutat a szeghalmi *Tóth* családdal. Az *Omaszta* családnak pedig mind a katolikus, mind az evangélikus ága megtelepült Békésben. Utóbbi korábban szakadt a megyébe, és ez húzta magával a másik ágat, hiszen János épp

a csabai postamester, Tóbiás hívására fontolgatta az áttelepülést, amit majd csak fia, István tett meg.¹¹⁷

A migrációs okok

Az okok megválaszolásához nem állnak rendelkezésre készen kapott válaszok, azaz a levéltári források kevésbé jelölik meg a költözések indítékait. Csak néhány tanúvallomásban került elő, hogy a megyébe házasodott, hivatalának vagy épp mesterségének folytatása végett költözött valaki a megyébe, vagyis meglévő ismeretanyagunk alapján marad a feltételezések és a következtetések tárháza. Az okok között bizonyosan beszélhetünk egy demográfiai „nyomásról”. Itt persze nem csupán arról van szó, hogy az északi-északnyugati túlnépesedő megyék kibocsátóvá váltak a korszakban, és ebből egyértelműen következett leegyszerűsítve egy „északnyugati–délkeleti” demográfiai kiegyenlítődés. Részben ez is szerepet játszott a költözésekben, de a háttérben ott van az is, hogy ezek a megyék nagyszámú nemességük miatt kevesebb érvényesülési lehetőséget nyújtottak a nemesség alacsonyabb rétegei számára, ahogy láthattuk ezt akár Veszprém megye példáján.¹¹⁸ A demográfiai tényezők mögött meghatározó gazdasági kényszer, boldogulási lehetőség is állt, hiszen a „népesebb” vármegyék bővülő igazgatási apparátusa mellett is gyakran csak a vármegyei tisztikar alsóbb fokain tudtak megkapaszkodni a köznemesek.

Ha ezt rávetítjük Békés megye példájára – sőt általában a volt török hódoltsági területen újraeledő megyék esetére – akkor több észrevétellel is élhetünk. Részint egy erős igény mutatkozott a vármegyék részéről, hogy a megyei apparátus „feltöltése” a legmegfelelőbb személyekkel történjen meg. A megye intézményi és feladatköri bővülése miatt ez egy folyamatos elvárás maradt a vármegye részéről. Gyakorlatilag a megyei szervek bürokratizálódása találkozott össze a köznemesi réteg szükségleteivel. A költözések árán karrierjüket és megélhetésüket tudták biztosítani, miközben egy kisebb létszámú nemességbe bekerülve felértékelődtek nemesi jogaik és lehetőségeik. A köznemesség tehát magára vállalta ezt a szerepet, biztosítva ezáltal nemesi kiváltságainak megőrzését, életszínvonalának fenntartását. A megtelepedés után az igazgatási pálya választása amennyire lehetőség, annyira gazdasági szükségyszerűség is volt: Békés megyében ugyanis hiányzott a középbirtokosság, illetve igencsak gyenge és kis létszámú volt, s tagjaik a nagyszámú arma-

117 Lásd a 420. lábjegyzetet. Virág, 2009. 18. Omaszta Tóbiás tulajdonát képezte 1787-ben négy postaállomás közül kettő: a csabai és az orosházi.

118 Hudi, 1995. 30–34. A Dunántúl legtöbb nemesével bíró Veszprém megyében bár növekedett a betölthető hivatalok száma, a nemességnek így is csak elenyésző töredéke viselhetett megyei hivatalt. Veszprém nemességének 9/10-e birtoktalan nemes volt, akik a legalacsonyabb megyei tisztségeket látták el. (A megye 1847-ben 28 213 nemessel bírt, ami a lakosság 15%-át jelentette.)

lista nemesekhez hasonlóan az egyre terebélyesedő megyei apparátus és az uradalom nyújtotta hivatali szolgálatra egyszerűen mint jövedelemforrásra tekintettek. A legmagasabb javadalmazásuk az uradalmi alkalmazottaknak – ahogyan országosan is –, a lelkészeknek és a jegyzőknek volt. Az úrbéreszek szintjén élő armalisták jövedelmük szerint a legalsó fokon helyezkedtek el.¹¹⁹

Ha egytel tovább lépünk, és a családok nemesi birtokhoz való jutásának idejét vizsgáljuk meg generációkra vetítve, akkor azt mondhatjuk, hogy a beköltöző, de legtöbbször már a második generáció birtokhoz jutott a megye területén. A köznemesi családok közül többek között *Hellebrandt* János (1829-ben igazolt), *Szombathelyi* József (1832-ben), *Csepcsányi* Tamás (1813-ban) és *Novák* Antal (1826-ban)¹²⁰ a familiájukból a megyében birtokot szerzők között elsőként szerepelnek. Nem véletlenül, hiszen sokan épp az áruba bocsátott – később bővebben is részletezett – Stockhammer-birtokból szereztek részt. A „második generációs” nemesi birtokszerzők közé a *Németh* (dömötöri) (1791-ben), a *Boczkó* (1816-ban), a *Virágos* (dancsházi) (1796-ban), a *Simay* (1792-ben, illetve 1825-ben) vagy épp a *Kövér* (1819-ben) család sorolható. A betelepült *Németh* József fia, *Antal Tomcsányi* Józseftől vásárolt birtokain élt. A *Bedekovich* Rudolftól vásárolt csejti és kondorosi pusztarészeket 1843-ban adott túl. *Virágos* András fia, *Sándor* a szentandrási birtokból viselt részt. *Kövér* Gergely fia a csorvási pusztá birtokosai közé került be. *Simay* Kajetán a Stockhammer-féle nyolcaddból részesülve lett birtokos: 1840 körül vásárolt 74 holdat. A *Beliczey* család „harmadik generációs”, hiszen a beköltöző *Mihály* (1740 körül érkezett a megyébe) unokája, *József* lett birtokos, miután a Stockhammer-birtok vételénél a gerendási részt vásárolta meg. Majd ugyanaz a mozzanat léptette tehát ezeket a családokat a nemesi birtokot viselők közé: egy nagybirtokos birtok kiárusítása. Következésképp a nemesi birtoklás kontinuitásának megszakadása szintén mozgatóerőként hathatott, ahogyan ez a Harruckern-uradalom felosztásánál is történt.

A nemesség vándorlási okainak a megnevezésekor lényegében hasonló érvekkel élhetünk, mint ahogy korábban a jobbagység beköltözésénél tettük. Végső soron a migrációnak, mint társadalmi-gazdasági jelenségnek, társadalmi rangtól függetlenül majd ugyanazok a tényezői, mozgatórugói, azaz demográfiai, gazdasági, társadalmi erők hatnak, amelyek színeződhetnek környezeti és vallási tényezőkkel. Az előbbinél a termékeny földekre, az utóbbinál a szabad vallásgyakorlásra gondolhatunk, de ezeket akár az előző három nagyobb kategóriába is besorolhatjuk. Végül pedig nem feledkezhetünk meg

119 Palugyay, 1847. 125–132.; Erdei, 1991. 769–797., 774. A szerző a jövedelmek megállapításához az 1815. évi hadiségely kivetésének adatait használta, és ez alapján 10 kategóriába foglalta azokat össze. A kivetési kulcsot nem ismerte, így ennek adatai csak közvetve használhatók: a jövedelem növekedésével ugyanis nőtt a kivetett subsidium is. A kategória alján lévő armalista nemeseket a tanítók, patikusok, boltosok, postamesterek, majd a jegyzők, lelkészek és az uradalmi alkalmazottak követték.

120 Héjja, 2009. 396–398. *Novák* 200 holdat bírt haszonbérbe Gyomán, amit 1836-ban *Ullmann Franciska* vett bérbe, 1839-ben pedig meg is vásárolta azt.

a megyei apparátus nyújtotta karrier- és megélhetési lehetőségekről, amelyek egyben a megye működését is biztosították.

A szabad vallásgyakorlás miatti esetleges költözések vizsgálata kevésbé került előtérbe az elemzésben, csupán egy-két családnál találtunk erre utaló megjegyzést.¹²¹ A válasz elől azonban nem szerettünk volna teljes mértékben kitérni. Természetesen ennek tisztázásához minden személy vallási hovatartozását vissza kellett volna keresni, ebben a vizsgálatban erre nem került sor. Mindössze a beköltöző családok – ahol ezt kiderült – vallásából vonhatunk némi statisztikát. Erre vonatkozó információt 79 családnál találtunk: ebből 21 evangélikus, 35 katolikus, 23 pedig református vallást követett. Ezek alapján komolyabb következtetésre nincs módunk. A vallási hovatartozás azonban annál inkább kidomborodik az igazgatási alkalmazásoknál, amit a későbbiekben még érinteni fogunk.

KIK VOLTAK A MEGYÉBEN MEGTELEPEDŐ NEMESEK?

A bevándorló nemesek közül 185 esetben volt tisztázható, hogy milyen tiszttséget viseltek, milyen mesterséget űztek, mi volt a foglalkozásuk. A megyében legnagyobb számban igazgatási hivatalt viseltek, azaz jegyzői, szolgabírói, táblabírói stb. pozícióval bírtak. A második helyen követik őket az uradalmi szolgálatot vállalók, úgymint az uradalmi ügyvéd, a kasznár, a számtartó stb. Nem egyedülálló módon a megyében az uradalmi szolgálat és a megyei hivatal között állandó jellegű az átjárás, a kettős elköteleződés.¹²² A hivatalviselőket és az uradalmi szolgálatot vállalókat követik az egyház szolgálatában állók és a kézműves nemesek (szabók, szűcsök, csizmadiák, tímárok, kerégyártók, kovácsok) közel azonos arányban. Az egyházi szolgálat gyakran

121 Karácsonyi, 1896. III. 218. Karácsonyi szerint például a Thék család először vallásüldözés miatt költözött a megyébe.

122 A Dunántúlon ehhez hasonlóan jellemző a hivatali dinasztia kialakulása, a hivatali tisztváltás a kismesek alsó, kisbirtokú, de képzett rétegeiben. Ódor, 1995. 26. Ódor szerint Baranyában szintén jelen volt az átjárás a birtokigazgatási szerv és a megyei szolgálat között. Dominkovits, 1997. 203–218. Dominkovits vizsgálata szerint Moson megye kisszámú nemesiségének jelentős része ugyanúgy hivatalviselő volt. A megyei kormányzat, a magyaróvári városigazgatás és az uradalmak tisztikara között szintén regisztrálható az átjárás. A tisztikarban többgenerációs hivatalviselő családokat találhatunk. Héjja, 2009. 508. Példának okáért *Vidovich Mihály* még Borsod megyében írnok és tisztü alügyész. A megyébe való költözése után táblabíró (1794), másodalügyész (1795–1800), fizetési táblabíró (1800), majd uradalmi szolgálatba lépett mint a szarvasi uradalom prefektusa (1803–1812), Stockhammer Ferdinánd jószágkormányzója (1796–1811). Héjja, 2009. 487. *Tomcsányi János* pályája szintén jól jelzi a sokrétűséget, hiszen uradalmi jegyző (1735), táblabíró (1731, 1732), Békés vármegye esküdte (1731), törvényszéki ülnök (1732), a gyulai uradalom törvényszéki jegyzője volt. Később Pest vármegye főpénztárnokaként és táblabírájaként (1742), majd Harruckern Ferenc uradalmi igazgatójaként (1762–1772) tevékenykedett.

összekapcsolódott az iskolai, valamint a tanítói szerepvállalással. A nemesek foglalkozásuk szerinti további megoszlása a mellékelt táblázatban követhető nyomon.¹²³

Látható, hogy az államszervezet változása, a hivatalállomány gyarapodása lehetővé tette a köznemesség előretörését, ahogy ezt már fentebb tárgyaltuk. Valójában ezúton is igazolódott az a feltevésünk, hogy leginkább a vármegyei apparátus¹²⁴ és az uradalmi szolgálat betöltése jelentette az előre lépés lehetőségét.¹²⁵ Békés megye tisztikarának archontológiai feldolgozása Héjja Julianna Erika nevéhez köthető, akinek kutatásai szerint Békés vármegyében 123 család 158 tagja viselt hivatalt.¹²⁶ Az összes családból 98 család egy tisztviselőt, 20 család két, 7 család (a Lehoczy, az Orbán, a Paulovicz, a Stummer, a Thorma, a Tomcsányi és a Vidovich família) 3 tisztviselőt adott a megyének. Az utóbbi csoportból került ki Békés leghosszabb ideig egy hivatalos viselő nemese, Tomcsányi Kristóf is, aki 35 évig volt békési főszolgabíró.

A 123 családból 40 esetben nem volt megállapítható a vallás, vagy a tisztviselők felekezeti hovatartozása bizonytalan volt: 83 család 75%-a római katolikus volt, 17%-a református, 8%-a pedig az evangélikus valláshoz tartozott. A két vagy három tisztséget viselő családoknál a katolikus dominancia érvényesült: a két tisztelet adó 20 családnak 80%-a katolikus, 11%-a református volt, a három tisztelet adók mindegyike katolikus családból került ki.¹²⁷ Amíg

123 4. táblázat: *Az igazoló nemesek foglalkozása bizonyosságlevelek alapján.* Lásd a 315. oldalt.

124 A megyei tisztikar fő- és alispánból, jegyzői karból, kancelláriából, levéltárnokból, fő- és ügyészből, számvevőből, fizetéses táblabíróból, vármegyei raktári biztosból, vízi- és úti biztosból, szolgabírókból és esküdtekből állt. A megye szakbiztosítója volt a fő- és járási orvos, a bába, az állatorvos, a mérnök, a selyemtenyésző és a lótenyésztési felügyelő. A megyei szegődményeseket a csendbiztosok, a tömlőctartók és a vármegyei katonák jelentették. Héjja, 2009. 35. 1780-ban a központi tisztikar, a járási tisztviselők, a szakalkalmazottak és a gazdaszemélyzet 43 fős apparátust tett ki. 1790-től fő- és alpénztárnok, 1800-tól két táblabíró, 1818-tól másodalispáni hivatal is működött a megyében.

125 Csapodi, 2001. 457–466. A rendi társadalom kötöttségén az iskola és a hivatalszervezet ütött rést. A 18–19. században ugyanis a nemesség nagyarányú átiskolázása, illetve intellektualizálódása zajlott. A nem nemes értelmiség nemesítésért való küzdelemének elsődlegesen nem az anyagi gazdagodás, hanem a társadalmi környezetből való elszakadás, társadalmi emelkedés volt a célja. A nemesítések későbbi csökkenése a képzettség győzelme volt a kiváltságok felett.

126 Ódor, 1995. 25. Ódor a Baranya megyei tisztviselőket az 1771–1813 közötti időszakra vizsgálva megállapította, hogy 108 család 287 tagja viselt hivatalt. Ezek közül 15 család ennek az időszaknak a háromnegyed részében folyamatosan jelen volt a hivatalok viselésében. Ez az összes családnak a hetedét és az összes tisztviselőnek a negyedét jelentette. Dominkovits, 41. (1991) 1: 3–18. Győr megyében a 72 köznemesi családból 98 tag töltött be magasabb iskolai végzettséget igénylő pozíciót. Négy generáció alatt nyolc család tett nagyobb befolyásra szert. Hudi, 1995. 35. Veszprém megyében 238 családból 411 tag – általában egy családból kettő – vállalt hivatalt. A vezető csoportot 26 család tette ki. Ezek a familiák nemzedékeken át 3–10 tisztségviselőt adtak. Ez a családok tizedét jelentette, akik a hivatalok harmadát bírták. A vezető szerepüket 1848 után is megőrizték.

127 Ódor, 1995. 34. Baranya megyében a politikai vezető szerepet vivő családok csoportja a későbbiekben is megőrizte pozícióját. A kisszámú és gyenge közbirtokosság tagjai a hivatali szolgálatot választották. A szakképzettségen és a tehetségen túl itt is jellemző volt a rokoni

a bevándorlásnál a vallási megoszlás kiegyenlítetttséget mutatott, addig az igazgatási tiszteknél egyértelműen a katolikus vallásúak túlsúlya jellemző.

Az igazgatási alkalmazások viselőit megvizsgálva Héjja a következő megállapításokat tette. 1699–1848 között tizenkilenc személyt nevezett ki az uralkodó *főispánnak* vagy *főispáni helytartónak*. Ezen a poszton átlagban 8,6 évet töltöttek, és főként a római katolikus vallást (90%) követték. A megye első *alispánjai* (7 fő) mind római katolikusok voltak.

A huszonhárom *megyei jegyző*nél (1761-től *főjegyző*) kimutatható, hogy 39%-uk a későbbiekben alispáni pozícióban folytatta pályáját. A beazonosítható *főjegyzők* (61%) 79%-a a római katolikus, 21%-a pedig a református vallást követte. Békés megye *főjegyző*nek helyére az esetek felében az *aljegyző* került. Ennél az alkalmazásnál kezd fellazulni az egyértelmű katolikus túlsúly, hiszen a 12 azonosított családnak 33%-a református, 59%-a katolikus és 8%-a evangélikus. A *másodjegyzők* 8 főjéből 12% katolikus, 25% evangélikus és 63% református volt.

1715–1748 között a megye egy járására összesen kilenc *szolgabíró*t választottak. Ebben a tisztségben cserélődtek a leggyorsabban a személyek, ugyanis az átlagos hivatalviselés ideje 3,66 év volt. A két járásra való osztás után (1748–1848) tizenkilenc *szolgabíró*t neveztek ki. A hivatali kontinuitás megnőtt, hiszen átlagban 10,26 év lett az eltöltött idő. A békési járás nagyobb állandóságot (14,28 év), a csabai járás viszont nagyobb fokú cserélődést (7,91 év) mutatott. A nagyrészt középkorú fő- és *alszolgabíró*knál szintén a katolikus (95%, illetve 70%) tisztviselek súlya a jellemző. Az utóbbinál kicsit kiegyenlítettőbb ez a vallási megoszlás. A *főszolgabírók* közül öten alispáni hivatalra is emelkedtek. Az *alszolgabírók* közül nyolc (30%) karrierjének a végállomása volt az *alszolgabíroság*, tizenöt (55%) pedig *főszolgabíró*nak lépett elő.

Az *esküdti* posztban hatvanhárom személyt találhatunk, ahol az eddigiekkel megegyezően a katolikus családok adták a tisztviselek többségét. Minél több ideig maradtak *esküdt*ek, annál kevésbé léptek előrébb a hierarchiában.¹²⁸ A tizennyolc *adószedő*nek (1790-től *főadószedő*) kevesebb mint egy-egyede *adószedő*ként dolgozott haláláig. A katolikus-református arány 70–30% volt. Ez az arány az *aladószedő*knél is csak kis részben módosult, hiszen 72%-uk katolikus, 14–14%-uk református, illetve evangélikus volt.

1781-ben hozták létre a *számvevői* tisztséget. 1848-ig nyolc személyt választottak meg erre a pozícióra. Köztük hat katolikus, egy-egy református, illetve evangélikus fordult meg. A megye tizenhárom *ügyésze* (1795-től *főügyésze*) közül mindegyik katolikus családból került ki. A legidősebbek – átlagosan 50 év körüliek – viselték a *fizetési táblabírói* hivatalt. 1800–1848 között 12 *táblabírá*t választottak meg (82%-uk katolikus, 18%-uk református), közü-

kapcsolatok keresése, azaz a nősiülés, a házasodás fontos stratégiai elemként szerepelt a nemesi családok életében. Ezeknek a családoknak a birtokos státuszba való jutása a megyei elitbe való belépést is biztosíthatta. A középbirtokosságon kívül a Pécsent lakó és hivatali pályára specializálódott *armalista* családok képezték a megye tisztségviselőinek él- és derékhadát.

128 Héjja, 2009. 283. Thomka 21 éven át volt *esküdt*, és *esküdt*ként is halt meg. Placsintár 22 év *esküdti* hivatal után *fizetési táblabíró*vá lépett elő.

lük négy halálukig táblabíró maradt. 1715–1848 között 833 *táblabírói* kinevezés történt a megyében: 779 esetben egyszeri, 54 esetben 2–5-szöri kinevezésről volt szó. Ez utóbbi leginkább a 18. században volt jellemző.

A nemességigazolások időpontjai

A 240 feljegyzett igazolási dátum alapján két „felívelést” állapíthatunk meg. Az egyik az 1790–1800 közötti évek 35 igazolása. Ez a kisebb emelkedés talán a Harruckern-uradalom feldarabolódásának köszönhető, illetve kapcsolatba hozható az 1790-re felépült vármegyeházával is, amely a megye és az igazgatás számára is egyfajta függetlenedést jelentett. A másik egyértelmű „tetőpont” az 1826–1844 közötti időszakra tehető, hiszen ekkor 110 igazolás történt Békésben, azaz az összes igazolásnak majd a feléről beszélhetünk. Ez valószínűleg a megyei tisztújítások 1828 utáni rendszeressé válásával hozható összefüggésbe.¹²⁹

Mindez pedig ugyancsak a megye és a nemesek közti közös érdek meglétével magyarázható, azaz a bizonyáglevelek felmutatása és azok jegyzőkönyvbe történő beírása a tisztújítások megtartásakor mindkét oldal számára fontos lehetett. A vármegye részéről azért, hogy kétségtelen nemesként a megyei apparátusban dolgozhasson. A nemes felől pedig, hogy nemesi jogaival élve a megyei életben, annak kormányzatában részt vállalhasson, és a tisztújítások lefolyásába beleszólhasson. Maga a restauráció ténye tehát nagyobb mozgatórugót jelenthetett a migrációban, mi több az igazolások megszáporodásában is.

A MIGRÁCIÓ MINT FÖLDRAJZI ÉS TÁRSADALMI MOBILITÁS

A Békés megyébe érkező nemesek költözésének rekonstruálása a nemesi bizonyáglevelek alapján történt, amely pontosította a nemesség migrációjáról korábban feltételezett képet. A 357 bevándorolt nemes férfi – előfeltevésünknek megfelelően – főként észak-magyarországi és szomszédos megyékből érkezett, de szép számmal jöttek dunántúli és erdélyi területekről is. Megtelepedésük jeleként nevüket ott találhatjuk a választók és tisztviselők között, amit

129 Héjja, 2009. 35. Békés megyében az 1820–1830-as évekre megszáporodott az ügyintézők száma is. 1837-től az addig a kisgyűlések elé vitt tárgyak az alispán elé kerültek, aminek következtében az évi irattermelés megháromszorozódott, a későbbiekben pedig ötszörösére nőtt. 1837-ben 701, 1838-ban 1032 iratot iktattak be. Várady, 1997. 235–245. Tolna megyében a gyors nemességelismerések mellett jellemzők a hivatalvállalás utáni elismerések is. Hudi József hasonló esetekről számol be Veszprém vármegyében. Héjja, 2009. 26. Békés megyében ritka a vármegyei szolgálat megkezdése utáni nemesedés. Karassiy István 1835-ben tiszteletbeli aljegyző lett, és ugyanebben az évben táblabíró édesapjával együtt kétségtelen nemesnek ismerték el a vármegyében. Csanádi Pál 1795-ben raktári biztos lett, majd 1817-ben sikertelenül próbált nemesedni.

az integrálódásuk egyik formájaként is értelmezhetünk. Az ideérkező nemesek leginkább az igazgatás és az uradalom szolgálatában álltak, de feltűntek a megyében tanítóként, kézművesként vagy lelkészként is. Nemesi jogállásuk jellemzően csak a rendszeres tisztújítások tartásával vált fontossá. Társadalmi és egzisztenciális rangemelkedésük azonban nem volt törvényszerű, hiszen egyszerre látható az igazgatási hierarchiában előrelépkedő, nemesi birtokhoz jutó vagy a generációkon átívelő kézműves, iparos életformát választó nemes családok példája.

Az elemzés során feltett kérdéseken és válaszokon túl érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a költözés bizonyos szemszögből társadalmi és gazdasági problémákra adott válaszként is értelmezhető, azaz a földrajzi és társadalmi mobilitás együtt nyilvánul meg benne. Továbbá a távolról érkező nemesek be tudtak illeszkedni a megye környezetébe, ahol a megyei és uradalmi életben szintén bevándorolt nemesekkel érintkeztek. Az ország különböző részeiből betelepülő nemesek a reformkor elejére a reformellenzék bázisát adó nemesi közösség tudtak formálódni.¹³⁰

130 Gergely, 28. (1974) 6: 37–41. Gergely András az 1832–1836. évi diéta előkészítése kapcsán jegezte meg, hogy leghaladóbb véleményekkel Békés, Csanád, Csongrád és Torontál megyékben találkozhatunk. Miután a „kicsiny” nemesi társadalmat és a megye gyűlését orvosok, papok, gazdatisztek, ügyvédek és kereskedők alkották, így szerinte az új eszmék iránt fogékonyságuk nem igényel különösebb magyarázatot. Kecskeméti, 2008. 294., 312–315. Kecskeméti Károly két szempontból próbálta Gergely állításait árnyalni: egyrészt egy megye politikai profiljának a megrajzolásához szükséges a helytörténet, másrészt pedig egyetlen országgyűlés szavazatainak alapján aligha lehet megállapítani egy-egy megye politikai színezetét. Kecskeméti szerint, ha az 1832 és 1848 közötti négy országgyűlés szavazatait vesszük alapul, akkor kevésbé bizonytalan következtetésre jutunk. A vizsgálatából az derült ki, hogy csak hat megye tartozott a baloldali ellenzékhez az egész korszakban, méghozzá Békés, Borsod, Nógrád, Pest, Szabolcs és Zala megye. Kecskeméti ehhez kapcsolta az 1790. évi országgyűlés adatait a megyék politikai folytonosságának kimutatásának céljával, ahol viszont arra mutatott rá, hogy Békés megye tábor „cserélt”, hiszen 1790-ben jobboldali, majd mind a négy reformországgyűlésen végig baloldaliként szerepelt. Kecskeméti szerint Békés táborának a kicserélődését – Mária Terézia uralkodásától induló – értelmiségieknek, hivatalnokoknak, nagybirtokosok jószágigazgatóinak és tehetős kereskedőknek történő nemességadományozás eredményezte. Továbbá azt is valószínűsíti, hogy az új nemesek a megyében a domináló párthoz csatlakoztak – amennyiben volt ilyen –, így például Békés megyében a balhoz.

BÉKÉS MEGYE URADALMAI ÉS NAGYBIRTOKOSAI

A következő fejezetben Békés megye uradalmait és nagybirtokosait, továbbá az érintett főúri családok megyéhez való kötődését kívánjuk bemutatni.¹³¹

A MEGYE BIRTOKVISZONYAI

A Harruckern-uradalom

Miután a Harruckern-uradalommal és annak nagybirtokos családjával külön fejezetben foglalkozunk, ezért itt csak érintőlegesen vázoljuk ezen uradalom történetét. A török kiűzése után *br. Harruckern János György* (1664–1742) a hadsereg élelmezéséért felelős hadbiztosi szolgálataiért Békés megye öthatodát kapta meg. A Harruckern-uradalom már csak hatalmas méretéből és az örökösök közös családgyűlésének összetartó erejéből adódóan is központi szerepet játszott a megye életének, illetve nemességének formálódásában. Bár a régi birtokosok követeléseket támasztottak, Harruckernt és utódait a királyi kincstár – egy eset kivételével – sikeresen védelmezte a fellépő igényekkel szemben. Harruckern János György jó gyakorlati érzékkel fogott birtokai értékének növeléséhez, így igyekezett azt benépesíteni és megműveltetni. 1729-ben a vármegye főispánjává tették meg, de a tiszttikkal lényegében Ferenc fián keresztül érintkezett, aki apjával ellentétben rendszeresen látogatta a megyei közgyűléseket.

Az uradalomalapító Harruckern János György 1742. évi halála nem hozott lényeges változást sem a vármegye életében, sem a családi örökség sorsában. Fiát, Ferencet Mária Terézia 1743-ban tette meg a megye főispánjává. A Harruckern-uradalom életében nagyobb fordulatot tehát majd csak Ferenc 1775. évi halála okozott, hiszen vele a család kihalt férfiágon, ezért a birtokegyüttest – hosszú idő elteltével – 1798-ban az örökösök közös kezelése mellett öt egyenlő részre osztották fel: a gyulai és békési „ráta” a Wenckheim, a szarvasi a Stockhammer, a csabai a Siskovics, a szentesi pedig a Károlyi család

131 3. térkép: *Békés megye uradalmi*. Lásd a 309. oldalt.

birtokába került.¹³² Ezen családokba – főként a Stockhammer famíliába – történő további beházasodások, majd az ezt követő birtokosztódások következtében további főnemesi nagybirtokos familia, köztük több indigena család, úgymint a gr. Trauttmansdorff, gr. Auersperg, gr. Blanckenstein, gr. Mitterovszky vagy a gr. Bolza család került kapcsolatba Békés vármegyével elsősorban rokonsága, másodsorban megyében örökölt birtokai révén.

A szentandrászi uradalom

A Harruckern-uradalomhoz nem tartozó szentandrászi uradalom a régi Tolna megyei (pákosi) *Paksy* család birtokában volt először. A török hódoltság idején a familia csak névleges tulajdonosa volt az uradalomrésznek. Miután a Paksyak bárói ága a 17. század elején, nemesi águk pedig a 17. század végén kihalt, a jogilag birtokolt uradalom a királyra szállt volna, a familia leányági örökösei azonban kiegyeztek a kincstárral, és 32 000 forintért megkapták a Paksy család összes birtokát. Az egyezséget I. Lipót 1702-ben hagyta jóvá.

Az uradalom tehát a későbbiekben a velük rokonságba került családok és azok örökösei között osztódott meg. Az elsők között a Szatmár vármegyei (király-daróczi) *Daróczy*¹³³ családot érdemes említeni. Daróczy Zsigmond (?–1664 előtt) ugyanis Paksy János Anna lányával kötött házassága által került a Paksyakkal rokonságba. István fiuk (1664–1709) lányának, Daróczy Katának Száraz György (?–1733) királyi személynök, királyi udvari tanácsos lett a férje. Száraz felesége örökösödési jogán 1719-ben fizette meg a kincstárnak a Paksy-örökösödésből a szentandrászi uradalomra eső részét.¹³⁴ Az uradalmat a Száraz család kezdetben – 1719 és 1736 között – Tolnay Istvánnak, a megye pénztárnokának adta haszonbérbe. 1734-ben a falu lakói – az őket ért sérelmek miatt – kétszer is felgyújtották Tolnay magtárát, majd 1735-ben nemcsak magtárát, hanem a kastélyt is kifosztották és felgyújtották. Száraz György özvegye az 1735-ös ügynevezett (Szegedinác) Péro-felkelés után visszavette Tolnaytól az uradalmat, és Khlosz Mátyásnak adta bérbe. Khlosz bérletén ténylegesen Karácsony Gergely örmény kereskedő gazdálkodott.¹³⁵

Száraz György fia, Tamás halálával ez a családi ág kihalt, mivel három leánya, Julianna, Erzsébet és Katalin nem vihették tovább a Száraz nevet. György halála után Julianna leányára, br. *Rudnyánszky* Józsefnére szállt a birtok.¹³⁶ A helyzet ellenben nem volt ennyire egyszerű, ugyanis a Paksy-örökö-

132 Hankó, 2000. 10.; Palatinus, 1909. 20–25.; Implom, 1971. 38–39.; Éble, 1895. 19–21.

133 MNL BÉML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Daróczy Zsigmond, Sándor, József és István.

134 Nagy I., 1863. X. 492–493. A Száraz család másik ága Bihar megyében élt, és ott több megyei tisztséget töltött be.

135 Virág, 2009. 31–32.

136 Virág, 2009. 33. Az uradalomban Rudnyánszky József telepítette újra 1746-ban Tótkomlóst. A birtokát gazdatisztek irányították, a csabacsúdi és szentetornyai pusztákat marhakereske-

sök és Száraz Julianna leszármazottai¹³⁷ között – miután a föld ára emelkedni kezdett – harc indult a birtok megtartásáért: a Paksy család által a *Daróczy* és a *Jármy*¹³⁸ család, a Száraz család révén pedig a *Rudnyánszky*, a *Montbach*,¹³⁹ a *Nedeczky*,¹⁴⁰ a (barkóczi) *Rosty* és a *Mayer* család jelentkezett részesedés reményében. A rokonság pere Rudnyánszky József 1788-as halála után újabb lendületet vett: az 1791–1792-ben, majd 1795-ben megtartott tárgyalások után a Paksy-örökösök pert nyertek a bárói család ellen. Rudnyánszkyak a felperes rokonságnak – terhelő váltságösszeg mellett – kénytelen volt átadni az uradalom egy részét. Ekkor az uradalmat 3024 részre osztották, amelyből az örökösök 1571, a szolnoki Jármy-örökösök 661, a királydaróczi Daróczy-örökösök 288, pákosi Paksy László örökösei 504 részt kaptak.¹⁴¹

A régi Nyitra megyei (dezséri) *Rudnyánszky* családból József (1703–1788) aranyarkantyús vitéz, a hétszemélyes királyi tábla bírja vette nőül Száraz Juliannát (1717–1798), a szentetornyai Száraz-birtok örökösét. A Rudnyánszky-uradalom központja a szentandrászi kastély volt, ahol már 1780-ban biztosan lakott Rudnyánszky József a családjával. A hagyomány szerint az itteni kastélyt – a nagytétényi kastélyban lakó – József báró építette fia, József László (1740–1794) számára, aki hosszabb ideig élt Szentandrason. József 1794-es

dóknak adta haszonbérbe. Miután Khlosz haszonbérlete lejárt, saját kezelésbe vette a szentandrászi birtokrészt.

- 137 A Száraz-örökösök a következők: Száraz Júlia gyermekei, valamint lánytestvére, Száraz Erzsébet lányai, pechaui Montbach Ferencné Mayer Franciska bárónő és nedeczki Nedeczky Albertné Ujváry Valburga bárónő.
- 138 Karácsonyi, 1896. III. 184.; Nagy I., 1859. V. 317–321.; Kempelen 1913. V. 249. A Szatmár vármegyei (szolnoki és magyar-déli) *Jármy* családból András felesége, Paksy Katalin után részesült a szentandrászi uradalomból. Virág, 2009. 33. A Jármy család részéből 4/3024-et csokalyi Fényes György kapott meg, szentgyörgyi Horváth Zsigmond a Jármyak birtokrészét még 1815 előtt zálogba vette, Fényes részét pedig örökáron megvette.
- 139 Karácsonyi, 1896. III. 189. A *Montbach* családból Ferenc Mayer Franciska révén részesült a szentandrászi uradalomból. Szentetornyát 1846-ban Montbach Károly vette meg. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Montbach Károly.
- 140 Karácsonyi, 1896. III. 189. A *Nedeczky* család Trencsén megye legrégebbi családja. György a szentandrászi részből birtokhoz (1818–1846) vétel útján jutott. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Nedeczky György.
- 141 Implom, 1971. 40–41.; Karácsonyi, 1896. III. 199.; Nagy I., 1863. X. 492–493.; Virág, 2009. 33. Az 1795-ben 3024 részre osztott uradalmon egy elméleti felosztást jelentett, a későbbiekben az adott birtoknagyságot eszerint határozták meg: valahányad/3024-ed rész. A földesurak nem osztották fel maguk között a földterületet, csak a jövedelmén osztozkodtak. A jövedelem beszedésére és arányos szétosztására közös uradalmi tiszteket tartottak. A szentandrászi uradalom tulajdonjoga így teljesen elaprózódott: 1817-ben szentgyörgyi Horváth Ferenc, ghymesí és gácsi gróf Forgáchné Rudnyánszky Franciska, dezséri báró Rudnyánszky Károlyné, dezséri báró Rudnyánszky Józsefné, kislókai Szakáll Jakab, pechaui Montbach Károly, barkóczi Rosty Albert, vukovári Szikszty Ferenc és Judit, csúzi és pusztaszentmihályi Csúzy Pál, bojvári Vigyázó Ignác, dévaványai Halasy Károlyné, nemeskéri Kiss Ferenc, József, Sándor és János, borosjenői Atzél Antal, lomniczai Skerleczné nemeskéri Kiss Rozália, Csepregi Károly, a pécsi káptalan, a Harazin család, a Csík család, szentkatolnai Cseh László, kúrthy Csabay Antal és a tótváradjai Kornis család is birtokos volt itt.

halála után gyermekei közül Rudnyánszky Mihály (1792–1833) fia – későbbi Békés megyei országgyűlési követ – örökölte az itteni kastélyt és birtokot, amelyet 1833-ban bekövetkezett halála után felesége, nagyjesseni Jeszenszky Teréz (1802–1863) lakott, gyermekeik azonban a família paksi birtokán éltek. Mihály birtokossága – és bátyja, Rudnyánszky Sándor (1790–1853)¹⁴² Békés megyei alispánysága – idején a hagyomány szerint megyegyűlést is tartottak a kastély emeleti dísztermében. Sándor szentetornyai birtokának északnyugati részén majorságot és uradalmi lakot is létesített, amely köré Bánfalva szerveződött.¹⁴³ Végül 1851-ben állandó Békés megyei tartózkodási helyét feladva – a nagytényi kastélyba költözve – haszonbérbe adta 853 hold területű birtokát Epstein Simonnak 12 évre, aki 1851-től 1858-ig lakott Bánfalván. Ezalatt több vállalkozást elindított a faluban: a földbérleten kívül serföldt és pálinkaföldt létesített, 1852-ben pedig selyemhernyó-tenyésztésbe kezdett. Rudnyánszky Sándor 1853. évi halála után a vagyont a gyermekei örökölték a végrendeletében meghatározott arányok szerint. A legnagyobb birtokrész tulajdonosa a báró egyetlen fia, Rudnyánszky Gyula (1824–1876) lett, aki az 1848–1849-es szabadságharcban honvéd főhadnagyként vett részt.¹⁴⁴

A Rudnyánszky család másik ágának megyében fekvő jószágait 1810-ben bírói zár alá is vették. 1814-ben – Rudnyánszky József és Száraz Julianna unokája – Rudnyánszky Zsigmond (1766–1845) szentandrászi, tótkomlói, csabacsúdi és szentetornyai jószágait (kis-jókai) Szakál Jakabnak adta el, illetve a Rudnyánszky Károlyné és Rudnyánszky Franciska halála után örökölt részét, valamint gr. Unger haszonbérleti fizetését is átadta az új tulajdonosnak. A kettejük között megkötött szerződést a megye előtt is nyilvánosságra hozta Rudnyánszky.¹⁴⁵ Nemcsak Rudnyánszky Zsigmond, hanem – Rudnyánszky József és Száraz Julianna fia – Rudnyánszky György (1746–?) is elhagyta a megyét, hiszen 1815-ben – időskorára hivatkozva – lakhelyéhez közelebb kívánt élni, ráadásul birtokait többségében idegenek bírták, ezért hasonlóan azok eladása mellett döntött.¹⁴⁶

142 Héjja, 2002. 174–176. Rudnyánszky Sándor Békés megye tiszteletbeli jegyzője, másodjegyzője, majd táblabírája volt. Az utóbbi tisztséget Vas és Csongrád megyében is viselte. 1825–1827 közötti helyettes alispáni posztjáról egészségügyi és más indokok miatt lemondott. Az igazgatási pályafutása ezzel véget ért, de a megyében maradt.

143 Implom, 1971. 49. Rudnyánszky Sándor 1826-ban külön szerződésben rögzítette az orosházi és a szentesi lakosok ide történő telepítését. Megbánva költözésüket neveztek el a települést Bárófalvának, majd Bánomnak, Bánomfalvának és Bánfalvának 1826 és 1901 között. (Ma Gádos.) Bánomfalván belterjes gazdálkodást folytattak, főként szőlő- és gyümölcsstermesztés zajlott itt, sőt egy 40 000 fás epreskertet is létesítettek.

144 Virág, 2009. 291–292. Rudnyánszky Gyula 1854-ben új településrészt méretett ki, ezt Újbánfalvának nevezték el. Vö. Csizmadia J., 1905.

145 Karácsonyi, 1896. III. 194–195.; Nagy I., 1862. IX. 797–810.; Kempelen, 1915. IX. 172–176.; Héjja 2009. 633.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1050/1810.

146 MNL BéML IV. A. 1. b. 1465/1814., 11/1815., Karácsonyi, 1896. III. 196. és 179.; Nagy I., 1863. X. 31–40.; Kempelen, 1915. IX. 225–229. A Rudnyánszky-birtokból a *(szlavniczai) Sándor* család részesült. Az ősi Trencsén megyei családból Sándor Károly (1730–1771) Rudnyánszky

A Rudnyánszky család révén vált a megyében érdekeltté – a Pozsony megyéből Komárom és Békés megyékben megforduló – *Szakál* család. A fentebb említett Szakál Jakab a nemességét 1831-ben hirdette ki Békésben, miután Mike-Budáról 1830 körül érkezett Szentendrásra. A fiai közül Pál Szentendrason, Csabacsúdon és Szentetornyan szerepelt a birtokosok között.¹⁴⁷

A (barkóczi) *Rosty* család többek között Vas, Fejér, Békés és Pest megye birtokos nemes családja volt. A Rostyak közül Albert (1779–1847) kötődött Békés megyéhez, aki a szentandrászi uradalom miatt költözött ide. 1825-ben bizonyáglevelet kapott arról, hogy a csabacsúdi pusztá és a szentandrászi részek tulajdonosa, valamint Komlónak és Szentetornyanak haszonbérloje. Rosty 1800-ban a hivatali életbe is bekapcsolódott. Albert azonban nemcsak közfeladatai miatt vált a megye számára nevezetessé, hanem azáltal is, hogy 1845-ben önként mondott le a birtokai, illetve javai utáni adómentességéről, és vállalta az 5300 holdja utáni adózást.¹⁴⁸ A Rosty-vagyont 1851-ben osztották fel az utódok között. Ágnes lánya férjével, *Eötvös* Józseffel a szentetornyai birtokot, Ilona lánya házastársával, *Trefort* Ágostonnal a csabacsúdi és az adóssággal terhelt 500 holdas szentetornyai birtokot örökölte meg. Trefort ekkor került a megyével szorosabb kapcsolatba.¹⁴⁹

A szentandrászi uradalom 288/3024-ed része 1795-ös bírósági ítélet után a királydaróczi *Daróczy* család birtoka lett,¹⁵⁰ amely további négy részre esett szét: az egyik rész Ferenchez, a második rész Franciskához került, akinek első férje *szentgyörgyi Horváth Ferenc* Vas megyei alispán volt. A harmadik és

Annával (1740–1794) Tétényben megkötött frigye után 1818–1836 között bírt részt a szentandrászi uradalomból. A lányai: Júlia (férje gr. *Forgách* Ferenc) és Anna (házastársa *König* Ferenc). A (ghimesi és gácsi) *Forgách* családból még Miklós – Rudnyánszky József és Száraz Julianna lánya – Rudnyánszky Jozefa után kapta meg szentandrászi birtokát, amelyet 1815–1836 között birtokolt.

147 Karácsonyi, 1896. III. 198.; Nagy I. 1863. X. 456.; MNL BéML IV. A. 1. a. 2300/1831.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Szakál Jakabné és Szakál Pál. Pál neje a Dabasról való Dinnyés Erzsébet volt. A család többi tagja a Bihar megyei Tótiban volt birtokos.

148 Karácsonyi, 1896. III. 194.; Héjja, 2002. 171–174. Rosty Albert először fizetés nélküli szolgabíró, vice notarius, majd fizetéses aljegyző, vármegyei főjegyző, táblabíró, országgyűlési követ, 1819–1826 között pedig másodalispán volt. A Rosty család a *Salamon* és a (vizeki) *Thalián* családdal került rokonságba. Salamon Sándor Rosty Terézszel kötött házasságot, illetve Rosty László felesége Tallián Magdolna lett. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Rosty Albert, Salamon Elek és Tallián Magdolna.

149 Devescovi, 2007. 119–134. Trefort Ágoston jegyezte fel, hogy 1839-ben Eötvös József állt elő azzal az ötlettel, hogy vegyék feleségül a két nagyobb Rosty lányt. Majd a Liszt Ferenc tiszteletére rendezett bálók egyikén táncolt először Eötvös és Trefort a Rosty család lányaival. Eötvös 1842 februárjában kérte meg Rosty Ágnes kezét, az esküvőn (1842. szeptember 13-án) a tanú a vőlegény oldaláról Deák Ferenc, a menyasszony részéről Bezerédy István és Eckstein Rudolf volt. Trefort Ágoston 1847. március 14-én vette el Rosty Ilonát.

150 Daróczy Ferenc (1783–1743) és Fiáth Zsófia (1692–1774) házasságából született négy gyermekről van szó.

negyedik rész a Kiss,¹⁵¹ a Harazin, a Csepregi,¹⁵² a Zlinszky,¹⁵³ a Csík¹⁵⁴ és a Becskly¹⁵⁵ családokhoz került. A Paksy család utódai 1815-ben a szentkatolnai Cseh László, Csabai Antal,¹⁵⁶ Tótváradai Kornis Sándor¹⁵⁷ és Egerer Ferenc¹⁵⁸ lettek.

A székely eredetű (szentkatolnai) Cseh család több tagja Bihar és Tolna megyébe telepedett át. Cseh Ferenc (?–1857) az 1809. évi nemesi felkelés alkalmával Tolna megyében teljesített szolgálatot, majd 1811-ben Szatmár megyébe költözött, és innen települt át Békésbe. 1838-ban Szatmár megyétől nyert bizonyítványa alapján kívánta magát és gyermekeit igazolni a békési rendek előtt. Hosszú évek tisztviselői szolgálata után valószínűleg visszatért Szatmárba. Ezt támasztja alá az is, hogy a megye életében nem találkozunk személyével, valamint a Szatmár megyei Dobrácsapátiban halt meg. Cseh Ferenc szentandrásai birtokát 1823-ban egészítette ki, amikor feleségével, Csúzy Apollóniával¹⁵⁹ közösen megvásárolta Daróczy József gyermekeitől a szentandrásai és a csabacsúdi puszta területének 1/24-ed részét.¹⁶⁰ Cseh anyagi helyzete az 1830-as

151 Karácsonyi, 1896. III. 185.; Nagy I., 1860. VI. 249. (nemeskéri) Kiss Sándor felesége Daróczy Zsófia volt, az ő lányuk Kiss Rozália, a későbbi Skerlecz Ferencné. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Kiss Rozália.

152 Karácsonyi, 1896. III. 175. Csepregi Károly a szentandrásai részből bírt birtokrészt. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Csepregi Károly.

153 Karácsonyi, 1896. III. 209.; Nagy I., 1865. XII. 400–401.; Kempelen, 1832. XII. 183–185. A (rogatai és pataji) Zlinszky család rokoni kapcsolatban állt a Daróczyakkal. A család 1795-ben jutott a szentandrásai részhez, amelyet később eladott. Zlinszky János Pest megyei alispán felesége, Anna a Békés megyéből ismert Rudnyánszky családból került ki.

154 Karácsonyi, 1896. III. 175. Csík Péter és Imre említésre kerül a szentandrásai birtokosok között. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Csík Imre.

155 Karácsonyi, 1896. III. 172. (tasnádszántói) Becskly János a szentandrásai uradalomból Daróczy Rozália után bírt részt. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Özvegy Becskly Jánosné.

156 Karácsonyi, 1896. III. 173.; Nagy I., 1858. III. 61. és 1868. Pk. 169.; Kempelen, 1912. III. 37. A Szatmár megyei (kürti) Csabay család 252/3024-edet a szentandrásai uradalomból 1792-ben, a Paksy család egyik örököséeként kapott meg, hiszen Paksy László Judit lányától származó Becskly Erzsébet nevű unokája Csabay István felesége lett. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Csabay Antal és Julianna.

157 Karácsonyi, 1896. III. 185. A (tótváradai) Kornis család Paksy László Klára (krompachi Holló Zsigmondné) lánya után részesült a szentandrásai uradalomból. 1815-ben Sándor bírta ezt a részt, és 1836–1846 között is a család kezén volt. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Kornis Károly Tótkomlóson.

158 Karácsonyi, 1896. III. 176.; Nagy I., 1858. IV. 9–10. A (krompadi) Egerer család Abaúj, Gömör és Sáros megyékben is birtokos volt. A szentandrásai uradalomból 1795–1815 között viselt részt.

159 Karácsonyi, 1896. III. 175.; Nagy I., 1858. III. 186–190.; Kempelen, 1912. III. 177–178. Ez a Fejér és Komárom megyei (csúzi és pusztaszentmihályi) Csúzy család kapcsolatban állt a Daróczy családdal, hiszen Csúzy Gáspár felesége Daróczy Franciska volt, aki után részesülhetett a szentandrásai birtokból. Fiuk, József felesége Rosty Julianna lett, aki a Békés megyei Rosty családból került ki. Gyermekeik Pál, Jozefa (férje Vigyázó Károly) és Antónia (férje Halasi Károly) a szentandrásai birtokból részesültek. A Vigyázó és a Halasi család a frigy által a birtokosok közé került. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Csúzy Pál, özv. Halasi Józsefné, özv. Vigyázó Ignáczné.

160 MNL BéML IV. A. 1. b. 603/1824. A Daróczy család birtokainak eladására 1824-ben került sor. Az eladás lebonyolítását és tető alá hozását Csapó Dánielre bízták. Azért döntöttek az eladás

évek közepére megrendült, és több adósságpert folytattak le ellene, ezért a szentgyörgyi Horváth János és József testvérpárral zálogszerződést kötött, amelynek értelmében tartozásának fejében a megyében fekvő javaikat – a szentandrászi kuriális belsőséget és a lakóházat leszámítva – 16 évre zálogba adta Horváthéknak.¹⁶¹

A *szentgyörgyi Horváth* család ősi Vas megyei család volt. Horváth Ferenc (1706–1748) első feleségétől, Daróczy Franciskától Zsigmond (1735–1808) fia – 1801–1808 között Békés megye főispánja –, a második feleségétől pedig öt gyermeke született, akik közül többen viseltek megyei hivatalt: János két ízben országgyűlési követ, Kristóf a vármegye táblabírája, Zsigmond unokája – az említett János fia – Antal 1832–1837 között a megye másodalispáni hivatalát töltötte be. Horváth Zsigmond a Vas, Sopron, Veszprém, Somogy, Tolna és Pest megyei családi birtokain túl a Békés megyei birtok szaporításán is dolgozott. 1815-ben a Jármly család részét zálogba vette, Fényes György szentandrászi részét pedig még 1818 előtt eladta Zsigmondnak, a szentandrászi uradalom 3/3024 részét pedig édesanyja, Daróczy Franciska után örökölte meg. A részesedése nemsokára 144/3024 részre emelkedett, miután megvásárolta a nemeskéri Kiss és Varasdy család osztályrészét is.¹⁶² Ezzel a szentgyörgyi Horváth család a szentandrászi uradalom egyik legjelentősebb birtokosa lett: 1818-ban már az uradalom 1226/3024-ed részét bírták.¹⁶³

mellett, mert Daróczy Józsefet számos adóssága miatt perbe idézték, és birtokait bírói zár alá vették. Több ingatlanját és ingóját elvesztette, illetve egy részük hitelezői kezére került. A szentandrászi és csabacsúdi területeket gazdaságtalannak ítélte felosztásra, bérbeadásra. Az eladással az árvak haszonhoz juthattak, kifizethették belőle a per- és egyéb költségeiket, illetve a hasznosabbnak vélt dunamelléki jószágok egy részét is visszavásárolhatták. Az eladás melletti érveket az árvakat képviselő Tolna megye is elfogadta. A felhatalmazott Csapó Dániel az említett részeket a fentiek szerint eladta Cseh Ferencnek és Csúzy Apollóniának.

161 Karácsonyi, 1896. III. 174.; Nagy I., 1858. III. 121. és 1868. Pk. 178.; Héjja, 2002. 73–74. Cseh Ferencet táblabírói hivatala után 1828-ban másodalispánná választották meg, ezzel maga mögé utasította Rudnyánszky Mihályt és Tomcsányi Kristófot. 1828–1832 között másodalispán, 1832–1837 között első alispán. 1837-ben lemondva tisztségéről táblabírói posztjához tért vissza. Virág, 2009. 38. A 19. század második felében (bobrovnoki és lukácsi) Hutiray László tulajdonába került. 1893-ban Hutiray László 117 kat. hold földterülettel rendelkezett a településen.

162 Karácsonyi, 1896. III. 178., 183.; Nagy I., 1859. V. 162. és 1868. Pk. 279. A *Szikszty* család tagja szentgyörgyi Horváth Zsófiával kötött házasságot. Gyermekeik: Ferenc és Judit 1812-ben kerültek a szentandrászi birtokviselők közé. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Szentgyörgyi Horváth Antal, László, Edmund, id. és ifj. József, illetve Szikszty Ferenc és Szikszty Judit, özvegy Csúzyné.

163 Virág, 2009. 35., 368. Horváth Zsigmond sógorával petőházi Gludovác Józseffel többek között Balatonfüred felvirágoztatásában is komoly szerepet játszott. Az ott felépített Horváthházban rendezték 1825-ben az első füredi Anna-bált Zsigmond Anna-Krisztina nevű lánya tiszteletére. A földbirtokos és sógora másik vállalkozása a budai Horváth-kert volt. A szentgyörgyi Horváth család birtokmegosztására az 1840-es években került sor. A szentetornyai birtokrészt Horváth Edmundnak (Ödönnek) engedték át. A tulajdonos 1851-ben adta el Baumgarten Ignác, Ferdinánd és Móric testvéreknek, valamint Balla Károlynak 230 000 pengőért és 3000 aranyért. Baumgarten Lajos 1910-re eladta szentetornyai majorját, amelyet

A (borosjenői) *Atzél* családból Antal (1789–1868) 1838-ban Arad megyétől kért bizonyáglevelével ismertette el nemességét a megyében. Békés, Temes, Arad, Csongrád, Torna és Csanád megyében is viselt hivatalt. A szentandrászi birtokrészén és 1836–1841 között viselt főispáni helytartói címén túl azonban nem kötődött a megyéhez. 1841-ben végleg búcsút vett a megyétől, és a hátrahagyott ingóságait elárvereztette.¹⁶⁴

A *Virágos (dancsházi)* családból András (1748–1812)¹⁶⁵ 1793-ban Bihar megyei bizonyáglevelével igazolta saját, illetve fiai, Sándor és András nemességét. Mérnök testvérüket, Jánost 1831-ben iktatták a megye nemeseinek sorába. Az említett András közcivész, hadnagy, majd a vármegye főadószedője és táblabírája volt. Fia, Sándor 1809-ben csatlakozott a nemesi felkeléshez, ahol főhadnagynak nevezték ki, majd báró Frimont János magyar huszárseregnél szolgált. A francia háborúban szerzett érdemeiért alhadnagyi rangra emelték. 1820-ban alhadnagyként lépett ki az alakulatból. Katonai pályafutását követően Békés megye csendbiztosa, főadószedője, táblabírója, később Gyula főbírója lett. A felsorolt hivatalok mellett Sándor birtokolt a szentandrászi részből, és vele halt ki a család Békés megyei ága.¹⁶⁶

A kétegyházi uradalom

A kétegyházi uradalmat 1700 körül *Löwenburg* János Jakab udvari kamarai tanácsos, Békés vármegye első főispánja kapta meg. 1732-ben, halálakor a kincstár visszavette,¹⁶⁷ majd 1741-ben (siklai) *Andrássy* Zsigmond (1725–1750) Csongrád megyei alispánnak a birtokába került, akit ugyanebben az évben be is iktattak Löwenburg volt uradalmába. 1750–1776 között a jobbágyokkal szembeni kegyetlenkedéseiről hírhedt Zsigmond fia, *Andrássy* György igazgatta tovább a birtokot. Fiúörökös híján – egy rövid idejű haszonbérbe adást követően – újra kincstári kezelésbe került az uradalom, egészen 1794-ig.¹⁶⁸ 1797-ben Almásy Ignác (1726–1804) és utódai vásárolták meg.¹⁶⁹

A (zsadányi és törökszentmiklósi) *Almásy* család Heves- és Külső-Szolnok megyében nyerte nemességét. A család György ágán Márton (1677–1734) ügyvédi vizsgálja után a gyulai uradalom szolgálatába állt, majd Löwenburg

nagybánhegyesi Montágh Sándor vásárolt meg. A Baumgarten családról bővebben *A megye birtokosai és birtokviszonyai* című fejezetben lesz szó.

164 Karácsonyi, 1896. III. 167.; Nagy I., 1868. Pk. 9–10.; Héjja, 2002. 54–57. Antal felesége – Skerlec Ferenc korábbi megyei főispán unokája – Skerlec Jozefa volt. Gyermekük: István, Lajos és Mária. Fia, Lajos halálával a család bárói ága kihalt. MNL BéML IV. A. 1. a.1132/1838., MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Atzél Antal és Ignác.

165 Felesége, Zlinszky Anna. A családról bővebben az 153. lábjegyzetnél.

166 Karácsonyi, 1896. III. 204.; Nagy I., 1865. XII. 208–209.; Kempelen, 1932. XI. 118.

167 Karácsonyi, 1896. I. 312–313., III. 187.; Nagy I., 1860. VII. 183.; Héjja, 2002. 143–145.

168 Implom, 1971. 40.

169 Scherer, 1938. I. 342.; Szabó F., 1973. 94–95.; Dóka, 2006. 98–99.; Karácsonyi, 1896. I. 420–433., III. 168.

János Jakab főispán bizalmasa, jószágainak haszonbérelője lett. 1733-ban Gyulán igazolta hevesi testimoniálisával maga és fia, Dániel nemesi származását. A család János-ágán János fia, Pál (1722–1804) képviselte a békési ágat. Pál fia, Ignác Hevesből elkerülve alapította meg a sarkadi grófi ágat. Majd csak az ő fia, Alajos vált teljesen Békés megyei lakossá, és lett a kétegyházi uradalom tulajdonosa, illetve állandó lakosa.¹⁷⁰ A kétegyházi uradalom a továbbiakban az Almásy család tulajdonában maradt.¹⁷¹

A HARRUCKERN-URADALOM SZERTEÁGAZÓ BIRTOKLÁSTÖRTÉNETE

A megye öthatodát jelentő Harruckern-uradalom és annak örökösei meghatározó jelentőséggel bírtak a megye életében szemben a megye hatodát kitevő gr. Almásy család kezén lévő kétegyházi, továbbá a Paksy-örökösök között szétforgácsoló szentandrászi uradalommal. A gyulai uradalmat a Harruckern-örökösök végül 1776-ban Bécsben osztották fel egymás között öt egyenlő – gyulai, békési, szarvasi, szentesi és csabai – részre. A Harruckern-uradalom birtokrészeibe házasság révén elsőként a Wenckheim, a Károlyi és a Stockhammer főnemesi családok iktatódtak be. Ezen főnemesi famíliák rokonsági szárait tovább bontva a Wenckheim családon keresztül a Blanckenstein, a Festetics, a Kárász, a Fejérvári és a Dessewffy família, a Károlyi nemzetségbe való beházasodás révén a Sztáray, a Trauttmansdorff és az Apponyi család birtokolt részt. A Stockhammerek örökségéből házasságkötések által a Bolza, a Batthyány, a Schröfl, a Mitrovszky, az Esterházy, az Auersperg, a Bedekovich és a Drechsel főnemesi famíliák tagjai részesültek.

A Harruckern-uradalom a családon belüli örökösödés és birtokosztódás iskolapéldája. A bemutatott házasságok, rokoni szálak azonban rávilágítottak arra is, hogy az esetek többségében e nagybirtokos családok megyéhez való kötődése kimerült a megörökölt Harruckern-birtokrészek tulajdonlásában,

170 Karácsonyi, 1896. III. 167–168.; Kempelen, 1911. I. 74–78.; Palatinus, 1909. 94–99.; Héjja, 2002. 53. Almásy Márton pénztárnok, ügyész, országgyűlési követ volt, 1729–1734 között pedig alispáni hivatalt viselt. Almásy Dániel a megye esküdtje, alszolgabírója és a békési járás főszolgabírója volt. Alajos gyermekeivel, Kálmánnal és Dénessel rendre részt vett a megyegyűléseken. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Almásy Alajos, Kálmán, Dénes.

171 Virág, 2009. 117. 1850-ben az Almásy familia nemzetségi gyűlést tartott, ahol a család egyes ágai között felosztották a közös részeket. A Törökszentmiklóson megtartott családgyűlésen 12 számontartott és elismert érdekelt gyűlt össze. A felosztást több minden indokolta: az egyik legnyomósabb ok, hogy az 1820-as évektől a család egyre több tagja eladósodott, az 1840-es évektől csődperek és egyre hangosabb követelések lettek jellemzők. A gyűlésen az uradalmat egyenlő értékű részekre osztották fel, majd sorsolással döntöttek a tulajdonlásról. Ezután az Almásy Páltól származó középső grófi ág rendelkezett a családi vagyon legnagyobb részével.

azaz nem járt tényleges megyei tartózkodással, netán a megyébe való költözéssel. Épp ezért szükséges nemcsak a megyében aktivizálódó, hanem a békési birtokaiktól távol élő nagybirtokosokat is áttekinteni.

Békés megye indigena családjai

A megye nagybirtokosaira vonatkozó összeírások,¹⁷² illetve a később külön tárgyalt Harruckern család közös családgyűléséről fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezek a főúri – leginkább a Harruckern családdal rokonságban álló – családok nagyrészt nem Békés megyében, még csak nem is feltétlenül más vármegyében vagy Pesten, hanem Bécsben, Berlinben és Brünnben éltek. Következésképp a főúri nagybirtokosok többségét nagy valószínűséggel csak a birtokuk és annak haszna kötötte Békéshez, és csupán kevesek kapcsolódtak be ténylegesen a megye, illetve az ország politikai és gazdasági életébe.

Ezek alapján a megye főnemesi indigena nagybirtokosainak két nagy csoportját lehet megkülönböztetni. Az egyik csoportot azok az abszontista indigena nagybirtokosok alkotják, akik mindenekelőtt a birodalmi központhoz köthetők, és akik sem megyei, sem országos szinten nem aktivizálódtak. A második csoportot pediglen azok az integrálódott nagybirtokos indigena családok teszik ki, akik a megyébe költöztek, illetve az itt megörökölt birtokaik ügyein túlmenően is hajlandók voltak a megye politikai és gazdasági életének szervezőjévé válni. Az utóbbi családok szerepvállalása mindenképp finomítja azt az indigenákról rögzült elképzelést, mely szerint magyarországi birtokaiknak hasznát a birodalom központjában, Bécsben élték volna fel. A továbbiakban tehát e két csoporthoz tartozó családok bemutatására kerül sor a megyében képviselt súlyuk miatt.¹⁷³

Abszontista indigenák a megyében

Abszontistának tekinthető mindazon nagybirtokos, aki az év nagyobb részében külföldön vagy a birtokaitól távol tartózkodott. E családok között említethető a birodalmi diplomáciából jól ismert *gr. Trauttmansdorff-Weinsberg József* (1788–1870),¹⁷⁴ aki *gr. Károlyi Jozefával* kötött házassága révén vált érdekeltté Békésben. A Károlyi család ugyanis a Harruckern-uradalomból az 1798. évi

172 A megyei birtokösszeírások az MNL BéML IV. A. 4. 2/1832., IV. A. 1. b. 986/1845., IV. B. 102. 106/1848. jelzet alatt találhatók.

173 5. táblázat: *Békés megye indigena családjai*. Lásd a 316–317. oldalt.

174 Matsch, 1986. 109–110., 120.; Wurzbach, 1865. 47., 73–74.; ÖStA, HHStA, Administrative Registratur, F 4 Kt. 357. Trauttmansdorff-Weinsberg József *gr.* Trauttmansdorff-Weinsberg Ferdinánd és Colloredo Karolina egyetlen fia. József 1821-ben Prágában kötött házasságot Károlyi Jozefával, akitől három lánya (Karolina, Franciska, Jozefin) és egy fia (Ferdinánd) született.

nagysztyály alkalmával az orosházi rátából örökölt, később pedig a Siskovics-féle csabai rátából kapott részt.¹⁷⁵ Trauttmansdorff az örökölt és szerzett birtokrészei ellenére nem jelent meg a megyében, ugyanis apja nyomdokaiba lépve – aki Lotharingiai Ferenc császár udvarmestereként szolgált – diplomáciai szolgálatot vállalt: 1815–1818 között Badenben, 1820–1827 között Münchenben, az 1827–1849 közötti időszakban pedig Berlinben volt osztrák császári követ. Fia, Ferdinánd – nagyapjához és apjához hasonlóan – szintén a birodalmi diplomácia területén látott el szolgálatot. Vélhetően a birodalmi szintű pályafutás az oka, hogy a család tagjai nemhogy Békésben, de még az országban sem igen fordultak meg, s nem vállaltak jelentősebb szerepet. Az utóbbi megállapítást talán a magyar országgyűlésektől való távolmaradásuk is igazolja, hiszen gr. Trauttmansdorff József az 1839–1840., az 1861. és az 1865–1868. évi országgyűlés meghívott tagjai között szerepelt, de nem jelent meg, királyi meghívólevelét nem mutatta be, és felmentéséért sem folyamodott. Csak a kiegyezés után 1869 tavaszán érezte szükségét, hogy jelezze felmentési kérelmét az országgyűlésen való megjelenése alól. Fia, gr. Trauttmansdorff Ferdinánd 1866-ban kapott királyi meghívólevelet, és ezt be is mutatta az országgyűlésen. A család – más indigena famíliákhoz hasonlóan – 1883 végén, 1884 elején, a zsidó-keresztény vegyes házassági törvényjavaslat tárgyalásakor aktivizálódott újra, ekkor a családból gr. Trauttmansdorff Károly kért és kapott meghívót. A család tagjai 1885 után is megjelenhettek volna a magyar főrendiházban, hiszen szerepeltek azon famíliák között, amelyek örökletes főrendiházi tagsági joggal rendelkeztek.¹⁷⁶

A Trauttmansdorffok Békés megyei aktivitását a Harruckern-örökösök családgyűlése során készült jegyzőkönyvek segítségével is megpróbáltuk nyomon követni. Ennek tanúsága szerint a Trauttmansdorff familia egyik tag-

175 Fényes, 1851. I. 67–68., 121–122. Fényes a Trauttmansdorff családot Mezőberényben, illetve Csabán említi a birtokosok között. *Gazdacimtar*, 1897. 324–328. A családból gr. Trauttmansdorff Nándor az orosházi járásban mint bérbeadó tulajdonos szerepelt a század végén. Günter, 1875. A Trauttmansdorff családot az alsó-ausztriai nagybirtokosok között is megtaláljuk, hiszen Fridau, Heineberg, Kirchberg, Rabenstein, Sallhof és Wassen helységekben is voltak birtokaik.

176 Pálmány, 2011. I. 639–640. Trauttmansdorff József 1819–1825 között Széchenyi István bécsi vendéglátója volt. Később a főrangú család megfelelt a vagyoni census követelményeinek. Magyar Törvénytár, 1884–1886. 187–195.; Uo. 1884–1886. 323–329. A névsort az 1886. évi 8. törvénycikk, a főrendiház szervezetének módosítását pedig az 1885. évi 7. törvénycikk 23. szakasza tette közé. Tóth-Barbalics, 2015. 414., 420. Tóth-Barbalics a kormány által összeállított jegyzékre hivatkozik, amely szerint gr. Trauttmansdorff Nándor censzust meghaladó földadót fizetett Magyarországon, ahogyan a megyében szintén ismeretes gr. Mitrovsky Vilmos is. A grófok azonban a census teljesítése ellenére továbbra sem aktivizálódtak a magyar főrendiházban, hanem vélhetően az ausztriai törvényhozási tagságot részesítették előnyben. Következésképp a határidő lejártáig nem jelezték, hogy a magyar főrendiházban kívánják jogukat gyakorolni, ennél fogva törlésre kerültek a tagok közül. Utódaik közül senki sem került be 1918-ig a főrendi ház tagjai közé. Későbbi adatközlése szerint 1885 őszén a magyar főrendiházból kimaradt 52 indigena család közül öt család kihullásában játszott szerepet az optálás bevezetése, így többek között a Mitrovsky és Trauttmansdorff család esetében is.

ja sem jelent meg személyesen a közös családgyűlésen, valamint még képviselő útján is csak ritkán képviseltette magát. Ez utóbbi következhet egyfelől a családgyűlés kezdeti kialakulatlanságából, másfelől abból az egyszerű tényből is, hogy ők csak a fontosabb ügyekben rendelkeztek képviselő kijelöléséről és küldéséről. Így például az 1826-ban Csabán összehívott családgyűlésen gr. Sztáray Albert – gr. Trauttmansdorff Jozefa testvérének, gr. Károlyi Franciskának a férje – képviselte őket, majd 1832-ben a szintén Csabán tartott családgyűlésen pedig Omaszta Zsigmondot, a család közös uradalmi fiskálisát jelölték ki gr. Esterházy Mihály mellett, aki a családdal rokonságba álló br. Schröfl Ferenc lányának, Antóniának volt a férje. A birtokos családok közös képviselőjének ily módon történő megoldása a birtokos lakóhelyének és birtokának elhelyezkedéséből fakadó távolság, továbbá a családgyűlések helyszínének változása miatt igen gyakori volt.¹⁷⁷ Ezt követően hosszabb ideig képviselő útján sem szólt bele a Trauttmansdorff család a közös tanácskozásba, majd csak 1840-től küldött – immár rendszeresen – képviselőket, hiszen 1840–1843 között Horváth László, majd 1843–1846 között Kosztolányi Péter volt jelen részükről a közös tanácskozásokon. Kosztolányi kezdetben mint a gr. Trauttmansdorff család javainak intézője, utóbb pedig – az 1845-től – nemcsak megbízottként, hanem birtokosként is tárgyalt a közös gyűléseken. Az 1846-ban és 1853-ban – a két utolsó közös családgyűlésen – Tuczenhaller Sándor képviselte a Trauttmansdorff famíliát, ahol a megállapított arány szerint – 60/1440 részben – részesültek a Harruckern-örökösök közös tulajdonát képező Csorvás és Kis-Apáca pusztákból, valamint a család közös jövedelméből.¹⁷⁸ A Trauttmansdorffok következésképp feltehetően sokkal inkább a birodalom más területein vállalt diplomáciai szolgálatuk miatt nem aktivizálódtak. Békés megyében szinte mindvégig képviselők útján érvényesítették érdekeiket.

Szintén ebbe a csoportba sorolandó a nürnbergi eredetű *gr. Stockhammer* család is,¹⁷⁹ amely 1701-ben lovagi rangot kapott, 1734-ben bárói rang adományozásában részesült, majd 1777-ben grófi rangra emeltetett. Stockhammer József honfiúsítását az 1791. évi 73. törvénycikk rögzítette. A Stockhammerek viszonylag rövid ideig kötődtek a megyéhez, ám birtokviszonyaiknak folyamatos rendezése, majd elidegenítése miatt elhíresültek mind a Harruckern családon belül, mind a megye történetében. A családból gr. Stockhammer József (1747–1791) br. Harruckern Mária Anna után iktatódott a Harruckern-örökségbe, miután 1798-ban felesége az uradalom örökösök közötti felosztásakor a szarvasi rátát örökölte meg. A halálát követően gyermekei és azok indigena házastársai, Stockhammer Ferenc, Ignác, Antónia (*gr. Bolza Péter* neje), illetve

177 Ennek bővebb tárgyalására a családgyűlések bemutatásánál kerül sor.

178 MNL OL P 418 A. I. Fas. M. f. 789–799. 1853. július 12.; f. 821–867. 1853. szeptember 13-i bizottsági gyűlés; 1853. szeptember 15.

179 Karácsonyi, 1896. III. 197–198.; Kempelen, 1915. IX. 453–454.; Nagy I., 1863. X. 374–375. A család 1858-ban Hermann Lajossal fiúágon kihalt.

Rozália (*br. Schröfl Ignác*¹⁸⁰ felesége) osztozkodtak. Stockhammer Ferenc örökösei Hermann, Vilhelmina (*br. Bedekovich János*¹⁸¹ felesége), Karolina (*br. Drechsel Florentin* neje) és Zsófia (*gr. Auersperg János*¹⁸² hitvese) további indigena családokat kapcsolt Békéshez. Miután a Stockhammer család birtokainak megosztását, majd elidegenítését külön fejezetben taglaljuk, így a következőkben a nemzetség országos és megyei aktivitását tárgyaljuk.

A Stockhammer família országgyűlési aktivitása csekélynek mondható, hiszen gr. Stockhammer Ferdinánd és gr. Stockhammer Ferencné neve szerepelt ugyan a meghívott főrendi tagok között, de soha sem jelentek meg. A családból egyedül gr. Stockhammer Hermann Lajos fordult meg egy alkalommal: az 1830. évi országgyűlésen, amit vélhetően a koronázás és nem közéleti szereplés indokolt.¹⁸³ A Harruckern család közös gyűlésein – a Békés vármegyei birtokrészek folytonos rendezéséből fakadóan – megbízott útján állandó jelleggel képviseltette magát a Stockhammer család mindkét ága. Stockhammer Ferdinánd képviselője 1796-ban elsőként Vidovich Mihály lett, aki jószágkormányzói hivatalától 1811-ben vált meg. Később Csepcsányi Tamás lett a család teljhatalmú megbízottja, őt a javak zárgondnokának tiszte alól 1839-ben mentették fel. Ekkor ideiglenesen Omaszta Zsigmondot bízták meg ezzel a feladattal. A családot a továbbiakban többek között a megye politikai életében is ismert személyek képviselték, mint Szombathelyi Antal, Boczkó Dániel

180 Karácsonyi, 1896. III. 189.; Nagy I., 1860. VII. 517.; Pálmány, 2011. I. 571. Schröfl Jozefa *gr. Mitrovszky Vilmos* császári főhadnaggyal lépett házasságra. A magyar indigenátusát az 1791. évi 72. törvénycikk rögzítette. Mitrovszky az 1847–1848. évi országgyűlés meghívott és követ útján képviselt főrendi, az 1865–1868. évi országgyűlésnek megjelenési kötelezettsége alól felmentett, majd az 1869–1885. évi országgyűlésnek meghívott, 1885-ben örökös főrendi és az ausztriai Herrenhaus örökös tagja volt. MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 535–544. 1850. június 6–7., illetve f. 789–799. 1853. július 12. Mitrovszky ritkán képviseltette magát a Harruckern-örökösök közös családgyűlésein. A jegyzőkönyvek szerint az 1850. és az 1853. évi utolsó egyeztető családgyűléseken személyesen volt jelen. A család 1887-ben adta el Békés megyei birtokrészeit gr. Károlyi Istvánnak.

181 Karácsonyi, 1896. III. 171.; Héjja, 2002. 62–67. A komori *Bedekovich* család régi horvátországi familia. A magyar honfiúsítás tényét 1791. évi 67. törvénycikk, illetve 1827. évi 8. törvénycikk rögzítette. A családból Bedekovich Ferenc (1755–1827) 1809-ben kapta meg Békés főispáni székét. Beiktatására 1810-ben került sor. Miután aktívan belefolyt az állami ügyek vitelébe, és a király közvetlen szolgálatát tekintette fő feladatának, ezért működése során a megye ügyei háttérbe szorultak. A 13 éves főispánsága alatt egyszer sem látogatott el vármegyéjébe, ebből kifolyólag tisztújításra sem került sor: a megyei hivatalokat kinevezés útján töltötte be. Fia, Bedekovich János sem az országos politikában, sem a vármegyében, de még a Harruckern család közös családgyűlésein sem vállalt jelentős szerepet. Másik fia, Lajos 1825-ben a megye táblabírájává tették meg.

182 Héjja, 2009. 242. *Auersperg* János Henrik 1818-ban Békés vármegyei birtokos lett, az 1830. évi országgyűlésen meghívott, képviselt főrendi tag volt.

183 Pálmány, 2011. I. 624. Stockhammer Ferdinánd az 1825–1827., 1830., 1843–1844. évi, Stockhammer Ferencné (özv. gr. Hartig (Mária) Terézia) az 1825–1827., 1830. évi országgyűlések meghívott, képviselt főrendi tagja volt. Stockhammer Hermann Lajos az 1830. évi országgyűlésen jelen lévő, az 1825–1827., 1832–1836., 1839–1840., 1843–1844., 1847–1848. évi országgyűlések meghívott, képviselt főrendi tagja volt.

vagy Ursziny Andor. A Stockhammer család lényegében a képviselők útján történő birtokjogi ügyintézésen túl sem a megyei közéletben, sem annak társadalmában nem vállalt szerepet, még ideiglenes tartózkodással sem. Mindez érvényes országos és megyei politikai szerepvállalásukra is, világos példáját adva az indigenák abszistentista viselkedésének.

Integrálódott indigenák a megyében

A fentebbi családok példájával szemben a Harruckern-örökösök közül leginkább a Wenckheim család grófi és bárói ága, valamint a gr. Bolza família jelentette a helyben is aktív nagybirtokosságot. Az őseit Frankóniából eredeztető Wenckheim család ugyanis egyike a legjelentősebb főrendű honfiúsított családoknak. A familiából János József Ágoston – császári tanácsos és az alsó-ausztriai kormány kancellárja – vette feleségül Harruckern Mária Cecíliát, mely házasságból három fiú: József, János György és Xavér Ferenc született. A középső fiú, János György klagenfurti főesperes és alsó-ausztriai tanácsos lett, aki mint egyházi személy utód nélkül hunyt el 1798-ban. Hivatalából adódóan Békés életében sem játszott jelentősebb szerepet. A másik két testvér katonai pályán helyezkedett el, mindkettő 1776-ban Mária Teréziától kapta meg a bárói címet, majd 1781-ben II. Józseftől nyertek honfiúsítást, amit az 1790–1791. évi országgyűlés az 1791. évi 73. törvénycikkelyben fogadott el. Tőlük származott a Wenckheim család magyarországi bárói és grófi ága; a grófi vonal Józseftől – az 1802-ben grófi rangra emelt Józseftől, a bárói pedig Xavér Ferenctől.¹⁸⁴ Miután a Wenckheim família viszonyait a későbbiekben egyéb tekintetben szintén részletesen ismertetjük, ezért itt csak röviden térnénk ki a család megyével való aktív kapcsolatára.

A gyulai és a békési ráta megszerzése folytán a Harruckern-örökség legnagyobb része került a Wenckheim nemzetség kezére. Az uradalom gyulai részét Harruckern Johanna unokájának, Gruber Teréziának férje, Wenckheim József (1733–1803) kapta meg, a békési rátát pedig Harruckern Mária Cecília férje, Wenckheim János József Ágoston és az ő fiaik örökölték. Wenckheim József a gyulai uradalmat osztatlanul bírta, amelynek irányítását halála után fia, József Antal (1780–1852) vette át.¹⁸⁵ József Antal – Göndöcs Benedek vissza-

184 Nagy I., 1865. XII. 138–139.; Hankó, 2000. 13–14., 16–20., 32–33. Wenckheim József a porosz, a török és a francia háborúban jeleskedett, katonaként szerzett érdemeiért altábornagyi, 1802-ben grófi rangra emeltetett. Xavér Ferenc szintén fényes katonai pályafutással dicsekedhetett: részt vett a hétéves, a bajor örökösödési és a török háborúban is.

185 Virág, 2009. 12. Békés mezővárosa 1845-ben legelőelkülönítési szerződést kötött a gróffal, majd 1848-ban a városháza előtt a szerződés megsemmisítését követelték. Végül erőszakkal akartak behatolni a levéltárba, amit csak a bíró fellépése akadályozott meg, aki pálcájával kergette ki a népet. A tömeg ekkor az egyik uradalmi épület elé vonult, és a hangulat csak akkor csillapodott, amikor a jegyző bejelentette, hogy a gróf hajlandó meghallgatni a kérést. A békésiek ekkor Farkas József tisztartó lakása elé vonultak, és éltették a földesurat.

emlékezése szerint – egyszerű, puritán életet élt a szabadkígyósi kúriában, sőt kiváló gazdának minősült, és saját maga által vezetett birtokán 1842-ben ménest is alapított.¹⁸⁶ A kétszer megözvegyült József Antal harmadik felesége – a gróf kulcsárnőjének, Müller Katalinnak lánya – Scherz Krisztina (1825–1849) lett. Az ekkor 67 éves grófnak megtetszett a 22 éves fiatal lány. Az esküvőt 1847-ben tartották meg,¹⁸⁷ a házasságnak viszont nem mindenki örült. Wenckheim Károly – József Antal testvérének, Ferencnek fia – például igencsak zokon vette, hiszen örökös hiányában hatalmas vagyont örökölhettek volna meg József Antal után. Dühében egy fekete koporsót küldött az új férjnek azzal az üzenettel: „*Neked nem asszony, hanem koporsó kell.*” A különös esetet Jókai Mór *Egy magyar nábob* című regényéből is ismerhetjük, hiszen a házasság történetét valószínűleg a korabeli lapokban olvashatta, és történetének alapjává tehetete.¹⁸⁸ Wenckheim grófnak hamarosan lánya született, a felesége azonban nem sokkal a szülés után meghalt. A gróf 1852-ben bekövetkezett halála után a békési birtokot a kigyósi uradalommal együtt egyetlen lánya, a kiskorú Wenckheim Krisztina örökölte. Nagykorúságáig az uradalmat a gróf gyámjai kezelték. Krisztina grófnő arról a történetről is ismeretes, hogy nyolcéves korában az 1857-ben Békés megyébe is ellátogató I. Ferenc Józsefet és Erzsébetet verssel és ezüstkosárban elhelyezett virágcsokorral köszöntette. Krisztina gyámjai a régi kúria közelében még diadalkaput is emeltettek, amelynek nyugati oldalára „Isten hozott!”, a keleti oldalára pedig „Éljen a haza” felirat ke-

186 Vasárnapi Újság, 29. (1882. december 3.) 49: 773–774. A Vasárnapi Újság a következőképp írja le József Antalt: „[...] s az ó-kígyósi pusztá szerény lakóházát választá állandó lakásul. Itt lakott, egyszerű, csillogás nélküli életet élve, az ország legrégebbi arisztokrata családjainak ivadéka, hatvanezer hold legjobb minőségű ura, a csendes pusztá földszintes házában, melyet oly előszeretettel nevezett tanyának s magát benne tanyásnak, de melynek egyszerű födele alatt megtalálta az édes otthon, a boldog elégedtség, derült életkedv tüzhelyét, a hová oly örömet gyűltek a jó barátok, nyílt, magyaros vendégszeretetre. Mert ez a szerény kis grófi lak nem mindenkor volt ám csendes, sok fényes ünnepélyt, sok vidám napot látott az. [...] József addig valóságos patriarchális jellem vala, szívélyes és leereszkedő mindenkivel szemben, egyszerű, beszédében, viseletében, szokásaiban, egész életmódjában, fölülemelkedett minden előítéleten, s a nép igazi jóltevője, barátja.”

187 Dömötör, 1980. 232–233. 1847. november 25-én az újkígyósi katolikus plébánián jegyezték be Wenckheim József Antal és Scherz Krisztina házasságát. (Müller Katalin Krisztina lánya egyébként törvénytelen gyermekként született meg 1825-ben Scherz Józseftől. Ráadásul Scherz korábban meghalt, mint ahogy Krisztina megszületett.) A tanúk Vieland János uradalmi pénztárnok és Keller József székkudvari tisztartó urak voltak. Az esküvőn előkelőségek nem vettek részt, de az uradalom személyzete és a környező lakosok jelen voltak. Másfél év múlva született lányukat Göndöcs Benedek kigyósi káplán keresztelte meg, a keresztapa Keller János volt, a keresztanya pedig felesége, Fröchlích Rozália. A keresztsgben a gróf mindhárom feleségének a nevét megkapta. Pár hónappal korábban, 1849 januárjában Hrabovszky András kigyósi lakos és Müller Rozália Teréz nevű lányának keresztzüleiként jelent meg Wenckheim József és Scherz Krisztina.

188 Dömötör, 1980. 229–241. A szóhagyományokhoz az is hozzátett, hogy Takácsy Dénes, az egykori újkígyósi plébános sokszor említette, hogy Wenckheim Antal József szerette magát nábobnak mondani, mert úgy élt birtokain, mint egy indiai fejedelem.

rült.¹⁸⁹ Wenckheim Krisztina 1872-ben unokatestvérével – az apjának hagyomány szerint koporsót küldő – Wenckheim Károlynak fiával, Wenckheim Frigyesseel kötött házasságot.¹⁹⁰

A korábban osztatlanul bírt gyulai uradalmat 1807-ben osztotta meg egymás között József Antal és testvére, Ferenc Szerafin Lipót (1785–1838), majd József Antal 1852. évi halálát követően a gyulai részt Ferenc Szerafin Lipót négy gyermeke – József, Károly, Antal és Rudolf – örökölte meg.¹⁹¹ Közülük Wenckheim Józsefet (1809–1869) 1840-ben másodalispánná választották meg, de tisztsége alól „*családi körülmények szülte okai nyomosságánál fogva*” már 1842-ben felmentését kérte. A másodalispáni hivatalától megválva a gróf a családi birtok irányításának szentelte magát. A kortársak visszaemlékezései szerint korszerű gazdálkodást folytatott: Kígyóson szélmalmot, Székudvaron vízimalmot működtetett, uradalmát akácfával erdősítette, Újkígyós községébe pediglen dohánytermeléssel foglalkozó kertészeket hívott be Csongrád és Torontál megyékből.¹⁹² A vármegyei bizottmány tanúbizonysága szerint a szabadságharc idején a haza iránti kötelességének eleget téve nemzetőrként harcolt, valamint élelemmel, lóval és készpénzzel támogatta a harcolókat, továbbá édesanyja és testvérei távollétében igazgatta a közös birtokot. Az országgyűlési aktivitását tekintve 1861-ben és 1865–1868-ban jelen lévő, 1869-ben pedig meghívott főrendiházi tag volt.¹⁹³

A bárói ágat képviselő Xavér Ferencet (1736–1794) katonai szolgálata kötötte le, így a vármegyével alig volt kapcsolata. 1794-ben a Courtray melletti ütközetben vesztette életét. Ezután özvegye, Rosenfeld Karolina a körösladányi uradalmi központból irányította a körülbelül 4000 hold kiterjedésű birtokrészt.¹⁹⁴ Az uradalom igazgatását végül egyetlen fiuk, br. Wenckheim József

189 Virág, 2009. 183.; Manhercz, 2012. 157–158., 179. 1857. május 25-én a császári menet Gyulára érkezett, ahol megjelentek a megyében lakó nemzetiségek képviselői. Ferenc József és Erzsébet Wenckheim József gróf kastélyánál álltak meg, ahol ezután az udvari ebéd következett. A mátkói menyecskék az ünnepi alkalomból túrós lepényt nyújtottak át az uralkodópárnak.

190 Virág, 2009. 13., 255. 1893-ban a házaspár 19 601 kat. hold területtel rendelkezett. Az 1897-es Wenckheim-emlékalbum szerint a kígyósi kúria épületében működött az uradalom központi irodája és pénztára is. Vasárnapi Újság, 44. (1897. július 4.) 27: 433–434. Egy magyar grófi pár ezüstlakodalma. Wenckheim Frigyes és Wenckheim Krisztina 25. házassági évfordulójáról számol be a lap.

191 Wenckheim Ferenc 1838. évi halála után négy fia között oszlott meg vagyona: József gyulai, Károly gerlai, Antal pedig a dobozi ág megalapítója lett, a negyedik fiú, Rudolf nem alapított családot. Wenckheim Károly másik gyermeke, Wenckheim Matild 24 évesen zárdába vonult. Az ő tanítója volt Voit Lajos, akit ekkor neveztek ki a csorvás-károlymajori birtok tisztartójává. Voit Lajos húga, Voit Paula szintén ekkor költözött Csorváásra, ő volt Bartók Béla zeneszerző édesanyja.

192 Hankó, 2000. 16–20., 32.

193 Héjja, 2002. 220–221.; Uő, 2009. 512–516.

194 D. Nagy–Varga, 2006. 25. A vármegye első oktatási intézménye, az evangélikus esperesség gimnáziuma Rosenfeld Karolina anyagi támogatásával jött létre Mezőberényben. Az épület telkét szintén ő ajándékozta, működési kiadásaihoz pedig egy szárazmalom jövedelmét ajánlotta fel. Virág, 2009. 126. A körösladányi kastélyt 1847-ben Széchenyi István is megláto-

(1778–1830) vette kézbe, akit két ízben is – 1805-ben és 1811-ben – Békés vármegye országgyűlési követévé választottak. A megyét ekkor képviselte először főnemesi ranggal bíró személy a diéta alsótabláján.¹⁹⁵

A család legismertebb tagja József fia, br. Wenckheim Béla (1811–1879) volt, aki mind a megyei, mind az országos politikában fontos szerepet játszott. Már az 1830. évi diétán az országgyűlési ifjúság egyik vezére volt. 1831-ben és 1832-ben Békés táblabírája, majd a megye aljegyzője lett. Az 1832–1836. évi országgyűlésen br. Vay Miklós írnokaként volt jelen. Az 1837. évi tisztújításon Békés második alispánjává választották, majd 1839-ben a megyei közgyűlés közfelkiáltással döntött országgyűlési követségéről. A diétán jeles beszédet tartott gr. Ráday Gedeon mandátuma tárgyában, végül a büntető rendszer reformjának ügyében kiküldött bizottság tagja lett. 1840-ben lemondott második alispáni tiszteréről, és nem vállalt további megyei közhivaltalt. 1843-ban viszont a megye újra országgyűlési követté választotta, de 1843 novemberében – családi okokra hivatkozva – lemondott arról. Wenckheim a pesti Ellenzéki Kör, illetve az 1847–1848. évi országgyűlésen a főrendi táblai ellenzék vezető tagja lett.

Az 1839–1840. évi országgyűlés titkosrendőri jellemzése szerint „II. alispán, 28 év körüli, r. kat. és nőtlen. [...] Családja gazdagságához híveinek is nagy táborra járul, ezért a megyében is nagy a befolyása. Nincs tehetség nélkül, inkább publicista, mint jogász, jó előadásmódja van, és betanult beszédei nem voltak tartalmatlanok. Ezen országgyűlés elején egyike volt a legbuzgóbb és leghevesebb ellenzékieknek, [...]. Az újonccállítás vitájában a tél kellős közepén is vállalkozott a fáradságos utazásra Békés megyébe, ott mindenféle megengedhetetlen eszközzel csábította a falusi nemességet [...]. Egyáltalán Wenckheim a legrosszabb tendenciát követte a magas kormánnyal szemben, csupán az ellenzéki párt leghóbortosabb tagjaival társalgott, látogatta titkos klikkjeiket, és magán jelleggel is hasonló szellemben nyilatkozott. [...] az ellenzéki párt vezérei csak mint vak eszközt használták veszélyes szándékaik keresztülvitelére és őt magát ezek is kevésbé tisztelték. Szélsőbaloldali.” 1848-ban a kormány előterjesztésére Békés vármegye főispánjává nevezték ki, de főispáni teendői mellett István főherceg ideiglenes főudvarmestereként több-

gatta, aki a Körös-szabályozás ügyeinek tárgyalásakor érkezett Körösladányba. Karácsonyi, 1896. III. 172., 178., 185.; D. Nagy-Varga, 2006. 64–67. Xavér Ferenc Karolina lánya gr. *Blanckenstein Henrik* ezredessel, császári és királyi kamarással kötött 1809-ben házasságot. *Blanckenstein Füzegyarmat* uraként szerepelt a későbbiekben, a család azonban 1848-ig nem költözött Békésbe, hanem morvaországi birtokán, Battelauban és Vysanban lakott. MNL BéML IV. A. 1. b. 715/1833. *Blanckenstein Henrik* és *Wenckheim Karolina* gyermekei, *Franciska*, *Károly*, *György* és *Vilhelmina*.

195 Az 1805. évi országgyűléstől kezdve úgy tűnik, mintha kialakult volna a megye követválasztási rendszere: az egyik követ a helyi főurak, illetve nagybirtokosok közül került ki, akik többségében komolyabb szerepet is játszottak a megye politikai életében. A másik követi poszton pedig általában a már korábbi országgyűlésen feltűnt nemesre vagy a kiküldött követet megyei posztján helyettesítő személyre esett a választás. A jelöltek általában jegyzői, főjegyzői posztot követően váltak országgyűlési követté.

ször eljárt Bécsben. 1849-ben a megye védbizottmányának elnöke lett, és saját költségén egy honvédszászlóaljat szervezett. Világos után külföldre menekült, így 1849-ben javait zár alá helyezték. Kegyelmet 1850-ben kapott. Tíz év elteltével, 1860-ban az uralkodó újra a megye főispánjává tette meg, és ezt a hivatal felmentéséig, 1862-ig viselte. 1865-ben – immár harmadjára – bízták meg a megye főispáni hivatalával. Méltóságát belügyminiszterré történő kinevezéséig viselte. Ellenben belügyminiszterként is megtartotta a Békésmegyei Gazdasági Egyesület elnöki tisztét. Wenckheim tehát 1867–1869 között a belügyi tárcát vezette, majd 1871–1879 között a király személye körüli miniszter volt. 1875-ben fél éven át miniszterelnökként járt el, végül 1878 októbere és decembere között másodszor is átvette a belügyi tárcát.¹⁹⁶

A többi családtag országgyűlési szereplését tekintve elmondható, hogy inkább távol maradtak attól,¹⁹⁷ a Harruckern család közös családgyűlésein azonban a Wenckheim család többségében személyesen jelen volt, sőt az örökösök két ízben is választottak elnököt a családból: 1798 és 1803 között gr. Wenckheim József, 1806 és 1830 között br. Wenckheim József állt seniorként a családi tanácskozások élén.¹⁹⁸

Békés másik jelentős integrálódott indigena családja a cseh eredetű *Bolza* família. A famíliának két ága közül az ifjabb származott Magyarországra. A családot 1712-ben emelték osztrák lovagi rangra. A báróságot 1790-ben, az osztrák grófi rangot pedig 1808-ban szerezték meg, majd az 1792. évi 22. törvény cikk értelmében Magyarországon is honfiúsították a családot.¹⁹⁹ A famíliából gr. Bolza Péter (1752–1817) gr. Stockhammer Antóniával kötött házassá-

196 Héjja, 2002. 217–220.; Pálmány, 2011. I. 1229–1230. Vasárnapi Újság, 10. (1863. január 18.) 3: 23–24. Az újság Wenckheim Béla fási kastélyáról számol be, amelyet Ybl Miklós tervezett. „Ki e kastély rococo butrozatu termeit, a vadász fegyverekkel, a válogatott kis könyvtárral, a csákoí urvadászok lovas képeivel rakott, s egy aristocrata kényelméhez mindennel ellátott szobákat, s felettök a messze látó tornyot bejárja: önkénytelenül az ó kor lovagvárjai jutnak eszébe. Itt szokta kipihenni nemes báró a közügyek fáradsalmait, innen lép kormányrúdhöz, midőn a közjó érdeke úgy kívánja, s ide tér az ekeszarvához, midőn a publikus tért elhagyni elvei vagy a körülmények készítetik. [...] Itt végződött azon emlékezetes Béla-nap is, melyet a mult év tavaszán nemes báró zajosabban ült meg mint egyébkor szokott, mert a megye 1860-ban választott tisztikara és bizottmánya tömegestől lepte meg szeretett, volt főispánját. A vidám fáklyás néveste Ladányban kezdődött, s a kedvderítő zene és toasztok közt töltött éj után, másnap reggel kocskira ülteté vendégeit a báró ur, maga pedig szép paripán előlova-golva vezeté a hosszú sort a fási pusztára, hol ismét folyt a bor és a jó kedv, s az isten szabad ege alatt elköltött ebédnél, hangos áldomások mondattak a hazáért és annak hű fiáért.”

197 Pálmány, 2011. I. 462–464, 648–650. Br. özv. Wenckheim Ferenc Xavérné (Rosenfeld Karolina) az 1825–1827. évi; gr. Wenckheim József Antal az 1825–1827. és az 1830. évi; br. özv. Wenckheim Józsefné (Orczy Terézia) az 1832–1836. évi; gr. Wenckheim Ferenc pedig az 1830. évi országgyűlés meghívott, képviselt főrendi tagja volt. Gr. Wenckheim József az 1830., 1839–1840., 1847–1848. országgyűlés jelen lévő, az 1843–1844 évi országgyűlésen távol lévő főrendi tagja volt. A családgyűlést vezető személyekről bővebben a közös uradalmi szervezet bemutatásánál lesz szó.

198 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 7./1.

199 Nagy I., 1858. II. 160., 309.; Kempelen, 1911. II. 326.

ga révén a szarvasi osztályrészt örökölte meg a vármegyében. Péter azonban nem lakott Békésben, sőt ritkán járt Szarvasra. Öregkori napjait Bécsben és karnabrunni kastélyában töltötte. Házasságukból három gyermek született: József, Antónia és Mária.²⁰⁰ Közülük József (1780–1862) volt a Bolza család azon tagja, aki végül letelepedett a vármegyében, de apjához hasonlóan ő sem vállalt jelentősebb politikai szerepet Békésben. Ugyan a vármegye táblabírája lett, majd 1846-tól a Körös Szabályozási Társulat végrehajtó választmányának tagja, és 1805-ben a nádort, 1807-ben pedig I. Ferenc császárt fogadta szarvasi kastélyában, az országgyűlésektől távol maradt.²⁰¹ Bolza annál inkább jeleskedett a megörökölt birtokrészek fejlesztésében és a Harruckern-uradalom közös részeinek irányításában a családgyűlések seniorjaként. Bolza József tehát csekély megyei politikai szerepet vállalt, de Békés vármegyében lakott és gazdálkodott, sőt 1848 kritikus esztendejében is kitartott választott hazája mellett, hiszen táborba vonult a nemzetőrséggel 1848 őszén, ami önmagában is nagyfokú elköteleződésre utal.²⁰²

Főúri nagybirtokos családok kötődése a megyéhez

Az áttekintett Békés vármegyei indigena családok esetében jól látható, hogy valamennyi família kapcsolata a megyével a Harruckern családnak volt köszönhető. Az indigena családok közös pontjának tehát a Harruckern-örökségből való részesedést lehet tekinteni, de a megörökölt birtokrészrel kapcsolatos magatartás famíliánként, sőt egyes családokon belül áganként vagy generációnként is eltérő volt, ami természetesen az örökölt birtokrész nagyságával is összefüggést mutat. A családok aktivizálódását a vármegyébe való költözésen, a birtokrész tényleges igazgatásán, továbbá az országgyűlésen, valamint a Harruckern család közös családgyűlésein való részvételeken keresztül igyekeztünk feltérképezni. Ennek megfelelően a családokat, illetve – minthogy több esetben egy-egy családon belül is eltérő magatartással találkozhattunk – magukat az indigenákat két csoportba soroltuk: az elsőben találhatjuk az abszontistákat, a másodikban az integrálódott indigenákat.

Az abszontista Trauttmansdorff család sem az országos, sem a megyei politikában nem vett részt, hanem a birodalmi diplomáciai szolgálat kötötte le. Az úgyszintén ebbe csoportba sorolható Stockhammer család hasonlóan nem aktivizálódott, és Békés történetében csupán adósságuk rendezése és hi-

200 Palatinus, 1909. 115–117.; Karácsonyi, 1896. III. 170–171.

201 Pálmány, 2011. I. 497. Az országgyűlési szereplését tekintve az 1825–1827., az 1830. és az 1839–1840. évi országgyűlések meghívott, képviselt főrendi tagja volt.

202 Dobszay, 2010. 67., 94. Jeszenszky Ferdinánd 1848-as emlékei között említi gr. Bolzát, aki mint Szarvas földesura és lakosa elkísérte polgártársait a táborba. Jeszenszky egy másik alkalommal is megemlékezik Bolzáról, amikor is megháborodott rokona, Szilvágyi Sándor – szarvasi fűszer- és vegyeskereskedő – beállított Bolza kastélyába, és megkérte lánya kezét, mire „Az öreg gróf Bolza huszárjával kikísértette az udvarából”.

telezőik kielégítése miatt lett fontos. E család egyes tagjai azonban néhány esetben személyesen vagy képviselők útján, de részt vettek az országgyűlésen, tehát némi érdeklődést mutattak az őket befogadó magyar társadalom ügyeit illetően. A fentebbi családok közül senki nem költözött a vármegyébe, szemben a Bolza vagy Wenckheim család tagjaival, akiket korábban említett rokonaikkal ellentétben integrált indigenáknak nevezhetünk.

Míg a Bolza család csak a szarvasi birtokrészek, illetve a Harruckern család közös részeinek igazgatásában jeleskedett, addig a gyulai és békési részt megöröklő, azaz a legnagyobb örökséget megszerző Wenckheim család volt az egyedüli, amely minden tekintetben, így helyi közéleti és gazdasági, megyei politikai és országos szinten, sőt a hatalom csúcsáig is eljutva részese lett az ország, illetve a megye életének. De még a Bolza család esetében is generációs közeledést láthatunk, hiszen míg az első örökös távol maradt Magyarországtól, addig Bolza József és utódai beilleszkedtek a helyi társadalomba. Végeredményben egyértelmű, hogy az indigena Harruckern família örökébe lépve a 19. században a szintén indigena Wenckheim család lett Békés vármegye életének legfontosabb nagybirtokos családja.

MAGÁNIGAZGATÁS A KÖZIGAZGATÁSBAN

EGY ÓRIÁSURADALOM MŰKÖDÉSE ÉS FELBOMLÁSÁNAK SZEREPE A MEGYEI NEMESSÉG TÖRTÉNETÉBEN

A Harruckern-uradalom kialakulása és széthullása

Ebben a fejezetben a Harruckern-uradalmat, annak örökös családjait, továbbá az örökösök között fennmaradt közös birtokrészek irányítását, az uradalom társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásait kívánjuk bemutatni az 1798–1853 között működő közös családgyűlésről fennmaradt jegyzőkönyvek és számadások segítségével. Majd külön figyelmet fordítunk az uradalmi szolgálatot vállaló nemesek uradalomhoz és megyéhez kötődő kapcsolatainak a feltárására.

A Harruckern család Békés vármegyében betöltött szerepére más kutatók már számtalanszor rámutattak, s hangsúlyozták Harruckern János Györgynek a megye benépesítéséért, a megyei élet megindulásáért vállalt erőfeszítéseit, komoly anyagi áldozatait is. A Harruckern-uradalom átfogó társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálata mindeddig elmaradt, sőt a Harruckern-uradalom életébe, illetve a 19. század elején formálódó, a megyei apparátusba bekapcsolódó megyei középbirtokos családok viszonyainak a megrajzolása sem történt meg. Az utóbbi már csak azért is lényeges, mert mint a megyei apparátus tisztségviselői, hivatalnokai a megyei irányítás kulcsemberei voltak. Ezek a megye politikai életben szerepet játszó középnemesek azonban feltehetően nem voltak függetlenek a nagybirtokos családoktól, hiszen az ebből a rétegből kikerülő famíliák tevékenyen részt vettek az uradalom igazgatásában, az uradalom nagybirtokos családjai pedig igyekeztek befolyást gyakorolni a megye közgyűléseire.

Az a sajátos tény tehát, hogy a vármegye nagy részét – nagyjából öthatodát – jelentő gyulai uradalom egyetlen família, a Harruckernnek kezében összpontosult, nagyban befolyásolta Békés nemességének formálódását, rétegződését és birtokhoz jutását, amit a későbbiekben bővebben is részletezünk. A Harruckern-uradalomhoz nem tartozó kétegyházi és leginkább a szentandrási uradalom birtoktesteinek feldarabolódásával párhuzamba állítva szem-

betűnő különbségeket, folyamatokat fedezhetünk fel.²⁰³ A Harruckern família ugyanis természetszerűleg igyekezett a család birtokrészeit egyben tartani. A családon belüli birtokosztódások, a házasságok alkalmával történő részese-
désék, valamint a csőd közeledtével bekövetkező kényszerű eladások, zálogo-
sítások miatt ez egyre nehezebbé vált, és egyre több új birtokos iktatódott be
az uradalomba. Az erős családi összetartás, a közös birtoklás még így is kés-
leltetni tudta az uradalom szétforgácsolódásának a folyamatát. Ennek hiányá-
ban az ellenpéldaként említett szentandrásai uradalom esetében még erősebb
és nagyobb mértékű a birtokosok cserélődése, az új birtokosok megjelenése.
A szentandrásai uradalmon belül elszaporodó kiárusítások és osztódások kö-
vetése szinte lehetetlen az új birtokosok növekvő száma mellett.

Jelen fejezet tehát a Harruckern-uradalmat, különösképp az örökösök ke-
zelésében lévő közös birtokrészeket, ennek kapcsán a családdal kapcsolatba
lépő, birtokaik által Békéshez kötődő családokat, illetve nemeseket igyekszik
bemutatni, megalapozva ezzel a vármegye birtoklástörténetének meghatározó
mozzanatainak az elemzését a gyulai uradalom keretében. Az uradalom alaku-
lását 1853-ig, a Harruckern család utolsó családgyűléséig követjük nyomon.²⁰⁴

A birtokalapító br. Harruckern János György

Az uradalomalapító személyének megismeréséhez egészen a 17. század vé-
géig kell visszanyúlnunk. Báró Harruckern János György (1664–1742) 1664-ben
született a felső-ausztriai Schenkenfeld városában. Szülei egyházi pályára
szánták, de a mindössze 25 éves fiatalember pályafutását ehelyett az udvari
kamara számvevői hivatalában kezdte: 1689-ben a kamarai számvevőség
egyik tisztje lett. Három év múlva átkerült a hadiélmezéshez, ahol a sok
visszaélés miatt 1696-ban indított vizsgálat a 23 élmezési biztos közül Har-
ruckernt találta tisztakezűnek, ezért nevezhették őt ki császári tanácsosnak, és
küldték biztosnak az aradi vár megépítéséhez. 1701-ben alezredesi rangban
Savoyai Eugen vitte magával Itáliába mint élmezési igazgatót, majd 1708-
ban a spanyol örökösödési háború németalföldi hadszínterére irányították,
ahol öt éven keresztül szervezte a hadsereg élmezését. Tevékenységéért
1710-ben császári udvari kamarai tanácsosi címet kapott. Innen hazatérve
megreformálta a hadsereg élmezési rendszerét, amely az 1717. évi hadjára-
ton nemcsak bevált, hanem komoly anyagi hasznot is hozott az udvarnak.
Ezen érdemeire való tekintettel 1718-ban az uralkodó birodalmi lovaggá ne-
vezte ki. A cím mellé – a kor szokásainak megfelelően – anyagi jutalom járt.
Harruckern 1716–1718 között járt Magyarországon, ezért némi helyismerete
lehetett: jutalomként a budai meleg vízi malmot kérte magának a mellette fek-

203 Bővebben a megye uradalmait bemutató fejezetben.

204 Az időpont megválasztását nemcsak az utolsó közös családgyűlés, hanem az 1852-ben életbe
lépett ősiségi pátens, továbbá az 1853-ban kiadott úrbéri pátens is indokolta. A vizsgálat
azonban néhány ponton, egy-egy utalás erejéig túlnyúlik ezen az időkereten.

vő szőlőkkel együtt vagy a szegedi kamarai igazgatóság kezelésében lévő, jórészt elpusztult és elnéptelenedett Békés, Csongrád, Zaránd vármegye területeit. A jövedelmező malom helyett a király a gyulai részt ítélte meg Harruckernnek.²⁰⁵ Miután ezek értéke meghaladta megállapított összeget, ezért további 13 ezer forintot kellett befizetnie a kincstárba. Az 1722. évi adományozást követően – az 1723. évi 129. törvénycikkben rögzítettek alapján – nyert indigenátust, így 1723-ban ki is állították a királyi adománylevelet, amelyet 1723-ban a nagyváradi káptalan általi beiktatás követett. Ezzel Harruckern örökös jogon kérte és kapta meg a vármegye csaknem egész területét, az 1720-as állapothoz képest az Arad vármegyei Székudvarral, Elekkel és Szentmártonnal kiegészülve. A hatalmas uradalom tehát Békés megye öthatodán kívül a Zaránd és Csongrád megyei pusztákat is magában foglalta.²⁰⁶ Az 1723-as adománylevélből azonban kimaradt a pusztákról szóló megegyezés. A viták elkerülése végett a királyhoz irányuló újabb kérés után 1736-ban – 36 ezer forintra értékelt és végül ingyen neki adományozott – puszták birtoklását is elnyerte. Az 1736. évi adományozás után birtokai tehát Békés, Arad, Csanád és Csongrád vármegyékben terültek el. Az uradalom teljes igazgatása az uradalom központjából, Gyuláról történt.²⁰⁷

A régi birtokosok természetesen jogos követelésekkel jelentkeztek, de Harruckernt és utódait a királyi kincstár védelmezte a felvetett igényekkel szemben. A Harruckern famíliának így olyan neves családok ellenében sikerült pert nyernie valamilyen pénzügyi vagy ügyes jogi formula alkalmazásával, mint a Nadányi, a Sigray, a Veér, a Károlyi vagy a Teleki család. Egyedül a Keglevich család tudott sikert kivívni Harruckernnel szemben. A megnyert per eredményeként 1762-ben Bábockát a Keglevich család kapta meg, de még ekkor is elérték, hogy Harruckern kárpótlásul a Csanád megyei Királyhegyesen kapjon birtokrészt.²⁰⁸

Harruckern János György jó gyakorlati érzékkel fogott hozzá birtokai értékének növeléséhez, azokat benépesíteni és minél nagyobb mértékben megműveltetni igyekezett, amit leginkább kedvezmények nyújtásával próbált elérni. A beérkező telepések háromévi adómentességet élveztek, sőt csak kilencceddel tartoztak a földesúrnak, miután 1724-ben a földesúr megvette és örök érvénnyel a jobbágynak adományozta a tizedet.²⁰⁹ A szőlőműveseknek még

205 D. Nagy–Varga, 2006. 9.

206 Karácsonyi, 1896. I. 421–422.; Kovács Á., 1998. 174–175.

207 Hankó, 2000. 10. A Harruckern-uradalomról és Harruckern János György telepítéseiről, vi-szályairól bővebben Implom, 1971. 38–39., 42., 45.

208 Palatinus, 1909. 21.

209 Karácsonyi, 1896. I. 349.; Kovács Á., 1998. 180–181. Az uradalom jobbágynak a legkedvezőbb formában, szerződés szerint teljesítették, amelyet három esztendőre kötöttek. A szolgáltatások későbbi növekedése a népesség szaporodásával és gazdasági erejének a javulásával magyarázható. 1762-ben Tomcsányi János – a Harruckern Ferenc által kinevezett uradalmi prefektus – szabályozta és egységesítette a szerződéseket. Az uradalom jobbágynak az Urbárium behozataláig nem ismerték a robotot a hetelésen kívül, amely a földesúri építkezések által igényelt fuvarozást jelentette. A kilenccedet vagy természetben adták, vagy

nagyobb kedvezmény járt, hiszen négyévi adómentességet kaptak, és csak az ötödik évtől szolgáltattak be kilencedet. További kedvezményt jelentett az urasági haszonvételek bérbeadása, továbbá megtartásuk érdekében élelmi-szert is adományozott jobbágyainak, vagy éppen megelőlegezte nekik az adót. A sok kedvezmény ellenére gyakoriak voltak a szökések, amelyek Harruckern szerint nem a mostoha természeti adottságok, hanem főleg a magas megyei adók miatt történtek. A megye legfőbb birtokosa szerint következésképp a megyei adó csökkentésével lehetett volna enyhíteni a jobbágyok terheit. Az uradalomalapító emiatt éveken viszályban állt Löwenburg János Jakab főispánnal,²¹⁰ akit nemcsak Harruckern hatalmas birtoka és befolyása nyomasztott, hanem az is, hogy maga is pályázott a főispáni pozícióra. A kérdésben végül Harruckern nyert: az 1726-ban kelt királyi rendelet szerint ugyanis a megye kizárólagos és pallosjoggal is rendelkező birtokosát ruházta fel az adószedés és törvénykezés jogával. Ezt követően sor kerülhetett a megyei tisztviselők létszámának és tiszteletdíjának a csökkentésére, majd Löwenburg halála után, 1732-ben Harruckern János György beiktatására Békés megye főispáni tisztségébe.²¹¹

A főispáni feladatkör mellett 1737-ig megmaradt hadbiztosi funkciójában, s mint az élelmezésügy adminisztrátora az élelmezési cikkek tábori és helyőrségi szállítójaként tevékenykedett. Élete utolsó szakaszában Bécsben élt, de évente kétszer – szükség esetén többször is – felkereste vármegyéjét, és a távolság ellenére igyekezett nyomon követni a megyei történéseket. A megyei tisztikarral Ferenc fián keresztül érintkezett, aki viszont rendszeresen látogatta helyette a megyei közgyűléseket, és tartotta a kapcsolatot a tisztikarral.

Harruckern János György 1742-ben bekövetkezett halála sem a vármegye életében, sem a családi örökség sorsában nem hozott lényeges változást. Mária Terézia 1743-ban a megye új főispánjává fiát, Ferencet (1696–1775) nevezte ki, aki Békés közigazgatásának gondos vezetése mellett pezsgő „udvari” életet teremtett Gyulán. Az itteni mindennapokat Hueber Antal ferences szerzetes, a báró udvari papja örökítette meg. A feljegyzéseiből többek között az is kiderül, hogy a család a telet a bécsi palotában vészelte át, júniustól októberig viszont Gyulán lakott, ahol mindenekelőtt vadászattal, halászáttal, madará-

megváltották. Az uradalom rossz infrastrukturális viszonyai miatt valószínű, hogy a mezőgazdasági felesleg nagy részét gabona- és állatkereskedők vásárolták fel. A szolgáltatások teljesítéséhez, megváltásához szükséges pénzmennyiséget vélhetően így tudták előteremteni. Az uradalom gazdaságáról, a tized alakulásáról vö. Kereskényi, 2015., a telepítésekről vö. Pammer, 2013. 169–173., 179.

210 Kovács Á., 1998. 177. Löwenburg ahhoz képest, hogy mindössze egyszer járt a megyében, az előljárók feltűnően ragaszkodtak hozzá, és ajándékokkal halmozták el. Ez volt az ára annak, hogy a távol lévő főispán megújította őket tisztségükben, persze ez folyamatos visszaélésekre is okot adhatott a megye lakosságával szemben. Vö. Héjja, 2002. 143–144.

211 Kovács Á., 1998. 177.

szattal múltatták az időt. A névnap, a szüreti multságok, a házi színjátszás, a táncvigalmak szint hozták a gyulai uradalom életébe.²¹²

Az uradalom birtoklástörténetében tehát sokkal nagyobb fordulatot jelentett Harruckern Ferenc halála, mert ez egyúttal ez a Harruckern család férfiágon való kihalását is eredményezte. Az uradalom jogos örökösiként jelentkeztek *Ferenc* testvérei – Harruckern János György második házasságából született gyermekei –, *Johanna* (gr. Wendenburg Józsefné), *Franciska* (br. Pechmann Lajosné) és *Mária Cecília* (Wenckheim János József Ágostonné), illetve *József* korai halála († 1741) miatt – a felsorolt közvetlen örökösök mellett – lánya, *Borbála* (gr. Siskovics Józsefné), valamint Ferenc utódai: *Mária Anna* (gr. Stockhammer Józsefné) és *Jozefa* (gr. Károlyi Antalné).²¹³ A Harruckern-örökösök 1776-ban Bécsben nagygyűlést hívtak össze, hogy egyeztetéseket kezdjenek az örökségről. A családi értekezlet döntésének értelmében a gyulai uradalmat öt részre (gyulai, békési, szarvasi, csabai, szentesi) osztották fel, az adminisztráció elvállalására pedig gr. Károlyi Antalt kérték fel. A saját örökségüket már az ezt követő évben birtokba vehették, de megállapodtak, hogy a birtokok jövedelme három évig közös marad. Ebből a három évből huszonkettő lett, mert a végső döntés meghozatalát, az uradalom tényleges felosztását egészen 1798-ig halogatták.²¹⁴ Ebben az évben ugyanis Paulovics András földmérő mérései alapján Bécsben meghozták a nagyosztályt, és végérvényesen öt részre darabolták fel a gyulai uradalmat.²¹⁵ Hogy a felosztásra miért kellett még további huszonkét évet várni, arra közelebbi választ nem tudunk adni. A közös adminisztráció fenntartását, a tényleges felosztás halogatását magyarázhatja az örökösök lakhelye és a megörökölt birtokrészek közötti nagy távolság, a javak egyben tartásának gazdaságossága, a birtokigazgatás költségeinek egymás közötti megosztása vagy a birtokrészekbe iktatandó örökösök közötti kommunikáció egyszerűsítése.

Ezen végleges határozat értelmében a gyulai rész – Harruckern Johanna unokája – *Gruber Teréz* tulajdonába szállt. A békéscsabai örökség *Harruckern Borbáláé* lett. A békési rátát *Harruckern Mária Cecília* fiai örökölték. A szentesi uradalom *Harruckern Jozefa* tulajdona lett, a szarvasi pedig *Harruckern Mária*

212 Héjja, 2009. 293–294.; Dusnoki-Draskovich–Erdész, 1997. 162–184.; vö. Dusnoki-Draskovich, 2007; Pammer, 2013. 210–218.

213 Palatinus, 1909. 20–25.; Implom, 1971. 38–39.; Éble, 1895. 19–21. *A Harruckern familia és örökösének családfája*. Külön melléklet. (Készítette: Ballabás Dániel.)

214 Hankó, 2000. 10. A tanácskozáson részt vettek: özv. Harruckern Jozefa, gr. Károlyi Antalné, br. Harruckern Borbála, özv. gr. Siskovics Józsefné, br. Wenckheim Józsefné (Gruber Terézia), br. Wenckheim Xavérné (Rosenfeld Karolina), gr. Stockhammer Antónia, gr. Bolza Péter, br. Wenckheim József, br. Wenckheim György, br. Schröffl Ignác, gr. Stockhammer Ferdinánd és az összes Stockhammer család meghatalmazottja, valamint Vidovich Mihály, a megye ügyésze, meghívottként jelen volt gr. Haller József császári és királyi kamarás, Lányi József és Somogyi János udvari tanácsosok.

215 A továbbiakban közös jószágként a gyulai és a székudvari malmot kezelték: az előbbi leégett, az utóbbit pedig a gr. Wenckheim család vette meg.

Anna utódainak jutott.²¹⁶ Az uradalom 1798. évi feldarabolása után a közös családgyűlések intézményének kialakulását és fennmaradását leginkább a csabai ráta indokolta. Az utolsó gyűlésre 1853-ban került sor Pesten, ahol a közös jószágok és jövedelmek felosztása is megtörtént, ekkor már 23 örökös jelenlétében.²¹⁷

A legnagyobb örökös – a Wenckheim család

A gyulai és a békési ráta megszerzésével a Harruckern-örökség legnagyobb részét az osztrák Wenckheim család örökölte meg. Az uradalom *gyulai részét* (Gyula, Székudvar, Elek, Szentmárton és Kígyós puszta) *Gruber Terézia* – Harruckern Johanna unokája, *Wenckheim József* felesége – kapta, a *békési részt* (Békés, Körösladány, Vésztő, Szeghalom, Füzesgyarmat, Köröstarcsa, Bélmegyér puszta) pedig *Harruckern Cecília* – Wenckheim János József Ágoston felesége – fiai, *Wenckheim György*, *József* és *Xavér Ferenc* örökölték.²¹⁸ Azaz *Wenckheim József* (1733–1803) [A]²¹⁹ felesége, Gruber Terézia korai halála (+ 1801) után a gyulai rátát osztatlanul bírta, a békési rátát pedig testvérével, Xavér Ferencsel megosztva örökölte. A gyulai uradalom irányítását Wenckheim József 23 éves fia, *József Antal* (1780–1852) [B] vette át,²²⁰ *Xavér Ferenc* (1736–1794) [A] birtokrészét *Rosenfeld Karolina*, majd 1808-ban egyetlen fiúgyermekük, *József* (1778–1830)²²¹ [B] vette át.²²²

216 Hankó, 2000. 10–11. *A Harruckern familia birtokainak családok közötti megosztása*. Külön melléklet. (Készítette: Ballabás Dániel.) 4. térkép. *A Harruckern-örökség a birtokfelosztások és örökösödések után, 1798*. Lásd 310. oldalon.

217 A családgyűlésen részt vevők névsorát lásd a 263. lábjegyzet alatt.

218 Nagy I., 1865. XII. 137–138.

219 A Wenckheim család kezdeti kapcsolatát a megyével bővebben az előző fejezetben tárgyaltuk. A következőkben – az ott tett megállapítások mentén – figyelemmel követjük a bekapcsolódó főnemesi családokat aszerint is, hogy milyen mértékben kötődtek Békéshez. Azaz azon személyek, családok nevét, akik a vármegyétől távolról élvezték birtokaik hasznát, és ténylegesen nem éltek a vármegyében, [A] mint abszentisták jelzés követi. A Békés vármegyében lakók nevét [B] jelzés kíséri.

220 Palatinus, 1909. 49–52., 71–72.; D. Nagy–Varga, 2006. 11.; Hankó, 2000. 32–33. József Antal testvére, *Seraf Ferenc Lipót* (1785–1838) közhivatali pályára lépett, és elvállalta Békés vármegye tiszteletbeli aljegyzőségét. Később Bécsben a magyar királyi udvari, utóbb a császári kancellária hivatalnok lett. Hivatalát otthagyva Gyulára költözött. Hitvese az erdődi Pálffy családból Pálffy Borbála grófnő lett. József Antal másik testvére, *Ferenc* még kiskorában elhunyt.

221 Héjja, 2009. 514–515. Józsefet 1799-ben Békés vármegyei táblabírónak nevezték ki, majd 1803-ban a nem nemesek összeírásával bízták meg. Két ízben a megye országgyűlési követévé választották meg. 1807-ben a nemesi inszurrekció főstrázsamestere, 1809-ben az ezredde szervezett Békés, Bihar és Csongrád vármegyei inszurgens nemes seregek ezredes főhadnagya lett. 1819–1822 között Krassó, 1822-től Arad vármegye főispáni helytartója, 1825-ben a megye valóságos főispánja volt. Második házasságából, br. Orczy Teréziától született gyermekei: Mária, Béla, László, Viktor és Paulina.

222 Szabó F., 2012. 131–164. A körösladányi uradalom felbecslése br. Orczy Terézia kérésére 1839-ben két megyei tisztviselő segítségével történt. Az uradalom részei: Körösladány és a vele határos Fás, Bélmegyér és Bucsa puszták. A szeghalmi részek horgosi Kárász Miklósné

Xavér Ferenc négy lánya közül csak *Terézia* (1792–1852) maradt hajadon, aki a körösladányi kastélyban élt édesanyával és testvére, József családjával. Másik három lányának a házassága azonban neves nemes családokat hívott Szeghalomra és Füzesgyarmatra.²²³

Wenckheim Karolina (1780–1852) lányuk ugyanis gr. *Blanckenstein* Henrikkel [A] – ezredes, császári és királyi kamarás – 1809-ben kötött házasságot.²²⁴ A sziléziai eredetű *Blanckenstein* család 1817-től szerepel Füzesgyarmat földesuraként, a család azonban 1848-ig nem költözött a vármegyébe, hanem a morvaországi birtokán Battelauban és Vysanban lakott. A gróf 1833-ban Battelauban hunyt el.²²⁵ Felesége, *Wenckheim Karolina* bárónő 1852-es halála után *Blanckenstein* Károly császári és királyi kamarás örökölte a füzesgyarmati uradalmat. Károly 1891-es halála után két fia között oszlott meg: az idősebb, János császári és királyi kamarás a morvaországi birtokokat, a fiatalabb, Pál császári és királyi kamarás, dragonyos főhadnagy pedig a magyarországi birtokot kapta meg. Pál 1900-ban kötött házasságot galánthai *Esterházy Mária* grófnővel, a család ezután telepedett le Füzesgyarmaton.

Wenckheim Franciska (1783–1863) a tolnai gr. *Festetics Vince* [M] – császári és királyi kamarás – felesége lett. Házasságukból három leány született.²²⁶

és gr. *Festetics Vincéné* birtokában voltak. A majorsági föld 1590, a majorsági kaszáló 2113 hold nagyságú volt. Ezek összjövedelme 7464, a majorságtól elkülönített legelő jövedelme pedig 54 913 forintot tett ki. Mészárszék, kocsmá, bolt és vadászat után az uradalom további jövedelemhez jutott. Az uradalomnak vízimalmi nem voltak, de szárazmalom a faluban négy, a Fás-pusztán pedig egy volt. Ezek egész jövedelme 78 419 forintot jelentett. Az uradalomhoz egy ügyész, egy tisztartó, két kasznár, két ispán, egy írnok, valamint egy ménes- és lovaszmester tartozott.

223 Karácsonyi, 1896. III. 204–207.; Nagy I., 1865. XII. 135–141.; Kempelen, 1932. XI. 76–77., D. Nagy–Varga, 2006. 25.

224 Bővebben lásd 194. lábjegyzetet.

225 Karácsonyi, 1896. III. 172.; D. Nagy–Varga, 2006. 64–67.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. *Blanckenstein* Henrik és *Wenckheim Karolina* gyermekei: Mária, Károly, György és Vilhelmina. Nevük szerepel az 1846. évben összeírt megyei választói névjegyekben Füzesgyarmatnál. Héjja, 2009. 23. Károlyi György 1842-ben *Blanckenstein* Györgyöt és Károlyt Békés vármegye táblabírájává nevezte ki.

226 Karácsonyi, 1896. III. 178.; Nagy I., 1858. IV. 160–166.; Kempelen, 1912. IV. 115–120.; D. Nagy–Varga, 2006. 35.; Héjja, 2009. 277. *Festetics Vincét* a főispán 1816-ban Békés vármegye táblabírájává nevezte ki. *Wenckheim Franciskától* született lányai: *Celesztina* (gr. Batthyány László felesége), *Karolina* (gyermekként meghalt) és *Felicián* (D’Orsay Emil neje). A szeghalmi Festetics-kastély utolsó lakói a D’Orsay család tagjai voltak, akik Péter András bírónak adták el a kúriát. A család 1872-ben végleg Pozsonyba költözött. (A kúriát egészen 1969-ig községházként és orvosi rendelőként használták.) Vö. Virág, 2009. 205–206. Kerényi, 2008. 261–262. *Festetics Vincéné* mezőberényi leánynevelőjében járt a 9–10 éves Szendrey Júlia, majd Pesten Tánzer (Lejte) Lilla intézetében tanult. Ezt igazolja Bonyhay Benjámín mezőberényi jegyző és id. Jeszenszky Károly evangélikus lelkész írásbeli nyilatkozata is. Szendrey Júlia apja, Szendrey Ignác ugyanis kapcsolatban állt a Festetics családdal, hiszen – Festetics Vince másod-unokatestvére – Festetics Lászlónak volt az uradalmi kasznárja. Szendrey származása kérdéses lehetett, mert akkor lépett át az addigi mezőberényi Festetics-szolgálatból a Károlyi-szolgálatba inspektorként, és költözött át Endrődre, amikor 1840-ben Békés megye nemességének igazolására szólította fel. Egyike volt tehát az arisztokrata szolgálatba kény-

Henriette (1785–1847) horgosi Kárász Miklóssal lépett házasságra. A Kárász család a tatárjárás után Krassó-Szörény vármegye neves földbirtokos családjának számított. A török időkben Nyitra megyébe költöztek a Pongrácz-rokonsághoz. Kárász János és Pongrácz Klára fia, Kárász Miklós Privigyéről Szegedre került, ahol 1739-ben főjegyző és városi tanácsnok lett. A familiából *Kárász Miklós* [M] vette el Wenckheim Henriettét, akivel Budán élt. Miklós nem igazán került kapcsolatba Békéssel, hiszen pesti jogi tanulmányai után Csongrád megye alispánja, később királyi tanácsos, a hétszemélyes tábla bírója, országbírói ítélmester, illetve a királyi kincstár kezelője és őre lett. A megyével némileg szorosabb viszonya alakult ki két gyermekének, Karolinának és Imrének. *Horgosi Kárász Karolina* férjével, *Románfalvi Fejérváry Miklóssal* [B] Mezőberényben élt, és a korábban felépített Wenckheim-kúria lett az otthonuk. A Fejérváry család tagjai 1849-ben Észak-Amerikába menekültek, és Davenportban telepedtek le. A házasságukból származó Celesztina később hazatelepült, és visszavásárolta a mezőberényi kastélyt a Vécsey családtól, ahol is halálig élt.²²⁷ *Horgosi Kárász Imre* [B] császári és királyi kamarás feleségével – az unokatestvérének lányával –, gr. Batthyány Karolinával Szeghalmon élt. Szeghalom és környékén 10 000 hold, Horgoson pedig 9000 hold földet birtokoltak összesen.²²⁸

A Wenckheim család Békés vármegyei birtokainak áttekintésekor külön említést kell tennünk az eddig nem tárgyalt, a Harruckern-örökségben külön szereplő *csabai rátáról* (Csaba, Mezőberény, Doboz, a kamuti, a gerlai és a szentmiklósi puszta egy része, a kondorosi, a csákoói és a kígyósi puszta), amelyet az 1798-as nagy osztásnál *Harruckern Borbála* (özv. Siskovics Józsefné) örökölt meg. Ez a csabai ráta ellenben hamar kikerült tulajdonából, hiszen adóssága miatt már 1798-ban zálogba adta örökségét részben a Wenckheim családnak.²²⁹

A Wenckheim família kezére jutott a gyulai és a békési ráta egészében, a csabai ráta pediglen részben. A családba történt beházasodást követően Blanckenstein Henrik, Festetics Vince és Kárász Miklós is részesedett a korábbi Harruckern-uradalomból, majd rajtuk keresztül többek között a Fejérváry, a Batthyány és a Dessewffy főnemesi családok tagjai kerültek kapcsolatba Békéssel.

szertült – vélhetően kétséges – nemeseknek. A gazdálkodáshoz jól érthetett, hiszen az 1840-es években rendszeres munkatársa, cikkírója volt a Magyar Gazda szaklapnak. Miután rangon alul házasodott Gálovits Annával, ezért a társadalmi felemelkedést két lányától várhatta. Szendrey Júlia férjének, Petőfi Sándornak három endródi látogatásáról tudnak. Vö. Irányi, 1966. 58–68.

227 D. Nagy-Varga, 2006. 34–35. A mezőberényi kastély a Fejérváry család után a gr. Dessewffy és a br. Vécsey család tulajdonába került.

228 Karácsonyi, 1896. III. 185.; D. Nagy-Varga, 2006. 26–27., 42–44., 64–67.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Szeghalmon Kárász Miklósné, illetve Fejérváry Miklósné neve szerepel az 1846. évi választói névjegyzékben.

229 Palatinus, 1909. 22–23. Bővebben a Stockhammer Ferdinánd elidegenítését tárgyaló fejezetben.

A szentesi örökség és a Károlyi család

A Károlyi család 14 uradalmának zöme három nagy tömbben, Szabolcs-Szatmárban, Békésben–Csongrádban, illetve Nyitrában terült el. A tömbök 1758-ra – gr. Károlyi Ferenc halálának idejére – már kialakultak, ezután már csak egymás közti súlyuk változott. A 18. században a szabolcs-szatmári birtokok súlya nőtt meg a nagykárolyi birtok rovására, majd 1798 után az alföldi birtokok váltak jelentősebbé a régi központi blokk, a szatmár-szabolcs-bihari uradalmakkal szemben. A súlypont eltolódását egyrészt az uradalmak eltérő fejlődési üteme okozta, másrészt a Károlyiak alföldi birtokainak 1798. évi gyarapodása a Harruckern-örökség révén.²³⁰

A szentesi rátát (Szentes, Orosháza, Szénás) *Harruckern Jozefa* (1740–1791) (gr. Károlyi Antalné) örökölte meg. Ezáltal a nagy múltú Szatmár megyei (*nagykárolyi*) *Károlyi* család is kapcsolatba került Békéssel. *Károlyi Antal* (1732–1791) [M] apjához hasonlóan katonaként kezdte pályafutását: előbb apja lovas-ezredében, majd Esterházy József gyalogezredében szolgált. Harruckern Jozefát 1757-ben vette feleségül, és hozományul Békés és Csongrád vármegyében kapott birtokot. Ezzel a házassággal ő lett a családi vagyon legnagyobb gyarapítója, amelyet igyekezett hasznosan kamatoztatni. Fiukat, *Józsefet* (1768–1803) [M] Mária Terézia már gyermekkorában – mindössze nyolcévesen – 1776-ban Békés vármegye főispánjává tette meg: méltóságába a rá következő évben édesapja iktatta be. Hivatali ideje alatt a megye tényleges kormányzatát az uralkodó által kinevezett főispáni adminisztrátorok látták el, így címén kívül ténylegesen nem kötődött a megyéhez, majd 1791-ben meg is vált ettől a tiszttől. Feleségétől, gr. Waldstein-Wartenberg Erzsébettől hat gyermeke, István, Mária, Lajos, Franciska, Jozefa és György született.²³¹ Lajos neve egyszer kerül elő a megye igazgatásában, amikor is 1820-ban Békés táblabírója lett. A lányok férjhezmenetele pedig újjól a megye birtokos családjainak sorát bővítette, hiszen Károlyi Franciska sztárai és nagy-mihályi *Sztáray* Alberttel [M], Károlyi Jozefa *Trauttmansdorff* Józseffel [A] kötött házasságot.²³² Sztáray Albert Júlia lánya *Apponyi* György [M], Zsófia lánya pedig *Apponyi* Gyula [M] neje lett. Az előbbi a gerendási és vandhái pusztát, az utóbbi a szentmiklósi és nagy-kondorosi pusztát, továbbá Kondorost kapta meg. A Károlyi, valamint a házasságok által bekapcsolódó Sztáray és Trauttmans-

230 Vári, 2004. 539–600., 539–541. Nagykároly 1788-ig az összes Károlyi-birtok igazgatási központja volt, ekkor a központi igazgatási szervet Pesten állították fel, amivel párhuzamosan formalizálták a birtokok korábban is szokásos három kerületre való felosztását. A birtokkerületeket inspektorok, az egyes uradalmakat tisztartók irányították. A nagyobb uradalmakat több ispánságra osztották. Vö. Vári, 1983.

231 Budai, 1997. 23–25.; Héjja, 2009. 325–327.; Karácsonyi, 1896. III. 185.; Nagy I., 1860. VI. 98–101.; Héjja, 2002. 116–118.; Éble, 1895. 75–77.; MNL BÉML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Károlyi György Orosházán, Károlyi István pedig Eduárd, Lajos és László fiaival Szénáson szerepelt az 1846. évi tisztújítási névjegyzéken.

232 Bővebben lásd 174. lábjegyzet alatt.

dorff família leginkább földbirtokosokként játszottak szerepet a megye életében.²³³

A Károlyi familia orosházi rátájára – Csaba helységére, valamint a szentmiklósi, a csákói, a kondorosi és a gerlai pusztákra – nézve elsőként 1814. május 2-án és 1815. szeptember 22-én történt osztás.²³⁴ Ezt követően 1816 júliusában a csabai közös jószágrészeket a gr. Károlyi- és a négy Stockhammer-ág között osztották meg. Ezen osztály alkalmával a Károlyi-örökösök azt is kimondták, hogy a kisebb királyi haszonvételek osztatlanok maradnak közöttük. A következő osztásra 1824-ben került sor, amikor is a leányági osztályt – főként a Békés vármegyei birtokrészekből – elégítették ki.

1824. február 1-jén ugyanis néhai gr. Károlyi Józsefnek – gr. Károlyi Antal és Harruckern Jozefa fiának – gyermekei, gr. Károlyi István, Lajos és György, lányai, Mária (gr. Königsegg-Aulendorf Ferenc felesége), Franciska (gr. Sztáray Albert neje) és Jozefa (gr. Trauttmansdorff József hitvese) arról nyilatkoztak, hogy a felosztás tárgyát képezik a Harruckern-féle Károlyi-javak, úgymint Szentés városa, Orosháza helysége, Csaba helységének fele, valamint a szénási, a szentmiklósi, a kondorosi és a gerlai pusztarészek a hozzájuk kapcsolódó királyi és úri haszonvételekkel együtt. Károlyi Franciska és Trauttmansdorff Jozefa grófnők Csabán és Orosházán szereztek földeket, továbbá az őket közösen illető orosházi úri haszonvételek kéthatodát kapták meg. A Károlyi fiúknak Szentest ítélték meg, és az orosházi haszonvételek négyhatodában részesültek.²³⁵ Az orosházi királyi haszonvételeket illetően a fiúk 111/200, a lányok 89/200 (gr. Sztárayné 44½, illetve gr. Trauttmansdorffné 44½) arányban részesültek, ahol kivételt képeztek az árverés útján bérbe adott kocsmák haszonvételei. Erre nézve a fiúk 202, a lányok pedig 163 (az egyik 81½; a másik is 81½) napban egyeztek meg, azaz összesen 365 napon gyakorolhatták a kocsmáltatás jogát.²³⁶

1824. május 8-án gr. Károlyi Lajos – mint István testvérének is meghatalmazottja –, gr. Károlyi György, gr. Sztáray Albert – mint gyermekeinek gyám-

233 Héjja, 2009. 473. Sztáray Albert (1785–1843) neve Békés igazgatásában egyszer tűnik fel, amikor a főispán 1825-ben a megye táblabírájává nevezte ki, ebben az évben le is tette hivatali esküjét. Karácsonyi, 1896. III. 169., 201., 203.; Nagy I., 1863. X. 857–871.; Kempelen, 1931. X. 232. Sztáray Albert Csaba kétharmadát, Trauttmansdorff József Csaba egyharmadát bírta. Csaba másik felét gr. Bolza József, gr. Batthyány István, gr. Esterházy Mihály és Stockhammer birtokolta. A Stockhammer-féle nyolcad eladása után pedig többek között a Beliczey, a Bodroghy Pap, a Hellebrandt és a Simay család került a birtokosok közé. MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Apponyi Györgyné és Apponyi Gyuláné, illetve Trauttmansdorff József és Józsefné szerepelt az 1846. évi tisztújítási névjegyzéken.

234 Éble, 1911. II. 59–62. A Károlyi-jószág rész leírása: Csaba és a hozzá kapcsolódó puszták (Szentmiklós, Kondoros, Csákó, Gerla, Vandhát pusztá.) Az úrbéri rész: egy vendégfogadó, egy mézárszék, malom nincs, egy ház, amelyben a közös számtartó lakik. A Harruckerningatlan örökségből még két bécsi házat örökölték, de ezek nem tartoztak közös osztály alá.

235 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. Az 1824. május 8-án készült osztály jegyzőkönyve. Az osztályt követően „orosházi” és „csabai líneának” is nevezték a Károlyi család ezen ágait.

236 A Károlyi család pontos birtoknagyságait vö. Herczeg, 1983. 93–128.

ja –, illetve gr. Trauttmansdorff József – mint hitvesének megbízottja – Csabán gyűltek össze, és az 1824. február 1-jén elhatározott osztályos intézkedéseket az osztályoslevél alapján folytatták tovább, illetve annak 5. pontja alatt a férfi- és a leányág közötti osztás alapján közösen meghagyott orosházi jövedelmekről határoztak. Ekkor a két leányági birtokos továbbbosztozkodott, hiszen a csabai, illetve az orosházi királyi haszonvételek 89/200 arányát fele-fele részben osztották meg egymás között.²³⁷ 1824 után gr. Károlyi György – orosházi főbirtokos – előbb fiútestvéreivel együtt, majd egyedül kezelte a haszonbérleteket, illetve szedte be azok jövedelmeit. Az osztatlan közös javak jövedelmeit az osztályban megállapított arány szerint adta ki. 1843. február 12-én letelt a haszonbérleti idő, ekkor saját kezelése alá vette a haszonbérleteket. Az ezekből származó jövedelmek – az orosházi malmok és boltok taksái – miatt 1844-ben gr. Károlyi György – mint orosházi főbirtokos és felperes – és gr. Trauttmansdorff Jozefa – mint orosházi közbirtokos és alperes – között perre került sor.²³⁸

A szarvasi ráta sorsa és jelentősége

A *szarvasi rátát* (Szarvas, Endrőd, Gyoma, Öcsöd, Kondoros, Csákó, Csejt, Szénás pusztának egy része) *Harruckern Mária Anna*, azaz gr. *Stockhammer József*-né és gyermekei, *Stockhammer Ferenc*, *Ignác*, *Antónia* (gr. Bolza Péter neje) és *Rozália* (br. Schröfl Ignác felesége) örökölték. Az utóbb felsoroltakon kívül *Stockhammer Ferenc* gyermekei részesedtek e birtokrészekből.²³⁹

Elsőként *Stockhammer Antóniát* (1750–?) emelnénk ki, aki 1777-ben Bécsben gr. Bolza Péter (1752–1817) [A] császári tábornokkal kötött házasságot,²⁴⁰ így 1798-ban Szénás, Királtság, Kondoros, Dés és Halásztelek birtokosa lett.

237 A Károlyi Franciska és Jozefa között végbement pontos osztást vö. Éble, 1911. II. 63–65.

238 MNL BéML V. 329. D 13. 1844. március 20–21. Orosházán Simay Kajetán első alispán előtt zajlott a per. A felperes részéről Szabó László ügyvéd olvasta fel a tanúk vallomásait, valamint ismertette a felperes vádlevelét, amelyben az 1802. évi 22. és az 1807. évi 13. törvénycikelyek megsértésére hivatkozott. A vád szerint a felperes által gyakorolt haszonvételek beszédésébe az alperes grófnő beavatkozott, hiszen ügyintézője, Kosztolányi Péter 1843. október 11–14. napokon némely orosházi malmos és boltos gazdtól taksát hajtott be. Miután az 1824. évi osztály a királyi haszonvételeket osztatlanul hagyta, ezért helyteleníthető a grófnő beszédése. Károlyi György az 1824. évi osztálylevelekre, a hazai törvényekre, illetve húszéves háborítatlan gyakorlatra hivatkozva kért jogorvoslatot, azaz a felperes az eddig beszédett és egyéb költségek megtérítése mellett a haszonvételek beszédésének biztosítását kérte. Herczeg, 1983. 96. A három Károlyi testvér az addig közösen birtokolt javakra nézve 1862-ben egyezséget, „pótosztályt” kötött, így alakult ki a testvérek végleges birtoka. Egyes vélemények szerint már 1830-tól kezdve megszűnt a közös uradalom, ennek a tiszti ülések jegyzőkönyvei ellentmondanak, így Herczeg szerint a közös uradalom 1862-ben bomlott fel. Annyi viszont bizonyos, hogy ezzel az egységes nagybirtok teljesen szétosztódott, és a család különböző ágainak a kezébe került.

239 *A Stockhammer familia családfáját* lásd külön mellékletben.

240 A Bolza családra, valamint Bolza Péterre vonatkozóan lásd az *Integrálódott indegenák a megyében* című fejezetet. BML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Bolza Antal, István és Péter Szarvason szerepelt a birtokosok között.

Két gyermekük, *Bolza Antónia* (gr. Batthyány István neje) és *Bolza József* (1780–1862) [B] közül az utóbbi telepedett le Békésben: a karnabrunni birtokát eladva Szarvasra költözött, és mintaszerű gazdasági aktivitása mellett a közélet egyik legagilisabb tagja lett. A nagyarányú befektetései miatt viszont a megörökölt Szénást és Királyságot kénytelen volt elzálogosítani, így azok a Károlyi család kezére kerültek. Bolza szarvasi kastélyának vendége maga I. Ferenc császár volt, aki 1807-ben tett hosszabb látogatást Békésben.²⁴¹ József testvéreinek, Bolza Antóniának leginkább gyermekei kötődtek a megyéhez, hiszen házasságából származó fiai közül Batthyány István a csáki pusztá birtokosa, Batthyány László a gazdasági egylet vezetője lett Szarvason, Karolina lánya pedig Szeghalmon élt.²⁴²

Stockhammer Rozália férjeként a br. *Mannsberg Schröfl* [A] családból származó Ignác 1798-ban szerezte meg a szarvasi rész egynegyedét. Fiuk, Schröfl Ferenc lányainak frigye tovább bővítette a birtokosok sorát Békésben,²⁴³ hiszen Jozefa lánya gr. *Mitrovsky Vilmos* [A] lépett házasságra,²⁴⁴ aki viszont a felesége után örökölt részt 1887-ben Károlyi Istvánnak adta el. *Esterházy Mihály* [M] Schröfl Antóniával kötött házassága után a szarvasi uradalom részeként Kondoros birtokosa lett.²⁴⁵

Stockhammer Ferenc házasságából egy fiú (Hermann Lajos) és három lány (Zsófia, Vilhelmina, Karolina) született. Fia, *Hermann Lajos* (1795–1858) [A],

241 Karácsonyi, 1896. III. 172–173.; Nagy I., 1858. II. 160.; Kempelen, 1911. II. 326–327.; Palatinus, 1909. 115–117. Szilvássy, 1999. 9–19. Bolza József és Batthyány Anna gyermekei: Anna Mária (Schönborn Károly neje), József, Antal, Mária (Tomcsányi Károly felesége), István és Péter. Ahogy fentebb láttuk, László a Festetics, Karolina pedig a Kárász családdal került rokoni kapcsolatba. Batthyány István 1871-ben eladta birtokát, és elköltözött a megyéből. Nagy I., 1863. X. 98–100. *Schönborn* Lothar-Ferenc szolgálataiért 1726-ban kapta meg a Bereg megyei Munkácsot és a szentmiklósi uradalmat, de a család Ausztriában is több uradalmat bírt. Az említett Schönborn Károly (1790–1854) Bereg megye főispánja volt. Fia, Ervin apja halála után gr. Bolza József gondnokságába került.

242 Palatinus, 1909. 115–117.; Karácsonyi, 1896. III. 170–171.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Ifj. és id. Batthyány István, László és Antónia Szarvason. Virág, 2009. 122–123. Batthyány László és több megyei főnemes – elsősorban Wenckheim Béla későbbi miniszterelnök kezdeményezésére – 1851-ben megalapították a csáki vadásztársaságot. Az 1850-es években csáki pusztai uradalmát Geiszt Gáspárnak adta bérbe, mivel Petőfi István – Petőfi Sándor öccse – 1858-ban lett Geiszt tisztartója (egészen 1880-as haláláig), minden bizonnyal ebben az évben kötötték a bérleti szerződést. 1859-ben Geiszt Gáspár már saját birtokot vásárolt, majd 1871-ben vette meg az addig bérletként bírt csáki pusztát. A Geiszt család csáki előnévvel 1895-ben kapott nemességet Ferenc Józseftől.

243 Karácsonyi, 1896. III. 196.; Nagy I., 1863. X. 102.; Kempelen, 1915. IX. 287. Ferenc fiukkal kihalt a Schröfl család férfiágon.

244 Karácsonyi, 1896. III. 188.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Mitrovsky Vilmos. Héjja, 2009. 381. Lánzy József 1825-ben Békés megye táblabírájává tette meg. Bővebben a 180. lábjegyzet alatt.

245 Karácsonyi, 1896. III. 177.; Nagy I., 1858. IV. 80–100.; Kempelen, 1912. III. 469–475.; Héjja, 2009. 269–270. A család erdélyi ágából származó galánthai gr. Esterházy Mihály a közgyűléseken néhány alkalommal megfordult. 1820-ban Békés táblabírájává, 1828 végén az országos összeírásra jelentést megfogalmazó deputáció elnökévé nevezték ki, amelyről 1836-ban mondott le.

a Stockhammer család utolsó férfi tagja – morvaországi és Békés megyei birtokos – a Bécs melletti Hütteldorfban utód nélkül halt meg.²⁴⁶ Ferenc lányai közül Stockhammer *Vilhelminát* külön érintenénk, aki komori *Bedekovich* János [M] felesége lett, így a szarvasi Harruckern-birtok ötödét, az öcsödi és endródi részt szerezte meg.²⁴⁷ A Bedekovich név egyáltalán nem ismeretlen a megyében, hiszen a családból Bedekovich Ferenc 1809–1815 között a megye főispánja volt, ami már csak azért is nevezetes maradt, mert a főispánságának 16 éve alatt egyszer sem látogatott el Békés vármegyébe. Ebből kifolyólag tisztújításra sem kerített sort, ehelyett kinevezés útján töltötte be a megyei hivatalokat. Békés megye éléről 1825-ben királyi elhatározással távozott, felmentését búcsúiratban tudatta a rendekkel.²⁴⁸

A Stockhammer családtagok közül Ignác fiáról, *Stockhammer Ferdinándról* [A], az egyik legtekélyesebb főúr hírében álló birtokosról és tiltakozásokat kiváltó birtokainak kiadásairól külön fejezetben szólnánk, hiszen ezen megörökölt birtokrészekből nem házasság, hanem vétel útján is részesültek. Pénzügyi zavarai, adósságai oly mértékűvé váltak, hogy kénytelen volt örökségét értékesíteni, ami egyben az első jelentősebb köznemesi birtokszerzést is jelentette Békés megyében.

A HARRUCKERN-ÖRÖKÖSÖK CSALÁDGYŰLÉSEI – EGY MARADVÁNYURADALOM MŰKÖDTETÉSE

A továbbiakban a Harruckern-örökösök közös birtokrészeinek birtokkormányzatát tekintjük át. A 19. századi uradalom szervezete a 17–18. században kifejlődött és megszilárdult birtokkormányzati rendszer elemeit hordozta magában. A létrejött testületi vezetés – elsősorban birtokgazdálkodási funkciójában – túlélte a feudális társadalmi-gazdasági rendszert konzerválva ezáltal a nagybirtokrendszert. A birtokkormányzat testületi szervei a családülés, a tisztiszek és a gazdasági bizottság lehetett, melyek mindegyikére jellemző, hogy hatalmát a nagybirtoktól, nagybirtokos(ok)tól kapta. A nagybirtok kormányzatán belül elsősorban a családüléssel foglalkozunk, hiszen ez nem egy a testületi irányító szervek közül, hanem azoktól minőségileg eltérő, azaz a közös vagyon igazgatásában földesúri jogokat gyakorló szervnek tekinthető. Kialakulásában szerepe volt az ősiség és az osztályos atyafiság feudális intézményének is. A családgyűlés testületi volt abban az értelemben is, hogy hatás-

246 Karácsonyi, 1896. III. 197–198.; Nagy I., 1863. X. 374–375.; Kempelen, 1915. IX. 453.

247 Karácsonyi, 1896. III. 171.; Héjja, 2009. 392.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Később a Bedekovich Rudolf-féle csejti és kondorosi pusztarészek dömöri Németh Antalhoz kerültek, aki 1843-ban adott túl rajta, és adta el a Wenckheim családnak.

248 Héjja, 2009. 323. Stockhammer Zsófia férje Auersperg János, Karolina házastársa Drechsel Florentin volt. Mindkettő az endródi uradalomból viselt részt.

körét több személyből állóan, közös határozatokat hozva gyakorolta: az üléseket nemcsak előkészítették, illetve döntést hoztak azokon, hanem a végrehajtásukról is gondoskodtak. A családülés legfőbb céljának a család szövetségének fenntartását és a család dolgainak az előmozdítását tekintette.²⁴⁹

Ahogy korábban már említettük, a Harruckern család férfiágon való kihalását követően a Harruckern-örökösök 1776-ban Bécsben nagygyűlést hívtak össze, hogy egyeztetéseket kezdjenek a hátramaradt örökségről. Az itt megszületett határozat az uradalmat öt részre osztotta fel, s bár a saját örökségüket már az osztást követő évben birtokba vehették, megállapodtak, hogy a birtokok jövedelmét még három évig közösen kezelik. A végső döntésre, az uradalom tényleges felosztására azonban csak az 1798-ban került sor Bécsben.

Az 1798. évi felosztást követően tehát úgy tűnhetne, hogy a továbbiakban nem volt szükség a közös családgyűlések megtartására. A Harruckern-örökös családok közös tanácskozása mégis egészen 1853-ig fennmaradt. A közös gyűlések szükségességét leginkább a csabai ráta indokolta, hiszen az ezt megöröklő Harruckern Borbála (ö.zv. Siskovics Józsefné) kezéből hamar kikerült az örökség. Ugyanis már az osztás évében, 1798. május 8-án kénytelen volt zálogba adni gr. Wenckheim Józsefnének (Gruber Teréziának) 140 000 forintért Dobozt, Gerlát és a kigyósi pusztából kapott birtokrészeit, amelyeket a grófné sohasem váltott vissza. Nem sokkal később Mezőberényt és Kamutot br. Wenckheim Ferencnének, a Kondorosból rá eső részt pedig ö.zv. gr. Károlyi Antalnénak adta el. Mindez még mindig nem volt elegendő, hogy az adósságaiból kilábaljon, így 1801-ben zálogba kellett adnia a fennmaradt részt, Csabát is, amely után 3000 forintnyi évi járadékot szabtak meg. A megállapított zálogpénzt gr. Károlyi Józsefné és a Stockhammer-örökösök fizették. Bár a későbbiekben úgy tervezték, hogy a terhek fizetése a többi családtag között majd arányosan oszlik meg, erre azonban nem került sor.²⁵⁰ A zálogba adó grófnő halála után 1816-ban a birtokot egyenlő részre osztották fel maguk között.

A csabai ráta a Stockhammer, Károlyi és Wenckheim családok közötti megosztásának köszönhetően továbbra is fenntartotta a közös tanácskozások rendszerét, segítve a családok közötti egyeztetést, felügyelve a további felosztásokat. A családok közötti kapcsolattartás mellett a családgyűlés a csabai ura-

249 Kállay, 1980. 292–293. Az elemzésben a családgyűlés fogalmát használjuk. Megjegyzendő azonban, hogy a családi jegyzőkönyv több kifejezést is használ a családi fórum megjelölésére, úgymint családi gyűlés, nemzeti gyűlés/tanácskozás, gyülekezet. Kállay, 1980. 27. Más családoknál a *congregatio familiae*, a *Familientang* vagy a *Familienversammlung* kifejezésekkel is találkozhatunk. Vári, 1997. 263–264. Magát a családgyűlést, valamint az azon részt vevő uradalmi alkalmazottakat a bürokratikus kommunikációs pályák („*Kommunikationführten*”) tagjaiként is értelmezhetjük. Az uradalmi központ és a lokális paraszti világ közötti kommunikációs távolság előfeltétele a részleges vagy teljes uradalomnak, illetve uralomnak a jobbágyság felett. Ebben a kommunikációs hídépítésben volt szerepe az uradalmi alkalmazottaknak, ami egyben képessé tette a paraszti gazdaságok uradalmi gazdaságba való bekapcsolását. Vö. Peters, 1997. 185–197.; Uő, 1995.

250 Éble, 1911. 77. A megállapodás szerint 166 086 ezüstforint, továbbá a kikötött éves járadék fizetését vállalták. Így az első évben 6000 forintot, a következőkben 4800 forintot fizettek közösen.

dalom irányítását, ügyvitelét, a közös perek vitelét, a befutó keresetek megválaszolását, az úriszék megtartását, a haszonvételek, árendák kiszabását és behajtását is intézte. A tanácskozás szükséges elemeként pedig kialakult a családgyűlések rendszabása, adminisztrációja is, sőt közös tisztségeket hívott életre az évtizedek során.

A családgyűlés számára mindenesetre a legnagyobb kihívást a Stockhammer-birtokrészek bírói zár alá vétele és elidegenítése jelentette, hiszen a família birtokainak „családon belüli” tartása több családgyűlés összehívását is megkívánta. A Harruckern-örökösök, ahogyan 1798-ban a Siskovics-birtokrészek családon belüli megtartásáért küzdöttek, úgy 1828-ban újra azon fáradoztak, hogy ha már a vagyoni bukás szélére jutott az egyik családtag közülük, akkor legalább a többi örökös kezére szálljon annak birtokrésze. Stockhammer Ignác fia, Ferdinánd ugyanis olyan nagy adósságba keveredett, hogy vagyonának egy részét el kellett adnia. A Harruckern-örökösök természetesen ellene voltak az eladásnak, és vagyoni zárlatot (sequestrum) kértek a megye egyetértésével. Békés a zárlat gondviselőjének Stachó Jánost rendelte ki, de Stockhammer kérésére csakhamar Csepcsányi Tamást bízták meg ezzel a feladattal. Mind a megye, mind az örökösök intézkedései kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy Stockhammer vagyonát megmentse és családon belül tartsák, azaz az eladást fékező rendelkezéseik csak rövid időre tudták elodázni a későbbi kiárusítást. Stockhammer kénytelen volt 1834-ben eladni öcsödi, kondorosi és csabai birtokait. Bár a vevők között a Harruckern-örökösök is jelentkeztek, nem volt elegendő pénzük a birtokrészek megvételére, nagyobb összegű kölcsönhöz pedig nem jutottak. A család, ahogyan 1834-ben, úgy Stockhammer Ferdinánd 1839. évi eladásánál is cselekvésképtelen maradt, ekkor Gyoma kiárusítására került sor. A Stockhammer-birtokrészek megmentésére tett sikertelen kísérletek, valamint a birtokrészek eladása bizonyos szempontból fordulatot jelentett a családgyűlések rendszerében is, amire a későbbiekben még visszatérünk.²⁵¹

Mindennek tükrében az is világos, hogy a Harruckern-örökösök közös családi jegyzőkönyveinek²⁵² anyaga leginkább a csabai rátáról nyújt információt, hiszen a gyulai és békési uradalomról a Wenckheim, a szentesiről a Károlyi, a szarvasiról pedig a Stockhammer család iratanyagán belül kereshető hasonló forrás. A jegyzőkönyvek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Károlyi család nemzeti levéltárának iratanyagán belül kutatható.²⁵³ Az 1853. évi utolsó családgyűlés alkalmával ugyanis úgy határoztak, hogy az eddig gondosan őrzött családi iratok a Károlyi család pesti levéltárába

251 Karácsonyi, 1896. I. 275.

252 Kállay, 1980. 27. Kállay szerint az első családülés 1626-ból ismeretes. Családülést kizárólag főnemesi és nemesi családok tartottak, polgári vagy birtoktalan nemesi családok üléseiről eddig nem került elő adat. Családülési jegyzőkönyveket a 17. század közepétől vezettek: az első ismert jegyzőkönyv 1745-ből származik, ez a Csáky család biharpüspöki családüléseinek jegyzőkönyve.

253 MNL OL P 418 Harruckern család A. I. Fasc. P. és A. I. Fasc. MM.

kerüljenek.²⁵⁴ A családgyűlések jegyzőkönyvei magyar nyelven, sok esetben másolat formájában olvashatók, sőt több helyen a tanácskozáshoz, végzéshez kapcsolódó legkülönbözőbb mellékletekkel, szerződésekkel, számadásokkal, beszámolókkal, levelezésekkel vagy épp a közös családi pénztárból felvett pénzek elszámolásaival találkozhatunk. A jegyzőkönyv a gyűlés napját, helyszínét, résztvevőit, továbbá a megvitatott tárgyakat és annak végzéseit rögzítette. A jegyzőkönyv határozatait – eredeti jegyzőkönyv esetén – a résztvevők aláírással és pecséttel hitelesítették. A jegyzőkönyv vezetésére külön jegyzőt nem kértek fel, hanem a családgyűlésen jelen levő valamelyik közös tisztet bízták meg annak vezetésével. A gyűlések jegyzőkönyveiről később több másolatot készítettek, az eredetivel összeegyeztetve pedig megküldték az érintett családoknak.²⁵⁵

A családgyűlések helyszínei és időpontjai

A nagyosztást követően még két alkalommal Bécsben ültek össze az örökösök, majd ezután többször Pesten és Gyulán, az 1830-as években leginkább Szarvason, az 1840-es évektől pedig főként Csabán tartották a családgyűléseket. Az utóbbi helyszín a családgyűlések utolsó két évtizedében állandósult, de kivételes és fontos ügyek esetén továbbra is a Bécshez közeli helyszínek jöhettek szóba, így egy esetben Pozsonyban, több alkalommal pedig Pesten gyűltek egybe a Harruckern-örökösök. A helyszín tehát láthatóan egyre inkább egybeesett a tényleges irányítás helyszínével, bár ez a családtagok lakhelyének szortságából, távolságából fakadó nehézségeket csak részben oldotta meg. Az utolsó családgyűlés helyét és idejét – a korábbi szakirodalom – az 1853. évben és Pest városában jelölte meg. Ez viszont csak részben igaz, hiszen az 1853. július 11-én és 12-én Pesten összehívott családgyűlés mindösszesen öt pontban hozott határozatot, majd a felosztások elvégzésére, a folyamatban lévő ügyek lezárására külön bizottság felállítását rendelte el. A tervezeteket, javaslatokat az 1853. szeptember 13-án Békés vármegyében, Szarvason összegyűlt bizottság készítette el az 1853. szeptember 15-én Szarvason ténylegesen utoljára egybegyűlő nemzetségi tagok számára, ahol a bizottság által előterjesztett javaslatokat a családgyűlés egyetértésben fogadta el. Ennek ellenére kétségtelen, hogy a Szarvason tartott utolsó családgyűlés kisebb részvétel mellett zajlott, mint a korábbi pesti nagy családülés, illetve míg Pesten min-

254 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 459–472. 1853. július 12./4., f. 821–867. 1853. szeptember 13./9., 1853. szeptember 15./9.

255 Kállay, 1980. 27. Más családülések esetében általánosan jellemző, hogy kezdetben a családülés jegyzőkönyvét valamelyik családtag készítette el. A 18. század végétől gyakran külön jegyzőkönyvvezetővel találkozhatunk. A jegyzőkönyvet a családigazgató titkára, íroka vagy a család levéltárnoka vezette, amiért több esetben külön díjazásban részesültek. A Harruckern család alkalmanként valamelyik közös tisztet bízta meg a családülések lejegyzésével és a másolatok elkészítésével.

den érintett családtag személyesen vett részt, addig Szarvasra már csak képviselőiket küldték az érintett családok. A család közös javainak, jövedelmeinek arányos felosztásáról, a folyamatban lévő közös perekről, a közös levéltár sorsáról, a közös tisztségek és nyugdíjak kiszolgáltatásáról tehát az 1850 és 1853 között zajló tanácskozások sorozatán rendelkeztek végleg.²⁵⁶

Ahogy a gyűlések helyszíne, úgy a tanácskozások időpontjának a rendje is lassan alakult ki. A családgyűlések alkalmi kezdetben mindenképp rendszertelennek és esetlegesnek mondhatók, hiszen a 44 családgyűlésből 1800–1819 között tizenhárom, 1820–1829 között mindössze kettő, 1830–1839 között pedig nyolc családgyűlésre került sor. A családgyűlés rendszeres egybehívásáról ugyanis majd csak az 1839-ben összehívott tanácskozáson határoztak,²⁵⁷ miszerint a csabai uradalom érdeke megkívánja, hogy minden év május első napjára hívják egybe a családtagokat, amennyiben pedig rendkívüli családgyűlés megtartása szükséges, akkor a közös igazgató egybehívhatja a nemzeti tagokat, de a rendkívüli gyűlés alkalmáról az érintett birtokosokat 30 nappal előtte tájékoztatni kell. Ettől a határozattól kezdve a nemzetség tagjai évenként, sőt egy évben többször is összegyűltek. A családgyűlés rendszabásának kérdése 1842-ben került újra a család elé,²⁵⁸ hiszen a korábbi rendelkezést módosították – figyelembe véve ugyanis a vásárok és a megyei gyűlések időpontjait, a törvénykezési időszakot, a királyi vízi bizottságok megyére kiterjedő munkálódásait, továbbá a helyi birtokosok nélkülözhetetlen jelenlétük melletti elfoglaltságait –, a kitűzött május elseje nem volt tartható. Ezért úgy határoztak, hogy minden év májusában kell egybehívni a családtagokat, de annak pontos napjáról a közös igazgató döntött belátása szerint. A meghívóleveleket ez esetben is legalább 30 nappal előtte ki kellett küldeni, megjelölve a családgyűlés időpontját, illetve a folyamatban lévő és a felvett korábbi tárgyakat.²⁵⁹ Ezen a ponton a családgyűlés elsőként foglalkozott a határozathozatalra vonatkozó rendszabály kérdésével is, hiszen miután ily módon minden tárgyat közöltek a birtokosokkal – akik akár személyesen, akár meghatalmazott által képviselték magukat, akár éppenséggel távol maradtak a családgyűléstől –, a megnevezett tárgyakat mindenképp megvitatták, és határozatot hoztak róluk. Mindezzel pedig szerették volna elejét venni annak, hogy egy-egy családtag meg nem jelenése, nemtetszése a többi birtokost hátráltassa, vagy épp a késedelmes határozathozatal miatt a birtokosok esetlegesen kárt szenvedjenek. Az 1843-ban a családgyűlés döntésképeségének megerősítésének

256 A szakirodalom nemcsak az utolsó családgyűlés helyszínében, hanem az utolsó családgyűlésen jelen lévők számában sem egyezett. Míg Karácsonyi János 23, addig Palatinus József 24 örökös nevét említette.

257 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 344–350. 1839. május 1./1.

258 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 368–374. 1842. május 6./1.

259 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 397–405. 1845. március 17. és 18./2. Kosztolányi Péter megvette Bodroghy Pap István és József birtokait, ezért kérte, hogy a továbbiakban neki kézbesítsék a meghívót.

érdekében megállapodtak a szavazatarányokat illetően is, azaz a szavazatok mind a birtokosságot érintő, mind a családgyűlésen előforduló tárgyakra nézve a birtokarány szerint vették számba, szavazategyenlőség esetén a családgyűlés elnöke döntött.²⁶⁰

A családgyűlések résztvevői

A családgyűlésen általában minden felnőtt férfi családtag jelen volt, illetve azon megjelenhetett. A gyámság alatt lévő családtagok részt vehettek az ülésen, de nem szavazhattak, és a jegyzőkönyvet sem írhatták alá. Az elhunyt családtagok özvegyei csak abban az esetben lehettek jelen a családgyűlésen, ha a férjük utáni jog rájuk szállt. A meg nem jelent családtagok megbízott útján képviseltethették magukat, illetve a családtagokon kívül az uradalom közös tisztviselői hivatalból a családgyűlés résztvevői lehettek. A családgyűlés a megjelent családtagok számától függetlenül határozatképesnek számított. Az összehívására az elnök, az idősebb atyafi (senior), a közös igazgató volt jogosult, aki az ülés helyszínét, idejét és fontosabb tárgyait előre közölte a résztvevőkkel.²⁶¹

A családgyűlések helyszínének és időpontjának kezdeti kialakulatlansága a gyűlés résztvevőinek változatosságában is megmutatkozik. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy kezdetben ritkábban hívták össze a családtagokat, így a gyűlések között eltelt hosszabb idő alatt könnyebben cserélődhetett a résztvevők összetétele. A későbbi rendszeres összehívás azonban állandóságot hozott a jelen lévő birtokosok, megbízottak személyében is, így a tanácskozások szerepelőinek változatlanságáról az 1840-es évektől beszélhetünk. A családgyűléseken kezdetben átlagosan 5–8 fő vett részt, később az új birtokosok belépésével 12–13 főre emelkedett a családgyűlésen részt vevők száma, de több alkalommal 18–19 családtag, illetve képviselő tanácskozott. A birtokosok távolléte miatt gyakori volt a véleményük és érdekeik meghatalmazott általi képviselete, amelyet kezdetben valamelyik rokon családtag vállalt el, később vagy saját uradalmuk tisztviselője, vagy egy közös tiszt képviselte egy vagy akár több távol lévő birtokos érdekeit.

A családgyűlések résztvevői esetében a legnagyobb fordulatot láthatóan a Stockhammer-birtokrészek kiárusítása hozta. A Stockhammer-részek megmentésére – már a bírói zár alá vételt követően – előbb 1828. március 27-én Pesten ültek össze br. Wenckheim József elnöklete alatt, majd 1833. június 17-én

260 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 378–384. 1843. május 4./8. Ennek gyakorlatára vonatkozóan nincs bővebb információnk, hiszen a tárgyat követő végzésben a szavazást nem tüntette fel a jegyzőkönyv.

261 Kállay, 1980. 29–30. A legtöbb családnál a családülésen való megjelenés a felnőtt férfitagok számára kötelező volt. A családülés összehívásához hatósági engedély csak az 1850-es évek elején kellett. Az engedélyt, amelyet az ülés elején felolvastak, a kerületi főispán adta ki. 1855 után újból engedély nélkül ülhettek össze a családok.

Pozsonyban gr. Bolza József vezetése mellett tanácskoztak arról, hogy a bírói zár alá vett jószágok elidegenítését hogyan lehetne elkerülni, a vagyont a családon belül tartani, és az egyre elégedetlenebb hitelezőket kielégíteni. A Stockhammer-részek megmentésére irányuló családi akció ellenére Stockhammer kénytelen volt birtokrészeit – ahogyan már fentebb említettük, az 1834. és az 1839. évben – kiárusítani, aminek köszönhetően a megye több köznemes családjá jutott a Harruckern-örökséghez tartozó birtokhoz.

Az új birtokosok természetesen nem ismeretlenek, és birtokszerzésük sem a véletlen műve. Példának okáért tekintsük meg Csepcsányi Tamás²⁶² esetét, aki a családgyűlések talán legnagyobb „haszonélvezőjének” tekinthető. Csepcsányi a családgyűléseken 1831-ben tűnt fel mint uradalmi fiskális. 1832-ben azonban már a Stockhammer-javak adminisztrátoraként szerepelt. Az 1833. évi pozsonyi gyűlésen is jelen volt mint gr. Stockhammer Ferdinánd és hitvese, gr. Stockhammer Johanna bírói zár alá vett javainak gondnoka. Végül 1838-ban Csepcsányi már nem is képviselőként, hanem tulajdonosként jelent meg a tanácskozásokon. Helyi birtokosként később nemcsak a különböző küldöttségek élére nevezték ki, hanem id. gr. Bolza József gyengélkedésének idején a tanácskozás elnökének is elfogadták. Következésképp míg az 1830-as években a gr. Wenckheim, gr. Bolza, gr. Esterházy, gr. Batthyány, esetenként br. Bedekovich, gr. Sztáray és a gr. Kárász család egy-egy tagja volt jelen a tanácskozásokon, addig az 1840-es évektől – tehát már a Stockhammer-birtokrészek eladását követően – Békés középbirtokos rétegének tagjai váltak a családgyűlés állandó résztvevőivé. A gyűlések magját tehát ekkor már Csepcsányi Tamás, Omaszta Zsigmond, Simay Kajetán, Beliczay József, Kosztolányi Péter és Hellebrandt János birtokosok képezték az állandósult családi képviselők és közös tisztek mellett. Természetesen a Pesten megtartott utolsó családgyűlésen ezek a birtokosok nem lehettek jelen, csak a nemzeti társaságok vettek részt rajta, és döntöttek a közös részek végső felosztásáról.²⁶³

262 Karácsonyi, 1896. III. 175.; Nagy I., 1858. III. 132.; Kempelen, 1912. III. 99.; Héjja, 2009. 252–253. *Csepcsányi Tamás* Turóc vármegyei nemesi család sarja (1791 k., Selmechánya) volt. 1812-ben tette le Pesten az ügyvédi vizsgát, majd 1813-ban költözött Békésbe. Fivérével, Boldizsárral együtt még ugyanebben az évben igazolta nemességét a megye előtt. Turóc (1818), Csanád (1825), Bihar, Arad és Csongrád (1828) vármegye táblabírája, Csanád vármegye aljegyzője (1813), tiszteletbeli ügyésze (1813–1825), majd az endrődi, gyomai (1814) és öcsödi uradalom fiskálisa (1814–1815), a gr. Stockhammer család teljhatalmú megbízottja (1817) lett. 1833-ban – br. Rudnyánszky Mihály pozsonyi halálát követően – országgyűlési követnek választották meg. Az országgyűlés 1836-ban a határvizsgáló választmány tagjai sorába vette be. 1836 októberében a büntető bíróság csabai járási elnökévé nevezték ki. 1839-ben felmentették gr. Stockhammer Karolina és Zsófia javainak zárgondnoki tiszte alól. Erőszakosság miatt több esetben indítottak ellene eljárást.

263 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 459–472. Az 1853. július 11-én és 12-én Pesten összehívott családgyűlés résztvevői: br. Wenckheim Terézia köröstarcsai birtokos; gr. Károlyi Lajos mint Trauttmandorff Józsefné, szül. gr. Károlyi Jozefa meghatalmazottja; gr. Károlyi György; gr. Apponyi Gyula mint gr. Apponyi Györgyné, szül. gr. Sztáray Júlia meghatalmazottja; gr. Wenckheim Antal mint özvegy gr. Wenckheim Ferencné, szül. gr. Pálffy Borbála meghatalmazottja; ifj. gr. Wenckheim József mint id. gr. Wenckheim József meghatalmazottja; gr.

Közös uradalmi szervezet

A Harruckern-örökösök közös uradalmi szervezete, közös tisztségei, közös részek irányításának mechanizmusa – a családgyűlések helyszínéhez, időpontjához és résztvevőinek formálódásához hasonlóan – az évtizedek során lassan és meglehetősen későn alakult ki, illetve mire kialakult, addigra annak fokozatos felszámolásáról döntöttek. A család közös gyűléseinek felépítése épp ezért kevésbé tagolt más családok tanácskozásának strukturájához képest.²⁶⁴

a) A „legidősebb atyafitól” a közös igazgatóig – a családgyűlések elnöke

A család fejének a familia legidősebb tagját tekintették, így a közös gyűlések során elsőként gr. Wenckheim József volt a család feje 1798 és 1803 között, akinek halálát követően az 1804. évi jegyzőkönyvben előkerült a kérdés,²⁶⁵ hogy kit bízzanak meg ezzel a poszttal a továbbiakban. A jegyzőkönyv ekkor még különösebben nem tért ki arra, hogy ez a cím valójában milyen feladattal jár, annyi azonban már ekkor bizonyos volt, hogy a legidősebb családtag a tanácskozások elnöke, kötelessége a levéltár fenntartása és a közjövendelmek gondviselése.²⁶⁶ Az osztálylevél értelmében megválasztásához minden tanácskozáson részt vevő családtag közös megegyezése volt szükséges, így a gróf halála után, 1804-ben br. Schröfl Ferencet bízták meg, aki a család senior tisztségét 1803 és 1806 között viselte. Schröfl megválasztása után nem sokkal, 1806. július 13-án meghalt, ezért a következő gyűlésen, 1806 októberében az „idősebb atyafi” személyének kérdése újra napirendre került.²⁶⁷ Ekkor közös megegyezéssel br. Wenckheim Józsefet választották meg, aki a senior kinevezést 1806-tól egészen 1830-ig viselte. Megválasztásakor röviden körvonalazták feladatait is.²⁶⁸ A legfőbb kötelezettsége a családi levéltár rendben tartása, anyagának gyarapítása, a perekhez szükséges iratok beszerzése és a perek költségeinek rendezése. A levéltár felügyelete mellett a jövendelmek kezelése és ellenőrzése is a feladatai közé tartozott, sőt meghatalmazást nyert arra, hogy a közös kasszát előzetes egyeztetés nélkül kezelhesse. A senior egyben

Wenckheim Rudolf; gr. Wenckheim Béla mint br. Wenckheim Józsefné, szül. br. Orczy Terézia meghatalmazottja; br. Wenckheim Viktor mint br. Wenckheim László meghatalmazottja; Fejérváry Miklós mint szül. Kárász Karolina meghatalmazottja; gr. Batthyány László mint Festetics Vincéné, szül. br. Wenckheim Franciska képviselője; Inkey József mint Inkey Zsigmondné, szül. gr. Batthyány Antónia meghatalmazottja; gr. Mitterovszky Vilmos; gr. Stockhammer Hermann; gr. Blanckenstein Károly.

264 Érdekes párhuzamként említhető, hogy Helmuth Feigl hasonló alsó-ausztriai uradalmi szervezetet ír le, mint az általunk bemutatásra kerülő. Vö. Feigl, 1988. 191–223.

265 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 99–100 1804. október 1./7.

266 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 106–108. 1808. március 18./4. Már az 1808. évi gyűlésen megerősítették, hogy az „idősebb atyafi” előzetes bejelentés nélkül a közös kaszából kifizetéssel élhet.

267 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 101–102. 1806. május 20./1.

268 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 101–102. 1806. május 20./2.

a család jogügyigazgató hatáskörét is betöltötte, azaz felügyelte a család közös pereit. Ezekről a családgyűlésen folyamatosan jelentést tett. Figyelemmel kísérte, hogy a perekhez milyen iratok szükségesek, illetve a családtagok jogvédelméről is gondoskodott. Kapcsolatot tartott a család ügyvédjeivel, azokkal levelezést folytatott, végül kiemelten foglalkozott a haszonbérleti ügyekkel.²⁶⁹

Wenckheim József 1830. március 1-jén Pesten halt meg, így gr. Bolza József 1830. április 10-én Szarvason kelt levele 1830. június 7. napjára hívta egybe a családot. Ezen a gyűlésen a nemzetségi tagok közös megegyezéssel és akarattal választották meg Bolzát a família seniorjának, a családi javak fenntartójának, az oklevelek gondviselőjének. A tisztséget egészen a közös gyűlések felosztásáig, 1853-ig bírta.²⁷⁰

A közös igazgató tisztségének szükségességét az 1826. évi családgyűlés alkalmával²⁷¹ ifj. Omaszta Zsigmond²⁷² vetette fel, aki a családgyűlések működésére vonatkozóan egy húszpontos javaslattal állt elő, amelyek közül csak a családgyűlés működésére vonatkozókat ismertetjük. Előadásának első pontja a birtokosok szavazatainak súlyozását érintette – annak módját nem részletezve –, a gyűlés viszont nem fogadta el javaslatát. Omaszta második pontja szerint a közbirtokosok többségének távolléte miatt a közös tiszteknek sokszor várniuk kell az elhatározásokra, épp ezért szükséges lenne egy birtokost megválasztani és olyan hatalommal felruházni, amely feljogosítja őt arra, hogy mind az igazgatási, mind a gazdasági pontokban utasítást adhasson a közös tiszteknek, megkerülve ezzel a közbirtokosok határozatainak állandó bevárását és a döntéshozatal elhúzódását. Javaslátának elfogadását követően gr. Esterházy Mihály elnöklése alatt Stachó János és Szombathelyi Antal fiskálist bízták meg az indítvány további kidolgozásával. A döntés ellenben majd csak 1832-ben született meg, és a birtokosok bizodalomát élvező, nemkülönben a megyében élő gr. Bolza Józsefet választották meg közös igazgatónak.²⁷³ A közös direktor instrukcióinak elkészítésére pedig a közös ügyvédet rendel-

269 Kállay, 1980. 34–35.

270 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 7./1.

271 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. július 25–28./14.

272 Karácsonyi, 1896. III. 191–192.; Héjja, 2009. 404–406. Omaszta Zsigmond (1801–1867) nemes-ségét Trencsén megyei bizonyoságlevele alapján 1832-ben hirdette ki a megye előtt. Hivatali pályafutását kancellistaként kezdte. Ügyvédi oklevelét 1820-ban szerezte meg Pesten, és már ebben az évben kihirdették Békésben. Ügyész (1821), szarvasi uradalmi ügyvéd (1826), a csabai uradalom (id. gr. Esterházy Mihály) ügyvédje (1830–1831), majd a csabai és szarvasi uradalmi ügyvédje (1834) volt. 1839-ben ideiglenes jelleggel gr. Stockhammer Karolina és Zsófia javainak zárgondnoki tisztjét ruházták rá. Ezenfelül 1845-ben a csabai epreskertekre felügyelő selyemtenyészési deputáció tagja lett. 1848–1849-ben a gyomai járást képviselte az országgyűlésen. A szabadságharc leverését követően – hűségnyilatkozata ellenére – minden ingó és ingatlan vagyonát zár alá vették. Az Omaszta-ügy 1850-ben a pesti haditörvényszék elé került, az eljárást azonban ebben az évben megszüntették. 1861-ben közfelkiáltással Békés első alispánjává választották meg. A megyei alkotmányos tisztikar tömeges lemondása miatt ugyanebben az évben meg is vált alispáni méltóságától.

273 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 204–219. 1832. október 2./3. II. pontja.

ték ki. 1832-től tehát a családgyűléseket a közös igazgató hívta össze, vezette le, és adott ki utasításokat a közös tiszteknek. A tisztséget Bolza a családgyűlések felosztásáig viselte, azaz az első és egyben egyetlen közös igazgatója volt a családgyűléseknek. Bár 1845-től több alkalommal fordult elő, hogy gyengélkedése miatt Csepcsányi Tamás közbirtokos elnöksége alatt zajlott le a tanácskozás. Az igazgatót természetesen a birtokosok vonhatták felelősségre, azonban egy esettől eltekintve nem érte panasz a direktori munkáját hivatali ideje alatt.²⁷⁴

b) Közös uradalmi fiskális

Az uradalmi fiskális a perek vitelét és az úriszék lefolytatását felügyelte. Hatáskörét a birtokosok, illetve a családgyűlés irányítása alatt gyakorolta. A birtokkormányzat két ügyvédi állomást tartott fenn: az egyiket Pesten, a másikat pedig a birtokok helyszínén, azaz Békésben. Omaszta Zsigmond 1826-ban előadott javaslata alapján az is kiderült,²⁷⁵ hogy a közös uradalom fennállásától kezdve 24 esztendeig mind a jogi, mind a gazdasági állapotaira külön személyek felügyeltek, de az utóbbi esztendőkből a két hivatal összeolvadt. A közös fiskális feladata tehát az uradalom jussainak fenntartása, a gyűléseken való részvétele, az úriszék megtartatása, az illető uradalom befolyásával a jobbágyok irányítása, az uradalom ellen folytatott perekbeni képviselőlet, a közös jövedelmekről való beszámoló készítése, akár törvényes, akár gazdaságbeli ügyekben való intézkedés, továbbá az előforduló sürgős esetekben a közös igazgatótól kapott jog birtokában való eljárás. Ezen a gyűlésen a közös fiskálisra tett javaslatot elfogadták, és közös fiskális hivatalában megerősítették Omaszta Zsigmondot,²⁷⁶ akit később Nagy Márton váltott.²⁷⁷

274 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 499–516. 1845. június 5./9. Boczkó Dániel, gr. Stockhammer Hermann megbízott képviselője tett panaszt, miszerint a közös igazgató 4000 forintot adott az 1843. évi tisztújítás támogatására. Boczkó a pénz helytelen felhasználását nehezményezte, és javasolta, hogy a családgyűlés döntsön a pénzek felhasználásáról, illetve korlátozzák a közös igazgató hatáskörét. A családgyűlés viszont védelmébe vette a közös igazgatót. Ez a panasz azért is érdekes, mert – ahogyan a későbbiekben a közös számadásokból is kiderül – a közös kassa rendre támogatta a Békés, sőt a Csanád megyében megtartott tisztújításokat is.

275 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. július 25–28./14.

276 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 204–209 1832. október 2./3. Az 1832-ben tartott gyűlésen újra helybenhagyták a korábbi rendelkezéseket. Omaszta Zsigmond a családgyűlések jegyzőkönyve szerint aktív szerepet vállalt a tanácskozásokon, valamint továbbra is fiskális maradt. Az utóbbi azért is különös, mert a közös számadásokban nem szerepel fizetése, így talán valamelyik család külön intézte járandóságát.

277 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. augusztus 25./4–5.; Héjja, 2009. 388. Nagy Márton 1808-tól élt Békés vármegyében. Körösladányi és mezőberényi uradalmi ügyvédként (1816–1833) tevékenykedett. 1816-ban tiszteletbeli megyei ügyésznek ajánlották. A főispáni kinevezés végül – a magánszolgálat teljesítése miatt – elmaradt. Bedekovich Ferenc csak ahhoz járult hozzá, hogy különleges esetekben vonják be ügyészi feladatokba. 1819-ben a megye táblabírájává nevezték ki.

Majd az 1830. évi jegyzőkönyvben tisztázták elsőként, hogy a közös perek hogyan oszlanak meg a két ügyvéd között. Ennek megfelelően a vármegegyében folyamatban lévő perek Nagy Márton, a Királyi Táblánál lévő perek pedig Röth Ignác fiskálishoz tartoztak.²⁷⁸ Mindkét ügyvéd feladata volt a közös igazgató tájékoztatása és a folyamatos jelentések készítése.²⁷⁹

Nagy Márton elhatalmasodó szembetegsége miatt később lemondott tisztségéről,²⁸⁰ így az ekkor már tíz éve az uradalom szolgálatában álló Salacz László követte őt,²⁸¹ aki az uradalom pereinek lefolytatása mellett a megye közgyűlésein is részt vett, valamint a megye előtt folyamatban lévő perekben való eljárás felügyeletét is rá bízta. Salacz a gazdasági és törvényes ügyek vitele mellett hosszú időn keresztül a jegyzőkönyv vezetője is volt. Salacz 1845. évi halála után Ursziny Andor vette át feladatait.²⁸²

A családgyűlés 1850-ben számolta fel a kettős ügyvédi állomást, és szüntette meg a megyei ügyvédi alkalmazást. Ettől kezdve a közös igazgatótól függetlenül, hogy a Pesten maradt közös ügyvédet bízta meg, vagy egy külön ügyvédet fogad fel az esedékes ügyekre.²⁸³ Az uradalom szolgálatában állt fiskálisok pályafutása alapján látható, hogy a közös adminisztrációban betöltött pozíciójuk nem előzmény nélküli, hiszen mindegyik fiskális korábban már

278 Héjja, 2009. 432. Röth Ignác Arad megyei aljegyző (1828) volt. Az 1828. évi tisztújítás alkalmával a főispán a megye táblabírájává nevezte ki.

279 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 7./4.

280 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. május 21./4. Nagy Márton lemondását elfogadták, majd nyugdíjként 160 ezüstdíjárt rendelték ki a közös kasszából annak reményében, hogy addigi tapasztalataival továbbra is segíti az uradalom munkáját.

281 Héjja, 2009. 436–437. Salacz László (1807–1846) Pesten tett ügyvédi vizsgája (1829) után hosszabb ideig volt megyei írnok, majd gyulai uradalmi alügyész 1830–1845 között. MNL OL P 418 A. I. 14. f. 156–188. 1826. május 26./5. Salacz Lászlót Nagy Márton helyére nevezték ki, aki június 1-jétől állt szolgálatba, fizetését 400 forintban állapították meg. Nagy iratait Röth Ignác jelenlétében adták át.

282 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 530–533. 1846. április 20./2. Salacz László halálát követően a családgyűlés Ursziny Andort bízta meg a jegyzőkönyv szerkesztésével. Omaszta Zsigmondhoz hasonlóan az ő fizetése sem jelent meg a közös számadásokban. Héjja, 2009. 498–500. Ursziny Andor (1814–Csaba, 1887) előkelő Gömör vármegyei család szülötte. A pesti ügyvédi vizsga letétele után Szarvason telepedett le, és itt ügyvédkedett 1840-ig. 1840-ben Stockhammer Hermann uradalmi ügyvédnek nevezte ki Csabára. Az 1836. évi úrbéri törvény alapján bekapcsolódott a legelőelkülönítési perbe. Később Trauttmansdorffné uradalmi ügyvédje (1844) lett. 1845-ben létrehozta Csaba mezőváros és az itteni birtokosság közt az örökváltsági és örökvételi szerződést. Az 1840-es évek végéig a közbirtokossági ügyek rendezésével foglalkozott. 1849-ben Csaba főbírájává választották. Hivatalt köztöttségei mellett aktív társadalmi életet élt: Omaszta Zsigmond oldalán a Csabai Casino létrehozásán munkálkodott. A szabadságharc leverését követően gazdasága vezetésének szentelte magát, továbbá a békesi esperesség (1857–1859), majd a csabai evangélikus egyház (1861–1864) világi felügyelője lett. Közéleti szerepet legközelebb 1861-ben vállalt, amikor Terényi Lajos lemondásával másodalispánná választották. Az állásáról azonban még ebben az évben lemondott. 1861-ben közreműködött a Békésvármegyei Gazdasági Egyesület létrehozásában, ahol alelnökké választották meg, ezt a méltóságát 1869-ig viselte. Emellett haláláig Csaba községi képviselő-testületének virilis jogú tagja volt.

283 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 535–544. 1850. június 6–7./4.

valamelyik örökös család szolgálatában állt. Innen pedig már csak egy lépés lehetett az örökösök közös dolgaiban eljárni az uradalmi pozíciók egyik legmagasabb fizetése mellett.

c) Közös uradalmi pénztárnok

A közös uradalmi pénztárnok feladatköréről és megválasztásáról jelen jegyzőkönyvek nem szólnak.²⁸⁴ A közös pénztárnok kiletét csak a közös számadásokból ismerhetjük, épp ezért e tisztség viselőiről is kevés információval bírunk. Az örökösök kassza „manipulánsaként” Krantyli Ferenc, Holik Bertalan, Paraszka János, Folkusházy József és Balla Károly dolgozott. Sajnos az első személyéről nem tudunk közelebbit. Holik Bertalan 1821-től szerepel a számadás készítőjeként 40 ezüstforint fizetéssel, őt az 1829–1830 közötti időszakra Paraszka János váltotta, aki korábban mezőberényi uradalmi kasznárként dolgozott.²⁸⁵ Folkusházy József 1831–1834 között készítette a közös számadásokat. A Nyitra megyéből származó családról és Folkusházy Józsefről sincs sok információnk, csak annyi ismeretes, hogy József 1833-ban igazolta magát a megye előtt.²⁸⁶ 1835-től egészen a végső felosztásig, azaz 1853-ig Balla Károly viselte ezt a hivatalt: kezdetben 100, 1846-tól 300, 1851-től pedig 400 ezüstforint fizetés mellett.²⁸⁷

d) Közös levéltáros

A közös levéltáros őrizte és megfelelő állapotban tartotta a családi levéltárat, rendezte és kezelte az egyre terjedelmesebbé váló családi és uradalmi iratokat, jegyzékeket (elenchus) készített, adatokat szolgáltatott azokról az ügyekről, amelyek a perekhez szükséges iratok megkeresése, az esetleges másolatok készítése miatt is lényegesek voltak. Az iratokat közvetlenül csak az igazgatónak vagy a közös ügyvéd(ek)nek adhatta ki. A család és az uradalom mindennapi ügyvitele miatt a levéltár kérdésével gyakran foglalkozott a csa-

284 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 154–188. 1816. július 1./10. Az 1816. évi családgyűlés a közös jövedelmek kezelése érdekében meghagyta, hogy a jövedelmek és a költségek kezelőjének feladata az urak járandóságait, a kocsmá, mézárszék, halászat, bolt, száraz- és vízimalmok, nádas tavak, üstök, puszták esztendőnként meghatározott árendáinak beszedése, majd azok elszámolásainak elkészítése. Kötelessége továbbá a közös épületek karbantartásának és a földesurak jussainak felügyelete. A befolyó pénzekből az úriszéki és az egyéb költségeket fedezték a családgyűlés igazgatójának ellenjegyzése mellett.

285 Héjja, 2009. 412. A család a nemességét nem tudta kétségbevonhatlan módon igazolni a megyében. Fia, János ügyvédi vizsgáját követően a megye tiszteletbeli alügyésze lett.

286 Héjja 2009. 279. MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 254–258.; Dobszay, 2010. 35. Jeszenszky Ferdinánd visszaemlékezésében említi egy „Tolkusházy deákot”, akinek jegyvesével a szoba sarkában hempergett. Tolkusházy valószínűleg a Folkusházy vezetéknevű elírása lehet.

287 Héjja, 2009. 216. Balla Károly 1836 előtt költözött Bars megyéből Békés megyébe, és még 1848 előtt 113 hold földet szerzett Szarvason. Később Szentetornya délnyugati részét is megvette, amelyet részenként továbbadott az Orosházáról kitelepülő földműveseknek.

ládgyűlés, így annak helyét, a levéltáros személyét és javadalmazását is a családtagok határozták meg. Ennek megfelelően az utasítást az idősebb atyafitól, valamint a családgyűléstől kapta a hivatalban lévő levéltáros.²⁸⁸ A családi költségvetés tanúságai szerint a tisztséget Hendrey Pál,²⁸⁹ Belánszky László,²⁹⁰ Röth Ignác²⁹¹ és Gedeon Gábor²⁹² viselte.

e) Közös uradalmi földmérő

A földmérő alkalmazásáról azért kell külön szólni, mert a családgyűlések állandó tagjává vált. Nem véletlenül, hiszen a családok közötti birtok- és legelőfelmérések, elosztások miatt munkája és jelentése elengedhetetlen volt a birtokosok irányába. Később a házhelyek kiosztásánál, a település belső regulációjában, a vizek szabályozásában és a Körös-csatorna kiépítésében is segítségére volt a birtokosoknak. A megnevezett földmérők Fejérváry Miklós, Augusz Imre,²⁹³ Hammer Jakab²⁹⁴ és – egyben a családgyűlések utolsó pénztárnoka – Balla Károly voltak. A közbirtokosság felosztására és a közös uradalom felszámolására hivatkozva 1846-ban az uradalmi mérnöki hivatal megszüntetéséről is döntöttek, valamint ezzel együtt a közös hajdúállomást is felfüggesztették.²⁹⁵ Miután a földmérői munkák eseti jellegűek voltak, fizetésük nem

288 Más uradalmi szervezetek levéltárosai kapcsán vö. Kállay, 1980. 67–70.

289 Héjja, 2009. 320. Hendrey Pál Arad megyei biznyságlevelét és ügyvédi diplomáját 1798-ban mutatta fel a megye előtt. Közzolgálatát Arad vármegyében kezdte, majd 1798-tól a Harruckern családtagok uradalmi levéltárnoka és a gyulai uradalom ügyvédje lett 1808-ig.

290 Héjja, 2009. 253. Belánszky László br. Wenckheim József titkára (1805) volt. 1805-től kancellistává nevezték ki az országgyűlési követek mellé, majd nádori fiskális (1825) lett. MNL OL P 418 A. I. 14. f. 50–58. 1808. március 18./2. A leköszönő Hendrey Pál élete végéig – szolgáltatának jutalmául – 200 forintnyi nyugdíjat kapott, ugyanaddig Belánszky László levéltáros esztendei fizetését 600 forintban állapították meg.

291 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 499–516. 1845. június 5./1. Röth Ignác 1843-ban hirtelen eltűnt, ezért Gedeon Gábor táblabíró és ügyvédet nevezték ki a helyére. Wenckheim Viktor Röth eltűnését követően a levéltári iratokat azonnal lepecsételtette, nehogy addig is idegen kezekbe kerüljenek.

292 Héjja, 2009. 308. Gedeon Gábor Bihar vármegyétől nyert nemesi biznyságlevelét 1839-ben hirdette ki. Az ügyvédi oklevelét 1834-ben mutatta be a békési rendek előtt. A főispán 1835-ben tiszteletbeli alügyésszé, később Atzél Antal 1836-ban Békés vármegye táblabírájává (1836–1841) nevezte ki. Öcsödi uradalmi (1839), királyi fiscus (1838–1839), később pesti ügyvéd (1847).

293 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./24.; Karácsonyi, 1896. III. 213.; Nagy I., 1857. I. 75.; Kempelen, 1911. I. 182.; Héjja, 2009. 212–213. Augusz Imre 1836-ban mutatta be a pesti egyetemen kiállított földmérői diplomáját. Gyakorlati idejét a Békés vármegyei Fehér-Körös és a Bihar vármegyei Berettyó szabályozása körül töltötte, később uradalmi mérnök (1838) lett.

294 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 358–372. 1843. május 4./1. Augusz Imre halála után Hammer Jakabot választották meg, fizetése 200 ezüstforint volt.

295 MNL OL P 418 A. Fasc. P. f. 518–528. 1846. április 20./14. A közös mérnök nyugdíja 100, a közös hajdú pedig 60 ezüstforint lett, amit a közös pénztárból fizettek.

szerepelt az állandó kiadást jelentő illetmények között, hanem az egyéb kiadások között regisztrálták őket.

f) Közös uradalmi hajdú

A közös hajdú poszt felállításának gondolatát úgyszintén az 1826. évi családgyűlés alkalmával vetette fel Omaszta Zsigmond,²⁹⁶ aki szerint a közös katoná – a birtokosok által meghatározott ruhában járva – a közös jövedelmek beszedését segítené, a visszaéléseket felfedné, az építéseket felvigyázná, a közös jobbágyokat munkára fogná, egyszóval a közös fiskális segítségére lehetne. Omaszta meglátása szerint a tisztség fenntartása nem kerülne a birtokosok számára több pénzbe, hiszen ennek hiányában a fizetendő beszedése elmaradhat, tehát a tisztség létrehozása díjazása ellenére is jövedelmet termelne. A birtokosok elfogadva Omaszta javaslatát két hajdú felállítását rendelték el, megállapítva fizetésüket és öltözéküket, a legfőbb feladatuknak pedig a közös jövedelmek beszedését állapították meg. Az alkalmazás megszüntetéséről 1846-ban határoztak,²⁹⁷ de a számadásokban az uradalom szolgálatában álló hajdú juttatása 1853-ig szerepelt a fizetések között.

A családgyűléseken előforduló témák

A családgyűlés illetékessége igen sokrétű volt, azaz hatásköre nemcsak a család közös ügyeire, hanem a közös ingatlan- és pénzvagyonra, ezzel összefüggésben az úrbéri és kegyúri ügyekre, a közös perekre, a jogszolgáltatásra és családi levéltárra is kiterjedt. A családgyűlés jogkörét – magánigazgatási szerveről lévén szó – jogszabályok nem szabályozták, így felügyeleti szerve sem volt, azaz az ellenőrzést is a család maga gyakorolta.²⁹⁸

A közös jószág és annak szerepe a kor hiteléletében

A család közös javainak igazgatása, a jövedelmekről készült számadások felülvizsgálata a nagybirtokkormányzat legjobban szervezett és ellenőrzött ágazata, és egyben a családgyűlés egyik legfontosabb feladata volt. A közös javak kétféle módon jöhettek létre: a családtagok a közös kiadások fedezésére birtokaik bizonyos részét közös jószágnak minősítették, vagy egyáltalán fel sem osztották azt.²⁹⁹ A befolyó közös jövedelmekről számadást kellett készíteni, amelyet a családgyűlés előtt igazolni is kellett. A pénztár állapotának bemuta-

296 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. július 25./14., f. 518–528. 1846. április 20./14.

297 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. július 9./20.

298 Kállay, 1980. 36–37. A családgyűlés ügyeit Kállay felsorolása alapján rendszereztük, a továbbiakban ennek mentén taglaljuk a Harruckern-családgyűlésen előforduló tárgyakat.

299 Kállay, 1980. 37. Ezen a ponton hasonlóságot mutat más nemesi közbirtokosság közgyűlésével.

tása, az egész esztendőbeli számadás a hozzá tartozó oklevelekkel, jövedelmek és költségek kivonatával történő alátámasztása a közös igazgató hatáskörébe tartozott, aki a közös javak számadásait minden családgyűlést megelőzően az érintett családtagoknak megküldte. A számadás készítője pedig csak abban az esetben kaphatta meg fizetését, ha azokat a családgyűlésen helybenhagyták.³⁰⁰

Ahogy a közös jószágokról benyújtották és folyamatosan ellenőrzésük alatt tartották a számadásokat, úgy a közös javak, illetve részek elzalogosítása, elidegenítése sem történhetett meg a családgyűlés hozzájárulása nélkül. Azaz a közös jövedelmek felosztásáról, a felosztási kulcsokról a család döntött, valamint a javak, jövedelmek felmérését is elrendelhetette a jobb igazgatást szolgálva. Gyakran előfordult az is, hogy a közös javakat nem maga a család kezelte, hanem bérbe adta, de ezen bérleti ügyekről úgyszintén a családgyűlés határozott. A bérlet tárgya pedig lehetett akár maga a közös jószág, akár a regáléjövendelmek.³⁰¹

Az 1798. esztendei felosztástól kezdve a Harruckern-örökösök közös akarata volt a közös jószág gyarapítása és fenntartása, amit az 1808. évi családgyűlésen meg is erősítettek.³⁰² Következésképp a felosztást követően közös jószágként maradt fenn a gyulai és a székudvari malom, Csorváson 4690, Kis-Apácán 2905, illetve Bélmegyeren 532 holdnyi pusztarész.

Az 1801. évi tűzvész után megmaradt, a közös jószág részét képező gyulai és székudvari malmokról az 1804. évi családgyűlésen döntöttek. Az ekkor meghozott határozat szerint, amíg a megyéhez felsőbb végzés nem érkezik, addig a gr. Wenckheim család kezelése alatt maradnak a malmok esztendei haszonbér fizetése mellett.³⁰³ Majd 1806-ban a család úgy látta, hogy tanácsosabb lenne a gr. Wenckheim-ágnak a székudvari vízimalmot átengedni, mint annak közös birtoklásából adódó kellemetlenségeket tovább viselni, főként hogy az uradalom azt újjáépítésre sem tartotta érdemesnek. A gyulai malmot így lebontásra, a székudvarit pedig jövedelmeivel együtt eladásra ítélték. Az utóbbit 1808-ban a gr. Wenckheim-ág örökösének birtokába bocsátották 7200 ezüstforint értékben, amely összeg a közös kasszába került.³⁰⁴ Később a vizek szabályozásával foglalatосkodó királyi bizottság a székudvari malom meg-

300 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 67–70. 1812. július 22./7. f. 102–112. 1816. július 9./15. A számadásokat maguk a családok vagy azok képviselői is számonkérték. Bujanovits Ágoston és Udvarnok Jajos elpanaszolták, hogy az adminisztrációs számadásokat még nem mutatták be, tehát a Károlyi árvák nem látták azt 1813-tól kezdve, ezért a felmutatásukat kérték.

301 Kállay, 1980. 40. A családgyűlés hatásköre volt a bérlőt ért veszteség esetén a haszonbérleti díj mérséklése vagy elengedése. MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. május 21./17. Például 1838-ban szárazság és jégeső miatt a csorvási puszta bérleti díját mérsékelte a Harruckern család. MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. május 21./8. Egy másik eset szerint a csorvási puszta haszonbérletének felét elengedték az 1837. évi jégeső okozta pusztítás miatt.

302 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 50–58. 1808. március 18./3.

303 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 22–32. 1804. május 2. és 10./1.

304 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 33–37. 1806. október 1./4., 1808. március 8./1.

szüntetését rendelte el, így a családgyűlés gr. Wenckheim József kármentesítését határozta el. Ennek megfelelően a malom lebontását követően Wenckheim kívánsága szerint a korábbi kötelezvényt visszakapta, tartozását és a tőkepénzekből járó kamatok megfizetését megszüntette irányában a család.³⁰⁵

A gyulai és a székudvari malom elbontását követően a kis-apácai és a csorvási pusztákra szűkült az örökösök közös vagyona,³⁰⁶ amelyek haszonbérbe adásáról már az 1804. évi családgyűlésen tárgyaltak. Ennek értelmében a közös puszták kibérlésének közakarata szerint kellett végbemennie, ahol is a megbízott tisztek előre összeülve, a helyi körülményekhez igazítva határozták meg a bérlésének pontjait, majd írásban lefektetve aláírásukkal hitelesítették azt. A szerződések másolatát pedig mindegyik érdekelt tisztnak magánál kellett tartania.³⁰⁷ A kis-apácai pusztára bérbeadásáról az 1812. évi gyűlésen döntött a család. Az uradalom kiszabott rendelkezéseit követve ekkor a csabaiak vették bérbe.³⁰⁸ A közös puszták bérletét 1830-ban összeült család újraszabályozta, azaz a bérlet lejártá előtt negyedévvel a bérlés lehetőségét ki kellett hirdetni. Az árverést minden esetben Szarvason kellett megtartani, és az ily módon megkötött szerződések három évre szóltak. A közös pusztára bérlete

305 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112 1826. május 21./10. és 13. Nemkülönben Wenckheim Józsefet a fás-melléki pusztán bitangolás, illetve a bélmegyeri pusztán a szomszéd birtokosok által tett gátak miatt tetemes károk érték.

306 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 7./5., MNL OL P 418 A. I. 14. f. 499–516. 1845. június 5./11. A Csabához tartozó bélmegyeri jószággrészt a Wenckheim család birtokában hagyták. A bélmegyeri pusztára a Wenckheim családnak mind a grófi, mind a bárói ágát megillette. Az 1801. évi rendelkezés értelmében egyenlő joggal bírták azt, épp ezért a pusztára birtoklását illetően gr. Wenckheim Józsefet és br. Wenckheim Teréziát barátságos egyezkedésre utasította a család 1845-ben.

307 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 22–32. 1804. május 2. és 20./3.

308 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 67–70. 1812. július 22./4. és 6. A családgyűlés elrendelte, hogy az apácai pusztára egy része minden évben ugaron maradjon, a gyepek egy részét pedig évente fel kellett szántani, és ezt évről évre felülvizsgálták. A közös jószág ekkor megadott értéke 107 192 forint volt. Jankovich–Erdmann, 1991. 580–581., 736. A bérletrendszer korszakunkban folyamatosan jelen volt. Kezdetben munkaerő- és értékesítési nehézségek miatt adták bérbe a pusztákat. A „közteherviselésével nem járó” pusztabérletek használata általában előnyös volt a bérlőre nézve is, mivel az úrbéri szolgáltatásoknál kedvezőbb feltételeket jelentett. A bér- vagy árendaföldek szoros értelemben nem viselték magukon az úrbériség jegyeit, de azáltal, hogy megszakítás nélkül birtokolták, a birtokok szerves részét képezték. A pusztabérletek annyira összekapcsolódtak az árendáló népességgel, hogy az 1845-ben megkötött örökváltásági egyezség értelmében egy részük átment a bérlőközösség tulajdonába. Csaba az 1770-es évektől hol egyszerre, hol részenként bérelte a gerlai, a bodzási, majd a kígyósi és az apácai pusztát az uradalomtól. A csabai földesurak által kezdeményezett reguláció azonban egyre nehezebbé tette a bérlésüket. Az 1816. évi szabályozás csökkentette a bérelt területeket, illetve több bérletet vett a községtől. A kezdeti időben Csaba magától értetődően kapta használatra a pusztákat, majd a napóleoni háború okozta konjunktúra emelte a földek árát, és a birtokosok is kezdték kiépíteni saját birtokaikat, így tehát annak adták bérbe, aki a legtöbbet ígérte értük. Így 1816 után Csaba továbbra is bérelte a gerlai, a szentmiklósi, a csákói vagy az apácai pusztát, de rendre rászorult a kamarai puszták bérletére is. Az esztendőnkénti és holdankénti megszabás szerint pénzben fizettek a bérlet után. Vö. Kovács Á., 184., 187–188.

után járó árendát a család tisztviselői szedték be, amely a közös pénztárba került.³⁰⁹

A közös jószágokat leginkább az azokból származó jövedelmek miatt tartották fenn, hiszen ezekből a bevételekből a közös költségeket pótolhatták, vagy a közös kasszában maradó összegekre törvényes kamatokat kérve kölcsönt nyújthattak. Mindezek lebonyolítására – a közös jövedelmek kezelésére és a költségek rendezésére – közös pénztárt létesítettek. A családgyűlés így rendelkezett a közös tőkepenzek és azok kamatjainak befizetéséről, a kamatpénzekkel elmaradó családtagok felszólításáról, vagy épp az esetleges haszon felosztásáról. De ahogyan a bérletek fizetése, úgy a kamatok törlesztése és a kölcsönök felvétele sem volt zökkenőmentes a családon belül. Az 1830. évi családgyűlés elé terjesztett kimutatásból például kitűnik, hogy a közös kasszába érkező kamatokat nem fizették rendszeresen. Ezért – visszautalva az 1828. március 27-én tartott családgyűlés jegyzőkönyvében foglalt határozatra³¹⁰ – a késedelmes törlesztőket meg kellett inteni. Amennyiben a felszólított birokosok az intést követően egy esztendő alatt sem fizették le a hátralévő kamatokat, akkor a családgyűlés feje, a legidősebb atyafi pert indíthatott ellenük. Jelen ismeretünk szerint viszont erre nem került sor a familián belül.³¹¹

A tapasztalatok szerint nemcsak a kamatok lefizetése, hanem a hitelezés is komoly problémákat vetett fel, ugyanis több családtag nagyobb összegeket kölcsönzött, míg más családtagok keveset, vagy épp semmilyen kölcsönben nem részesültek. Azaz a családtagok által felvett pénzek a birtokarányokhoz képest is komoly aránytalanságokat mutattak, valamint egy-egy családtag nem fizetése tetemes adósságot is eredményezhetett.³¹² Ezért a család elhatá-

309 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 7-én Wenckheim Ferenc az „idősebb atyafihoz” intézett levelében javaslatokat tett a puszták bérlésére vonatkozóan, amely később a család határozatában is visszaköszönt. Javaslatára szerint, mielőtt árendába bocsátanák a földeket, előtte a környéken élő birtokosoknak adják tudtára, hogy mikor történik a licitációjuk. A tartandó licitáció határnapját pedig a szomszéd helységeken is hirdessék ki. A meghirdetése helye mindig Szarvason, az „idősebb atyafi” lakásán legyen, távolléte esetén a fiskális jelenlétében történjen. A közös pénztár javára szolgál, ha a három évre kötött szerződésbe foglalják a bérlet körülményeit is. Leginkább arra kell törekedni, hogy az árenda „öregedjen”, a licitáció minden részrehajlás nélkül menjen végbe, az árenda összege ne csökkenjen, valamint a tisztviselők pontosan szedjék be a kijelölt határnapig a bérleti díjat.

310 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 189–198. 1828. március 28./3.

311 Ezt jelezheti, hogy egyfelől a családi fenyegetés ellenére nem került sor behajtásra, másfelől egyelőre nem bukkantunk erre utaló iratanyagra.

312 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. július 7./1. Stockhammer Ferdinánd például a bírói zár alatt lévő javai és egyéb terhei miatt nem tudta fizetni a kamatokat, ezért hat esztendőre kérte fizetésének elnyújtását. Kérését a gyűlés elfogadta, így esztendőről esztendőre vállalta a kamatok lefizetését. Amennyiben Stockhammer nem teljesítette volna tartozásait, akkor perbe is foghatták volna, de a család ezen esetleges lépéséről nincs információnk. MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. május 21./7. A kölcsönpenzek kivizsgálására gr. Esterházy Mihályt, Stachó Jánost és Olsavszky Györgyöt kérték fel. A vizsgálat után elhatározták, hogy a családok közül a továbbiakban a Károlyi és a Wenckheim családok részesülhetnek csak kölcsönben. A számadások tanúsága szerint ennek betartására sem került sor.

rozta, hogy ezek után a közös kasszából csak azok a családtagok vehetnek fel kölcsönt, akik eddig kisebb összegű kölcsönrel bírtak, vagy még egyáltalán nem fordultak a családhoz. A nagyobb összeget kölcsönzők és/vagy a kamatokat sem fizetők felé történő hitelezést a továbbiakban kerülni kívánta a família. Ennek ellenére a hitelezések összesítő táblázatában továbbra is azt láthatjuk, hogy a család ennek a határozatának nem tudott érvényt szerezni, azaz adósságaik ellenére továbbra is minden családtag további kölcsönhöz juthatott, de ennek közelebbi oka egyelőre nem ismeretes.³¹³

De vajon miért kaptak elsősorban az atyafiak kölcsönt, ha azok kamatjával, illetve visszafizetésével mégis rendre elmaradtak?³¹⁴ A kapitalizmusban a kamatnak ösztönző hatása van mind a megtakarításra, mind a beruházásra. A rendiségen alapuló berendezkedésben a kamatok ilyen téren jelentkező hatását nehezebb számba venni, leginkább azért, mert a tényleges kamatokról kevés információval bírunk. A szakirodalomból és különösen Tóth Tibor munkájából azt tudjuk meg,³¹⁵ hogy az intézményi – azon belül is az egyházi és alapítványi – hitelezés hajlamosabb volt olcsóbb kölcsönt adni, azaz 5%-os kamattal kínált hitelt. Az olcsóbb hitelnek azonban ára van: Tóth szerint ezzel kapcsolatban egy másik aspektust is ki kell emelni, mégpedig a „kamatok járulékos elemekkel” való megnövelését. Egy zálogos szerződés sok esetben nemcsak a pénzügyi műveletre vonatkozott, hanem tartalmazhatott például erdőhasználatra vonatkozó kitételeket is, és ezeken keresztül a kölcsön tényleges ára jócskán meghaladhatta az 5%-ot. Vagyis lehetséges, hogy az alacsonyabb kamat valóban kedvezményt jelentett, de ugyanígy azt is jelezhetette, hogy egyéb üzleti szempontok játszottak szerepet a tranzakcióban, és a kamatok mellett más tényezők éppen hogy megemelték a terheket. Kedvezőbb konstrukciójú szerződés azonban nemcsak intézményi, hanem személyes hitelezések esetében sem kizárt. De hogy valóban kedvezményes megállapodásokról vagy a kedvezményes kamatok mögött megbújó többletterhekről van-e szó, azt az esetek többségében nem lehet egyértelműen megállapítani.

Esetünkben viszont talán megengedhető az a feltételezés, hogy nem a megtérülés és a haszon volt az elsődleges szempont, hanem a családtagok közötti valamiféle segítségnyújtás szándéka, esetleg a befektetés aspektusa sejthető a családgyűlés határozata mögött. Azt sajnos nem tudjuk utólag meg-

313 A kölcsönnyújtás a családtagokon is túlnyúlhatott, hiszen a közös igazgató más nagyobb vagyonnal bíró idegeneknek is kölcsönözhetett. A Bodoky Mihály földmérőnek nyújtott hitelen kívül azonban nem tudunk családon kívüli hitelezésről a közös kassa terhére. A hitellekről minden esetben a közös igazgató döntött, nem véletlen, hogy a közös kassa helyszíne – az igazgató kezelése és lakhelye révén – Szarvas városa volt. Ennek megfelelően minden esztendőben kimutatásban közölte, hogy kinek és mennyi pénzt adott kölcsön a közös kasszából, illetve a közös jószágokról szóló számadásokat a két illető, békési és gyulai uradalomnak is megküldte. Lásd még az 538. lábjegyzetnél.

314 A következő hitelezést érintő elemző részek Somorjai Szabolcsnak köszönhetőek, miután egy közös tanulmány erejéig lehetőség nyílt a közös gondolkodásra. Lásd Somorjai–Szilágyi 2018.

315 Kornai, 2015. 930.; Tóth T., 1979. 36.

állapítani, hogy a családtagok hogyan értelmezték ezt a kérdést, de azt igen, hogy a korszakban a hitelezés már egyértelműen elfogadott és bevett gyakorlat volt, illetve bizonyos esetekben a likvid tőke egyik lehetséges befektetési lehetőségének számított. A már a 17. század során törvényben maximalizált 6%-os kamat igen vonzó járadéknak tűnt, és miután a korszak a mezőgazdasági termelés bővítésén kívül más lehetőséget nem biztosított, ezért egyre többen nyújtottak hitelt, egészen pontosan egyre több hitelnyújtóról tudunk a betáblázások, vagyis az adósságok megyei és városi dokumentálása alapján.³¹⁶ Sőt mi több, ekkoriban már nemcsak a nagybirtokosok és a különböző intézmények kölcsönöztek pénzt, hanem egyfajta demokratizálódás is tapasztalható, jelentősen megnőtt ugyanis a magánszemélyek súlya ezen tevékenységi körben.

A Harruckern-örökösök mind vagyonuk, mind társadalmi státuszuk alapján ahhoz a réteghez tartoztak, amely számára egyáltalán nem volt új dolog, hogy nagyobb összegeket kölcsönöznek, illetve hiteleket vesznek fel. Ennek ellenére a közös pénztárban felhalmozódó megtakarításokkal nem kapcsolódtak be az egyre dinamikusabb magyarországi hitelpiac életébe, a kamatokból és befizetésekből képződő összegeket inkább saját maguk használták.³¹⁷ Természetesen ez nem zárta ki, hogy magánemberként bármelyikük kölcsönözzen nem családtagoknak, de a közös pénzek nem kerültek be a piac vérkeringésébe.³¹⁸ Ez alapján azt vélhetnénk, hogy a családi szempontok és kötelek fontosabbnak bizonyultak számukra, mint egy esetleges nagyobb haszon ígérete. Csakhogy azok a kamatlábak, amelyek kiszámolhatók a családgyűlési iratok alapján, egyértelműen 6%-osak, vagyis a családtagok közös kasszája pontosan a piaccal megegyező, a legálisan szedhető legmagasabb áron nyújtottak kölcsönt az atyafiaknak. A várható bevételt nézve így semmilyen rokoni szempont nem fedezhető fel, holott más példákból ismert, hogy a családtagok közti kölcsönzések során kedvezményes kamatozás is elő-

316 A szakirodalom jelentős része biztosra veszi, hogy a valós kamatok valójában jócskán meghaladhatták a 6%-ot, ebből következően az uszorát is jelentősnek tekinti. A kérdés kapcsán felmerülő bizonytalanságok és a források, illetve az alap kutatások hiánya miatt a 6%-ot tekintjük mérvadónak.

317 Erről bővebben A „*családi bank*” – a közös pénztár mint hitelszervezet című fejezetnél.

318 Ezen a ponton röviden érinthető a korabeli tőkeakkumuláció kérdése is. Ha egy jelentősebb korabeli tőkeképző intézmény, esetünkben a Harruckern közös birtokok kormányzata a befolyó jövedelmeket csak egy szűk körben, azaz a saját családon belül hajlandó kölcsön formájában kihelyezni, akkor joggal következtethetünk arra, hogy jelentős összegek nem kerültek be a hitelezés folyamatába. A betáblázási adatokból más családok esetében az megállapítható, hogy attól még, hogy az adott kölcsönügylet egy familián belül zajlott, a jegyzőkönyvekbe bekerülhetett a szerződés, tehát a rokoni kötelek dacára (vagy talán bizonyos esetekben éppen azért) a hivatalos biztosítást is igénybe vették. Fentiek adhatnak némi fogódzót ahhoz, miért tűnhetett a kortársaknak és az utókoroknak egyaránt elmaradottnak vagy erőtlennek a korabeli hitelezés, gátolva ezzel a beruházások megvalósítását is. Ugyanakkor a családon belüli hitelezés mégiscsak forrásokat biztosított bizonyos beruházásokhoz, vagyis annak ellenére, hogy nem került ki a „piacra”, hitelezési szerepét betölthette.

fordulhatott. Mindez arra utal, hogy a kamatok esetében nem számítottak a rokoni szálak, másrészt egy másik szempontból nagyon is fontosak voltak: hiszen a közös kasszából csak az atyafiak juthattak kölcsönhöz, külsősök nem. Vagyis azt a pénzforrást, amelyet a közös birtokok jelentettek, nem kívánták mások számára is elérhetővé tenni, csak és kizárólag az érintett rokonságnak. Hiszen ha tőlük is 6%-ot kérhettek, és ha mindig volt is olyan igénylő a családon belül, akinek kamatra lehetett kiadni a pénzt, akkor miért is akartak volna külsősökkel üzletelni? A közös kasszában ugyanis volt egy rendkívül nagy előnye: az elérhetősége a családtagok számára. A családtagok pontosan tudták, hogy számíthatnak rá, számolhatnak vele, mert jóval megbízhatóbb és kiszámíthatóbb, mintha a piacról kellene hitelhez jutniuk. A korszak hitelezésének egyik sarkalatos pontja volt a hitelhez jutás bizonytalansága és nehézsége: a számtalan kisebb-nagyobb hitelező összességében még talán képes is lett volna a felmerülő hiteligények kielégítésére, de ezen hitelek nehéz elérhetősége nem tette ezt lehetővé. Egész egyszerűen olyan mennyiségű információt kellett volna kezelni, amit a korabeli közvetítői adottságok (például az 1810-es évektől már biztosan színre lépő alkuszok) nem tettek lehetővé. Így jelentősen megnehezítette a kölcsönhöz való hozzájutást, hogy nem volt egyszerű azon források megtalálása, amelyekből a szükséges összeget a tőkerevágók megkaphatták. A családgyűlés az 1830-ban bevezetett korlátozásokkal pontosan ezt a megbízhatóságot és kiszámíthatóságot igyekezett fenntartani és megerősíteni, hiszen amennyiben a közös kassza nem tudta volna teljesíteni a fenti elvárásokat, megszűnt volna a privilegizált helyzetük, és kénytelenek lettek volna egyéb hitelforrások után nézni. Csakhogy a külső forrásoknak jóval magasabb lett volna a tranzakciós költségvonzata: vagyis a kölcsönök, ha nem is a kamatok révén, de drágábbá váltak volna.

A hitelezés fontosságát, ellenben a közös jószágokból történő – főként a családtagok számára történő – kölcsönnyújtás, illetve azok családi kasszában kívüli – főnemesektől, nemesektől, közrendűektől vagy községektől történő – hitelezése kiemelendő. Ez a hitelezési gyakorlat egybevág az ebben a témában született korábbi kutatások megállapításaival, miszerint a rendi hitelezés alapvetően magánszemélyi hiteleket jelentett, ellentétben a későbbi hitelgyakorlattal. Ekkor már nemcsak a főrendek, hanem a nemesek és a közrendűek körében is aktív hitelélet folyt, azaz a hitel vagy hitellehetőség rendelkezésre állt,³¹⁹ de ahogy a közös kassza mérlege is mutatja – amelyet a későbbiekben

319 Jankovich–Erdmann, 1991. 625–627. Példának okáért Csaba rendre adott kölcsönöket: a borbírák kocsmákból befolyt összegeit időnként kiadták kamatra, főként a kereskedelembe aktív értelmiségieknek, mint Omaszta postamesternek vagy Petrovszky jegyzőnek, vagy egy-egy megszorult birtokosnak, például Stockhammer Ferdinándnak. Sűrűn használt forrást jelentett Csabán az árvák pénztőkéje is, ahol a vagyont pénzzé tették, és a gyám ellenőrzése mellett kiadták kamatra. A pénzforgalomból sem hitelnnyújtóként, sem hitelért folyamodóként nem maradtak ki a csabai nemesek, birtokosok és honoráciorok, sőt a parasztek egymás közti hiteleiről is lehet tudni, bár ezekről ritkábban van forrásunk. Ruttkay Sámuel nemes például a helyi csizmadiának hitelezett, míg maga egy veszprémi csapómes-

részletesen is tárgyalunk –, a visszafizetések nagyrészt nem vagy igen hullámzóan teljesültek, továbbá az éves kamatok rendezése elenyésző volt a családi kassa kintlévőségének mértékéhez képest. Az egyre ritkább visszafizetések, valamint a gyakoribb kitáblázások egyértelműen jelzik a nemesség eladósodását. Ez a hagyományos kölcsönzési struktúra az 1840-es évekre roppant meg, azaz a magánhitelezés lényegében nem a hitelhiány, hanem a kitáblázások csökkenése miatt dőlt be.³²⁰

Kisebb királyi haszonvételek a közös birtokrészekben

Miután a – közös földesúri jogokból származó, jövedelmet képező – kisebb királyi haszonvételekről, regáléjövodelekről való rendelkezés a családgyűlés jogkörébe tartozott, hiszen a család vagy maga kezelte, vagy bérbe adta azokat, miután jelentős hasznuk származott belőle. Épp ezért a birtokormányzat fontos feladata volt ezen jogok felkutatása, védelme és gyakorlása,³²¹ így leggyakrabban a kocsmáltatás, az italmérés és a mészárszék bérbeadásáról vagy a kisebb bérleti ügyek – boltnyitás, sóárulás – kérdéséről tárgyaltak. A szóban forgó regálékról azért is érdemes bővebben szólni, mert ezek bérbeadása a vállalkozói tevékenység kezdetét is jelentette, ilyen értelemben pedig a kereskedelem történetéhez jelentenek adalékot.

A kisebb haszonvételek bérletének a lehetőségét minden esetben újságban is meghirdették, majd a bérbeadást követően is figyelemmel kísérték és gondozták a bérletet. A szerződés értelme szerint általában a megkötéstől számítva több esztendőre kötötték meg, de az árendát évenként kellett megfizetni. A bérbeadások a családgyűlés igazgatójának felügyelete alatt zajlottak, 1838-tól pedig a közös ügyvédre bízta azok ellenőrzésével és az árenda beszedésével együtt. Bár a kisebb haszonvételek közös rendszabásának az igénye felmerült, végül a nehézkes alkalmazása miatt nem tették köztanácskozás tárgyává.³²²

tertől kölcsönzött pénzt. Beliczay József birtokos is nemegyszer adott kisebb kölcsönöket, akár jobbágyoknak is. Legtöbbször persze kereskedők és boltosok éltek hitelekkel.

320 Vö. Somorjai, 2014.; Uő, 2010. 5–18., 15–17. A nemesség eladósodására elsőként ífj. Iványi-Grünwald Béla hívta fel a figyelmet; vö. Iványi-Grünwald, 1930. 497–648.

321 Orosz I., 2005. 515–543., 516–517. A kisebb királyi haszonvételek eredetét a 19. század első felében már nem mindenki ismerte, mert a királyi adományból származó nemesi kiváltságokat gyakran összemosták az egyéb földesúri jogokkal. Eredetileg ezen jogosítványok közé tartozott a bor-, sör- és pálinkamérés, a húskimérés, a sóárulás, az országos és hetivásártartás, a vámszedés, a révhasználat, a malomtartás, a vadászat, a halászat és a madáraszat joga, 1836 után a boltnyitás és helyenként a cserép- és téglaegetésre vonatkozó privilégiumokat is magában foglalta. A kisebb haszonvételek elkülönítése igen nehézkes, maguk a kortársak sem tudták egységesen kezelni, szétválasztani, és inkább a közvélekedés alapján fogalmazták meg. Ráadásul a regálék sokfélesége együtt járt a helyi variációk sokféleségével is. Vö. Szabó I., 1948. 185–190.; Szabad, 1957. 270–271.; Orosz I., 1998. 102–103.; Uő, 2002. 281.; Frank, 1845. 4–5.

322 Kállay, 1980. 37–41. MNL OL P408 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. július 9./11. A közös regálékra és beneficiumokra nézve: 1816. augusztus 25./3., 4., 1817. november 25./20. f. 243–263. 1838. május 26./6., 1838. augusztus 25./15.

A regálék közül – ahogy országosan is – a legtöbb bevételt a *bormérés*, a *kocsmáltatás* jelentette. A bormérés jogát az uradalom régi szokás és az urbárium alapján osztotta meg a közösséggel. A borkimérés mellett az „égetett borok” és sör árulásának a jogát is magában foglalta.³²³ A bormérés joga az új nagybirtoküzem kifejlődésével párhuzamosan a 16. században kezdett általánossá válni, amikor is a hagyományos járadékformák mellett új jövedelemszerző forrásokat kutattak fel. A földesúri igény azt eredményezte, hogy a bor értékesítéséből származó jövedelmet több uradalom monopolizálta, és az egyik legfőbb bevételi forrásává tette.³²⁴

A borkimérés jogát az 1550. évi 36. törvénycikk szabályozta elsőként, mely szerint a jobbágyok és a földesurak megosztották a jogon. A jobbágyok Szent Mihály napjától (szeptember 29.) karácsonyig (december 25.), azaz negyedévig, míg az urak a fennmaradó háromnegyed évben mérhettek bort. A gyakorlatban azonban vagy megrövidítették a bormérési időszakot, vagy egyáltalán nem engedélyezték a jobbágyoknak a bormérést, de az is előfordult, hogy a földesúr meghatározott bor mennyiségének a kimérésére kötelezte a jobbágyokat. A legkedvezőbb esetben a bormérést csak a falu vagy a mezőváros gyakorolta.³²⁵ Mária Terézia úrbéri pátense az 1550. évi törvény rendelkezéseit megerősítette, és az ott megszabott bormérési időszakot egyik fél sem szeghette meg. Abban az esetben, ha a földesúrnak volt olyan vendégfogadója, ahol az utazók meg is szállhattak, akkor a jobbágyok kocsmáltatási ideje alatt is árusíthattak szeszes italokat. Az a földesúr, aki jobbágyával mérte ki a borát, annak a boráruló jobbágyát fel kellett menteni a robot alól, és

323 Az uradalmak sörrelátását a saját kezelésben lévő vagy bérbe adott sörfőző házak biztosították, a sörfőzés kérdése ellenben egyáltalán nem kerül elő a jegyzőkönyvekben, feltehetően kevésbé volt jellemző.

324 Szabó I., 1948. 187.; Vö. Maksay, 1958. 45.; Pach, 1963. Állításaival szemben vö. Gyáni, 1991. 406–409. A földesurak monopolizált kereskedelmi tevékenysége lényeges jövedelemtermelő ágazat volt, ugyanakkor ennek tényleges léte nem igazolja Pach elkanyarodás-elméletét, továbbá a földtulajdon koncentrációja valójában keveset árul el az agárgazdaság „feudális” vagy tőkés voltáról. Orosz I., 2005. 518. Bár a regálék értéke igen változó, de feltehetően országos átlagban a legnagyobb regálejővedelem a kocsmáltatási jogból származott, annál is inkább, mert a száraz vámok mintájára elterjedt, hogy a birtokos megváltási díjat követelt ott is, ahol nem történt borkimérés. A borbevételeket azonban nem lehet teljes mértékben regáléből származó haszonnak tekinteni, hiszen az uraságok részben allodiális szőlők termését, nagyrészt azonban a dézsmából származó és a jobbágyoktól egyéb jogcímen szerzett borokat mérték, azaz a bor árában szerepelt más földesúri alapon szerzett jövedelem is. Ezek alapján azonban nem minden esetben állapítható meg a regálék értéke, továbbá azok nagysága és összjövedelmen belüli aránya területenként és korszakonként is nagy eltéréseket mutat. A 18. század végén és a 19. század elején az értéke 3–50% között mozgott, és leginkább a mezővárosokban nőtt nagyra, hiszen ezek a városok nemcsak mint piacközpontok, hanem a bor- és malombérlés, a vásári és piaci bevételek területén, illetve a húsmérésben is előnyös helyzetben voltak. (A miskolci kincstári uradalom bevételének 1723-ban 52,7%-át, a tatai és gesztesi uradalomnak 1831-ben 8,5%-át, a mernyei uradalomnak 1848 előtt 15, 9%-át tették ki a királyi haszonvételek.)

325 Orosz I., 2005. 520–521. Az 1848–1849. évi törvények nem érintették a regálékat.

a kimért bor után négy dénár járt neki. Az 1836. évi 7. törvénycikk az urbáriumnál részletesebben szabályozta a bormérés körülményeit. A törvénycikk fenntartotta azt a helyzetet, hogy minden bíróval vagy esküdttel, de saját szőlőhegygel nem bíró jobbágyközösség egy vagy több házban Szent Mihály napjától karácsonyig, a szőlőhegygel rendelkezők pedig Szent Györgyig mérhettek bort, épp ezért a törvény tisztázta a szőlőhely fogalmát is. Az úgynevezett kerti szőlők, amelyeket nem urasági engedéllyel ültettek be, nem fizettek kilencedet vagy hegyvámot, és nem számítottak szőlőhelynek. A kocsmák számában a jobbágyoknak az urasággal kellett megegyezniük. A jobbágyi borkimérés időszakában idegen bort is lehetett kimérni, ha viszont a törvényes időt átlépték, akkor a csap alatt lévő borokat elkobozták. A jobbágyi borkimérés nem változtatta meg az uraságok jogát sem a kocsmá, sem a vendégfogadó építésében és borkimérésében.³²⁶

A *pálinkaégetés* szintén a regálék közé tartozott. Mária Terézia úrbéri pántense továbbra is engedélyezte a pálinkafőzést a jobbágyok számára, de minden „égető fazék” után két forint megfizetésére kötelezte őket. Pálinkát a jobbágyok törkölyből, gyümölcsből, borból és borseprőből főzhetek saját szükségleteikre, de a pálinka kimérésével nem foglalkozhattak. A gabonából és a krumpliból történő főzés már több vitát váltott ki. Az 1832–1836. évi törvény már engedélyezte a pálinkafőzést a jobbágyoknak saját fogyasztásra és akónkénti kereskedésre is törkölyből, borseprőből, borból, gyümölcsből és a gabona kivételével „minden földi természetűnyből”, illetve gabonából csak ott lehetett főzni, ahol eddig is szokásban volt. A pálinkafőző üstök után évi két forint taksát kellett fizetniük. 1840-ben kiegészült a korábbi paragrafus azzal, hogy a jobbágyokra érvényes engedelmet a zsellérekre is kiterjesztették, s amennyiben nem fizették meg a földesúri illetéket, vagy kimérték az általuk főzött pálinkát, akkor ugyanolyan büntetésben részesültek, mint az engedély nélküli bormérők.³²⁷

A Harruckern-családgyűlés földesurai nem engedték, sőt tiltották, hogy a község kocsmáiban és magánházaknál bort mérjenek, ezért tudtára adták a csabai községnek, hogy az urbárium szerint megszabottak értelmében Szent Mihály napjától Szent György napjáig a helység tulajdonában lévő kocsmákban mérhetnek bort.³²⁸ Minden más esetben a bormérés joga a földesurakat illette meg. A szokás szerint az úgynevezett uradalmi vendégfogadóknak a bérlők egész évben megszorítások nélkül mérhették az italokat, még az idegen italokat is. A többi uradalmi kocsmákban a csabai borokat kellett mérni.³²⁹ Az uradalom köteles volt a bérlőket a visszaélésektől megóvni, és ennek

326 Orosz I., 2005. 523., 529. A korábbi törvényekből egyedül a „házsor szerinti bormérést” tiltotta az 1840. évi jogszabály.

327 Orosz I., 2005. 529–530.; Magyar Törvénytár, 1836–1868. 92–95. 1840. évi 7. törvénycikk.

328 A földesurak egyéb haszonvételeiről, úgymint az öcsödi nemesek kurtakocsmái, a kocsmálatási jog bérbeadása, a halászati szerződések, vö. Implom, 1971. 148–150.

329 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. augusztus 25./2., f. 204–209. 1832. október 2./3., 7. pont. A borkimérés mellett a szőlőhelyekről is rendelkeztek, főként miután a szőlőt ültetők

érdekében a bérlők két uradalmi hajdút alkalmazhattak. A bérlők kötelessége volt a pontos fizetés mellett az italok törvényes mértékkel és jó minőségben való mérése is. Az uradalom azonban egyre inkább féltette e monopóliumát, az 1836. évi törvényi szabályozás pedig még inkább fellobbantotta a vitákat. Végül megegyezés született az uradalom és a község között, amely szerint a község 24 kocsmát nyithatott, az uradalom pedig a vendégfogadók mellett tetszése szerint korlátlanul akármennyit. A vendégfogadóban akármilyen italt mérhetett az uradalom, illetve bérlője, a kocsmákban viszont csak csabai bort mérhettek ki, amíg a gazdák készlete kitarzott. Az uradalmi monopólium miatt egyéb kereskedés tiltott volt, de természetesen akadt annak megszegésére számos eset.³³⁰

Az uradalom hasonlóan szigorúan lépett fel a megszaporodott pálinka-üstök száma ellen védve ezzel az uradalom jogát. A csabai lakosok ugyanis nemcsak törkölyből, hanem gabonából – sőt egy-egy üstben többben – is főztek pálinkát, és mértek belőle. A családgyűlés határozata és az országos törvények is tiltották a gabonából történő pálinkafőzést, így azt a közös tiszt felügyelete alatt tartották. Mi több a megye felhatalmazta az uradalmat, hogy mivel a lakosok nem tudták kellő módon bizonyítani a gabonából való főzés gyakorlatát, ezért az uradalom a bérlőtől beszédhette az üstöket, és csak a törköly főzésekor, illetve a gyümölcs megérésekor adták ki azokat. A közös ügyvéd az uradalom erre való törvényes jogát törvényes úton is kimutatta, és az uradalom részéről való joggyakorlat fenntartását a megyétől is elvárta. De nemcsak a pálinkafőzés bitorlását, hanem a pálinka máshonnan történő behozatalát is tiltotta az uradalom, így a község vagy a jobbágyok pálinkafőzésre, illetve az azzal való kereskedésre vonatkozó esedezésüket rendre elutasította.³³¹ A fordulat 1836-ban következett be, amikor a megyei bizottság bizonyítottan találta a gabonából történő pálinkafőzést, továbbá engedélyezte is azt. Így 1838-ban maga Simay Kajetán – az akkori alispán – fordult az uradalomhoz a megye indítványának elfogadása miatt, de az uradalom tiltakozott, így végső megoldást majd csak az örökváltás hozott.³³²

csabai jobbágyok perlekedtek. Az új szőlők kiterjedése átlagban 400 hold lett. A kiosztott szőlők után 1834-től a közös uradalmi kasszának voltak kötelesek fizetni, ellenkező esetben a szőlőhelyektől megfosztották őket. A taksa 1836-ig holdanként 2,5 ezüstforint volt, s ennek a felét év végéig kellett befizetniük. A tanyai szőlők kivágatására nézve fennálló rendelkezéseket a maguk erejében meghagyták, a későbbiekben az ilyen visszaéléseket továbbra is megakadályozták.

330 Jankovich–Erdmann, 1991. 703–705.

331 Jankovich–Erdmann, 1991. 702.; MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. július 1./3., f. 243–263. 1838. augusztus 25./12., f. 284–293. 1839. május 1./10., f. 294–306. 1840. szeptember 20./6. A csabai közösség által benyújtott esedezés, miszerint a jobbágyok saját részükre szeretnének pálinkát főzni. A fennforgó esetek kivizsgálására a közös uradalmi tisztet kérték fel. f. 308–314. 1841. szeptember 26./11., f. 374–388. 1844. május 14./16. és f. 397–403. 1844. szeptember 28./8. A csabai közösség pálinkabehozatalra vonatkozó kérései, amelyeket elutasított az uradalom.

332 Jankovich–Erdmann, 1991. 705.

A kocsmák, a vendégfogadók és a csárdák építése és karbantartása, a későbbiekben pedig a bérletre való kínálásuk úgyszintén a birtokkormányzat napi-rendjéhez tartozott. A jegyzőkönyv szerint az uradalom nagy vendégfogadója a Zöldfa volt Csabán, emellett pedig Veszelyen³³³ és Szentmiklóson bírt kocsmát.³³⁴ Az 1816-ban további két-két vendégszobával ellátott vendégfogadó felállításáról tárgyaltak,³³⁵ végül Gerendáson a keresztutak mentén egy kisebb vendégfogadó építését fogadták el.³³⁶ A gerendási felépítésével, illetve az újonnan felépítendő szentmiklósi csárda kijelölésével gr. Esterházy Mihályt keresték fel és bízták meg. Az építési munkálatokat hosszas egyeztetések után³³⁷ az 1840. évi családgyűlés hagyta helyben és rendelte el az építést, a további ügyvitellel az uradalom részéről Simay Kajetánt bízták meg, majd az építkezés teljes bevezését Omaszta Zsigmond kapta meg.³³⁸ Kezdetben az uradalom a Szentmiklóson és a Gerendáson lévő csárdák kivételével a vendégfogadókat árverés útján bérlésre kínálta. Az 1840. évi családgyűlés azonban a jobb italok mérése okán már a gerendási és a szentmiklósi fogadó, valamint a veszelyi csárda haszonbérleti jogát is kiárúsította.³³⁹

A kocsmáltatási jog haszonbérlete körüli nehézségeket Nágel Sámson bérlő kérelme is jól mutatja, aki kérte az uradalmat, hogy orvosolja a kocsmáltatási jog akadályait és nehézségeit, hiszen bérlőként a kocsmáltatási jog korlátlan jogát kívánja gyakorolni, azaz a gerendási fogadót kivéve Csaba határában senki más ne mérjen italt, az izraeliták számára pedig egy külön vendégházat állítsanak fel mindenfajta ital és kóserbor mérésére. Az uradalom válaszában kijelentette, hogy a csabai uradalmat illető kocsmáltatási jog egyedül a bérlőket illeti meg, továbbá a kóserbor mérését és a zsidó vendégfogadó felállítását ekkor engedélyezte az uradalom.³⁴⁰

333 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. augusztus 25./4., f. 204–209. 1832. október 5./12., f. 308–314. 1841. szeptember 26./19., f. 316–329. 1842. május 6./6., május 29./25.

334 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. július 1./7., 1816. augusztus 25./3., f. 204–209. 1832. október 5./11.

335 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. július 1./8. Az egyik vendégfogadó építését az országút mentén a korábbi katolikus templom helyére, míg a másikat az orosházi úthoz tervezték.

336 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 155–188. 1817. november 25./14., f. 204–219. 1832. október 5./3.

337 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./12., f. 243–263. 1838. augusztus 25./9., f. 284–293. 1839. május 1./8., f. 358–372. 1843. május 4./9., f. 294–306. 1840. szeptember 20./4., 1840. szeptember 26./12., f. 374–388. 1844. május 13./4.

338 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 439–444. 1845. május 23./7., f. 468–480. 1845. december 13., f. 518–528. 1846. április 20./6–8.

339 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 294–306. 1840. szeptember 20./7. Ezzel együtt a mézárszéki és a halászi haszonbérleti jogokat is kiárúsították. A kocsmáltatási jog haszonbérbe adását 1840. október első napjára tűzték ki. A vásári szabadalmak rövid időn belüli elnyerése miatt ezeket a haszonvételeket egy évre adták ki, és az árverést a hírlapban tették közé. A felosztás ellenére a bérlő által bérelt részen az ügynevezett kurtakocsmák állítási szabadsága korlátlan maradt.

340 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 308–314. 1841. szeptember 23./5., f. 316–329. 1842. május 6./6., f. 374–388. 1844. május 14./17. A kocsmáltatási jogot három egymást követő évre az eddigi bérlettel mellett – a gerendási kocsmát is ideértve – kiadta az uradalom.

A kocsmákból származó tiszta jövedelem magas volt. Nem véletlen, hogy a dél-alföldi Károlyi-uradalom ritkán adta bérbe a kocsmáltatást, Csabán azonban kénytelenek voltak alkalmazkodni a körülményekhez. A népesség-növekedéssel párhuzamosan a kocsmai forgalom is emelkedett. Az 1810-es évektől az uradalom és a bérlőkkel folytatott vitákkal csökkent a kocsmák forgalma, miközben a termelői kitermelések nagysága minden bizonnyal nőtt. A kocsmárosok listáját áttekintve találunk köztük armalistákat (mint Ruttkay), kocsmáros dinasztikiakat (például Bajcsi, Vandik és Povászi), módosabb gazdákat (mint Kliment, Zelenyánszky, Hrabovszki), illetve egy-két boltost (például Dombár), akik szintén üzemeltettek kocsmát. Zsidó kocsmáros kezdetben nem volt, leginkább csak az árendátorok között olvashatjuk neveiket, majd az 1810-es évektől találkozhatunk egyre több zsidó borkereskedővel és megbízottal. Az 1830-as évektől pedig már szinte – a helyi termelésen túl – csak zsidó kereskedőktől vásároltak (mint Wolfner, Geiszt vagy az aradi Epstein Leopold).³⁴¹

Az úri jövedelem részét képezte a *malomtartás*, így az uradalmat illette meg az árenda megszabása, valamint az új malom nyitásának és építésének az engedélyezése is. Az uradalom azonban nem kívánta a malmok szaporítását, ezért a beérkező kéréseket rendre visszautasította, az esetleges új malmok felállítását pedig továbbra is magának kívánta fenntartani.³⁴²

A szárazmalom árendája egy kerekétől számítva 50 forint és egy köből búza volt, így 1810-től a szerződés szerint összesen 40 szárazmalomtól esztendőként 2000 forint és 40 köből búza beérkezését várták el. A helység hatkerekű vízmalmának árendáját 30 forintban állapították meg, így esztendőként 180 forint árendát számoltak ki. A malmok taksáját igyekeztek a gabona árához igazítani, így az 1817-ben magas gabonaárat fizettek – egy kerék után 50 forint és egy köből búza járt –, de mivel a gabona ára lejjebb ment, így a malmos gazdák kevesebbet kívántak fizetni. Ennek megfelelően esztendőként 20 forintban és 10 köből búzában állapodtak meg az uradalommal.³⁴³

A malomgazdák nevei alapján látható, hogy jellemzően gazdagparaszti, illetve kismemesi üzletág volt. A malom bérlőivel nemcsak a malombírói

341 Jankovich–Erdmann, 1991. 619–620., 706.

342 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. július 5./9., f. 204–219. 1832. október 5./14., f. 232–219. 1837. március 2. és 3./28. Fay Fülöp, Krasz Mihály, Androvszki János, Kliment János olajmalmot, Zelenyánszky János és Gajdác János „kásamalmot” jegyzett.

343 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. augusztus 25./3–4., f. 113–121. 1826. november 25./15., 1826. november 25./33., f. 204–219. 1832. október 2./3. 15. pont, f. 316–329. 1842. november 23./2. Az Arad vármegyében felállított vízimalmok száma megszorodott, ezért a gabonát oda vitték őrölni, emiatt a szárazmalmok jövedelme megfogyatkozott. f. 374–388. 1844. május 14./10. 3. pont. A malmok járandóságának leszállítását nem teljesíthették, ellenben a gyulai uradalmon épített és építendő szélmalomok a közös jövedelmeket csorbították. Miután a Gyulán is létező szélmalomok építését kedvezőnek vélték, ezért Beliczay József és Omaszta Zsigmond birtokosokat bízták meg, akik már megtekintették ezeket a malmokat, hogy adják elő tapasztalataikat. A felépítéséhez szükséges költségeket a következő gyűlésen tervezték megtárgyalni.

elszámolásokban, hanem a nemesi összeírásokban is találkozhatunk. A csabai nemesek közül Ruttkay – a kocsmá bérlete mellett – évtizedekig üzemeltetett malmokat.³⁴⁴ Az 1800-as nemesi összeírás szerint a megyében 120 malom működött: zömük szárazmalom volt, vízimalom Váriban, Szeghalmon (2) és Vésztőn (6) működött. Csabán 18 szárazmalom üzemelt, szélmalom csak az örökvátság után épült. Vízimalom építését a gyulai uradalom ellenezte, mert úgy vélték, hogy annak megépítése a Körös vízének a visszatörölését okozná, ez pedig árvizet idézne elő a gyulai határban. Ezért csak hosszas egyeztetés után 1806-ban kezdett üzemelni vízimalom, de a viták ezek után sem maradtak el, így feltehetően később sem működött a csabai vízimalom.³⁴⁵

A *boltnyitás* vitatott volt, hogy a földesúri jogok közé sorolható-e. A legtöbb esetben csak szokásjogi eredetére utaltak, hiszen korábban egyik törvény sem sorolta a kisebb haszonvételek közé. Mindenesetre a boltnyitás után haszonbér járt a földesúrnak, de a jobbágy vagy zsellér telkén szabadon nyitható boltot. Az elsőrendű bolt után a földesurat 20, a másodrendű után 15, a harmadrendű után pedig 10 forint taksa illette meg. Az uradalom 1816-ban minden bolt esztendei árendáját 30 forintban határozta meg.³⁴⁶ A boltokról szóló rész 1840-ben azzal bővült, hogy azok a boltok, amelyek megfizették a földesúri taksát, ott sőt is lehetett árulni, ha eddig is árulták azt. A boltnyitás jogát az 1859. évi iparrendelet vonta meg végleg a földesuraktól.³⁴⁷

A csabai és általában a bolti árusítás a görögkatolikus vallásúak kezében volt. A zsidók számára évtizedeken át tilos volt a görögkatolikusok által is árult cikkekkel való kereskedés. A konkurenciát azonban nemcsak a zsidók, hanem a kontárok, a házaló kereskedők is jelentették, akik gyakran olcsóbban adták termékeiket. Az uradalom tiltása ellenére emiatt számos panasz érkezett: a csabai boltosok például kérték, hogy miután boltjaik után állandó árendát fizetnek, az uradalom tiltson mindenféle „hanzírozást” – azaz kisebb kereskedést –, és a zsidók tartózkodását se engedélyezze. Mivel a hanzírozás

344 Erdei, 1971. 770–772. 1745-ben Turóc vármegyéből a *Ruttkay* család két ága is megtelepedett Békésben, ennek jeleként rendre feltűnnek az összeírásokban. 1774-ben a család két férfi tagját pusztabérlőként, 1786-ban Ruttkay Józsefet és Jánost birtoktalan nemesként a háziadót fizetők között találjuk. 1791-ben a jobbágytelken élő armalisták között olvasható öt Ruttkay: József, János (mészáros), János, Sámuel és István. 1797-ben a nemesi inszurgens seregben személyesen vett részt Ruttkay Sámuel. Az 1800. évi deputáció jegyzőkönyvében is előkerült a család neve hat férfitaggal, de jövedelmük csekélysége miatt csak egy-egy forinttal tudtak hozzájárulni a költségekhez, sőt József és István semmit nem fizettek, mert állapotuk „miserabilis”, azaz szánalomra méltó volt. János neve mellett pedig a „maga megyen” szerepelt, azaz személyesen szándékozott részt venni a felkelésben. A Ruttkay család tagjai a későbbiekben sem jutottak saját földbirtokhoz, illetve értelmiségi pályán sem érvényesültek 1848-ig.

345 Jankovich–Erdmann, 1991. 707–710.

346 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. augusztus 25./4.

347 Orosz I., 2005. 529–530., Magyar Törvénytar, 1836–1868. 106–108. 1840. évi 10 törvénycikk.

országszerte szokásban volt, ezért azt az uradalom megtiltani nem tudta.³⁴⁸ Számos kérés érkezett viszont a zsidók felől is, miszerint az árenda megfizetése mellett fogadják a csabai lakosok közé őket, és engedélyezzék nekik a boltnyitást. Az uradalom kérésüket rendre visszautasította.³⁴⁹ A közös fiskális 1826-ban tett javaslatot, hogy a kereskedés előmozdítása végett a zsidó lakosokat is vegyék fel. Az uraságok abban állapodtak meg, hogy amennyiben be is veszik őket, akkor a 2000 forint feletti értékkel bíró zsidó lakosok a közös kasszába esztendőként 10, gyermekeik és cselédségük után pedig 2-2 forintot fizessenek be. A robot megváltásáról egyes uraságok külön kívántak rendelkezni. Az engedelem ellenben csak egy esztendőre volt érvényes, figyelembe véve azt az esetet is, amikor a zsidó „érdemtelenné” tette volna magát annak megújítására. Ugyanebben az évben a bolt megnyitását is engedélyezték számukra 60 forint ellenében.³⁵⁰

1799-ben Csabán a legjelesebb boltos Dombár György volt, de mellette további hét kocsmá, illetve kereskedés üzemelt, így említhető Lipcsei Ádám, „Pál zsidó”, Petrik, Fábri, Szinoviczné és „két szövős”. 1816-ban – a megyében jól ismert – Omaszta család másik ágából származó Omaszta Sándort szintén a boltosok sorában találhatjuk.³⁵¹ Ennek kapcsán általában is megjegyezhető, hogy a csabai jegyzők, tanítók, postamesterek, azaz az értelmiség vállalkozó szellemet mutatott. 1847-ben már két szakbolt is nyílt, a boltok száma pedig összesen 19 volt. A görögök leszármazottai közül pedig már csak a Dombár és Ficsovics família maradt.³⁵²

A *mészárszék* és a húsmérés privilégiuma szintén a földesúri jogok közé tartozott. Az 1832–1836. évi törvény egy ponton szabályozta a húsmérést, il-

348 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112. 1816. augusztus 25./3., 4. A csabai boltosok sora: Omaszta Sándor, Szűcs Andor, Dombár András, özv. Szinoviczné, illetve Kotzenmaiber György vásáros. f. 156–188. 1826. július 25./6. A csabai kereskedők újabb kérése a kereskedő zsidók ellen. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./16. A csabaiak még 1837-ben is azért könyörögtek, hogy a zsidókat csak a családgyűlés engedélye után vegyék fel a lakosok közé, valamint házvételük is csak az uradalom jóváhagyásával történjen.

349 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 102–112 1816. augusztus 25./6., f. 156–188. 1826. július 5./7.

350 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. november 25./21., 1826. november 25./27., f. 204–219. 1832. október 5./7. 1832. október 5./20. Ö. Kovács, 1995. 145–161., 147. Az uradalom stratégiájával kapcsolatban több párhuzamot is lehet találni az Alföldön, ahogyan azt Ö. Kovács is megállapítja. Ezen a területen a zsidók betelepítése a gyapjú, a bőr és a gabona kereskedelmi útját követte. A szükségyszerűség és a haszonelvűség a halasi tanácsot is arra kényszerítette, hogy a jobb értékesítés miatt ideiglenesen, majd gyakorlatilag véglegesen beengedje a renden kívüli zsidókat. A zsidóság érkezését többek között a görögök engedélyezték a céhek tiltakozása ellenére. A megadott engedmények 1850-ig feltételesek voltak. A befogadás mindig csak személyre szabott volt, illetve a vagyonatlan vagy a létszám feltételek nyilvánított zsidó csak büntetés terhe mellett bújhatott meg.

351 Karácsonyi, 1896. III. 163. Az Omaszta család egyik ága Omaszta Istvántól származott, akinek többek között Zsigmond, a szükségképpen későbbi alispánja volt a gyermeke. A család másik ága Tóbiástól indult, akinek Zsigmond fia Csabán postamester, Tóbiás fiúgyermeke pedig csendbiztos volt. Az itt említett Sándor ez utóbbi ágba tartozott mint Tóbiás fia.

352 Jankovich–Erdmann, 1991. 615–616.

letve erősítette meg azt az esetet, amikor valamilyen okból az egészséges marhákat le kellett vágatni, akkor a földesúrnak tett bejelentés után a jobbágyok is kimérethették a húst. Az uradalmak ezt a jogukat rendszerint bérlők útján gyakorolták, már csak azért is, mert a mészárszékek szolid jövedelmet hoztak, és nem tartoztak a fő bevételi források közé. Nem véletlen, hogy az alacsony megszábotott árak miatt a mészárszékek folyton panaszkodtak. Csaba a mészárszéket 1780-tól bérelte az uradalomtól viszonylag alacsony áron. A bérlő köteles volt folyamatosan, elegendő és jó minőségű hússal ellátni a lakosságot, sőt kóser hússal is, hogy a zsidóság se szenvedjen hiányt. A levágás pedig csak az uradalom által kijelölt helyen történhetett, a hús és faggyú árát a megyei limitáció szabta meg, amitől eltérni nem lehetett.³⁵³

Az uradalmi *halászati jog* bérletét olcsón meg lehetett szerezni az uradalomtól. 1805-ben Nagy András fogadós és Omaszta Sámuel postamester szerezte meg a jogot évi 40 forintért és 1 mázsa szárított halért, illetve 4-5 font halat kellett szállítaniuk a községközi konyhára. 1830-ban az uradalom kikötötte, hogy a munkaképtelenek és az öregek részére ingyenes halászatot engedélyezzenek, később – alacsony díj ellenében – az öregek és a szegények bárhol halászhattak. A *vadászati jogot* azonban nem adta árendába az uradalom. Egyetlen kivételt ismerünk, amikor Omaszta Zsigmond vette bérbe a jogot.³⁵⁴

A téglaegető kemencék fenntartását és árusítását egyaránt jelentő *téglaégetési jog* szintén az uradalmat illette. Az uradalmi téglaegetők elsősorban saját szükségleteikre termeltek, hiszen az épületek fenntartása, javítása és az újak építése nagy mennyiségű téglát és cserepet igényelt. A téglaegetés, illetve vályogvetés földesúri jogáról 1802-ben értesültek a lakosok, addig ki-ki maga állíthatta elő az építőanyagot. Ekkor ugyanis az uradalom kijelentette, hogy a továbbiakban taksát szed a téglaegetés és a vályogvetés után, azaz az uradalom a maga részére kívánta megtartani a jogot, ennek felügyeletét pedig a birtokkormányzati szervekre bízta. A taksa az 1820-as évekig ezer darab téglát után 1 forint, ezer darab vályog után pedig 20 krajcár lett.³⁵⁵

Ennek ellenére az uradalom téglavetéséből nem sok hasznot remélhetett Csaba városi rangra emelkedéséig. Kevés haszna miatt úgy döntöttek, hogy a társaság épületeit, eszközeit kibecsültetik és bérbe adják. A rövid bérbeadást követően később újra visszakerült az uradalom kezelésébe. A lakosság taksafizetése 1848-ban szűnt meg, ezután saját magának bárki ingyen égethetett téglát, vethetett vályogot, főként hogy a megye bizottsága szerint az urada-

353 Jankovich–Erdmann, 1991. 710–711. MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. november 25./25., f. 204–219. 1832. október 5./5.; Jároli, 1995. 148. Volt olyan eset, amikor a lakosok a főispán közbenjárását kérték, hogy az uradalom elégséges hússal lássa el a mészárszéket. Ez leginkább arra irányult, hogy maguk vághassanak marhát 1836. évi törvényre hivatkozva.

354 Jankovich–Erdmann, 1991. 712.

355 Jankovich–Erdmann, 1991. 712–713.

lom eddig is csak bitorolta ezt a jogot. Eladásra viszont továbbra is csak a város vagy bérlője készíthetett téglat.³⁵⁶

Az előzőekhez képest jóval jövedelmezőbb volt a *vásártartási jog*. Csabán piac már a 18. században is volt, a lakosság növekedése viszont felvetette az országos vásárok igényét. Csaba földbirtokosai a vásári jövedelemre gondolva 1820-ban fordultak a királyhoz vásári privilégiumért, továbbá a megyei közgyűlést is felkeresték ezzel a szándékukkal. A közgyűlés fel is terjesztette a kérést a Helytartótanácshoz, de a békési és a gyulai uradalom birtokosai elutasító véleményt adtak, hivatkozva arra, hogy a csabaiak Gyulán és Szarvason is beszerezhetik az árukat, ha viszont Csabán is vásárt tartanak, akkor ezeknek a vásároknak csökken a forgalma. A Wenckheim család lényegében nehezményezte Csaba vásárkiváltságának kérelmezését, hiszen ezzel sértették érdekeiket, továbbá a Harruckern-örökségből oly módon részesültek, hogy az osztásakor a gyulai és a békési vásárokból nyerhető jövedelmet is beszámították. De nemcsak a vásártartás jogát, hanem a tervezett időpontokat is elleneztek, mivel azok ütköztek a gyulai és békési terminusokkal. Csaba birtokosai a Hármaskönyv II. részének 10. cikkére hivatkoztak, amely szerint két vásárhely között egy mérföldnél nagyobb távolságot kell tartani, márpedig Gyula és Békés is két-két mérföldre fekszik Csabától. Másrészről a megye legnépesebb településéről van szó, amely jobb közlekedéssel bír, mint a másik kettő. A birtokosok továbbá a megjelölt januári, áprilisi, júniusi és augusztusi időpontokat is indokoltak tartották. A vásárt végül 1820-ban nem kapta meg Csaba, a Helytartótanács és a megye is elutasította. Így 1837–1838-ban ismét napirendre került a csabai vásár, ekkor a négy vásár mellé hetivásárok megtartását is kérelmezték. A Helytartótanács ekkor is bekérte a megye, a szomszédos megyék és az uradalmak véleményét. Az ellenző most is a gyulai és a békési uradalom volt, az ellenérvek azonosak voltak a korábbiakkal, kiegészülve azzal, hogy azóta Gyoma is évi négy országos vásártartásra nyert engedélyt. Az időpont ekkor is kérdéses volt, így a csabai vásárok határnapjait, a helybéli vásárok megvalósítását, valamint a megkívánt költségek felülvizsgálását gr. Sztáray Albert vállalta magára, minden további ügyintézésel pedig a közös fiskálist bízták meg. A családgyűlés azonban nem kívánta gr. Sztáray Albertet tovább terhelni a feladattal, ezért Csepcsányi Tamás, Esterházy Mihály és Simay Kajetán urakat bírta meg a vásártartási jog kivívásával, ügyintézésével.³⁵⁷ A megyei közgyűlés pedig bizottság felállítását rendelte el. Végül az ellenző uradalmak is elfogadták Csaba

356 Jankovich–Erdmann 1991. 713.; MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. november 25./17., f. 204–219. 1832. október 5./3. XVII. pont, f. 232–242. 1837. március 2. és 3./10. ½., f. 243–268. 1838. augusztus 25./8., f. 284–293. 1839. május 1./7., f. 374–388 1844. szeptember 28./4.

357 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. november 25./13., f. 204–219. 1832. október 2./3. XIII. pont, f. 232–242. 1837. március 2. és 3./5., f. 243–263. 1838. augusztus 25./4., f. 284–293. 1839. május 21./4. Csepcsányi Tamás kérte gr. Bolza Józsefet, hogy barátságos levél útján kérje meg özv. gr. Wenckheim Ferencné, hogy „szomszédi bizodalommal” pártolja, és ne akadályozza a csabai vásárok ügyét. f. 294–306. 1840. szeptember 20./3. Csepcsányi a budai

kérelmét, majd 1839-re minden egyeztetés megtörtént: a megye, az uradalmak és a Helytartótanács is helybenhagyta Csaba vásártartási jogát. A hivatalos királyi privilégium ellenben majd csak 1841-ben érkezett meg, ezzel Csaba jogilag is vásártartó mezőváros lett.³⁵⁸ Az évi négy országos vásár megtartása mellett csak a szerdai heti piac jogát nyerte el, 1844-ben pedig a szombati napokra is megkapta az engedélyt.

A vásártartási jog elnyerése mellett a vásári tarifák, helypénzek mértékét is kidolgozták, így a vásár kihirdetésének évében még nem szedtek helypénzt. Az uradalmi ügyvéd a megye által készített tarifákat a családgyűlés elé 1842-ben terjesztette. A gyűlés akkori álláspontja szerint a helypénzt a vidékiektől és a helybéliektől egyaránt be kellett szedni, a vásárból származó jövedelmek községgel való megosztását viszont függőben hagyta. Később – látva az alacsonyabb békési és gyulai vásári tarifákat – a csabai tarifákat is lejjebb szállították, valamint némely vásári tárgyak – mint a fa, a mész és hasonló termékek – árát a gyulai tarifa szerint határozták meg, azzal a céllal, hogy majd az ezzel kereskedők a csabai vásárookra népesebb számban érkezzenek. Sőt a vásárok felvirágztatásának érdekében a helybéliektől a belső és külső vásárokon egyaránt fele pénzt szedtek be a vidékiekhez képest. Ez a döntés mind az országos, mind a hetivásárok esetében zsinórmértékül szolgált. A családgyűlés emellett azt is megfontolás tárgyává tette, hogy a helypénz nélküli szombati hetivásárok megszüntetése nem lenne-e célravezetőbb, mert a heti szerdai vásárookra nézve kárt jelent. Az országos és a hetivásárok szabadalma körüli munkákkal Csepcsányi Tamást bízták meg.³⁵⁹

A családgyűlés külön kérdésként kezelte a sóárulást, az uradalom ugyanis a só eladására vonatkozó jogát továbbra is fenntartotta, hiszen nem kevés hasznot hozott a kereskedéséből származó jövedelem, így az 1820-as és 1830-as években a sóárulásra vonatkozó folyamódásokat rendre visszautasította az uradalom.³⁶⁰ Később a sóárulást külön szerződésben biztosították: a megállapodások megkötése és feltételeinek megszabása a közös ügyvéd

és a bécsi ágensek részére megítélt jutalmi díj kifizetését kérte a közös pénztártól, a vásári szabadság kifizetésére irányuló költségeket az uradalom továbbra is fedezni kívánta.

358 Pesti Hírlap, 1841. január 20. 6. szám. Békés-Csaba-m.város (Pálinkamirigy). Vezércikk. Kossuth Lajos vezércikkében maga is megemlékezett arról, hogy Békéscsaba, „*Európának talán legnagyobb faluja*” (határa 86 000 hold, lakosa 24 000) a falvak sorából kilépve mezőváros lett a vásári szabadság elnyerésével. Ennek üdvözlése mellett azonban a „pálinkamámor” ellen szólt fel, valamint a pálinkával való visszaélésekre hívta fel a figyelmet. Közölte azt is, hogy sok földbirtokos legfőbb, csaknem egyedüli jövedelmét jelentette a pálinkafőzésből és az azzal való kereskedésből származó bevétel.

359 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 308–314. 1841. szeptember 24./1., f. 316–329 1842. május 6./4., f. 358–372. 1843. május 4./6., f. 374–388. 1844. május 14./10. 1. pont A helypénz, a határnapok szerdai vagy szombati napokra történő kijelölését, a vásártérre vonatkozó javaslatokat, valamint a község és a céhek folyamódását is többször tárgyalták. A vásártér áthelyezése körüli döntés előkészítésével Beliczay József és Sima Kajetán birtokosokat, illetve Omaszta Zsigmond közös tisztelet kérték fel, bevárva a megye és a község jelentését is.

360 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. július 5./11., f. 204–219. 1832. október 5./3. 16. pont.

feladata alá tartozott. A sóárulás természetesen szintén a haszonvétel megfizetését vonta maga után. A szerződés nemcsak a fizetési kötelezettséget szabta meg, hanem a sómérési visszaéléseknek is igyekezett elejét venni, amelyek a sókereskedéstől való eltiltással is járhattak. A sóárulást és -vásárlást tekintve jelentős elmozdulás történt, amikor a vásároknál történő árulás tilalma megszűnt, és helypénz fizetése mellett szabadon árulhattak sót a vásárokon, sőt engedélyezték a városon belüli folytonos árusítást is. A sóárulás kiterjesztésének első évében, 1843-ban próbaképpen kereskedése után egy esztendőre 10 forint befizetésére kötelezték a sóval kereskedőket, aminek engedélyezése a közös tiszt feladatkörébe tartozott.³⁶¹ A só kezelésére vonatkozóan 1844. évi családgyűlésen határoztak végleg, amelynek értelmében 10 forint fizetése mellett három egymás követő évben adták ki a lakosoknak a sóárulás jogát. A haszonvétel megfizetése mellett jó sóval és mértékkel való ellátásra kötelezték a kereskedőket, a sóárulás ellenőrzését pedig a közös tisztre bízták.³⁶²

A boltok száma és kínálata tehát folyamatosan nőtt, a nagyobb vásárok, vásáros helyek szerepe pedig egyre jelentősebb lett. A vásárlók hasznára a belső piac bővült és az uradalom kezdeti tiltó rendelkezései ellenére egyre többen kapcsolódtak be a kereskedésbe. Csaba vásártartási jogának megszerzése, amennyire a települése, úgy a birtokosok érdeke is volt, hiszen a csabai úrbéres népesség helyben és könnyebben jutott pénzhez ezáltal, s így zökkenőmentesen teljesíthették úrbéres tartozásaikat.

Egyházi, kegyúri ügyek és az izraeliták helyzete az uradalomban

Az uradalom vallásügyi kérdésekkel való foglalatosságja egyrészt a földesúr kegyúri jogából fakadt, másrészt az igazgatási feladatokból adódott. Eredetileg ugyanis a feudális birtokos birtokán emelt egyház, illetve annak papja, lelkésze és alkalmazottai felett befolyással bírt, valamint az egyházi személyek készpénz és természetbeni fizetéseikhez is részben hozzájárult. Ez utóbbihoz tartozott az egyházi személyek földhasználatára is.³⁶³ Mindemellett az egyházi épületek, iskolák és más épületeik emelése, fenntartása is nagy anyagi áldozatot jelentett az uradalom számára. Az egyházi jövedelmeket az egyházak kezelték, de az uradalmi szervek biztosították és ellenőrizték azokat.³⁶⁴

361 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 113–121. 1817. november 25./16., f. 294–306 1840. szeptember 26./11., f. 331–356. 1843. május 4./7. 1843-ban az akkori sódirektor, Bartóky József személyesen jelentette ki a gyűlés előtt, hogy a sóárulás iránt kötött szerződéstől kész elállni. Dobszay, 2010. 122. Jeszenszky Bartókyt mint békéscsabai vasárust említi.

362 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 374–388. 1844. május 13./3. A megye hetipiacairól és országos vásáraitól vö. Implom, 1971. 251.

363 Utóbb aztán a legtöbb helyen ezeket a terheket nagyrészt a községre hárították, de a lelkész kiválasztásába való beleszólási igényét továbbra is megtartotta az uradalom.

364 Kállay, 1980. 220–227.

Az uradalom – hasonlóan más megyei helységhez – több vallású, több nemzetiségű volt a bevándorlásnak köszönhetően. A katolikusok számaránya főként a 18–19. század fordulóján növekedett, de a század közepén is csak 15% körül mozgott, míg az evangélikus szlovákok (80–85%) abszolút többsége végig megmaradt a korszakban. A két felekezet ellentéte egyre markánsabb lett.³⁶⁵ A görögkeleti vallásúak számaránya – akik lényegében románok voltak – együtt nőtt a katolikusokkal a századfordulón. Egyházuk hivatalosan 1821-ben alakult, majd 1822-ben az uradalomhoz fordultak, hogy telket kapjanak templom- és iskolalétesítésnek céljából, amelyet tíz évvel később, 1833-ban meg is kaptak. Az országos gyűjtésnek köszönhetően 1841-ben pedig saját templomukat építhették fel. A reformátusok többségében magyarok voltak, 1817-re az arányuk 2% körül volt. Ezen felekezet tagjai gyorsan asszimilálódtak a szlováksághoz, és az evangélikus vallásra tértek át. Az izraeliták betelepését az uradalom a 18. században végig tiltotta. A tilalom – amelyet a megyei határozat is támogatott – egészen a 19. század elejéig érvényben maradt a megye egészét tekintve is. Így a megtelepedett zsidók száma csekélynek mondható, és majd csak az 1820-as és 1830-as években növekedett, de akkor sem nagy arányban. 1829–1830-ban 14 családot, azaz 55 fő zsidót számláltak Csabán. 1847-ben a felekezet már hitközösségként létezett, az előljárójuk hivatalos igazolást adhatott ki, pecséttel rendelkezett, sőt 1846-ban felépült az uradalom által is engedélyezett zsinagógájuk. A következőkben a jegyzőkönyv határozatait felekezetekként tekintjük át.³⁶⁶

Míg a katolikusok a szentmihályi pusztát, addig az *evangélikusok* az uradalomtól a veszelyi szőlőt kapták meg használatra. E birtokot évről évre meghosszabbították, illetve az eklézsia a jövedelmekről és a kiadásokról szóló számadásokat rendre felmutatta a családgyűlés előtt. A bejegyzések így nagyrészt a számadások igazolására vonatkoztak, továbbá több kérvény az evangélikus iskola pénzügyi támogatásának kéréséről szolt.³⁶⁷

A *katolikusok* betelepülésének idejére az evangélikusok a földek zömét már elfoglalták: a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor a katolikusok csak 44 jobbágyteleket bírtak az evangélikusok 559 telkével szemben. Ezt ellensúlyozva részesítették a katolikusokat a szentmihályi pusztai árendájában: a 2700 holdat kitevő pusztarészt a „pápasták” bérelték azon szerződés szerint, amelyet még 1798 áprilisában kötöttek gr. Siskovicsné meghatalmazottjával. 1809-ben hat esztendőre újra szerződésre léptek évi 10 000 forint árenda lefizetése mellett. A katolikusok több ízben fordultak – létszámuk és arányuk növekedésére hivatkozva – a bevételek és terhek arányosítása miatt a megyéhez, anyagi támogatás reményében pedig az uradalomhoz: a családgyűléstől a ka-

365 A vegyes házasságok kapcsán még érintjük ezt a kérdést.

366 Jankovich–Erdmann, 1991. 527–528.

367 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 113–121. 1817. november 25./11. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./2., 284–293. 1839. május 1./24., f. 294–306. 1840. szeptember 26./22., f. 316–329., f. 358–372. 1843. május 4./4., f. 374–388. 1844. május 14./14.

tolikus templom felújítását és karbantartását többször is kérték, amit az esetek többségében a szűkös költségekre, valamint a nagyobb reprezentáció és a javítások szükségtelenségére hivatkozva visszautasítottak a családtagok.³⁶⁸

A csabai *nem egyesült görög* rítusú eklézsia az 1826. évi családgyűlés előtt arról számolt be, hogy híveik száma az utóbbi időben megszorodott, így az uradalom segítségét kérték parókiájuk és iskolájuk felállításához, mindezek fedezésére pedig úrbéri telekért folyamodtak, amit az uradalom függőben hagyott. Később a közös legelőből szántóföld kiméréseért esedeztek, hogy legalább az alapszükségeiket biztosítsák, de folyamodásuk ez esetben sem talált támogatásra.³⁶⁹ Majd 1825-ben a csabai vízimalom melletti hétholdnyi földet kérték templomépítés és a felvett kölcsönpenzek könnyebb fizetésének céljából, ahova szőlőt kívántak telepíteni. Az uradalom kérelmüket előbb támogatta, majd nemcsak átengedte a földet, hanem szőlővel történő betelepítését is engedélyezte, de borházat az uraság tudta nélkül nem építhettek. A földhasználat feltételei megegyeztek más hasonló tartalmú szerződéseikkel, azaz többek között a szerződés letelte után a visszavétel jogával élhetett az uradalom. A kérdéses szőlők jövedelmeiről szóló számadásokat pedig minden évben kötelesek voltak az uradalom elé terjeszteni.³⁷⁰

Békés megyében először a kétegyházi, majd a szentandrásai uradalomban jelentek meg az *izraeliták*. 1781-ben és 1785-ben a megye csak arra adott engedélyt, hogy bőrröket vásárolhassanak, de az állandó letelepedést és a taksát fizető boltos görögöknél megtalálható árukkal való kereskedést tiltotta. A betelepedés üteme a 19. század elején felgyorsult: egy 1817-ben készített nyilvántartás 17 férfi nevéet tartalmazta, a következő évtizedben megkétszereződött a számuk. A legtöbben Szentandrás után Csabán éltek. A helybéli izraeliták már 1832-ben templomhelyért esedeztek, de csekély számukra hivatkozva az uradalom elutasította a kérésüket.³⁷¹ 1837-ben egy zsinagógának megfelelő házhely megvételét kérték és kapták meg az uradalomtól.³⁷² Az izraeliták lakhatási és házvételre vonatkozó engedélyeinek megnyerése ugyanis úgyszintén a családgyűlés jogköréhez tartozott. Később az 1840. évi 29. törvénycikk lakhatási szabadságot adott nekik,³⁷³ így lakóként az uradalom területén sza-

368 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 22–32. 1804. május 2. és 10./4., f. 33–37. 1806. július 9./13., f. 204–219. 1832. október 5./3. XVIII., f. 232–242. 1837. március 2. és 3./13. és 14., f. 243–263. 1838. augusztus 25./10., f. 284–293. 1839. május 1./9., f. 294–306. 1840. szeptember 26./23., f. 358–372. 1843. május 6./21., f. 374–388. 1844. május 16./19.

369 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./1., f. 294–306. 1840. szeptember 20./8., 308–314. 1841. szeptember 24./3., f. 113–121. 1817. november 25./18., f. 204–219. 1832. október 2./1., f. 294–306. 1840. szeptember 23./17., f. 308–314. 1841. november 23./7.

370 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. 1825. július 25./2.

371 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 204–219. 1832. október 5./18., f. 397–403. 1844. szeptember 28./5.

372 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./17., f. 243–263. 1838. augusztus 25./11., f. 284–293. 1839. május 1./16. és 17., f. 374–388. 1844. május 14./21., f. 451–466. 1845. május 8./18.

373 Magyar Törvénytár, 1836–1868. 175–176. Az 1840. évi 29. törvénycikk engedélyezte a Magyarországon született (így honosnak számító), valamint a bevándorolt, illetve az itt-tar-

badon megtelepedhettek, de házhelyek és egyéb úri javak esetében továbbra is a családgyűléshez kellett folyamodniuk.

A község és a zsidók, az uradalom és a zsidók között érzékelhető ellentét az uradalom birtokosai között is megvolt: például gr. Sztáray Albert birtokréshén több zsidó házat és szőlőt is birtokolt, ami ellenkezett az uradalom rendszabásával. Ennek kivizsgálásával a közös ügyvédet bízták meg. A zsidók természetesen igyekeztek kihasználni a megváltozott viszonyokat, így miután lakhatási szabadságot nyertek, és ezáltal jobbágyi viszonyba kerültek, kérték az uradalmat, hogy az eddig rájuk mért védelmi díjtól tekintsenek el, de folyamodásukat elutasították. A törvény ellenére az uradalom rendszabása maradt döntő, azaz az uradalom elrendelte a Csabán engedelem nélkül „vesztelő” zsidók összeírását, ami egyet jelentett azzal, hogy akik az uradalmi rendeletnek nem feleltek meg, azokat távozásra szólították fel. Ezen rendszabást érvényben hagyták a jövőben bevándorló zsidókra nézve is. Egy későbbi uradalmi jelentés szerint a „kóbor” zsidók növekvő számú – „rendkívüli és titkos” – letelepedését tapasztalták, ezért újra megerősítették azon korábbi rendelkezést, miszerint az uradalom írásos engedélye nélkül nem telepedhetnek le, és ha valakinél zsidó jelenik meg, akkor azt jelentsék az előljárónál. Ennek elmulasztása esetén hatforintnyi büntetés róható ki, amely összeg a tűzipéztárba kerül. A közös tiszt a feljelentett és az elébe állított idegen zsidó úti- és bizonyáglevelét a törvény előírása szerint megvizsgálhatta, amennyiben a közös ügyvéd nem találta rendben, akkor azonnal kitilthatta az uradalom területéről, vagy a szolgabírónak adhatta át.³⁷⁴

Nemcsak letelepedésüket, de kereskedésüket és a kisebb királyi haszonvételek bérlését is uradalmi engedélyhez kötötték. Az uradalom korábban engedélyezte a kocsmáltatás haszonbérlését a zsidók számára előzetes bejelentés és az uradalom engedelmével.³⁷⁵ Az 1840-es években mégis változás érzékelhető a zsidók befogadását illetően: a kezdeti nyitottságot elzárkózás váltotta fel, ami leginkább gazdasági előretörésüket akadályozta volna meg. A település 1841-ben még a Pesti Hírlapot is felhasználta a kisebb haszonvételek árverésének ügyében.³⁷⁶ Nem kívánták ugyanis, hogy idegeneknek adják oda a haszonvételi jogokat. A helyi tőkefelhalmozás hiánya miatt azonban ez nem valósulha-

tózkodásra törvényes engedélyt nyert zsidók számára, hogy a bányavárosokat és a Határőrvidéket leszámítva, bárhol letelepedjenek. Az engedély vonatkozott a korábban a zsidókat kizáró szabad királyi városokra is. Az 1840. évi 27. és 28. törvénycikkek megengedték számukra a gyárak és kereskedelmi társaságok alapítását, illetve mesterségek üzését.

374 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 294–306. 1840. szeptember 20./10., f. 308–314. 1841. szeptember 24./4. és 11., f. 439–444. 1845. május 13./14.

375 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 308–314. 1841. szeptember 24./8., f. 358–372. 1843. május 6./29. A csabaiak kérték, hogy a báránnyús házankénti eladásától tiltsák el a zsidókat. Az uradalmi közös tisztet utasították, hogy a hús mérését tilalmozza, és sem házagnál, sem piacokon, sem vásárokon ne engedélyezze annak árulását.

376 Pesti Hírlap, 1841. szeptember 1. 70: 594. Haszonbéri árverés. A nagy vendégfogadónak, csárdának, kurtakocsmáknak, a hozzájuk tartozó földeknek, a húsvágási, a halászati, a vadászati és madarászati jognak haszonbérbe való adását hirdették meg.

tott meg. Az örökváltás roppant terhének önként vállalása ellenére is megkészt volt Csaba gazdasági fejlődése. A tőkés vállalkozások későn indultak meg, így nélkülözhetetlen volt a zsidók kereskedésben, pénzforgalomban, hiteléletben való szerepe, részvétele. Közülük többségben házaltak, jelentősebb gazdasági szerepet Brayer Ábrahám és Berger Izsák árendátorok játszottak. Utóbbi a kaszinó tagja is lett, azaz a nemesi és értelmiségi réteg is befogadta. A kölcsönügyletekben pedig Epstein Leopold járt az élen, akinek csupán egyetlen évben, 1840-ben 9-10 pere volt adósaival szemben.³⁷⁷

Közös pénztár, közös jövedelmek és költségek

Miután a közös számadásokkal külön foglalkozunk, így a jegyzőkönyv tárgyai között csak röviden érintjük őket. A közös költségek fedezésére a családgyűlés közös pénztárat létesített, ilyen költségeknek számítottak a per- vagy útiköltségek,³⁷⁸ az építési, javítási ügyek,³⁷⁹ a közművek építésének és fenntartásának kiadásai,³⁸⁰ a közös tisztek fizetése vagy épp a rabok és törvényszékek támogatása,³⁸¹ valamint számos egyéb teher, hozzájárulás terhelte a közös kasszát.³⁸² Ezen rendes kiadásokon kívül a nagyobb költségeket igyekezett a család mellőzni.

A fentebb már részletesebben vázoltak szerint a Harruckern család örökössei 1808-ban határoztak úgy, hogy a közös vagyont és közös pénztárat a továbbiakban is fenntartják.³⁸³ Az előzőleg már tárgyaltak szerint mind a kölcsönök nyújtása, mind a kamatok fizetése, mind pedig a tartozások rendezése és a családtagok fizetésre való felszólítása állandó tárgyát képezte a családgyűlésnek.³⁸⁴

A közös javak és pénztár állapotát az 1845. évi családgyűlés összegezte: a feljegyzés szerint a nemzetség készpénzbeli tőkéje ekkor 198 214 ezüstforint volt, a tőkéből és a haszonvételekből származó jövedelem pedig 16 000 ezüstforintot tett ki. A pénztár készpénzbeli tőkéjét egyik család sem idegeníthette el.

377 Jankovich–Erdmann, 1991. 792–796.

378 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 9./14. A család a gazdaságosabb úti-költségek megtartását kérte a családtagoktól.

379 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 50–58. 1808. május 20./2. Kérelem érkezett a szentesi uradalom részéről, hogy a fogházak rossz állapotban vannak, ezért az újjáépítéséhez támogatást kértek az uradalomtól.

380 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 67–70. 1812. július 22./5. A vizek regulációjára külön összeget különítettek el, hiszen szabályozásuk az egész család hasznát szolgálta. f. 102–112. 1816. december 17./8., f. 204–219. 1832. október 5./17., f. 189–198. 1827. március 2. és 3./33., f. 243–263. 1838. augusztus 25./20. A csatornázás és a csabai kanális ásásának előkészítésével a közös ügyvédet, illetve Esterházy, Simay és Steiner urakat bízták meg.

381 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 50–58. 1808. május 20./1.

382 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. május 21./11. és 12. 1838-ban a család egyrészt az árvízkarosultaknak, másrészt Csanád vármegyének nyújtott támogatást.

383 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 50–58. 1808. március 18./4. f. 67–70.

384 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 370–391. 1830. június 9./14., MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 499–516. 1845. június 5./20.

Miután a kiadott tőke esztendei kamatának megfizetésétől vonakodtak, az igazgatót kérték fel az elhúzódó kifizetések peres úton történő rendezésére. A tőke későbbi birtokarányos felosztását már ezen a családgyűlésen elhatározták, ennek elsődleges kidolgozására Károlyi György elnökle mellett Wenckheim Antalt, Wenckheim Viktort, Stachó Jánost, Novák Ferencet és Salacz Lászlót kérték fel. A közös pénztár állapotával és a tőke felosztásának további menetével későbbi fejezetben foglalkozunk.³⁸⁵

Perek

A család közös, elsősorban úrbéri és határperei tartoztak a családgyűlésre: a család döntött a perek indításáról, egyeztetett a perek lefolytatásáról, közös ügyvédekkel állított, felmentette és jutalmazta azokat.³⁸⁶ Röth Ignác levéltárnok 1838-ban tett jelentést a perek állapotáról, e szerint Salacz László, a közös fiskális intézte a folyamatban lévő gyulai határpert, illetve a szeghalmi határ kapcsán a Csáky família zálogos perét rendezte gr. Bolza felügyelete alatt. A közös ügyvéd 1845-ben jelentett a gyulavári és kétegyházi, gr. Csáky nemzetség szeghalmi zálogos, illetve a királyi tábla előtt folyó perekéről. A folyamatban lévő határperek mellett rendre foglalkoztak a legelőelkülönítési perrel is.³⁸⁷

A közös perek állapota, összegzése 1853-ban vált újra lényegessé. A közös igazgató Gedeon Gábort kérte fel a perek összegző bemutatására, aki miután a közös levéltár rendezését tökéletesen elvégezte, betűsoros lajstromát elkészítette, a közös pereket vette sorra. Gedeon jelentése szerint a királyi tábla előtt ügyvédsége alatt három per volt folyamatban: a familia felperesként a szarvasi és a köröstarcsai uradalom ellen, alperesként a békési uradalom révén a gr. Teleky családdal állt perben, a szentesi uradalom kapcsán pedig a Vitzmándi nemzetséggel szemben viselt pert.

A táblai pereket az 1852. december 5-én kiadott nyílt császári parancs szabályozta. A perek közül csak az első, vagyis a nemzetség által indítványozott per haladt az évek során annyira előre, hogy a perelhetőség kérdésében a felek megegyezhettek. A másik két per még mindig csak a kifogások kérdéseinek tartott, hiszen vagy a felperesek nem tudták leszármazásukat kellőképp bizonyítani, vagy épp perújítással akadályozták meg az ítélethozatalt. Ennek ismeretében a pátens több pontja kimondta, hogy az említett perek csak abban az esetben folytatódhatnak tovább, ha azokban az első bíróság már végső ítéletet hozott, így a másik két per megszüntethetőnek bizonyult. Következés-

385 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 499–516. 1845. június 5./8.

386 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. július 25./9. 9. pontja. Minden pert a közös fiskális feladatkörébe rendelték. Karácsonyi, 1896. I. 424–425. A gróf Csáky család Kis-Károlyt próbálta visszakapni, amely a török uralom előtt is folyamatosan birtokában volt. A család 1736-ban ellentmondott Harruckern beiktatásának, majd 1773-ban egyszerű tiltakozással élt. 1845-ben a család levéltárnoka időrendbe állította a Kis-Károlyra vonatkozó leveleket, és kezdeményezte a per megkezdését.

387 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. május 21./3., f. 499–516. 1845. június 5./3–4.

képp a végső felosztást a perek nem befolyásolták, a megszüntetett perek pedig a pesti ügyvéd fenntartását is szükségtelessé tették.³⁸⁸

Az örökösök a családgyűlés utolsó évében már csak gr. Almásy Kálmánal – a kétegyházi és a vári uradalom birtokosával – álltak perben. A két család 1853-ban lépett barátságos megegyezésre,³⁸⁹ de a végső egyezsége csak a családgyűlés felbomlását követően, 1854-ben került sor. 1801. november 24-én a vári, valamint a kétegyházi uradalom részéről még az Almásyak nagyatyja, gr. Almásy Ignác indított határper a gyulai uradalom, azaz br. Wenckheim József, illetve leszármazottai ellen. A pert 1846-ban gr. Almásy Alajos, majd atyja halála után gr. Almásy Kálmán folytatta az örökösök idősebbje és különösen megbízottja ellen. Végül leginkább a per költségei miatt kívántak barátságos egyezsége lépni, ahol is gr. Almásy Kálmán vállalta a szavatosság terhét mindkét határper után. Majd, miután az 1741-ben tartott határbejárás alkalmával kijelölt határok álltak fenn, megújították azokat. A határbejárás iratokat az örökösök megbízottjának, Sarkady Jánosnak adta át. Almásy az egyezés megszületéséhez és a perek megszüntetéséhez 12 500 forintot fizetett ki az örökösöknek, amit szintén a közös fiskálisnak adott át. Az egyezés megszegése esetén a polgári rendtartás 7. §-a értelme szerint szolgabíró járhatott volna el.³⁹⁰

Jogszolgáltatás (úriszék)

Az 1826. évi jegyzőkönyv tanúsága szerint a földesurak sok esztendő alatt nem tettek eleget úriszéktartási kötelességüknek.³⁹¹ Omaszta Zsigmond épp ezért javasolta, hogy a közös úriszék napjának állandó határnapot iktassanak be, illetve a közös úriszéken ne csak a közös uradalom vagy a mások ellen folyamatban lévő perekben hozzanak döntést, hanem a jobbágyok – bármely urasághoz is tartozzanak – keresetükkel fordulhassanak a közös úriszékhez. Ez az elhatározás a gyorsabb igazságszolgáltatás mellett a költségek csökkentését is jelentette volna.³⁹² A birtokosok úgy döntöttek, hogy a továbbiakban a közös igazgató jelöli majd ki a közös úriszék tartásának a napját, ott viszont csak a közös tárgyak vehetők fel, azaz egyes földesurak saját jobbágyainak perei továbbra is az egyes uraságok által külön tartandó úriszékerekre tartoztak. 1832-ben a birtokosok újra megerősítették ezt azzal a pontosítással, hogy az uraságok jobbágyai között fennforgó keresetek és az azzal járó költségek továbbra sem terhelhetik a közös kasszát.³⁹³ 1837-ben viszont ismét előkerült a kérdés, hiszen a tapasztalatok szerint a keresetek elkülönítése nehézkes

388 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. Gedeon Gábor levele gr. Bolza Józsefhez. Pest, 1853. június 30.

389 Lásd még a 412. és a 446. lábjegyzeteknél.

390 MNL OL P 418 A. II. c. f. 32–34., f. 52. Almásy Kálmán és gr. Bolza József közötti egyezés. Kétegyháza, 1854. április 22.

391 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. július 25./14. 7. pont.

392 Az úriszékéről és annak költségeiről bővebben *A közös kassza kiadásai* című fejezetben lesz szó.

393 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 204–219. 1832. október 2./3. 7. pont.

volt, ezért az urbariális és a jobbágyok ügyeit vizsgáló úriszékek közös megtartása mellett határoztak.³⁹⁴ Az úriszék napjának kijelölése, az úriszék tagjainak kinevezése és azok fizetésének megállapítása továbbra is a közös igazgató hatásköre alá tartozott. A következő évi jegyzőkönyvből kiderült az is, hogy a vármegye egyre inkább sürgette az úriszék határnapjának kitűzését, hiszen már hosszú ideje nem élt ezzel a kötelességével az uradalom.³⁹⁵ Végül 1839-ben a közös ügyvédet bízták meg a perek lefolytatása végett, hogy minél előbb alakítson úriszékot.³⁹⁶ A gyűlés jegyzőkönyveinek tárgyai között a későbbiekben nem került elő az úriszék kérdése.³⁹⁷

Közös levéltár

A közös levéltár, a közös iratok kezelése központi kérdésnek számított a családgyűléseken: egyrészt a közös perekhez szükséges iratok biztosítása, másrészt a közös határozatok, mellékletek családtagok felé történő továbbítása miatt. Ahogy korábban már tisztáztuk, a levéltár rendezése, fenntartása a legidősebb atyafi, illetve a közös igazgató hatáskörébe tartozott, így közel sem volt mindegy, hogy a levéltár helyét hol határozzák meg. Vagyis amikor Schröfl Ferencet választották meg idősebb atyafinak, a báró kérésére – a gyulai birtokosok beleegyezésével – engedélyezték a közös levéltár Gyuláról Szarvasra való átvitelét.³⁹⁸ Gr. Wenckheim József megválasztásakor – az előző évi rendelkezéssel szemben – a Wenckheim-ág nem kívánta a levéltár anyagának áthelyeztetését Szarvasra, így az archívum egy része továbbra is a gyulai várban maradt, valamint Wenckheim lakhelyére, Körösladányba került át.³⁹⁹

Az 1808. évi gyűlésen viszont úgy döntöttek, hogy a levéltárat fel kell hozni Pestre: egyfelől a távoli kormányzás nehezíti az ügyvitelt, hiszen a szükséges iratok sokszor nincsenek kéznél, másfelől a felügyeletét tekintve is jobbnak látták, ha Pesten őrzik tovább a család iratait.⁴⁰⁰ Az 1830. évi jegyzőkönyv újra megerősítette a korábbi elhatározást, ezért állandó jelleggel Pestre helyezték a levéltárat hivatkozva az eredeti oklevelek itteni nagyobb szükségére.⁴⁰¹ Ennélfogva gr. Wenckheim Ferencet kérték meg, hogy házában – a

394 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./7.

395 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. augusztus 25./5., Kállay, 1985. 35. 1833-ban a Károlyiak ügyvédjét szintén felszólította a főszolgabíró, hogy Orosházán minél előbb tartsanak úriszékot.

396 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 284–293. 1839. május 1./5., f. 468–480. 1845. december 23./7. Az úriszék megtartása, szervezése a későbbiekben is a közös ügyvéd feladata volt.

397 A törvényszékek rendezésével foglalkozó operátum 1. és 2. cikkelyét, azaz az úriszék szabályozását és a városi bíróságok kérdését közel egy hónapig, 1833. december 20-ig tárgyalták a kerületi üléseken. A vitáról bővebben Völgyesi, 2012. 159–168.

398 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 22–32. 1804. május 2. és 10./2. és 7.

399 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 33–37. 1806. október 1./2.

400 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 50–58. 1808. március 18./2.

401 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. május 21./2. A levéltár Pestre való átkerülését igazolja, hogy az 1838. évi jegyzőkönyv Röth Ignác levéltáros áldozatos munkáját dicsérte,

közös vagyomból megtérítendő házbér mellett – alakítson ki és biztosítson helységet mind a levéltáros, mind pedig a levéltár számára, sőt a tűzvész elleni szükséges óvintézkedéseket is tegye meg. Levéltárosnak ez alkalommal közmegegyezéssel Röth Ignácot választották meg.⁴⁰² A levéltár elenchusának – jegyzékének – kidolgozásáról is rendelkeztek. Röth eltűnése és Belánszky halála után⁴⁰³ az újonnan kinevezett levéltárost bízták meg a hiányzó iratok felkutatásával, a jegyzékek elkészítésével, továbbá elrendelték, hogy a következőkben az eredeti oklevelek csak abban az esetben adhatók ki, amennyiben a bírói per ítélete megkívánja, vagy valamelyik uradalom kéri, de az is csak az igazgató jóváhagyását követően történhetett meg.⁴⁰⁴

A levéltár további sorsáról a családgyűlés felosztásakor döntöttek. Az 1850. évi gyűlés a közös levéltár anyagának a teljes rendezéséig Pesten való tartását rendelte el, ezt követően az iratanyag Szarvasra kerülhetett át.⁴⁰⁵ Az 1853. évi gyűlés azonban annyiban módosította ezt, hogy miután a levéltár állománya a perek ügyvitelével állt szoros kapcsolatban, ezért a perek megszüntetésével a közös levéltár anyagának további fenntartása ily módon nem volt szükséges. A levéltár rendezését, a betű szerinti lajstromának elkészítését követően – gr. Károlyi György ajánlatának köszönhetően – a Károlyi család pesti levéltárába és az ott lévő illetékes levéltáros kezelése alá helyezték a közös iratanyagot. A felmerülő költségek fedezésére szolgáló díj megállapítását a kijelölt bizottságra bízták, de addig is a közös levéltári anyag iratainak lajstromát a nemzetség minden egyes ágával külön-külön közölték. Az 1853. szeptember 13-án Szarvason összeült bizottság a levéltárat kezelő levéltáros évi díjazását Károlyi Györgynek utalta ki, amelynek kamatjaiból évenkénti kifizetése is biztosított volt.⁴⁰⁶

A birtokkormányzat részvétele az igazgatásban

A nagybirtok vezetőinek jelentős érdekei fűződtek ahhoz, hogy tájékozottak legyenek az ország, a megye és a települések dolgaiban, azaz nagy gondot fordítottak az uradalmak a megyegyűlésen való részvételre, az uradalmi ügyek előmozdítása érdekében igyekeztek a megye tisztviselőivel, a települések előljárásaival jó kapcsolatot ápolni, továbbá egyre többször és több ügyben kívántak beleszólást. Azaz a földesurat ugyanúgy az alsófokú igazgatás

aki az 1838. évi pesti árvíztől sikeresen megmenekítette a nemzetségi levéltár anyagát. Továbbá elrendelték a levéltár új jegyzékének az elkészítését gr. Bolza felügyelete alatt. Röth Ignác munkájáért és az árvíz elől megmenekített iratok után a közös kasszából külön díjazást kapott.

402 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 7./2.

403 Lásd a 291. lábjegyzet alatt.

404 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 127–139. 1830. június 7./3.

405 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 438–445. 1850. június 6–7./4.

406 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 459–472. 1853. július 12./4.

tényezői között kell említenünk, hiszen a földesúri hatalom gyakorlásának helyszíne lehetett.

A földesúr és a jobbágyok között – kezdetben főként német – uradalmi tisztek tartották a kapcsolatot. Az előjárók, különösen a bírók a legtekintélyesebb gazdák közül kerültek ki, megválasztásukba a földesúr, illetve tisztjeik szóltak bele, azaz akaratauk érvényesítését az előjáróktól, főleg a bíróktól várták. A földesurak megválasztásukban növekvő befolyásra kívántak szert tenni, hiszen olyan bírókat jelölhettek ki, akik igényeiket figyelembe vették, azaz rajtuk keresztül a földesúri magánhatalom komoly befolyást gyakorolhatott az adott település működésére. Miután a bírót a földesúr jelöltjei közül lehetett „szabadon” választani, amely választásnak az uraság vagy tisztje jelenlétében kellett megtörténnie, a bírói tisztt betöltése kiélezte a helyzetet a földesúr és a helység között. Ebből adódóan a bíró igen nehéz helyzetben volt, hiszen úgy kellett képviselnie a jobbágyok érdekeit, hogy közben ne sértse a megye és a földesúr szempontjait. Az uraság, a község és a közhatalom érdekütközése okán a bíró többszörös igazodásra kényszerült a bővülő adminisztrációs feladatok mellett. Miközben személye igen sokrétű igazgatási és igazságszolgáltatási feladatot látott el: személyesen felelt a hadi- és megyei adó, a földesúri szolgáltatások és közmunkák teljesítésért, ő vezette a communitas bevételeit és kiadásait tartalmazó számadásokat. Ez utóbbiak igen pontatlanok voltak, ami nemcsak a szakértelem hiányával magyarázható, hanem azzal is, hogy az uradalom nem számoltatta el őket rendszeresen.⁴⁰⁷ A bíró helyettese a törvénybíró volt, a település földjének termésére a számadó gazda, a kocsmák itallal való ellátására a borbíró, a malmokra a malombíró, a mészárszékekre a székbíró, a bérelt puszták legelőire, kútjaira, itt tartott gulyákra, ménesekre pedig a pusztabírók felügyeltek. A tanács ellenőrizte a testületet, és az alkalmatlanokat vagy a hivatalához méltatlanokat az uraság beleegyezésével visszahívta.

A földesúr emberével, a bíróval szemben bizonyos mértékig a helység támasza a jegyző lehetett, így a szerepük egyre inkább felértékelődött az igazgatásban. Az urbárium 9. pontja ugyanis az esküdtek és a jegyzők választását, fogadását – földesúri befolyás nélkül – a község jogának mondta ki, az állami befolyást pedig a megyéken keresztül erősítette az adó, a községi háztartás és a számadások ellenőrzésével. Következésképp a magánhatalom és a bíróválasztás módja továbbra is megmaradt, ellenben a szabad választás és a szabad jegyzőfogadás elvét elismerte, és e korlátozott autonómiát az állami rendelkezéssel garantálta. Az ebben foglalt szűk körű autonómiát az 1791. évi 35. törvény cikk emelte törvényerőre.⁴⁰⁸ A jegyző formális szerepén túlmenően jelentőséget kapott mind a községi belső, mind az államigazgatási ügyekben, így pozíciója újabb ütközési pont lehetett a földesúr és a község között. A jegyzői

407 Kovács Á., 1998. 178–179. Kovács ezen a ponton nem ért egyet Implom Józseffel, aki szerint a lakosokat alig érdekelte a bíróválasztás. Vö. Implom, 1971. 261.

408 Dobszay, 1992. 150–154.

státus helyzetének vitájakor a békési Novák Antal a tiszántúli megyék véleményét tolmácsolta: „sem az úr, sem a Község önkényének kitétetve ne maradjon, hogy őt hivatalától megfosztani ne lehessen, hacsak az ellene fennforgó vád bé nem bizonyíttatik, és kitétele törvény [azaz bírósági ítélet] útján el nem rendeltetik”. Javaslatá leginkább a községi önkormányzatot pártolta. A következőkben az 1836. évi 9. törvénycikk érintette a jegyző kérdését: a jegyzőfogadásra kiterjesztett a földesúri jóváhagyást, de a megyének köteletségévé tette a jegyzőfogadás elősegítését, a vitás ügyek rendezésében való közreműködését, a földesúr előzetes értesítésével azonban meghagyta a községnek az elbocsátás jogát is.⁴⁰⁹

Csabát hasonlóan az uradalom, illetve a megye irányította hol erősebb, hol gyengébb befolyás mellett. Az újraterelítés után 1748-ig nincs jele annak, hogy a földesúr beleszólt volna beligazgatásába, amelyet a bíró, tíz esküdt és a jegyző gyakorolt. Ekkor ugyanis az uradalom elrendelte, hogy a 24 esküdtből álló új összetételű tanács választása szűnjön meg, s a tanács legyen állandó, amely majd saját tagjaiból választja meg évente a bírót. Természetesen ugyanaz a személy többször is újraválasztható volt. Csabán ez az uradalmi rendelet elbukott, Gyulán viszont – úgy tűnik – érvényesült, hiszen ott a 19. század fordulójáig a tanács önmagát egészítette ki, még hozzá élethosszig tartó érvénnyel. Csabán a betelepüléstől 1848-ig folyamatosan gyakorlatban maradt az évenkénti választás. Az igazgatás első emberét, a bírót az urbárium előtt az előjáróság által javasolt négy személy közül vélhetően a házzal bíró lakosság választotta. Az urbárium után már az uradalom négy jelöltjéből történt a választás, amelyen jelen kellett lennie a megyei főszolgabírónak, vagy legalább is esküdtjének a megyei ellenőrzés érvényesítése végett. Az esetek többségében nem volt gond a jelöléssel, de többször megmutatkozott az ellentét a helység és az uradalom között. Az uradalom befolyása ráadásul növekedett a 19. század elején, ezért a „rend” érdekében az uradalom jobban kézben tartotta a bírók választását. 1813-ban Csaba még a Helytartótanácsához is fordult, miszerint az uradalmi tisztek a jelölésen túl beleavatkoznak a bíró és a jegyző megválasztásába. Ezt látszik igazolni az is, hogy 1812-ben nem vállalta senki a bíróságot, mire Vidovich prefektus egy szegény csizmadiát tett meg bírónak. Csabán továbbá régi szokásként élhetett, hogy minden hetedik évben – a lakosság vallási megoszlásának megfelelően – katolikust választottak bírónak, ezt pedig már a jelölésnél is figyelembe vették.

A bíró mellett testületként állt az előjáróság, amelyet a település köztisztviselőiben álló tagjai alkottak, így a törvénybíró, aki Csabán a bíró helyettesét jelentette, és az esküdtek, akiknek száma kezdetben 10, majd 16 volt. Sem a bírók, sem az előjáróság tagjai között nemes jogállású személyt nem találunk. Az igazgatási munkák írásbeli teendői főként a jegyzőkre hárultak, akiket szintén választottak, de nem egy évre, hanem meghatározatlan időre. A jegyző, akivel elégedettek voltak, akár évtizedeken át szolgálhatott.

409 Dobszay, 2015. 1056., 1062.

Az állandóságukat jól jelzi, hogy Csabán 1727–1848 között 88 bíró mellett 24 jegyző szolgált. Kettő, majd később három jegyző közül jellemzően az egyik katolikus volt.⁴¹⁰

A családgyűlés két esetben foglalkozott a bíró kérdésével, meghozza akkor, amikor a helység számadásaiban észlelhető eltéréseket személyének rótták fel. Az uradalom javaslata szerint az urbárium szerinti bíró mellé három gazdát kellene állítani, akik a lakosság köréből kerülnének ki, és segítenék a bíró munkáját. A bíró hosszabb időre történő megválasztását pedig mindenképp hasznosnak ítélték az uradalom pontosabb ügyvitelét nézve. Borbíróknak viszont eddig is kettőt választottak, de a jövőre nézve úgy gondolták, hogy a helység javát szolgálná, ha egy ifjabb és egy öregebb borbíróvá választanának. A bíró megválasztása körüli teendőket a fennálló szokás szerint az illető uradalom befolyása mellett a fiskális feladatkörébe rendelték.⁴¹¹ Mindez egyszerre érzékelteti a földesúri jogok intenzívebb érvényesítésére való törekvést és a gazdálkodás hiányosságainak felszámolása iránti igényt. Ezek a hiányosságok egyrészt a hiányos és hibás adminisztrációból adódtak, másrészt abból, hogy az előjárói adtak, illetve vettek fel kölcsönöket – kamatmentesen – a helység pénztáraiból. A bíró és az esküdt kölcsönvehetett a közpénzekből, de mandátuma végére vissza kellett tennie a kölcsönzött összeget. Miután ez sokszor elmaradt, ezért a kassza hiányát idézte elő.⁴¹²

Az *infrastruktúra fenntartásában, korszerűsítésében*, valamint az építés rendszertében a birtokkormányzat aktívan közreműködött, munkaerőt és építőanyagot biztosított, épp ezért nemcsak feladata volt az építések kivitelezése, hanem egyben érdeke is fűződött hozzá. A birtokkormányzat építésrendszert feladatai közé tartozott a házhelyek kijelölése, az utcák és a házak építésének rendszabása. Az építési engedélyek együtt jártak a házhelyek kérelmezésével, az utóbbinál gyakran előnyben részesülhettek a saját tisztviselők és alkalmazottak.⁴¹³ A közös tiszt feladata volt kijelölni az építési telkeket, amelyeket térképen is rögzítettek. Építésrendszert és egyben közigazgatási feladatnak számított a tűzvédelem is. A gyakori tűzvészek és az abból adódó

410 Jankovich–Erdmann, 1991. 645–651., 653–654. A 18. században Csaba bírái és jegyzői részt vehettek a megyei közgyűléseken, erre pedig a volt hódoltsági megyékben aligha találhatunk példát. 1783-ban ez a szokás még létezett, hiszen több ízben sor került meghívásukra. 1796-ban már kifejezetten a tisztújításokra kaptak meghívót, később pedig inkább már csak ünnepélyes közgyűlésekre invitálták őket.

411 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 113–121. 1817. november 25./19., f. 204–219. 1832. október 5./3. 19. pont.

412 Jankovich–Erdmann, 1991. 665.

413 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 204–209. 1832. október 2./3. 10. pontja. Sztáray Albert javaslata szerint azoknak kellene csak házhelyet osztani, akik itt születtek és érdemesebb adófizetőknek számítanak. Javaslátát elfogadva, a házhelyek után taksaként hat váltóforintot állapítottak meg. A jobb helyet nyerő taksások három, a rosszabb helyet nyerők pedig hat esztendőre voltak kötelesek a járandóságot megfizetni. A fontosabb helyeket ténylegesen csak az azt megérdemlő személyek kaphatták meg, ezen javadalmazásokból nemcsak az adófizetők, hanem a privilegizált személyek is részesülhettek.

károk arra kényszerítették az uradalmakat, hogy foglalkozzanak a tűz megelőzésével, és ennek érdekében szigorú szabályokat vezessenek be.⁴¹⁴

Az urbárium kapcsán 1776-ban a házhelyek belső telkeit rendezték, igazították ki. A városkép ezt követően sem lett rendezett, hiszen egyes házhelyekhez külső kert is tartozott. A kertzónában helyezkedett el a községi epreskert,⁴¹⁵ a temetők, valamint a kenderföldek is. A népesség növekedése ellenére az uradalom csak nehezen és szinte kegyet gyakorolva kevés házhelyet osztott ki.⁴¹⁶ Ezért egyrészt fokozódott a zsúfoltság, másrészt a lakosság egy része rákényszerült arra, hogy a kertbe, a szőlőbe húzódjon, és ott építkezzen akár engedély nélkül. A belterületi házépítés ugyanis engedélyköteles volt, ennek az uradalom láthatóan próbálta az elejét venni, sőt engedély nélküli építkezés esetén akár a lebontást is elrendelhetette.⁴¹⁷ A szabályozás szerint építeni szándékozó lakosoknak be kellett jelentkezniük a közös tisztnél, aki a kérelmezőket feljegyezte, majd a végső engedélyezés a földesúr aláírásával vált teljessé. A földesurak távolléte miatt viszont a házhelyek engedélyezése sokszor késedelmet szenvedett, ezért az 1838. évi jegyzőkönyv határozatát annyiban módosították, hogy minden háztulajdonosnak továbbra is a közös tisztnél kellett jelentkeznie, de az engedelmet a közös igazgatótól kérhették és kaphatták meg. A kijelölt, illetve kiadott házhelyeket minden esetben be kellett mutatni a családgyűlés előtt. A házak összeírása a közös ügyvéd és tisztartó feladata volt.⁴¹⁸

414 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. november 25./6. 10., f. 374–388. 1844. május 14./13. A zsúfoltság növelte a tűzveszék könnyebb továbbterjedését, így a jobbágyok házaiknak és vagyonának védelmében szabályozást rendeltek el. A szűk utcák és házhelyek javítására, szabályozására Bodoky földmérőt kérték fel. A szabályozás szerint a jobbágyok csak a kijelölt új házhelyeken építhettek a tűzveszély elkerülése végett. A fakémények helyett kőkémények építését rendelték el, ennek érdekében a jobbágyok a téglát előállítási áron vehették meg. Mivel a téglá- és cserépezés Szent Mihály-napig bérbe volt adva, így a rendelkezés akkor vette kezdetét, amikor a haszonbér visszajutott az uradalom kezelésébe, és a birtokosok a közös tiszt felügyelete alá kerülve korlátlan szabadságot kaptak a téglá- és cserépezés terén. f. 284–293. 1839. május 1./7., f. 331–356. 1842. május 6./3. és 7., f. 316–329. 1842. november 23. A tűzi veszedelem elkerülése végett utcakivágatás kérdésében is felkeresték az uradalmat, a kérdés kivizsgálásával Simay Kajetán birtokost bízták meg. Miután az utca kivágatását szükségesnek ítélték, ezért az elbontandó házak után kárpótlást rendeltek el. A további belső szabályozáshoz tervrajz elkészítését irányozták elő.

415 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. november 25./22. és 23. Az epreskert kialakításával, a kert házhelyeinek, szőlőhelyeinek kimutatásával Bodoky földmérőt bízták meg.

416 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 294–306. 1840. szeptember 23./21. A jobbágyok házhelyekért esedeztek. Az uradalom kérésüket elutasította, sőt a 40 főre nőtt cigány közösség házhelyekért való kérelmét is elutasította. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./4., f. 243–363. 1838. augusztus 3./1., f. 308–314. 1841. szeptember 24./16. Az uradalom a korábbiakat megerősítve tiltotta a dísztelen, valamint az egészségügyi veszélyekkel fenyegető újabb hajlékok felállítását.

417 Jankovich–Erdmann, 1991. 567–568. A tudatos városépítészeti tevékenység csak az örökváltás után bontakozhatott ki, amikor az uradalom beleszólásától már mentesült a település.

418 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 243–263. 1838. augusztus 25./6., f. 284–293. 1839. május 1./6.; Szabad, 1980. 149–169., 150–151., 157–158. Szabad György számos példát említ tanulmányában arra, hogy a földesúr hasonlóan tilalmazta, illetve korlátozta a kiköltözéseket, külterüle-

A csabai lakosok azonban többnyire engedély nélkül építkeztek, így az önkényes foglалások, házépítések vizsgálata rendre a családgyűlés elé került. Gyakran tárgyalt probléma volt a szőlőkben való lakás, amit az uradalom visszaélésnek tekintett, sőt egyenesen tiltotta azt.⁴¹⁹ A szőlőben lakókat minden további nélkül szólította fel a szőlőbeli házakból való kiköltözésre és a korábbi állapotok visszaállítására. Ellenkező esetben az uradalom a házak lerombolását rendelhette el, vagy szolgálatra kötelezhette a visszaélőket. A közös tisztt felügyelte a visszaéléseket, illetve jelentést készített az igazgatónak a szőlőkben lakókról. Az épülő „bogárházak”⁴²⁰ hasonlóan ellenére voltak az uradalomnak, amelyek felszámolását úgyszintén a közös tisztre bízta.⁴²¹ Minden tilalom ellenére az összeírás szerint 480-ra szaporodott a házhe-

teken történő építkezéseket. A földesúr ezekkel a rendelkezésekkel vette elejét annak, hogy a kiköltözés által a jobbágyság kikerüljenek az ellenőrzése alól, és ezáltal a közhatalviselés alól kibújjanak. A kiváltságrendszer szétzúzásával azonban már nem volt akadály a külterületekre való kiáramlásnak. Benda, 2008. 113. Párhuzamként említhető Keszthely is, ahol a lakosság térbeli elhelyezkedését a szőlőhegyek benépesülése és a majorok kiépülése változtatta meg jelentősen. A szőlőkbe való kitelepülés a 18. század utolsó harmadában még szórványos volt, a végleges kiköltözés az 1810-es évektől felgyorsult, és a plébános is egyre több szőlőhegyi születést regisztrált.

- 419 Jankovich–Erdmann, 1991. 597–598. A szőlők térhódítása az uradalmak engedélyével történt. Az új szőlőföldek kimérésének igénye az 1810-es évektől szaporodott meg párhuzamosan a népesség növekedésével. Az engedéllyel létesült szőlők ellenére több konfliktus volt az uradalom és a község között. A tanyai szőlők kivágatása kapcsán például 1823-tól kezdve mintegy tíz évig tartó vita bontakozott ki. A Károlyi-uradalom tisztjei ugyanis kivágatták volna a tanyák melletti kaszálókon ültetett szőlőket. A megye helyeselte az uradalom kérését, a Helytartótanács viszont 1824-ben jelentést kért az ügyben. A Helytartótanács tanácsát meg nem várva az uradalom kivágatta a szőlőket. 1829-ben már több mint 211 gazda ellen folyt a harc, s többen felszólaltak a földesurak, így például Sztáray Albert ellen, aki a vád szerint a jobbágyokat elszegényíteni kívánta. A Helytartótanács megkésve, 1831-ben állt az uradalom mellé, jelezve ezzel, hogy a feudalizmus hatalmi tényezői nem tűrik az ellenállást. 1832-re nagyrészt megtörtént a szőlők kiirtása. Az uradalom tehát sem a szőlők telepítését, sem az ellenállást nem tűrte.
- 420 Vasárnapi Újság, 35. (1888. április 1.) 14: 231. Az újság *Békésmegyei árvíz* című írása szerint Békéscsaba jobbparti városrészét nevezték Bogárházaknak. „A szegény bogárházi nép nagy sebbel-lobbal, a Körös csatorna partjára hordta kis holmiját, honnét aztán a városba beszállították.” Haan Lajos naplója szintén ezt erősíti meg, amikor a csabai postaház helyéről és környezetéről írt: „A Körösön túl házak nem voltak, kivéve a régi postát, mely azonban távol esett a várostól. A posta mellett a mostani Körösön túli szőlők mentiben Gyula felé volt mintegy 10-15 földalatti putri, melyben Csabának legszegényesebb néposztálya lakott. Ezekről a putrikról kapta ez a városrészt a gúnynevet: bogárházak [...]” Idézi Ogrincs–Lovászi, 2015. 13. A forrásban említett postaállomás Omaszta Tóbiás családi házában a bogárházak közelében működött.
- 421 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1826. november 25./24., 28., f. 220–230. 1837. március 2. és 3./3., f. 243–263. 1838. augusztus 25./2. A szőlőkben történő kiutasítás az 1838-ban már 10 napi gyalogrobot megállapítása mellett történt. f. 284–293. 1839. május 1./2. és 3. A szőlőben lakók és a bogárházak összeírása megtörtént, továbbá az 1837. évi rendelkezések megmaradtak. Az érintettek további lakhatásért könyörögtek. f. 294–306. 1840. szeptember 20./2. Az 1837. évi jegyzőkönyv 2. és 3. pontjára reagálva további intézkedések megfontolására és kidolgozására felkérték gr. Batthyány László, Csepcsányi Tamás és Beliczay József birtokoso-

lyek száma a szőlőkben, így a szaporodó házak számát látva az uradalom érdemesebbnek látta egyezsre lépni a lakosokkal, és a város közelében lévő hasznavehetetlen területeken próbált számukra házhelyeket kimérni. Az uradalom cserébe kérte házaik elhagyását, legelőbeli illetőségekről való lemondásukat, illetve a megye előtti egyezség megkötését. A további ügyintézészt Csepcsányi Tamás közös ügyvédre bízta, akinek későbbi összeírása és jelentése szerint a „bogárházások” fele ellene, fele mellette volt az egyezségnek, a szőlőskerti házasok viszont nagyobb részt elfogadták az uradalom ajánlatát. Az egyezség megkötését követően az uradalom meghagyta a tiltó rendelkezéseket, a további szabályozási lépéseket pedig későbbre halasztotta.⁴²²

A fejlődő árutermelés fórumainak, a vásároknak az ellenőrzése és rendjük fenntartása a nagybirtoknak is érdeke volt. Ez egyaránt kiterjedt a vásártartási jogra, valamint az ott áruló vagy az uradalmakban letelepedett kereskedőkre, az uradalom továbbá felügyelte a mértékek és az árak betartását is. A nagybirtokkormányzat elláthatott bizonyos egészségügyi, közegészségügyi teendőket is. A kolera idején például patikaszereket szolgáltatott, illetve a megyei orvos költségéhez az uradalom közös kasszája is hozzájárult.⁴²³

Az igazgatási teendők között említendőek a földmérési és a telekkönyvezési feladatok is, amelyet a nagybirtok az állami telekkönyvezést messze megelőzve folytatott. A földmérők pénz- vagy természetbeni juttatásainak, valamint a munkájukhoz szükséges eszközök és felszerelések biztosítása szintén a birtokkormányzat feladata volt. A földmérés különös jelentőséggel bírt a birtok-elkülönítési eljárások során, de nemcsak birtokjogi, hanem gazdálkodási szempontból is, hiszen a határ felmérésétől függött sok helyen a házakhoz tartozó rétek és földek kijelölése is. A határok kiigazítása pedig folyamatos feladatot biztosított a mérnökök számára.⁴²⁴

E feladatkör különös jelentőséget kapott az uradalom és a község közötti legelőelkülönítés idején. A legelő fontossága az idő előrehaladtával nem vesztett jelentőségéből, és a legelőkérdés a jobbágyság egyik legfontosabb kérdése volt. Az úrbérrendezés befejezésekor, azaz 1786-ban az uradalom nem igényelt legelőt, a város viszont nem kérte az uradalmat, hogy írásban is lemondjon legelőhasználatáról.⁴²⁵ A község tehát 1836 után is megmaradhatott volna

kat. f. 308–314. 1841. szeptember 24./17. A rendeletet betartva az új házak leromboltatását foganatosították. f. 331–356. 1842. május 6./18. A megyei felírásra a kamarai pusztákon lévő lakhelyek kimutatása végett a Helytartótanács rendelete megérkezett, miszerint az uradalom engedélye nélkül továbbra sem lehet a szőlőkertekben lakni, az uradalom tiltó rendelkezési tehát továbbra is fennmaradtak. f. 374–388. 1844. május 14./10. IV. pont. A lerombolt bogárházak helyére nem építhettek új házakat.

422 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 358–372. 1843. május 6./16., f. 374–388. 1844. május 13./7.

423 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 232–242. 1837. március 2. és 3./29., f. 243–263. 1838. augusztus 25./17., f. 284–293. 1839. május 1./22.

424 Kállay, 1980. 228–231.

425 Amikor 1814-ben a Károlyi családra eső csabai részbirtokokat összeírták, valamint az uradalmi jogokat és hasznokat rögzítették, akkor még azt jegyezték fel, hogy Csabán nincs allódi-um, így az uradalomnak legelőre van szüksége.

a legelő kizárólagos használójaként, a Harruckern-uradalom darabolódásával azonban egyre több birtokos kezébe kerültek a földek, akik 1816-ban elkezdték használatba venni a közlegelőt. Ez később komoly ellentéteket szült a község és a birtokosok között, például Bolza kondását kihajtották a közlegelőről, vagy épp Esterházy az úrbéres szerződésre hivatkozva fenntartotta magának azt a jogot, hogy legeltethessen a közlegelőn, ami szerinte ugyanúgy az uradalomé is. Csepcsányi Tamás pedig egyenesen jelezte Csaba felé, hogy regulációt, azaz legelőelkülönítést fog kezdeményezni.⁴²⁶

Az elkülönítés a közös tulajdont képező legelő területéből egyrészt a jobbágyokat és zselléreket, másrészt a földesurakat illető birtokrészek kihalását jelentette. A minél előbbi elkülönítés ösztönzői leginkább a közös legelőből fakadó hátrányok voltak. Az elkülönítés előmozdításában az 1832–1836. évi törvények közül igen jelentősek voltak a tagosítást és a legelőelkülönítést engedélyező paragrafusok.⁴²⁷ A törvény abban az esetben engedte a legelőelkülönítést, ha a földesúr, illetve az úrbéri telkes jobbágyok többsége kérte azt. Az elkülönítés végbemehetett akár megye előtt kötött egyezség, akár úrbéri per útján, de mindkét esetben a Helytartótanács vizsgálta felül és emelte jogerőre az elkülönítést. Az országgyűlés a legelő összterjedelmétől függően 4–22 hold között jelölte meg az egész telek után járó legelő nagyságát. A jobbágyság egészére azonban nem vonatkozott a törvény előírása, hiszen a házatlan zselléreket kizárta a részesedésből, csupán a házas zselléreknek biztosított legelőilletményt egynyolcad teleknek megfelelő nagyságban.⁴²⁸

A legelőelkülönítést itt elsőként nem az uradalom, hanem Csaba kezdeményezte. A község a legelőelkülönítés ügyében 1841 őszén pert mellőzve barátságos megegyezésre törekedett.⁴²⁹ A legelőelkülönítés kezdeményezője Omaszta Zsigmond volt. A közbirtokos jobbágyok választott képviselője az ügy megkezdése előtt pontokba szedve fordult az uradalomhoz. Többek között

426 A regulációval párhuzamosan a legelők arányosításának a gondolata már 1817-ben felvetődött, hivatalosan ekkor erre nem került sor.

427 1836. évi 5. törvénycikk és 1836. évi 8. törvénycikk. Magyar Törvénytár, 1896. 20., 41–42.; Implom, 1971. 151–152.

428 Szabad, 1987. 1–17. A zsellérelletmény az a földterület, amely a földesúr közös legelő-, illetve erdőhasználati jogának megszűnése fejében az úrbéres házas zsellérek birtokába, 1848 után tulajdonába került az 1836., 1855., 1871. évi szabályozásnak megfelelően. A zsellérek legelőilletményre való jogosultsága azt jelentette, hogy a remélt parcellatulajdonnal önálló gazdaságukat biztosíthatták. Ennek elnyerésével tehát létfenntartásuk biztosítását remélhették, de általában ez önmagában nem volt elegendő. Jankovich–Erdmann, 1991. 759. Csabán a házas zsellérek nem ragaszkodtak a kapott legelőrészhez, mert abból – igásállatok és felszerelés hiányában – megélni nem tudtak, ezért azokat a módosabb gazdák szereztek meg olcsón.

429 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 294–306. 1840. szeptember 24./26. A birtokosokkal és a képviselőkkel egyetértésben kijelentették, hogy a legelőszabályozást késleltetni tovább nem lehet. Ezért gr. Esterházy Mihályt teljes hatalmú biztosként felhatalmazták, hogy belátása és a közbirtokosság érdekei alapján az 1840. október 26-án tartandó megyei gyűlésből kikerülő küldöttség előtt a csabai jobbágyokkal való egyezkedés alkalmával az uradalom részéről tegyen ajánlatot. A perlekedést megakadályozva barátságos megegyezést kértek, a végső lépés előtt jelentést, esetlegesen rendkívüli gyűlés összehívását irányozták elő.

kérték, hogy a határt ábrázoló régebbi, valamint újabb térképeket adják át, hogy kiderüljenek azok a legelőfoglalások, amelyeket az uraságok az úrbér óta eszközöltek, továbbá a telkek a házhelyek számáról, valamint a házatlan zsellérek helyzetéről kértek felvilágosítást. Az uradalom birtokában csak az 1816. évi hitelesített térkép volt, amely nem tért ki a korábbi foglalásokra, így nem említette a Nagyrétet sem, ami széles kiterjedésű nádas volt. Ennek területét még a Csaba által épített Körös-csatorna segítségével szárították ki.⁴³⁰ Az 1836. évi törvény a nádas területét ugyanúgy kezelte, mint az erdőét, azaz a jobbágyság használatában kellett hagyni a kötelező nádvágási kötelezettség fenntartása mellett. Az uradalom azonban 1836-ban óvást emelt a Nagyrétet illetően, ugyanis amikor 1841-ben az egyik közbirtokos a marháit a rétre bocsátotta, a helység – attól tartva, hogy az urak idővel legeltetést követelnek ezen a területen – a marhákat kihajtatta, és elrendelte a Nagyrét körülárkoltatását. Az uradalom viszont elkezdte az árkot behányattatni, de felfogadott embereit a csabaiak elzavarták, így az uradalom 1842-ben a község ellen úrbéri pert indított. Az uradalom állította, hogy a Nagyrét a község és az uradalom közös nádlási használatában van, és a csabai jobbágyság önkényesen terjeszkedett ki rajta. A megye a per ellenére megpróbálta békés úton rendezni a kérdést, de hiába.⁴³¹

430 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 316–329. 1842. november 23./1., f. 331–356. 1842. május 6./2.

A legelőszabályozás tárgyában az 1841. szeptember 24-én tartott birtokossági gyűlés alkalmával a született iratokat felolvasták, amelyekből kiderült, hogy Csaba községe a barátságos egyezés mellett volt. Az 1816. évi – azaz az utolsó hitelesített térképnél – pedig nincs régebbi. Ezek alapján és a későbbi számadásokat figyelembe véve kellett kiszámolni a holdakat. Térítés ellenében az uradalom hajlandó volt a térképet másolásra átadni a községnek. A közlegelő 1816-tól történő foglalásainak felmérésével és a térképen történő megkülönböztetésével Balla Károlyt, valamint Augusz Imrét bízták meg. Az érintett részeket üres házhelyek nem voltak, a bogár és a kerti házakban lakók tilalma pedig eddig is fennállt, tehát erről külön nem rendelkeztek. A szabályozáshoz mindenképp szükséges volt áttekinteni a föld minőségét, épp ezért az uradalmi mérnököt bízták meg, hogy mindenekelőtt különítse el az 1904 holdat kitevő Nagyrétet, továbbá a 2544 hold nagyságú bozótost. Az uradalmi ügyvéd továbbá azt az utasítást kapta, hogy a megye a törvénytelen árkokat szüntesse meg, és az érintett területet eredeti állapotába rendezze vissza.

431 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 331–356. 1842. május 23. és 24., május 29./10., május 29./26.

Az uradalom minden peres lépéstől elállva a község teljes használati birtokába kívánta adni a Nagyrétet és környékét. Novák Antal, a megyei küldöttség képviselője úgy vélte, hogy a megye kész elfogadni az uradalom ajánlatát, amennyiben a maximum 22 holdat megállapítják. Az uradalom részéről Horváth Lászlót, Ursziny Andort és Augusz Imrét bízták meg a megegyezéssel. Így a Nagyréten felül egy-egy telek után 22 hold kivágását irányozták elő. Az uradalom úgy látta, ezzel megtette a szükséges lépéseket, és már csak a megyei küldöttségen és a lakosokkal való egyezkedésen múlik az egyezés. A község több holdat kívánt volna, de az uradalom nem akart többet adni, az ügy per útjára terelődött: az uradalom rétre és környékére, mivel azt sajátjának tekintette, külön pert indított. Az ügyek vitelére külön választmányt neveztek ki. A választmány elnökének gr. Esterházy Mihályt jelölték, az uradalmi jog fenntartására és a perbeli lépések megtételére gr. Sztáray Albert és Csepcsányi Tamás birtokosokat nevezték ki. A kérdések eldöntéséhez a választmány két tagjának kellett egyetértéssel, ha a választmány szükségesnek látta, akkor a direktorral együtt külön gyűlést

Az elkülönítési per alkudozásában Csaba 200 fős választmánnyal vett részt. A csabai előjárók igyekeztek a házatlan zsellérek ügyében is eljárni, hogy a felosztásból ők is részesüljenek, de ezt a családgyűlés határozottan elutasította, hiszen a házatlan zsellérek eddig sem tarthattak állatot a közlegelőn. A Csaba által indítványozott 30 hold ellenére az uradalom csak a törvényes maximumot, 22 holdat ígért. 1842–1843-ban Csaba – érzékelve, hogy itt a legelő csökkenéséről van szó – legszívesebben elállt volna a rendezéstől, a megye viszont nem látta akadályát, hogy a legelőelkülönítés végbemenjen, és elrendelte azt. Az uradalom 1844-ben szüntette meg a pert, és lépett végül barátságos megegyezésre, így a per formailag megegyezéssel és szerződéssel ért véget. Az úrbéri közös egyezség a közlegelő és a Nagyrét dolgában 1844. október 14-én jött létre.⁴³² Az egyezség értelmében minden úrbéri telek, minden nyolcadik úrbéri zsellérház és minden szabad telek után 22 holdat (1200 négyszögöl) – a törvény szabta maximumot –, így összesen 17 167 hold legelőt kapott Csaba, amelyből 1410 hold hasznavehetetlen volt, vagyis a 84 463 holdat kitevő csabai határ 20%-át, az összes legelőterület 56%-át kapták meg. A városhoz közeli belső legelőből zömében Csaba részesült, a fennmaradó körülbelül 4200 holdat a gerendási külső legelőből mérték ki. Az uradalom a belső legelőből 644 holdat, Gerendáson pedig 12 432 holdat kapott. Végeredményben a csabaiak 15 768 holdnyi, míg az uradalom 13 096 holdnyi használható legelőt nyert az osztozkodás során. Csaba lényegében elvesztette az addig használt legelő felét, de a Nagyrétet

is tarthattak. A választmány fogadhatta bármely birtokos észrevételét az ügyben. A perek munkálataival az uradalmi ügyvédet bízták meg, aki az utasításokat a választmánytól kapta. A szükséges költségekre az ajánlatot a választmány tette meg, de a közös igazgató döntött róla. f. 358–372. 1843. május 4. /3., f. 374–388. 1844. május 13./1. Miután a választmány egyik tagja, gr. Sztáray Albert elhunyt, helyébe gr. Apponyi Györgyöt helyezték. Továbbá megegyeztek, hogy a perben tett lépéseket mind a három bizottsági taggal közölni kell, s ha a távoli tagok 30 napon belül észrevételeiket nem tennék meg, akkor a helyben lévő tagok és a közös ügyvéd által reagálnak a per folyamatát gyorsítva.

- 432 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 390–396. 1844. augusztus 28./1. és 2. 1844. augusztus 28-án a legelő és rét ügyével megbízott választmánynak köszönhetően rendkívüli gyűlést hívtak össze, hiszen a birtokosok egyeztetése szükséges volt a megállapodás megkötéséhez, egyedül a választmány nem tehetett ezt meg. Csepcsányi Tamás, a választmány tagja terjesztette elő a javasolt egyezséget. A község pontjainak megtárgyalásához 1844 szeptemberében külön tanácskozást tartottak, ahova minden birtokost meghívták, hogy döntést tudjanak hozni. f. 397–403. 1844. szeptember 28./1–3. Esterházy Mihály nem szerette volna a megegyezést, a remélhető haszon ellenére a pert folytatni kívánta. Megjegyzendő, hogy Sztáray Albert a kezdetektől fogva a megegyezés ellen volt, az egyezkedéseken rendre nem jelent meg. A többi birtokos ellenben írásos formában is nyilatkozott az egyezség elfogadásáról. Az 1826. és az 1842. évi jegyzőkönyvben lefektetett elvek szerint a gyűléseken a többség mellette döntött. A hasznavehetetlen helyek felmérésére Ursziny Andort és Steiner Jakabot rendelték ki. f. 405–425. 1844. október 14./1. és 3., 16./7. Miután az egyezséglevél elkészült, a jelen lévő birtokosok és megbízottak, illetve 20 választott lakos, jobbágy és házas zsellér írta alá a megyei tisztí ügyész, a szolgabíró és az esküdt jelenlétében. A megye elfogadása után Apponyi és Csepcsányi szorgalmazta az egyezség elfogadását a Helytartótanácsnál. f. 405–425. 1844. október 14./6. A csabai birtokokon lévő jobbágyok és házas zsellérek összeírását rendelték el, amelyet Ursziny Andor és Omaszta Lajos készített el.

egészeben megkapta. Az uradalom a mezőváros környékén 700, a Körös vize és kanális mellett 100, következképp összesen 800 holdat tartott meg szabad rendelkezésre. Ebből az uradalmi rátából több tíz holdat átengedtek temetőnek, illetve templom- és iskolahelynek.⁴³³ A Helytartótanács döntésének megérkezése után a megye kiadta az uradalomnak az egyezséget, amelyet 1845. május 8-án kihirdettek, és a község néhány megjegyzése mellett foganatba vették a felosztást.⁴³⁴ Az ezt követő azonnali felosztás jelezheti, hogy tulajdonképpen az uraságok így akartak egymás között elkülönített földtulajdonhoz jutni. Csaba földesurai az 1836. évi 6. törvénycikk azon fogyatékoságát is kihasználták, miszerint az uraságok és a közbirtokosok legelőilletményét – eltérően a jobbágyéktól – nem maximálták, hanem minden olyan legelőt, amely a jobbágyok részének a kimetszése után fennmaradt, egész területében a földbirtokosoknak ítéltette oda. Végeredményben a legelőelkülönítési egyezség révén a földesurak saját jövedelmeiket is tetemesen szaporíthatták.⁴³⁵

A család utolsó tanácskozásaitól a végső felosztásig

A nagybirtok kormányzata túlélte az 1848. évi forradalmat, de a robot, a dézsma, a pénzbeli fizetések megszüntetése, az úrbéri tehermentesítés, a királyi kisebb haszonvételi jogok részleges felszámolása és a bérleti rendszer átalakulása nem múlt el nyomtalanul. Az 1850. június 6–7. napján Pesten egybehívott családgyűlésen az igazgató a megváltozott körülményekre hivatkozva, a nemzetség közös dolgainak állapotára nézve előrelépést kezdeményezett az

433 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 405–425. 1844. október 14./8. és 9. A birtokosok közötti osztást illetően azt tartották a legcélszerűbbnek, hogy az 1816. évi osztás nyomán két egyenlő minőségű és mennyiségű birtokrészt osszanak fel, majd pedig sorshúzás útján határozzák meg a Károlyi- és a Stockhammer-birtokrészeket, végül az illető részben ismét sorshúzás által menjen végbe a belső legelőből fenntartott 700 hold felosztása. f. 419–429. 1845. március 17. és 18./3. A Károlyi- és a Stockhammer-ág elállt a sorshúzástól, így barátságos megegyezésre léptek. A Károlyi-ág a gerendási pusztá nyugati részét választotta, a keleti rész pedig a Stockhammer-ágnak jutott. A Károlyiakat illető birtokrészen gr. Apponyiné és gr. Trauttmansdorffné között szintén barátságos megegyezés született. A földeket újra felmérték, illetve minőségileg hat osztályba sorolták, majd két egyenlő részre osztották a Károlyi- és a Stockhammer-ág között, végül az utóbbit továbbosztották négy egyenlő részre. f. 419–429. 1845. március 17. és 18./5. A Stockhammer-ágot illető gerendási résznek négy egyenlő darabra történt kijelölését illetően jelentést tett a mérnök. f. 451–466. 1845. május 23./6. A belső legelő felosztása 1845-ben történt meg a Károlyi- és a Stockhammer-ág között. f. 468–480. 1845. december 13./8. A gerendási legelő felosztásának kiegészítése, illetve a Stockhammer-rész felosztása a Bolza- és a Schröfl-ágakat illetően.

434 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 518–528. 1845. április 14./1. A gerendási vendégfogadó melletti rész Apponyi és Esterházy birtokába esett, így ott a haszonbérloket kártalanítani kellett. Kosztolányi Péter nem várta meg a teljes felosztást, és önkényesen birtokba vette a területet.

435 Jankovich–Erdmann, 1991. 758–759. A legelőelkülönítés, az örökváltsági szerződés és a tagosítások minden akadályt elhárítottak az elől, hogy a lakosság egy része a külterületekre költözzön.

ingatlan javak, a hosszú évek során összegyűlt jövedelmek és a nemzeti tagok tőkéjének birtokarányos felosztása, valamint a közös perek, a közös levéltár és a közös tisztségekre nézve történő rendelkezés terén.

A közös javak és jövedelmek felosztásakor az 1776. évi első osztáskor figyelembe vett családágak szerinti arányosítást vették volna alapul, de a tényleges felosztástól ekkor még elállt a család. Ezért mind az ingatlan javakat és mind a pénzbeli összegeket továbbra is változatlanul fenntartották.⁴³⁶ Ennek következtében a nemzetség által közösen bírt csorvási és kis-apácai puszták, valamint a haszonbérben lévő részek esetében megállapították, hogy az 1850. év Szent Mihály napjától kezdve három évre kisebb egységekben – 3000 holdként – haszonbérbe adják azokat. A bérlés lehetőségét az igazgató hirdette meg az újságokban, a haszonbérleti árverés pedig két nemzeti tag jelenlétében történt meg. Ennek elvégzésére Batthyány László és Wenckheim Antal ajánlkozott.⁴³⁷ A fentebb már tárgyaltak szerint a két ügyvédi állomást ekkor szüntették meg, a levéltár helyét a továbbiakban is a táblai ügyész kezelése alatt, Pesten tartották, a számadó állomását pedig változatlanul fenntartották.⁴³⁸ Továbbá a számadások – a kiadások és a bevételek – átvizsgálását, illetve a pénztár állapotával való egybevetését rendelték el, a közös tőkék elmaradt kamatainak befizetési határidejét 1850 decemberének utolsó napjában határozták meg.⁴³⁹ A gyűlés utolsó felvetése a gróf és báró Wenckheim-ág részéről bejelentett jogigény volt, miszerint az 1801. évi szerződés második pontjának értelmében a bélmegyeri pusztarészt kívánták birtokolni, és 3180 forint letételével szertették volna megváltani azt. A családgyűlés a familia kérését elfogadta, azaz a kért pusztarész a gróf és báró Wenckheim-ágot egyenlő joggal megillette. A pusztarész további felosztása már a Wenckheim családra tartozott.⁴⁴⁰

Az 1853. július 12-én Pesten tartott gyűlés első pontja a mellékelt ügyvédi jelentések alapján a Királyi Tábla, illetve az alsó és megyei bíróságok előtt folytatott közös pereket, majd a közös javak és tőkepénzek megosztását tárgyalta. A nemzetség több tagját érintő határbeli és zálogos perek nem mind-egyikét szüntette meg ugyanis az 1852. december 5-én kelt nyílt császári pápens. Az itt szóban forgó két határbeli per a gr. Wenckheim-örökösöket érintette, akik a gyűlés előtt kijelentették, hogy magukra vállalják a pereket, számolva azok esetleges elvesztésével is. Ezen határozatot pedig a készülő osztályos levélben is iktatni kívánták.⁴⁴¹ A két említett határbeli jogvita mellett a gr. Almásy Kálmánnal folytatott határbeli pert úgyszintén lezártnak tekint-

436 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 438–445. 1850. június 6–7./1–2.

437 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 438–445. 1850. június 6–7./3. A haszonbér fizetése előre teljesítendő volt, ha 14 nap alatt nem teljesítették azt, akkor a késlekedőtől a birtokot azonnal elvették, és az ő költségükre újra árverésre bocsátották.

438 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 438–445. 1850. június 6–7./4.

439 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 438–445. 1850. június 6–7./5–6.

440 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 438–445. 1850. június 6–7./7.

441 Az említett perek lefolytatásáig történő megosztás ellen csak a kiskorú gr. Wenckheim Krisztina képviselője tett ellennyilatkozatot.

hették, mivel gr. Almásy – mint felperes – és a család – mint alperes – hajlandó volt barátságos úton történő megegyezésre lépni, amelynek előkészítését 1853. szeptember 15-ére irányozták elő.⁴⁴² Ezt követően a családgyűlés a legfőbb tárgyakra, a csorvási és a kis-apácai – összesen 7595 holdat kitevő – közös pusztákra, illetve a közös jövedelmekből megtakarított tőkepenzerekre tért át. A puszták megosztását illetően zsinórmértékül a négy családág között korábban megkötött 1776. évi egyezséget és a közös pénztárnok jelentését vette alapul a családgyűlés. Az osztályt megelőzően a kérdéses pusztarészek újbóli kiméretését és az egyes családtagok illetménytervezeteinek az elkészítését határozták el. A gyakorlati végrehajtásra Balla Károly, a nemzetség közös pénztárnoka önként jelentkezett. A munkálatokat az idősebb Bolza gróf felügyelete alá helyezték, határidőnek pedig 1853 augusztusát jelölték ki. A tőkepenzerek felosztását és az ezeknek kamatozását érintő végső számítások elvégzését 1853 decemberére kellett befejezni, hogy 1854 januárjától a kölcsönös kiegyenlítés megkezdődhessen. A földmérői vizsgálatok elsődleges ellenőrzésére, az esetleges módosítások elvégzésére és a közös pénztárnok által már elkészített osztályterv vizsgálatára bizottságot állítottak fel, amelynek elnöke id. gr. Bolza József lett. A bizottság további tagja gr. Wenckheim József, gr. Wenckheim Krisztina jogainak igazgatója, Paulovicz Gábor és a gr. Apponyi család képviselője, Steiner Jakab lett. Az előmunkálatok elkészítése után újabb gyűlést rendeltek el 1853. szeptember 15. napjára. Az utolsó gyűlés helyszínét – a nemzetségi tagok kényelmét nem tartva szem előtt – Szarvas mezővárosába, a családgyűlés közös igazgatójának a lakására tűzték ki.⁴⁴³

A család utolsó gyűlése előtt a bizottság 1853. szeptember 13-án ült össze Szarvason. A fentebbieknek megfelelően Bolza József, Steiner Jakab és Paulovicz Gábor, valamint Sarkady János mint a jegyzőkönyv vezetője volt jelen. A bizottság megkapta az osztály alá eső közös puszták mérnöki felmérését, amelynek hitelesítésével Sarkady Jánost bízták meg. Elképzelésük szerint a megyei törvényszék mielőbbi felkeresését követően szeptember 28-án Csorváson, szeptember 29-én pedig Kis-Apácán hajtották volna végre a felosztást, azaz ezeken a napokon és ezen alkalmakkor a családtagok illetményeik birtokába kerülhettek.⁴⁴⁴ A következő pontként az előző gyűlésen megbízott Sar-

442 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 789–799. 1853. július 12./1–2. A bizottsági jegyzőkönyv 6. száma alatt jegyezték fel, hogy gr. Almásy Kálmán barátságos kiegyenlítés címén 30 000 forintot kért. Az előzetes vizsgálat híján ezt megítélni nem kívánták. Ennélfogva Sarkady Jánost bízták meg, hogy a kérdéses pert a legközelebb érdekelte gr. Wenckheim József képviselőjével, Kalmár Mihállyal és a Budán lévő közös ügyvéddel, Nagy Mártonnal közösen vizsgálja meg, és tegyen jelentést a családgyűlés előtt.

443 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 789–799. 1853. július 12./1. és 3. A család a közös tisztségviselők nyugdíjának és a közös költségek fedezetének megállapítására szintén a bizottságot kérte fel. A bizottsági jegyzőkönyv 7. száma alatt Salacz László, Nagy Márton és Hendrey Pál nyugdíját állapították meg, a 6. szám alatt pedig Balla Károly, Gedeon Gábor és Sarkady János szolgálatainak a jutalmazásáról határoztak.

444 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 821–860. 1853. szeptember 13. bizottsági jegyzőkönyv 1–3. A közös felmérés kapcsán csak Paulovicz kért javítást. Balla Károly mérnök mellé Sipos

kady János ügyvéd által elkészített osztálylevél mintáját tárgyalták. Az 1798-as osztály alkalmával a közös szükségek és kiadások fedezésére fennhagyott csorvási és kis-apácai pusztarészeket újból felmérték, a kiadások és a költségek megtakarításából megmaradt összeget pedig 400 000 forintban állapították meg. Az előző gyűlésen kimondottakhoz igazodva a Gruber, a Wenckheim, a Károlyi és a Stockhammer család, azaz a négy főág között kívánták a fentebb megnevezett pusztarészeket, valamint a 400 000 forintból álló illetményt felosztani, ide nem értve a közös szükségek és kiadások alapjául fennhagyott 12 000 forintot. Az osztó arány kulcsa 1440/1440 volt. A táblázatokba szedett kimutatásokat véleményeztetésre megküldték az utolsó családgyűlésen részt vevő családtagoknak.⁴⁴⁵

Az 1853. szeptember 15-én Szarvason tartott utolsó családgyűlés alkalmával gyakorlatilag a két nappal korábban egybegyűlt bizottság véleményét hagyták jóvá: elfogadták a mérnök által készített felmérést, kihatást és hitelesítést, a Sarkady János ügyvéd által írt osztálylevelet, az 1852. és 1853. évi számadások nyomán megállapított 400 000 forint felosztását, a közös tisztek nyugdíjazását, szolgálatuk díjazását, illetve a közös levéltárnak a Károlyi család levéltárába való áthelyezését is.⁴⁴⁶ A Harruckern-örökösök közös tanácskozása ezzel végleg megszűnt.

Összegzés a családi jegyzőkönyvek kapcsán

A Harruckern-örökösök közös családgyűléseinek 1798 és 1853 közötti fennmaradását a csabai ráta indokolta. A legnagyobb fordulatot a fentebb már érintett Stockhammer-részek kiárúsítása jelentette, hiszen a családgyűlések ezután talán már nem is annyira a Harruckern-örökösök közötti egyeztetéseket, hanem sokkal inkább az új birtokosok, illetve az új birtokosok és az örökös családtagok közötti kommunikációt segítette az uradalom igazgatási és gazdasági feladatainak ellátása mellett. Békés megye ekkor formálódó középbirtokos rétegével – akik egyben a családgyűlések állandó tagjai lettek – azért érdemes külön foglalkozni, mert nemcsak az uradalmi ügyek legfőbb gondviselőivé, hanem a megye igazgatási és gazdasági életének alapvető formálóivá is váltak.

Gábort vették fel felügyelő mérnöknek. A csorvási és kis-apácai puszták korábbi hasznbérloinek takarmányait a szerződés szerint az általuk eddig hasznbérbe bírt részen 1854. március 19-ig meghagyták.

445 MNL OL P419 A. I. Fasc. MM. f. 875–891. A családok közötti birtok- és tőkepenzkek felosztása, illetve az 400 000 forint – a fentebbi osztó arány szerinti – kimutatása. MNL OL P 418 A. I. 14. f. 459–472. 1853. szeptember 13. bizottsági jegyzőkönyv 4. és 5. szám alatt. 6. táblázat: *Csorvás és Kis-Apáca puszták felosztása 1853-ban*. Lásd a 318. oldalt.

446 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 861–867. 1853. szeptember 15./1–10. Almásy Kálmán ügyében továbbra sem döntöttek, a nemzetség érdekében történő határozathozatalra felhatalmazták br. Wenckheim Lászlót, gr. Károlyi Györgyöt és gr. Batthyány Lászlót.

A HARRUCKERN-ÖRÖKÖSÖK KÖZÖS BIRTOKRÉSZEINEK SZÁMADÁSAI

A közös családgyűlések felépítésének és működésének bemutatását követően a közös számadások vizsgálatára térünk át, hiszen a birtokkormányzat célja és valahol az eredményességének mércéje mégiscsak a nagybirtok gazdálkodásának megszervezése, illetve a bevételek és a kiadások racionalizálása volt. Természetesen a birtokgazdálkodást több oldalról – gazdaságtörténet, agrártörténet, technikatörténet stb. – is meg lehet közelíteni. Jelen esetben viszont kifejezetten csak a közös számadásokba bekerülő bevételekre és kiadásokra, illetve az ezeken keresztül levonható következtetésekre kívánunk fókuszálni. Miután a kimutatások a „klasszikus” gazdasági tevékenységeket nem tartalmazzák, ezért olyan megállapításokat nem tehetünk, mint a korábban született történeti munkák tettek egy-egy uradalom gazdaságának a feldolgozása során.⁴⁴⁷

A közös számadások vizsgálatát lényegében két jelentős költségvetési tétel indokolta. Egyrészt a fentebb már említett 8177 holdat jelentő közös – Kis-Apáca, Csorvás és Bélmegyer – pusztarészekből befolyó, így a család közös jövedelmét képező haszonbérleti összegek, továbbá az ezáltal az uradalommal kapcsolatba kerülő bérlők kilétének feltérképezése; másrészt a közös kassza hitelezői tevékenysége, azaz a kiadott és a behajtott kölcsönösszegeknek, azok felvevőinek, törlesztőinek a regisztrálása folytán indokolt a számadások áttekintése és értékelése. A számadás többi tétele tulajdonképpen csak a birtokkormányzat fenntartásából, működtetéséből adódik. A számadások elemzése során tehát a család kölcsönnyújtási szerepére, valamint a haszonbérletek kiadásának a mechanizmusára kívánjuk felhívni a figyelmet a család adminisztrációjában fennmaradt közös számadások, valamint a famíliák levéltári anyagában felbukkant haszonbérleti jegyzékek és szerződések segítségével.

A közös számadások felépítése és tartalma

Ahogy a családgyűlések jegyzőkönyve, úgy a számadások vezetése is uradalmanként változó volt. A legtöbb helyen félevenként vagy évenként készítették el, illetve a kimutatás főbb tételeit – előbb a bevételeket, majd a kiadásokat – összesítették. A 18. század közepétől kezdve egyre inkább mellékleteket is csatoltak a számadások mellé.⁴⁴⁸ Jelen számadás kifejezetten mellékleteket nem tartalmazott, de a számadások között különböző típusú összeírások készültek, amelyek segítették az évről évre elkészült pénzügyi mérleg áttekintését.

447 A korábbi munkákat lásd az uradalomtörténeti munkák historiográfiai bemutatásánál.

448 Kállay, 1980. 80. Kállay megjegyzi, hogy már 1735-től próbálkoztak számadásmintákkal, 1805-től egyes uradalmak a nyomtatott számadási kivonat formulát használták.

A Harruckern-örökösök közös birtokrészeinek a számadásai a családgyűlés jegyzőkönyveinek helyével megegyezően a Károlyi nemzetség levéltárában találhatóak.⁴⁴⁹ A számadásokat – a közös családgyűlés intézményének fennállási idejével egybevetően – 1798 és 1853 között készítették el minden évre.⁴⁵⁰

A számadások formája, nyelve, a kiadás, valamint a bevétel kategóriái szerinti összegzése változott. 1798–1806 között ugyanis német nyelven vezették a kimutatásokat, illetve a számadás tételeit kevésbé részletezték. A számadások kezdeti kialakulatlanságára utal az a tény is, hogy a számadás láttamozási helyszíne és ideje az első években bizonytalan vagy gyakran változott. Készítésének dátuma ezen kezdeti időszakban február, március vagy épp április volt, ráadásul nem is Békés megyében készültek el. A számadások hitelesítését azonban már ekkor a családgyűlés seniorjának az aláírása jelentette. 1807-től kezdve a bevételeket és a kiadásokat magyar nyelven jegyezték fel. Ez leginkább azzal állhat összefüggésben, hogy ekkortól a családgyűlés által kinevezett pénztárnok készítette a család számadásait a közös birtokrészekre vonatkozóan, következésképp a kimutatás elkészítése és hitelesítése is a megyében történt. 1807–1829 között Körösladányban, 1829–1830 között Mezöberényben, 1831–1853 között pedig Szarvason készültek a kimutatások, azaz ez egyértelműen a családgyűlés seniorjának, illetve lakhelyének a változásával magyarázható.⁴⁵¹ A helyszín mellett a számadás elkészítésének az ideje is állandósult, hiszen ezt követően rendszeresen december végére készültek el a közös pénztár kimutatásával.

A következőkben a számadások formáját, kategóriáit és ezek változásait mutatjuk be. Ahogyan fentebb már említettük 1801–1806. év közötti számadások német nyelven készültek el tételesen feljegyezve a bevételek, majd a kiadások tételeit. 1807-től magyar nyelven íródtak, de a bevételek, majd a kiadások tételei ugyanúgy egymás után következtek. Ezekben belül ekkor még a számadás sorait külön-külön nem adták össze, csak a kimutatás végén összegezték az adott év bevételét, kiadását és ezek különbözetét, azaz az adott év végén a pénztárban fennmaradó összeget. A számadás végén feljegyezték a kimutatás elkészültének az időpontját, a számadás készítőjének – azaz a közös adminisztráció pénztárnokának – a nevét, végül a családgyűlés feje láttamozta a kimutatást. Sokáig nem változott a számadások ily módon való elkészítése, csupán annyiban, hogy a fennmaradt számadások között több esetben nem oldották fel tételesen a bevételt és a kiadást, így ezekben az esetekben nem tudjuk megállapítani, hogy épp kik fizettek be a közös kasszába, vagy kik és mennyivel tartoztak az adott évben.

449 MNL OL P 418 A sorozat 1. alsorozat Fasc. Q. A család közös számadásai 1798–1851. A közös számadás alatt magát a levéltári forrást értjük, a közös pénztár pedig a bevételek és a kiadások forgalmának a helyét jelöli.

450 Sajnos a következő évekre nem találtuk meg a közös számadást: 1806, 1810, 1852.

451 Lásd korábban a család legidősebb atyafi személyének, illetve lakhelyének változását.

1831-től annyi változás figyelhető meg a számadások készítésében, hogy a kiadás tételeit kategóriánként is feltüntették, így a tőkepénzekre (capitalisokra), a fizetésekre (salariumokra), a nyugdíjakra (pensiokra) vonatkozókat, illetve a legkülönbfélékre kiadott összegeket külön bejegyezték, de ez egyelőre még nem állandósult. Majd 1837-ben külön oszlopba szedték az árendák-ból, a kamatokból és a különbfélékből származó bevételeket, illetve a tőkepénzekre, az állandó kiadásokra, a fizetésekre, a nyugdíjakra és a különbfélékre fordított összegeket. 1839-ben újra változtak a számadások rubrikái, hiszen az oszlopokban a járandóság, a beszedés és az adósság szerepelt, a sorokban pedig a jövedelmet külön csoportokban jegyezték fel, így I. pénztármaradvány, II. haszonbéri jövedelem, III. kamatbéli jövedelem, IV. adósságokbeli jövedelem, ezen belül a) haszonbéradósságok és b) kamatbéli adósságok, V. tőkepénzek visszafizetése címek alatt sorolták be a közös kasszában lévő pénzeket. Ezen kategóriák összesített értékeit a bevételek alatt újra közölték. Ehhez hasonlóan a kiadásoknál I. tőkepénzre kiadott, II. állandó költségekre, III. fizetésekre és konvenciókra, IV. nyugdíjakra, V. perbeli költségekre és napidíjakra, VI. különbfélékre adódott összegeket különítették el. A kimutatások kinézete, illetve a felsorolt kategóriák 1853-ig állandósultak. Megjegyzendő, hogy a számadások kézzel íródtak, négy esztendő – 1846, 1847, 1848, 1849 – kivéve, ugyanis ezekre az évekre nyomtatott formában maradtak fenn a számadások.

A számadások pénznemei

Miután a számadások különböző pénznemben készültek, így egy rövid pénztörténeti kitérőt szükséges tennünk. A készpénz gyanánt elfogadott bankcédulákat Mária Terézia 1762-ben bocsátotta ki: ezek segítségével próbálták – a hétéves háború következményeként – az állam szorult helyzetét javítani. A bankcédulák névértéküket egészen 1799-ig megtartották, de ezt követően megkezdődött elértéktelenedésük, amihez hozzájárult a francia forradalom, majd a Napóleon elleni háború alatt nagy mennyiségben vert réz váltópénz tömege, valamint a bankcédulák hamisítása is.

Az 1811. február 20-án kelt pénzügyi pátens kimondta a devalvációt, amelynek értelmében a bankcédulákat névértékük ötödrésztére szállították le oly módon, hogy 1812. január végéig a megadott értékarányban a váltójegyekkel (Einlösungschein) kellett felcserélni őket, így teljesen kivonták a forgalomból a bankcédulákat. Ezzel együtt réz váltópénzt is leszállították az egyötödére. Ez a rendelkezés nem érte el az óhajtott célt, ugyanis az új kibocsátású fizetőeszköz mennyiségét a pátens nem korlátozta, így a váltójegyek nem tudták névértéküket tartani a konvencióssal szemben. A váltójegyeket, amelyeket az állam 1811-ben teljes ezüstértékben ígért beváltani, névértékük kétötöd részére szállította le. A napóleoni uralom összeomlása után az állami pénzügyek szanálása érdekében 1816. január 1-jén bekövetkezett a második devalváció. A megjelent pátens az Osztrák Nemzeti Bank alapításá-

val egybekötve a forgalomban levő pénzjegyek névértékének kétötöd részére való csökkentését mondta ki, így a felmutatók 250 váltócédula forintért 100 konvenció forintot kaptak, akinek tehát egykor 100 forintja volt bankcédulákban, annak kétszeri devalváció folytán nem maradt több 8 konvenció ezüstforintnál.⁴⁵²

Mindezt azért volt lényeges ismertetni, mert miután a számadások 1798 és 1853 között készültek, így a devalvációk következményeként a pénznek és azok értékei is változtak, azaz a számadások összevetése egy az egyben nem lehetséges. Ráadásul a számadások pénznevei nem követik a devalváció éveit, azaz „késve” jegyzik az újonnan bevezetett pénzneveket. Az 1798 és 1818 között készült kimutatások bankóforintban jegyezték fel a bevétel és a kiadás összegeit, illetve az év végén pénztárban maradt összegeket. 1818-tól egészen 1843-ig a számadások fejlécébe a váltóforint került, majd az 1844 és 1853 közötti kimutatásokon a konvenció ezüstforintot tüntették fel. Ezért bármilyen jellegű összevetésénél igyekeztünk erre külön figyelmet fordítani, illetve minden esetben jelezni, hogy milyen pénzről van szó. A számadások áttekinthetőségének és a vizsgálat hosszabb időszoron történő elvégzésének az érdekében – miután a váltóforint és a konvenció forint átváltása állandó – a számadások váltóforintban megadott tételeit átszámoltuk, így a közölt adatok 1818 és 1853 között egységesen konvenció ezüstforintban értendők.

Közös számadások stock és flow jellegű mutatói

Az elemzés további részében eltérünk a közös számadásokban megadott kategóriáktól, azaz a flow és stock jellegű adatokat elkülönítjük. A flow (folyamat) mutatók bizonyos időtartalomra vonatkozó, a stock (állomány) mutatók pedig egy adott időpillanatban meglévő helyzetet, állapotot rögzítő adatokat jelentenek. Ennek megfelelően a közös kassa bevételei között szerepeltetett előző évről megmaradt pénzösszeget stock-mutatónak értelmezzük, így – a forrásunkkal ellentétben – az adott év bevételei között nem tüntetjük fel, hanem külön kezeljük. A számadások bevételi oldalán – immár flow-adatként értelmezve – a közös fundus árendái, jelesen a kis-apácai, a csorvási és a bélmegyeri puszta után befizetett haszonbérlet összegei, a közös pénztárból kiadott kölcsönösszegek kamatai (interessei), illetve a tőkepénzek (capitalisok) visszafizetett összegei kerültek feltüntetésre.⁴⁵³ A kiadási oldalon hasonló megkülönböztetésre nincs szükségünk, így a kiadási tételeket – a perköltsége-

452 Vargha, 1896. 48–57. E két rövid időközben végrehajtott devalváció mérhetetlen károkat okozott, a vagyoni viszonyokba való erőszakos beavatkozást jelentett, de az állami pénzügyek szanálása nélkül a normális gazdasági élet nem lett volna biztosítható.

453 A bevételeket – ahogy fentebb már ismertettük – kezdetben a maradványpénz, az árenda és a kamat szerint csoportosította a levéltári forrás, majd 1838-tól kezdődően négy, illetve öt kategóriára bontották őket a járandóság, a beszedés és az adósság oszlopaihoz igazítva. Ettől az évtől fogva az is követhető, hogy mennyi pénz folyt be ténylegesen a közös pénztárba. 1838-tól a kiadás kategóriái is változtak: perköltségek és napidíjak, tőkepénzre kiadott, állan-

ket és egyéb törvényes kiadásokat, a gyulai és a szentesi uradalom úriszék-költségét, a békési ráta támogatásának összegét, a fizetéseket és a nyugdíjakat, az úti- és egyéb költségeket, illetve a kölcsönösszegeket – flow-adatként meghatározva vethetjük össze a bevételi oldal hasonló adataival.

A következőkben a bevételek és a kiadások, illetve ezek tételeinek alakulását tekintjük át – külön táblázatokban is összegezve azokat –, miközben az évtizedek során kimutatható változásokat is igyekszünk érzékeltetni a pénzügyi mérlegen keresztül.⁴⁵⁴ A mutatók kapcsán fontos megjegyezni, hogy a számadásban szereplő, az előző évről fennmaradt pénzösszeget a maradványpénz, míg a bevétel és a kiadás flow-adatainak a különbözetét a pénztár mérlege elnevezéssel illetjük. Mind a kettő stock-adatnak minősül, ellenben míg az előbbi a forrásunkban megjelölt tétel, addig az utóbbi az általunk elvégzett számítás eredménye. A kalkuláció elvégzésével ugyanis még inkább nyomon lehet követni a bevételek és a kiadások, azaz a pénztár mérlegének a valós alakulását.

Takarékoskodók, befektetők vagy a legfőbb hitelezők?

Bár az adatsorunk 1798-tól áll rendelkezésre, a pénznem azonosságát tekintve csak 1818-tól 1853-ig tudunk összehasonlító megállapításokat tenni. A következőkben a maradványpénz, majd leginkább a bevételek és a kiadások alakulását követjük nyomon.

A maradványpénz – tehát a pénztárban megmaradt összeg – a kezdeti időszakban igen kis összeg lehetett, hiszen az 1812. évi családülés jegyzőkönyve szerint az előző évi devalváció már csak azért sem sújtotta a közös kasszát, mivel abban nagyon kevés pénz volt. Sőt az 1812. évi számadás végén azt jegyezték fel, hogy a pénzszűke miatt a hátramaradt kamatokat és árendákat inkasszálni szükséges. A szigorodó fellépés elegendő oka lehetett a kiürült közös pénztár is, de nehéz eltekinteni attól a tényről, hogy mindezt alig egy évvel az első devalváció után szándékozták meglépni. Vajon miért pont akkor akarták a kintlévőségeket behajtani, amikor folyamatosan romlott a forint, hiszen a devalváció után is folytatódott a korábbi infláció? Egyrészt bízhattak abban, hogy a leértékelés egyszeri lesz, és további megszorításokra már nem kerül sor, másrészt akár valamiféle bölcs előrelátásként is értelmezhető a lépés, hiszen a következő évek során még tovább romlott a papírforint, jóllehet nem a korábbi ütemben. Ha sikerült volna behajtani minden kintlévőséget, azzal megelőzheték volna a későbbi, gyengébb értékű forintban történő törlesztéseket. Sokat elárulhatna a család pénzpoltikájáról és jövőbeli terveiről,

dó fizetések, fizetések és konvenciók, nyugdíjak, valamint különböző kategóriák alatt sorolódtak be a kifizetett összegek.

454 7. táblázat: *A Harruckern-örökösök közös kasszájának kimutatása az 1798–1853. közötti időszakra.* Lásd a 319–320. oldalt.

ha egyértelműen kikötötték volna, hogy az adósságokat milyen érték mérőben kell visszafizetni. Ez azonban nem történt meg, illetve semmi nyoma annak, hogy például csak és kizárólag ércpénzben várták volna a törlesztést, amely nem értéktelenedett volna el.⁴⁵⁵

Továbbá konszenzus van abban a kérdésben is, hogy az inflációs években sokan igyekeztek visszafizetni adósságaikat. A megyei kitáblázások is ezt támasztják alá, még ha ez a támasz kissé bizonytalan is. A kitáblázások rögzítése ugyanis kevésbé egyértelmű adatsort jelent, mint a betáblázásoké, ennek ellenére például Pest megyében a kismértékű növekedés mégiscsak szembe-tűnő.⁴⁵⁶ Ezekből az adatokból nem tudjuk meg, hogy a törlesztéseket az adósok vagy a hitelezők erőltették-e: valójában mindkettőjüknek lehetett rá oka, ha az adósság papírpénzben állt fenn. Előbbiek a gyengébb forinttal próbálhatták jobb feltételekkel törleszteni az adósságaikat, míg utóbbiak tarthattak attól, hogy a követeléseik elértéktelenedése még tovább folytatódik, és ezért törekedhettek a törlesztések behajtására, így akár a célok kvadrálhattak is. Úgy tűnik, hogy a Harruckern-örökösök a rossz évek még rosszabbra fordulásától is tartottak, és a pénztár hiánya miatt hajlandók voltak elfogadni a rosszabb értékű pénzben való törlesztést is.

Egy család esetéből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de a familia 1812-es inkasszációja arra is példát mutathat, hogy az inflációs években nemcsak az adósok igyekeztek minél előbb kiegyenlíteni tartozásukat, hanem a hitelezőknek is érdekében állhatott – akár kisebb értékű pénzben is – a behajtás. Vagyis nem feltétlenül egyoldalú folyamatról van szó, amelyben az adósok jártak csak jól.⁴⁵⁷

Visszatérve azonban a maradványpénz alakulásához: az évi átlaga 1818-tól kezdve az 1830-as évek közepéig 10 000 ezüstforint alatt maradt,⁴⁵⁸ majd 1837-től emelkedett ezen összeg felé. 1844-től valószínűleg kevésbé forgathatták vissza a bevételeket kölcsönökbe, hiszen a maradványpénz egyre nagyobb összeget jelentett a befolyt összegek és a csökkenő kiadások mellett.⁴⁵⁹ A maradványpénz pénztáron belüli magasabb részaránya jelez-

455 Grünwald Béla általánosságban jegyezte meg, hogy a hitelezők az inflációs években kikötötték, csak ércpénzben kérik a törlesztést. Ez a konkrét eset ezt nem igazolja. Vö. Grünwald, 1927. 23.

456 Bővebben Somorjai, 2014: 106–107.

457 A devalváció kapcsán tett elemző fejtegetés újra csak Somorjai Szabolcsnak köszönhető. Vö. Somorjai–Szilágyi, 2018.

458 Kállay, 1980. 41.; MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 67–70. 1812. július 12./3. A pénz változásával bekövetkező csökkenés kidolgozásával a közös pénztárnokot bízták meg. Miután a kassza üres volt ekkor, ezért úgy határoztak, hogy senkinek sem lehet pénzt kiadni. MNL OL A. I. Fasc. Q. f. 119. 1812. évi számadás. Körösladány, 1813. március 21.

459 8. táblázat: 1. *A közös kassza bevételei 1818–1830*, 2. *A közös kassza bevételei 1838–1843*, 3. *A közös kassza bevételei 1844–1853*. valamint 1. ábra: *A közös kassza tervezett és tényleges bevételei (1838–1853, konvenció forint)*. Lásd a 321–324., valamint a 357. oldalt. MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 438–445., f. 446–458., f. 459–472. Az 1850., 1851. és 1853. év számadásai. 1845-től az uradalmi apparátus leépítésének köszönhetően csökkentek a kiadások, így például a közös

heti a család óvatosságát, a hitelnújtások és tőkekihelyezések visszatartását, illetőleg a közös adminisztráció leépítéséből származó megtakarításokat. Ebben a kérdésben a család magatartása nem vág pontosan egybe a korszak hitelezését megyei szinten rögzítő adatsorokkal; az 1840-es évek egészen 1848–1849-ig a betáblázások számának növekedéséről tanúskodnak több vármegyében is.⁴⁶⁰

Ennek részben oka lehetett, hogy egyrészt a harmincas években tapasztalható volt némi visszaesés, és ezt az évtizedet bázisnak tekintve a negyvenes évek tényleges növekedést mutatnak. Másrészt – valószínűleg ez volt a hangsúlyosabb ok – 1840-ben megszületett a kortársak által régóta várt váltótörvény, és ebben az évtizedben kezdték meg országos tevékenységüket a váltótörvényeszek.⁴⁶¹ Évről évre jelentős ütemben növekedtek az ügyszámok; a pesti törvényszéken 1841-ben 4379, 1843-ban pedig már 16 010 esetet iktattak.⁴⁶² A váltótörvényeszek rendkívüli népszerűségét annak köszönhetjük, hogy a hagyományos vagy akár a szóbeli bírósági eljárásokhoz képest egyrészt olcsóbbnak bizonyult, másrészt gyorsabb eljárást eredményezett. Ráadásul a korábbi eljárásokkal szemben a gyorsabban meghozott ítélet a közvélemény előtt magát az eljárást is valamivel súlyosabbnak, tekintélyesebbnek mutatta, ami tovább fokozta a belé vetett bizalmat, miközben az intézmény működése korántsem volt problémamentes; gondot jelentett a váltóképesség túlságosan megengedő definiálása, a váltóalírással kapcsolatosan adódó törvényteleniségek, de magának a váltótörvényeszeknek a joghatósága sem volt teljesen tisztázott.⁴⁶³ Mindenesetre a Harruckern-családgyűlés döntéseit ezek a változások szemmel láthatólag kevésbé érintették, azaz adósaik körét a váltótörvényeszek által adódó megnövekedett garanciák dacára sem akarták kibővíteni, és a családi körön kívül továbbra sem kívántak hitelezni.

A maradványpénz összegeit követően a bevétel és a kiadás alakulását 1818-tól követjük nyomon, azzal a fontos megjegyzéssel, hogy 1838-ig nem tudjuk, hogy a számadásban megjelölt összegekből mennyit sikerült ténylegesen behajtania az uradalomnak. Vagyis az a pénzügyi mérleg, amelyet ezek

kassza 1850-ben fizetett utoljára a szentesi, a gyulai és a békési uradalom adminisztrációs költségeire, azaz ez a költség 1850-ben teljesen eltűnt. 1851-től már csak a pénztárnokot, valamint a pénz behajtására alkalmazott hajdút fizették ki, nyugdíjat a két korábbi fiskális és a volt levéltárnok kapott, az állandó fizetések között pedig már csak a levéltáros lakkbére szerepelt.

460 Somorjai levéltári kutatása és összegző megállapítása alapján lásd MNL CsML IV.a. K 7; MNL PML IV. 3. a. 4. Sajnos a Békés vármegyei betáblázási anyag nem található meg.

461 1840. évi 15. törvénycikk. Magyar Törvénytár, 1836–1868. 109–145.

462 Somorjai megállapításait idézve: sajátos, hogy míg a perek és eljárások száma dinamikusán növekedett, addig a sajtóban arról írtak, hogy a közvélemény mennyire idegenkedve fogadta az intézkedést, amely nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, sőt a törvényszékek megszüntetését és a régi állapotok visszaállításának szükségességét is felvetették. Kossuth 1841. Pesti Hírlap.

463 Somorjai levéltári kutatása és összegző megállapítása alapján BFL VII. 3.a. 1. doboz. 1844, 2–6.

alapján megvonunk, nem tükrözi a valóságot, vagy éppenséggel pozitívabb képet rajzolhat a közös kassza alakulásáról. Ha a számadásokban feljegyzett bevétel- és kiadásösszegeket tekintjük – tehát azon értékeket, amelyeknek be kellett volna érkezniük a közös kasszába –, akkor a vizsgált 52 évből 12 év pénzügyi mérlege negatív, két év esetében pedig a bevétel és a kiadás összege megegyezett. Amennyiben az 1838 és 1853 közötti időszakra azt is megnézzük, hogy valójában mennyi pénzt tudott a közös kassza behajtani, akkor még kedvezőtlenebb a helyzet, hiszen nagyságrendileg a tervezett összegek 40–60%-át tudták beszedni. Így például hiába ígérkezett „jó” évnek 1839 a 43 972 forintos behajtandó bevételével, miután ebből mindösszesen 14 542 forintot, azaz a bevételeknek csak a 33%-át tudták jóváírni. Az 1848. és 1849. években – az ismert köztörténeti eseményekből adódóan – még rosszabb volt a közös pénztár helyzete, hiszen az előírányzott bevételeknek csak 23, illetve 18%-át sikerült befizetni a családi kasszába. Ha megvizsgáljuk ugyanezen két év megyei adatait, akkor hasonló visszaesést tapasztalhatunk.⁴⁶⁴ Következésképp, ha a ténylegesen befolyt összegek szerint vizsgálnánk meg a közös kassza pénzügyi mérlegét, akkor a be nem hajtott összegek miatt némileg negatívabb mérleget vonhatnánk.

Ha eltekintünk az adott év ténylegesen befolyt bevételeitől, illetve a pénztárban lévő összegeket vizsgáljuk, azaz a maradványpénzt és az adott év bevételét együttesen elemezzük, akkor nagyságrendileg a pénztár egyharmadát a maradványpénz, kétharmadát a tényleges bevétel jelenti. Ez pedig árulkodhat a közös kassza „vállalkozó szelleméről”, hiszen a maradványpénz kisebb összegei a befektetések ösztönzésére, nagyobb összegei viszont biztosabb pénzkezelésre, vagy épp a tartalékok képzésére utalhat. Miután a kirótt összegek nagyrészt nem érkeztek be, feltételezhetnénk, hogy a tartalékképzés volt a fontosabb. De a pénztár, legalábbis fennállásának azon szakaszában, amelyről pontosabb kimutatásaink vannak, azaz utolsó kilenc évében (1852 hiányzik) képes volt fenntartani magát, sőt növekedést is felmutatni. 1848 és 1849 ugyan különösen rossz éveknek bizonyultak a járandóságok tényleges beszedése terén, de az mégis látszik, hogy a kassza működött, és képes volt újabb hiteleket is biztosítani. Mindez azzal a már említett ténnyel együtt, hogy a kölcsönöket piaci kamatozással adták a családtagoknak, arra utal, hogy a tartalékképzésen túl egyfajta befektetésről is beszélhetünk, amely cél feltehetően a korábbi időszakban is jellemző volt rá. A befektetés alatt most azt értjük, hogy a közös pénztár működtetői súlyt helyeztek arra, hogy a kassza jelenbeli tőkéjének egy részét jövőbelire váltsák a nagyobb hozam érdekében. A törlesztések és a kamatok jelentős elmaradásai nyilvánvalóan nehezítették ennek az elképzelésnek

464 Somorjai levéltári kutatása és összegző megállapítása alapján MNL PML IV. 3.a. 4., MNL CsML IV.a. K 7. Pest megyében ebben a két évben 20-20 adósságot tábláztattak ki, holott 1805-től kezdve átlagosan 48 kitáblázást jegyeztek be évenként, míg Csongrád megyében a negyvenes évek korábbi időszakára (1841–1847) átlagosan jellemző 46 tételes kitáblázási érték esett drasztikusan vissza; 1848-ban csak 8, 1849-ben pedig 23 esetben regisztrálták az adósságok megszűnését.

a megvalósulását, de 1851 és 1853 alapján azt is látjuk, hogy a végelszámoláshoz közeledve a pénztár kintlévőségeinek jelentős részét képes volt behajtani. Ebben az esetben pedig indokolt lehet arra is gondolni, hogy esetleg a családtagok az utolsó szakaszban megpróbálták a törlesztéseiket késleltetni, majd a zárás idején már nem tudván tovább halogatni az elkerülhetetlent, fizettek.

Ehhez kapcsolódva tehát érdemes visszatérni a bevételek belső arányaira, illetve egy-egy évhez, amikor is kiugróan magas bevételt regisztrálhatott a család. A bevételeknek lényegében három tétel adta a gerincét: a haszonbérletekből (~30%), a kamatokból (~15–30%) és az adósságok törlesztéséből (~35–45%) bejövő összegek.⁴⁶⁵ A negyedik bevételi tétel – amely nagyon ritkán érkezett be – a tőkepénzek teljes visszafizetése volt. Pontosan ez az utolsó tétel magyarázza a bevételi oldal magasabb összegeit, azaz azokat az éveket, amikor a közös kassza 50 000 forint feletti bevételt regisztrált. Így például 1838-ban 69 287 forintot irányoztak elő, amiből 49 738 forintot sikerült is beszedni, melynek 30%-a gróf Bolza József 1807 és 1829 között felvett hiteleinek a rendezéséből folyt be. Hasonlóan erős évnak mutatkozott az 1844. és az 1845. esztendő, amikor is 1844-ben gróf Stockhammer Ferdinánd és gróf Stockhammer Zsófia, 1845-ben pedig gróf Esterházy Mihály és gróf Sztáray Albert rendezte hiteleit a közös kassza irányába. Ezek a tételek pedig az adósságokkal, illetve a haszonbérletekkel azonos súlyt képeztek a bevételeken belül. Következésképp a közös kassza csak az adósságok, a kamatok, illetve a tőkepénzek behajtása révén érhetett el magasabb bevételt.

Haszonbérletek, avagy kiutalt illetményföldek?

A Harruckern-örökösök kezelése alá alapvetően négy haszonbérlet által hasznosított közös jószág rész tartozott: a csorvási, a kis-apácai és a bélmegyeri puszták, illetőleg egy rövid ideig a székudvari malom.⁴⁶⁶ A közös vagyon – a családgyűlés jegyzőkönyveinek tanúsága szerint is – kitüntetett figyelmet kapott, és annak fenntartásának fontosságát többször hangsúlyozták is, ami az örökösök bevételein belüli súlya miatt érthető is. A következőkben arra szeretnénk rávilágítani a közös számadások, a puszták haszonbérelőinek összeírása, valamint a haszonbérleti szerződések segítségével, hogy ezek a pusztabérlők valamilyen módon a Harruckern családhoz köthetők, vagy olyan megyei és uradalmi pozíciókban voltak, amelyek után – a fizetésükön felül, illetve annak kiegészítéseként – ilyen formában illetményföldekhez juttathatta őket a földesúr. Ezen feltételezésünk alátámasztásához a pusztabérlők névsorát kell áttekintene-

465 2. ábra: *A Harruckern-örökösök közös kasszájának maradványpénze, bevétele és kiadása (1818–1853, konvenció forint)* Lásd a 358. oldalt.

466 Bővebben *A közös jószág és annak szerepe a kor hiteléletében* című fejezetnél.

nünk, amit külön táblázatokban is közlünk. Ezek ugyanis megmutatják, hogy melyik évben, hányan és mekkora bérlettel bírtak a közös pusztarészekből.⁴⁶⁷

A közös számadásokból a székudvari malom hamar kikerült, hiszen azt a gr. Wenckheim család kívánta megvásárolni. Ahogyan azt már korábban ismertettük, a Wenckheim család vásárlási igényét 1801-ben jelezte, végül 1804-ben döntöttek az eladás mellett. Az ekkor meghatározott összeget esztendőként vonták a Wenckheim famíliától. A székudvari malom árendáját a gr. Wenckheim család utoljára 1808-ban fizette be, és egyúttal az ez évi számadás tanúsága szerint – a kiadások között szerepeltetve – földmérőt fogadva felmérték a malmot. Miután a vizek regulációjával foglalkozó királyi bizottság a székudvari malmot 1830 októberében megszüntette, ezért gr. Wenckheim az 1808-ban megszületett kötelezvény összegét visszakérte, így ettől az évtől megszűnt a tőkepénz után járó kamat is.⁴⁶⁸

A közös jószágot képező puszták haszonbérbe adásának kialakítását a családi jegyzőkönyvek alapján már részleteztük, így a továbbiakban ezek haszonbérletét kívánjuk ismertetni. Az 532 holdat kitevő bélmegyeri pusztát az 1801. évi megegyezés révén szintén a Wenckheim család használatában volt, ennek megfelelően ez a család igyekezett minden évben a pusztát után járó haszonbérletet kifizetni. Miután ez volt a legkisebb pusztát, így a másik kettő haszonbérleti jövedelme mellett eltörpült az ebből származó bevétel. A pusztát árendája 1840-től 1852-ig 30 ezüstforintban rögzült, tehát ha úgy vesszük, a Wenckheim család átalányt fizetett Bélmegyér után.⁴⁶⁹ A család azonban többször adós maradt a számadás kimutatása szerint, de ilyen esetekben – adósságukat rendezve – a következő évben nagyobb összeget fizettek be. A Wenckheim család 1845-ben jelezte, hogy örök áron megváltaná a pusztát, amit a családgyűlés 1850-ben engedélyezett is.⁴⁷⁰

A másik két pusztával viszont más a helyzet, hiszen azok több haszonbérlet között – akik nem feltétlenül a család örökösei közül kerültek ki – oszlottak meg. A közös adminisztráció szerint az 1801–1849 közötti időszakban a 4690 hold kiterjedésű csorvási pusztának 33, a 2905 hold nagyságú kis-apácai pusztának pedig 24 haszonbérletje volt összesen.⁴⁷¹

467 9. táblázat: *Kis-Apáca pusztabérletői*. Lásd a 325–326. oldalt. 10. táblázat: *Csorvás pusztabérletői*. Lásd a 327–329. oldalt. A közölt adatok a bérletekre holdban értendők.

468 Bővebben a 304. és a 305. lábjegyzet alatt. MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. 1801. december 17./1., f. 243–263. 1838. május 21./10.

469 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. 176–178.

470 Lásd bővebben *A család utolsó tanácskozásaitól a végső felosztásig* című fejezetnél.

471 Ha az 1857. évi Harruckern-uradalom összbirtokához arányítjuk a közös pusztarészeket, akkor a magánrészekhez képest igen csekély területet jelentettek, azaz nagyságrendileg a 10%-át tették ki a bérletbe adott közös részek. Ahogyan a 9. és 10. táblázatból is kiderül, a bérletők száma itt az egész időszakra vonatkozik, azaz 1801 és 1848 között ennyi személy volt érintett hosszabb vagy rövidebb ideig a puszták bérlése kapcsán. Kis-Apácán kezdetben egy bérlő – Csaba – szerepelt, majd 4-5 lett a bérlők száma. A csorvási pusztarészből 2-5 személy bérelt részt, majd a 1840-es évekre 9-12 bérlő bírt egyszerre a pusztarészből.

A csorvási pusztát kezdetben egyrésről a csabai lakosok bérelték, másrésről pedig Vidovich György. A számadásokban 1821-ben tűnik fel br. Wenckheim József neve, aki 3514 hold után 643 forintot fizetett, illetve mellette továbbra is szerepelt Vidovich György 1073 holddal.⁴⁷² Vidovich nem volt ismeretlen sem a megye, sem a Wenckheim család előtt, hiszen a rendek 1805-ben br. Wenckheim Józseffel együtt tették meg országgyűlési követnek. Az 1824. évi és azt követő években készült kimutatások szerint a csorvási pusztából br. Wenckheim József, Vidovich György, valamint az egyébként az uradalom szolgálatában álló és később birtokos Omaszta János és Zsigmond és az endródi uradalmi fiskális, Boczkó Dániel nemesek mellett az orosházi Jakabffy Joachim és csabai Graf József lakosok szerepeltek. 1826-ban a fentebbi bérlők mellett további orosházi lakosok – Németh István, Pusztai Ádám, Ágoston György – béreltek a közös pusztából.⁴⁷³

A csorvási bérlők nevei 1832-ig rögzültek, azaz évről évre ugyanazokat a neveket találhatjuk a bérlők között, illetve a kisebb orosházi bérlők idővel kikoptak.⁴⁷⁴ Majd br. Wenckheim család és Vidovich György újra a főbb bérlői lettek a pusztának: Wenckheim Józsefné és Terézia 2400, Vidovich pedig 1100 hold nagyságú bérlettel bírt. 1837-ben br. Wenckheim Béla mellett Szeghő József és Simay Kajetán nemesek, illetve Gscheider János és Kismezei Máttyás helybéli lakosok fizettek árendát. A helybélielkről nem sokat tudunk, ellenben a nemes haszonbérlőkről annál többet, hiszen Szeghő József 1832-ben a gyulai uradalom ügyvédje lett, majd 1834–1840 között gr. Stockhammer Ferdinánd uradalmi ügyvédjeként szolgált.⁴⁷⁵ Miként Szeghő ismeretes volt a család előtt, úgy Simay Kajetán neve is ismerősen csenghetett számukra, hiszen 1811-ben a rendek Novák Károllyal együtt küldték Pozsonyba kancellistának az országgyűlési követek, br. Wenckheim József és Rosty Albert mellé. Simay később esküdt, másod-, majd főszolgabíró lett, és bár 1837-ben a főispán másodszolgabírói posztra jelölte, az akkor rá leadott 25 szavazat kevés volt gr. Wenckheim Béla 525 voksához képest. 1840-ben 30 évnyi szolgálat után lemondott főszolgabírói tisztjéről, így 1842-ben Simay Kajetánt nevezték ki ideiglenesen a másodalispáni hivataláról leköszönt gr. Wenckheim József helyére.⁴⁷⁶

1841-ben tovább bővült a bérlők névsora br. Wenckheim Viktor, Tessedik Károly, Vidovich Ferenc, Novák Antal, Szeghő Alajos, Tomcsányi József,

472 A váltóforint és az ezüstforint közötti átszámítást a haszonbérleti összegek esetében is érvényesítettük, azaz a közölt összegek ezüstforintban értendők.

473 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 135–136. 1821., f. 176–178., 192–194., f. 200–202. 1824–1826. közötti számadások.

474 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 269–281. 1832. évi közös számadás.

475 Héjja, 2009. 462. Szeghő József később Csongrád vármegye tiszteletbeli ügyésze, táblabírája, majd országgyűlési követe (1843–1844) lett. 1845-ben a köztelhivatalos fontosságát felismerve Békés vármegyében fekvő birtoka, illetve Borsodban lévő egerfarmosi jószágja után fizetésre kötelezte magát.

476 Héjja, 2009. 443. Simay Kajetán 1843–1846 között első alispán lett, illetve ahogy többször említettük, 1840 körül vásárolt a Stockhammer-uradalomból 74 holdat.

Puhánszky Mihály, Kiss Ferenc és Kunos István neveivel, a haszonbérlok száma ekkor már tíz felé emelkedett.⁴⁷⁷ Az előtte aljegyzőként tevékenykedő Tessedik Károly bérloként való megjelenését leginkább elnyert megyei alkalmazása magyarázhatja, hiszen 1840-ben orosházi alszolgabíróvá tették meg, s a tisztséget egészen 1846-ig viselte.⁴⁷⁸ Vidovich Ferenc bérloként való feltüntetése a hosszú éveken át a csorvási puszta haszonbérlojeként szerepelő apja, Vidovich György 1841. évi halálával magyarázható. Vidovich Ferenc nem mellesleg vármegyei főjegyzőként tevékenykedett 1840–1842 között.⁴⁷⁹ A haszonbérloként megjelenő Novák Antal szintén ismert volt a megyében, hiszen 1837-től 1843. évi haláláig viselte a megye alispáni méltóságát.⁴⁸⁰ Szeghó Alajos 1842-ben tiszteletbeli aljegyző, 1843-ban szeghalmi, majd mezőberényi esküdt (1843–1846) volt.⁴⁸¹ Tomcsányi Józsefet 1840-ben választották alszolgabíróvá, később 1843-ban br. Wenckheim Béla és Horváth Antal lemondását követően országgyűlési követté tették meg a rendek.⁴⁸²

Az 1842. és 1843. év haszonbérloői mind ismertek a korábbi évekről,⁴⁸³ 1844-ben új bérloként ifj. gr. Wenckheim József (450 hold), ifj. gr. Bolza József (300 hold), illetve Ambrus Lajos (100 hold) szerepeltek a kimutatásban.⁴⁸⁴ Ambrus Lajos leginkább csak megyei posztokon fordult meg, hiszen 1840-ben gyomai esküdtnek tették meg, majd 1846-ban központi szolgabírói tisztre váltott.⁴⁸⁵

Az 1845-ben és 1846-ban feljegyzett haszonbérlok nagyrészt úgyszintén ismertek előttünk,⁴⁸⁶ hiszen gr. Wenckheim Ferencné (450 hold), br. Wenckheim Viktor (1300 hold), ifj. gr. Wenckheim József (400 hold), ifj. gr. Bolza József (300 hold), Szeghó József (500 hold), Tomcsányi József (300 hold), Tessedik Károly (150 hold), Novák Ferenc (350 hold), Stachó János (146 hold), Zalay János (300 hold) és Kiss Antal (200 hold) voltak a csorvási puszta bérloői. Az új bérloként feltűnő Novák Ferenc a megyei hivatalviselőkkel szemben újra csak uradalmi tisztsége révén kerülhetett be a bérlok sorába, ugyanis a mezőberényi és a körösladányi uradalom ügyvédje volt, majd 1852-ben br. Wenckheim család jószágigazgatója lett.⁴⁸⁷ 1847-ben a közös adminisztrációban fiskálisként tevékenykedő – 1846-tól (!) – Horváth Lászlóval egészült ki a bérlok sora, aki 140 holdat bérelt a csorvási pusztából. Az 1848. évi számadásban⁴⁸⁸ br. Wenckheim László szerepelt br. Wenckheim Viktor helyett, illetve

477 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 361–367. 1841. évi közös számadás.

478 Héjja, 2009. 481.

479 Héjja, 2009. 505–506.

480 Héjja, 2009. 397.

481 Héjja, 2009. 461.

482 Héjja, 2009. 488.

483 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 361–367., f. 368–371. 1841. és 1842. évi közös számadás.

484 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 386–395. 1844. évi számadás.

485 Héjja, 2009. 206–207.

486 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 397–405., f. 407–417. 1845. és 1846. évi közös számadás.

487 Héjja, 2009. 398.

488 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 423–429. 1848. évi közös számadás. A csorvási pusztát a leg-hosszabb ideig Vidovich György és Szeghó József bérelte: 13 esztendőn át szerepeltek a bér-

Kiss Ferencsel (100 hold) – vélhetően helybéli lakossal – bővült a bérlők köre. Így az 1850 és 1853 közötti időszakban br. Wenckheim László, Tomcsányi József és Szeghő József nemesek, illetve Kis Antal, Lázár István és Hontosovszky Ferenc helybéli lakosok fizettek árendát a csorvási pusztarészek után.⁴⁸⁹

A kis-apácai pusztát kezdetben szintén a csabai lakosok bérelték, illetve az 1811. évi számadás⁴⁹⁰ Lehoczky Antalt jegyezte fel haszonbérlőként. Lehoczky már 1800-ban a megye alügyészeként tevékenykedett, majd 1804-től rendes fiskális lett. A rendek azonban 1816-ban felfüggesztették hivatalából, sőt 1817-ben az endródi uradalom nevében Csepicsányi Tamás felszólította, hogy költözzön el a jobbágytelkéről, amelyet megyei ügyészként Lehoczky a Harruckern család jóvoltából használt, továbbá megintette, hogy ezentúl semmilyen panaszos ügyet ne vállaljon el az uradalom ellen.⁴⁹¹

Az 1821–1830 közötti kimutatások szerint Csaba (1557 hold) mellett Kornely Ambrus táblabíró (500 hold), Stummer János főszolgabíró (200 hold), Lengyel Márton fiskális (250 hold), Bodoky Mihály földmérő (100 hold), illetve két csabai lakos bérelt további 250 hold földet. Kornely Ambrus a sarkadi (1801) és a kétegyházi uradalom ügyvédje (1802–1803) volt. 1803-ban megyei hivatalt is vállalt, ekkor fizetési táblabíró lett. 1811 és 1818 között főadószedői posztra nevezték ki. 1828-ban és 1832-ben újra fizetési táblabírónak tették meg.⁴⁹²

Az 1831. évi számadásban⁴⁹³ a csabai községen kívül Stummer János, Bodoky Mihály és Kálló József nemesek, valamint a helybéli lakos Dang Konrád lettek az új bérlők. Stummer János 1828-ban már helyettes alispánként szolgált, majd a csabai járás főszolgabírójává választották, 1834-ben pedig fizetési táblabíró lett.⁴⁹⁴ Bodoky Mihály földmérőként ismeretes a megye előtt, hiszen 1812-ben a főispán nevezte ki erre az állásra. Az 1820-as évektől a megye vízrendezési munkái tartoztak a felügyelete alá, továbbá a megye térképét is ő készí-

lők között (1836–1848). Br. Wenckheim József nyolc (1818–1821, 1824–1829), gr. Wenckheim Ferenc tizenegy éven át (1837–1847) bérelt a csorvási pusztarészből. A legnagyobb bérellet Gyula községe és br. Wenckheim József rendelkezett, hiszen 1400 holddal bírtak, majd őket követte br. Wenckheim Béla 1300 holddal. A pusztarészek átlagban 300–500 hold közötti pusztabéreltek voltak. Azok, akik egy-egy évre béreltek a csorvási pusztarészből, a helyi nem nemes lakosok közül kerültek ki.

489 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 438–445., f. 446–458., f. 459–472. 1850., 1851. és 1853. évi közös számadás.

490 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 118. 1811. évi közös számadás.

491 Héjja, 2009. 362. Lehoczky vármegyei táblabírói kinevezése is megkérdőjeleződött. 1831-ben kolerában hunyt el.

492 Héjja, 2009. 346. Kornely Ambrus több ezer kötetes könyvtárat gyűjtött, így birtokában volt számos oklevelének, kéziratnak, járatta és olvasta a folyóiratokat. Ecsedy Gábor gyulai református prédikátor valószínűleg tőle kaphatta a jegyzeteket és az olvasnivalókat. Kornely volt az, aki ifj. Mogyoróssy Jánosban – gyulai uradalmi ispánban – is felkeltette az érdeklődést a helytörténet iránt, valószínűleg ebből adódott műtárgygyűjtési szeretete. A harmadik kéziratgyűjtő Petz Imre volt, aki Mogyoróssynak és Ecsedy káplánjának, Kenézy Lajosnak is apósa volt.

493 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 265–268. 1831. évi közös számadás.

494 Héjja, 2009. 453.

tette el.⁴⁹⁵ Földmérői tudását az uradalom is kamatoztta, sőt a család az örökösökön kívül egyedül csak neki adott nagyobb összegű kölcsönt a közös kasszából.⁴⁹⁶ Kálló József 1831-ben Gyula város éjjeli csendbiztosává lett, 1832-ben pedig a békési járás csendbiztosává (1832–1849) választották meg.⁴⁹⁷

Az 1835-től újabb bérlők tűntek fel,⁴⁹⁸ úgymint Komáromy Miklós, Koritsánszky János és Gira Ádám. Komáromy Miklós 1822-ben Békés megyei kancellistaként kezdte hivatali pályafutását, 1827–1834 között német-gyulai jegyző volt.⁴⁹⁹ Koritsánszky János szintén jegyzőként szolgált, de Csabán.⁵⁰⁰ 1837-től – a csorvási pusztát bérlők köréből kikerülve – Simay Kajetán a továbbiakban a kis-apácai pusztából bérelt 500 holdat. Az 1838. évi számadásban tehát a következő nevek szerepeltek Kis-Apáca bérlői között: Dang Konrád 500, Komáromy Miklós 410, Simay Kajetán 500, Koritsánszky Mihály 1500 holdat bírt.⁵⁰¹ Az utóbbit 1841-ben Kliment János váltotta, akinek egyébként az uradalom olajmalom felállítását is engedélyezte.⁵⁰²

1842-ben és 1843-ban a bérlők között Simay Kajetán 1410, Kliment János pedig 1885 holddal szerepelt.⁵⁰³ 1844–1847 között Simay Kajetán 400, Kliment János 1500, Komáromy Miklós 200, Bartóky József 250, Bodoky Mihály 215, Stummer Imre 250, Omaszta Zsigmond 250, Lukoviczky János 250, Uhrin Pál 250, Patai Mihály pedig 250 holdat bírt az kis-apácai pusztából. Az új bérlő, Bartóky József egyben birtokos is volt, hiszen ebben a tituluszban a család közös családgyűlésén is megjelent, de egyéb megyei pozíció nem köthető nevéhez.⁵⁰⁴ Miután a korábbi haszonbérlő, Stummer János 1842-ben elhunyt Csabán, így fia, Stummer Imre neve került be a számadásba, aki a fentebb említett Lehoczky Antal felfüggesztésekor helyettes alügyészként működött. Ettől a hivatalától 1840-ben vált meg, hiszen ekkortól 1843-ig központi szolgabíróvá tették meg, de még ugyanebben az évben minden további közhivataltól elhárította magát.⁵⁰⁵ A Stummer családdal rokonságban álló és egyébként a családgyűléseken aktív Omaszta Zsigmond szintén nem ismeretlen, hiszen 1824–1834 között szarvasi uradalmi, majd id. gr. Esterházy Mihály csabai uradalmi ügyvédje (1830–1834) volt.⁵⁰⁶

Az 1848. évi kimutatás tanúsága szerint Bodoky Mihály, Bartóky József és Stummer Imre, 1845-ben és 1846-ban a Csorváson haszonbérlőként szereplő Stachó János, Steiner Jakab és Karassiy István, továbbá a közös adminisztráció

495 Héjja, 2009. 237.

496 Lásd bővebben a közös uradalmi szervezet bemutatásánál.

497 Héjja, 2009. 320–321.

498 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. 295–306. 1835. évi közös számadás.

499 Héjja, 2009. 344.

500 Héjja, 2009. 345.

501 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 332–339. 1838. évi közös számadás.

502 Lásd a 342. lábjegyzetet. MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 361–367. 1841. évi közös számadás.

503 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 368–374., f. 378–384. 1842. és 1843. évi közös számadás.

504 Lásd a 361. lábjegyzetet.

505 Héjja, 2009. 452.

506 Héjja, 2009. 405.

utolsó pénztárnoka, Balla Károly, illetve Sztojanovits Szilárd⁵⁰⁷ és Geiszt Ádám⁵⁰⁸ fizettek árendát.⁵⁰⁹ A haszonbérlőként feltűnő Steiner Jakab egyébként birtokosként a közös családgyűléseken is jelen volt, sőt a csabai Apponyi-uradalom inspektoraként (1845) és főfelügyelőjeként (1847) is tevékenykedett.⁵¹⁰ Karassiy István bérlő édesapja gr. Wenckheim József uradalmi inspektora (1817) volt, 1819-ben pedig az endrődi uradalom birtokosainak teljhatalmú biztosa lett, végül békési (1819–1823) és székudvari (1822) uradalmi inspektorként dolgozott. Az itt szereplő fia viszont megyei pályán helyezkedett el, hiszen főjegyző, központi szolgabíró volt ebben az időszakban.⁵¹¹ 1851-ben már nincs új bérlő, így Sztojanovits Szilárd, Bartóky József, Bodoky Mihály, Ambrus Lajos, Stachó János és Steiner Jakab béreltek a kis-apácai pusztából.⁵¹²

Mindkét pusztta esetében láthatóan az 1840-es évekre ugrott meg a bérlők száma, de amíg a Harruckern-örökös családok közül csak a Wenckheim családtagok a csorvási pusztta majd felét bérelték, addig az apácai pusztát egyik örökös család sem vette haszonbérbe. Lényegében a bérlők három csoportját lehet megkülönböztetni: a főúri örökös családot – jelesen csak a Wenckheim famíliát a csorvási puszttarész bérlése révén –, a megyénél vagy az uradalomnál hivatalt viselő nemeseket, illetve a legkisebb részben a nemesi ranggal nem bíró, helyi lakosokat. Meglátásunk szerint a puszták bérlőinek alakulása nem véletlenszerű, hiszen kezdetben az uradalmi alkalmazások – akár a közös birtokrészeknél, akár más örökös családoknál vállalt szolgálat révén –, később pedig a járáshoz tartozó megyei tisztségek megszerzése játszhatott közre ebben.⁵¹³ A megye politikai életében és a közös részek irányításában és

507 Virág, 2009. 263. Sztojanovits Szilárd a csorvási kúria birtokosa, később a gyulai „Ladics-ház” tulajdonosa. 1849–1849-ben nemzetőr kapitányként küzdött, majd gazdag kereskedőként működött. A 600 katasztrális hold nagyságú földterületét három gyermeke egyenlő arányban örökölte. A kúriát és majort fia, Sztojanovits Gyula kapta meg. Egyik lánya a Ladics, a másik a Németh családba házasodott be. Sztojanovits Szilárd 1863-ban a lányával házasságot kötő Ladics Györgynek adományozta az épületet, azóta nevezik Ladics-háznak.

508 Virág, 2009. 171. A Geiszt család gyulai származású volt, tagjait 1795-ben említették először a megyében. Geiszt Gáspár kádármesterként működött, és később fia, Gáspár is ezt a szakmát tanulta ki. Később elsajátítva a gyertyaöntés fortélyait, gyertyaöntő üzemet létesített Pesten. Geiszt beszállt a sertéskereskedelembé is, amelyet később a sertéshízlalással foglalkozó rokona, Geiszt Ádám vett át tőle. A Geiszt családról bővebben a 242. lábjegyzet alatt.

509 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 423–429. 1848. évi közös számadás.

510 Héjja, 2009. 451.

511 Héjja, 2009. 322–324.

512 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 446–458. 1851. évi közös számadás. A leghosszabb ideig, 19 évig Csaba bérelt a kis-apácai puszttarészből. Simay Lukács 12, Komely Ambrus és Lengyel Márton 10-10 évig rendelkezett haszonbérlettel. Dang Konrád helybéli lakos 9 évig szerepelt bérlőként. A legnagyobb bérlettel Csaba helysége bírt, hiszen 1000 és 700 hold között bérelt puszttarészt a családtól. A bérletek átlagban 200–250 hold közöttiek voltak, tehát méretükből adódóan a kis-apácai földterületek jóval kisebbek voltak, mint a csorvásiak.

513 Érdemes megjegyezni, hogy míg más megyéknél elvárás volt, hogy a megyei tisztviselők birtokkal rendelkezzenek, addig itt fordítva történhetett, hiszen uradalmi és megyei pozíciók révén juthattak földekhez.

„használatában” aktív Wenckheim család szerepe pedig bizonyosan nem elhanyagolható ebben.

Ezt támasztják alá a megyei tisztségviselők, valamint a Wenckheim és Bolza család között megkötött haszonbérleti szerződések is, amelyek saját uradalmakra megkötött egyezségek voltak. Bár ilyenformán nem képezték a közös adminisztráció részét, de az ezeknél tapasztalható gyakorlat feltehetően a közös birtokrészeknél sem működött másképp, ezért röviden kitérnék ezen haszonbérleti szerződésekre is. A megállapodások között előfordul például Lehoczky Pál neve, aki 1781 és 1811 között viselt másodszolgabírói posztot. Lehoczky megyei hivatalából és Wenckheim József kegyességéből adódóan Körösladányban kapott szántóföldet kaszálóval együtt, melyeket Lehoczky halála után özvegye, Fülöp Erzsébet is bírt.⁵¹⁴ Az alispán Lehoczky Pál halálát követően, 1812 első felétől a békési járás alszolgabírói teendőivel Szombathelyi Józsefet bízta meg. Miután Lehoczky helyébe Szombathelyi szolgabíró került,⁵¹⁵ Lehoczky özvegyének külön kellett kérnie, hogy a föld a birtokában maradjon, amit Wenckheim engedélyezett is.⁵¹⁶ A haszonbérletek ugyanis leginkább az újonnan hivatalba lépő tisztviselőknek járt. Az egyébként közös pusztákból is bérlő Simay Kajetán neve is többször előkerül, aki az elnyert alispáni hivatal ellenére kérelmezte, hogy hadd maradjon a korábban haszonbérletbe kapott földek birtokában. Wenckheim József a szeghalmi földekből egy jobbágytelket – a hozzá tartozó kaszálóval – átengedett Simaynak, aki ezek után egy tanyát is kért magának, amelyet szintén engedélyezett neki a földesúr. A Wenckheim József és Simay Kajetán között 1828-ban megkötött kontraktus szerint Wenckheim a Körösladányban lévő allódiához tartozó földet árendába adta neki, ami összesen 85 4/8 hold szántóföldet és 110 4/8 hold kaszálót, azaz együttesen 196 holdat jelentett, amely után a körösladányi uradalmi kasszába 196 ezüstforintot kellett befizetnie. A földet pedig úgy kellett kezelnie, mint a saját majorságbeli földjét.⁵¹⁷ A fennmaradó részeket 1834-ben Simay Kajetán mellett a körösladányi lakosok használhatták, ennek megfelelően használata fele-fele részben történt.⁵¹⁸ Simay után, a békési járás szolgabírói hivatalába kinevezett Kállay Ignác folyamodott birtokért, illetve ezenfelül 300 birka tartására kért és kapott engedelmet.⁵¹⁹

514 MNL OL P 418 A. II. c. f. 80. Ennek használatát 1812. május 25-én engedélyezte.

515 Héjja, 2009. 364.

516 MNL OL P 418 A. II. c. f. 84. Wenckheim József két sessio földet a hozzá tartozó kaszálóval együtt engedélyezett. Körösladány, 1813. november 25. f. 96. Wenckheim József Lehoczky Lajos főszolgabírónak a hivatalához tartozó 3 1/8 sessio földért minden sessióra 40 forintból álló cenzust rendelt el. Békés, 1830. december 31.

517 MNL OL P 418 A. II. c. f. 82–83. Kérelem, Körösladány, 1813. november 25. Wenckheim válasza, Szeghalom, 1814. április 24. Az elkészült szerződés kelte 1828. július 10.

518 MNL OL P 418 A. II. c. f. 98. A körösladányi földesúr és lakosok közötti egyezés. Körösladány, 1834. szeptember 29.

519 MNL OL P 418 A. I. 66. f. 100.; Héjja, 2009. 317–318. Kállay Ignácot a főispán 1834-ben – Simay Kajetán alszolgabíróból főszolgabíróvá történt kinevezése folytán – a békési járás alszolgabírójává nevezte ki. Az 1837. évi tisztújítás alkalmával a békési járás másodszolgabí-

A bérlők között a közös puszták árendafizetői között is feltűnő Vidovich Ferenc⁵²⁰ vagy Boczkó Károly⁵²¹ haszonbérleti megállapodása is előkerült. A haszonbérletet mindkét esetben megyei hivataluk magyarázza. Vidovichot az 1828. évi tisztújítás alkalmával a csabai járás másodszolgabírájának választották meg, illetve a főispán ezzel egyidejűleg tiszteletbeli főszolgabírónak is kinevezte. Az 1832. évi restauráción a békési járás főszolgabírójává lépett elő, s e tisztségében 1837-ben megerősítettek. A hivatalától 1840-ben vált meg, ekkor Atzél Antal vármegyei főjegyzőnek (1840–1842) tette meg. Boczkó 1832-ben, majd ismételen 1837-ben lett a csabai járás másodszolgabírója (1832–1839). Nem mellékesen mind a kettejük ellen vizsgálatot indítottak a bitang jószágok eladásából befolyt pénzüsszegek hűtlen kezelése miatt. Vidovichnál megalapozottan, Boczkónál viszont alaptalannak tartották a felhozott vádak.⁵²²

Bár Wenckheim „bőkezűen” osztotta a haszonbérleti földeket az újonnan kinevezett megyei tisztviselőknek, de mindegyik megállapodásban szerepelt, hogy a földesúr szabad tetszéséig bírhatja és használhatja a földeket a tisztviselő, azaz bármikor és bármilyen indoklás nélkül visszavehette azokat. A megye és az uradalom közötti bonyodalom épp ebből adódott, hiszen a csabai és szarvasi járási tisztviselőknek, jelesen a szolgabíráknak, a földesúr kegyelméből átengedett földek használati joga a legutóbb tartott tisztújításkor – azaz 1837-ben – megszűnt. A megye sérelmezte a földesúr döntését, mert bár az adományozás valóban a kegyességén alapult, de úgy érezték, hogy abból még nem következhet az adomány visszavétele. A visszavételnek – mint minden adomány saját természetére nézve – csak akkor lehet helye, amennyiben a nyilvános feltételek külön oklevélben vannak megfogalmazva, de ilyen oklevél a földekre nem létezett, főként olyan nem, amely a használati jogokat a tisztújításokor megszüntette volna. Ezeket a földeket minden kikötés nélkül adták a közhivatalnokoknak, következésképp olyan hivatali dotációt képeztek, amelyek csak hivatallal voltak megszüntethetők, azaz önkényes rendelkezés alá nem tartoztak. Ezáltal a magánosok ideiglenes tetszésétől függő javakkal ellátott tisztikar híre és mindenkori függetlensége is kétségbe vonhatóvá vált. Novák Antal alispán ezért a tisztikar nevében félelmét fejezte ki a földesúr felé, miszerint esetlegesen a többi ilyen eredetű földre nézve is hasonló lépéseket kíván tenni, így esedező levelében e földek háborítatlanságát kérte.⁵²³

rájának választották meg. A következő, 1840-ben megtartott restauráció idején a csabai járás főszolgabírójává (1840–1843) lépett elő, hivatalától 1843-ban vált meg.

520 MNL OL P 418 A. II. c. f. 97. A földesúr nemcsak adhatott haszonbérleti földet, de annak díját el is engedhette. Így például Wenckheim József Antal a 3 1/8 sessio föld után járó haszonvétel költségeit Vidovich Ferenc számára elengedte. Békés, 1835. december 31.

521 MNL OL P 418 A. II. c. f. 109–111. Boczkó Károly nyilatkozott a földmérőnek, hogy a földesúr kegyességéből bír földet és tanyát. A föld után 75 forintot fizetett Vidovich Ferencnek. Szarvas, 1807. december 28.

522 Héjja, 2009. 236., 505–506.

523 MNL OL P 418 A. II. c. f. 107–109. 1838. január 24. Az illetményföldek eredete a 18. századra nyúlhat vissza, amikor a megyét „elfoglaló” uradalom kiségitte a megyét tisztviselők-

Az uradalom részéről viszont úgy gondolták, hogy ezek a földek a Harruckern-örökösöket illetik meg, azaz a megyei tisztviselőknek, jelesen a szolgabíráknak csupán földesúri kegyességből – jótéteményeik megnyerésének érdekében – engedték át. Többek között Simay Kajetánra hivatkoztak, aki az 1837-ben tartott tisztújítás alkalmával Csabára választottak meg szolgabírónak, ezért az uraság ezután minden tiltakozás ellenére saját használatába vehette vissza a haszonbérleti földet.⁵²⁴ Boczkó Károly szolgabíró az uraság szintén megfosztotta haszonbérleti földjétől a tisztújítás alkalmával, de Boczkó tiltakozva visszafoglalta – bevetette és használta – azt.⁵²⁵ Salacz László több uradalmi tiszt jelenlétében ellentmondott Boczkónak,⁵²⁶ így az illető uraság részére visszafoglalták tőle a földet, és annak őrzésére csőszet rendeltek ki.⁵²⁷

Simay Kajetán csabai főszolgabírónak és Boczkó Károly szarvasi szolgabírónak azonban nem kellett messzire mennie újabb földek haszonbérletéért, hiszen később Bolza József földjeit kérték és kapták meg használatra.⁵²⁸ Az 1841. évi tisztújítás alkalmával hivatalba lépő Lengyel Márton és Ambrus Lajos az endrődi határban lévő földeket három évre kapták használatba szintén gr. Bolza Józseftől.⁵²⁹ Továbbá Bogyó József 1,5 sessio földet bírt az endrődi határban – az 1843. évi tisztújításnak köszönhetően –,⁵³⁰ de Kis Péter szolgabíró is egyezsége lépett Bolzával, mely szerződés keretében 182 hold földet szerzett Csabán, amelyet korábban Kállay Ignác használt.⁵³¹ De ahogyan a Wenckheim család, úgy a Bolza família is fenntartotta ezen

kel, ami szinte familiáris kapcsolatot jelentett az uradalom birtokosai és a megye tisztikara között.

524 MNL OL P 418 A. II. c. f. 151–154. Csaba, 1838. március 30. f. 171. A későbbiekben a tiszteknek, valamint a saját tisztviselőknek átadott kérdéses földeket csak előre megírt kísérlévé mellett engedték át ideiglenes használatba további rendelkezésig. Körösladány, 1843. szeptember 10. özv. br. Wenckheimné (szül. br. Orczy Terézia).

525 MNL OL P 418 A. II. c. f. 123–124. Salacz László, az uradalom ügyvédje. Szarvas, 1838. január 29.

526 MNL OL P 418 A. II. c. f. 155–156. Szarvas, 1838. április 5.

527 MNL OL P 418 A. II. c. f. 157. Csaba, 1838. április 9.

528 MNL OL P 418 A. II. c. f. 160. Szarvas, 1838. július 17.

529 MNL OL P 418 A. II. c. f. 166. Csaba, 1841. április 31. f. 168. Gyoma, 1843. július 6.; Héjja, 2009. 206–207. Ambrus Lajost 1840-ben a szarvasi alszolgabíró mellé, gyomai esküdtnak (1840–1846) választották meg. 1843-ban erősítették meg hivatalában, 1846-ban központi szolgabírónak választották meg. A főispán 1847-ben szolgabírónak nevezte ki.

530 MNL OL P 418 A. II. c. f. 170. Gyula, 1843. augusztus 27.; Héjja 2009. 239. Bogyó Józsefet Horváth Zsigmond 1805-ben tiszteletbeli alszolgabírónak nevezte ki. Esküdti hivatalát – Lehoczky Lajossal való sógorsága miatt – 1818-ban Orosházára helyezték át. 1817-ben a csabai járás másodszolgabírájának ajánlották. 1834-ben a szeghalmi esküdti pozícióra javasolták. Az 1810–1820-as években több rendbeli panasz merült fel vele szemben, így az endrődi és a gyomai uradalom előtt annyira befeketítette magát, hogy nem ismerték el posztjában.

531 MNL OL P 418 A. II. c. f. 169. Szarvas, 1843. augusztus 15.; Héjja, 2009. 339. Kis Pétert az 1837. évi tisztújítás alkalmával a békési járás esküdttjévé választották meg. 1840-ben a békési járás főszolgabírója mellé került esküdtnak Szeghalomra. 1843-ban a csabai járás alszolgabírójává (1843–1846), 1846-ban főszolgabírójává lépett elő.

egyezségekben azt a jogot, hogy a Harruckern-örökösök vagy a senior önkényesen – minden per vagy bíraskodás nélkül –, a maguk javát nézve visszavehették, és mint tulajdonosi jogukat gyakorolva szabadon rendelkezettek azok felett.

A haszonbérletek kiadásának gyakorlatát követően a közös puszták bérleti díjának alakulására térnék vissza. A pusztarészek árendájából befolyt összegek arányát ugyanis az is meghatározta, hogy annak bérlői mennyire pontosan fizették azt, vagy épp maradtak el az adott évre a haszonbérlettel. A be nem fizetett árendákról leginkább 1838-tól kapunk képet, hiszen ekkortól a kimutatásban külön vezették a hátralékos összegeket. Ennek tanúsága szerint az elmaradt árendapénzek a teljes bevételnek csak 3–6%-át jelentették, bár több évben a be nem fizetett haszonbérleti összegek az adott év bevételének 15–30%-át adták, sőt 1839-ben és 1848-ban több mint a felét nem fizették be a közös kasszába.⁵³² Ilyen értelemben ez nagy kiesést jelenthetett a közös kasszának. A teljes haszonbérlet csak a bélmegyeri pusztánál maradt el, de ezen adósságát a Wenckheim család a kimaradást követő év(ek)ben rendezte. Bár kétségtelen az is, hogy a bélmegyeri pusztá haszonbérlete az árendákból származó bevételek tekintetében a legkisebb volt, hiszen mindössze csak 1%-a volt az árendapénzeknek. A bevételek oldaláról nézve mindenképp a másik két pusztá haszonbérleteinek a behajtása volt lényeges. A számadások szerint – az esetek többségében – összegben a csorvási pusztarész felé billent a mérleg, érthetően a nagyobb pusztarész után több jövedelem folyt be. Véltetően csak a haszonbérletek elmaradása miatt volt néha nagyobb a kis-apácai pusztá után behajtott bérletpénz. Általánosságban viszont az állapítható meg, hogy a haszonbérletekből származó jövedelem 50–60%-a a csorvási, 30–40%-a a kis-apácai, és mindösszesen 1%-a vagy annál kevesebb folyt be a bélmegyeri pusztarészekből.⁵³³

A „családi bank” – a közös pénztár mint hitelszervezet

A kölcsönre rászoruló családtagok a rokonságukra támaszkodva, a család bizalmi tőkéjét kihasználva fordulhattak kölcsönért, esetenként könnyebb hitelfelvételt és kedvezőbb kölcsönzési feltételeket remélve. Ugyanakkor kérdéses, mennyire lehetett ténylegesen gördülékenyebb és üdvösebb a családtagok közötti hitelezés. Egy napjainkban készült felmérés alapján egyáltalán nem az: jelentős problémát jelent a családtagok közötti nem fizetés nagy aránya, ellenben a családon belül kevesebb feszültséget generál, mint

532 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 344–350. 1839-ben 17 985 ezüstforintot szabtak ki, és ebből 4574 ezüstforintot fizettek be. f. 423–429. 1848-ban 14 505 ezüstforintot róttak ki, ebből 6621 ezüstforint érkezett a közös kasszába.

533 A puszták árendaösszegeit lásd a 330. oldalon. 11. táblázat: *A Harruckern-örökösök közös pusztáinak bevételei 1807–1853.*

várnánk. Vajon a 19. században az atyafiak mennyire lehettek béketűrőbbek a megszorult családtagokkal szemben, ha azok éppenséggel nem törlesztették pontosan a kamatokat, vagy nem fizették vissza a kölcsönzött összeget? Mennyire tekintettek másként egy családi tartozásra, mint egy idegenrel szemben fennálló követelésre? Mennyiben lehetett eltérő a családon belüli kölcsönzés a 19. században megfigyelt hitelezési viszonyokhoz képest, vagy éppen mennyire tekinthető speciálisabb esetnek a személyes hitelezésen belül? A következőkben többek között ezekre a kérdésekre próbálunk választ találni.

A kölcsönpenzekből származó kamatok eleinte kisebb arányt képviseltek a bevételeken belül, bár később 15–30%-át is adhatták a feljegyzett jövedelmeknek. A kamatok alakulása természetesen összefüggésben állt a kiadott kölcsönpenzek mennyiségével is, ezért a következőkben a bevételi oldalon szereplő kamatokat és a költségek között feltüntetett kölcsönpenzeket együttesen tárgyaljuk.⁵³⁴ A kölcsönpenzek teljes összegének a visszafizetésével ritkán találkozhatunk, de a közös birtokrészek történetében ez sem példa nélküli. Így például br. Wenckheim Ferencné Rosenfeld Karolina 1805-ben 4000, 1808-ban pedig 12 000 bankóforintot vett fel, amit – az átlagos családi kölcsönök időtartamához képest igen korán – 1810-ben rendezett, és az egész kölcsönt visszafizette.⁵³⁵ Stockhammer Ferencné 1811-ben 720 ezüstforintot kapott a közös kasszától, amit 1812-ben törlesztett a közös pénztár felé.⁵³⁶ Ezek a teljes összegű visszafizetések kivételesnek számítottak, ugyanis a további visszafizetések főként az 1830-as évek végére és az 1840-es évek elejére estek, sőt többségében a tartozások továbbra is fennmaradtak. A nagyobb arányú kölcsönrendezések a család szigorúbb szabályozásának, a visszafizetésekre irányuló határozottabb fellépésének is köszönhető volt, ami viszont összefüggésben állhatott a közös adminisztráció felszámolásának az előkészítésével is. Ettől függetlenül kétségtelen, hogy voltak olyan hiteltartozások, amelyeket egy idő után behajthatatlannak ítélték meg a család.

A kölcsönt felvevő családtagok névsorát, a kölcsönösszegeket, a pénzüsszegek felvételi és visszafizetési idejét és a vissza nem fizetett összegek kamatait külön összeírásban rögzítették, amelyeket külön táblázatban magunk is összegeztünk.⁵³⁷ A kölcsönzők között egyértelműen az örökösök nevei szere-

534 Lásd még *Takarékoskodók, befektetők vagy a legfőbb hitelezők?* című fejezetet, majd később a 12. táblázatot a 331–334. oldalon.

535 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 106–108., f. 113. 1808. és 1810. évi közös számadás.

536 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 118., f. 119. 1811. és 1812. évi közös számadás.

537 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 478–487, 490–513. 12. táblázat: *A közös kassa által kiadott kölcsönösszegek és visszafizetések (1798–1849)*. Lásd a 331–334. oldalt. Miután a levéltári forrás az átváltásokat feltüntette, így lehetőség volt az összegeket ezüstforintban egységesíteni. Jelen vizsgálat nem érintette azt a kérdést, hogy a kölcsönöket mire fordították. Tóth T., 1979. 39–40. Tóth Tibor Somogy megyére elvégzett vizsgálata szerint 1750–1770 között főként az általános szükségletekre, az adósságok törlesztésére, illetve a gazdaság fejlesztésére fordították

pelnek egy kivételt leszámítva: a család földmérőjét és későbbi birtokosát, Bodoky Mihályt,⁵³⁸ aki 1816-ban 480 ezüstforintot vett fel, amit végül majd csak 1833-ban fizetett vissza. Ezen összeírás alapján összegezni próbáltuk, hogy a közös adminisztráció ideje alatt melyik család vette fel a legnagyobb kölcsönöket a közös kasszától.

Ez alapján a Wenckheim család egyértelműen az első helyezett, hiszen az első kölcsönt az említett br. Wenckheim Ferencné Rosenfeld Karolina 1805-ben, az utolsót pedig 1847-ben gr. Wenckheim Ferenc özvegye 12 000 ezüstforint értékben vette fel. A Wenckheim család összesen 160 466 ezüstforintnyi kölcsönt kapott a közös kasszától. Az összeírás évéig, azaz 1849-ig a kölcsönből mindösszesen csak 25 620 ezüstforintot fizettek vissza. A Wenckheim családot – a felvett összegeket nézve – közel azonos arányban a Bolza család – 26 231 ezüstforintnyi – és a Károlyi család – 21 029 ezüstforintnyi – kölcsönösszeggel követte, ahol Bolza József adósságainak egy részét 1838-ban törlesztette, a Károlyi család viszont minden adósságát továbbvitte. Amennyiben Bolza Antóniát a Stockhammer családhoz kapcsoljuk, akkor a família összes tartozása 15 914 ezüstforint volt. A Stockhammer család, miután túladott birtokain, úgy tartozását is igyekezett rendezni a közös kassza irányába. Az adósság legnagyobb részét viselő Bolza Antónia tartozásának egy részét – gr. Bolza Józsefre átruházva – 1838-ban rendezte, a másik részét pedig gr. Batthyány Istvánnéra ruházta át. Stockhammer Ferdinánd és felesége az 1842. és 1844. esztendőben minden adósságát törlesztette.

A felvett összegeket többségében nem fizették vissza, ezért érdemes szemügyre venni, hogy végeredményben mekkora összeget is adott ki a közös kassza, és ebből mennyit tudtak törleszteni a kölcsönt felvevő családok, családtagok. Az örökösök közös pénztára 1798 és 1849 között összesen 286 297 ezüstforintot adott ki, ebből mindösszesen 57 932 forintot fizettek vissza, azaz a kölcsönadott összegeknek csak 20%-át rendezték a kölcsönzők. Következésképp miután egyre nagyobb összegek voltak kint, ezért értelemszerűen a bevételeknél szereplő, illetve ezen összegekből származó kamatok is némiképp emelkedtek, de ahogy fentebb már jeleztük, a kamatpénzek rendezése sem volt problémamentes. Az éves kamatokból származó bevételt és adósságot úgyszintén 1838-tól vizsgáltuk meg közelebről.

a felvett kölcsönöket. 1800–1811 között viszont már a kölcsönök 40%-át adósságokra, 20%-át zálogkiváltásokra, 27%-át birtokvételekre fordították, az általános költségek és a gazdaságfejlesztés már csak 5-5%-ra olvadt, azaz a kölcsönök felhasználásában arányeltolódás figyelhető meg.

538 Kósa, 2012. 91–101., 95. Bodoky Mihály 1837-ben ismertette el nemességét Békés megye előtt, ahol ebben az évben tiszteletbeli táblabírának is megválasztották. Valószínűleg foglalkozása és társadalmi helyzete nem ösztönözte hamarabb nemességének korábbi elismertetésére. Bodoky a hazai képzésű műszaki értelmiség második nemzedékéhez tartozott. Mérnöki oklevelét Pesten szerezte 1811-ben, majd 1812-ben már a megye szolgálatában állt, ahol előtte állandó, csak erre a megyére kiterjedő mérnöki munkát nem végeztek. Bodoky 1820-tól irányította a megye vízrendezését, 1825-ben elkészítette a megye vízrajzi leírását, emellett földmérési megbízásokat és határkijelöléseket végzett.

A tervezett éves bevételnek 1838 és 1845 között 5–15%-a, majd 1846 és 1853 között 20–40%-a származott kamatokból, azonban tényleges befizetésüket tekintve rosszabb az arány, hiszen a megállapított kamatösszegek 15–30%-át nem fizették be, sőt 1848-ban a teljes kamatösszeg befizetése elmaradt, azaz ezek nem teljesítése hasonlóan rossz arányokat mutat, mint az árendapénzek elmaradása.

Adja magát az újabb kérdés: vajon szokatlanok ezek a nagy számok a korszakban, vagy inkább általánosak? Vagyis meg tudjuk-e mondani, hogy a közös kassza a kamatok törlesztését tekintve hogyan teljesített? Sajnos éppen a kamatfizetéseket nem tudjuk összevetni a megyei számokkal, mert a betáblázásokból és kitáblázásokból ezekről nem nyerhető információ. Makrovizsgálatokkal, úgy tűnik, nem is lehet megállapítani, hogy milyen arányban törlesztették pontosan vagy pontatlanul az adósok a kamatokat. Így aztán a Harruckern-örökösök esetében a fenti 15–30%-ról sem lehet megállapítani, hogy illeszkedik-e a korszak általános kamatfizetési tendenciájába, mégpedig azért, mert fogalmunk sincs az általános tendenciáról.⁵³⁹

A közös kassza kiadásai

A közös pénztár létesítésének és fenntartásának egyik fontos célja volt a közös költségek fedezése is. A kimutatásokban ahogyan a bevételeket, úgy a közös költségeket is állandó rovatokban jegyezték, így állandó kiadást jelentettek a perköltségek és a törvényes kiadások; a gyulai, a szentesi és a békési uradalom számára utalt támogatások; a fizetések; a nyugdíjak; a kamatra kiadott összegek, illetve az úti- és egyéb költségek.

A bevételekhez hasonlóan a kiadások tételeinek egymáshoz való arányát is megpróbáltuk összegezni.⁵⁴⁰ A számadások első két évtizedében, valamint leginkább azokban az években, amikor a közös kassza kölcsönt adott ki, jelentősen megterhelődött az örökösök közös pénztára, hiszen ezek a kölcsönök a kiadások 50–60%-át jelentették. A fizetésekre, a nyugdíjakra és az egyéb költségekre nyújtott összegek ekkor nagyságrendileg 15–20% között mozogtak. 1820 és 1830 között a perköltségek és a fizetések aránya megegyező maradt, azaz 15–20% közötti értéket képviseltek továbbra is. A nyugdíjazások – érthetően az érdekeltek elhalálozásának köszönhetően – egyre kisebb arányt kép-

539 Somorjai levéltári kutatása és összegző megállapítása szerint a megyei anyagok alapján lehet néhány óvatos következtetést levonni. Csongrád vármegyében 1837–1849 között a betáblázott adósságoknak alig 11%-át táblázták ki, vagyis fizették vissza a tőkepenzeket. Pest megyében az 1805-től 1849-ig tartó, jóval hosszabb intervallumban 30,4% jön ki, amely ugyan jócskán magasabb érték, mint a csongrádi, de a Harruckernek visszafizetési arányát nem éri el. Ezek alapján azt mondhatnánk, hogy a családi kassza – bár nem működött tökéletes hatékonysággal – a korszak néhány megyei átlagánál jobban teljesített, vagyis a családi pénztár hatékonyabb lehetett az általános hitelpiacnál.

540 13. táblázat: *A közös kassza kiadásai 1807–1853*. Lásd a 335–336. oldalt.

viseltek. Ehhez hasonlóan az egyéb költségekre (7–10%) és a kamatokra fordított összegek (30–40%) is mérséklődtek, a gyulai és a békési uradalom úri-székköltségére kiadott összegek aránya viszont megugrott – a családgyűlés által megállapított magasabb hozzájárulás folytán –, hiszen a kiadások 30–50%-a ennek a fedezését szolgálta. A békési uradalomnak nyújtott támogatás ehhez képest nem volt tényező, hiszen a költségeknek csak 2–3%-át áldozták erre. Az 1830-as évek végére ezek az állandó kiadások csökkentek, hiszen az uradalmakra fordított költségek már 15–30%-át jelentették a teljes költségeknek. Ezzel szemben jelentősen megnövekedett a tőkepenzerekre kiadott összegek aránya, hiszen 40–60%-át, sőt bizonyos években 75–80%-át tette ki ez a tétel a kiadásoknak. Jelentősebb tételt – a kiadások 10–30%-át – még az egyéb költségek képezték. A többi tétel egyre kisebb összeget képviselt a kimutatásokban, hiszen a perköltségek 5%, a fizetések 4–7%, a nyugdíjak pedig már csak 3% körül mozogtak. A csökkenés könnyen magyarázható, hiszen az örökösök igyekeztek a meglévő pereket felszámolni, ebből adódóan 1848-tól nem szerepel a számadásokban perköltség. Ezzel párhuzamosan a családgyűlés szűkítette a közös adminisztráció apparátusát is, sőt az utolsó évekre csak egy fiskális és a számadásokat végző személy fizetését tartották fenn. Az uradalom a volt alkalmazottainak továbbra is biztosította a nyugdíjak kifizetését, az utolsó évekre a teljes kiadáshoz viszonyítva azonban 1–2%-ra olvadt ez a tétel. Az utolsó években a nagyobb kiadást továbbra is a kiadott kölcsönösszegek és az egyéb költségek jelentették. A kölcsönösszegeket és azok visszafizetését a bevételi oldal kapcsán már részleteztük, így a következőkben erről részletesebben nem szólunk.

Az állandó kiadások közé tartoztak a gyulai és a szentesi uradalom úri-szék tartására fordított költségek, a békési ráta kiegyenlítésére fizetett összegek, továbbá az örökösök közös levéltárának költségei. A gyulai és szentesi uradalom 1808-ban fordult először a családgyűléshez, miszerint a rabok ellátására, illetve a törvényszékek megtartására fordított összegek kevésnek bizonyultak, ezért nagyobb összegek megállapítását kérték. Ekkor határozta el a családgyűlés, hogy a korábban a gyulai uradalomnak megállapított 1000 forint mellé további 600 forintot, a szentesi uradalomnak az eddigi 300 forinton felül pedig 200 forintot rendelt el a közös kasszából.⁵⁴¹ Az ekkor megállapított összegeket 1816-ban módosította újra családgyűlés, ennek értelmében 1817-től a gyulai uradalomnak 2400 ezüstforintot, a szentesinek 720 ezüstforintot határoztak meg.⁵⁴² A gyulai és a szentesi uradalomnak megítélt összeg a kezdetektől szerepelt az állandó költségek között. Eleinte változó összeggel, így például 1807-ben a közös adminisztrációra 400, a gyulai uradalomnak 1000, a szentesinek 300 bankóforintot adott ki a közös kassa, majd 1808-ban a gyulainak 1600, a szentesinek pedig 500 bankóforint segítséget nyújtott az úri-szék

541 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 50–58. 1808. május 20./1.

542 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 156–188. 1816. december 17./1.

megtartására.⁵⁴³ 1818-tól gyakorlatilag állandósultak a kiutalt összegek a fentebbi családgyűlés határozatának köszönhetően, illetve megjelent harmadik állandó kiadási tételként a békési rátának megküldött 202 ezüstforint.⁵⁴⁴ Az utóbbi összeg a békési uradalom pénztárába, gr. Wenckheim Józsefnek küldték meg az Arad megyei úrbéres állomány pótlására. Míg az előző kettőt rendre teljesítette a közös kassza, a békési rátának megajánlott összeg 1828-ban és 1829-ben elmaradt.⁵⁴⁵

1837-ben az állandó kiadások közé bekerült a levéltár lakbéré is, amelyet Antalffy Istvánnak küldtek meg évről évre. 1839-től tehát a következők szerepeltek az állandó kiadások között: a gyulai, a szentesi és a békési uradalomnak nyújtott támogatások, valamint a levéltár házbéré.⁵⁴⁶ A gyulai uradalomnak 2400, a szentesinek 720, a békésinek 202 ezüstforint járt, a levéltár után pedig 320 ezüstforintot küldött meg a közös kassza. Az 1850-es évekre ezek a költségek a felére csökkentek – érthető is, hiszen az úriszék 1848-ban megszűnt –, azaz az állandó költségekre 1850-ben már csak 2217 ezüstforintot adott ki a közös pénztár. 1851-ben csupán a levéltár 1851. és 1852. évi lakbéré szerepelt, azaz 1853-ban állandó kiadások jogcímén mindösszesen 160 ezüstforintot fizetett ki a közös kassza a levéltár lakbérére.⁵⁴⁷

A közös kasszát terhelte a közös uradalom alkalmazottainak díjazása és nyugdíjazása is, hiszen a családgyűlés hatáskörébe tartozott a tisztviselők megválasztása, kinevezése, a fizetésük és nyugdíjuk megállapítása.⁵⁴⁸ Bár a fizetés és a nyugdíj kiadási tételként külön szerepelt, a továbbiakban a személyek azonossága miatt együttesen tárgyaljuk. A családgyűlésen megtárgyalt, illetve elfogadott fizetések és nyugdíjak adottak voltak, de tetemesebb munka elvégzése esetén nagyobb összeget is kaphatott az illető fizetesként, valamint az alkalmazottak egyéb kiadásait is elszámolták a közös pénztár terhére. Ezeket a költségeket viszont már nem a fizetések rovatban, hanem az egyéb költségek sorába jegyezték fel. A következőkben a számadásokban szereplő tisztviselőket és azok fizetéseit vesszük sorra.

A családgyűlés jegyzőkönyve csak az örökösök nevében eljáró legidősebb atyafi megválasztását és feladatkörét taglalta, de a számadásokból kiderült, hogy a közös birtokrészek vezetésére jelöltek ki igazgatót. A számadásokban „direktorként” feltűnő személy vélhetően a család seniorjának jobbkeze lehetett, de miután a családgyűlés nem tesz említést sem kinevezéséről, sem feladatköréről, sem megyei vagy egyéb uradalmi poszton nem fordult

543 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 103–105. és f. 103–105. 1807. és 1808. évi közös számadás. Kállay, 1985. 30. A megyében úriszék Gyulán, Békésen és Körösladányban volt.

544 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 125. 1818. évi közös számadás.

545 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 224–226. és f. 228–230. 1828. és 1829. évi közös számadás.

546 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 344–350. 1839. évi közös számadás.

547 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 438–445., f. 446–458., f. 459–472. 1850., 1851. és 1853. évi közös számadás.

548 Kállay, 1980. 44., 95.; MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 33–37. 1806. október 1./4., f. 50–58. 1808. június 20./6., f. 67–70. 1812. július 22./7.

meg, ezért bővebb információval nem rendelkezünk róla. A közös adminisztráció kimutatása szerint ezt a tisztséget egy személy, Jankovics Imre töltötte be. A fizetése kezdetben 500 bankóforint, majd 1812-ben 320 ezüstforint volt.⁵⁴⁹ Jankovics 1831-ben vonult nyugdíjba 480 forinttal, ami később 320 forintban rögzült, majd 1840-től 128 forintra csökkentették, végül nyugdíjának fizetése 1843-ban megszűnt.

A direktor után fontosságban – már csak a fizetése miatt is – a fiskális következett. A fiskális pozíció alakulását már korábban ismertettük, tehát ettől most eltekintünk.⁵⁵⁰ A számadás szerint fiskálisként az uradalom alkalmazásban állt Németh József, Nagy Márton, Salacz László, Horváth László és Gedeon Gábor. Németh József 1791-ben hirdette ki a Vas megyei bizonyoságlevelét. Németh nagykárolyi ügyvédként (1780) kezdte pályafutását, 1784 és 1791 között a gyulai uradalom szolgálatában állt, majd 1799-től a szentesi uradalom fiskálisa lett. A közös birtokrészek fiskálisaként azonban nem sokáig járt el, hiszen 1807-ben elhunyt, a számadásokban ettől az évtől kezdve felesége szerepel 200 bankóforinttal, később pedig 100 ezüstforinttal. A férje hivatala után nejeének egészen 1841-ig fizetett az uradalom.⁵⁵¹ Az őt követő Nagy Márton fizetése 1825-től szerepel a számadásokban, ahol 400 forintot ítélték meg neki a szolgálatai során keletkezett egyéb kiadások ellentételezése mellett. Nagy 1838-ban ment nyugdíjba 160 ezüstforint járandóság mellett. Ezt az összeget egészen a közös adminisztráció megszüntetéséig, azaz 1853-ig kapta meg.⁵⁵² A Salacz családból ketten is, nagyapa és unokája is szolgált a Harruckern-örökösöknek, hiszen Salacz Pál a megye, majd az uradalom levéltárában dolgozott. Salacz Pált az uradalmi számadás mint békési tisztartót jegyzi, akinek 1807-től 1826-ig küldte meg az uradalom a nyugdíját. Unokája, Salacz László megyei írnokeként kezdett, majd 1830–1845 között a gyulai uradalom ügyvédje lett. Salacz első fizetését, 400 forintot 1839-ben kapta meg, nyugdíj 1846-tól járt neki 150, majd 200 ezüstforint értékben.⁵⁵³ Gedeon Gábor fiskális – és egyben levéltárnok – 1844-ben állt a közös birtokrészek szolgálatba 400 ezüstforint ellentételezése mellett. Gedeon fiskálisi hivatalát egészen annak a megszüntetéséig, 1850-ig viselte.⁵⁵⁴ Párhuzamosan viselt fiskális tisztséget Horváth László, aki 1846–1850 között állt az uradalom szolgálatában 400 ezüstforint fizetéssel.⁵⁵⁵ Horváth

549 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 119. 1812. május 2./6.; Kállay, 1980. 104. Más nagybirtokok kormányzatának legfőbb vezetőjét több kifejezéssel illették: jószágkormányzó, jószágigazgató, direktor, praefectus, gubernator, Güterverwalter, Güterdirector.

550 Bővebben a közös fiskális ismertetésénél.

551 Héjja, 2009. 392.; MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 67–70. 1812. május 12./7.

552 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 269–281. Pályafutásáról bővebben a 277., 280. és 281. lábjegyzet alatt.

553 Héjja, 2009. 436–437.; MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 321–331. Pályafutásáról bővebben a 281. lábjegyzet alatt.

554 Héjja, 2009. 283. Pályafutásáról bővebben a 292. lábjegyzet alatt.

555 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 423–429.

Pest-Pilis-Solt vármegyei bizonyáglevéllel igazolt a megye előtt 1838-ban, majd 1838–1840 között a gr. Károlyi család uradalmi ügyvédje lett.

Az uradalmon belül viselt pozíciók között kitüntetett figyelem járt a levéltárnok hivatalának, melyet Hendrey Pál, Belánszky László, Röth Ignác és a fiskálisként ismertetett Gedeon Gábor töltött be. Hendrey Pál 1807-ig viselte a levéltárnoki posztot 200 bankóforint fizetés mellett, majd 1808-ban nyugdíjba is ment.⁵⁵⁶ Hendrey szolgálatát követően Pestre költözött, és miután csak 1855-ben hunyt el itt a közös birtokrészek első levéltárosa, ezért az uradalom kénytelen volt nyugdíját egészen 1853-ig fizetni, amely 80 ezüstforint volt.⁵⁵⁷ Hendrey Pált Belánszky László követte, aki egészen 1829-ig állt az uradalom szolgálatában mint levéltárnok. Belánszky ezt megelőzően br. Wenckheim József titkára volt, tehát a pozíció elnyerése ebben az esetben sem volt véletlen.⁵⁵⁸ A levéltárnoki szolgálata után 240 ezüstforintot kapott kézhez.⁵⁵⁹ Belánszky archiváriust Röth Ignác követte, aki több évben is a fiskálisnak járó 400 ezüstforint fizetést kapta meg.⁵⁶⁰ Miután Röth ismeretlen körülmények között eltűnt,⁵⁶¹ így a fiskálisok között már említett Gedeon Gábor vitte tovább a levéltárnoki feladatokat.⁵⁶²

A számadások készítője szintén fontos feladattal bírt, hiszen hasonlóan a fentebbi tisztségekhez bizalmi pozíciót jelentett. Ennek ellenére ezekről az alkalmazottakról a legkevesebb információval bírunk. Az örökösök kasszamanipulánsaként dolgozott Krantyl Ferenc, Holik Bertalan, Paraszka János, Folkusházy József és Balla Károly. Sajnos az első kettő személyéről nem tudunk közelebbit. Holik 1821-től szerepel a számadás készítőjeként 40 forint fizetéssel, őt az 1829–1830 közötti időszakra Paraszka János váltotta, aki korábban mezőberényi uradalom kasznárjaként dolgozott.⁵⁶³ Folkusházy József 1831–1834 között készítette el a közös számadásokat. A Nyitra megyéből származó családról és magáról Folkusházy Józsefről nem sok információval rendelkezünk, csak annyit tudunk, hogy Folkusházy csak 1833-ban igazolta magát a megye előtt.⁵⁶⁴ 1835-től egészen a végső felosztásig, azaz 1853-ig Balla

556 Pályafutásáról bővebben a 289. lábjegyzet alatt.

557 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 50–58. 1808. március 18./2.

558 Pályafutásáról bővebben a 290. lábjegyzet alatt. Belánszky halálozási évét Héjja Julianna Erika sem említi, de miután nyugdíját nem kapott, így szolgálatának vége valószínűleg elhunytából adódik.

559 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 200–202., f. 224–226.

560 Bővebben még a 278., 291. és 401. lábjegyzet alatt. MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 224–226., f. 249–251., f. 282–286., f. 289–294., f. 295–306.

561 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 386–395.

562 MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 397–405., f. 423–429., f. 430–437.

563 Héjja, 2009. 412. A család a nemességét nem tudta kétségbevonhatatlan módon igazolni a megyében. Fia, János ügyvédi vizsgáját követően a megye tiszteletbeli alügyésze lett.

564 Héjja, 2009. 279.; MNL OL P 418 A. I. Fasc. Q. f. 254–258.

Károly szerepelt ebben a pozícióban, kezdetben 100, 1846-tól 300, 1851-től pedig 400 ezüstforint fizetéssel.⁵⁶⁵

Az uradalom tisztartó posztjain megforduló személyekről, akik többnyire csak néhány évhez jegyeztek fel, nem tudunk bővebbet.⁵⁶⁶ A számadások szerint azonban fizetésük 60–120 ezüstforint között mozgott, és többek özvegye később nyugdíjban is részesült. Pénztárosként egyedül Scheffer József neve fordult elő, először 1808-ban került elő 60 ezüstforintnyi, utoljára pedig 1830-ban tűnt fel 30 ezüstforintnyi fizetéssel.⁵⁶⁷

A prefektusi szolgálatot ellátó Vida Imréről viszont már többet tudhatunk, hiszen 1785-ben a gyulai uradalom tisztartója volt. Az 1790-ben tartott tisztújítás alkalmával alispáni hivatalra is jelölték.⁵⁶⁸ Miután 1807-ben elhunyt, özvegye még 1832-ig élvezhette a férje után járó nyugdíjat, ami elég magasnak tekinthető, ugyanis 200–300 forint közötti összeget jegyeztek a kimutatások. A számvéví tisztségnél egyedül Korneli Márk nevét találjuk, aki már 1762-től szolgált a gyulai uradalmat mint jegyző és számtartó. A közös birtokrészek szolgálatában 1808. évi haláláig állt 475 bankóforint fizetés mellett. Kornelihez hasonlóan Lindemajer Károly kancellistaként rövid ideig dolgozott a közös adminisztráció kötelékében.

Az uradalom alkalmazásában mindösszesen két doktor állt. Rigler Zsigmond 1808-ig 200 bankóforint kereset mellett, aki 1790 és 1811 között a megye főorvosa lett.⁵⁶⁹ A helyére Tormássy Lajos került, akinek a fizetése 80 ezüstforint volt. A főispán 1812-ben nevezte ki a megye főorvosává, amely hivatást egészen 1855-ig gyakorolta. Az orvosok mellett két seborvos is szolgált: Lechner Frigyes egészen 1824-ig, majd Bauer József 1848-ig. Bauer 1824-ben mutatta be seborvosi diplomáját, így a Lechner ez évi halálával megüresedett seborvosi posztra egyből kinevezte a főispán.⁵⁷⁰ A megye orvosainak uradalom általi fizetése vagy fizetésükhöz való hozzájárulása mindenképp sajátosnak tekinthető. Ez valószínűleg szintén a Harruckern-uradalom 18. századi megyei életet szervező, irányító és támogató tevékenységéből maradt fenn.

A közös számadásokban is szereplő hajdúk a közös pénztárost, illetve a pénzek behajtását segítették. A hajdúnak ítélt fizetés elsőként az 1826. évi kimutatásban szerepelt, ekkor fizetése 32 forint volt, az egyéb költségek között

565 Pályafutásáról bővebben a 287. lábjegyzet alatt. MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 321–331., f. 397–405., f. 423–429., f. 430–437.

566 A kezdeti időszakban egyéb tisztséggel is találkozhatunk, de állandó jelleggel egyik poszt sem maradt meg, ilyen például a pesti ház vagy a dámvadak gondviselője, a fás melléki vadász vagy a pintér.

567 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 50–58. 1808. május 20./4. Scheffer tekintettel öregségére 1808-ban folyamodott nyugdíjért a családgyűléshez. Ekkor határozták meg, hogy a közös kasszából halálának napjáig 200 forintot fizessenek neki.

568 Héjja, 2009. 505.

569 Héjja, 2009. 428–429.

570 Héjja, 2009. 221.

pedig további 16 forint szerepelt. Ettől az évtől kezdve egy, illetve két hajdú fizetése folyamatosan nyomon követhető a számadásokban. A kassza pénztárosa mellett ez volt az egyedüli alkalmazás, amely a közös birtokrészek felszámolásáig megmaradt.⁵⁷¹

A családi közös vagyont számos egyéb költség terhelte. Ezek a kiadások kisebbrészt állandóak, nagyrészt viszont eseti jellegűek voltak, de a következőkben megpróbáltuk őket csoportokba szedve tárgyalni. Természetesen ebbe a kategóriába tartozott az örökös családtagok, valamint a közös adminisztrációban tevékenykedők megbízásából adódó költségek fedezése. Így például a család senior költségeire 1808-ban 1000 bankóforintot, 1809-ben a senior kiutalására 373 bankóforintot, 1811-ben erre és mindenféle egyéb költségére 9503 bankóforintot fizettek ki a közös kasszából. 1828-ban például az utazásokra és a familiát illető egyéb közös költségekre összesen 2203 forintot utaltak ki.⁵⁷²

A családi költségeken felül rendre három vármegyének, Aradnak, Békésnek és Csongrádnak nyújtottak támogatást a közös kasszából. A Békés megyének megküldött összegek két nagy csoportra oszthatók: egyrészt a tisztújítások lebonyolítására, másrészt a megye részéről történő országos hozzájárulásokra adtak pénzt. Amíg az előbbi önkéntes – egyfajta nemesi tehervállalásnak –, addig az utóbbi nem rendkívüli, de kötelező hozzájárulásnak tekinthető.⁵⁷³ A tisztújítási költségek fedezése mellett az országgyűlési követek költségeit is támogatta az uradalom,⁵⁷⁴ sőt az országos hozzájárulások között példaként említhető 1839-ben a Nemzeti Múzeum, 1841-ben a Nemzeti Színház költségeinek támogatása, vagy 1850-ben az országos csendőrség elősegítésére történő megajánlás. A megyei költségeken belül többek között a főispáni beiktatására 1843-ban vagy a megyei segedelemre is különítettek el pénzt.⁵⁷⁵ Csongrád vármegyének hasonló címenek ítélték meg pénzt, többek között az országos segedelmek és a nemzeti kultúra kiadásainak, 1812-ben a vármegye subsidiumának, 1815-ben az inszurrekció költségeinek, 1833-ban, 1834-ben, 1837-ben és 1846-ban a megye országgyűlési kiadásainak fedezéséhez járult hozzá a közös kassza.⁵⁷⁶

Bár az archívum költsége az állandó fizetések kategóriájába tartozott, ellenben annak fenntartására, javítására, az iratok beszerzésére, a família archívumának Gyuláról Körösladányba való költöztetésére vagy épp br. Wenckheim Józsefnek a levéltár helyének és levéltáros szállásának biztosítására kiadott költségeket a számadás különböző kiadásai közé sorolták.

Az uradalom ritkábban, de az építkezésekben, szabályozásokban is szerepet vállalt, azaz a vizek szabályozási és kisajátítási költségeihez,⁵⁷⁷ az arad-

571 Lásd bővebben a hajdú tisztség ismertetésénél.

572 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 110–112., f. 113., f. 118., 16. f. 224–226.

573 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 222–224., f. 269–281., f. 321–331., f. 353–359., f. 386–395.

574 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 344–350., f. 361–367., f. 386–395., f. 397–405., f. 407–417., f. 415–422.

575 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 344–350., f. 361–367., f. 378–384., f. 438–445.

576 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 119., f. 122., 18. f. 321–331.

577 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 378–384., f. 386–395., f. 397–405.

szolnoki vasút előzetes munkálataihoz⁵⁷⁸ vagy a Bécsben építendő templom költségeihez is hajlandó volt hozzájárulni.⁵⁷⁹

Különleges tételeknek számítottak az újságoknak kifizetett hirdetési pénzek,⁵⁸⁰ az 1828-ban a felséges királyné honoráriumára, 1831-ben és 1832-ben V. Ferdinánd koronázására ajánlott összeg vagy 1853-ban az Albert főherceg utazására fordított kiadás.⁵⁸¹ Külön kiadásként jelölhetők meg az 1848–1849. évek eseményeire áldozott összegek, mint az 1848-ban és 1849-ben Békés és Csanád megyei pénztárba a honvédek, illetve újoncok felállítására, a magyar bankjegyre vagy a katonai élelmezésre áldozott összegek.⁵⁸²

A közös számadások tanúságai

A közös puszták haszonbérlete, valamint a közös számadások között felbukkanó haszonbérleti jegyzékek és szerződések tulajdonképp felfedik az uradalom alkalmazottai, a megye tisztviselői és a pusztarészek haszonbérelői közötti személyazonosságokat. Ez egyfelől jelzi a köz- és magánszféra sajátos 19. századi összefonódását, másfelől pedig a megye és az uradalom alkalmazásában lévők ily módon történő földekhez való juttatását helyesebb talán nem haszonbérletként, hanem sokkal inkább illetményföldekként, illetve az alkalmazottak fizetésein felüli kiegészítésként értelmezni.

Az uradalmi tisztviselők esetében ez érthető, hiszen az uradalom figyelembe vette az elvégzett munka minőségét, valamint tisztjeinek, alkalmazottainak hűségét és odaadását is díjazta. A megyei alkalmazottak esetében azonban ez mindenképp magyarázatra szorul. A megyei tisztviselők fizetésein felüli kiegészítésének ezen formája vélhetően még a Harruckern-uradalom 18. századi megyét támogató és szervező tevékenységének a maradványa lehetett, amikor is a megye még kifejezetten rászorult a földesúr segítségére a megyei apparátus működtetésében, illetve maga az uradalomalapító, Harruckern János György is jogot formált a megyei élet szervezésére. Az uradalom birtokosai és a megye tisztikara közötti egymásrautaltság szinte familiáris kapcsolatot mutat. Így például a Harruckern-örökösök közös számadásaiból az is kitűnt, hogy az uradalom évről évre fizetést utalt ki a megye és az uradalom szolgálatában egyaránt

578 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 397–405.

579 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 407–417. A Bécsben emelendő templom építésére 1200 ezüstoffrintot szántak. Berzeviczy, 1926. II. 9–10. Ferenc József ellen 1853. február 18-án követett el merényletet Libényi János. Miksa főherceg nyomtatott körlevelének (február 27-én) hatására mozgalom indult a császár megmenekülésének emlékére állítandó fogadalmi templom építése érdekében. A számadásban felbukkanó összeget valószínűleg ezen gyűjtés részeként küldték. A templomot 26 évvel később szentelték fel.

580 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 378–384. 1843-ban a Jelenkornak, a Pesti Hírlapnak és a budai német újságoknak fizetett árverési hirdetésekre az uradalom.

581 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 224–226., f. 265–268., f. 269–281., f. 459–472.

582 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. f. 423–429., f. 430–437., f. 438–445.

tevékenykedő orvosnak, vagy rendszeresen nyújtott támogatást Békés és a szomszédos megyéknek a tisztújítások költségeinek és az egyéb állami terheknek a fedezésében.

A földek kiutalásában megmutatkozó állandó gyakorlatot a megyei tisztviselők tiltakozása is megerősíti, hiszen ez azt is jelzi, hogy ezek a bérletek valószínűleg a gazdaságuk szerves részét képezték. A megkapott haszonbérletek elvesztése ugyanis nemcsak a jövedelem kimaradása miatt lehetett fontos, hanem mert ezáltal a bérlő a hivatalviselése, illetve a bérlet ideje alatti esetleges fejlesztésektől is eleshetett egy-egy önkényes földesúri visszavétel miatt. A földesúr számára a kiutalt haszonbérlet több szempontból is kedvező volt, hiszen egyrészt ezáltal megnyerhette magának a megyei, illetve uradalmi alkalmazottakat, másrészt pedig a bérletből befolyó összegekből saját jövedelmét gyarapíthatta. A haszonbérletek elterjedése ugyanis többek között azt az igényt is kielégítette, hogy a „feudális nagybirtokosok polgári vállalkozóvá” váljanak, illetve saját gazdaságuk tőkeigényeit haszonbérletek által is biztosítsák.

A családtagok utolsó tanácskozására és az örökösök közötti végső rendezésre 1853-ban került sor. Ebben az évben tehát a Harruckern-örökösök közös tanácskozása és a közös pénztárból való hitelnyújtása is véglegesen megszűnt. Meglátásunk szerint, a megelőző évtizedekben a közös kassza egyszerre működhetett tartalékként és befektetési opcióként, de nem egyforma mértékben. Alapvetően a közös birtokokból származó jövedelmekre épült, amíg a birtokok sorsa el nem rendeződött. Az évről évre képződő jövedelmet teljes egészében meghagyhatták volna tartaléknak, ebben az esetben semmi más nem kellett volna tenniük, mint kezelni az árendákat, és ha a családtagok közül valaki súlyos anyagi nehézségek közé került, akkor mentőövet biztosítani számára. De nem így tettek: a családtagok valóban hozzájuthattak a kasszában felhalmozódó összegekhez, ezeket azonban nem ingyen, hanem a törvényesen elkérhető legmagasabb kamat terhe mellett kapták meg. Vagyis a pénztárt tudatosan legalábbis önfenntartásra, vagy még inkább gyarapodásra állították be. Elképzelésünk szerint tették mindezt azért, mert a családi „bank” képes volt a hosszabb távú tervezésre, elsősorban ezen rokoni közösség érdekeinek a figyelembevételére. Ezt a feladatát fennállása alatt teljesítette is: jelentős összegeket biztosított a családtagoknak, és szinte senki másnak.

Hogy milyen hatékonysággal látta el a feladatát? Ahogyan kiderült, a visszafizetések nagyrészt igen hullámzóan teljesültek, továbbá az éves kamatok rendezése elenyésző volt a családi kassza kintlévőségének mértékéhez képest. Az egyre ritkább visszafizetések jelezhetik a családtagok eladósodását a közös kassza felé, ugyanakkor nem mondhatjuk biztosra, hogy egyértelműen eladósodásról lenne szó. 1853-ban, amikor lezárták és felszámolták a közös ügyeket, szemmel láthatóan jelentősen megnőtt a bevétel, és a korábbi évekhez képest egyensúlyba került a járandóság és a beszedés. A családtagok tehát valamilyen úton-módon mégiscsak képesek voltak rendezni a tartozásaikat. Nem tudjuk, hogy ezt külső forrásokból vagy önerőből tették-e meg, de ha az utóbbi lenne igaz, akkor feltételezhetnénk, hogy mindössze elhalasztották a korábbi években

a teljesítéseket. Éppen azért, mert a közös pénztár erre lehetőséget biztosított, hiszen ahogy fentebb már jeleztük, egyetlen családtagok közti perről sem tudunk, annak ellenére sem, hogy 1830-ban ezt egyértelműen kilátásba helyezték a nem fizetők esetében. Amennyiben viszont külső forrásból finanszírozták a törlesztést, akkor valóban megállapítható lenne az eladósodás. Sőt az 1853-as kiemelkedően sikeres eredményhez az is hozzájárulhatott, hogy a közös birtokok felszámolása során pluszbevételekhez jutott a pénztár. A kártalanítás eshetőségéről jelen ismeretünk szerint nincsenek adatok.

A közös kassza fenntartásában tehát kettős szemlélet érvényesült. Egyfelől igyekeztek a piaci szempontokat figyelembe venni, vagyis a kamatok tekintetében egyáltalán nem játszottak szerepet a rokoni szempontok. Másfelől megpróbáltak függetleníteni magukat a korabeli rugalmatlan és jelentős tranzakciós költségekkel terhelt hitelpiactól: egy saját, belső tartalék fenntartásával és annak a családon belüli befektetések útján való növelésével, amelynek elsődleges célja a család hosszú távú stratégiáinak a finanszírozása, azaz a családtagok pénzügyi lehetőségeinek biztosítása és kibővítése volt. Egészen addig, amíg a közös kassza fennállt, ezt a célját teljesítette is.

EGY VITATOTT ELIDEGENÍTÉS ÉS KÖRÜLMÉNYEI – A STOCKHAMMER-BIRTOKRÉSZEK KIÁRUSÍTÁSA

A Harruckern-örökösök családgyűlése, majd birtokrészeinek eladása kapcsán már említettük a Stockhammer família elidegenítését, amely döntő momentumnak tűnik a Harruckern-uradalom történetében és a megye középirtokos rétegének a kialakulásában is. Ebben a fejezetben tehát a Stockhammer család birtokában lévő birtokrészek ismertetését követően a famílián keresztül mutatjuk be az eladósodás, a hitelezés és a birtokrész elidegenítésének gazdasági és jogi folyamatát, ismertetve az ezzel szemben fellépő és tiltakozását kifejező Harruckern-örökösök lépéseit is. Az itt vázolt elidegenítés mozzanatainak finomítása további levéltári források bevonásával még teljesebbé válhat, jelen vizsgálatban azonban a Harruckern nemzetség iratanyaga alapján kerül rekonstruálására az eset.

A STOCKHAMMER CSALÁD BÉKÉSI MEGYEI BIRTOKRÉSZEI

A Stockhammereket viszonylag rövid ideig kötődtek a megyéhez, de birtokviszonyaik folytonos rendezése és birtokaik eladása révén emlegetett családdá váltak a megyében. Ahogyan a Harruckern-uradalom 1798-as osztását már ismertettük, a Stockhammer família gr. Stockhammer Józsefné, br. Harruckern Mária Anna (1728–1786), majd a halálát követően gyermekei osztozkodtak a megörökölt szarvasi birtokrészekben. Sajnos ez idáig nem akadunk olyan levéltári forrásra – a következőkben bemutatásra kerülő 1816. évi gr. Károlyi és gr. Stockhammer család közötti megosztást leszámítva –, amely bármilyen formában ismertetné a ráta belső megosztásának alakulását, ezért csak a családtörténeti és a helytörténeti munkákra alapozva tudhatjuk, hogy a Stockhammer családon belül hogyan osztozott tovább az.

Mivel ezen osztályrész alakulását korábban már részletesen bemutattuk, ezért itt csak röviden ismételnénk meg. 1798-ban Kondorost, Szénást és Királyságot Stockhammer Antónia után Bolza Péter örökölte. Stockhammer Rozália a szarvasi rész egynegyedét kapta meg. Endrödöt, illetve Öcsöd felét Stockhammer Ferenc és örökösei birtokolták. Stockhammer Ignác fia, Ferdinánd –

Stockhammer Ferenc örökösei mellett – felerészben bírta Öcsödöt, illetve 1806-ban Gyoma tulajdonosa lett. A szarvasi rátán kívül – gr. Siskovics József-né csabai rátájának az „átvállalása” után – Ferdinánd egynyolcad arányban bírt részt.⁵⁸³

A Károlyi–Stockhammer család osztozkodása

Csaba helységének és a hozzá tartozó közös vagyon felosztásának érdekében 1814. május 2-án Pesten, a gr. Károlyi árvák házában ültek össze. A családgyűlésen jelen volt gr. Waldstein-Wartenberg Emánuel mint az árvák gyámja és gondviselője,⁵⁸⁴ gr. Bolza József mint gr. Bolza Péter és br. Schröfl Jozefa meghatalmazottja, valamint Bujanovits Ágoston⁵⁸⁵ mint gr. Stockhammer Ferdinánd és özv. gr. Stockhammer Ferencné képviselője. A családgyűlés összehívását, illetve az újbóli birtokosztás szükségességét gr. Károlyi Józsefné (szül. Waldstein Erzsébet) 1813. évi halála indokolta. Ezt követően gr. Keglevich Ágoston – gr. Károlyi Józsefné második férje – lett a kiskorú Károlyi gyerekek gyámja, de néhány hónap múlva ő is elhunyt. 1813 végétől 1821 novemberéig gr. Károlyi István (1797–1881) nagykorúságáig Waldstein Erzsébet testvére, Emánuel látta el a gyámsághoz kapcsolódó feladatokat.

A csabai közös jószágokat minden hozzájuk tartozó vagyonnal és haszonvétellel együtt felerészben a Károlyi, felerészben pedig a négy Stockhammer-ág között kívánták megosztani, de ehhez elsőként a csabai közös birtokon fekvő közterheket és adósságokat kellett felmérni. Ennek megfelelően Bolza Péter – a csabai közös jószágok adminisztrátora – ismertette az adósságleveleket 1798-ig visszamenőleg, amely szerint 213 338 forint adósság terhelte a közös birtokot.⁵⁸⁶ A fentebb megnevezett adósságot fele-fele arányban osztották meg a Károlyiak és a Stockhammerek között, azaz mindkét félnek összesen 106 694 forintot kellett magára vállalnia. Ez után a Bolza adminisztrá-

583 MNL OL P 418 A. I. Fasc Q. Siskovicsné haláláig ezen jószág rész zálognak minősült, halála után pedig minden családtag, aki törvényes örökösnek számított, részesült belőle. Az örökösök esetében ez a jószág rész örökös józágnak tekinthető. Stockhammer magyarázata szerint az ő esetében ez a birtok rész zálog utáni szerzeménynek minősíthető. Ezt a különbségtételt a későbbi eladás miatt fontos megjegyezni. Bővebben *Az első jószág eladás és a Harruckern-örökösök tiltakozása* című fejezetnél.

584 Fazekas, 2006. 137–148., 142. Károlyi József (1768–1803) és Waldstein Erzsébet 1789-ben Bécsben kötöttek házasságot. Károlyi József 1803-ban hunyt el, felesége 1807-ben házasodott újra Keglevich Ágostonnal.

585 Stockhammer Ferdinánd jószágkormányzója Bujanovits Ágoston (1812–1829), majd Csepcsányi Tamás (1829–1836) lett.

586 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 76–81. 1814. május 2./1. A Stockhammer család osztozkodó négy ága a Károlyi családnak 73 127 forinttal tartozott. Waldstein Emánuel – a Károlyi árvák érdekeit védelmezve – ennek az adósságrésznek az elengedését vagy az osztályosok azonnali befizetését kérte. Az osztályosok ígéretet tettek a követelések minél előbbi teljesítésére a Károlyi család irányában.

torsága alatt készült pontos számadások, árendaszerződések és az abból származó jövedelmek bemutatásáról biztosította az egybegyűlteket. Ezen kérdések után az egyik legfontosabb felvetésnek a felosztást megelőző újbóli birtokfelmérés szükségessége bizonyult. Míg Waldstein az új felmérést szükségtelennek találta, addig Bolza és Bujanovits a belső és külső telkek újbóli felmérését, a jobbágyok fejenkénti összeírását javasolták. A hosszas tanácskozás után végül a jószágrészt újbóli felmérése mellett döntöttek, a feladat ellenőrzésével Fehérváry Ferenc hiteles földmérőt bízták meg, akinek a fizetését a család közös kasszájából állták. A felmérés felvigyázására mind a Károlyi, mind a Stockhammer család részéről külön személyt jelöltek ki. A családgyűlést végül azzal zárták, hogy amint elkészül az új felmérés, Waldstein az érintett feleket újra összehívja, hogy az előterjesztett felmérés alapján az osztás további végrehajtásáról megegyezzenek.⁵⁸⁷

Az újbóli tanácskozásra nem kellett sokat várni, hiszen az érintettek 1816. július 1-jén Csabán gyűltek össze újra,⁵⁸⁸ ahol egyrészt a Csaba helysége és a csabai birtokosok között ugyanebben az évben megkötött árendaszerződést, másrészt az új földmérés szerint kalkulált árendaösszeget tárgyalták meg és fogadták el.⁵⁸⁹ A közös csabai részek két egyenlő részre történő felosztása még ebben a hónapban, 1816 júliusában megtörtént a családok között. Az ezt követő, 1816. július 9-én szintén Csabán összegyűlt családgyűlésnek a legfőbb tárgya azonban már nem ez az osztás, hanem a gr. Stockhammer család négy ága – gr. Stockhammer Antónia, gr. Stockhammer Ferdinánd, özv. gr. Stockhammer Ferencné, illetve gr. Stockhammer Rozália – birtokába kerülő jószágrészt további négy egyenlő részre való feldarabolásáról, majd az érdekelt osztályos felek ezen negyedrészeknek Csabával szomszédos birtokaikhoz történő kapcsolásáról rendelkeztek.⁵⁹⁰

587 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 76–81. 1814. május 2./2–4., Jankovich–Erdmann, 1991. 565.

A felméréskor Csaba határához számították azokat az allodiális pusztákat is, amelyeket a csabaiak használtak bérleményként (Gerla, Vandhát, Szentmiklós és Kondoros egy része, Csákó). Ezeket a pusztákat a Harruckern uradalmi térkép még nem sorolta a községi határhoz, külön pusztaként kezelte őket. Ezeket a pusztákat 1816-ban csatolták Csabához, és egyben elvették a községtől a folyamatos bérleti lehetőséget.

588 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 102–112. 1816. július 1. A családgyűlésen részt vett gr. Waldstein-Wartenberg Emánuel mint a Károlyi örökösök kirendelt gyámja; gr. Bolza József mint gr. Stockhammer Antónia képviselője; Bujanovits Ágoston mint gr. Stockhammer Ferdinánd és gr. Stockhammer Ferencné képviselője; Udvarnok János mint gr. Schröflné képviselője; Röth József mint királyi fiskális és a gr. Károlyi család ügyeinek igazgatója; Tóth Mihály mint a gr. Károlyi család Csongrád vármegye vásárhelyi kerületében lévő inspektor; Posta Ferenc mint csabai fiskális, illetve gr. Bolza József részéről; Thorma Ferenc fiskális és táblabíró gr. Stockhammer Ferdinánd részéről; Csepcsányi Tamás fiskális gr. Stockhammer Ferencné részéről, valamint Vámosy István mint br. Schröflné szarvasi tisztartója.

589 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 102–112. 1816. július 1./1. és 2.

590 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 113–121. 1816. július 9. Mivel ekkor a Stockhammer-jószágrészek sorsáról tárgyaltak, ezért gr. Waldstein Emánuel – a Károlyi-örökösök képviselőjeként – ezen a családgyűlésen már nem volt jelen. Az elosztás révén a követelő osztályosok voltak ott: gr. Bolza József mint gr. Stockhammer Antónia meghatalmazottja; Bujanovits Ágoston udvari

Azaz a közös osztály alá tartozó 1833 hold nagyságú nagy-kondorosi pusztát négy egyenlő részre osztották, így egy osztályrész 458 holdat tett ki.⁵⁹¹ Ez alkalommal nemcsak a földbirtokok, hanem a Károlyi- és a Stockhammer-osztály között a korábbi gyűlésen megállapított megosztott közös adósság – 213 338 forint – fele részéről is megállapodtak, így a Stockhammer családra kirótt tartozást – négy egyenlő részre való osztásnak megfelelően – az egyes ágaknak 26 673 forint összeget kellett magukra vállalniuk. Miután gr. Stockhammer Ferdinánd és özv. gr. Stockhammer Ferencné az utóbbi időben közösen kormányozták részjószágaikat, magukra vették a terhek felének a visszafizetését. Ebből az összegből a Károlyi családnak 73 127 forint, gr. Esterházy Imrének és Ferencnek, illetve Novák Joachimnak 33 567 forint összeget juttattak vissza. Stockhammer Antónia és Rozália a közös teher egy-egy negyedének – 26 673 forint – kifizetését vállalta a Károlyi család felé.⁵⁹² A jószágrészmérésével és felosztásával újra Fehérváry Ferenc földmérőt bízták meg. A négy egyenlő részre történő felosztást és kivágatást 1816. augusztus 25-ig kellett elkészíteni, hogy az osztályos felek az erre a napra összehívott családgyűlésen már tökéletesen megosztozhassanak.⁵⁹³

agens mint gr. Stockhammer Ferdinánd és özv. gr. Stockhammer Ferencné meghatalmazottja; Udvarnok Lajos udvari agens mint özv. br. Schröflné meghatalmazottja; Thorma Ferenc több megye táblabírája és gr. Bolza fiskális; Csepcsányi Tamás mint gr. Stockhammer fiskális; valamint Vámosy István mint br. Schröflné uradalmi tisztartója.

- 591 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 113–121. 1816. július 9. 1., 2. Miután gr. Stockhammer Ferdinánd gyomai birtoka a nagy-kondorosi pusztára endródi részéhez közelebb volt, ezért özv. gr. Stockhammer Ferencné kondorosi pusztájából vágta ki a megállapított részt (458 holdat). Özvegy gr. Stockhammer átengedett, illetve ekkor megállapított saját osztályrészét – azaz egy összesen 916 hold nagyságú területet – Kondoros szarvasi részéből hasították ki. Ez a terület eredetileg br. Schröflné illette volna meg, ezért neki a két átengedett részt, illetve az ekkor megállapított saját részét – 1347 holdat – a vele határos gr. Bolzát illető Kondoros szarvasi területéből vágta ki. Sőt amennyiben ez a terület nem lett volna elegendő, akkor Kondoros csabai területéből pótolhatták. A Bolza által átadott rész így már 1833 holdat tett ki. Továbbá hasonlóan rendelkeztek Soprony, Gerendás, Kerekegyháza, Megyer, Szentmiklós és Kis-Gerendás pusztákról, illetve az erdők, a kenderföldek, a szőlők négy egyenlő részre történő felosztásáról is.
- 592 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 113–121. 1816. július 9./3. és 4. A gr. Stockhammer családnak az osztály után maradt terhe és adóssága összesen 106 694 forint volt. A megjelölt napon az osztályos földek kivágásának helyszínén vagy személyesen, vagy képviselő által kellett megjelenniük az osztályos feleknek. Bármelyik fél meg nem jelenése nem gátolta a kivágatást. Fehérváry munkáit, térképeit mind a vármegye előtt, mind Csaba helységének előljárói jelenlétében ismertették, a jobbágyok, zsellérek neveit felolvasták, majd minderről bizonyítványt adtak ki.
- 593 MNL OL P 418 A. I. Fasc P. f. 122–138. 1816. augusztus 25./1. Az 1816. augusztus 25-én tartott családgyűlés elsőként jegyezte fel, hogy a korábban Csabán összehívott családgyűlés meggyezése szerint végbement az osztás. Jankovich–Erdmann, 1991. 565–566. A földbirtokosok közötti osztályt a pusztákra is kiterjedő tagosítás egészítette ki. Egy tagban maradt egy-egy paraszt szántója és rétje, de néhány helyen kedvezőtlen korrekciók történtek a jobbágyokra nézve. A jobbágyok panaszai ellenére újabb rendezést nem rendeltek el. A reguláció továbbá azt mutatta, hogy a szaporodó birtokos nemesek, valamint az alkalmazottaik által használt

A BIRTOKELIDEGENÍTÉS JOGI SZABÁLYOZÁSA A KORBAN

A fentebb vázoltak ismeretében az ősi jószágok öröklése és megosztása a családon belül viszonylag egyszerűen történt. Sokkal nehezkesebb és bonyolultabb volt azonban az az eset, amikor az ősi jószágrés nem a családon belül oszlott meg, hanem a tulajdonos valamilyen okból annak kiárusítása mellett döntött. A család értelemszerűen igyekezett az elidegenítéssel szembeszállni, illetve megakadályozni az ősi jószágok kikerülését a család tulajdonából. Mielőtt tehát a Stockhammer-jószágok elidegenítésének történetére térnénk át, szükséges a birtokok elidegenítését szabályozó szokásjogot, törvénycikkeket ismertetni, amelyekre a Stockhammer család, illetve a Harruckern-örökösök egyaránt hivatkoztak a kiárusított birtokrészek kapcsán.

Ehhez először az alapvető nemesi magánjogi intézményeket elsők között rendszerbe foglaló alapművekhez, mint Werbőczy Hármaskönyvéhez, illetve az 1848 előtt „jogi kézikönyvként” forgatott Frank Ignác⁵⁹⁴ műhöz kell visszanyúlnunk, amelyek nemcsak nekünk, hanem a kortársak és a későbbi magánjogi könyvek számára is kiindulási alapul szolgáltak. Az akkori magánjog jórészt szokásjogon alapult, amely egészen a nemzeti időkig nyúlt vissza, ez különösen igaz az öröklési, illetve a családi vagyon alapját képező intézményekre nézve.

A magánjog alapintézményei közé tartozott – az egykori terminológiát használva – a jogi értelemben vett dolog megfelelője, a *jószág*. A nemzeti korszakban kialakult szemlélet szerint a dolgokat értékük szerint különböztették meg, illetve jogi minősítésük is ennek megfelelően alakult. Így a legnagyobb értékű jószágok közé a családi gazdaság alapjául szolgáló földek, legelők, állatállomány stb. tartoztak. Az érték szerinti minősítés a felosztási elvre is erőteljes hatást gyakorolt és alakította ki az ingó és ingatlan fogalmát. Eszerint ingatlannak minősültek a gazdasági felszerelések, a család megélhetését szolgáló állatállomány, de az a pénzösszeg is, amelyet az atyafiak megörököltek. Ingónak számított viszont a ház vagy a zálogos ingatlan is, mivel pénzért bármikor megválthatták azt. A jószágok eredetük szerint örököltek, vagyis ősieik, illetve szerettek lehettek. Ősinek következőképp az számított, ami a felmenőtől törvényes öröklés útján a lemenőjére szállt, ezért is nevezték sokáig ezt „öröklöttnek”. A korlátozás nélküli szerzett lehetett királyi adományozás, ajándékozás, adásvétel, végrendelet stb. útján bírt jószág. Az öröklött vagyon felőli rendelkezést korlátozó, valamint az öröklött vagyonban történő öröklés rendjét meghatározó ősiség a család létalapjául szolgáló vagyon az összetartást biztosító elide-

földek területe növekedett, illetve 390 holdat tett ki a külön kezelt allodiális szántó is. Mindez együtt több ezer holdat jelentett.

594 Frank, 1845–1847.

genítési és terhelési tilalomban gyökeredzett.⁵⁹⁵ Az ősi fekvő jószágot és birtokjogot ugyanis elidegeníteni, nyomós ok nélkül eladni, azaz örökvallást tenni az atyafiak, az örökösök sérelmére azok beleegyezése nélkül nem lehetett. Többen ugyanis az apai és az ősi fekvő jószágokat, illetve birtokjogokat a szükségtől megszorítva, vagy épp minden ok és sürgetés nélkül zálogosították, örökre eladták, ideiglenesen átruházták, különböző címek alatt lekötötték. Ilyen esetekben az elidegenítést, elzálogosítást nem tekintették hatályal bírónak.⁵⁹⁶

A tehervállalás indokoltsága szerint a birtokeladás háromféle módját: az ok nélkül való, az okszerű és a szükségszerű eladást különböztette meg a Hármaskönyv. Míg az első a törvény előtt semmisnek tekinthető, a második néhány esetben helyénvaló, néhány esetben felbontható, megtámadható, addig a harmadik törvényes és megtámadhatatlan. Az első esetben a Hármaskönyv szerint nem nyilvánvaló szükségből, hanem „gonoszságból, torokosságból, vagy méltatlanságból” történt a tehervállalás, aminek következtében a törvény előtt semmisnek, egyszerűen és egyenesen hatálytalannak volt minősíthető. Amennyiben a tehervállalás okszerű volt (például idegen kézen levő zálogbirtok visszaváltása, hitbér, nászajándék, leánynegyed kifizetése vagy valamely birtokrész eladásával a megmaradt fekvő jószág felszabadítása), akkor – mivel ez az atyafiak örökségének hasznára történt – az elidegenítés nem volt megmásítható. Ezzel szemben, ha az örökösök – akiket az eladásban és a tehervállalásban külön megneveztek – visszavonták volna az eladást, azt az apa életében az elidegenített rész közbecsűjének megfizetésével teheték meg. A végső kényszerűségből történő tehervállalás esetén az eladás szintén nem volt visszavonható. Az így véghezvitt eladást sem a fiú, sem az atyafiak semmilyen úton meg nem másíthatták, sőt, ha az apa ilyen módon a fia részét elidegenítette, a fiú sem tiltakozhatott ellene. Az ilyen eladáshoz sem királyi jóváhagyás, sem az osztályos atyafiak beleegyezése nem volt szükséges.⁵⁹⁷ Nemcsak az ok nélküli elidegenítést, hanem a csalárdságra alapulót is helytelenítették, hiszen többen a fekvő jószágokat színlelés útján akarták eladni, ezért az elidegenítést kölcsönös cseréként tüntették fel a bevalló, azaz az átadást igazoló levelekben. Ezen a címen a birtok könnyen örökre a vásárlónál maradhatott, az így kicselezett igaz örökösök nem tudták birtokba venni a jószágot, illetve bizonyított megtevesztés esetén szerezhették vissza az „örökre cserébe adott” jószágrészt.⁵⁹⁸

A fentebb említett elidegenítések és terhelések esetén külön jog illette meg az öröklésre jogosult atyafiakat, hiszen a jog az eladót arra kötelezte, hogy örökösait az öröklés sorrendjében megkínálja (*praemonitio*). E jog éppen az örökösök sérelmére történt birtokeladásokat kívánta megelőzni,

595 Bódiné–Horváth–Zlinszky, 2004. 86–117. Vö. Illés, 1901; Wenzel, 1885; Zalán, 1931.

596 Tripartitum I. rész 58. cím 1. §-a.

597 Tripartitum I. rész 59. cím 1–9. §. Az a tehervállalás, amely általában, azaz a fiúk és az atyafiak név szerinti kitétele és megjelölése nélkül történt, erőtlennek számított (5. §).

598 Tripartitum I. rész 71. cím.

ezért minden birtokeladásnál és elzálogosításnál azokat a fiúkat, lányokat, atyafiakat, akikre az eladásra vagy az elzálogosításra szánt birtokjogok öröklése és háramlása tartozott – hogy azt vagy azokat magukhoz vehessék –, törvényesen meg kellett kínálni, azaz az eladást megelőzően „előintéssel” kellett élni. A megkínáltak ugyanis minden más vásárló és hitelező előtt szabadon és teljes hatalommal megvehették az eladásra váró jószágrészeket, illetve birtokjogokat. A megkínálásra csak az öröklésre jogosult atyafiak tarthattak igényt, azaz kizárta a távolabbi rokonok, a korábban osztozkodók és azok leszármazottainak megkínálása iránti kérelmet. Ha az eladó vagy az elzálogosító ezt elmulasztotta, illetve birtokjogait a beleegyezésük nélkül elidegenítette vagy elzálogosította, az ilyen fekvő jószágok és birtokjogok vásárlóját a királyi Kúria elé idézhette. A per lefolytatása után a felpe-res az eladott fekvő jószágokat és birtokjogokat közbecsúje szerint megvásárolhatta. Az eladónak abban az esetben nem kellett a megkínálás jogával élnie, ha főbenjáró ítélettel elmarasztalták, letartóztatták, büntetés miatt bírói kézbe adták, külső ellenség tartotta fogságban, és ha az eladás által kívánta kiváltani magát. Ilyenkor fekvő jószágait megkínálás nélkül bárkinek bármilyen összegért bármikor szabadon eladhatta. Ha az előintést követően valamelyik fiú, leány vagy atyafi szerette volna a fekvő jószágokat megvásárolni, azt bíró előtt – aki előtt végbement a megkínálás is – kellett bejelentenie, majd az eladás feltételeinek teljesítését, az eladás összegének lefizetését rövid határidőhöz kötötték.⁵⁹⁹ Követelésük az atyafiak után az osztályos rokonoknak, őket követően pedig a szomszédoknak és határosoknak lehetett, akik az eladót felszólítva készpénzzel ajánlást tehetek.⁶⁰⁰ Abban az esetben, ha a megkínált atyafiak az ajánlás ellenére sem támasztottak igényt a megvásárlásra, a későbbiekben sem élhettek a visszakövetelés igényével, viszont ajánlás hiányában az adásvétel felbontható volt.⁶⁰¹ A határideig nem teljesített feltételek, illetve elmaradt kifizetés hiányában az eladó szabadon elidegeníthette a fekvő jószágait.

599 Frank, 1845. 362. 193. § A felszólítás a szolgabíró és az esküdőt, illetve a királyi tábla hiteles jegyzője által történhetett. Azokat, akikről az eladó nem tudott, a megye előtt együttesen szólíthatta fel. Aki a felszólításkor tiltakozását nem fejezte ki, azt úgy tekintették, mint aki hallgatásával beleegyezett az eladásba. A szerződést teljes terjedelmében kellett közölni, majd a vétel bejelentésére 15 napot adtak, aki addig szándékát nem jelentette, később az eladás ellen panaszt nem tehetett.

600 Frank, 1845. 363. 194. § Az ajánlásról.

601 Bódiné–Horváth–Zlinszky, 2004. 101.; Frank, 1845. 343. 185. § A nemesi birtok átruházását örökbevallásnak (*fassio perennalis*) nevezték, amely személyesen, hiteles pecsét alatt, bevallólevéllel, az örökösök szabályos megkínálása után lépett életbe. Az örökvallást a királyi kancellária vagy hiteles hely előtt kellett tenni, ahol a megtörtént örökvallásról igazolást adtak ki. Az átadást igazoló levél hiánya esetén az átruházás formai hiba miatt érvénytelen lehetett, ellenben a forma megtartása esetén is támadható volt. Az eladást személyesen vagy törvényes megbízott által élő szóval történhetett. A végbement adásvételt jegyzőkönyvbe kellett iktatni, a levéltárba kellett helyezni, majd a tanúsító öröklevelet hiteles pecsét alatt kellett kiadni, azaz a magánpecsét nem számított hitelesnek.

HITEL, ZÁLOG ÉS CSÓD A KOR HAZAI JOGÉLETÉBEN

A zálogosítást külön szabályozták. Ha a jószágot adósság miatt hitelezőnek adták át, akkor szoros értelemben zálogról (*pignus*), ha átadás nem történt, akkor tágabb értelmezés szerint lekötött jószágról (*hypotheca*) beszélhetünk.⁶⁰² A záloghitelező, a zálogbirtokos vagy a zálogtartó a zálogos ingatlant birtokában tarthatta, használhatta, sőt alzálogba adhatta, illetve a tulajdonvédelem joga is megillette. Ha valaki a jószágát zálogba adta – hasonlóan az eladáshoz –, akkor a felszólítást itt sem lehetett mellőzni, különben kereset támadhatott a zálog ellen, sőt ennek hiányában a zálogot el is vehették. Miután tehát az elsőbbség zálog esetén is érvényesült, ezért a zálogkötést sem lehetett elhallgatni az örökösök elől.⁶⁰³

A szerződéses zálog tipikus esete a pénzkölcsön kapcsán történő zálogosítás volt, amikor is a hitelező a pénz felhasználásának a lehetőségéért hasznot hajtó dolgot kért zálogba. A zálogos fekvő jószágokra és birtokjogokra nézve azonban más volt a helyzet, mert – akár megelőzte törvényes megkínálás, akár nem – azokat nem lehetett elzálogosítani az örökösök sérelmére.⁶⁰⁴ Az ilyen jellegű zálogosításokról már csak azért is rendelkeztek külön, mert sokan a fekvő józágaikat kötötték le zálogul, és azt egész életükben fel sem bontották, így pedig a zálogba adók bizonyítani tudták, hogy a zálogba adott fekvő jószágok és birtokjogok zálogcímen kerültek idegen kézre, az esetleges elévülési időt is figyelmen kívül hagyva az örökösök visszaigényelheték azokat. Ha viszont a zálogosító a fekvő jószágokat az elzálogosítás után örökös joggal lekötötte, akkor a záloghitelező nem tartozott visszabocsátani őket. Sőt, az örökösök csak az örökségi jogukra irányuló per igényével léphettek fel és követelheték vissza a jószágokat, hiszen kettős jogcímen – zálog- és örökös jogon – senki nem viselhetett birtokjogot.⁶⁰⁵ A zálogot tehát kiválthatták a zálogosító vagy annak törvényes örökösei, vagy egyéb törvényes képviselő hiányában a királyi kincstár is.⁶⁰⁶ Ezenfelül a zálogos követeléseit bizonyítani is tartozott, ez volt az úgynevezett teher kimutatás (*liquidatio*). A zálogos ugyanis bizonyos feltételek mellett kérhette szükséges vagy egyéb költségeinek a

602 Frank, 1845. 365. 196. § A zálogosításról. A zálogosítás régebben hiteles bevallás mellett történt, később törvényes bevezetés, sőt királyi helybenhagyás is kísérte.

603 Frank, 1845. 367. 197. § A zálog átvételéről. 370. 199. § A zálog feltételéről.

604 Tripartitum I. rész 60. cím 1–10. Azokat a leányokat és asszonyokat is meg kellett kínálni, akiket az eladásra vagy elzálogosításra szánt birtokjogok egyenlő jogon megillettek. Werbőczy előtt az osztályos atyafiai után, ha azok a jószágot nem kívánták magukhoz váltani, a megkínálásban a szomszédok jöttek a sorban. A szomszédok később már csak szerződési ajánlatot tettek, és a jogosulttal szemben nem lehetett semmilyen követelésük, azaz a megkínálás iránti joguk egyfajta elővásárlási joggá szelídült.

605 Tripartitum I. rész 82. cím

606 Frank, 1845. 369. 198. § Ki válthatja meg a zálogot?

fedezését, mint a közbirtok rendezésére, a jószágok védelmére, a perek vagy a jobbágyok igazgatására kiadott összegek megtérítését.⁶⁰⁷

A Hármaskönyv és a Frank Ignác által idézett szabályozásokon túl csak néhány törvénycikk szolgálhatott további hivatkozási alapul a Harruckern-örökösök számára. Ezek között előkerül az 1638. évi 29. *törvénycikk* – a hatszáz forint erejéig elzálogosított fekvő jószágokra nézve perújítás útján jogorvoslat kérése szükséges –; az 1655. évi 35. *törvénycikk* – az országon kívül lakók a fekvő jószágok árát törvényes örökösök sérelmére nem vihetik ki –; illetve az 1655. évi 52. *törvénycikk* – a kisebb összeggel megkínálók ügyét ugyanakkor, ugyanazon perrel kell eldönteni; illetve a zálogjogról magánpecsétek alatt és tulajdonkézírással kiállított levelek nem minősülnek jogerősnek.⁶⁰⁸ Ezenfelül említik az 1723. évi 47. és 48. *törvénycikket*; az előbbi a fivérek nyereségéről és káráról, az utóbbi pedig a tékozlókra kiróható zárlatról szól.⁶⁰⁹ A 47. paragrafus az osztály alá tartozó javak kölcsönös öröklését hangsúlyozta. Az örökösök sérelmére történt elidegenítés, megterhelés, a javakra kötött szerződések és eladások semmisnek tekintendők. Az osztályosok több megyében fekvő javaikra nézve a kerületi tábla, az egy megyében fekvő javaira nézve pedig a megyei bírák előtt kérhettek jogorvoslatot. Az osztály egységét és sérthetlenségét kifejezetten szem előtt tartotta a jog, hiszen az osztály létrehozásával, a családi vagyon megosztásával a jószágok ősisévé váltak, azaz az osztályba vitt szerzett javak, illetve a megosztott adományos javak is az ősiség alá helyeződtek. Az osztály következtében az osztályosok felelősséggel tartoztak egymás iránt, továbbá az osztály révén egymás osztályrészére is kölcsönös öröklési igény támadhatott.⁶¹⁰

Mihelyt pedig a fentebb megnevezett egyik vagy másik rendű perből kiderült a fekvő jószágok eltékozlása, a megye hatóságának – ahol ezek a javak elhelyezkedtek – zárlatot kellett elrendelnie, majd valamelyik osztályos rokonnak – évenként teendő számadás terhe és a megye által megszabott díj mellett – birtokába kellett kiutalnia a jószágrészt. Az így beérkező jövedelmekből az adósságokat és a törvényes kamatokat kellett kifizetni a javak jövedelméhez, illetve a kifizetendő adósságokhoz arányosítva. Miután a terheket lerótták, illetve esetlegesen a tékozló „megjavult”, akkor javait újra kormányzása és haszonvétele alá lehetett bocsátani, ha viszont a „javulásnak” semmi reménye sem mutatkozott, akkor továbbra is zárlat alatt kellett tartani.⁶¹¹

Zárlatot (*sequestrum*) tulajdonképpen akkor rendeltek el, ha a tulajdonos ősi vagyona túlságosan eladósodott. Ekkor a tulajdonos javai kikerültek a rendelkezése alól, és azokat egy gondok kezelésébe adták abból a célból, hogy

607 Frank, 1845. 372. 200. § A teher kimutatásáról.

608 1655. évi 35. és 52. *törvénycikk*. Magyar Törvénytár, 1608–1657. 387., 607., 617.

609 1723. évi 47. és 48. *törvénycikk*. Magyar Törvénytár, 1657–1740. 611–612.

610 Bódiné–Horváth–Zlinszky, 2004. 97. Az osztállyal egyes ingatlanok, legelők, illetve királyi haszonvételek osztatlanul maradtak az osztályosok között, vagyis azokon közbirtokosság létesült a részesedés hányadának meghatározásával.

611 Tripartitum I. rész 59. és 60. címei.

a tulajdonos az „élelmi szükségleteinek” fedezése mellett vagyonának jövedelmét az adósságok törlesztésére fordítsa, illetve hogy csak adósságának teljes rendezése után vehesse újra birtokba jószágait. Az adósság többnyire kölcsönből következett, ennek egyik válfaja a bérkölcsön, amikor is a tőkepénz után az adós kamatot (*interes*) fizetett. A hitelezők követelését az átadott vagy a lekötött zálog biztosíthatta, amely zálog csak a saját tulajdonát képezhette az adósnak. Az átadott zálogot a hitelezőnek gondosan kellett őriznie. Az adós bizonyos jószágát vagy akár egész vagyonát lekötötte, de némely esetben a hitelezőnek szabad választást engedtek ebben. Az adós jószága a törvény rendelkezéséből kifolyólag lekötve lehetett például gyámság vagy gondviselés következtében, vagy *betáblázás* (*intabulatio*) által. Az utóbbi segítségével a pénzübeli követeléseket lehetett biztosítani, ilyenkor ugyanis az illető törvényhatóság nyilvános könyvekbe jegyezte fel az adós javait és terheit. A betáblázásnak ott kellett történnie, ahol az adós javai feküdtek, így a nemesi és jobbágyi birtokokat a megyei közgyűléseken vagy a szabad királyi városokban táblázták be, máshol felvett feljegyzések nem bírtak erővel. A betáblázási jegyzőkönyvet és névmutatóját szabadon, díjfizetés nélkül bárki megtekinthette, sőt kivonatot is kérhetett róla. A kitáblázás ugyanott ment végbe a visszaváltott kötelezőlevél előmutatásával. Ezt pedig a semmisítés (*amortisatio*) követhette, ekkor a betáblázás másolatát megküldték a Helytartótanácsnak, továbbá körlevél formájában vagy hírlapokban leközzölve az egész országban meghirdették. Ha egy év alatt ellenvetés nem érkezett, akkor a semmisítést kimondták. A fizetés mind az adós, mind a hitelező számára előre megadott helyen és időben történt, ahol is a pénz értékének változásával is kalkuláltak.⁶¹²

A csőd (*conkursus creditorum*) akkor állt fenn, ha valaki a vagyonát annyira túlterhelte adósságokkal, hogy jószágainak jövedelme már nem volt elégséges a tartozás teljes rendezésére; ekkor csődeljárást indítva a hitelezőket törvényes sorrend szerint elégitették ki. A csődeljárás gyakorlatilag olyan végrehajtást jelentett, amely a vagyonbukott adóssal szemben a csődhitelezők javárá történt, az adós vagyonát ugyanis felosztották a hitelezők között.⁶¹³ A végrehajtás intézménye régóta részét képezte a magyar jognak, de a csőd, mint ennek formája, fogalma 1840-ig nem volt része, hiszen a II. József által bevezetett osztrák általános csődrendtartás rövid ideig élt. A bírói gyakorlatban azonban sok szabály továbbélt, illetve a magyar gazdasági élet szereplői gyakran fordultak az osztrák hatóságokhoz hitelügyben, és alkalmazták mégis önkéntesen az ausztriai jogot. A magyar csődjog előzményei között említendő az 1792. évi 17., az 1807. évi 12., illetve az 1836. évi 15. törvénycikk. Az 1839–1840. évi országgyűlés a váltó- és kereskedelmi törvényekkel együtt al-

612 Frank, 1845. 666. 335. § Zálogról. 670. 336. § Betáblázásról. 673. 338. § A fizetésről.

613 Halmos, 2012. 542–544. A közdós elleni végrehajtási eljárás során nem a hitelezők kielégítése volt a legfőbb cél. Főként azért nem, mert a vagyont leginkább a földbirtok jelentette, amelyet a család igyekezett megtartani.

kotta meg a csődületről szóló 1840. évi 22. törvénycikket.⁶¹⁴ A csődtörvény a német csődeljárást vette át. Az eljárás rövidebb lett, hiszen korábban csak a kamatokból fizették ki a hitelezőket, valamint ekkor törölték el a feudális jogból eredő formális kibúvókat (sequestrum, moratorium stb.) is. Ez a törvény a tulajdon- és vagyonsbiztonság érdekében az adós és a hitelező, illetve a hitelezők egymás közötti viszonyait fektette le. A végrehajtás tényétől eltekintve az eljárás az adós számára védelmet jelentett a hitelezőivel szemben. Maga az eljárás bíróság útján zajlott le, ahol is az adós elveszítette a jogi értelemben vett cselekvőképességét, így a bíróság kijelölt egy perügylőt és az adós cselekvőképtelenségére tekintve egy tömeggondnokot. A csődperügylő a csőd jogi képviselője volt, míg a csődtömeggondok a vagyons kezelésével összefüggő teendőket végezte. Az utóbbi ellenőrzésére a hitelezők csődválasztmányt is választottak. A törvény értelme szerint az adós abban az esetben kezdeményezhetett csődeljárást, ha csődületi bíróság előtt kijelentette, hogy adósságai a vagyonsát meghaladják. A hitelező azonban már akkor eljárást kezdeményezhetett, ha bizonyítani tudta, hogy az adós nem képes rendezni tartozásait, így kellő bizonyíték esetén a bíróság állapította meg a „fizetési tehetetlenséget”. Az eljárás a következőképp zajlott: a bíróság hirdetményt tett közzé, hogy a hitelezők jelentsék be követeléseiket, az adóst pedig felszólították, hogy adja elő bukásának okait. A kitűzött határidő után összeállították a követelések listáit, amelyekről az adós nyilatkozott, hogy elfogadja vagy sem. A követeléseket maga a perügylő is minősítette, hiszen nem minden tétel kerülhetett a követelések sorába. A bíróság által kiküldött értékbecslők felmérték az adós vagyonsát, figyelembe nem véve a tulajdonlás kérdését.⁶¹⁵ Mindezen jogtörténeti áttekintés után könnyebben értelmezhető a Harruckern-örökségen belüli elidegenítés folyamata.

STOCKHAMMER FERDINÁND ADÓSSÁGA ÉS HITELEZŐI

Stockhammer Ferdinánd vagyonsát kiskorúként örökölte meg, így 1796-ban gyámul Vidovich Mihályt rendelték ki, akit 1805-ben Bolza Péter váltott fel. Stockhammer Békés vármegyei birtokainak átvételétől kezdve adóssággal küzdött, hiszen 1798-ban atyai örökségének, 1801-ben pedig gr. Siskovicsné zálogos csabai birtoka után megörökölt terhének fizetését vállalta.⁶¹⁶ Stock-

614 Magyar Törvénytár, 1836–1868. 160–174. 1840. évi 22. törvénycikk.

615 Halmos, 2012. 544. A szabadságharc után, 1852-ben Magyarországon is bevezették az osztrák általános polgári törvénykönyvet, amely a korábbi csődtörvény bizonyos részeit érvénytelenítette. 1853-ban az ideiglenes osztrák csődtrendtartás lépett életbe, amely alapjaiban a csőd régi magyar rendjéhez viszonylag közel állt, de szigorúbbnak tekinthető.

616 MNL OL P 418 A. I. Fasc LL 1–91. Jelen adóssága mellett Stockhammer úgy vélte, hogy gr. Bolza József az osztáskor a legrosszabb jószágrészt osztotta ki neki, ugyanis a csejti pusztát kapta meg, míg a kondorosi pusztát teljes egészében a család tartotta meg.

hammer számára tehát nem volt ismeretlen a csődületi per, hiszen atyái és nagyatyai adósságai miatt már 1798. november 12-én Békés megye törvényszéke előtt pert kezdtek. A per kimutatása szerint 400 000 forintot kitevő ősi adóssága volt, de a bírói zárlat ekkor az adósságok kifizetése nélkül bontódott fel.⁶¹⁷

A következő zárlatot már önként vállalta és indította 1824-ben. A javak gondviselőjének ekkor br. Wenckheim Józsefet nevezték ki, később pedig Stockhammer Csepicsányi Tamás kinevezését kérte.⁶¹⁸ Ennek megfelelően Stockhammer Ferdinánd a megyében fekvő vagyonát felmérték és összeírták: a tulajdonában lévő Endrődöt, Öcsödöt, Csaba nyolcadát, illetve Kondoros, Csejt, Szentmiklós, Csorvás és Simaberek pusztát összesen 54 440 forintra értékelték.⁶¹⁹

Stockhammer 1829-ben már 149 hitelezőnek tartozott. A kamatokkal terhelt tőkepénz 797 207, az elmaradt régi kamatok 266 184, a megítélt perek költségei pedig 14 740 forintot tettek ki, azaz az összes teher 1 078 130 forintot jelentett. A következő 1833. évi kimutatás szerint a hitelezők száma 49-re csökkent. Ezek szerint a terhelt tőkepénzek értéke 595 645, a kétséges, azaz a perek kimenetelétől függő tőkepénzek összege pedig 89 324 forint volt. Ehhez még hozzáadódtak a régebbi kamattartozások is, amelyek ekkor 115 031 forintot tettek ki. Az 1833-ban összesen 800 000 forintra volt tehető Stockhammer tartozása.⁶²⁰

A hitelezők személyéről és a hitelezett összegekről pontos képet nyerhetünk az ekkor készült jegyzék segítségével.⁶²¹ A 49 hitelező kevesebb mint

617 MNL BéML IV. A. 1. a. 714/1798. Horváth Mihály, görög kereskedő és Stockhammer Ferenc közötti nagyobb összegű kölcsönzésre Szemethy Tamás hívta fel a figyelmet. Vö. Szemethy, 2017. 127–128. Kurucz, 2016. 535–584. Párhuzamként említhető Festetics László, aki zárgondokságot, modern értelmezéssel csődvédelmet kényszerült kérni, annak ellenére, hogy Festetics György konszolidált örökséget hagyott fiára. Festetics a bevételekhez képest – a megfelelő adósságszolgálatot veszélyeztető – folyamatos hitelfelvételekkel élt, amihez az agrártermékek felvásárlási árainak spekulációktól sem mentes drasztikus visszaesése is hozzájárult. Festetics az ország egyik legeladódottabb főnemesévé vált. A Szegedy Ferencsel kötött zárgondnoki szerződés két éve alatt, a hitelezői és felperesi kezdeményezésre indított pénzügyi vizsgálat eredményei bizonyították, hogy jelentős adósságkonverziós hitelkonstrukciók révén konszolidálni tudták Festetics László pénzügyi helyzetét. Vö. Kurucz, 2013. 143–144.

618 MNL BéML IV. A. 1. a. 952/1824., BéML IV. A.1. b. 1723/1826.

619 MNL BéML IV. A. 1. a. 1738/1825. Gyula, 1825. november 12. Lehoczky Lajos és Simay Kajetán jegyzésével. MNL OL P 418 A. I. Fasc. M. f. 324. Stockhammer 1827-ben kérelmezte, hogy az összeírásra kirendelt deputációhoz a hitelezők közül Csepicsányi Tamás is csatlakozzon, és a lemondó br. Wenckheim József helyére kerüljön. A megye elfogadta kérést. MNL BéML IV. A. 1. a. 1732/1827., 1734/1826. A deputáció élén Kornely Ambrus táblabíró, majd br. Rudnyánszky Mihály birtokos állt.

620 MNL BéML IV. A. 1. 527/1835. Stockhammer pazarló életmódját az itt feltüntetett összegek és kamatok alapján nehéz megítélni, mint ahogyan azt is, hogy ilyen hosszú időtávon – az inflációval és a két deflációval számolva – az adósságai és annak törlesztései pontosan hogyan is alakultak. Abban azonban bizonyosak lehetünk, hogy ilyen összegeknek akár csak a kamattörlesztései is komoly terhet jelenthettek.

621 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. 14. táblázat: *Stockhammer Ferdinánd hitelezői (1833)*. Lásd a 337–340. oldalt.

negyede került ki főúri családból, jellemzően a Harruckern-örökösök közül, így a Károlyi, az Esterházy és a Drechsel család egy-egy tagját találhatjuk meg a hitelezők között. Természetesen Stockhammer a Harruckern család közös pénztára vagy Stockhammer Ferenc örökösei felé is tartozott. A legnagyobb hitelezője Budáról – 225 000 forinttal – gr. Festetics Albert⁶²² volt. A kölcsön-pénzeknek szintén nagyjából negyede – nem csupán főúri családtól – Bécsből származott, míg harmada – ideértve Csaba és Szarvas települését is – Békés megyéből került ki.⁶²³ Ugyanakkor a helyiek többségükben 1000 forint körül kölcsönöztek, de a családgyűlésről is jól ismert Csepcsányi Tamásnak 9000, Bujanovits Ágostonnak 5000, Vidovich Mihálynak 30 000 vagy Bodroghy Pap József örököseinek 25 000 forinttal tartozott.⁶²⁴ Stockhammer – az első eladást

622 Pálmány, 2011. 334–335. Valószínűsíthetően gr. (tolnai) Festetics Albert Jánosról (1786–1869) van szó, aki többek között 1810-ben császári és királyi kamarás, majd József főherceg nádor udvarmestere volt. Róza lányának férje, gr. Almásy Móric volt.

623 Jankovich–Erdmann, 1991. 625–626. Csaba 1813-ban még kitért a hitelezés alól, bár az uradalmi prefektus erősen nyomorgatta, végül 1816-ben adott kölcsönt Stockhammernek.

624 MNL OL P 418 A. I. 55. Fasc. LL. f. 172. Kiírt cikkely az 1831. szeptember 13-án Gyulán tartott megyei közgyűlésről, amelyen az alispán elnöklése alatt küldöttséget állítottak fel (Karassiy István ügyvéd, Lengyel Márton a csabai járás másodszolgabírója, Vidovich Ferenc és segédsküdte, Boczkó Károly részvételével), hogy hallgassák ki az osztályos atyafiakat, illetve a hitelezőket, miután ők főként Bécsben laktak. IV. A. 1. b. Ö78. Párhuzamként br. Wenckheim József terheit is említhetjük: míg az indigena Stockhammer főként bécsi és pesti illetőségű hitelezők irányába tartozott, addig a megyéhez kötődő Wenckheim József megyebeli nemesektől – Szombathelyi József, Beliczay József, Tormássy Lajos, Stummer János, Lehoczky Lajos – kölcsönzött. A terhek között kiemelendő a család közös kassza irányába való tartozásuk, illetve a Wodianer Sámuel által nyújtott 225 000 forintnyi kölcsön, ami a terhek kétharmadát jelentette. Kurucz, 2006. 561–562., 565. A másik párhuzam Festetics György adósságára, hitelezésére, törlesztésére elvégzett vizsgálat lehet. Az 1810-es években a legjelentősebb hitelezők még mindig a magyar és osztrák főnemesek közül kerültek ki. Ekkor Herberstein gróf volt a legjelentősebb, hiszen 84 000 forintnyi hitelt adott Festeticsnek, minden esetben 5%-os kamatra. Egyházi személyek és testületek közé 22 hitelező volt sorolható. Az 1790-es évekhez képest gyarapodtak az árvák vagyona felett diszponáló gyámok, illetve az úrbéres származású árvák vagyona esetében eljáró uradalmi árvapénztári befektetések. Mindemellett úgy tűnik, hogy az igazi hitelezők ekkor már a városi polgárok, illetve a vagyonosabb köznemesek közül kerültek ki, hiszen mindent összevetve a passzívák 46%-a után vették fel a kamatokat, míg a főnemesi hitelezők csupán 36%-ban részesedtek. A városi és polgári hitelezők között Sopron városa önmagában 27 000 forintot hitelezett 4,5%-os kamatra, míg a köznemesi hitelezők közül Rosty Pálnét emelhetjük ki 40 000 forintos tőkéjével. A köznemesi hitelezők között elsősorban Zala megyei és dunántúli családok tagjai találhatók. Nem elhanyagolható szempont a hitelek futamideje sem, hiszen ez szoros összefüggésben lehet a hitelezők társadalmi és anyagi helyzetével Festetics pénzügyi helyzetére gyakorolt hatása mellett. Rövid futamidőről alig lehet beszélni, hiszen kamatok révén – megbízható adóst feltételezve – hosszú távon sokkal több haszonnal kecsegtetett. Kurucz számítása szerint a tényleges hitelfelvétel átlagos futamideje 1791-ben 17 év volt, 1804-ben – amikor tőketartozását csökkentette – felvett hiteleinek 55%-a nem volt régebbi öt-évesnél. Az átlagos futamidő ekkor már 7,4 évre módosult, miközben a hitelezők – vagy a „kisbefektetők” – száma gyarapodott, nem is szólva az árvák javára történt uradalmi betétekről. A hiteleknek ez a fajtája ekkor igen rövid volt, mindössze 6-7 éves futamidejük voltak, és a hitelezők 85%-a kisebb összegeket elhelyező polgárok, köznemesek, honoráciorok közül kerültek ki. Vö. Tóth T., 1979. 45–52.

megelőzően, illetve az első bírói zár alá vételt követően – egy 1833. évi összeírás szerint tartozása 350 505 forint volt, ekkor Novák Joachimnak 6880, a Károlyi és a Sztáray famíliának 9889, gr. Esterházy Károlynak 8403, gr. Esterházy Imrének 15 000, Marczibányi Lajosnak 50 000, br. Coetlosquetnek 9293,625 gr. Festetics Albertnek 225 000, Vidovich Mihálynak 30 000, végül a csabai közbirtokosoknak 9540 forinttal tartozott.⁶²⁶

A felhalmozódó hitelek miatti elidegenítés tárgyát a következő birtokrészek képezték: Csaba helységének nyolcadrésze (86 074 hold), Öcsöd helységének fele (25 181 hold), Csejt pusztá (702 hold), illetve Kondoros pusztá (485 hold). Ezek jövedelme pedig a következőképp alakult: a csabai jószág-rész 12 672, Öcsöd helysége 10 000, a kondorosi pusztarész 2290, a csejti pusztarész pedig 5105 forint haszonbérleti jövedelmet hozott, ami összesen 30 607 forintot jelentett Stockhammer számára.⁶²⁷

A fentebbi birtokrészek eladása 1834 májusában, illetve szeptemberében ment végbe. Az eladásokból 545 000 forint folyt be, amelyet teljes egészében az adósok kifizetésére fordítottak. Egy 1835. január 24-én készült összeírás szerint ekkor 33 hitelezőt, jórészt bécsi kölcsönzőket – 17 főt – kívántak kifizetni. Ennek megfelelően 1835 februárjában 35 kötelezőlevélben jegyezték fel kitáblázását. Csepcsányi jelentése szerint a fennmaradt hitelezőkkel egyezsége léptek, kivéve a Harruckern famíliát és Stockhammer Ferenc örökösait.⁶²⁸ Ebből is látszik – még ha a magyar birtokainak a terhére is –, de Stockhammer törekedett adósságainak a tisztázására.

A Stockhammer-birtokrészek elidegenítése

Az első jószágeladás és a Harruckern-örökösök tiltakozása

A Harruckern-örökösök a Stockhammer-jószág-részek miatt 1828. március 27-én Pesten gyűltek össze Wenckheim József elnöklése alatt.⁶²⁹ A családgyűlésen közölték az egybegyűltekkal, hogy Stockhammer Ferdinánd és hitvese,

625 A francia eredetű főnemesi családról és a kölcsönt nyújtó családtagjáról bővebb információval nem rendelkezünk.

626 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 371–391. 1833. június 17.

627 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. Pozsonyban 1833. június 20.

628 MNL OL BéML IV. A. 1. 527/1835. Stockhammer Ferdinánd a közös kassza irányában 18 000, a Stockhammer-örökösök felé 53 000 forinttal és közel ennyi kamattal tartozott. A követelésüket Stockhammer elutasította: Stockhammer Ferenc örökösait egyszerűen nem ismerte el a hitelezők között, a közös kassza felé pedig a többi családtag is tartozott érvelése szerint.

629 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. f. 189–198. Pest, 1828. március 27. A családgyűlés résztvevőinek száma csekélynek mondható a megvitatott kérdés fontossága ellenére: jelen volt br. Wenckheim József mint elnök; gr. Bolza József; Kárász Miklós mint Wenckheim Henriette képviselője; gr. Sztáray Albert mint gyermekeinek képviselője; gr. Esterházy Mihály mint br. Schröfflné képviselője; Krammer Fülöp mint gr. Mitrovcszky Vilmos meghatalmazottja; Röth József a gr. Károlyi familia részéről, végül Belánszky László közös levéltáros.

Stockhammer Johanna önkényes bírói zár alá vételt, illetve csődper elindítását kérték azzal az indokkal, hogy az odáig felhalmozott adósságokkal nem bírnak tovább. A csődper elrendelésétől eltekintve kérésüknek helyt adtak, illetve a megyebeli szolgabíró és esküdt összeírása alapján minden ingó és ingatlan vagyonukat zárolták. Az így bírói zár alá vett jószágok éves jövedelme a hitelezők esztendei kamatait fedezte.⁶³⁰

Az 1828. évi zár alá vételt azonban hosszas egyeztetés előzte meg, ugyanis a csődper indítását Békés megye is kívánta volna, de a megye szorgalmazása sikertelen maradt, hiszen a per elrendelése helyett a bírói zár alá vett javaknak újabb és teljesebb összeírását rendelték el. A második összeírás alkalmával Stockhammer ügyintézője kimutatta, hogy az esztendei jövedelmekből fizetett kamatok nagysága csökkent, ezért új felírást és új kérelmet küldtek a Helytartótanácsnak a megye által. A kérelem azonban elutasításra került azzal a megfontolással, hogy nem lenne-e hasznosabb a jószág egy részét eladni, és annak árát a „lármásabb és nyughatatlan” hitelezők kielégítésére fordítani, ezáltal pedig esetleg a jószág nagyobb része megmenthető lenne. Stockhammerék az 1826. évi augusztus 17-én ismét megküldött kérelmükben közölték, hogy bár a bécsi hitelezőket részben kielégítették, és az adósságuk némiképp csökkent, de a magyar hitelezők kielégítése épp ezért már nem történhetett meg. Sőt az adósság összességében növekedett, hiszen nemcsak a hitelezők felé nem törlesztett összegekről, kamatokról volt szó, hanem a perek költségét, az ágensek honoráriumát sem voltak képesek megfizetni állításuk szerint. Eppen ezért a jószágok egy részének eladási lehetősége miatt újra elrendelték a bírói zár alá vett jószágok és jövedelmeik összeírását. A megyében történő immár harmadik összeírást 1827. október 8-án terjesztették a család elé. A zárlat ügyintézője az örökösök előtt az 1824., 1825., 1826., 1827. évi számadásokat, az 1828. esztendő remélhető jövedelmének és kiadásának jegyzékét, valamint a zárlat kezdetekor készített kimutatást ismertette, amelyek alapján az adósságok mennyiségének a növekedését mutatta ki. Jelentése szerint az egész jószág becsértékét olyannyira meghaladta ez az adósság, hogy az egész birtokrész eladása sem fedezné az adósságok teljes kifizetését. A kurátor megjegyezte továbbá, hogy a grófné jószágja, valamint az általa felhalmozott adósságok kamatainak részletekben történő kifizetésére elegendő lenne, ezért a közös manipulációból származó veszteségektől eltekintve érdemes lenne a gróf és a grófné vagyonait szétválasztani.

A kurátor ezen jelentése után a legidősebb atyafi a következő megfontolásokat tette mérlegelés tárgyává a családgyűlés előtt: miképp lehetne a bírói zár alá vett jószágok eladását, idegen kézbe való kerülését meggátolni? Hogyan lehetne a zárlat folytatásáról gondoskodni? Miképp lehet 25 886 forintnyi – egyrészt tőke (18 230 forint), másrészt hátralévő kamatok (7 656 forint) – összegről rendelkezni, amellyel gr. Stockhammer Ferdinánd tartozik a család közös kasszájának? Mindezek után gr. Stockhammer Hermann, gr. Stock-

630 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 189–198. 1828. március 27.

hammer Karolina és gr. Stockhammer Zsófia levelét olvasták fel, amelyekben jószágaik megtartásának érdekében tiltakozásukat fejezték ki gr. Stockhammer Ferdinánd bírói zár alá vett birtokrészeinek eladását, illetve elzálogosítását illetően. A családgyűlés határozata tehát a zárlat fenntartását szorgalmazta: miután a senior egyéb hivatalos elfoglaltsága miatt nem vehette át a zárlat kormányzását, a család gr. Wenckheim Ferencet, gr. Sztáray Albertet, gr. Batthyány Istvánt, valamint Kárász Miklóst bízta meg azzal. Az örökösök továbbá elrendelték, hogy gr. Stockhammer Ferdinándot család felé való tartozása miatt idézzék perbe.⁶³¹

Stockhammer Ferdinánd – a hitelezők kifizetése és az ősi vagyon megtartása végett – a csabai és öcsödi birtokrészeinek önkéntes bírói zár alá vételét már 1824-ben kérte.⁶³² Békés megye 1828. szeptember 16-án tartott közgyűlésén bírói zár alá is vette azt, majd az október 10-én és november 10-én tartott közgyűlésén felolvasták a kancellária elutasító válaszát.⁶³³ Ebben ismertették, hogy Stockhammer az önkéntes bírói zár alóli feloldását 1831. augusztus 9-én kérte, amit a megye szeptember 13-án tárgyalt és kérésének az elutasítása mellett határozott. Stockhammer 1832-ben ismét megküldte kérelmét, melyben közölte a csabai és az öcsödi birtokrészeinek mindenképpen eladását.⁶³⁴ A kancellária engedélye végül 1832 novemberében érkezett meg arról, e szerint Öcsödöt 100 000, Csabát Kondorossal pedig 120 000 forintért eladhatja, Gyomáról később kívántak rendelkezni. A megszületett döntésről Stockhammer ügyintézője, Csepcsányi Tamás tájékoztatta a családot.⁶³⁵ Stockhammer kérelme – immár a kancellária engedélyével együtt – 1833. január 14-én újra a megye közgyűlése elé került. A csabai és öcsödi birtokrészek eladása ügyében a megye újabb küldöttséget jelölt ki, továbbá rendelkezett az újságban megjelenő hirdetményről, valamint a család megintéséről is. Stockhammer a megye előtt bejelentette

631 MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 189–198. 1828. március 27./1. Az első pontot követően felolvasták gr. Wenckheim Ferenc levelét az ügy kapcsán, aki szükségtelennek tartotta a Stockhammer-jószágok kiárúsítását, így a családtagok általi zálogba vételt ajánlotta. MNL OL P 418 A. I. 55. f. 336–337. Wenckheim József 1832-ben nyilatkozatot tett Stockhammer adósságainak ki nem fizetése ellen, továbbá kifejezte, hogy addig nem nyugszik, ameddig az eladást meg nem gátolják.

632 MNL OL P 418 A. I. Fasc. M. f. 158–162. Stockhammer Ferdinánd és hitvese – a bírói zár alá vétel miatt – javainak és adósságainak összeírását az 1824. november 9-én megtartott közgyűlésen mutatták be.

633 MNL BéML IV. A. 1. a. 1709/1828., 1739/1828., 2148/1828. A vármegye újra felhívta Stockhammer figyelmét az 1723. évi 48. törvénycikk betartására, miszerint a zárlat alá eső jószágok jövedelméből mindenképp az adósságok kamatait, illetve a kurátor honoráriumát szükséges kifizetni, tehát az adósságok rendezése és nem a jószágok eladása a cél. Magyar Törvénytár, 1657–1740. 611–612.

634 MNL BéML IV. A. 1. a. 1509/1831., MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 166–168. A küldöttség eladást tiltó válasza. 1832. március 29. Cseh Ferenc hivatalos levele gr. Bolza Józsefnek. MNL OL P 418 A. I. 55. f. 147–153. Bolza József tiltakozását 1832. május 11-én nyilatkozatban, majd az 1832. augusztus 9-én tartott közgyűlésen fejezte ki. (MNL BéML IV. A. 1. a. 1152/1832.)

635 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 360. Csepcsányi Tamás értesítője a Harruckern családnak. Gyoma, 1832. november 2.

jószágrészeinek – Csaba nyolcadrészének, Kondoros pusztá és Öcsöd fele részének – utolsó árát, és egyben cáfolta a Harruckern család által felhozott vádakat.⁶³⁶ A közgyűlés 1833. január 16-án az előző évben kinevezett küldöttség véleménye és Csepicsányi Tamás összeállítása alapján a hitelezők rendezésének a sorát is elfogadta.⁶³⁷ 1833. február 9-én – miután a hitelezőket tovább nem lehetett várakoztatni – megtörtént a család megintése, azaz amennyiben a család meg kívánta volna váltani e birtokrészeket, akkor azt 15 napon belül jeleznie kellett volna, és a megadott összeget Gyomán lefizetni.⁶³⁸

Bolza József válasza 1833. március 10-én került a megye elé, lényegében Stockhammer február 14-én tett állításaira. Stockhammer szerint ugyanis már az 1798. évi osztáskor rosszabb föld jutott neki, sőt gr. Siskovics halálát követően adóssággal terhelt részeket örökölt meg. Bolza szerint, ha ez igaz is lenne, Stockhammer az osztásnál elszenvedett igazságtalanságot és adósságának csökkentését külön perrel orvosolhatta volna, a Siskovics után örökölt adóssága pedig csekélynek mondható. Bolza számára a megjelölt adósságok amúgy is érthetetlenek, hiszen Csepicsányi Tamás 1824. évi összeírásához képest az adósságok tőkéje háromszor nagyobb lett, miközben láthatóan másra nagyobb összegeket tudott áldozni. Bolza és Stockhammer között a Siskovics után megörökölt csabai birtokrész jogi alijában sem volt egyetértés, hiszen Bolza szerint azt nem zálogként, hanem – mint a többi osztályos atyafi – tulajdonosi joggal kapta meg. Következésképp kétséget nem szenved, hogy Stockhammer Siskovicsné rátájának nyolcadrésztét kétesztendei zálog után birtokba vette, de addig is a rajta fekvő pénzeknek volt a tulajdonosa, és nem a zálogjóságnak. Bár Siskovics gyermektelen voltából adódóan Stockhammer Ferdinándot is megilleti az osztályos rész, de ez a birtokrész akkor sem hozzá, hanem az egész Harruckern nemzetséghez tartozik. Mindezen felül Bolza tiltakozott az ellen is, hogy az osztályos atyafiak helyett idegen vevőkhöz kerüljenek a birtokrészek, már csak azért is, mert egymás között könnyebben egyenlíthetik ki és osztják meg azokat. Csepicsányi Tamás kurátor 1833. február 9-én tett újabb nyilatkozatára, miszerint a Stockhammer csabai zálogos birtokát 100 000 forintért kínálja a családnak eladásra, Bolza válasza nemleges volt: egyrészt a csabai zálogbirtok az osztály részét képezi, másrészt a megajánlott összeg feléért hajlandó

636 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 143. Kiíródott cikkely az 1833. január 14-én Gyulán tartott közgyűlésről. (MNL BÉML IV. A. 1. a. 9/1833.) Csepicsányi Tamás válasza a család tiltakozására. Gyoma, 1833. január 14.

637 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. Kiíródott cikkely az 1833. január 16-án Gyulán tartott közgyűlésről. A küldöttség kinevezése. MNL BÉML IV. A. 1. a. 1571/1832.

638 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. Az egyik türelmetlen hitelező gr. Festetics Albert volt, aki „executio”-val, azaz végrehajtással fenyegetőzött. Stockhammer összes tartozása Festetics irányába ekkor már 275 150 forint volt, és Festetics további 56 000 forintot kért, amelyet korábban elengedett. Következésképp csak ezen hitelező részéről 331 750 forint követelés állt fenn.

megváltani azt. Bolza végül hivatkozott az 1723. évi 48. törvénycikkelyre, majd az elidegenítés kapcsán újra csak ellentmondását tudta kifejezni.⁶³⁹

A család 1833. június 17-én Pozsonyban gyűlt össze újra megvitatni,⁶⁴⁰ hogy miként lehetne gr. Stockhammer Ferdinánd bírói zár alá vett jószágait, úgymint a csabai és öcsödi birtokrészeit – amelyeknek elidegenítése már engedelmet nyert – az eladástól megmenteni. A család természetesen a familia jószágainak a megtartása érdekében már minden szükséges ellentmondást és törvényes tiltakozást benyújtott. A tiltakozáson túl azonban a családnak minél előbb tényleges lépésekre kellett elszánnia magát, mert az adósságok viszszafizetésének érdekében meghozott bírói ítélet végrehajtása egyre közeledett, így a fekvő jószágok becsáron alul a hitelezők kezébe kerülhetek volna. A megkínálásnak megfelelően gr. Stockhammer Ferdinánd kinyilatkoztatta, hogy kész az eladásra kínált csabai, öcsödi, kondorosi és csejti jószágrészt 200 000 forint fejében átadni a Harruckern-örökösöknek. A család a konkrét ajánlatról tanácskozott tovább: elképzelésük szerint az örökösök a közös birtokrészek lekötésével kölcsönt vehetnének fel, amelyből a fentebb felsorolt birtokrészeket megvásárolhatnák, és a megszerzett részeket a meglévő közös fundushoz kapcsolhatnák. A közös jószágok és ezen hozzákapcsolt részek esztendei jövedelmei nemcsak az adósságok kamatait fedeznék, hanem a tőkepenzек fizetését is szolgálnák. A családtagok gr. Stockhammer javaslatát azért is vélték elfogadhatónak, mert a szerzett jószágok kiterjedése, jövedelme, illetve a már meglévő közös birtokrészek hozama fedezhette volna a fizetendő összeget, továbbá ezek megterhelése nem ütközött a családtagok egyéb vállalásaival. Miután gr. Stockhammer nem szűnt meg a család tagjának lenni, így a közös birtokrészekben mint tulajdonos továbbra is megmaradhatott. A család ezúttal megbízta a seniort, hogy ezt az állásfoglalást közölje minden családtaggal, akik remélhető egyetértésüket legkésőbb július 25. napjáig meg-

639 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 128. Bolza József vármegye elé beterjesztett válasza. Szarvas, 1833. március 10. MNL OL P 418 A. I. Fasc. P. f. 189–198. Az 1833. évi családgyűlés résztvevői: gr. Bolza József; gr. Wenckheim Ferenc; gr. Károlyi György; gr. Sztáray Albert mint gr. Károlyi Franciskától származó gyermekeinek gyámja; gr. Batthyány István mint hitvesének, gr. Bolza Antóniának képviselője; gr. Esterházy Mihály mint gr. Schröfflné képviselője; gr. Festetics Vince mint br. Wenckheim Franciska meghatalmazottja; br. Wenckheim Terézia; br. Bedekovich János mint gr. Stockhammer Vilhelminától származott gyermekeinek képviselője; br. Bedekovich Lajos; Röth Ignác mint gr. Károlyi István és Lajos képviselője; Csepcsányi Tamás mint gr. Stockhammer Ferdinánd és gr. Stockhammer Johanna képviselője; Kiss József gr. Wenckheim József részéről; Nagy Márton br. Wenckheim Józsefné részéről; Boczkó Dániel mint gr. Auerspergné és br. Drechselné képviselője; Omaszta Zsigmond mint gr. Mitrovsky Vilmosné képviselője; Szombathelyi Antal gr. Blanckenstein Henrik részéről.

640 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 364–369. A család Stockhammer birtokrészeit a közös részekhez kapcsolhatta volna, továbbá úgy vélték, hogy a közös birtokrészeknek 130 000 forinton felül voltak az aktív tőkepenzei, és a mintegy 8000 holdból álló puszták 30 000 forintnál több haszonbérleti jövedelmet hoztak volna. Az adósságok tőkepenzeinek kifizetésére 15 000 forint lett volna fordítható. Ezen számítás szerint 16 esztendő alatt kifizethető lett volna a kért összeg. Pozsony, 1833. június 21.

küldik Pozsonyba.⁶⁴¹ Az idő rövidsége miatt a kölcsönpenzről is gondoskodni kellett, ezért egy meghatalmazó levelet készítettek, hogy a közös jószágok terhére – a megszerzendő jószágrészek érdekében – a 200 000 forint kölcsön felvétele megtörténhessen, továbbá gr. Károlyi Györgyöt, gr. Sztáray Albertet, gr. Esterházy Mihályt és br. Bedekovich Lajost külön megbízták egyéb pénzforrások felkutatásával. Megegyeztek, hogy előreláthatóan a következő év augusztus 1-jén Pozsonyban ül majd össze újra a családgyűlés, amelyen az ügy érdekében mindenkinek vagy személyesen, vagy képviselő útján jelen kell lennie, hogy az egyezés létrejöjjön, a kölcsönpenz felvétele megtörténjen, és minden további szükséges intézkedésről gondoskodjanak. Az egyezés megtételénél külön figyelmet érdemelt, hogy a megszerzendő összeg az adósságok kifizetését fedezte volna, azaz ezután az örökösödést terhelő további adósság nem jött volna szóba. Mindemellett a család megbízta a zárlat ügyintézőjét, hogy augusztus első napjáig a hitelezőkkel értekezzen, hogy kik lennének azok, akik a tőkájüket huzamosabb időre a családnál hagynák.⁶⁴² A Harruckern-örökösök vásárlásához nemcsak a családtagok egyetértése, hanem a kölcsön előteremtése is elengedhetetlen volt. Az előbbi megvolt, az utóbbi viszont hiányzott. A Harruckern-örökösöknek tehát Stockhammer

641 Az eladáskor, illetve az előintéskor értesítendő családtagok a következők voltak: id. Bolza József császári királyi kamarás, nemzeti senior; ifj. gr. Bolza József; gr. Bolza Antal; gr. Bolza István császári királyi főhadnagy; Bolza Antónia; gr. Batthyány István és Batthyány László; szül. Batthyány Gabriella (Inkey Imre császári királyi kamarás hitvese); gr. Batthyány Antónia képviseletében id. gr. Batthyány István császári királyi kamarás; gr. Festetics Vince, (született br. Wenckheim Franciska és közös gyermekei törvényes és természetes gyámja); gr. Festetics Celesztina (fentebb már megnevezett ifj. gr. Batthyány László hitvese); gr. Károlyi István császári királyi kamarás, gr. Károlyi Lajos (Abaúj vármegye főispánja); gr. Károlyi György (Békés vármegye főispánja); gr. Trauttmansdorff Józsefné (született gr. Károlyi Jozefa); gr. Mitrovsky Vilmos császári királyi lovas főhadnagy; gr. Mitrovsky Mária; br. Schröfl Mannsparg Antónia; id. gr. Esterházy Mihály; gr. Stockhammer Ferdinánd, gr. Stockhammer Hermann császári királyi kamarás; gr. Stockhammer Zsófia (gr. Auersperg János felesége); gr. Stockhammer Karolina (br. Drechsel Florentin neje); br. Drechsel György; gr. Sztáray Albert császári királyi kamarás mint néhai gr. Károlyi Franciska első hitvesétől származott hajadon leányának törvényes és természetes gyámja; gr. Sztáray Júlia, gr. Apponyi György hitvese; id. gr. Wenckheim József császári királyi kamarás; özv. gr. Wenckheim Ferencné (szül. gr. Pálffy Borbála) csillagkeresztes dáma; ifj. gr. Wenckheim József, több vármegye táblabírája és császári királyi kamarás; gr. Wenckheim Károly császári királyi huszárkapitány; gr. Wenckheim Antal, több vármegye táblabírája; gr. Wenckheim Rudolf császári királyi lovas főhadnagy; br. Wenckheim József özvegye szül. br. Orczy Terézia képviseletében; br. Wenckheim Terézia; szül. br. Wenckheim Henriette (Kárász Miklós özvegye); Kárász Mária (Szegedi Sándor neje és gyámsága alatt lévő hajadon testvérét képviselve); br. Wenckheim Béla, br. Wenckheim László és br. Wenckheim Viktor több megye táblabírája; született br. Wenckheim Mária (br. Kray János neje); br. Wenckheim Paulina (gr. Dessewffy Emil hitvese); gr. Blanckenstein György huszárezredbeli főhadnagy; gr. Blanckenstein Károly huszár alhadnagy; gr. Blanckenstein Vilhelmina és gr. Blanckenstein Franciska hajadon kisasszonyok; és végül a néhai br. Harruckern János Györgynek és br. Harruckern Ferencnek bárhol létező, akár ismert, akár nem ismert jogú és vérségbeli fentebb említett vagy nem említett törvényes örökösei.

642 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. 370–391. 1833. június 17.

csabai és öcsödi birtokrészeinek a megvételéhez 200 000 forint kölcsönre volt szükségük, vállalva a kölcsön után fizetendő kamatokat is. A család seniorja így kölcsönért folyamodott, megajánlva zálogul a közös pusztákat – összesen 8132 holdat – és a megszerzendő jószágokat.

A feljegyzések között két név fordult elő, akikhez a család hitelért folyamodott: az egyik gr. Zichy Károly,⁶⁴³ a másik gr. Erdődy Kajetán.⁶⁴⁴ A hitelezők meggyőzésének és a kölcsön megítélésének érdekében a család a közös és az újonnan megszerzendő birtokrészek árendáit, valamint a család közös tőkepénzét ajánlotta fel. Ehhez a következő adatokat küldték meg: a család osztatlan közös jószága után esztendőként – haszonbérbe kiadva – 13 125 ezüstforint árendajövedelem, 61 200 forintnyi tőkepénze után – évi 6%-os kamattal – 3672 forintnyi jövedelem folyt be a közös kasszába. A család a közös jószágokon és a tőkepénzek felül hajlandó volt lekötni a megszerzendő csabai és öcsödi részeket pusztáikkal együtt, amely további 12 026 ezüstforint jövedelmet eredményezett volna. Ez összesen 28 824 forint lett volna, melynek a közös kasszába történő behajtását a család seniorja biztosítottnak látta. Az összegeken felül jelezte, hogy a megszerzendő birtokrészek nem szabadok, hanem bírói zár alatt vannak, így ahogy a rajtuk lévő adósságok kiegyenlítődnék, a család megszerzi magának azokat.⁶⁴⁵ A kölcsön törlesztéséhez megajánlott jövedelem fele lényegében a hitelek törlesztésétől, illetve a bírói zár feloldását követően a jószágrészek birtokbavételének időpontjától függött. Ez pedig a kölcsönpenz visszafizetésének a bizonytalanságát, illetve több évre való elhúzódását vetítette előre.

A Harruckern-örökösök vagy a megajánlott alacsony törlesztőrészletnek köszönhetően, vagy a hitelezők kifizetésének, illetve a bírói zár feloldásának bizonytalanságából adódóan nem jutottak kölcsönhöz. Az 1833. év végén mind Stockhammer, mind a hitelezők egyre türelmetlenebbek voltak, sőt a kancellárián is kérdés támadt, hogy az eladás vajon milyen okból húzódik el ennyire. Stockhammer megunt a további várakozást: egyfelől úgy vélte, hogy a megnevezett birtokrészeket már 1833 júniusában eladásra felkínálta a Harruckern-örökösöknek, de miután azok nem tudták letenni az árát majd egy év elteltével sem,⁶⁴⁶ ezért az eladást a legnagyobb nyilvánosság előtt kell meghirdetni. Másfelől pedig a tetemes összeget kitevő adósságai egyre inkább megnehezítették helyzetét, de e birtokrészek elidegenítésével – ekkor még – megmenthetőnek tartotta gyomai birtokát. Stockhammer végül Öcsödöt 80 000, Csabát 90 000, Kondorost 18 000 és Csejtet 30 000 forintért kívánta

643 Pálmány, 2011. I. 474. id. gr. (zicsi és vásonkői) Zichy Károlyról (1785–1876), Moson (1822–1836) és Vas megye (1832–1841) főispáni helytartójáról lehet szó.

644 Pálmány, 2011. I. 320. gr. (monyorókeréki) Erdődy Kajetánról (1795–1856) császári királyi kamarásról, somlóvári lakosról, udvarhú főúrról lehet szó.

645 MNL OL P 418 A. I. Fasc. 55. Gr. Zichy Károlynak küldött levél. Pest, 1833. szeptember 21. Gr. Erdődy Kajetánnak küldött levél. Pest, 1833. november 21.

646 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM.

eladni, és mivel az egészet egyben nem tudta elidegeníteni, a részenkénti kiárusítás mellett döntött.⁶⁴⁷

A birtokrészek eladásának szándéka és a tényleges eladás között tehát közel két év telt el, hiszen Stockhammer 1832 októberében kapta meg az engedélyt. A család a birtokrészek megvételét már 1833. január 14-én tárgyalta, majd február 9-én, amikor a jószág ára lejjebb ment. Végül 1833. június 17-én a família az egész eladó jószágért 200 000 forintot kínált, de miután nem volt fizetéképes, ezért novemberben kénytelen volt elállni a vételtől. Így a zárlat felügyelője 1833. november 21-én kelt levelében jelezte: bár szem előtt tartották a vérség elsőbbségi jogát, de a hasztalan várakozás miatt kénytelen családon kívüli személyeknek eladni Stockhammer birtokrészeit.⁶⁴⁸ A kiárusításra végül 1834. március 28-án, az átadást igazoló levél felolvasására az 1834. április 22-i megyei közgyűlésen, a birtokrészek hivatalos átadására pedig 1834. május 24-én került sor.

Stockhammer birtokrészeit a következő személyeknek adta el: Öcsöd felét br. Podmaniczky Jánosnak 80 000,⁶⁴⁹ Csaba nyolcadát és a kondorosi pusztát Stockhammer korábbi teljhatalmú megbízottjának, ekkor a megye országgyűlési követeként szereplő Csepicsányi Tamásnak, az ekkor szintén országgyűlési követnek választott, későbbi alispáni hivatalt elnyerő Szombathelyi Antalnak, a főadószedői poszton lévő Beliczay Józsefnek, továbbá a megyei tisztséggel nem bíró Bodroghy Pap Józsefnek 114 000 forint értékben adta el.⁶⁵⁰ Bár Csejt pusztát gr. Stockhammer Hermann kívánta megvenni, de pénzt 1834-ig nem tudott felmutatni, Csepicsányi Tamás nemes Kenéz Mihállyal és nemes Mihályi Istvánnal lépett egyezsége. Kenéz és Mihályi a 878 holdat minden hozzá tartozó résszel 24 000 forintért vásárolták meg.⁶⁵¹ Az új birtoko-

647 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 393–394. Csepicsányi Tamás levele. Pozsony, 1833. december 1.

648 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 123–124. Stockhammer birtokainak eladásáról. Szarvas, 1834. április 17. Boczkó Károly szolgabíró és Tomcsányi József esküdt.

649 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. A tárgyalások a testvérek ellenkezése folytán hosszúra nyúltak, és majd csak 1834. április 20-án kötötte meg br. podmanini és aszódi Podmaniczky János az egyezséget Pesten Csepicsányi Tamással, amely szerint a Podmaniczky család férfiága (Podmaniczky Lászlóné és fiai, továbbá Károlyné és Lajos) megvásárolták Öcsöd helység felét 80 000 forintért. Az öcsödi jószágukat azonban nem vették saját kezelésbe, hanem földesúri jövedelmeivel együtt bérbe adták a községnek 4000 ezüsf forintért. A közlegelő elkülönítésére a másik birtokossal, gr. Bedekovichval egyetértve 1839-ben indítottak pert. Karácsonyi, 1896. III. 193. Podmaniczky az 1834-ben megvásárolt birtokot 1854-ben is bírta. MNL BÉML IV. A. 1. b. 1684–1736/1846. Ennek ellenére a tisztújítási névjegyzék Podmaniczky Jánost, Lajost és Lászlót Öcsödön (is) jegyzi.

650 Jankovich–Erdmann, 1991. 740. A Stockhammer-rész később még jobban szétdarabolódott: a gr. Leiningen, a Kosztolányi, a Hellebrandt, a Fehér, az Omaszta és a Simay család is vett belőle egy-egy részt. Csaba 1845-ben 14 földesúrral kötötte meg az örökváltási szerződést. „Több földesúr lévén Csabán, minden földesúr saját színével jegyeztette meg jobbágyait. E szín, a jobbágy háza külsején, például az ablakok vagy ajtók körül egy szalagban volt kifejezve, melyet a hajdu odafestett.”

651 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. Az egyezés kelete Gyoma, 1834. április 9. Ez azt is tartalmazta, hogy miután a csudaballai pusztával határbeli per forog fenn, azt Stockhammer a saját költé-

sokat egy bevallólevélbe foglalták, amelyet később többen is vitathatónak találtak, mint ahogyan azt is, hogy Csepcsányi Tamás adminisztrátor és vevő volt egy személyben. Az eladásból összesen 194 000 forint folyt be, amelyből 76 000 forintot gr. Festetics Albertnek legfőbb hitelezőnek adtak át, a fennmaradó 118 000 forint a gyomai uradalom kasszájába került.⁶⁵²

Az eladás azonban közel sem zárult le ennyivel, hiszen Bolza József 1834. június 8-án nyújtotta be az elidegenítéssel szembeni többpontos ellentmondását. Bolza elsőként az 1832. évi bírói zár feloldása elleni tiltakozására, és az ebben említett 1723. évi 48. törvénycikkre tért ki, miszerint Stockhammer nemhogy nem adhatta volna el birtokrészeit, de már az engedelmet sem kaphatta volna meg azokra. Bolza a kölcsönös egyezséget és a közös birtokrészek lekötése melletti adósságrendezést ajánlotta fel, továbbá szükségtelennek érezte az elidegenítést, főként mivel a családon kívül Stockhammer Ferenc örökösei is megvehették volna ezeket a birtokrészeket. Ehelyett azok „idegen kezekre” jutottak, sőt míg a családnak egyben kellett volna letenni a kért összeget, ez az idegen vevőknek nem volt előírva, ráadásul többen a tiltakozás időpontjában is tartoztak Stockhammernek. Ilyen módon a család még egyetlen bánásmódban sem részesült.⁶⁵³

Stockhammer válaszára nem kellett sokat várni, hiszen azt a megye közgyűlése előtt 1834. augusztus 15-én olvasta fel Kállay Ignác, a megye jegyzője. Bolza első vádjára – miszerint az ősi jószágok örökös elidegenítésére nem kaphatott volna engedélyt – Stockhammer újra csak atyai és nagyatyai jussának, valamint a gr. Siskovics halálát követően átvett zálogbirtok adósságokkal teli átvételére hívta fel Bolza figyelmét. Sérelmei között pedig újra felhozta az 1798. évi – szerinte – igazságtalan osztást, amikor is az értéktelenebb Csejt pusztát kapta meg. Ilyen körülmények között érthető, hogy 1824-ben önként vállalta a bírói zárlatot. Miután a kancellária megvizsgálta sorsát és körülményeit, engedélyezte jószágai egy részének az eladását, így a hitelezőket kielégíthette, és megmenthette a többi birtokát. A zálogbirtok átvételére nézve Stockhammer úgy vélte, hogy a gyermektelen gr. Siskovicsné 1801-ben azzal adta át a családnak a birtokrészt, hogy az vállalja magára az adósságait, és özvegyi tartását fizesse ki. Ilyen értelemben tehát nem örökös jószágnak, hanem zálognak, szerzeménynek tekintette a birtokot. Az egy másik kérdés, hogy Siskovicsné halála után a család Harruckern-féle közös jószágnak értelmezte, ennek ellenére

ségen renndezi majd. A pusztarész 1834. augusztus 6-án Bedekovich Rudolffhoz, majd 1842-ben Németh Antalhoz került.

652 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 194–196. Csepcsányi Tamás válasza Stockhammer Hermann és Bedekovich János 1834. április 30-án kelt ellentmondó nyilatkozataira. Gyoma, 1834. május 15. MNL OL P 418 A. I. 55. f. 255. Hiteles bevallás 1834. május 24-én tanúk jelenlétében. Megyei jelentés Boczkó Károly részéről. Öcsöd, 1834. május 25.

653 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 176–183. Bolza József ellentmondása. Szarvas, 1834. június 8. Stockhammer Ferdinándnak átadták Gyulán, 1834. június 20. Szeghő József, Stockhammer fiskálisa. Stockhammer 1834. évi válasza szerint még 120 000 forint tartozása volt: többek között a Coetlosquet családnak 20 000, Szarvas városának 10 000, a Károlyi családnak 22 500 forint.

mégis megosztották a Károlyi, a Trauttmansdorff, a Sztáray és az Esterházy családok között. Stockhammer vélekedése szerint tehát Bolza csak saját erőtlenségeit feszegeti ezzel, és inkább köszönettel tartozna, hogy az eladásokkal megmentette a családnak Gyomát. Bolza ajánlatát, miszerint minden jószágát adja el a családnak, és haláláig éves tartásukat fizeti majd a família, bár „szép atyafiai érzés”-nek, de mindenképp sértőnek találta Stockhammer. Ehelyett, mint írta, 1833-ban alkut ajánlott a családnak, amelyet viszont nem tudtak megkötni. Hasonló választ adott gr. Stockhammer Hermann és br. Bedekovich János vádjaira is, akik szintén igényt tartottak a jószágokra, de tíz esztendő telt el az 1824. évi bírói zár alá vételt követően, épp ezért Stockhammer nem érti, mennyi időre lett volna még szüksége a tiltakozó családoknak. Hogy az eladás „fortélyos” lett volna azáltal, hogy azt nem közölte, illetve a vevők egy átadást igazoló levélbe kerültek be, egyértelműen tagadta Stockhammer, hiszen az eladás az újságban is publikáltatott, és a költségek kímélésének érdekében iktatták egy levélbe a vevőket. Fortélyról tehát szó sincs. Ahhoz pedig, hogy az adósokat kifizette-e vagy sem, vagy az új vevők tartoznak-e vagy sem, ahhoz Bolzának egyáltalán nincs köze – zárta válaszát Stockhammer.⁶⁵⁴

A család még ezután is tárgyalt arról, hogy a kiárusított öcsödi és csabai jószágrészeket hogyan tudná visszaszerezni. Az ügy áttekintésével 1834 októberében Röth Ignác fiskálist bízta meg, akinek meglátása szerint, bár Stockhammer az előintésnek eleget tett, de az atyafiak a vérség jogán – a Tripartitum I. rész 60. címére hivatkozva – különös jogot formálhatnak az elidegeníthető jószágok megtartására, ha a bírói intés után idejében bejelentették a megtartásra vonatkozó szándékukat. Az előintés törvényes elvét azon cselekedet sem változtatja meg, hogy valamennyi vevő nevét és valamennyi eladott jószágot egy átadást igazoló levélbe iktatták be, mert a bevallólevélben a vevők nem kötelezték el magukat.⁶⁵⁵ Épp ezért ez az általános bevallólevél – mint szemfényvesztő iromány – nem képezheti az elidegenítés alapját. Röth Ignác a családnak azt a szándékát, hogy az eladott jószágrészeket azon az áron visszavásárolják, amelyen a mostani birtokosok bírják, nem támogatta. Célravezetőbbnek vélte, hogy a néhai gr. Siskovicsné zálogának visszaváltásáért indítsanak pert a királyi tábla előtt, hiszen ez a kereset nem tagadható meg a családtól még úgy sem, hogy gr. Stockhammer Ferdinánd szintén tagja a visszaváltás igényét fenntartó családnak. A visszavásárláshoz szükséges pénz megszerzéséről pedig elegendő az ítélet után gondoskodni.⁶⁵⁶ A fiskálistól kikért javaslaton túl nem tudunk a család visszaváltásra irányuló tényleges lépéseiről. Mivel Stockhammer az eladásra engedélyt kapott, így elidegenítése törvényesnek volt tekinthető.

654 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 109. 1834. augusztus 15. Gr. Stockhammer Ferdinánd. Olvasta és kiadta Kállay Ignác főjegyző. A vádakra hozott ellenjegyzését Stockhammer kérte a megyei jegyzőkönyvbe felvenni.

655 Példának okáért a br. Podmaniczky família Öcsöd árát lefizette, de annak hasznát bizonyosan nem engedte át a bevallólevélben lévő többi vevőnek.

656 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 72–73. Röth Ignác levele. Pest, 1834. október 8.

A második elidegenítés és a Harruckern-örökösök újabb tiltakozása

Az 1834. évi elidegenítés után Stockhammer Ferdinánd következő birtokeladására nem kellett sokat várni, hiszen az ekkor megmentett Gyoma eladását kezdte szorgalmazni. Az elidegenítési folyamat itt sem indult másképp: a gyomai uradalmat 1835 áprilisában oldották fel a bírói zár alól.⁶⁵⁷ Bár 1834-ben Stockhammer mind a megye, mind a kancellária előtt úgy nyilatkozott, hogy javainak 1834. évi eladását követően minden tehertől mentesen fogja fennmaradó birtokrészeit, törvényes örököseire, osztályos atyafiaira, illetve a Harruckern nemzetségre hagyni, négy év leforgása alatt újabb terheket vett fel. Ilyen rövid idő alatt Stockhammer 192 896 forint adósságot halmozott fel.⁶⁵⁸ A Harruckern-örökösök szemében „tékozló” Stockhammer Wodianer Móric nejének, szitányi Ullmann Franciskának 1836-ban adta haszonbérbe a gyomai uradalmat, aki majd három év múlva örök áron birtokába is jutott annak. Stockhammer Ferdinánd ugyanis az 1839. szeptember 17-én tartott megyei közgyűlésen adta elő folyamodását,⁶⁵⁹ miszerint az atyafiak elsőbbségi jogától eltekintve 1839. május 1-jén meghatalmazott útján Gyomát Ullmann Franciskának kívánja eladni.

A család tiltakozása ezúttal sem maradt el, hiszen Bolza József nyolc pontban adta be kérelmét a gyomai birtok elidegenítése ellen tiltakozva, amelyben bírói zár alá vételt, illetve csődületi per elrendelését kérte. Mivel az eladás nem csak az atyafiak elsőbbségi jogát sértette, Bolza tiltakozását a közgyűlésen kívül 1838. május 1-jén meghatalmazott által Ullmann Franciskának is megküldte, miszerint Gyomát nem tekintheti tulajdonának, hiszen sem megkínálás, sem a kért összeg lefizetése nem történt meg. Bolza tiltakozásának első pontjában jelezte, hogy Stockhammer engedelmet csak az előző eladásra kapott, azaz ebben Gyoma elidegenítéséről szó sem volt, mi több épp annak megmentése indokolta az előző kiárusítást.

Stockhammer válaszában közölte, hogy Gyomáról és egyéb javairól valóban csak annyi szerepel, hogy mindaddig bírói zár alatt kell tartania, míg valamennyi hitelező meg nem egyezik annak feloldásában. Miután ez megtörtént, gyomai birtokát 1835. április 2-án feloldották a bírói zár alól. A feloldást akkor senki nem ellenezte, sőt az atyafiak sem, így a bírói zár alá vétel megszűnt, amit a kancellária is jóváhagyott. Stockhammer állítása szerint ezen birtokrészenél is legalább tíz éve ismeretes szándéka, amely idő alatt a legkellemetlenebb órákat „véreim javaim után való törekvés szülte üldözés”, azaz rokonai háborgatása, szemrehányása okozta, ahol az érdek és viszony nem a személye és sorsa iránti részvétlen, hanem az örökség elvesztésének „túrhetetlen fájdmán alapult”. Stockhammer tehát ezúttal is úgy érezte, hogy szabad tulajdonosi és eladhatási

657 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 7–8. A zárlatot 1835. április 8-án bontották fel.

658 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 94.

659 MNL BéML IV. A. 1. a. 2019/1839. Az 1839. december 19-én Gyulán tartott Békés vármegyei közgyűlésen az 1505., 1506., 1507. szám alatt iktatták be.

jogánál, továbbá megkapott engedélyénél fogva nem vétett az örökösök ellen, így Bolza zárlat iránti kérésének valótlanságokra való építését méltatlan törvénytelenségnek nevezte. Az 1723. évi 47. törvénycikk értelmében a királyi tábla feladata volt nemcsak az eladások helyességének vagy helytelenségének, hanem a zárlat jogosságának a megítélése is, de a bizonyítás helyszíne ez esetben sem a megye volt. Stockhammer tulajdonképp azzal védekezett az eladás helytelenségének vádjával szemben, hogy Bolza a megyén keresztül nem kérhet zárlatot, sőt a megyének 1838. április 10-én és szeptember 17-én kelt törvényszerű végzése az elidegenítés törvényszerűségét igazolhatják. Hogy Ullmann Franciska elővigyázatlan vevő lett volna, azt ebben az esetben is bíró előtt kell bizonyítani – vélte Stockhammer. Mi több, miután az eladás bekövetkezett, a bírói zár alá vétel is csak akkor lehetséges, ha azt az új tulajdonos vagy annak örökösei indítványozzák. Bolza már csak azért is kérte a megmaradt birtokrészek zárlat alá való helyezését, mivel meglátása szerint Stockhammer pazarló életmódot folytatott, és az eladás ebből is következhetett. Stockhammer erre válaszként úgy fogalmazott: „ha gúnyolódni akarnék véreim nyomdokit követtem”, azaz a pazarlás vádja az örökösök esetében is fennállhat. Stockhammer Bolza ezen vádját azzal is visszaverte, hogy a zárlat nem az elpazarolt, hanem az elpazarolható vagyonra kérhető. Ha mindez – mármint a tékozló életmód – mégis igaz lenne, akkor a sérelem orvoslásának úgyszintén nem a megye hatásköre.⁶⁶⁰ Stockhammer szerint tehát Gyoma elidegenítése kényszerű lépés, ebből a bőkezű életmódra következtetni csalóka, sőt a bíró előtti bizonyításhoz sem elegendő. Stockhammer tartozásáról úgy vallott, hogy adóssága a 360 000 forintot jóval meghaladta, majd a zárlat feloldása után 420 000 forint terhelte. Ennek az összegnek a kamatja 27 000 forint volt, a jószág kormányzójának a költsége pedig további 6000-7000 forintra rúgott. Az eladást viszont nemcsak tartozása és birtokának magas költsége magyarázta, hanem az a tény is, hogy földjeit minden esztendőben elborította a víz, és többnyire csak a művelhetetlen harmada maradt száraz. Stockhammer végül a felhozott vádakra bizonyítást kért, ezek hiányában pedig a zárlat feloldását, mert annak sem célja, sem sikere nem más, mint „gyaláztatása” és „gyötrése”. Stockhammer továbbá hivatkozott arra a tényre is, hogy bár javai a megyében, valamint az osztályban fekszenek, miután nem Magyarországon lakik, így személye és vagyona is más ország hatósága alá tartozik. Következésképp a jogorvoslat nemhogy a megye hatáskörébe nem tartozik, de ezek szerint a Stockhammer elleni vádak fellebbviteli fórumon is nehézkes lett volna érvényesíteni.⁶⁶¹

660 MNL OL P 418 Fasc. M. f. 4–23. Stockhammer így írt válaszában: „szívemben hordva ama gyaláztatot, mely a pazarlás bélyegével nevemre ütettet”, majd így folytatja: „nem tagadom voltak fiatal koromnak tévelygő lépései, melyekről nem álalom megvallani, bár soha ne töréntek volna”. Stockhammer továbbá úgy vélte, hogy a tíz év alatt atyai bűneiért is felelt, a bírói zár alól való felszabadulás pedig azt is bizonyítja, hogy megváltozott.

661 MNL OL P 418 Fasc. M. f. 4–23. Bolza azt is vádként hozta fel, hogy Szarvas városának 10 000 forinttal tartozott Stockhammer. Stockhammer válasza szerint addig gyomai birtokát el nem adta, míg minden hitelezőjét ki nem elégítette, hiszen ez volt eladásának legfőbb célja.

A Harruckern-örökösök nevében a család közös ügyvédje, Salacz László 1840. október 27-én terjesztette be ellentmondását a megye közönsége elé, amelynek legfőbb pontja volt, hogy az elidegenített birtokrészt a vérségi jogok megsértésével adták el Ullmann Franciskának.⁶⁶² A család tiltakozását Wodianer Móric sem hagyta szó nélkül, azaz Bolza Józsefnek a gyomai uradalom zárlat alá vételi kérésére nézve kijelentette, hogy az eladás helytelenségének a bizonyítása a királyi tábla elé való, a megyére a bírói zár alá vétel tartozik, amely egyébként is a törvény értelmében megelőző, nem pedig visszaható jog, vagyis csak elidegeníthető és nem már elidegenített javakra kérhető. Wodianer továbbá tagadta, hogy törvényes bevállás nélkül vették volna meg a gyomai uradalmat.⁶⁶³ A család végül ennél az elidegenítésnél sem tudta érvényesíteni elsőbbségi jogát, így ahogy a csabai és öcsödi, úgy a gyomai birtokrészek is kikerültek a tulajdonukból.

STOCKHAMMER FERENC ÖRÖKÖSEINEK BIRTOKELADÁSAI

A néhai gr. Stockhammer Ferenc örökösei, úgymint Hermann, Karolina, valamint br. Bedekovich Rudolf – néhai Stockhammer Vilhelmina után – a Harruckern-örökségből a Békés megyei Endrődöt birtokolták. Stockhammer Ferenc halálát követően az örökösök 1835. június 17-én Bécsben barátságos szerződésre léptek. Az egymás közötti felosztás 1835. július 13-án kelt átadólevél (*resignatorium instrumentum*) szerint ment végbe,⁶⁶⁴ ahol nemcsak megegyeztek, hanem az illető járásbeli tisztségviselők által az osztozó felek részint személyesen, részint törvényes megbízottjaik jelenlétében birtokba vették az örökül jutott részt. A Stockhammer Ferenc örökösei között történt végosztály miatt 1837. november 6-án Endrőd helységében küldöttséget állítottak fel a rendezetlen kérdések megvitatására, valamint az osztás miatti személyes elégedetlenségek feloldására.⁶⁶⁵ Bedekovich Lajos – mint öccse,

Gyoma elidegenítésének ugyanis egyik feltétele volt, hogy a vevő minden terhet magára vállalt, tudtával minden hitelező kielégítése meg is történt, azaz Szarvas kifizetését az 1839. novemberi pesti vásár idejére ütemezték.

662 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 35–36. Salacz László ellentmondása. Gyula, 1840. október 27.

663 MNL OL P 418 A. I. Fasc. LL. f. 34–35. Wodianer Móric, mint gyermekeinek természetes és törvényes gyámja Békés vármegyéhez beadott levele. Gyula, 1840. november 14.

664 MNL BéML IV. A. 1. a. 2528/1817. Az örökösök osztoztató bírója Cseh Ferenc volt, aki osztálytervét 1835. május 4-én kelt levelében közölte az örökösökkel.

665 MNL BéML IV. A. 1. a. 2528/1817. A kérdések rendezése Novák Antal első alispán elnöklése alatt Beliczay József táblabíró; Lengyel Márton főügyész; Boczkó Károly szolgabíró; Tomcsányi József esküdt; br. Bedekovich Lajos mint br. Bedekovich Rudolf megyeileg is ki-nevezett gyámja; br. Bedekovich Móric személyesen; Boczkó Dániel mint gr. Stockhammer Hermann megbízottja; Bodroghy Pap István mint gr. Stockhammer Karolina és Szófia képviselője.

Rudolf képviselője – és Bedekovich Móric ugyanis a bécsi egyezkedéssel végbement osztállyal nem értettek egyet, ezért káruk megtérítésének a lehetőségét egy küldöttség felállításában látták. Ellenben Bodroghy Pap István gr. Stockhammer Karolinát és Zsófiát, Hellebrandt János pedig gr. Stockhammer Johannát képviselve úgy nyilatkoztak, hogy az 1835. július 13-án megállapított osztályhoz ragaszkodnak, illetve minden változtatásnak el-
lentmondanak. Bár az úrbéri jószág használata két esztendő alatt állandósult az osztályos felek között, további kérdéses és eligazítás alá tartozó tárgyaknak számítottak a szabályozatlan legelők, a királyi haszonvételek, az épületek, az ősi ingó vagyonok, a családi irományok, valamint a közös perek, a nyugdíjpénzek fizetése és az örökül jutott közös ősi terhek. A küldöttségnek tehát a következőkben kellett megegyezést teremtenie: az osztozott felek a királyi jogokat saját birtokrészeiken külön gyakorolhassák; az épületekre nézve mindenkinek maradjon meg az, amely korábban a birtokába került, fenntartva, hogy amennyiben azok becsértéke nem egyforma, akkor az egymás közti kiegyenlítés készpénzzel történjen; az irományok kerüljenek az illetékes családtagok birtokába; a család közös perei továbbra is közös költségen viselendők, és ha szükséges, akkor az osztályos felek egymásnak nyújtsanak kölcsönt. A szabályozatlan közös legelőt és az ősi adósságokat kivéve a család megegyezésre jutott.⁶⁶⁶ Stockhammer Ferenc örökösei

selője, valamint Hellebrandt János mint gr. Stockhammer Johanna ügyviselőjének a jelenlétében történt. Az 1837. december 12-én Gyulán – a korábbi, 1905. szám alatti megyei határozat szerint – lefolyt nemesi közgyűlés jegyzőkönyvének 1933. és 1943. számú határozatai alapján elsőként Szeghő József adta elő az illető család iratait, majd Bedekovich Lajos Pestről írt levelét olvasták fel, amelyben az 1835. évi osztás miatt több ponton helyreigazítást kért az Öcsödön birtokos öccseit érintően.

- 666 MNL BéML IV. A. 1. a. 2528/1817. Az ősi adósságokat négy rendbe sorolták be. Elsőrendű adósságnak számított az, ami már egészében ki volt fizetve, vagy fizetése folyamatban volt mind az öt osztályos fél által. Másodrendű ősi adósságnak volt tekinthető a gr. Károlyi részére már részben kifizetett 22 500 forintot kitevő tétel, amelyre nézve kiderült, hogy ez az összeg eredetileg Öcsödöt terhelte. A fizetés elmulasztása esetén a gr. Károlyi családnak joga volt ezt a rátát minden bírói hatalom nélkül elfoglalni. A küldöttség megegyezése szerint csak az öcsödi osztályosoknak kellett fizetniük az érdekelt tőke után járó kamatokat a Károlyi família felé. A többi osztályos félnek ezen kamatokat évenként ötöd-ötöd részben kellett visszapótolnia. Harmadrendű ősi adósságnak voltak tekinthetők az akkor per alatt lévő és annak kimenetelétől függő adósságok, illetve a 100 000 forint értékű Horváth-féle követelés. Negyedrendű ősi adósságoknak számítottak azok, amelyek sem executio, sem per alatt nem voltak, jelsül gr. Sztáray Alberté (9889 forint), gr. Esterházy Imréné (1500 forint) és a néhai Vida-alapítványé (13 248 forint), azaz összesen 24 638 forint. A küldöttség ezeket a terheket öt egyenlő részre osztotta fel, azaz a 124 638 forint tőkepénzből egy osztályos félre 24 927 forintot számoltak. Egymás iránti biztosítékként az ősi adósságok általános fedezésére minden osztályos fél tartozott az elidegeníthetetlen birtokrészből 500 hold majorsági földet az illető járásbeli tisztségviselő segítségével kijelölni és fenntartani. A közös legelő pedig azért volt problémás, mert az öcsödi osztályrészt kapott osztályosoknak sokkal több úrbéri telek jutott, mint az endródi részek osztályosainak, illetve a csabai rátára az endródieknél is több úrbéri telek esett. A küldöttség úgy találta, hogy a közös legelő esetében az 1832–1836. évi 14. törvénycikk értelmében a megyeileg

a közös osztály és megegyezés ellenére hamar túladtak birtokaikon, hiszen az új birtokos mindegyik esetben Wodianer Sámuel lett.

Stockhammer Karolina birtokeladása

Drechselné Karolina – br. Drechsel Florentin császári kamarásnak és a hétszemélyes tábla közbírájának felesége – a Békés megyében fekvő Endrőd helységének harmadrészét bírta, amelyet egyenes ágon örökölt atyja, gr. Stockhammer Ferenc után. Emellett az utód nélkül elhunyt testvére, gr. Stockhammer Johanna után – oldalági öröklés révén – 1/12 részt örökölt. A birtokrész eladását – Stockhammer Ferdinándhoz hasonlóan – bírói zár alá vétel előzte meg számos adósságbeli terhelés miatt, többek között 6000 forinttal tartozott a Harruckern-örökösök közös kasszájának.⁶⁶⁷

Ezen birtokrészek kiárúsítását megelőzően az elidegenítő grófnő osztályosait és a Harruckern nemzetség örököseit, mint az elsőbbségi jog megilletőit törvényesen felszólította, hogy 30 napon belül nyilvánítsák ki, hogy kívánnak-e elsőbbségi jogukkal élni. Amennyiben igen, akkor nyilatkozatukat követően 30 nap alatt teljesíteniük kell az elidegenítés feltételeit.⁶⁶⁸ Ennek hiányában Stockhammer Karolina az endrődi jószágrészeket 1843-ban Wodianer Sámuelnek 225 000 forintért adta el,⁶⁶⁹ így ezek után sem maga, sem utódai semmilyen jogot nem formálhattak a későbbiekben, sőt Wodianer a tulajdonra betáblázott terheket és a folyamatban lévő pereket is átvállalta. Az elidegenítés tényét a megye előtt kinyilvánították, illetve a megkötött adásvételi szerződést felmutatták. A szerződés egy korábbi haszonbérleti megállapodást is átvállalt, hiszen gr. Stockhammer Karolina 1840. július 28-án Pozsonyban haszonbérleti szerződést kötött tíz évre br. Vay Miklóssal,⁶⁷⁰ amely 1841. július 1-től lépett életbe. A haszonbérlet összegét az Endrőd helységben fekvő osztályos ősi birtokára, adósságainak kifizetésére, némi bécsi váltóadósságára, folyamatban lévő perek költségeire fordí-

kiküldött bizottságnak rövid úton kell rendeznie a szabályozást. Ezzel szemben több örökös szorosan ragaszkodott a végbement osztályhoz, és az endrődi közlegelőt sérthetetlen tulajdonnak ismerte el, amelynek csonkításába nem egyezhettek bele.

667 MNL OL P 418 A. II. c. f. 280. 1839. július 29., f. 278. 1839. augusztus 25. A Harruckern-örökösök többször nyilatkozatra kényszerítették megnevezett adóssága miatt.

668 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. Pest, 1843. június 15. Az eladást az 1843. évi jegyzőkönyv 1253. száma alatt iktatták be. Mindezt előadta Ágoston József, gr. Stockhammer Karolina törvényes meghatalmazottja.

669 MNL OL P 418 B. I. 2. f. 43–47. Wodianer az ősi és további egyéb terheket, illetve a br. Drechsel György részéről hátramaradt 34 000 ezüstforint kifizetését is átvállalta. A kifizetendő összeg összesen 181 400 ezüstforint volt. Stockhammer Karolina váltóadósságaira nézve 6000 ezüstforintot fizetett le Bécsben, ezenfelül a betáblázás miatt további 7826 ezüstforint váltót és 4773 ezüstforint készpénzt küldött. Mindezek mellett élelmezési szerződést kötöttek, amelynek értelmében férje életében évenkénti 5500, annak halála után már csak 4500 ezüstforintot biztosított Wodianer. A szerződés a grófnő haláláig érvényben maradt.

670 Vö. Pálmány, 2011. 173–175.

totta, illetve fiának, br. Drechsel Györgynek évi járandóságát fizette ki belőle. Wodianer Sámuel a kiárusítást követően 1843 májusában iktatták be a megvásárolt jószágrészekbe.⁶⁷¹

Stockhammer Vilhelmina birtokeladása

Br. Bedekovich János néhai felesége, gr. Stockhammer Vilhelmina után Endrőd helységnek és Csejt pusztának negyedrészt kapta meg minden királyi és úri haszonvételével együtt. Bedekovich nemcsak birtokot, hanem tetemes adósságot is megörökölt nagynénjének, néhai gr. Stockhammer Johannának – gr. Stockhammer Ferdinánd hitvesének – köszönhetően. Miután úgy érezte, hogy jelen jövedelmei között nem tudja rendezni a rámaradt adósságot, ezért az eladás mellett döntött. Természetesen Bedekovich a törvény szerint értesítette az osztályos atyafiakat az elidegenítésről, akik elsőbbségi jogukkal 1843. október 1-jéig élhettek. A sikertelen megkínálást követően Bedekovich az endrői és csejti jószágrészeket minden velejáró jogával együtt Wodianer Sámuelnek adta el. Wodianer a kiárusításkor lemondott minden kárptólásáról és későbbi követelési jogáról, amely a néhai Stockhammer Johannával kötött haszonbérleti szerződés következtében járt volna neki. Továbbá nemcsak gr. Stockhammer Johanna után maradt összes jószág terheit – a hátralévő kamatokkal együtt –, azaz összesen 135 284 ezüstforintot, hanem a jelen szerződésben érdekelt negyedrésze eső 33 821 ezüstforint kifizetését is magára vállalta, sőt mindazokat a terheket, adósságokat és betáblázott követeléseket is, amelyek 1843. február 10-ig bezárólag br. Bedekovichot érintették.⁶⁷² Minthogy Wodianer a Bedekovich által örökölt és neki eladott részt terhelő adósságokat teljes egészében átvette, ezért később semmilyen jog nem illette sem Bedekovichot, sem örököseit.⁶⁷³

Stockhammer Zsófia birtokeladása

Stockhammer Zsófia javainak zár alá vételét 1840-ben hagyták helyben, a zárgondnoksággal pedig Bedekovich Lajost bízták meg, aki viszont később lemondott.⁶⁷⁴ Stockhammer Zsófia 1841 novemberében azonban már a zárlat feloldását kívánta, mivel azt igen költségesnek ítélte, hiszen csak a zárgondok 18 000 forintjába került. A bírói zár alá rendelt jószág rész adóssága 56 750 forintot tett

671 MNL OL P 418 A. II. c. f. 362. Drechsel Karolina és Kis Jókai Ágoston József több megyének táblabírája 1843. április 6-án kelt nyilatkozata az eladásról. Pest, 1844. szeptember 22.

672 MNL OL P 418 B. I. 2. f. 43–47. Ezenfelül a szerződés aláírásakor 14 000, 1843 júliusáig 2000, 1843 októberéig 3000 ezüstforintot, összesen tehát 19 000 ezüstforintot volt köteles megfizetni Wodianer a bárónak.

673 MNL OL P 418 B. I. 2. f. 43–47. Pozsony, 1843. március 10. Bedekovich Rudolf és Wodianer József Sámuel között megkötött megállapodás.

674 MNL OL A. II. c. f. 291. 1840. május 22. A zárlat elfogadása a megye részéről.

ki, de ezenkívül Mayerffy Károlynak további 12 000 forinttal tartozott, bár az utóbbi kapcsán érvénytelenítő per volt folyamatban.⁶⁷⁵

A család természetesen ezúttal is kérte a megyét – miután több feltétel nem teljesült, úgymint az adósságok kifizetése, a nemzetség és a megye előtt megtett nyilatkozatok hiánya –, hogy gr. Auerspergné endródi javait továbbra is tartsák zár alatt.⁶⁷⁶ Következésképp Stockhammer Zsófia nyilatkozatával szemben gr. Bolza József és Mayerffy Károly mint hitelezők ellentmondtak. Az előbbi évenként fizetendő kamatok – 930 forint – és tőkepénz kifizetésének elmaradására, az utóbbi pedig 12 000 forint kölcsönének eddigi rendezetlenségére hivatkozott. A felhozott vádakra Omaszta Zsigmond, Stockhammer Zsófia zárgondnoka válaszolt, feltéve a kérdést, hogy Bolza mint rokon vagy mint hitelező tiltakozik-e. Omaszta szerint Stockhammer Zsófia tartozását nem tartozik kifizetni, mert a grófnéra eső rész a közös jószágból fedezi az említett tartozást. Mayerffy pedig csak akkor gátolhatná a felbontást, ha a grófnő javai nem fedeznék követelését. A zárgondnoki kimutatás évi 1545 forintnyi többletet regisztrált, amihez még hozzáadódott a Johanna testvére után örökölt jószágrészes haszonbérlete, amely évenként 4750 forintot tett ki, illetve az endródi regálék jövedelme további 500 forint bevételt jelentett, azaz összesen 6795 forintnyi összeg fordítható tartozások rendezésére. Arról nem is szólva, hogy a legelőelkülönítés eredményeképp további 2500 holddal gyarapodhat a grófné jószágrésze. A kimutatásokat – tudniillik a törlesztések realitását – tekintve semmiképp sem jogos a zárlat feloldásának akadályoztatása.⁶⁷⁷ A tiltakozók – Omaszta válaszát elfogadva – költségeik fedezését biztosítva látták, így a kancelláriához küldendő jelentéshez csatolták nyilatkozataikat, és elfogadták a bírói zár feloldását.⁶⁷⁸ Stockhammer Zsófia ezt követően 1843-ban Wodianer Sámuelnek adta el a szóban forgó birtokrészeit.⁶⁷⁹

675 MNL OL P 418 A. II. c. f. 310–311. 1841. november 19. Stockhammer Zsófia kérelme a bírói zár feloldása iránt. f. 315. Valéry Tibor 1821. május 11-én 4000, illetve 16 000, azaz összesen 20 000 ezüstitforintot adott kölcsönbe. 1841. november 8-án nyilatkozott, hogy nem ellenzi a zár feloldását.

676 MNL OL P 418 A. II. c. f. 319. 1842. augusztus 17. Bolza József tiltakozása a megye előtt a bírói zár feloldása ellen. f. 325–326. A zárlat tárgyában 1842. augusztus 17-én a megyéhez érkezett királyi parancs, hogy minden hitelező és a Harruckern nemzetség is tegye meg nyilatkozatát ebben a tárgyban. f. 329. Mayerffy Károly külön kérelmet írt, hogy a zárlat tárgyában munkálkodó megyei küldöttség az ő véleményét is terjessze fel. 1842. augusztus 8. f. 331. A betáblázott adósságokat 1842. szeptember 14-én küldték be.

677 MNL OL P 418 A. II. c. f. 334–336. Omaszta Zsigmond zárgondok ellentmondása gr. Bolza József és Mayerffy Károly a zár feloldása elleni felvetéseire. 1842. december 10.

678 MNL OL P 418 A. II. c. f. 337. 1842. december 15.

679 MNL OL P 418 B. I. 2. f. 49–51. Adásvételi szerződés Stockhammer Zsófia és Wodianer Sámuel között. Pozsony, 1843. július. 30.

Stockhammer Hermann birtokeladása

Stockhammer Hermann Stockhammer Johanna testvére után örökölt ősi osztályrészét kezdetben hosszabb időre haszonbérbe adta Wodianer Sámuelnek. Miután az oldalági öröklés útján rámaradt jószágrészt csak nagyobb adósságvállalás árán tudta volna megtartani, ezért úgyszintén az elidegenítés mellett döntött. Az osztályos atyafiakat a törvény rendje szerint megkínálta, de az előintés újra sikertelen maradt. Így Endrőd helység és Csejt puszta azon részét, amelyet testvére után negyedrészen örökölt – minden királyi és úri haszonvételeivel együtt – árusított ki Wodianer Sámuelnek. Wodianer – hasonlóan br. Bedekovichval kötött szerződéséhez – lemondott minden kárpótlásáról, ami néhai Stockhammer Johannával kötött haszonbérleti szerződése után járt volna neki. Wodianer úgyszintén magára vállalta a Stockhammer Hermann nővére után rászállt – 1843. szeptember 16-án tett számvetés szerint –, a hátralévő kamatokkal együtt 136 491 ezüstforintnyi adósságát, a negyedrészt utáni 34 122 ezüstforintot, valamint az erre a részre 1843 márciusának végéig betáblázott követeléseket. Az 1843. szeptember végéig lejáráó haszonbérleti illetőségén felül ezen adásvételi szerződéskor 2000 ezüstforintot, illetve az 1843. október 15-én lejáráó váltó mellett 8000 ezüstforintot és 600 darab cs. k. aranyat kellett lefizetnie.⁶⁸⁰

A Stockhammer Ferenc örököseinek birtokeladása elleni családi tiltakozás

A Stockhammer-örökösök által végbevitt elidegenítések a család részéről nem maradhattak szó nélkül. Salacz László 1843. október 6-án Gyulán tartott megyei közgyűlésen mint a Harruckern-örökösök közös ügyvédje – gr. Bolza József nevében – nyújtotta be tiltakozását az endrődi ősi birtokrészek elidegenítése ellen, hiszen sérelmesnek és törvénytelennek találták a Wodianer Sámuel és a Stockhammer-örökösök közötti adásvételeket. Egyrészt azért, mert meglátásuk szerint az elidegenítők nem álltak olyan adósságok terhe alatt, hogy az elidegenítések indokoltak legyenek. Példának okáért Stockhammer Hermann mind Morvaországban, mind a megyében terjedelmes ősi birtokrészekkel bírt, sőt 1842-ben Stockhammer Johanna halála után újabb jószágrészt örökölt. Következésképp – a Bolza által csekélynek minősített – adósságok rendezéséhez nem kellett volna az ősi birtokrészeket kiárusítani. Hasonlóan vélték ezt br. Bedekovich Rudolf esetében is, aki nemcsak Horvátországban, hanem Öcsöd helységében is birtokolt jószágrészeket, illetve Stockhammer Johanna után ugyancsak örökölt jószágrészt. Sőt 1836-ban gr. Auerspergnétől (gr. Stockhammer Zsófiától) Kondorost,⁶⁸¹ 1834-ben pedig gr. Stockhammer

680 MNL OL P 418 B. I. 2. f. 33–37. 1843. szeptember 21. Stockhammer Hermann és Wodianer Sámuel között megkötött szerződés.

681 ÖStA, HHStA, Kabinettsarchiv, Staatsrat, Akten, Kt. 16., 1839:3563. Auerspergné Stockhammer kérelmét a Magyar Kancellária elé terjesztette, hogy a csőd eljárás alatt álló birtokait

Ferdinándtól Csejtet vásárolta meg.⁶⁸² Az utóbbit 1842-ben adta el dömötöri Németh Antal táblabírónak, így akkor készpénzhez is jutott.⁶⁸³ A közös ügyvéd szerint tehát a Stockhammer-örökösök adósságaik lerovására elidegenítések nélkül is képesek lettek volna. A kiárusítást így nemcsak indokolatlannak, hanem egyenesen törvénytelennek vélte. Az elidegenítés az 1723. évi 48. törvénycikk világos kijátszása mellett a Tripartitum I. részének 58., 59. és 82. címeiben foglaltakkal ütközve a nemzetség kétségtelen jogait sértették meg. Az endrődi birtokrész – mint osztatlan közös nemzetségi föld – teljes kiárusítását az 1723. évi 47. törvénycikk sem engedélyezte. Az eladás tehát már csak azért is az örökösök megkárosítására történt, mivel az eladónak – a Tripartitum I. részének 60. címe szerint – előintéssel kellett volna élnie a nemzetség irányába, de a család állítása szerint már az előintés előtt egyoldalú sérelmes szerződések kötöttek nagyobb összegek kifizetése mellett. Mindez pedig a törvény megszegését és a nemzetség vásárlástól való elesését jelentette. A Tripartitum I. része 71. törvénycikkének tilalma ellenére a nemzetség min-

Csepcsányi Tamás Békés megye táblabírája vegye át Bedekovich Lajos helyett. A csődgondnok elleni panaszát lásd uo. Kt. 25. 1839:5763.

- 682 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. Bedekovich Rudolf édesanyja – szül. gr. Stockhammer Vilhelmina –, illetve édesapja br. Bedekovich János halála után örökölt Békés vármegyében részeket több mint 50 000 forintot meghaladó ősi tartozással együtt vette át. A kis-kondorosi pusztarész megörökölt részét (74 hold) édesapja vette meg 1836. február 18-án gr. Auerspergnétől (szül. gr. Stockhammer Zsófia), amely északról Endrőd helység jobbágyainak úrbéri földjeivel, keletről Csepcsányi Tamás, délről Stockhammer Hermann és nyugatról Stockhammer Ferdinánd birtokaival volt határos. Ugyancsak néhai édesapja vásárolta 1834. augusztus 6-án Stockhammer Ferdinándtól a csejti pusztarészt. Néhai édesanyja után a csejti pusztarész rászállt minden hozzá tartozó külső és belső haszonvéttel.
- 683 MNL OL P 418 A. I. Fasc. MM. Bedekovich Rudolf a fentebb megnevezett kis-kondorosi és csejti pusztarészeket Németh Antal táblabírónak adta el. A Harruckern-örökösöket az 1842. március 16-án tartott közgyűlésen tájékoztatta az eladási feltételekről és az elővételi jog szabad gyakorlásának lehetőségéről. A megyei közönségnek előadta Gedeon Gábor, br. Bedekovich Rudolf megbízottja Gyulán, 1842. szeptember 18-án. MNL BéML IV. A. 1. a. 2054/1843. Az adásvételi szerződést Bécsben kötötték meg 1842. augusztus 1-jén, illetve Gyulán 1842. augusztus 25-én. Németh Antal és Gedeon Gábor mint Bedekovich megbízottja. A kis-kondorosi és csejti – összesen 1628 hold nagyságú – jószágrészeket Bedekovich 58 000 ezüstforintért adta el, amelyből a szerződés aláírásakor 25 000 ezüstforintot fizetett le Németh Antal. A fennmaradó összeget 1843. február 1-jéig kellett rendeznie. Miután a Harruckern-örökösök elővételi joggal bírtak – a Tripartitum I. része 60. cikkének értelmében –, épp ezért az előintés Békés megye közgyűlése előtt megtörtént. Amennyiben valamelyik családtag a vétel jogával élni kívánt, akkor 25 000 ezüstforintot kellett lefizetnie a törvényes kamatjaival együtt Németh Antalnak. Továbbá a csejti pusztával határos Csudaballa birtokosságával határbeli per volt folyamatban, ezért ezt a pert továbbra is maga költségén folytatta Bedekovich. Bármely jogi kérdés esetén az 1836. évi 15., 20. és az 1840. évi 11. törvénycikkek szerint szóbeli per útján Békés megye akármelyik szolgabírója elé idézthettek. Más fellebbvitelről lemondtak a szerződő felek. Gyula, 1842. szeptember 21. A Harruckern-örökösök, miután a terület a Stockhammer-ágon keresztül az örökség részét képezte, és az eladó részéről kényszerítő szükség nem forgott fenn, a nemzetség részéről az örökösök óvat intéztek, és tiltakozásukat jegyzőkönyvbe vetették.

den jogának a kijátszása megtörtént, így a család a törvénytelen elidegenítést meggátolni nem tudta. Az eladáson túl az ősi javak értékének külföldre szállításáról és értékesítéséről szóló 1655. évi 35. törvénycikk megsértése is fennforgott, sőt miután a birtokrészek per és terhelés alatt álltak, már csak az adósságokból és a kötelezésekéből fakadó ellentmondások miatt is tiltakozását nyújtotta be a család.⁶⁸⁴

A STOCKHAMMEREK BIRTOKELADÁSAINAK ÉRTÉKELÉSE

A Stockhammerek végezetül a Harruckern család minden tiltakozása ellenére sikeresen kiárúsították Békés megyei birtokrészeiket, amelyeknek eladását az örökölt és az öröklést követően felhalmozódó adósságaikkal indokolták. A Stockhammerek és a források sem tértek ki azonban arra a fontos kérdésre, hogy végeredményben mi is eredményezte ily mértékű eladósodásukat. Stockhammer Ferdinánd láthatóan nemcsak a családtól, hanem uradalmi alkalmazottaktól, megyeiektől, községektől, Pesten és Bécsben élő főuraktól is kölcsönzött, majd hatalmas adósságát a Békés megyében fekvő birtokrészeire terhelte, és még lehetőségként sem merült fel benne, hogy más birtokrészeket terheljen le vagy adjon el. Mindenesetre az adóssággal terhelt birtokrészeire hivatkozva, a családot és lényegében a hazai törvényeket is megkerülve, viszonylag – talán a korszak hitelviszonyait ismerve túlságosan is – rövid idő alatt sikerült kiárúsítania földjeit. A birtokvásárlók között pedig ott voltak a Harruckern-örökösök családgyűlésén részt vevők, a közös birtokrészek vagy valamelyik örökös családtag alkalmazásában álló képviselők, vagy épp a család számára hitelt nyújtó személyek.

Stockhammer Ferdinánd eladásaihoz képest a többi Stockhammer családtag meglehetősen könnyen értékesítette Wodianer Sámuelnek a birtokrészeit, aki minden addig felhalmozott adósság rendezését is magára vállalta. Stockhammer Ferenc utódai Ferdinándhoz hasonlóan nemcsak tetemes költségeikkel és adósságaikkal indokolták az eladást, hanem az abszontisták egyik főérvével éltek, miszerint e birtokrészek távol estek valódi lakóhelyüktől. Az elidegenítés tehát egyrészt gazdasági és ügyintézési szempontból is könnyebbséget jelentett a birodalom másik felén élő főnemesek számára, másrészt az ősiség viszonyai között így történhetett meg az adósságok tisztázása, valamint a hitelek visszafizetése.

684 MNL OL P 418 B. I. 2. f. 1-5. Salacz László gr. Bolza József nevében előadta a nemzetség ellentmondását. Felolvasta és kiadta Szakáll Lajos, a megye másodaljegyzője. Gyula, 1843. október 6.

A KÖVETKEZMÉNY – VÁSÁRLÓK, ÚJ TULAJDONOSOK

A következőkben a Stockhammer-birtokrészek vevőit ismertetjük, akik ezáltal egyben a Harruckern-uradalomból részesülő új tulajdonosok is lettek.

Endrőd és Gyoma új tulajdonosai

Az Endrődöt és Gyomát megvásárló, zsidó vallásról református hitre áttért Wodianer a kor egyik legismertebb pesti nagykereskedő családja volt. A 18. század közepén települtek át Csehországból Bács megyébe, ahol a Délvidéken folytatott terménykereskedéssel alapozták meg a kezdőtőkéjükét. Wodianer Fülöp 1789-ben Szegedre költözött, és ott folytatott terménykereskedelmet, később a bővülő kereskedés folytán Pesten is tartott fenn lakást és raktárt. Sámuel és Rudolf fiai szintén a kereskedői pályán helyezkedtek el: míg Rudolf Pesten folytatott üzleti tevékenységet, addig Sámuel Szegeden maradt. Sámuel főként dohány-, gyapjú- és gabonaügyletekkel foglalkozott. Vagyonát kincstári gabona- és dohányszállításból szerezte meg. Miután nagy-szabású kereskedését már nem tudta Szegeden folytatni, ezért Pestre helyezte át székhelyét, ahol először lakhatási, majd 1834-ben nagykereskedői jogot kapott. Még ugyanebben az évben Bécsben is folyamodott nagykereskedői jogért, de ott kérelmét elutasították. Wodianer az 1830-as évekre már vezető szerepet vívott ki a gyapjúkereskedelem terén, amelyre sikertelenül próbált meg kizárólagos jogot formálni. Sámuel üzleti tevékenységét 1833-tól 1840-ig fiával, Móriccral vitte. Később Móric Bécsben nyitott nagykereskedést, de feltehetően csendestársként megmaradt a pesti cégben is. A Wodianer család 1833-ban került rokoni kapcsolatba a másik nagykereskedő családdal, az Ullmann famíliával. Móric ugyanis 1833-ban vette feleségül Ullmann Mór lányát, Franciskát. Sámuel 1839-ben tért át a zsidó vallásról a református hitre, majd polgárjogot nyert, és belépett a Polgári Kereskedelmi Testületbe. 1844-ben feleségével és két fiával, Móriccral és Alberttel kapriorai előnévvel nyert nemességet.⁶⁸⁵ Az 1840-es évekre nemcsak a gyapjú-, hanem már a dohánykereskedelem is Wodianer, illetve a bécsi br. Sina kezén összpontosult. 1844-ben ők ketten kötötték le öt évre az egész tiszántúli dohányszállítást, üzleti tevé-

685 Bácskai, 1989. 168. A zsidó nagykereskedők számára – pár kivételtől eltekintve – a nemesítés teremtette meg a vállalkozói tevékenység teljes kibontakozását. Ugyanakkor a nemesi rangra emelkedés kilépést jelentett a felekezeti közösségükből. Sámuel másik fia, Rudolf nem futott be ennyire sikeres pályát: ő ugyanis nem tért át keresztény hitre, és kétségtelen, hogy birtokképtelensége korlátozta hitelképességét és hátrányos helyzetet jelentett a kincstári megbízásoknál is. Konrád, 2014. 337. Wodianer Sámuel vállalkozói ambíciói mellett vélhetően a Nemzeti Kaszinóba történő felvételi kérelmének elutasítása játszott közre abban, hogy 1841 februárjában – a Pesti Hírlap és a Jelenkor áttérését publikáló cikkei alapján – áttért a református hitre. Még ugyanebben az évben a zsidó származásúak közül elsőként választották be a Nemzeti Kaszinóba.

kenységében viszont egyre nagyobb szereppel bírtak a hitelügyletek is.⁶⁸⁶ Karácsonyi szerint a Békés megyei gazdálkodást Sámuel fia, Móric vezette, akit Dávidházi Bekes Móricnak, „nagy tehetségű s igen becsületes izraelitának” mondtak. Az „izraelita” szó csupán a család származását jelezhetette, hiszen a család ekkor már áttért. Sámuel és fiai 1846-ban már a megye szavazására jogosult nemeseknek a lajstromában foglaltak helyet.⁶⁸⁷ A családi felosztás alkalmával Sámuel fiai közül a gyomai uradalmat Albert kapta meg.⁶⁸⁸ Wodianer a Békés megyei birtokrészek felvásárlásával tulajdonképpen a hitelezői pozícióját váltotta be, azaz jelen esetben a hitelnyújtás a tulajdoneladás előszobájának értékelhető.

A többi vásárló

A főúri családhoz nem tartozó, de a Harruckern-örökségből vásárlás útján részesedő birtokos személyek helyzetére és szerepére is érdemes rövid ismertetés, értékelés keretében kitérni.

Csepcsányi Tamás – személyét már a családgyűlésen vállalt szerepe kapcsán érintettük – 1813-ban Pesten letett ügyvédi vizsgája után a megyébe költözött, és már letelepedésének évében a megye tiszteletbeli aljegyzője lett. A megyei szolgálattal párhuzamosan 1814-től az endrődi és gyomai uradalom fiskálisa volt, Csepcsányi tehát már pályája kezdetén kapcsolatba került a Stockhammer családdal, így 1816-ban Stockhammer Ferdinánd és özv. Stockhammer Ferencné meghatalmazottja, 1817-től egészen 1839-ig hivatalosan is a Stockhammerek teljhatalmú megbízottja, 1828-ban pedig Stockhammer Ferdinánd kérésére a bírói zár gondviselője volt. A család képviselőiben jelen volt az 1816., 1817., 1830., 1831., 1832. és 1833. évi családgyűléseken, majd 1838–1846 között már csabai birtokosként állandó tagjává vált a Harruckern-örökösök közös családgyűléseinek. Csepcsányi 1834-ben Stockhammer Ferdinánd eladott birtokából vásárolt Csabán részt, amelyet később fiai, Gyula és Béla birtokoltak. Az uradalmi szolgálata lényegében a Stockhammer családnál viselt pozíciókban merült ki, ellenben a megyében 1833-ban országgyűlési követnek választották meg, 1836-ban pedig a csabai járás élére került.⁶⁸⁹

686 Bácskai, 1989. 140–141., 153–160.

687 Járolj, 1995. 8–9. Wodianer Sámuel 1839-ben a körösladányi Wenckheim-uradalmon közel 20 ezer juhot tartott, svájci tehenészete pedig megfelelő takarmány termesztésére alapozva vaj termelésével foglalkozott. MNL OL P 418 A. II. c. 352–353. Wodianer a Wenckheim családdal is kapcsolatba került, hiszen 1831-ben a kigyósi pusztát gr. Wenckheim József zálogba adta Wodianer Sámuelnek. f. 359. 1832. január 28-án Wodianer Sámuel és Wenckheim József zálogos szerződést kötött.

688 Karácsonyi, 1896. III. 177. Albert 1886-ban magyar bárói rangot kapott. Neje, borosjenei Atzél Zsófia, akivel együtt építette a gyomai katolikus templomot és alapította az ottani árva- és szeretetházakat.

689 Karácsonyi, 1896. III. 175.; Nagy I., 1858. III. 132.; Kempelen, 1912. III. 99.; Héjja, 2009. 277–278. MNL BeML V. B. 302. Egy 1852-ben készült becsújegyzék feljegyezte Csepcsányi Tamás

Szombathelyi Antal 1823-ban szerzett ügyvédi vizsgáját követően 1827-ben gyomai uradalmi fiskálisként, 1828-ban pedig tiszteletbeli alügyészként kezdte pályáját. Csepcsányi Tamáshoz hasonlóképp ügyvédi képesítésének megszerzése után rövid időn belül mind a megye, mind az uradalom szolgálatába állt, sőt 1826-ban gr. Stockhammer ügyvédjeként tűnt fel a családgyűlésen. A Stockhammer-uradalommal azonban kevésbé alakult ki hosszabb távú kapcsolata. 1831–1832-ben a füzesgyarmati uradalom fiskálisa lett, az uradalom pedig br. Wenckheim Karolina után Blanckenstein Henrik tulajdonát képezte. Ennek megfelelően még 1830-ban és 1834-ben is megfordult a családgyűléseken, de már mint Blanckenstein Henrik képviselője, később pedig mint Blanckenstein árváinak gyámja és Blanckenstein Keresztély törvényes meghatalmazottja. Bár Szombathelyi 1834-ben szintén vásárolt a Stockhammer-féle nyolcadból, ellenben a családi jegyzőkönyv tanúsága szerint többet nem fordult meg a családgyűlésen, sőt 1845 előtt túl is adott a megvásárolt birtokrészen. Az 1830-as évek elejétől Szombathelyinél sokkal jelentősebbé vált a megyei szolgálat, így országgyűlési követ (1833),⁶⁹⁰ a békési járás bírása (1836), megyei főügyész (1842), megyei főjegyző (1843), majd első alispán (1846–1849) lett.⁶⁹¹

Omaszta Zsigmond az 1820-ban megszerzett ügyvédi vizsgája után némileg hamarabb helyezkedett el a vármegyénél mint ügyész (1821), majd uradalmi szolgálatát 1826-ban kezdte, mint szarvasi uradalmi ügyvéd, sőt ugyanabban az évben először tűnt fel a családgyűlésen is mint fiskális. Omaszta

ingó és ingatlan vagyonait: összértéke 43 230 forintot tett ki. Csepcsányi legfőbb ingója: a kondorosi pusztán lévő lakóház négy szobával (értéke 415 forint), amely állatállományával együtt összesen 2830 forintot tett ki. Ingatlan vagyona: a kondorosi pusztán lévő szántóföld (458 hold, értéke 27 480 forint), a vandhái pusztán lévő kaszáló és legelő (176 hold, értéke 6160 forint), a Csaba városa alatt fekvő szántóföld (8 hold, értéke 740 forint), illetve a kondorosi és vandhái pusztán található épületek 6020 forint értékben, így ingatlan vagyona összesen 40 400 forint volt. Kondoros, 1852. április 23. Csepcsányi Tamás adókönyvébe az 1851–1852. évre összesen 356 forintot jegyeztek fel. Csaba, 1852. március 20.

690 Csepcsányi Tamás és Szombathelyi Antal országgyűlési követként való megválasztása abból a szempontból volt különleges és az eddigiektől eltérő választás, hogy megválasztásuk előtt nem viseltek különösebb megyei posztot, hanem – ahogy a fentebbiekből is kiderült – leginkább a Harruckern-uradalmon alkalmazásában álltak. Sőt hosszú idő után először a diétán nem képviselte a megyét főnemes, illetve nagybirtokos családtag, továbbá mind Csepcsányi, mind pedig Szombathelyi „friss” középirtokosnak számított az 1832-ben kiadott Stockhammer-féle nyolcad révén. Következésképp országgyűlési követnek való megválasztásuk egyben egy újfajta karriertípus megjelenését jelzi, továbbá valószínűleg a születőben lévő megyei közbirtokos réteg emancipálódásának a kezdetét is mutatja. Ez a folyamat – a főurak hadászati jelentőségének megszűnése, a főnemesség helyi-regionális közhatalmi funkcióinak eltűnése, a familiaritás lánccolat megszakadása – azonban máshol is megfigyelhető, hiszen a vármegye intézményeit a 18. század második felére a bene possessionati csoportja vette ellenőrzése alá, majd a vármegye után az országos politikában is hallatta a hangját. A folyamat Békés megyében is lezajlott, de ez az emancipáció – az egyoldalú birtoklástörténeti körülmények folytán – félvszázados késéssel ment végbe, így itt csak a 19. század első felére tehető. Vö. Szijártó, 374.

691 Karácsonyi, 1896. III. 199–200.; Nagy I., 1863. X. 795–797.; Héjja, 2002. 188–191. Lásd később a 722. lábjegyzetnél.

feltételezhetően a br. Schröfl család képviselőjében jelent meg, ugyanis 1830–1831-ben id. gr. Esterházy Mihály ügyvédje, az 1830. évi családgyűlésen gr. Mittrovszky Vilmosné (br. Schröfl Jozefa) képviselője volt. A „kettős” képviselőt érthető, hiszen gr. Esterházy neje br. Schröfl Mannsberg Antónia volt, aki révén a szarvasi uradalomnak egyik részét, nevezetesen Kondorost bírta. Mittrovszky Vilmos pedig br. Schröfl Jozefát vette nőül, aki után Szarvas egy részéhez jutott. Így az 1834. évi családgyűlésen gr. Esterházy Mihályt képviselte, illetve a szarvasi uradalom mellett a csabai uradalom ügyeit is vitte ekkor. A családgyűlés közös fiskálisi szerepéből adódóan a gyűlésen más családok képviselőjét – lásd gr. Trauttmansdorff József és gr. Stockhammer Ferdinánd – is ellátta. Omaszta Zsigmond a fentebb említett birtokszerzőkhöz hasonlóan a csabai Stockhammer-féle nyolcadból vásárolt, így birtokosként a családgyűlés állandó tagjává vált, ezért 1818–1846 között rendszeresen részt vett a közös tanácskozásokon.⁶⁹² Ők hárman tehát egyértelműen kapcsolatban álltak a Harruckern-örökösökkel, amely kapcsolat a birtokvásárlásnál vélhetően nem elhanyagolható tényező lehetett.

Ezzel szemben más birtokosok kettős szolgálata, illetve aktív részvétele közel sem ennyire egyértelmű. Egyetlen közös pontjuk, hogy a vásárolt birtokrész miatt megjelentek a közös családgyűléseken. *Bodroghy Pap József* Vas vármegyéből érkezett, és 1836-ban igazolta nemességét a megye előtt. Az előzőekkel ellentétben nem rendelkezett sem uradalmi, sem megyei szolgálattal. Az igazolása is feltehetően csak a csabai járás esküdti (1837–1840) kinevezésének szólt. A családgyűléseken mindössze háromszor fordult meg: 1838-ban gr. Stockhammer Karolina képviselőjeként, majd 1840-ben és 1841-ben birtokosként jelent meg. Bodroghy 1834-ben gr. Stockhammer Johannától 15 000 ezüstforintért vásárolt meg a korábban férjétől, gr. Stockhammer Ferdinándtól örökölt Csaba nyolcadának 6/32 részéből 5/32 részt az ahhoz tartozó szentmiklósi majorsági földekkel együtt. A meghatározott összeget gr. Festetics Albertnek – tehát az egyik Stockhammer-hitelezőnek – kellett letennie. Bodroghy Pap József 1842-ben a győri káptalan előtt tett adásvételi szerződés szerint a Győr városában lakó nemes Nagy Sándornak és hitvesének adta el ezt a jószágrészt, amely később gr. Leiningen Lajoshoz került. A távoli vásárlót, illetve Bodroghy „eltűnését” a megyéből az magyarázhatja, hogy az 1840-as években visszatért Győr vármegyébe.⁶⁹³

Beliczay József Bodroghyhoz hasonlóan nem állt az uradalom szolgálatában, ellenben számos megyei hivatalt – esküdt (1803, 1806–1807), aladószedő (1810–1827), főadószedő (1828–1837) – viselt. Stockhammer Ferdinánd csabai birtokából a gerendási birtokot vásárolta meg 1834-ben, majd 1838–1846 között rendszeresen jelen volt a családgyűléseken mint birtokos. *Hellebrandt Jánost* mint szarvasi jegyzőt (1820–1831) ismerhetjük. A csabai Stockhammer-

692 Karácsonyi, 1896. III. 191–192.; Héjja, 2002. 161–163.

693 MNL BéML IV. A. 1. a. 2269/1842. A Gyulán, 1842. szeptember 21-én folytatott nemesi közgyűlés jegyzőkönyve szerint. Pozsony, 1834. október 21. Héjja, 2009. 237.

féle nyolcadból 1836 után vásárolt, 1838–1846 között ugyancsak birtokosként állandó tagja volt a családi tanácskozásoknak. *Simay Kajetán* az előbb említett birtokosokkal megegyezően csak a megye szolgálatában állt, majd miután 1839 körül a Stockhammer-féle csabai nyolcadból 74 holdat vásárolt, állandó tagja lett a családgyűlésnek.

Végül mindenféle megyei vagy uradalmi kötődés nélkül birtokosként egyszer fordult meg a családgyűlésen *Kosztolányi Péter* és *Fehér Imre*. Fehér Imre a br. Wenckheim család számtartója volt. A Stockhammer-féle eladott nyolcadból vásárolt résznek köszönhetően egyszer, 1846-ban jelent meg a családgyűlésen. Kosztolányi Péter 1845–1848 között a csabai határban bírt 226 hold földet, így 1845-ben mint birtokos és mint gr. Trauttmansdorffné képviselője volt jelen.⁶⁹⁴ *Leiningen Lajos* 1845 előtt az eladott Stockhammer-féle csabai nyolcadból 269 holdat vett meg, amelyet még 1848-ban is bírt. Leiningen a családgyűlésen egyszer sem fordult meg, ellenben Omaszta Lajos 1843–1846 között több ízben is a meghatalmazottjaként tűnt fel a családi tanácskozásokon.⁶⁹⁵

A fentebb bemutatott tíz birtokos láthatóan Stockhammer csabai birtokrészéből jutott birtokhoz. Pályafutásuk sok tekintetben nem mutat egyezést: három közülük párhuzamosan szolgált a megyénél és az uradalomnál, míg négy kifejezetten csak a megyénél rendelkezett állással, három pedig a birtokon kívül sem megyei, sem uradalmi pozíciót nem viselt. Ellenben közös pont, hogy a birtokvásárlást követően állandó tagjaivá váltak az egyébként Harruckern-örökösöket összefogó családgyűléseknek. Ezenfelül úgy tűnhet, a családi kapcsolatokon, valamint a megyei és az uradalmi pozíciókon túl még fontosabb tényezője volt a birtokszerzésnek a pénztőke. Példának okáért *Boczkó Dániel* 1816-ban szerzett ügyvédi vizsgája után tiszteletbeli alügyész-ként kezdett (1817–1825), majd 1820-ban endrődi uradalmi fiskális lett. Ennek megfelelően kapcsolatba került a gr. Stockhammer családdal, így 1830-ban gr. Auerspergné és br. Drechselné képviselőjeként jelent meg, majd 1837-től rendre gr. Stockhammer Hermann képviselőjében tűnt fel.⁶⁹⁶ A kettős szerepvállalás példáinak a sorát – *Vidovich Mihály*, *Thorma Ferenc* vagy akár *Ursziny Andor* személyében – bővíthetnénk, hiszen a családgyűléseken megfordult személyek fele legalább egyszer viselt valamilyen megyei és uradalmi pozíciót, de többségük a birtokosok sorába soha nem került be.

694 Héjja, 2009. 274.

695 *Beliczay*: Karácsonyi, 1896. III. 171.; Nagy I., 1868. Pk. 126–127.; Kempelen, 1912. II. 49.; Héjja, 2009. 226.; *Hellebrandt*: Karácsonyi, 1896. III. 182.; Héjja, 2009. 295–296.; *Simay*: Karácsonyi, 1896. III. 130–137. és III. 248–249.; Nagy I., 1863. X. 186.; Kempelen, 1915. IX. 356.; Héjja, 2002. 176–178.; Karácsonyi, 1896. III. 171. *Leiningen*: gr. Leiningen Lajos 1845 előtt vásárolt a Stockhammer-féle csabai nyolcadból 269 holdat, amelyet Karácsonyi szerint 1848-ban is bírt.

696 Karácsonyi, 1896. III. 217.; Kempelen, 1912. II. 257.; Héjja, 2009. 235.

HITELVISZONYOK ÉS A TULAJDONSZERZÉS KÖRÜLMÉNYEI AZ ELIDEGENÍTÉS FOLYAMÁN

Az új birtokosok kapcsán mindenképp kiemelendő Csepcsányi Tamás, Szombathelyi Antal vagy épp Omaszta Zsigmond birtokszerzése, akik a Harruckern-örökösök alkalmazásában álló tisztviselők voltak, azaz a birtokszerzés esetükben mindenképpen összefüggésben állhatott a családon belüli ismeretségükkel, vagy egyszerűen rendelkeztek az eladással kapcsolatos belső információkkal, amelyek előnyt jelenthettek a többi esetleges jelentkezővel szemben. Mellettük viszont találunk olyan vásárlókat is, akik korábban Stockhammer Ferdinánd hitelezői között szerepeltek, így Bodroghy Papp Józsefet vagy Csepcsányi Tamást. Csepcsányi tehát nemcsak Stockhammer korábbi teljhatalmú megbízottja volt, hanem egykori hitelezője is, azaz egyszerre volt vevő-hitelező és birtokképviselési tag. Ez a jelenség pedig azon gyakori esetek példatárát bővíti, amikor is a hitelezés gyakorlatilag „előszobája” volt a későbbi birtokszerzésnek. Ugyanakkor a hitelnyújtás nem minden esetben vezetett birtokvásárláshoz.

Az elidegenítés története tulajdonképpen rávilágít egyrészt a korszak hitelezési problémáira, másrészt pedig megmutatja, hogy a törvények megkezdése – vagy épp a szabályozás hiányosságai – hogyan adott alkalmat arra, hogy a birodalom másik felében élő birtokos elidegenítse magyarországi birtokrészeit. Ráadásul a birtokszerzések nagyrészt nem is szabadpiaci körülmények között történtek, hanem korábbi hitelezők vagy az uradalommal kapcsolatban lévő más személyek kerültek előnyös helyzetbe a birtokrészek kiadásakor. Stockhammer birtokainak eladása és a birtokigazgatás tagjainak tulajdonszerzése egyszerre példa a távoli birtokok megterhelésére és így a birodalom más részében lévő birtokok megmentésére, illetve a „bennfenteségre” emlékeztető módon végbemenő vásárlás folyamatára. Ez egyfelől jelezheti, hogy Stockhammer a tisztviselők felé viselt tartozásait az eladással elégítette ki, másfelől pedig az uradalmi alkalmazottak pozíciójukból adódóan többletinformációval rendelkeztek, így másokat, illetve a családtagokat kizárva vásároltak birtokrészeket. Ez pedig ilyenformán aggályokat vethet fel az elidegenítés eljárását illetően. Annyi azonban bizonyos, hogy többek között a Stockhammer-birtokrészek kiárúsítása hívta életre Békés megye vékony középbirtokos rétegét, amelynek tagjai nagyrészt a Harruckern-uradalom nagybirtokosaihoz is kapcsolódtak.

A MEGYE BIRTOKOSAI ÉS BIRTOKVISZONYAI

Az eddigi fejezetekben már érintettük a megye uradalmait és nagybirtokosait, valamint részben már vázoltuk a Stockhammer-birtokrészek kiárúsítása révén megjelenő új középbirtokosok körét. A tisztújítási névjegyzékekből már az is kiderült, hogy a birtokos és birtoktalan nemesek megközelítőleg milyen arányt képviseltek a megyében.⁶⁹⁷ Fontos viszont vizsgálat tárgyává tennünk azt is, hogy a birtokos csoport mekkora nagyságú birtokkal, illetve jövedelemmel rendelkezett, továbbá hogy a megye birtokos rétege pontosan hogyan is tagolódott. Ahogyan a nemesek összeírása kapcsán, úgy a megyében fellelhető birtokösszeírásokkal sem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen nem maradt fenn olyan forrás, amely teljes lenne a megye, valamint a nemesek összességére vonatkozóan. Ezért több eltérő szempontú, a nemesség nem teljes egészét felölelő birtokösszeírásokat kapcsolunk össze, továbbá ezek együttes használata mellett próbáltunk a megye nemességének birtokviszonyaira megállapításokat tenni.⁶⁹⁸

Előzményként az úrbérrendezés forrásait tekinthetjük, ahol a legfőbb birtokos Harruckern Ferenc volt 72 716 holddal. A Harruckern-uradalmat követte Rudnyánszky József, aki összesen 7986 holdat bírt, ebből Szentandrás 3727, Komlós pedig 4259 holdat tett ki. A kétegyházi uradalom birtokosa, Andrassy György 2111 hold felett rendelkezett, ebből Kétegyháza 1652, Vári pedig 459 hold volt összesen. A közölt adatok viszont csak az úrbéres telkek nagyságára vonatkoznak.⁶⁹⁹

Korszakunk első forrásai, amelyek a birtokok nagyságát és jövedelmét is érintik, az insurrekciós összeírások. Az 1797. évi összeírás a Harruckern-uradalomhoz tartozó településekre összesítve közli a jobbágytelki állományt, a községnél lévő földterületek nagyságát és a szabad földek kiterjedését. A szentandrászi uradalom esetében ezek az adatok hiányoznak, a kétegyházit

697 Bővebben lásd *A vármegye népességének és nemességének alakulása 1715–1851 között* című fejezetet.

698 A birtokviszonyok áttekintéséhez mindenképp szükséges az ekkor használatos bécsi örendszer területmértékeit és leggyakoribb átszámításait ismertetni. Egy kataszteri vagy katasztrális hold (kh) 1600 négyszögöl, ami 0,575 hektárral egyenlő. A négyszögöl a hold kisebb egységeként a leggyakrabban használatos területmérték volt ekkor. Miután egy négyszögöl (□öl) 3,59 m², így egy kataszteri hold 5754,64 m² nagyságú területet jelölt. Egy hektár pedig 1,738 katasztrális holdnak felelt meg.

699 Fónagy, 2013. I. 274.

pedig meg sem említik, ezért az uradalmak összehasonlítására nincs lehetőség. Az 1797. évvel szemben az 1805. évi inszurrekciós összeírás informatívabb, sőt név szerint megtalálhatjuk a birtokosokat, ellenben a birtokrészek nagyságát és jövedelmét nem jegyezték fel. Az 1805. évi lajstromból csupán annyi derül ki, hogy az itt összeírt 661 személy közül 225 nemes, 224 pedig birtokos. Ugyanakkor nem minden nemes birtokos, és nem minden birtokos nemes, azaz valójában csak 122 fő volt nemes jogállású birtokos.⁷⁰⁰ A név szerinti összeírás lehetőséget adott arra, hogy legalább a családnevek szintjén megpróbáljuk felmérni a birtokosok kontinuitását, azaz az 1805. évi inszurrekciós névjegyzék birtokosait, illetve – az időben ezt követő legteljesebb forrásunk – az 1837. évi tisztújítási névjegyzék birtokosait vetettük össze. Az eredmény szerint – legalábbis a családnevek alapján mindenképp – 1805-ben a birtokos nemeseknek körülbelül egyharmada szerepelt a tisztújítási névjegyzékben is birtokosként. Az előbb említett két birtokösszeírás közül csak egyet találtunk a megyei iratanyagban, méghozzá az 1832-ben készült lajstromot, amely minden egyéb adattól eltekintve 50 birtokos nevét közli felsorolásszerűen, azaz sem a birtoknagysága, sem annak jövedelme nem olvasható a feljegyzésben.⁷⁰¹

Tulajdonképp jelenleg nem áll rendelkezésünkre – vizsgált korszakunkra és Békés megyére vonatkozóan – olyan birtokösszeírás, amely a birtok nagyságára és jövedelmére nézve egyaránt tartalmazna adatokat, ezért a már korszakunkon túlnyúlóan az 1850., 1851., 1852. és 1857. évre készült – járásokhoz vagy településekhez kapcsolt – összeírásokhoz fordulhatunk.⁷⁰² Ezek használata azonban azért is indokolt – későbbi dátumainak ellenére is –, mert az általunk elemzett folyamatok eredményképpen előállt helyzetet mutathatják. A vizsgálathoz kiindulásként az 1846. évi tisztújítási névjegyzéket vettük, amelyet a birtokosok összesítésének az alapjává tettünk, azaz a választásra jogosult nemes személy közül kiemeltük azt a 124 nemest, akiket a választási névjegyzék birtokosként jelölt. Ehhez hozzákapcsoltuk az 1832. évi birtokösszeírást, ezzel jelezve a névjegyzékből hiányzó, illetve abban továbbra is szereplő birtokosokat. Végül pedig az így kialakult névsorhoz csatoltuk az 1850-es években elkészült – fentebb felsorolt – összeírások adatait. Az így kialakult lista alapján 171 birtokost regisztráltunk. A lajstromok közül a leginformatívabb az 1857. évi volt, amely 75 száz hold feletti birtokosra – akik közül nem

700 MNL BéML IV. A. 1. d) Nemesi felkelések iratai 1797–1839.

701 MNL BéML IV. A. 4. 2/1832. A megyebeli birtokosok lajstroma az 1832. évre. MNL BéML IV. B. 102. Békés Vármegye Állandó Bizottmányának iratai 106/1848. A Békés megyei birtokos mágnások név szerinti kimutatása 1848-ban.

702 A megyei birtokösszeírások levéltári jelzetei: MNL BéML IV. B. 156. 668/1850. Birtokosok feljegyzése 1850-ben. IV. B. 156. 1405/1851. Birtokosok és birtokaik kimutatása 1851-ben. IV. B. 156. 1506/1851. Földbecslés, birtokosok neve, birtokok területe 1851-ben. IV. B. 156. 1133/1857. Birtokosok kimutatása községenként 1857-ben. V. B. 202. 635/1857. A 100 holdnál többel rendelkező földbirtokosok névsora. V. B. 317. b. 823/1857. A 100 hold feletti birtokosok kimutatása. V. B. 302. b. 582/1857. A 100 holdnál többel rendelkező földbirtokosok névsora.

mindenki nemes! – közöl adatot, azaz a korábbi adatokat is hozzákapcsolva nagyjából a birtokosok feléről rendelkezünk információval. Ez viszont nem egyszerűen a forrás esetleges hiányosságait jelezheti, hanem azt az egyszerű tény is, hogy a két összeírás között eltelt 11 évben vannak olyan birtokosok és családok, akik kikerültek a megye birtokosai közül például a megyéből történő elköltözésük, a birtokuk eladása vagy a birtok nagyságának 100 hold alá történő csökkenése miatt. Így történt – a korábban már bemutatott – *Cseh Ferenc* esetében is, akinek anyagi helyzete az 1830-as évekre olyannyira zavarossá vált, hogy 1838-ban minden Békés megyei javait zálogba adta a szentgyörgyi Horváth családnak. A *Daróczyak* 1824-ben adtak túl végleg földtulajdonaikon.⁷⁰³ *Nedeczky János* Tomcsányi Józseftől vásárolta meg birtokait, illetve a Bedekovich Rudolf-féle csejti és kondorosi pusztarészeket 1843-ben értékesítette a br. Wenckheim fivéreknek.⁷⁰⁴

Persze a birtokosok neveinek eltűnése esetén azzal a ténnyel is számolhatunk, hogy történetesen melyik birtokos vagyont zárolták a szabadságharcban vállalt szereplése miatt. Így például *Omaszta Zsigmond*nak a szabadságharc leverését követően – hűségnyilatkozata ellenére – minden ingó és ingatlan vagyont zár alá vették, az ellene folyó eljárást majd csak 1850-ben szüntették meg.⁷⁰⁵ Hasonlóan jártak el br. *Wenckheim Béla* esetében is, bár Wenckheim aktívan nem harcolt, de tetemes anyagi áldozatot vállalt a szabadságharc idején, amelynek leverését követően külföldre menekült. Wenckheim ellen haditörvényszék előtt folyó vizsgálatot rendelték el, és minden Békés megyei ingó és ingatlan javát zár alá helyezték; a tömeg zárgondnoka Wenckheim Viktor lett. Az egykori főispán 1850-ben kapott amnesztiát.⁷⁰⁶ Sok birtokos számára az 1848–1849-es eseményeket követően pontosan a saját birtok jelentett „menedéket”. Példának okáért Tomcsányi Józsefet a szabadságharc alatti tevékenységéért szintén haditörvényszék elé állították, majd 1850-ben közbocsánatban részesült. A Bach-korszak éveit a csorvási birtokára visszavonulva gazdálkodással töltötte.⁷⁰⁷

AZ 1857. ÉVI BIRTOKÖSSZEÍRÁS

Az elemzés alapjává a továbbiakban a legteljesebb listát jelentő 1857. évi birtokösszeírást tettük meg. Az összeírás alapján összegeztük a Harruckern-uradalom főúri, illetve az ahhoz házassággal kapcsolódó családokat, majd az uradalomból vásárlás útján részesülőket, a szentandrászi uradalomban érde-

703 Lásd a 160. lábjegyzetnél.

704 Héjja, 2009. 392.

705 Héjja, 2009. 405.

706 Héjja, 2009. 405., 513.

707 Héjja, 2009. 489., 499.

kelt birtokosokat, végül a teljesség kedvéért a nem nemes birtokosokat is jelöltük, így 74 birtokos jószág nagyságáról és jövedelméről kaphattunk képet.

Ezen összesítés alapján a Harruckern-uradalom összesen 80 691 hold kiterjedésű volt,⁷⁰⁸ a jövedelmét tekintve pedig összesen 490 296 forintot hozott. Ezek alapján – nem meglepő módon – továbbra is kimagaslóan magas értéket képviseltek a Wenckheim család kezén koncentrálódó jószágrészek. A gróf és bárói ágai ekkor együttesen ugyanis 23 000 hold felett rendelkeztek, amelyek összesen 130 528 forint jövedelmet jelentettek a famíliának. Következésképp a Harruckern-uradalom birtokainak és jövedelmeinek kevesebb mint harmadát bírta a Wenckheim nemzetség. A kezelésükben lévő nagybirtokok majd fele két nagybirtokos között oszlott meg: Wenckheim József, illetve Wenckheim Ferenc és örökösei között. A Wenckheim családot – birtoknagyság és jövedelem tekintetében – a gr. Károlyiak – Károlyi György és Károlyi Lajos – követték 13 201 hold területű birtokkal, amely 74 122 forint jövedelmet hozott a családnak. A Bolza családból csak id. gr. Bolza József szerepelt az összeírásban 10 224 holdnyi birtokkal, amely 64 846 forintot hozott. Közel azonos – 6000 és 7000 hold közötti – birtokkal bírt a házasság által részesülő Apponyi György, Inkey József és Lajos, Mitrovsky Vilmos,⁷⁰⁹ illetve Trauttmansdorff Jozefa és József. Őket a 4178 hold nagyságú birtokkal követte gr. Batthyány László, illetve a legkisebb és már 1000 hold alatti jószág részesül Kárász Imre – br. Wenckheim Henriette és Kárász Miklós fia –, aki mindösszesen 688 hold területű birtok tulajdonosa volt.⁷¹⁰

Ezen túlmenően számunkra a legérdekesebb a Stockhammer-birtokrészek kiárusítása által végbement átrendeződéseknek a megfigyelése lehet. Az elidegenítés ellenére a Stockhammer család nem teljesen tűnt el a megyéből, hiszen gr. Stockhammer Hermann továbbra is 2141 hold felett rendelkezett, ami a Harruckern-örökösök többi nagybirtokához képest jóval csekélyebbnek mondható. A kérdésünk ezzel kapcsolatban az volt, hogy az uradalomból vásárlás útján részesülő családoknak mekkora birtokuk volt az 1857. évi összeírás szerint, ez pedig hogyan aránylik a Harruckern és a szentandrászi uradalom birtoknagyságaihoz. Ezért külön táblázatban jegyeztük fel azokat a birtokosokat, akik a Harruckern-uradalom birtokaiból bármilyen úton viseltek részt.⁷¹¹

708 15. táblázat: *A Harruckern-uradalom birtokosai (1857)*. Lásd a 341. oldalt. Hogy az itt közölt földbirtokterületek esetében allodiális vagy úrbéres földekről beszélünk, arra vonatkozóan sajnos sem ebből, sem más forrásból nem rendelkezünk adattal.

709 MNL BéML IV. A. 1. b. 2054/1833. Mitrovsky Vilmos hitvesének, született br. Schröffl Jozefának a megyében található ingó és ingatlan vagyona összeírása. A désti pusztán 811 holdat bírt, amelyből a szántóföld 360 holdat tett ki. Kondoroson 3888 holdnyi birtokkal rendelkezett, ebből 3000 hold volt szántóföld.

710 A birtokosok lakhelyét tekintve nem változott a kép, ugyanis a Wenckheim, a Bolza és a Kárász családtagokat leszámítva, életvitelszerűen egyik nagybirtokos sem jelölte lakhelyéül a megye települését. A Wenckheim család leginkább Békésben és más megyében, a Károlyi, a Batthyány, az Apponyi és az Inkey család főként a megyén kívül, a Trauttmansdorff, a Mitrovsky és a Bolza familia pedig más országban élt.

711 16. táblázat: *A Harruckern-uradalomból részesülők (1857)*. Lásd a 342. oldalt.

Az 1798. évi osztás révén földbirtokban részesülő nagybirtokos főúri családok, illetve az azóta házassággal birtokhoz jutó famíliák mellé nőtte ki magát – a birtoknagyságot nézve mindenképp – a Wodianer család a Stockhammer-birtokrészek korábban ismertett megvétele folytán. Wodianer Móric és Albert neve mellett ekkor 10 668 hold kiterjedésű birtokrész szerepelt, ezzel pedig gr. Bolza vagy gr. Károlyi család birtokrészeivel közel azonos súlyt képezhetett. A földbirtok nagysága ellenére jövedelemben elmaradt a többi nagybirtokostól, hiszen a majd azonos földterület „csak” 31 985 forintot hozott Wodianeréknek. Ettől függetlenül a többi vásárlóhoz képest messze a legnagyobb birtokrészt szerezték meg, ugyanis a Harruckern-uradalomhoz kapcsolt birtokosok – néhány kivételtől eltekintve – 100 és 200 hold közötti kis középbirtokkal bírtak. A „kivételek” alatt a 300 hold feletti birtokkal rendelkezőket értjük, akik bizonyos értelemben nem is különlegesek, hiszen a személyük többségében már ismert, ezért lényegében azokról van szó, akik a Stockhammer-féle nyolcadból szerezték az első birtokrészeiket. Így a házasság útján részesülő Kárász Imre birtoknagyságával és jövedelmével vetekszik a Beliczey familia kezén lévő 661 hold nagyságú jószág és annak 5340 forintot hozó jövedelme. Ha emlékszünk még, akkor Beliczey József a Stockhammer-féle nyolcadból vásárolt birtokot, így az összeírásba ő, illetve két fia, István és Rudolf kerültek be. Ugyancsak ismeretes előttünk a szintén ekkor birtokot szerző Omaszta család is. Az Omaszták az 1857. évi összeírás szerint 440 hold birtokkal rendelkeztek. Birtoknagyság szempontjából – 427 holddal – a harmadik helyen Csepcsányi Béla, Csepcsányi Tamás fia szerepel.⁷¹² 300 hold feletti jószággal rendelkezett továbbá Tomcsányi József, Steiner Jakab vagy a Németh családtagok együttesen. Amennyiben összesítjük a Stockhammer-birtokból szerző tulajdonosok 1857. évben rögzített birtokrészeit, akkor nagyságrendileg 2000 holdról beszélhetünk, majd ha ehhez hozzákapcsoljuk a Wodianer birtokában lévő 10 000 holdat, illetve gr. Stockhammer Hermann hozzávetőlegesen 2000 holdat kitevő jószág részét, akkor a Stockhammer család birtokának nagysága körülbelül 14 000 hold lehetett. Ez pedig azt jelentheti, hogy ennek nagysága a gr. Bolza és a gr. Károlyi család birtoknagyságával ért fel, azaz jelen számítás alapján tulajdonképpen érthetővé válik a Harruckern család akkori aggodalma és tiltakozása a kiárusított birtokrészek iránt.

712 MNL BéML IV. A. 1. b. 2822/1846. Csepcsányi Tamás gerendási pusztarészének összeírása. Az 1845-ben Csabán végrehajtott legelőelkülönítéskor Csepcsányi Tamás a gerendási közlegelőből 430 holdat kapott. Ezt keletről Stockhammer Herman gerendási pusztarésze, délről Beliczey József, nyugatról Hellebrandt János, északról Inkey Józsefné birtokai határolták. A becsült értéke – holdanként 70 ezüstforinttal számolva – 30 100 ezüstforint volt. Csepcsányi birtokából 10 holdat a szérűskert és az építendő kocsmá tett ki, északon 5 holdnyi gyümölcsös kert helyezkedett el, amelynek fele része szőlővel volt beültetve. A fennmaradó 415 hold művelés alatt állt. Virág, 2009. 26–27. Az 1893-as gazdacímtár már nem említette a Csepcsányi család 100 hold feletti birtokosok között. A vandhái major és kúria következő (ismert) tulajdonosa a Kocsiszky (Kocsiszky és Kocsiszki) család volt. 1893-ban ez a család 312 kat. holdnyi földbirtokkal bírt. (Kocsiszky Mátyás felesége Zsiliniszky Erzsébet, Bajcsy-Zsiliniszky Endre testvére volt.)

A listában szereplő középirtokosok kiléte meglátásunk szerint továbbra sem véletlenszerű, hanem többségükben megtalálhatók a birtokos és a nagybirtokos közötti kapcsolódási pontok, ami közrejátszhatott a birtokrészek megszerzésében. Steiner Jakab – a csabai Apponyi-uradalom inspektora, majd uradalmi felügyelője – a Harruckern-örökösök családgyűléseinek utolsó időszakában többször megfordult. Steiner inspektori jövedelme mellett 190 kat. holddal rendelkezett, 780 kat. hold további földet bérelt, továbbá két szárazmalom és két kocsmá is a tulajdonát képezte. 1850-ben már a település legvagyonosabb emberének számított, 1837 és 1853 között a csabai evangélikus egyház világi felügyelőjeként működött.⁷¹³ Paraszka János szintén nemcsak mezőberényi uradalom kasznárjaként, hanem a Harruckern-örökösök közös pénztárnokaként is ismert.⁷¹⁴ Az itt szereplő Novák Ferenc megyei szolgálatát követően szentgyörgyi Horváth János és József fiskálisa, majd az endródi és körösladányi uradalom ügyvédje, később pedig br. Wenckheim család jószágkormányzója lett.⁷¹⁵ Az összeírásban megnevezett Farkas József valószínűleg annak a Farkas Gábornak testvére, aki gr. Wenckheim József kigyósi uradalmának tisztartója volt.⁷¹⁶ Végül pedig Fehér Imre, annak a Fehér Imrének a leszármazottja, aki a körösladányi uradalom jószágfelügyelője volt,⁷¹⁷ illetve

713 Héjja, 2009. 451.; Virág, 2009. 18. Steiner Jakab 1843 és 1850 között épített nemesi kúriát. 1850-ben már ebben lakott a Steiner család. Steiner Reök Karolinát vette feleségül, aki Munkácsy Mihály festőművész anyai nagynénje volt. Munkácsyt gyermekkorában nagybátyja, Reök István nevelte szülei halála után. Reök István nem vezetett önálló háztartást, így ő és nevelt fia mindennap Steineréknél ebédelt. A Steiner–Reök házaspár Munkácsy hűgát, Gizellát fogadta örökbe. A festőművész az emlékiratában is megemlékezett látogatásáról. (Az épület ennek emlékét megőrizve ma Munkácsy Mihály Emlékházként működik.) 1852-ben betyárok rabolták ki a kúriát. Steinerné az ekkor elszervezett megpróbáltatásokba 1853-ban belehalt. Steiner Jakab a rablás után eladta a kúriát és birtoka egy részét, majd 1853–1854-ben elköltözött Csabáról. 1854-ben rovácsi Omaszta József vásárolta meg Steinertől a kúriát. 1868-ban Könyvre változtatta a nevét, új családot alapított, és Törökbálinton telepedett le. Vö. Czeglédi, 2001; Virág, 2009. 234–235. Reök István 1853-ban a gróf Trauttmansdorff-féle uradalom ügyésze lett, majd 1855 és 1867 között gr. Trauttmansdorff József gerendápusztai birtokrészéből bérelt 255 kat. hol földterületet. Az ügyvéd rozvácsi Omaszta Terézszel élt együtt, Reök az őt elhagyó feleségétől nem tudott elválni, ezért egy közeli tanyára költözött az Omaszta-lánnyal. Munkácsy itt többször meglátogatta nevelőapját, 1865 és 1866 között itt festette a *Búsuló betyár* című képét. Omaszta Teréz apja, Omaszta Zsigmond 1860-ban a megye alispánja lett, Reököt ekkor a Békésvármegyei Gazdasági Egyesület elnökévé tették meg. Amikor Zsigmond 1867-ben elhunyt, Omaszta Teréz örökölte a 220 kat. holdnyi kismegyeri Omaszta-birtokot. Reök ekkor felmondta gerendápusztai bérletet, és családjával visszaköltözött Csabára, majd innen irányította a kismegyeri birtokot. 1871-ben hivatalosan is feleségül vehette Omaszta Teréziát. 1875-ben Reök lett Csaba jegyzője, ekkor a földbirtokos a település egyik legmódosabb polgárának számított. 1877-ben elhunyt Reök István fiatalabb fia, a négyéves Aba, három nappal később a földbirtokos öngyilkos lett. Az események után a család bérbe adta birtokát, és Budapestre költözött.

714 Héjja, 2009. 413. Lásd a 285. lábjegyzet alatt.

715 Héjja, 2009. 398.

716 Héjja, 2009. 271.

717 Héjja, 2009. 271.

ifj. Karassiy István azon id. Karassiy Istvánnak a fia, aki azelőtt gr. Wenckheim József uradalmi inspektora, majd az endrődi birtokosok teljhatalmú biztosa lett, azaz a birtokszerzők és a nagybirtokosok közötti kapcsolat itt is kimutatható.⁷¹⁸ Végeredményben – ahogy a közös puszták haszonbérelőinek a kiléte kapcsán már tárgyaltuk – úgy tűnik, hogy a Harruckern családtagokkal való hivatali, illetve az esetlegesen ezentúl érvényesülő informális kapcsolat, továbbá az azzal járó információs előnyök nem elhanyagolható tényezők a birtokszerzéseknél.⁷¹⁹

Hogy miként is lehet jószágkormányzóból birtokos, az nemcsak számmunkra, hanem a korszakban mások számára is szembetűnő volt, hiszen felvetette azt a kérdést, hogy az így kialakuló vidéki vezetőréteg mennyire is volt független vagy épp függő helyzetben az uradalomtól, illetve azok vidékinek nemigen tekinthető uraitól. Ezt a függést Noszlopy Antal például így említette: „Békés megye jövőn szóba megjegyzendő, miként az akkori időben a megyei szolgálat itt szegény, de értelmes egyének számára koncz volt. Bizonyos telek mennyiség levén minden hivatalhoz kötve. Ha ezt érdem nyújtja, kinek lehet kifogása ellene, de midőn látni kelle itt azon aljas szolgálai lekötöttséget, melly által az ugy nevezett Pék,⁷²⁰ Harukker féle örökös [főleg]* Wenkeim család kizárólag szerepelt, s pénzel s befolyással önkényüleg teremté a hivatalnokokat, innét Békés cseléd megyének lön a szomszéd Heves, Bihar s több megyétől gunyolva, a hazafi kebelt elszorítá, mert itt eggyes önkény a közügynek fölé emelkedett, olyyak alkalmaztatván, kik a földes madadur birtokosok érdekük mellett küzdöttek. Azon kevés önálló bár legértelmeseb főnek, kik a nép s igazság barátjai lenni bátorkodtak, hivatal nélkül maradniok kelle. Azt mondhatja erre valaki, igen, de a W[enckheim] Család tagjai a hon elő haladási bajnokai voltak. [...] Vajon hol van [bazirozva a Nemzeti] a megyei hatósági szabad alkotmány talapzata lerakva, ha az egyes nagy befolyásnak önkényétől függ. Hogy a népügy ellenében milly jogtalan szerepek játszottak le a fő urak részére, az ő zsoldosaiktól, gondolható az, de arra a tapasztalás is tanított. Sz. A.⁷²¹ legszájasabb népügy barátnak mutatta magát, míg telkekkel s alispányi hivattal le nem kenyereztetett, ekkor is a szerep megmaradt szóval, de mennyire cáfoltaték tettel, saját beszédéből kitűnik az /

718 Héjja, 2009. 322–323.

719 A jelenség nem ismeretlen, hiszen – főként a 18. századra vonatkozóan – más megyében is kimutatták egy-egy köznemesi család felemelkedését, akik kapcsolódhattak egy-egy nagybirtok képviselőjéhez. Szijártó, 1998. 107–142., 121–122. A gyulai Gaál családból Gábor hg. Esterházy Pál dunántúli jószágainak intézőjeként vagyona és befolyásra tett szert. A következő nemzedékben már két másodalispánt találunk. Szijártó tanulmányában úgy látja, hogy az uradalmak képviselői a 18. század elején könnyen találtak módot saját érdekeik érvényesítésére, és ez az egyik útja lehetett a Somogy megyei elitbe való beemelkedésnek. Baranyában Ódor, Tolnában pedig Glósz kutatásai hívták fel a figyelmet az uradalmi tisztviselők birtokszerzésére, illetve hivatali pozícióik elnyerésére.

720 A „Pék” kifejezés valószínűleg Harruckern élelmezési és szállítmányozási tevékenységére utal.

721 Noszlopy Antal Szombathelyi Antalra utalhat.

akkori uj okányi alispánynak, ki így mutatá foga fehéret a józan belátásunk előtt: »tudom, hálával érzem, hogy a t. c. W. család megválasztásomra 50.000-et költött, de hiszem Istenemet, én ez összeget két zéroval neki kárpótolandom.« (Honnét vajon?) – Szép dolog! – Örülhetnél ennek megye közönsége s urbéri rendezetlen állapotban nyögő nép, valóban szép jövőnek nézhetél elejbe! – E híres szónász mint váltotta be szavát, a következés megmutatá, Békés tudja, a nép sajommal érzi, de azért ő népbarát s hazafinak kiáltott!”⁷²² Perczel Mór az 1844. január 8-i kerületi ülésen a megyei kihágások választmányi munkáját tárgyalva pedig a következőket jegyezte meg több megyei küldött előtt: „Három phasisát találok én a megyei élet kifejlődésének. Az első kezdetét vevé a szatmári pacificatiókor, az 1723-ki országgyűlésen egy özöne alkottatott a megyei beligazgatást szabályzó törvényeknek. A megyék minden ereje, tekintete e korszakban a főispánok, az ország nagyjai személyében központosula. Kisebb vagyis úgynevezett bocskoros nemességről a chronicák mitem regélnek, ilyesek még akkor nem léteztek; középrendü nemesség száma csekély és miveltségben felette hátramaradott levén, nem tud hatályosabb szereplésre vergődni. A főispánok hatalma ez időben a rendeket lassankint minden jogaiból kivetkőzteté. A táblabírák kineveztetését az 1613: 24 és 1595: 36-dik törvény daczára, továbbá a gyűlési s választási határnapok kitűzését magukhoz ragadták. Basák módjára kormányozván megyéiket, a restauratiók alkalmival valóságos denominatiót gyakorlának. Ki ne hallotta volna H.-tól, ki B. megyében lakájaiból ispánokat, az ispánokból szolgabírókat, alispánokat csinála.”⁷²³ A Harruckern és az örökös családok befolyása már a korszakban is tudvalevő volt, sőt a kortársak talán túl is dimenzionálták azt.⁷²⁴

Erdélyi János viszont egy más aspektusból próbálta bemutatni Békés szellemiségét.⁷²⁵ Erdélyi szerint a politika és a politizálás Bihar megyében nagy becsben volt, de Békés – szemben Biharral – műveltségben, értelmiségben előrébb tartott: „Egy kis tapasztalás, közhír s egyéb adatok után, úgy vettem észre, hogy Biharnál alig van politizálőbb megye; s idevág az, mit a pocsalyi fogadós mondott. Hiszen szép a politika, de van egyéb tudomány, sőt művészet is kívüle a világon, aztán nekem azért kezd nem tetszeni, mivel igen

722 Noszlopy, 1999. 137–297., 154.

723 Kovács, 1894. III. 394. 131. ker. ülés. 1844. január 8.

724 H. Balázs, 1987. 129–130. H. Balázs Éva szerint a 18. század végén a nyugati, illetve észak-nyugati megyék nemessége a Bécshez kötődő arisztokráciától függött, a Dunától keletre a familiáris kapcsolatok a középszinten is éltek, illetve a birtokos nemesek társadalmi tekintélyre – csak patrónusaik támogatásával – hivatalviselés útján tehettek szert. H. Balázs példaként említi az Andrássy, a Károlyi és a Csáky családot, akiket birtokos mivoltuk nem elégtett ki, így közéleti-politikai tekintélyüket táblabírókkal, szolgabírókkal biztosították. Egy középnemes táblabíró, szolgabíró, különösen alispán – írja H. Balázs – felemelhette az egész közeli rokonságot.

725 Erdélyi, 2012. 11. Erdélyi János beszámolót – köztük a Pesti Leveleket – az Erdélyi Hírmondónak küldte meg. Ezekben a politikai és kulturális életről tájékoztatta az olvasókat. Az alföldi utazására 1842-ben került sor. Az útitársa Vahot Imre sógora volt. 1842. május 1-jén indultak, majd június 17-én érkeztek vissza Pestre. Szolnokon, Debrecenben, Nagyváradon, Békéscsabán, Aradon és Déván át értek Kolozsvárra.

könnyű mesterség, s benne a középszerű is csilloghat, és e szerencse mértékén túl hajt vizet a hiúság, az ostentatio malmára; innen van aztán, hogy hazánk-nak politikusa igen sok, politikája igen kevés; ki-ki fogja ily előzményekből tudni, hogy Széchenyit Biharban nem szeretik. Egészen más szellemű megye már a szomszéd Békés, s én egy anekdotát mondok el, mely mind a kettőt igen jellemezni látszott akkor, de azóta, meglehet, változtak a körülmények. Egy bihari ifjú látogatóba ment Gyulán, Békés megye székes városában, egy barát-jához, kinek a falán legelöl Széchenyi arcképe függött: »Ugyan barátom«, mond a bihari, »nem tudod már kivetni ezt a képet szobádból?« »Dejszen, barátom«, felé a békési, »hamarabb kivetlek én téged, mint ezt a képet.«⁷²⁶ Erdélyi szintén nem hagyta szó nélkül a tisztviselők és Harruckern közötti kapcsolatot, azonban ezt közel sem értékeli különlegesnek, hanem a birtokviszonyokból fakadó természetszerű jellemzőnek tartja: „Békés megye mint hatóság, a tisztviselők fizetésére nézve magánoskodás által segítették. Harruckern, Békésnek egykori földesura és főispánja, földet, lakot ad a megyéje tisztviselőinek, így a hivattal, de aligha mindegyikkel, ilyen zselléri vagy jobbágyféle birtoklás jár. Nekem ez nagyon feltűnt; pedig nincs benne semmi különös, tudva, hogy Békés többnyire pusztá, nagyúri birtok most is, hát még azelőtt, s adózó kevés; ez csak olyan fizetés, mint nyolcszáz pengő egy első rangú vármegyében.“⁷²⁷

A Harruckern-uradalom birtokosaival érdemes párhuzamba állítani a szentandrászi uradalom nagybirtokosait, illetve középbirtokosait, majd ezek mentén kijelölni az „új” birtokszerzők helyét.⁷²⁸ A szentandrászi uradalomból mindenképp a szentgyörgyi Horváth család bírt a legnagyobb tulajdonrészrel, hiszen több mint 4000 holdat tett ki a család Békés megyei birtoka, azaz pontosan 4489 hold volt, amely 36 659 forint jövedelmet hozott a családnak. A szentandrászi uradalom legfőbb birtokosa azonban e birtoknagysággal jóval elmaradt a Harruckern-uradalom nagybirtokosai mögött. Ez persze nem is meglepő, hiszen az összeírás tanúsága szerint a szentandrászi uradalom önmagában volt akkora, mint a Károlyi vagy a Bolza família kezén lévő jószágok. A Horváthékat – a birtoknagyságot nézve – Rosty Albert örökösei követték, azaz Eötvös József – lényegesen nagyobb súllyal – és Trefort Ágoston, akiknek a kezelésében nagyságrendileg 2000 hold kiterjedésű jószág rész volt. A Rosty családba beházasodó Eötvös és Trefort gazdálkodói és közéleti tevékenysége elválaszthatatlanul összefonódott, így ezen a ponton érdemes bővebben is szólni erről. A Rosty lányok közötti birtokfelosztásra 1851-ben került sor: az Eötvös házaspárnak jutott Szentetornya egy része – 2469 hold – öt másik birtokos mellett, Trefortéknak pedig a Szentandrásához tartozó 1628

726 Erdélyi, 2012. 58.

727 Erdélyi, 2012. 60. Mindez pedig alátámaszthatja korábbi megállapításunkat a haszonbérlet és a nagybirtokosok közötti kapcsolódást illetően. Lásd a *Haszonbérletek, avagy kiutalt illetményföldek?* című fejezetet.

728 17. táblázat: *A szentandrászi uradalom birtokosai (1857)*. Lásd a 343. oldalt.

holdat jelentő Csabacsúd, amelyet később báró Königswarter Móricnak adtak el. Eötvös és Trefort földbirtoknagyságukkal nem voltak sem egyedüli, sem legjelentősebb birtokosai Szentetornyának, illetve Csabacsúdnak. Hasonló nagyságú birtokrészeik ellenére gazdálkodásuk alapvetően eltért.

Trefort ugyanis a megyébe költözött, és nagy nehézségek árán, de maga kezdte meg a gazdálkodást, majd feleségével 1851-ben határozták el, hogy Csabacsúdon építtetnek maguknak házat. A Bach-korszak éveit a közügyektől teljesen visszavonulva itt töltötte: minden idejét a családjának, gazdasága vezetésének, a házépítésnek szentelte, a birtok jövedelmezőségébe vetett reményei azonban nem váltak valóra. 1857-től kezdve egyre többet panaszkodott romló pénzügyi helyzetére. Ennek ellenére továbbra is fantáziát látott a megyei gazdasági egylet gondolatában, így hozzájárított az egylet szervezéséhez. Először megnyerte az ügy támogatására a megye legbefolyásosabb birtokosait – Eötvös Józsefet, Wenckheim Bélát, Wenckheim Lászlót, Almásy Kálmánt –, majd 1860-ban megtartotta Szarvason az alakuló gyűlést. Ezzel létrejött a Békés Megyei Gazdasági Egyesület. A nehézségek viszont ugyanekkor kezdődtek: a rossz termések és az alacsony árak miatt anyagi helyzete egyre romlott, a felvett kölcsönöket nem volt képes visszafizetni, így 1864-ben kénytelen volt a csabacsúdi birtokának nagy részét eladni.⁷²⁹

Ezzel szemben Eötvös tisztartókkal jószágkormányzott: a közel 2500 holdból 100 hold majorsági kezelésben volt, 1500 holdat pedig haszonbérbe adott. Eötvös még csak „kétlakivá” sem vált, hanem legtöbbször csak akkor utazott, ha gazdaságát rendezte. Ekkor családjával érkezett és Csabacsúdon – legfeljebb egy hétig – tartózkodott. Fiának írt 1869. évi levélből kiderült az is, hogy birtoka évi 12 000 forintot jövedelmezett és ugyanekkora összeget tett ki miniszteri fizetése is. Ennyi pénzt kezelte a család pénzügyeinek ügyintézője, Wodianer Móric. Eötvös Treforttal ellentétben a nehézségek ellenére is megtartotta a szentetornyai birtokát.

Hozzáállásukat összegezve Trefort maga gazdálkodott, és 1865-re csődbe is ment, Eötvös viszont csak jövedelemforrásként tekintett rá: tisztartója gazdálkodott helyette, és leginkább haszonbérletbe adta ki azt.⁷³⁰ Ahogy birtokaik

729 Mann, 1975. 79–82., 85–87. Trefortot részben saját gazdasági helyzete vezette az alföldi vasút létesítésének tervezése felé, hiszen a hiányos közlekedési eszközök és kiviteli nehézségek miatt a gabonaárak alacsonyak voltak. Trefort vélekedése szerint az Alföld gazdasági viszonyainak javítására a legcélszerűbb eszköz: összeköttetésbe kerülni a tengerrel. Az alföldi nagybirtokosság tipikus képviselőivé váltak a „vasútbizottmányban”, amelynek elnöke gr. Károlyi György. A kiegyezés után Trefort részt vett a delegációk munkájában, e miatt egyre lazultak Békés megyéhez fűződő kapcsolatai. Feleségének 1870. évi halála megrendítette a család anyagi helyzetét, hiszen Rosty Albert egy londoni bankban biztosított élethossziglan évjáradékot lányainak, így Trefortnénak is. Felesége halálával elszakadt az utolsó szál is, amely a megyéhez fűzte, és végleg Pestre költözött.

730 Gángó, 147. (2013) 5: 1079–1092., 1083–1086., 1091. MNL BeML IV. B. 152. b. 3287/1853. Br. Eötvös Józsefné (szül. Rosty Ágnes) szentetornyai pusztarészének birtokösszeírása. A csabai járásban fekvő pusztarészt Horváth Antal és László szentetornyai pusztarésze, délről Orosháza szántóföldjei, nyugatról a szabad-szentetornyai szántóföldek és szőlők, északról

igazgatásában, úgy közeleti integrálódásukban is eltért Eötvös és Trefort. Eötvös középirtokosként próbált aktivizálódni a megyében, több forrás szól arról, hogy a megye alispáni és országgyűlési követi tisztségéért is indult volna, de mindösszesen egy táblabírói posztot nyert el a megyében 1842-ben. Eötvös többször megfordult a megye közgyűlésén is, így például az 1847. július 5–9-ig tartó közgyűlésen, ahol feltehetőleg a családi birtokot érintő ügy miatt jelent meg. Rosty Albert ez alkalommal kívánta ugyanis szentetornyai birtokának egy részét vadászati tilalom alá helyezni. Eötvös ambíciói azonban nem váltak valóra, a vékony középnemesség ugyanis elég erős volt ahhoz, hogy gátat tudjon vetni ennek.⁷³¹ Eötvösnek a megyében kisebb léptékben, de ugyanazt kellett megvívnia, mint a nagypolitikában. Trefort viszont csabacsúdi lakosként sikeresen beilleszkedett a megye politikai életébe, amit az 1860. évi első alispánná történő megválasztása is mutat.⁷³²

Még épp 1000 holdat bírt a szentandrászi uradalomból Szakáll Pál, majd 500 és 1000 hold közötti birtokkal rendelkezett Bajzáth György és Rudnyánszky Sándor. Míg az előbbi leginkább Fejér megyében vállalt megyei szolgálatot, illetve ott lett másodalispán,⁷³³ addig az utóbbi tartózkodási helye ténylegesen Békés megye volt.⁷³⁴ A birtokosok között szereplő Bernrieder József valójában szintén a Rudnyánszky családhoz köthető, hiszen Rudnyánszky Mihály özvegyével, Jeszenszky Teréziával kötött házasságot. Bernrieder

pedig Trefort Ágoston pusztarésze határolta. Eötvösné pusztarésze 2469 holdat jelentett, ebből a belső telek és a gyümölcsösök 16, a legelő, a szénáskert és a majorsági udvar 280, a szántóföldek 1941, a kaszálók és legelők 101, az urasági majorsági szőlők 9 holdat tettek ki. Ehhez kapcsolódott még 85 holdnyi, dézsma alá vett szőlő, az országutak, dűlőutak és árkok pedig 35 holdat jelentettek. A pusztarész becsült értékét 205 782, az épületekét 26 736 forintra tették, ami összesen 232 518 forint.

731 Eötvös kudarcában az is szerepet játszhatott, hogy – Treforttal szemben – nem költözött Békésbe, így az „abszentista” Eötvös érthetően nem volt támogatott a helybéli nemesek körében. Gángó, 2013. 1083. Eötvös követi ambíciója közbeszéd tárgya volt. Wenckheim Béla kijelentését – „Eötvös Józsit, nem akarjuk” – gr. Széchenyi István 1847. augusztus 16-i naplóbejegyzése idézi. Nem véletlen, hogy az utolsó, 1848. évi békési közgyűlésen Eötvös nem volt jelen. Vö. Elek, 1988.

732 Gángó, 2013. 1091–1092. Trefort és Eötvös az 1860-as évek elején együtt léptek fel különféle vállalkozásokban, ahol Eötvös udvari kapcsolata és Trefort helyi tekintélye jól kiegészítette egymást. Az Alföld–Fiumei Vasút körüli nehézségek miatt együttműködésük Békés megyében véget ért.

733 Héjja, 2009. 214. Bajzáth Györgyöt Békés megye táblabírájává 1839-ben tették meg.

734 MNL OL IV. B. 152. b. 3420/1853. 1853-ban br. Rudnyánszky Iván csabacsúdi birtokának összeírása fennmaradt. A sarvasi járásban fekvő birtokot keletről Szakáll Jakab, délről Károlyi György szénási pusztabirtoka, nyugatról Pákozdi Zsigmond és Szakáll birtokai határolták. Rudnyánszky Iván a birtok egyik felét apja után örökölte, a másik felét az 1847-ben kelt adománylevelénel fogva édesanyja, Jeszenszky Terézia után bírta örökjogon. A birtoka 640 holdat tett ki, amiből 345 hold szántó, 86 hold rét, 195 hold legelő volt, 80 holdat pedig a kert és a házhely jelentett. Vagyonának összértéke 59 192 forint volt. Jövedelme birkákból 640 forint, a szántóföldekből 3451 forint, azaz összesen 4091 forint volt. Az összes költsége 1090 forintra rúgott, így az évi tiszta jövedelme Rudnyánszkyknak 3001 ezüsfortintot tett ki. Erről szóló bizonyosságlevelét 1853. június 23-án adta ki a megye.

szintén távol élt a megyétől, ugyanis leginkább Tolna megyében vállalt közszolgálatot.⁷³⁵

A többi szentandrásai középbirtokosnak 200 és 300 hold közötti birtok volt a tulajdonában. A szentandrásai nagybirtokosok és középbirtokosok jelen összeírásban jegyzett lakhelyüket – a Harruckern-uradalom nagybirtokosaihoz hasonlóan – egytől egyig a megyén kívül jelölték meg. Összességében tehát ennek az uradalomnak a birtokosai – már csak az uradalom kisebb méretéből adódóan is – jóval kisebb birtokkal rendelkeztek, mint a Harruckern-uradalom nagybirtokosai, sőt ilyen értelemben a másik uradalom középmezőnye alatt elhelyezkedő birtokosoknak tekinthetők. A Harruckern-uradalomból vásárló birtokosok viszont közel azonos súlyt képviselhetek – mind jövedelmükben, mind birtoknagyságukban – a szentandrásai uradalom középbirtokosaival. A szentandrásai uradalom viszonyai, szétforgácsoltága talán utalhat arra, hogy a Habsburg adományozási politikához képest a hagyományos örökség milyen újkori birtokviszonyokat eredményezett volna a 19. századra.

Néhány mondat erejéig viszont érdemes szót ejteni a nem nemes birtokosokról is, akiket szintén külön táblázatban szedtünk össze.⁷³⁶ Ezek többségében helybéliek voltak, illetve leginkább Csabán és Orosházán bírtak birtokot. Többségükről bővebb információval nem rendelkezünk, bár a Kliment család neve ismeretes, hiszen a Harruckern családgyűlés jegyzőkönyveiben malomtulajdonosként, valamint a közös számadásokban a közös puszták haszonbérelőjeként tűnt fel.⁷³⁷ Vagy a lajstromban szereplő Szucsú Mózes – a csabai járás élelmezési biztosa – 130 hold földet bírt.⁷³⁸ A felsorolásban szereplők leginkább 100 hold körüli birtokkal rendelkeztek, de néhány kivétel azért akadt, így például több mint 600 holddal bírt Ponyiczki Pál, akiről csupán annyi bizonyos, hogy 1851 és 1861 között gőzmalom-tulajdonos volt.⁷³⁹ A legnagyobb jószágrészt viszont a Baumgarten testvérek jegyezték.

A zsidó származású Baumgarten család még Mária Terézia uralkodása alatt Württembergből származott a Habsburg Monarchia területére, majd hazánkban a Fejér megyei Lovasberényben telepedett meg. A megtelepedésük után a család három ága – Izrael, Áron és Ábrahám – három sorsot képviselt. Közülük számunkra Izrael fiai érdekesekek, akik a terménykereskedelemből nem az ipari befektetések felé fordultak, hanem közösen birtokot vásároltak. Izrael három fia, Ignác, Ferdinánd és Móric együtt – valószínűleg 1853-ban – vett földet, amely a család első birtokát jelentette. A vételt az 1853-ban készült megyei birtokösszeírás is igazolja.⁷⁴⁰ A később több mint 2000 hold nagyságú jószág-rész az Orosházához tartozó Szentetornyán helyezkedett el. Arra vonatkozóan sajnos nincs adat, hogy a Fejér megyében megtelepedett család miért épp ezt

735 Héjja, 2009. 229. Bernrieder József 1827-ben lett Békés megye táblabírája.

736 18. táblázat: *További birtokosok (1857)*. Lásd a 344. oldalt.

737 Lásd a 342. és az 502. lábjegyzetet.

738 Héjja, 2009. 473.

739 Erdélyi-Sisa, 1973. 2: 127–160., 146.

740 MNL BÉML IV. B. 156. 1447/1853.

a Békés megyében fekvő birtokot választotta. Halmos Károly feltételezi, hogy Bajer Jakab – aki Leiningen haszonbérelőjeként tűnt fel – azonos lehet a Breuer családdal, amely viszont rokonságban állt a Baumgarten famíliával, ugyanis az említett Ferdinánd felesége Breuer Cecília volt. Sőt Breuer Jakab neve később felbukkant Cecília atyjának, Breuer Izsáknak a csődperében is. A helybeli birtokos, akitől megvásárolták a birtokot, pedig nem más, mint szentgyörgyi Horváth Edmund, aki egész jószágát a Baumgarten testvéreknek, valamint az általunk már többször említett Balla Károlynak adta el 230 000 pengőforintért és 3000 darab cs. k. aranyért. Balla Károly később értékesítette birtokrészét, amelynek eredményeképp a Baumgarten testvérek Szabad-Szentetornyába beolvadt Balla-Szentetornya közvetlen szomszédjai lettek. Az 1853. október 2-án kelt császári rendelet korlátozta az „izraeliták” birtokképességét, a korlátozások azonban nem vonatkoztak a már folyamatban lévő, illetve a telekkönyvekbe való bejegyzés által megszerezhető ingatlanokra. A Baumgartenek birtokszerzése viszont mind a kettőnek megfelelt. A Baumgartenek az 1857. évi összeírás szerint 1942 holdnyi birtokkal, illetve 11 704 forint jövedelemmel az egyik legjelentősebb orosházi birtokosok lettek.⁷⁴¹ Magát Pusztaszentetornya községet, melynek részese volt a Baumgarten-, az Eötvös-, a Jurenák-, a Lajos-, a Székács- és a Szántó-major, 1858-ban alapították a környékbeli birtokosok. Később – egy 1874. évi telekkönyvi kivonat szerint – a jószág három részre oszlott, és a fentebb megnevezett három testvért jegyezték be kezdeti birtokosként. Ferdinánd halálát követően Móric és Ignác 1868-ban osztályos egyezsége lépett. Később Ignác Szánthó Albertnek adta el jószágrészeit, és ezzel lényegében kivonult a birtoklásból, így csak a két kisebb birtokrészben maradt eszmei tulajdoni hányada.⁷⁴² Ezzel magyarázható, hogy az 1897. évi összeírásban csak Mór, valamint Ferdinánd fia, Nándor szerepel Szentetornyán tulajdonosként a mindösszesen 831 holdat kitevő birtokkal.⁷⁴³

AZ 1893. ÉVI BIRTOKSTATISZTIKA ÉS AZ 1895. ÉVI GAZDASÁGSTATISZTIKA

A birtokosok századot átívelő áttekintésének és a teljesebb kép megrajzolásának érdekében a korszakunktól még messzebb merészkedünk. Így az 1893. évi birtokstatisztikát és az 1897. évben közölt, de az 1895. évre vonatkozó gazdaságstatisztikát használtuk azzal a kérdéssel, hogy vajon a régi nagybirtoko-

741 Lásd a 18. táblázatban a 344. oldalon.

742 Halmos, 2008. 44., 54–57.

743 *Gazdacímtár*, 1897. 328. Halmos, 2008. 72. Baumgarten Móric nagykereskedő pusztaszentetornyai birtokán túl Százhalombattán is bírt földet. 1858-tól Bécsben élt. A pusztaszentetornyai birtokrész egészen 1927-ig a család kezén maradt.

sokat, illetve az új középirtokosokat megtaláljuk-e még a század végi összeírásokban, továbbá – amennyiben szerepelnek a lajstromokban – birtoklásuk súlya változott-e és miként alakult a század végére.

Az első gazdacímtár 1893-ban jelent meg *Magyarország földbirtokosai* címmel,⁷⁴⁴ amelyet a Földművelésügyi Minisztérium birtokstatisztikai osztályának vezetője, Szontágh Albert előmunkálatai alapján Baross Károly, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület titkára állított össze. A címtárban közölt adatokat a pénzügyi igazgatóságok segítségével gyűjtötték össze. A statisztika a 100 kataszteri holdnál nagyobb birtokkal rendelkezők névsorát, illetve a tulajdonukban lévő földterület nagyságát művelési ágazatok szerint közli. A második címtár az Országos Statisztikai Hivatal kiadásában jelent meg.⁷⁴⁵ Ez az 1895-ben végzett országos mezőgazdasági felvétel alapján készült. Ebben a 100 kataszteri holdon felüli gazdaságok, a gazdálkodók nevei és a címei találhatóak, továbbá a jegyzék közli, hogy az illető milyen minőségben kezelte a földet: például tulajdonos, bérlő vagy haszonélvező volt.⁷⁴⁶ Azaz az itt közölt felvétel alapegységei eredendően a mezőgazdasági üzem, a gazdálkodások és nem a birtokok voltak, következésképp a forrás leginkább a mezőgazdasági üzemstruktúra vizsgálatára alkalmas, a tényleges birtokstruktúra, a birtoktípusok tulajdonformák szerinti változottsága nem rekonstruálható a segítségével. A gazdaságok és a birtokok ugyanis nem azonos fogalmak, ráadásul 100 hold alatt a birtok és a gazdaság elvétve vált külön. A gazdaságstatisztika 100 hold felett is korlátozott lehetőséget nyújt a tulajdon és a birtokmegoszlás megállapításához, hiszen a birtokon több gazdaság is képződhetett, így például a saját tulajdon mellett bérgazdaságok formájában. A bérletek és a vegyes összetételű gazdaságok esetében viszont a tulajdonosok területi aránya nincs feltüntetve. Mindezen felül jelentős birtokterületek is kimaradtak az összeírásból, hiszen nem vették figyelembe a tisztán erdő- és legelőgazdaságokat, ezeknek a kihagyása a felmért összterületet egyharmadával csökkentette.⁷⁴⁷

744 *Gazdacímtár*, 1893.

745 *Gazdacímtár*, 1897. 322–332., 372. Hanzó, 1964. 38–39. A helytörténeti munkák közül Hanzó Lajos műve foglalkozott a 19. század végi földkérdéssel. Hanzó a megye birtokstruktúrájában kereste a kialakuló parasztnozgalmak gyökereit. Vizsgálatához az 1895. évi mezőgazdasági statisztikát, Oláh György kimutatásait – *Békés megye mezőgazdasága* (kézirat) –, valamint az 1900. évi népszámlálás eredményeit használta. Ezek szerint a megye gazdaságainak a száma 27 893 volt. Ezen belül 86 nagybirtok (1000–10 000 hold) 270 330 kat. holddal szerepelt, ezt követte 337 középirtok (100–1000 hold) 86 763 kataszteri holddal. A kisbirtokok (1–100 hold) 287 923 kataszteri holdat tettek ki.

746 Puskás–Scott–Lánc, 1977. 315–328.

747 Puskás–Scott–Lánc, 1977. 316.; Puskás, 1966. 446–478. 1895-ben Magyarország mezőgazdasága 2 388 482 gazdaságot számolt 36 857 382 kataszteri hold területtel. Az összes gazdaságnak alig 1%-a volt 1000 hold feletti, de a mezőgazdasági területek 45,66%-a tartozott ide. A nagybirtokok ilyen jelentős térfoglalása Oroszországra vagy Angliára volt még jellemző. A latifundiumok elterjedéséről azonban nem ad teljes felvilágosítást a statisztika, hiszen az 1000 holdon felüli birtokokat nem részletezte. Kolossa–Puskás, 1978. 444–480. A tanulmány a tu-

A két gazdacímtár adatai tehát bizonyosan nem a legteljesebbek és a legpontosabbak (a birtokosok gyakran nem azonosak a telekkönyvi birtokosokkal), valamint leginkább a tulajdonosok és a gazdaságok vizsgálatára használhatók. A gazdacímtárak számottevő hiányai nemcsak a korabeli adatfelvételi körülményeknek köszönhetőek, hanem annak is, hogy nem volt célja az ország 100 holdon felüli birtokállományának teljes statisztikai felmérése. A gazdacímtárak ugyanis üzleti célokat szolgáltattak: a mezőgazdasági áruk elősegítésére a termékeket előállító birtokosok jegyzékét nyújtotta.⁷⁴⁸

A fentebbi hiányok és megfontolások ellenére mégis kitartottunk a gazdacímtárak adatainak felhasználásánál és elemzésénél, hiszen ezen források jelentősége elsősorban mégiscsak abban áll, hogy a 100 holdon felüli egyéni birtokosok listáját tartalmazza, azaz a birtokosok tulajdonában lévő valamennyi birtoktest összevonásával lényegében megállapítható, hogy egy tulajdonos összesen mennyi földterületet birtokolt. Ezáltal pedig a tulajdonosokat birtoknagyságuk szerint kategorizálhattuk. Az összevonáskor az 1895. évi összeírás kategóriái jelentettek némi gondot, hiszen amikor a tulajdonos neve mellett a bérlő is szerepelt, akkor a jegyzékből nem derült ki, hogy valójában mennyi is volt a bérelt terület. Ezért – hasonlóan Kolossa és Puskás hipotéziséhez – feltételeztük, hogy a jelzett birtoktestek bérelt területeknek tekinthetők. Kétségtelen, hogy a saját kezelésben lévő birtokok és a bérletek területi aránya nem fejezi ki kellőképpen a gazdasági jelentőségüket, jelen vizsgálat keretein belül azonban nem vállalkoztunk a területek művelési ágak szerinti elemzésére. A birtokosok, illetve a tulajdonosok összeírásokból való kiemelésénél érdemes volt megkülönböztetni a „fizikai” és a „jogi” tulajdonosokat is, hiszen jelen elemzésnél csak az előbbieket vettük figyelembe, azaz főként az érdekelt főurak és köznemesek birtoktesteit emeltük ki és összegeztük azokat.⁷⁴⁹

Az 1893. évi gazdacímtár összesen 418 fizikai és jogi személyt jelentő birtokost jegyzett fel a megyében. Ezek alapján összeírtuk azokat a főnemeseket és köznemeseket, akiket a korábbi jegyzékekbe is felvettünk, továbbá az 1000 hold feletti „új” birtokosokat is regisztráltuk. Ilyenformán pedig 130 birtokos nevét és birtoktestének a nagyságát rendszereztük családok szerint.⁷⁵⁰ Az 1895. évi mezőgazdasági statisztika közölt jegyzéke a megyére nézve – ideértve a puszták birtokosait, illetve a korábban nem a megyéhez tartozó Sámson települését is – összesen 478 gazdaságot jegyzett. Az 1893. évi statisztikához hasonlóan itt is egyfelől csak azokat a birtokosokat vettük számításba, akik a korábbi összeírásokban is szerepeltek, másfelől azokat az „új” nagybirtokosokat, akik a megjelölt határ felett bírtak földet a megyében. Miután az 1895. évi összeírás „birtokos”, illetve „haszonbérlő” kategóriák szerint közöl-

lajdonviszonyok elemzéséhez – már a vizsgált korszakunkon túlnyúlóan – az 1911. évi gazdacímtárat tarja a legmegfelelőbbnek. Ez utóbbi tartalmazza a legkésőbbi adatokat a dualizmus korából. Kövér, 2006. 143–155., 150–152.

748 Kolossa–Puskás, 1978. 450.

749 Kolossa–Puskás, 1978. 445–446.

750 19. táblázat: Az 1893. évi gazdacímtár megyére közölt adatainak összesítése. Lásd a 345. oldalt.

te az érintetteket, ennek megfelelően a tulajdonosokat és a haszonbérelőket külön összesítettük.⁷⁵¹

Az 1893. évi statisztikai adatok szerint a legnagyobb tulajdonos a megyében a Wenckheim család volt 94 572 kataszteri holddal, majd közel azonos birtoknagysággal a Stockhammer-birtokok legfőbb felvásárlója, a Wodianer, illetve a Harruckern család másik örökös famíliája, a Károlyi család követte. 10 000 kataszteri hold feletti birtoktestet bírt a Blanckenstein család – ideszámítva Vécsey grófné, született Blanckenstein Vilhelmina birtokait is –, valamint a kétegyházi uradalom legfőbb és egyetlen tulajdonosa, az Almásy család is. Ezen határérték alatt, de még 5000 hold felett helyezkedtek el a Kárász, a Trauttmansdorff, az Apponyi, a Mittróvszky és a Königswalter⁷⁵² családok. Az 1893. évi jegyzékkel egybevágóan az 1895. évi összeírás szerint a megyében továbbra is egyértelműen a Wenckheim család rendelkezett a legnagyobb gazdasággal. A haszonbérletnek kiadott földterületekkel együtt 72 425 holdat jegyeztek fel a Wenckheim családtagok mellé, azaz a két év különbséggel készített statisztikai adatokhoz képest kisebb területet regisztráltak a Wenckheim famíliához. Wenckheimékhez kapcsolható – az előző jegyzékben nem szereplő – gr. Lamberg Fülöpné (Wenckheim Mária) is,⁷⁵³ aki tulajdonosként 2155 hold földet bírt, míg haszonbérlettel együtt 4031 hold felett rendelkezett. A többi nagybirtokos továbbra is messze elmaradt Wenckheiméktől. A haszonbérletbe kiadott földeket is ideszámítva – az 1893. évi összeírásához hasonlóan – a Wodianer familia következett a Wenckheim család után, összesen 24 268 holddal. A családból Wodianer Albert szerepelt mind a két összeírásban. Majd birtoknagyságban – szintén a korábbi statisztikáival megegyezően – követte őket a Károlyi család 19 660 hold jószággal és az Almásy familia 16 390 holdnyi birtokkal. A Harruckern-uradalom legfőbb örökös családjai – mind a két összeírás szerint változó sorrend ellenére is – a Wenckheim, a Károlyi, a Blanckenstein, a Kárász és a Trauttmansdorff családok voltak. A fa-

751 20. táblázat: *Az 1895. évi gazdacímtár megyére közölt adatainak összesítése*. Lásd a 346. oldalt.

752 Kempelen, 1913. VI. 244. (csabacsúdi) *Königswalter* Herman 1897-ben részesült bárói címben. Osztrák nemességet 1860-ban, osztrák báróságot 1870-ben nyert. Virág, 2009. 54. A Königswarter család a 19. század közepe táján vásárolhatta meg az első csabacsúdi birtokrészeit, a familia később a Trefort-birtokot is megvette. 1897-ben Königswarter Herman már 5268 kat. holdnyi földterülettel rendelkezett itt. A báró 1897 és 1911 között eladta uradalmát a hozzá tartozó majorokkal Schwarz Gyulának. Kempelen, 1915. IX. 182. A pechauti Montbach család a (tornyai) *Schossberger* famíliának adta el szentetornyai birtokát. A Schossberger familia Morvaországból költözött Magyarországra. Az 1860-as években a család Pest leggazdagabb kereskedői közé tartozott. Schossberger Zsigmond földbirtokos és nagykereskedő 1890-ben nyert bárói méltóságot. 1905-ben testvéreire és fiaira is kiterjesztették. 1893-ban és 1897-ben Schossberger Zsigmond 2356 kat. holddal rendelkezett Szentetornyán. Kempelen, 1915. IX. 358. A br. *Lederer* családból Ignác 1840-ben nyert indigenátust. Lederer neve mellé 3556 holdat jegyeztek fel: Lederer Rudolf 1893-ban 1502, 1911-ben 1525 kat. holddal rendelkezett Szentandrásán. 1898-ban br. Podmaniczky család öcsödi birtokát is Lederer Rudolf bérelte.

753 Nagy I., 1860. VIII. 16–17. A Németországból származó *Lamberg* családból 1791-ben gr. Lamberg Fülöp József nyert honfiúsítást. Ausztriában, Morvaországban és Magyarországon virágzott a család.

míliák közül a gr. Trauttmansdorff család sorolódott hátrébb, hiszen tulajdonosként már csak 5923 holdat jegyeztek fel Trauttmansdorff Nándor neve mellé, akinek mindösszesen csak 494 hold volt saját kezelésében.⁷⁵⁴

A Harruckern-örökösök között meghatározó szereppel bíró Bolza család – Pál, Géza, József és Béla – birtokterületei jelentősen csökkentek az 1857. évre közzölt összeíráshoz képest, hiszen 1893-ban 4757 kataszteri holdat regisztráltak a családhoz, 1895-ben pedig tulajdonosként már csak 1129 hold felett rendelkeztek, illetve további 1129 holdat bérbeadással hasznosítottak. A Bolza családhoz kapcsolható mind a két jegyzékben feltűnő gr. Csáky Albin is, ugyanis Bolza József első lányát, Bolza Pál unokatestvérét, Annát vette feleségül. A Csáky család szarvasi kapcsolata és a megyében való birtoklása ennek a házasságnak volt köszönhető.⁷⁵⁵

Az 1895. évi gazdacímtár a bérletek nagyságának és szerepének a meghatározására is alkalmas, így például a Trauttmansdorff, a Bolza vagy épp az Inkey családok jellemzően haszonbérletbe adták a kezelésük alá tartozó területeket. A Trauttmansdorff család 5923 holdból 494, míg a Bolza 3893 holdból 1129 holdat jegyzett tulajdonosként. Az Inkey familia viszont az összes Békés megyében érdekelt birtokát – 668 holdat – haszonbérletbe adta ki, a család székhelye ugyanis Zala megye volt. A Blanckenstein család által bírt 4842 holdat – az Inkey család stratégiájához hasonlóan – teljes egészében haszonbérletként hasznosította. Blanckensteinék vélhetően kivonultak a megyéből, hiszen az 1893-ban a családhoz még 16 471 holdat regisztráltak. A két adat közötti jelentős különbség nem magyarázható csak a statisztikák közötti különbségekkel.⁷⁵⁶ Ezzel szemben a régi örökös családok közül például Apponyi Albert a hozzá tartozó 3867 hold nagyságú területet teljes egészében saját kezelésében tartotta.⁷⁵⁷ A Harruckern, illetve a Wenckheim családba beháza-

754 Puskás, 1959. 90–103., 95., 102. Puskás vizsgálata kimutatta, hogy a haszonbérletek szerepe növekedett a gazdaságban a század végére, s főként a nagygazdaságokban játszottak szerepet. A felmért területeknek nagyjából 19%-a haszonbérlet volt. A birtok részbeni haszonbérbe adásának általában két formája volt ismeretes: vagy a központi uradalomtól távol eső és vele gazdasági egységet nem képező birtokrészek, illetve gazdaságok bérbeadása, vagy – ahol az erdőbirtok jelentős volt – az erdőterületek saját kezelésben tartása, s a közbeékelődött szántóföldek haszonbérbe adása volt jellemző. A harmadik forma kevésbé volt gyakori, amikor is a birtok túlnyomó részét adták bérbe, s önkezelésben csak a kastély körüli gazdaságot hagyták meg. A haszonbérletek elterjedése többek között azt az igényt elégítette ki, hogy a „feudális nagybirtokosok polgári vállalkozóvá” alakuljanak, és saját gazdaságuk tőkeigényeit a bérletek által is biztosítsák. Gaál, 2008. 70. Gaál Tolna megye középbirtokosainak kapcsán hívta fel a figyelmet arra, hogy ezen réteg számára a haszonbérlet jelentett kompenzációt, hiszen a tőkebevonásnak ez a formája segíthetett konszolidálni a gazdaságilag leromlott birtokot.

755 Kempelen, 1912. III. 45. Csáky Albin (szül. 1841) 1866-ban vette el gr. Bolza Annát, akitől hat gyermeke született.

756 Kempelen, 1911. II. 235. Az itt említett Blanckenstein Pál (1868–1900) Blanckenstein Henrik ezredes és Wenckheim Karolina unokája, Blanckenstein Károly és Hohenlohe-Langenburg Konstanza fia volt. Lásd a 194. és a 225. lábjegyzetet. Pál felesége gr. Esterházy Mária lett.

757 Kempelen, 1911. I. 144–145. Apponyi Gyula Sztáray Zsófiát, Apponyi György pedig Sztáray Júliát vette feleségül. Lásd a 233. lábjegyzet alatt. Az utóbbi házasságból született 1846-ban

sodó gr. Dessewffy Emil is a Harruckern-örökösök közé sorolható, aki tulajdonosként 783 holdat, a haszonbérletekkel együtt pedig 1660 holdat jegyzett.⁷⁵⁸ A régi örökös családok közül az 1857., illetve az 1893. évi összeírásokból több familia is eltűnt az 1895. évi jegyzékkel összevetve, így például az elidegenítéseknek köszönhetően a Stockhammer családot már egyik lajstromban sem találhatjuk. A Batthyány és Mittrovszky család nevei még az 1893. évi összeírásban olvashatók, az 1895. évi lajstromban már nem szerepelnek.

A szentandrászi uradalom esetében még nagyobb a „lemorzsolódás”, hiszen szintén az 1857. évi összeírást alapul véve csak Kornis Miklós örökösei, Trefort Ágoston utódai és Eötvös Józsefné szerepeltek a 100 hold feletti birtokosok között,⁷⁵⁹ de ők is csak mint haszonbérletet kiadó földtulajdonosok. A szentandrászi uradalom tulajdonosaihoz 1500 és 2000 hold közötti birtoktesteket regisztráltak, azaz a Harruckern-uradalom birtokosaihoz képest jóval kisebb területek felett gyakorolták hatalmukat. A régi neves nagybirtokos családok, mint a Rudnyánszky vagy a szentgyörgyi Horváth famíliák neveivel már nem találkozhatunk sem tulajdonosként, sem haszonbérletbe kiadó birtokosként egyik összeírásban sem. Lényegében csak a Harruckern-uradalom örökösei és az ahhoz kapcsolódó főúri családok maradtak meg nagybirtokosként a század közepén, majd pedig a század végén.

A nagybirtokosok kontinuitásán túl még inkább érdekes lehet, hogy a korábban megjelölt és a század derekán még „friss” középbirtokosok közül mely családokat regisztrálhatjuk még a század végén is. A korábbi Harruckern-uradalomból részesülő családok közül az 1893. évi lajstromban megtalálható a Beliczey, a Kállay, a Tomcsányi, a Karassaiy, a Novák, a Bodoky és a Terényi család egy-egy tagja. Az 1895. évi jegyzék már kevesebb családot említ, de abban azonos az előzővel, hogy a legnagyobb, 1000 hold feletti területtel a Beliczey családtagok bírtak.⁷⁶⁰ Az Omaszta családból Gyula – királyi köz-

Apponyi Albert, későbbi vallásügyi miniszter. Az Apponyi család egyébként egy másik rokon szálal a Wenckheim családhoz is kötődött, hiszen az említett Apponyi Gyula testvérének, Máriának első férje gr. Esterházy Albert, második pedig br. Wenckheim Viktor volt.

758 Héjja, 2009. 261.; Nagy L., 1865. XII. 138. Gr. Dessewffy József és gr. Sztáray Eleonóra fia. 1836-ban br. Wenckheim Béla hűgát, Paulinát vette feleségül. 1829-ben Békés megye táblabírája is volt. A gr. Dessewffy családhoz 1893-ban 3341 holdat jegyeztek fel.

759 Virág, 2009. 367. 1893-ban báró Eötvös Józsefné 1766 kat. holdnyi területtel rendelkezett. 1897-ben Jurenák Sándor gádorosi lakos volt az Eötvös-birtok bérlője. Később Müller Lajos hódmezővásárhelyi lakos bérelt a kúriával együtt. Eötvösné 1913-ban hunyt el, a birtokot ekkor minden bizonnyal gyermekei örökölték, és feltehetően ők adták el a földterület egyik felét és a kúriát Rosenthal Adolfnak. A birtok másik felét Haraszi Oszkár vásárolta meg.

760 Héjja, 2002. 8. Beliczey István (1827–1902) Beliczey József és Lechner Franciska fia volt. Tanulmányait a Bécsi Politechnikumban végezte. Az 1848-as forradalom idején tért vissza, és a német-gyulai nemzetőrség tagja lett. 1860-ban Békés megye főpénztárnokává választották. A közelettől való rövid visszavonulása után 1865-ben országgyűlési képviselő lett. Másodszori képviselősége után ismét visszavonult a politikai és közeleti szerepvállalástól, és birtokai igazgatásával foglalkozott. Eredményes gazdálkodást folytatott a dohánytermesztés és -nemesítés terén. Tomcsányi József halálát követően, 1876-ban a megye főispánjává tették

jegyző – szerepelt tulajdonosként,⁷⁶¹ épp csak az összeírás határát átlépő 136 holddal.

A korábbi jegyzékben a nem nemes birtokosok között említett Baumgarten, Szucsú és Kliment család nevei ugyancsak olvashatók mind a két összeírásban. Sőt Szucsú Béla és örökösei az előző összeíráshoz képest nagyobb földbirtokot bírtak, hiszen 1893-ban 237, 1895-ben 3284 holdat regisztráltak a tulajdonuként. Mellettük pedig „új” nemes földbirtokosok is feltűntek, mint Lehoczky György és János, a Baumgarten Ignáctól jószágrészt vásárló és egyébként 783 holddal – az 1893. évi jegyzékben 561 holddal – rendelkező Szánthó Albert,⁷⁶² vagy a Kövér família. Az utóbbi családból Kövér Gusztáv és Pál 1518 holdat adott haszonbérbe Szentendrason Haraszti Mórnak.

Persze a jegyzékekről ismeretes, hogy az 1857. évi összeírással meg egyezően csak a 100 hold feletti birtokosokat írta össze, azaz – ahogy a korábbi lajstromok kapcsán már megjegyeztük – egy-egy családnév eltűnése itt sem csak annak tulajdonítható, hogy az illető túladott a birtokán, vagy elköltözött a megyéből, hanem a családon belüli birtokosztódások következtében birtokrésze 100 hold alá eshetett, aminek következtében ebbe az összesítésbe már nem kerülhetett be.⁷⁶³ A 100 holdon felüli birtokterület-csökkenés adódhat parcellázásból, a 100 holdnál kisebb birtoktestek eladásából, örökösödési birtokosztódásból, amelynek következtében a 100 holdon felüli birtok több kisebb, esetleg 100 hold alatti birtoktestekre esett szét. Ez utóbbinak sajátos formája lehetett a közös legelő és erdő felosztása, amelyek leginkább a közbirtokossági és községi birtoktesteket érintették. Kérdés lehet,

meg, majd saját kérelmére 1889-ben végleg elköszönt a politikától, és a gerendási birtokán gazdálkodott tovább.

761 Héjja, 2009. 403. Nagyapja Omaszta Zsigmond, csabai postamester, apja pedig Omaszta József volt. Omaszta Gyula (1850–1943) közjegyzőként tevékenykedett.

762 Héjja, 2009. 458–459. Szánthó Albert (Füzesgyarmat, 1822–Miskolc, 1900) Szánthó Pál a füzesgyarmati jegyző fia volt. Hivatali pályafutását tiszteletbeli jegyzőként kezdte, majd gr. Károlyi Györgynek köszönhetően levéltárnok és másodaljegyző, később királyi főszolgabíró (1851–1852), végül csabai császári és királyi járásbíró (1857) lett. 1869-ben a Békési Népbank alapítója, majd 1888-ig igazgatója volt.

763 Gaál, 2009. 17–20., 174. Gaál Zsuzsanna Tolna megye középbirtokos családjainak példáján érzékeltette a birtokaprózódás jelenségét, amellyel szemben a családok semmilyen védekező mechanizmussal (például gyermekszám-csökkentés, öröklési rend megváltoztatása) nem reagáltak. Mindehhez kedvezőtlen gazdasági állapotok és pénzügyi helyzetük társult, ugyanis a családok egy része az 1830-as és 1840-es évekre az anyagi ellehetetlenülés határára ért, vagy teljesen tönkre is ment. 1848 felgyorsította, nem pedig elindította a már ekkor megmutatózó válságot, azaz a valós helyzetet az ősiség törvénye sokáig elfedte. Egyik oldalon tehát a fogyó birtokállománnyal, növekvő adóssággal rendelkező, a másikon pedig a feudális kötöttséget tehernek megélt, árutermelő üzemre áttérő középbirtokos látható. Gaál Tolna középbirtokosainak a példáján keresztül úgy látja, hogy a reformkor gazdasági elitjét alkotó családok, akik a szabadpiaci viszonyokhoz jól tudtak alkalmazkodni, továbbra is meg tudták tartani pozíciójukat, sőt a középbirtokosok egy része az általános tendenciákkal szemben birtokainak a gyarapítására is képes volt. Az 1860-as években jellemző birtokkiárusítások a kiegyezés után lassú ütemben csökkentek.

hogy jellemző-e fordított eset, azaz a birtokok területe nem csökkent, hanem növekedett? A 100 holdnál kisebb birtokegységek területének növekedése csekély mértékben fordult elő, tulajdonképpen országos szinten statisztikailag elhanyagolható.⁷⁶⁴ A megyére vonatkozó ezen adatok elemzéséhez és az utóbbi kérdés megválaszolásához további földforgalmi kutatásokra lenne szükség.

764 Kolossa–Puskás, 1978. 451–452.

MULTIPOZICIONÁLIS LOKÁLIS NEMESI ELIT A MEGYÉBEN

Több vizsgálat rámutatott már arra, hogy a klasszikus „egy és ugyanazon nemesség” elve a 19. századra már semmiféle egységet nem takart, hiszen a pusztán jogi fikció mögött számos magatartásforma húzódhatott meg. Példának okáért a Békés megyében is nagy számban élő, nemesi birtokkal nem rendelkező armalisták jórészt az uradalom, valamint a megye szolgálatában álltak, és ezzel az elemzés fókuszává tett megyei elithez közelíthettek, vagy ha épp jobbágytelken ültek, akkor inkább a jobbágyság felé gravitálhattak. Ilyen értelemben pedig nemcsak a nemességen belüli, hanem a nemesek és nem nemesek közötti határvonal is rugalmasan értelmezendő.⁷⁶⁵ Következésképp jelen elemzést a történeti-jogi értelemben vett rendiség leépülése szempontjából is érdemes lenne átgondolni, most leginkább csak a nemesek közötti választóvonal meghúzására törekszünk.

A kutatás egyik keretét a bevezetésben már említett viselkedésszociológiai elemzés adja,⁷⁶⁶ a másikat – a több ponton már hangsúlyozott – helyi adottságok és viszonyrendszerek jelentik, miszerint az uradalommal kapcsolatba kerülő, illetve abból birtokot szerző, uradalmi vagy megyei tisztséget viselők olyan kört alkottak, amely felhívja a figyelmet a helyi nemességen belüli kiemelt szerepükre. Sőt ezen nemesi csoport házassági kapcsolatainak vizsgálata tovább formálta azt a gondolatot, hogy a közbirtokosok, valamint a hivatalviselők között meglévő „hivatalos” uradalmi, közhatalmi, illetve rokoni kapcsolat kölcsönösen erősítette egymást. Úgy tűnik ugyanis, hogy a csoport tagjai – szemben a csoporthoz nem tartozó nemesekkel – sokkal inkább törekedtek a rendi endogámiára, azaz olyan nemes családokból választottak párt, akik a megszerzett pozíciójuk révén hasonlóan fontos szerepet

765 Vö. Benda, 2008. 72–73.

766 Weber, 1987. 307–308. A pozitív és negatív privilégiumok alapja a jellegzetes életvitel, a formális nevelés vagy a származásnak és a foglalkozásnak kijáró presztízs. A gyakorlatban a rendi helyzet elsősorban az egymás közötti házasodásban (connubium), esetleg a közös asztalnál való étkezésben (kommenzalitás), gyakran pedig bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában vagy másfajta rendi konvenciókban jut kifejezésre. Weber szerint a rendek kialakulásában elsődleges szerepe van a rendre jellemző életvitelnek, ezen belül különösen a hivatásnak, másodlagos szerepe pedig a rendi származás folytán kijáró presztízsnak, végül a politikai vagy egyházi úri hatalmi jogok monopoljellegű elsajátításának.

játszottak a megye és az uradalom életében. Következésképp ennek a vizsgálatnak azzal a feltételezéssel vágtunk neki, hogy ez a nemesi réteg nemcsak birtokában, vagyonában vagy pozíciójában, hanem alkalomadtán házassági és rokoni kapcsolatai révén is a megye nemessége felé emelkedett.

Ezért nevezzük ezt a nemesi csoportot lokális elitnek, illetve a később bemutatásra kerülő módszerből adódóan *multipozicionális lokális elitnek*. A megyei elit fogalma alatt – itt és most – a helyi társadalmi hierarchia élén állók olyan együttesét értjük, akik a társadalom hozzájuk képest alsóbb pozíciókban lévő csoportjaival szembeni erőfölényüket anyagi javak és más erőforrások monopolizálásával szereztek meg, továbbá a helyzetükből fakadó befolyásuk mértékét a felhalmozódó pozíciók biztosították, illetve azok összeadódása és kombinálódása adta. Ezenfelül pedig valamelyest képesek lehetek a társadalmi újratermelési folyamatokra hatást gyakorolni, ami egyben az elitbe tartozás biztosítékát is jelentette.⁷⁶⁷ E személyi-családi kör meghatározásához külön eljárás kidolgozására volt szükségünk, így a továbbiakban elsőként a lokális elit leírásához alkalmazott módszert, majd az ezek alapján tett következtetéseket ismertetjük.⁷⁶⁸

A MULTIPOZICIONÁLIS LOKÁLIS ELIT LEÍRÁSÁNAK MÓDSZERE

Más hasonló megyei szintű elemzések eddig döntően vagy a birtokot, vagy a jövedelmet, vagy épp – az archontológiai vizsgálatokat elvégezve – a nemesek tisztségviselését vették alapul. Meglátásunk szerint viszont a megye egyoldalú birtokszerkezete miatt külön-külön Békés megyében egyik sem alkalmazható, hiszen a nemességkutatók hagyományosan legfontosabbnak tekintett birtoklásban való részesedése nem sokat árul el az adott nemes megyei nemességen belüli elhelyezkedéséről, illetőleg sokszor a forrásanyag hiányosságai sem teszik lehetővé messzemenőbb következtetések megállapítását. Ennélfogva – a többi megyei vizsgálattal szemben – esetünkben csak több szempont és tényező, különböző források együttes használatával, továbbá az ezeket egységbe foglaló módszer kidolgozásával próbáltuk meg a megye provinciális vezető rétegének a körülhatárolását. Az elemzésnek egyik erőpróbája volt tulajdonképp az is, hogy a különböző típusú és műfajú levéltári forrásokat hogyan lehet összekapcsolni, a jellegzetességek leírásán túl pedig

767 Gyáni-Kövé, 2004. 222–223. Az elit kifejezése tehát társadalmi szerkezeti fogalomként a funkcionális rétegek tagjaira és köreikre érthető. Ebbe a csoportba való tartozás szilárdságát nemcsak a pozíciók mennyiségének felhalmozása jelenti, hanem ezen pozíciók kombinálódása és összeadódása is.

768 A hivatalviselő elit, illetve egy szűkebb csoport által irányított 18–19. századi vármegyék példái ismeretese a szakirodalomból. Vö. Szijártó, 2010a. 445–466.; Ódor, 1995. 21–34. Baranya vármegye politikai irányítását egy szűk csoport vette kézbe, melynek tagjai szoros házassági és rokonsági kapcsolatban álltak. Ugyanez igaz Zalára és Tolnára. Vö. Benda, 1984. 1–84.; Glósz, 1991.

miképpen lehet rendszerbe foglalni a belőlük levonható tapasztalatokat. Lényegében hogyan lehet „számszerűen” leírni a fentebbi tézisünket, miszerint a megszerzett megyei és uradalmi pozíciók, a nagybirtokosokkal való kapcsolat, illetve a hasonló pozíciókban lévő családokkal való rokoni szálak egymást erősítve emelték a megye élére ezt a réteget.

A megyei elit leírásához segédeszközként, illetve a koncepció alapjaként *Lengyel György* „multipozicionális elit” fogalmát használtuk. Lengyel ezt a fogalmat más közegre és országos szintre fejlesztette ki, hiszen a gazdasági elit tagjának azokat a szereplőket tekintette, akiknek módjukban állt a gazdasági élet alakulását befolyásolni. A két világháború közötti magyar gazdasági elitet elemző könyvében ismerteti a háromféle mintavételi eljárást, amelyeket hasonló vizsgálatokban alkalmazni szokás. Az egyik a reputációs minták típusa, amelyek közéleti almanachok, tiszti cím- és névtárak, lexikonok információin alapultak. A második mintavételi típust a vagyoni minták (adóstatistikák és telegkönyvi listák), a harmadik típust pedig az intézményi minták (kulcsfontosságú intézmények vezetői pozíciói) alkották. Lengyel ezekkel a mintákkal a vizsgált személyek döntési kompetenciáját valószínűsítette. Ez pedig *C. Wright Mills* definíciójával párhuzamos, miszerint az elit meghatározása döntési kompetencián keresztül lehetséges. Ugyanakkor Mills az intézményi pozíciókat nem döntési kompetenciát valószínűsítő empirikus eljárásaként értelmezte, mint Lengyel, hanem az intézményi pozíciók birtoklásának önmagában meghatározó jelentőséget tulajdonított.⁷⁶⁹ Lengyel három időmetszetet kiválasztva határolta le az elit tagjait, amihez elsőként egy széles körű intézményi mintát vett, melyben többek között igazgatók, igazgatósági tagok, egyéb testületek, egyesületek vezetői vagy nagybirtokosok szerepeltek. Ebből az intézményi elitből alakította ki azt a multipozicionális mintát, amelybe azok a személyek tartoztak, akik a kiválasztott időmetszetekben az elitpozíciókat birtokolták. Lengyel számára tehát ők jelentették az elit csúcát, hiszen a felhalmozott pozíciók révén döntési kompetenciájuk megsokszorozódhatott.⁷⁷⁰

769 Mills, 1972. 15., 33. Mills szerint az elit tagjai ismerik egymást, társadalmilag és hivatalilag érintkeznek, ennek következtében döntéseik meghozatalában tekintettel vannak egymásra. Elfogadják egymást, saját köreikben házasodnak, és arra törekszenek, hogy ha nem is egy-ségben, de legalább hasonlóan tevékenykedjenek és gondolkodjanak. Ez a csoport kézben tartja a döntések meghozatalának a kulcsát.

770 Lengyel Gy., 2007. 33–34.; Uő, 1993.; Vö. Uő, 1989. Ebben a munkájában Lengyel hasonlóan pozicionális csoportokat alakított ki, ezek súlyát és számszerű arányát generációként, illetve korszakokként vizsgálta, majd a gazdasági elit származási és képzettségi összetételének hosszú távú alakulását mutatta be. Klement, 2009. 163–184., 165–167. Klement Lengyelhez hasonlóan hangsúlyozza, hogy az elit kijelölhető hatalom, funkció vagy érték alapján is, de mindegyik elitelméletben a társadalmi helyzet a kiindulópont, azaz az elit a társadalom csúcán állók csoportja. Az általa használt *gazdasági elit* fogalom használata mellett szólt az is, hogy képes ötvözni a társadalmi hierarchia (elit) és a munkamegosztási pozíció (gazdaság) dimenzióit, vagyis gazdasági és társadalmi szempontot egyszerre hordozza, valamint alkalmas arra is, hogy csoportban vizsgálja az érintetteket. A fogalom – feltehetően mivel a szociológia területéről érkezett – kevesebb áthallással terhelte.

Lengyel koncepciójának alapvetése – azaz az elit döntésekre való befolyása – úgyszintén hangsúlyos vizsgálatunkban, hiszen a megyei és uradalmi pozíciók egyben döntési képességet is feltételezhetnek.⁷⁷¹ Emellett Lengyel mintavételi eljárását is magunkévá tettük, azaz hozzá hasonlóan első körben egy széles intézményi mintát – megyei és uradalmi pozíciók birtokosait – vetünk alapul, amelyet egy szűkebb csoportot képező vagyoni mintával – azaz a 100 hold feletti birtokosokkal – egészítettünk ki. A lokális elitet azon szereplők személyi-családi köre képezte számunkra, akik mind a két mintába bekerültek. A megyei nemesi társadalom csúcán, azaz a lokális elitben elhelyezkedőknek több pozícióval, nagyobb vagyonnal és magasabb jövedelemmel kellett rendelkezniük a megye többi nemeséhez képest, következésképp ezek együttes megléte volt szükséges a megye elitjébe való bekerüléshez, illetve tartozáshoz. Az elemzésünkben használt „multipozicionális elit” fogalom tehát ezen keretek között értendő.⁷⁷²

Ha a multipozicionális elit segédfogalmát Lengyel Györgytől kölcsönöztük, akkor a többtényezős besorolás módszerében előzményképpen és analógiaként *Bácskai Vera* és *Nagy Lajos* városhálózatra alkalmazott pontozásos elemzésére támaszkodhatunk.⁷⁷³ A megye lokális elitjét ugyanis négy kategória, valamint ezeken a kategóriákon belül kialakított pontszámok adásával igyekeztünk körülhatárolni, azaz az adott nemest megyei és uradalmi pozíciója, majd birtokának nagysága és jövedelme szerint kategorizáltuk. A pontszámok megadásával, majd a számítások elvégzésével kialakított végső pontszámok alapján ezután sorrendet állítottunk fel az elit tagjai között. Bár korábban próbáltuk a házassági és rokoni kapcsolatokat is a pontszámítás részévé tenni, de végül helyesebbnek láttuk csak az „egzaktabb” és „keményebb” mutatókat (pozíciók, birtokrészek, jövedelmek) meghagyni az elemzés alapjának. Ezért csak ezt követően kapcsoltuk hozzá a házassági és egyéb rokoni kapcsolatokat azzal a feltételezéssel, hogy ezekben az informális viszonyokban úgyszintén kézzelfoghatóvá válik az elitbe való tartozás szándéka.

771 Ezen a ponton érdemes a megyei és uradalmi személyek döntéskompetenciájára, illetve befolyásuk mértékére, mérhetőségére kitérni. Ezeknek az alkalmazottaknak a döntése, befolyása természetesen jóval korlátozottabb volt a megye főuraihoz képest. Ám, ha arra gondolunk, hogy az egykori alkalmazottak, akik egyben a megyei elitnek a tagjai voltak, a család közös gyűlésein birtokosként továbbra is megjelentek, akkor vélhetően befolyoltak az uradalom közös gazdasági, igazgatási döntéseibe is. Bár kétségtelenül a családgyűlésen belüli döntések meghozatalának folyamatát nem ismerjük közelebbről. A korábbi időszakra nézve – ha nem is döntési pozícióban, de alkalmazóik tanácsadóiként – bizonyára szintén volt némi szerepük, ráhatásuk az uradalmak tulajdonosainak döntéseire. A megye politikáját hasonlóan bírhattak befolyással, de ez utóbbi megállapítás további vizsgálatot igényelne.

772 A módszer kapcsán annyi kiegészítés szükséges, hogy míg Lengyel György az „egyszerre”, egy időben viselt pozíciókat vizsgálta, addig jelen esetben – leginkább a megye tiltásának következtében – az uradalmi és megyei pozíciókat a döntő többség nem egyszerre és nem egy időben viselte. Az adott pontok így időben eltérő kategóriák után adódhattak, de azok a pályafutás egészét, a tisztségek váltakozását vagy egymásutániságát kívánják érzékeltetni.

773 Bácskai-Nagy, 1984. 91–92.

Az elit leírásának kategóriái

A megyei és uradalmi pozíciók

A megyei és uradalmi tisztségeket döntési és befolyással bíró pozícióként értelmeztük, ezek súlyozásához pedig az alkalmazások után járó készpénzbeli jövedelmeket vettük alapul, azaz egyéb ezenfelüli juttatással nem számoltunk.⁷⁷⁴ A megyei fizetésekre vonatkozóan több évre rendelkezésünkre állnak külön megyei fizetési jegyzékek. Ezekből az összeírásokból kiderül, hogy a megyei alkalmazottak járandóságai lényegében nem változtak ebben az időszakban.⁷⁷⁵ Az elemzésbe és jelen pontszámítási táblázatba az 1840. évre közzétett megyei fizetéseket vezettük fel, amely alapján a rendszerinti alispán – a megye főispánját megelőzve – 700 ezüstit forintot kapott fizetesként, így ezzel a legjobban kereső megyei alkalmazott volt. Őt a megyei fő-, illetve altisztségeket viselők követték, a fizetési rangsor végén pedig az esküdtek, végül az írnokok szerepeltek. Míután a vizsgált nemesek főként a megyei tisztikar valamelyik hivatalát viselték, ezért leginkább ezeket a fizetéseket jegyeztük fel, ezenfelül – néhány nemes miatt – a szaktisztségek közül az orvos, a mérnök, a szegődményes alkalmazottak közül pedig a csendbiztos fizetését adtuk meg.⁷⁷⁶

A megyei fizetésekkel szemben sokkal nehezebb helyzetben vagyunk az uradalmi fizetésekkel. Ezek egyrészt ugyanis nem annyira jól dokumentáltak, mint a megyei tisztségek járandóságai, épp ezért egy kevésbé differenciált kategóriákat alkothatunk. Másrészt az uradalom részéről megállapított fizetések közel sem tekinthetők állandónak, hiszen egy-egy megbízás folytán magasabb összeget is kifizetett az uradalom, azaz az uradalom figyelembe vette az elvégzett munka minőségét, sőt tisztjeinek, alkalmazottainak hűségét és odaadását is díjazta. Ráadásul a járandóság egy részét természetben állapították meg – főként az uradalom gazdatisztjeik esetében, azaz a készpénzt kiegészíthette lakás, tűzifa, természetbeliek adása, állattartás vagy földhasználat engedélyezése is. A gazdasági tisztekkel szemben a magánszolgálatot vállalók, illetve az uradalmon kívül egyéb munkát elvégző szakalkalmazottak számára valószínűleg a készpénzjövdelem fontosabb lehetett. Harmadrészt je-

774 A megyei hivatalok alakulását, azok számának változását vö. Héjja, 2009. 44–68.

775 MNL BéML IV. A. 1. b. 160/1817., 63/1825., 656/1835., 1164/1840. A megyei tisztviselő uraknak és tiszteknek fizetéseiről közzétett jegyzékek az 1817., 1825., 1835. és az 1840. évre.

776 Erdmann, 1989. 218–220. Erdmann az értelmiségen belül világít rá a jövedelemkülönbségekre. A papok közül a két katolikus plébános emelkedett ki jövedelmével: a gyulai 857 forintot, az endrődi 860, a szarvasi 230, a békési pedig 180 forintot keresett. A káplánok 50 forintot kaptak. Az evangélikus lelkészek fizetése 600 és 4000 forint között mozgott. Boczkó Dániel például 500, Tessedik Sámuel 400 forintot kapott. A reformátusok szegényebbek voltak: a békési lelkésznek 200, a gyulainak pedig csak 110 forint volt a fizetése. Az ortodox pópák 30–100 forint közötti jövedelmet élveztek. A jegyzők jövedelme 100–300 forint között mozgott, a postamesterek közül a csabai 260-at, az orosházi 410-et vihetett haza. A tanárok közt egy professzor 100 forintot, az iskolai rektor már csak 34-et, a gyulai beosztott tanító 20 forintot könyvelhetett el. A többi helyen némileg magasabb, 60–100 forint között mozgott a fizetésük.

lenleg nincs olyan levéltári forrás a birtokunkban, amely az egyes uradalmak szervezeti struktúráját, valamint az ahhoz kapcsolódó fizetési tabellákat rögzítette volna. Csupán három olyan összeírással rendelkezünk, amely némi támpontot nyújt az uradalmi fizetésekre nézve.

Az első 1800-ból való, amikor is az inszurrekciós költségek felosztásakor feljegyezték a gyulai, a csabai, a körösladányi, a szarvasi és a kétegyházi uradalom alkalmazottainak fizetését. Ez alapján jól kiténik, hogy a gyulai uradalom bírt a legtöbb és a legjobban fizetett alkalmazottakkal, hiszen az igazgató (prefektus) 1500, az ügyvéd (fiskális) és a felügyelő (perceptor) 700, a két tisztartó 600, illetve 450 bankóforintot tehetett zsebre, sőt bécsi kancellistát is alkalmaztak 450 bankóforint fizetéssel. Ezzel szemben a szarvasi igazgató 1300, a körösladányi ügyvéd és tisztartó 400, a kétegyházi ügyvéd 450, a tisztartó pedig 300 bankóforintot kapott szolgálata után.⁷⁷⁷ A következő forrásunk 1833-ra vonatkozik, ekkor a gr. Mitrovsky Vilmosné szarvasi uradalmánál szolgáló tiszteknek és cselédeknek a jövedelmét összegezték, azonban itt csak egy uradalomra vonatkozóan van adatunk. A tisztartó 700, a kasznár 450, a két ispán 450, illetve 250 ezüstforintot kapott.⁷⁷⁸ Végül pedig a Harruckern család 1798 és 1853 között fennálló közös adminisztrációjában dolgozóknak a fizetését ismerjük, ahol a közös ügyvédnek és levéltárnoknak 400, a számadásokat elkészítőnek pedig 300 ezüstforint járt a közös kasszából.⁷⁷⁹ Mindebből az is látszik, hogy az uradalmi alkalmazottak fizetéseit nehéz összehasonlítani, hiszen az egyes uradalmak bérstruktúrái eltérőek lehettek. A kézhez kapott jövedelmek az uradalom méretével álltak összefüggésben, valamint az ellátandó kör nagysága szerint alakulhattak. Az uradalmi alkalmazottak készpénzbeli járandóságait tehát csak nagyságrendileg ismerjük, épp ezért a megyei alkalmazottak fizetésével való összevetésük sem könnyű feladat. A tabellák azonban mindenképp alkalmasak arra, hogy az uradalmi alkalmazottak közti hierarchiát kialakítsuk.

A fizetések kapcsán végezetül újra hangsúlyoznánk, hogy mind a megyei, mind az uradalmi pozícióknál kifejezetten csak a készpénzbeli jövedelmeket vettük számításba, tehát egyéb fizetésen felüli juttatásoktól eltekintünk. Igaz, hogy ezek bevonásával még árnyaltabbá tennénk a megyei és az

777 MNL BéML IV. A. 1. b. 914/1800. (Ö29.) Az inszurrekciós költségek felosztása. Vö. Erdmann, 1989. 219. Az Orosházán is jogkörrel rendelkező Vida Imre például elhallgatta jövedelmét, s inkább önként ajánlott fel 150 forint subsidiumot, ami háromszorosa volt a gyulai uradalmi prefektus 1500 forint jövedelme után fizetett 45 forintjának. Erdmann közlései szerint a szarvasi uradalom prefektusa, Vidovich Mihály 1300, a körösladányi tisztartó 600 forintot keresett, az alacsonyabb uradalmi tisztek – kasznár, földmérő, ispán, számvevő – 250–400 forint jövedelmet kaptak évente. A csabai ispán, Vandik János 300 forint jövedelmet élvezett.

778 MNL BéML IV. A. 1. b. 2054/1833. Mitrovsky Vilmos hitvesének, született br. Schröfl Jozefának a megyében található ingó és ingatlan összeírása. Kállay, 1980. 118–119.

779 MNL OL P 418 A sorozat 1. alsorozat Fasc. Q. A Harruckern család közös számadásai 1798–1853.

uradalmi alkalmazottak helyzetét, de kétségkívül túlságosan meg is bonyolítanak az alkalmazott módszert.⁷⁸⁰

Jogosan vetődhet fel a kérdés, hogy milyen alapon tesszük meg a társadalmi státusz megállapításának alapjává a fizetéseket, sőt ez mennyire alkalmas egy megyei vagy egy uradalmi alkalmazott viszonyának a meghatározására? A kérdés megválaszolása elől nem térünk ki, hiszen az egyén társadalmi státuszának rangját és presztízsét nemcsak a foglalkozási viszony, valamint jövedelem és vagyon szerint, hanem a megszólítások (titulusok) alapján is megpróbáltuk érzékeltetni. Ehhez *Kövér György* tanulmánya nyújtott módszertani segítséget, ahol a tisztségek és foglalkozások közötti belső differenciáltságot a címzések alapján teszi kézzelfoghatóvá. A rangkategóriák hierarchiáját – rangok és címek szintjén – 1848 előtt, sőt 1848-ban sem szabályozták. A gyakorlatban uralkodó rendszertelenség ellenére azonban bizonyos elvi normatívum megfigyelhető.⁷⁸¹ A megyei és uradalmi fizetések kategóriái mellé tehát *Farkas Elek* és *Kövy István* a korszak titkárainak szánt – a normát és a szokást együttesen tartalmazó – gyakorlati útmutatója hívható segítségül.⁷⁸² A példatár legnagyobb része a hivatali számlétrán elhelyezkedők megszólításával foglalkozik, mely titulusok stabilitást mutatnak, így a főispánt „*méltóságosnak*”, az alispánt „*tekintetesnek*” szólították, a vármegye tisztségviselőit általában úgyszintén a „*tekintetes*” címmel illették, bár a hivatali megszólítást az adományozott címek és rangok is befolyásolhatták. A foglalkozások esetleges klasszifikációja a presztízshierarchiában is megmutatkozott, így például a reformkor végére a táblabíró vagy az ügyész „*tekintetes*” lett, miközben a köznemes megszólítása továbbra is a „*nemzetes*” maradt. Ennél talán még fontosabb a gazdatiszti gárdának kijáró címzés, hiszen az ispán eleinte „*bizodalmas*”, a kasznár és a tisztartó viszont a „*nemzetes*” vagy „*teljesbizodalmu*” címezést kapta meg, majd az 1844-re mind a „*nemzetes*” kategóriában egyesültek.⁷⁸³ Mindez leginkább a megyei és az uradalmi tisztségek rangbeli különbségei miatt érdekes, hiszen az uradalmi alkalmazottak némileg magasabb fizetést kaphattak, viszont rangban, pontosabban megszólításban elmaradtak a megye főtisztviselőitől, így a „*nemzetes*” megszólítással a megyei tisztikar altszjtjeivel kerültek egy sorba. Persze a helyzetet még bonyolultabbá tette a kettős szolgálat vállalása, annak ellenére, hogy a megye igyekezett kizárni a köz-, illetve a magánszolgálat együttes viselését, de a hivatalok közötti átjárás így is gyakori jelenség volt. Ez pedig a megszólításban is zavart okozhatott, hiszen az ügyészt „*rangemelkedése*” előtt a „*nemzetes*” címzés illette, de ha főtisztviselők közötti főügyésztől volt szó, akkor már a „*tekintetes*” megszólí-

780 Demeter, 2013. 185.; Kállay, 1980. 116., 119. Kállay szerint a tisztviselők készpénzből és természetbeliekből álló fizetése a középbirtokos nemesség felső rétegének jövedelmét is elérhette.

781 Kövér, 2002. 174–187.

782 Farkas–Kövy, 1844. 52–61.

783 Kövér, 2002. 181–184. A „*nemzetes*” megszólítás járt a reformkorban a kereskedőknek és a gyárosoknak is. A „*bizodalmas*” címtől indult mesterembereket a reformkorban hol „*kedves úr*”, hol „*mester úr*” megszólítással illették.

tás járt ki neki. Mindezek alapján tehát úgy tűnik, hogy az uradalmi és a megyei alkalmazottak fizetései közel szinkronban lehettek, presztízsből és rangban azonban elmaradhattak, így ezt a pontok kiosztásánál is figyelembe vettük.

Ezen módszertani megfontolásokat követően alakítottuk ki az alkalmazások utáni pontszámokat, amelyet külön táblázatban foglaltunk össze a többi kategória pontszámaival együtt.⁷⁸⁴ Ezek a pontszámok jelentették a további számítások kiindulási alapját, hiszen egy adott nemes élete során viselt minden megyei, illetve uradalmi pozíciója után megkapta a tisztség után járó pontszámot. A megyei hivataloknál a pontok kiosztása egyszerűbb volt, hiszen a posztokat fizetés és rang szerint – melyek összhangban is álltak egymással – csökkenő sorrendben rendszereztük. Így a lista élén szereplő alispán 11 pontot, míg a végén elhelyezkedő írnok 1 pontot kapott. Egyező fizetés és megszólítás esetén azonos pontszámot osztottunk ki, így például a 400 forintot kereső tekintetes főszolgabíró ugyanúgy 8 pontot kapott, mint a vele megegyező keresettel és megszólítással rendelkező doktor. Az uradalmi tiszteknél és alkalmazottaknál – ahogy már fentebb jeleztük – sokkal nehezebb a helyzet a fizetések és a megszólítások terén is. Így végül a közös adminisztrációban megjelölt fizetéseket tettük meg viszonyítási alappá, illetve miután az itt vizsgált személyek nagyobb részben az uradalmak szakalkalmazottai, kisebb részben pedig gazdasági tisztjei voltak, ezért – az említett fizetési adatok hiányában – csak az érintett tisztségeket vettük fel a jegyzékbe. Ebből következően a megyei alkalmazottak kategóriáival szemben az uradalmi alkalmazottakra nézve egy kevésbé differenciált rangsort közöltünk. Az uradalom szolgáltatásban állók közül az igazgató, illetve a felügyelő került a rangsor elejére, akik irányába közvetlen felelősséggel tartoztak az uradalom szakemberei – többek között az ügyvéd, a mérnök és az orvos –, illetve az adminisztratív alkalmazottak. A közös számadásokból tudjuk, hogy a levéltárnok és az ügyvéd fizetése 400 ezüstforint volt, azaz a felettük álló igazgató, illetve felügyelő fizetése bizonyosan meghaladta ezt. Bár a megszólításukat nem ismerjük, így jobb híján magas fizetésüket vételezve 9 pontot kaptak, vagyis pontszámban csak a főispán és a rendszerinti alispán előzte meg őket. Az uradalmi levéltárnok és ügyvéd fizetésben – legalábbis a közös adminisztráció közlése szerint – megelőzte a megyei fő- és alügyészt, illetve a megyei levéltárnokot, azaz keresetük a főszolgabíró, a földmérő és a főorvos járandóságával egyezett meg, miután pedig megszólításban is kijárt nekik a „*tekintetes*”, ezért ugyanúgy 8 pontot kaptak. A számvevőre vonatkozóan még volt adatunk, hiszen a közös számadás szerint 300 forintot keresett, illetve a gyakorlati útmutató szerint „*tekintetes*” megszólítással illeték. Ez pedig megegyezett a megyei megfelelőjével, így ehhez igazodva 6 pontot adtunk az uradalmi számvevőnek is. A további tisztségek esetében megjelölt fizetések hiányában gondban voltunk, de miután a mintába bekerült személyek között nem volt gazdálkodást irányító tiszttartó, illetve a vele közel azonos rangban lévő pénzkezelésért és

784 21. táblázat: *A multipozicionális elit pontozása*. Lásd a 347. oldalt.

adminisztrációért felelős számtartó, ezért ezekre, illetve a rangban és keresetben lejjebb elhelyezkedő gazdasági, szakigazgatási és ügykezelési tisztviselőkre, illetve alkalmazottakra nem állítottunk fel kategóriákat. Három esetben azonban mégis szükségessé vált, hiszen több ízben ismert volt az uradalmi mérnök személye is, akivel a közös számadásokban csak eseti jellegű kifizetések kapcsán találkoztunk, tehát rendszeresen folyósított fizetésről nincs tudomásunk. Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy az uradalmi tisztviselő fizetése vagy azonos, vagy némileg magasabb volt a megyei tisztviselőkéhez képest, illetve a megye és az uradalom alkalmazásában álló mérnök gyakran ugyanaz a személy volt, akkor talán elfogadható, hogy az uradalmi mérnököt a megye földmérőjével egy szintre helyeztük, tehát ezen tiszt után is 8 pontot számítottunk. Egy személy ispán is volt, így erre a posztra is pontszámot kellett kalkulálnunk. Az uradalmi alkalmazottakat éles határvonal választotta el az uradalmi tisztaktól, ebben talán csak az ispán jelentett kivételt, aki az alkalmazottak között a legmagasabb ranggal bírt, hiszen a gazdasági munkák közvetlen irányítása az ő feladata volt. Az ispán fizetését a szarvasi uradalom kimutatásából ismerjük, ahol 200–250 forintot jegyeztek fel az alkalmazás mellé, azaz mind fizetésben, mind megszólításban a másodszolgabírákkal és másodügyészekkel egyezett, így 5 pontot adtunk az ispáni pozícióban megforduló nemesnek. Végül egy esetben a nagybirtokos szolgálatában álló titkárral is számolnunk kellett, akinél a megyei írónak járó 1 pontot jegyeztük fel.

A pontok adása után még nagyobb fejtörést okozott a pontszámítás kidolgozása, hiszen egy nemes több hivatalt is viselt, vagy épp egyetlenegy, ezért további finomítást igényelt az eljárásunk. Így abban az esetben, ha több tisztséget viselt az illető, akkor minden alkalmazása után megkapta a kiszabott pontot, de a végső értéket súlyoztuk, azaz ha egy hivatalt több éven keresztül viselt, akkor az az után járó pontszámot a szolgálati évek számával súlyoztuk. Ezzel pedig elejét próbáltuk venni annak, hogy egy pályán elején viselt kisebb pontszámot jelentő pozíció elaprózzon egy későbbi jelentősebb megyei alkalmazást, vagy épp fordítva. A pontszámítási rendszer tehát nemcsak a tisztségekkel és azok rangjával számolt, hanem azok hivatali idejét is figyelembe vette. Egy tisztség betöltése – ami szinte kivétel nélkül a tiszteletbeli posztot jelentő táblabírói alkalmazást jelentette – igen előkelő helyre hozhatta volna az illetőt, ezért az ez után járó 6 pontot csak felezve adtuk meg. Ezenfelül minden tiszteletbeli hivatal hasonló problémát vetett fel, hiszen ezek általában tényleges tevékenységet nem jelentettek, ezért minden egyéb tiszteletbeli alkalmazás pontozásától eltekintettünk. A számítás során egyetlen hivatalnál – az alispánnál – tettünk kivételt, mivel annyira jelentősnek értékeltük, hogy minden korábban betöltött hivaltól függetlenül a maximális 11 pontot kapta meg az alispáni címet elnyerő személy.⁷⁸⁵

785 A megyei tisztségek közül hasonlóan kitüntetett figyelmet – valamint további pontszámokat – jelenthettek volna az országgyűlési követi posztok. A vizsgált személyek közül tízenegy

Az uradalmi alkalmazásoknál hasonló eljárást követtünk, de miután ott nem ennyire széles a pozíciók skálája, illetve általában ugyanazt a tisztséget viselték – például valaki egész hivatali pályafutása alatt ügyvédként tevékenykedett az uradalom szolgálatában –, ezért sokkal egyszerűbb volt a pontszámok kiszámítása. Több uradalmi posztnál a megyei alkalmazások pontszámítási módszerét követve súlyozott átlagot számoltunk.

Birtok és az után járó jövedelem

A birtoknagyságra és jövedelemre elvégzett számítások alapjává az időben legközelebbi – miután korábbi időszakból ilyen jellegű összeírással nem rendelkezünk – vagyis az 1850-es években közölt birtokösszeírásokat tettük meg, amelyek a 100 hold feletti birtokosokat közölték. A vizsgált időszakon túlnyúló összeírás használatából adódón azonban több esetben kellett szembesülnünk azzal, hogy noha más forrásból bizonyosak voltunk a birtoklás tényével, de az összeírásban nem szerepelt az illető. Ez adódhat a birtok időközbeni eladásából, a vizsgált személy elhalálozásából vagy a birtok 100 hold alá történő csökkenéséből, ami miatt nem került be végül az említett jegyzékbe. Ezek a személyek – az elemzés alapjává megtett birtokösszeírásoktól eltérve – vagy az összeírásban szereplő gyermekeik, vagy a korábbi tisztújítási névjegyzékben birtokosként való megjelölésük után kapták meg a birtoknagyság és jövedelem után járó minimális pontszámot.

A birtokot illetően két kategóriát állítottunk fel: az egyik a birtoknagyság, a másik a birtokjövedelem volt, amelyek erős korrelációt mutattak egymással. A birtok kiterjedését tekintve a 100 hold alatti és az 500 hold feletti, míg a birtokjövedelmet nézve a 1000 forint alatti és a 3000 forint feletti határértékeket szabtuk meg, valamint ezeken belül egyenlő értékközök mentén további csoportokat alakítottunk ki. Miután a birtoklás tényét az uradalmi és megyei alkalmazásokhoz hasonlóképp fontosnak tartottuk a társadalmi státusz megítélésében, sőt kevesek „kiváltsága” volt, így akár magasabb pontszám is járhatott volna érte. Mégis úgy döntöttünk, hogy pontszámokban azonos szintre hozzuk a tisztségekkel. Bár vitatható, hogy jelen rendi közegben a hivatalviselés vagy a birtok volt-e meghatározóbb, de miután az esetek többségében a birtokosok általában tisztséget is viseltek – néhány kivétel a nagyobb birtokkal rendelkező középbirtokosok közül került ki –, bizonyosnak tűnt, hogy a birtoklás ténye, illetve az az után járó jövedelem így is kiemeli majd a birtokosokat a „csak” pozíciókat halmozók sorából.

követ is volt, de közülük hat, miután az alispán posztig jutott, a maximális pontot kapta meg. A fennmaradó öt személy esetében pedig további pontszámok természetesen erősíthették volna pozíciójukat a rangsoron belül, de a lehatárolt kategóriájukon belül maradtak volna, így további pontok adásától eltekintettünk ezen tisztség kapcsán.

A multipozicionális nemesi elit köre

A négy kategória bemutatását követően a legfontosabb kérdés az volt, hogy hogyan alakítjuk ki a mintát, azaz kik és mi alapján kerülnek be az elemzésbe. A Héjja Julianna Erika által összeállított megyei archontológiai adatárból bevettünk minden olyan személyt, aki bármelyik uradalomnál vagy épp a Harruckern család közös birtokrészeinek az irányításában bármilyen tisztséget viselt, feltételezve azt, hogy a nagybirtokosokkal való kapcsolatuk pályafutásukban is közrejátszhatott. Így sorra a vizsgálatba kerültek azok is, akik kettős szolgálatot vállaltak, azaz mind a megyénél, mind az uradalomnál bírtak valamilyen pozíciót. A megyei tisztségeknél azonban kérdés volt, hogy mely hivataloknál húzzuk meg határt, miután nem láttuk értelmét a megye legalsóbb fokáig eljutókat – mint például a vármegyei tisztikarból a kancellistákat, írnokokat, biztosokat, adószedőket, esküdteket, a szaktisztviselők közül a baromorvosokat, bábákat, szegődményeseket – is felvenni a listára, hiszen posztjuk szerint egy széles csoportot alkotva a rangsor végére sorolódtak volna. Következésképp az uradalmi tisztséget nem viselő, de a megye bármelyik fontosabb – mint az alispán, a fő- és aljegyző, a levéltárnok, a fő- és alügyész, a fő- és alszolgabíró – hivatalát megszerző személy szintén az elemzés részét képezte. Mindezen felül pedig bizonyos volt, hogy a megyei és az uradalmi tisztviselőknél felül minden birtokos is helyet kap a vizsgálatban, így bekerültek mindazon nemesek is, akik a tisztújítási névjegyzékekben birtokosként szerepeltek – ezzel is oldva az összeírások közötti különbözőséget –, illetve az 1850-es összeírások által közölt 100 hold feletti birtokosok.

Mindezek után arra számíthatnánk, hogy egy ilyen „válogatás” a vizsgált személyek magas számát eredményezi, de a fentebbi kritériumok szerint összesen 64 család 72 tagja képezte az elemzés tárgyát. Ez pedig már most jellemezhető számunkra a pozíciók viselői és a birtokkal rendelkezők közötti átfedések sokaságát. A lokális elit tagjait első megközelítésben családok szerint rendszereztük, egyrészt azzal a céllal, hogy az elit tagjainak karrierfelívelése mellett a famíliák felemelkedése is követhető legyen, másrészt a tisztségben legelőrébb jutó családtagokat emeljük ki. Épp ez okozta azt a módszertani nehézséget is, hogy 17 személy a vizsgált időszak végére már elhunyt, vagyis ha rendelkeztek is birtokkal, akkor értelemszerűen az 1850-es évekbeli birtokösszeírásokban már nem szerepelhettek. Így az ő esetükben a korábbi tisztújítási névjegyzékeket hívtuk segítségül, amelyekben külön jelölték a birtokkal rendelkező, illetve azzal nem rendelkező nemeseket.

Külön említést kell tenni a szentandrászi uradalom középirtokosairól is, akikre nem alkalmazható olyan jól ez a módszer, hiszen némileg nagyobb birtokkal rendelkeztek, mint a Harruckern-uradalom kis középirtokosai. Talán éppen a nagyobb birtokból és az abból származó magasabb jövedelemből adódóan nem volt jellemző körükben az uradalmi és a megyei pozíciók kettős viselése, vagy miután szükségük sem volt ezekre a hivatalokra, épp ezért nem is ambicionálták azok megszerzését. De az is elképzelhető, hogy a nagybirtok-

kos elit saját emberein keresztül akarta uralni a megyét. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a megyei szintű multipozicionális elit leginkább a Harruckern-uradalom révén kialakult jellegzetesség lehetett. Kétségtelen az is, hogy a pontozásos módszer sok részletet eltakarhat, illetve nem tökéletes, mégis úgy tűnik, hogy segítségével a vidéki-megyei elitréteg és a rétegen belüli újabb csoportok körülhatárolhatók. Ezen a ponton fontos tehát hangsúlyozni azt is, hogy az itt bemutatott elemzés egy lehetséges megoldás, kísérlet egy megye lokális elitjének a meghatározására, ami azt is jelenti, hogy az eljárás kategóriái bővíthetők, pontszámai pontosíthatók. Míután a módszer kifejezetten a lokális tényezők együttes vizsgálatára épít, ezért más megyére egy az egyben, változtatás nélkül nem ültethető át, vagy csak a helyi adottságokat figyelembe véve lehet átemelni.

A pontszámítás bemutatásaként egy konkrét példa

A módszer bemutatásaként vegyünk egy konkrét példát, *Omaszta Zsigmond* pályafutását. Omaszta a vármegyében 1817-ben kancellistaként kezdett (1 pont), majd másodügyész (4 pont), négyszer pedig fizetési táblabíró (6 pont) lett. A megyei pozíciói súlyozott átlaga után 5 pontot kapott. Az uradalmi tisztségeit tekintve csabai és szarvasi uradalmi ügyvéd volt, 1826-ban a Harruckern-örökösök családgyűlésein is feltűnt mint közös fiskális, majd a Mittrovszky, a Stockhammer, a Trauttmandorff és az Esterházy család képviselőjeként jelent meg, 1838-tól pedig már birtokosként volt jelen a közös családgyűléseken. Az uradalomnál vállalt szolgálata után tehát 8 pont járt neki. Omaszta birtokát a Stockhammer-féle nyolcadból vásárolta, amelyet még 1857-ben is birtokolt, hiszen az összeírás szerint 153 hold tulajdonosa volt, amely után 975 forint jövedelemhez jutott, így ezek után 6, valamint 5 pontot kapott. Omaszta összesen 24 pontot szerzett, amellyel a lokális elit élmezőnybe került.

ÁLTALÁNOS MEGÁLLAPÍTÁSOK A LOKÁLIS ELIT KAPCSÁN

A szóban forgó nemesekkel kapcsolatban azt is megvizsgáltuk, hogy pályafutásukat a megyénél vagy az uradalomnál kezdték-e, továbbá mennyire volt jellemző a vármegye törekvésének ellenére a kettős szolgálat vállalása. Az uradalmi gazdálkodás tapasztalatai szerint ez némely hivatalnál – mint a földmérő vagy az orvos – önkénytelenül is egybeesést eredményezett. Az itt vizsgált 72 személy közül mindösszesen tizenkettő indította pályáját az uradalomnál, sőt hét személy ugyanabban az évben vállalt szolgálatot az uradalomnál, illetve a megyénél. Így például *Belánszky László* ügyvédi vizsgájának

bizonyáglevelét 1803-ban mutatta fel a megye előtt, majd 1805-ben br. Wenckheim József titkára lett, és ugyanekkor a megye országgyűlési követi mellé kancellistává nevezték ki.⁷⁸⁶ A párhuzamos tisztségviselés több esetben csupán a megyénél viselt táblabírói hivatalt jelentett, így például *Fehér Imre* 1805-ben körösladányi uradalmi jószágfelügyelő volt, és ugyanebben az évben a főispán a megye táblabírójává is kinevezte.⁷⁸⁷ *Kis József* 1808-ban gr. Wenckheim József fiskálisa, a békési uradalom ügyvédje lett, emellett táblabíróvá is megítették.⁷⁸⁸ De volt, hogy a megyei kinevezés pontosan a magánszolgálat teljesítése miatt maradt el, így például *Nagy Márton* 1816-ban tiszteletbeli vármegyei ügyésznek ajánlották, de miután ugyanebben az évben lett a körösladányi és mezőberényi uradalom ügyvédje is, ezért a főispán általi kinevezésére végül nem került sor.⁷⁸⁹

Ennek ellenére 14 nemesnél volt regisztrálható – még ha a tisztségeket nem is párhuzamosan viselték –, hogy hol a megyénél, hol az uradalomnál szolgáltak, azaz nem volt igazán eldönthető, hogy az illetőnek a megyei vagy az uradalmi pályafutása volt a meghatározóbb. Így például *Kalmár Mihály* segédírnokként, tiszteletbeli jegyzőként és kiadóként kezdett, majd 1840-ben esküdtnek választották meg. Közben a gr. Wenckheim család ügyvédje, gr. Wenckheim Antal, majd örökösei uradalmának igazgatója volt, miközben csaknem két évtizeden át viselte a gyulai adókető bizottság elnöki tisztjét.⁷⁹⁰ Vagy *Omaszta Zsigmond*, aki szarvasi uradalmi ügyvédként működött 1830–1834 között, majd 1837-ben fizetéses táblabíróvá tették meg, s e posztjáról csak 1846-ban mondott le. 1839-ben gr. Stockhammer Karolina és Zsófia javainak zörgondnoki tisztjével ruházták fel, amely lehetett állami vagy megyei megbízátság is.⁷⁹¹

A pályafutásnak az uradalomnál vagy a megyénél való indítását követően az is érdekelt bennünket, hogy volt-e később végleges „átigazolás” a megyei, illetve az uradalmi szolgálat irányába. Mindösszesen hét példát találtunk arra, hogy a megyénél induló karriert végül életre szóló uradalmi szolgálat váltotta fel, továbbá mindösszesen csak egy esetben történt fordítva, azaz hogy valaki az uradalmi tisztséget megyei hivatalra cserélte végleg. Ez utóbbi *Szombathelyi Antal* volt, aki ügyvédi diplomáját 1824-ben mutatta be a megyei közgyűlés előtt. Szombathelyi gyomai uradalmi ügyvédként kezdett, az ebben a tisztjében elkövetett vérengzés miatt vármegyei törvényszék előtt is állt, majd mint füzesgyarmati fiskálist (1831–1832) a megye táblabírójává nevezték ki, 1834-ben pedig már az országgyűlésre küldték követnek Novák Antal lemondását követően. Szombathelyi ez alkalommal jelentette be, hogy megválnak addig viselt ügyvédi hivatalától. Ezt követően

786 Héjja, 2009. 224.

787 Héjja, 2009. 274.

788 Héjja, 2009. 338.

789 Héjja, 2009. 388.

790 Héjja, 2009. 321.

791 Héjja, 2009. 404–406.

csak megyei posztokon fordult meg, sőt a legmagasabb pozícióig, az alispáni tisztségig (1846–1849) vitte.⁷⁹² A nagyobb számú ellenpéldák között említhetjük *Karassiy Istvánt*, aki a vármegyénél kancellistaként kezdett, később tiszteletbeli jegyzőnek is kinevezték, de vármegyei hivataláról 1804-ben mondott le. Utódául Petz Imrét – aki később szintén az uradalmi pályafutást választotta – tették meg. Karassiy gr. Wenckheim József uradalmi inspektora lett, majd az endródi uradalom birtokosainak teljhatalmú megbízottja, később a békési és a székudvari uradalom inspektori tisztjét viselte.⁷⁹³ Az 1804-ben kinevezett *Petz Imre* 1805-ben mondott le hivataláról, ennek megfelelően a vármegyei rendek ezen a napon bizonyosságlevelet állítottak ki szolgálatáról. Ezt követően vésztői és gyulai uradalmi ispánként tevékenykedett.⁷⁹⁴

A fentebbiek alapján jól látható, hogy sok esetben a megyei és az uradalmi alkalmazások, illetve pályafutások nehezen választhatók el egymástól, illetve már csak a pozíciójuk is számos további kapcsolatot és összefonódást eredményezett.

A LOKÁLIS ELIT TAGJAI ÉS TOVÁBBI CSOPORTJAI

Az elvégzett számításokat követően kialakult az elit tagjainak a rangsora, amely külön táblázatban is nyomon követhető.⁷⁹⁵ 30 pont felé – azaz a maximális 40 pontszámhoz közelítve – csupán három személy került: *Csepcsányi Tamás*, *Rosty Albert* és *szentgyörgyi Horváth Antal*. Rosty és Horváth mint szentandrási középirtokosok több ezer holddal rendelkeztek, valamint mind a ketten a másodalispáni tisztségig vitték a megyében, így az elsőségük egyértelmű. Csepcsányi Tamás – leginkább a Stockhammer család szolgálatában eltöltött – pályafutását és birtokszerzését korábban már ismertettük.⁷⁹⁶

Az őket követő 20 pontszám feletti (I. csoport) – az elit élmezőnyét képezők – között négy alispánt is találhatunk: *Tomcsányi Józsefet*, *Németh Antalt*, *Simay Kajetánt* és *Cseh Ferencet*. A listába felvett másik két alispán, *Szombathelyi Antal* és *Novák Antal* birtok hiányában nem kerültek be ebbe a csoportba. A lokális elit I. csoportjában többnyire olyan személyeket találunk, akik pályafutásuk és kötődésük – birtok, haszonbérlet vagy hivataluk révén – a Harruckern-uradalomhoz, valamint az örökös családokhoz kapcsolódtak. Így például ebbe a csoportba került az Apponyi-uradalom inspektora, a Harruckern családgyűléseken birtokosként részt vevő *Steiner Jakab*, valamint az uradalmi

792 Pályafutását lásd a 692. lábjegyzetnél.

793 Héjja, 2009. 322–323.

794 Héjja, 2009. 420.

795 22. táblázat: *A megye multipozicionális elitje*. Lásd a 348–349. oldalt.

796 Csepcsányiról bővebben a 262., 585., 690–691. és 713. lábjegyzet alatt.

posztal nem bíró, de országgyűlési követként és alispánként is tevékenykedő *Tomcsányi József*. A több uradalom inspektori feladatkörét ellátó *Karassiy István*, az alispáni pozícióig jutó és a Bedekovich családtól birtokot vásárló *Németh Antal*, a szentgyörgyi Horváth családnál fiskális *Novák Ferenc*, a Harruckern család közös fiskálisa és a Stockhammer-féle nyolcadszázéves birtokot vásárló *Omaszta Zsigmond*, a békési uradalom ügyvédje, *Kis Ferenc* és végül az alispáni hivatalt megszerző *Simay Kajetán*. A szentandrászi birtokos *szentgyörgyi Horváth József* és *Cseh Ferenc* értelemszerűen nem a Harruckern famíliával való kapcsolata, hanem birtoknagyságuk és az abból származó jövedelmük révén kerültek be az elit I. csoportjába.

A többi vizsgált személy leginkább azért maradt el az élmezőnytől, mert nem rendelkezett birtokkal – lásd *Novák Antal* és *Szombathelyi Antal* egykori alispánok lejjebb sorolódását –, másfelől viszont a birtok megléte nem minden esetben volt elegendő az elit felső csoportjába való bekerüléshez. *Fehér Imre*, *Hellebrandt János* vagy *Bodroghy Pap József* kis középbirtokosok uradalmi és megyei pozíciók hiányában ugyanis elmaradtak az elit élmezőnyétől. A kérdés a továbbiakban az volt, hogy a 72 személyre elvégzett pontszámítás után hány pontnál húzzuk meg ezt a határt, és határozzuk meg a megyei elit körét. A választóvonalat 15 pontnál látszott célszerűnek meghúzni, hiszen ez alatt – *Bodroghy Pap József* és *Bartóky József* kivételével – már nem találhatók birtokosok, azaz jellemzően egy-két megyei vagy uradalmi tisztséggel írhatók le az elit ebbe a szegmensébe bekerült nemesek.

Az eliten belül tehát három csoportot tudtunk meghatározni a kapott pontszámokhoz igazítva. Az elit élmezőnyét, az I. csoportot a 20 pont felett lévő 13 nemes alkotta. A II. csoport a 15–20 pont közötti értékek között elhelyezkedő 11 személyből állt. Következésképp az elit élmezőnyét szűkebben értelmezve az I. csoport, tágabban pedig az I. és a II. csoport együttesen, azaz összesen 24 személy jelentette. Végül a 15 pont alatt lévő 48 nemes a legszélesebb III. csoportot alkotta, akiket tulajdonképpen az elit holdudvaraként értelmezhetünk.

Sajnos a csoportok megalkotását követően is nehéz megmondani, hogy mi is az elitbe való tartozás biztos „receptje”, hiszen az I. és a II. csoportba tartozó 24 személy közül kilenc semmilyen uradalmi pozícióval nem rendelkezett, kettő nemes megyei hivatalt nem viselt, illetve az elitbe sorolt nemesek közül hatan – bár mind a II. csoportban helyezkedtek el – birtok nélkül sorolódtak az elit élmezőnyébe. Annyi azonban bizonyos, hogy a megadott kritériumok közül legalább háromnak érvényesülnie kellett az elitbe való tartozáshoz. Továbbá a módszerből következően az is megmutatkozik, hogy a talán elérhetőbb megyei és uradalmi pozíciókon túl mégiscsak a birtok megléte erősíthette, illetve annak hiánya gyengíthette az adott nemes pozícióját az eliten belül.

A MEGYE MULTIPOZICIONÁLIS ELITJE, AVAGY A SZEMÉLYES HÁLÓZATOK EREJE

A multipozicionális elitet saját kritériumrendszer és pontszámítási eljárás kialakítását követően határoltuk körül, amelyen belül további csoportokat alakítottunk ki a megyei és uradalmi tisztségek, a birtokok nagysága és az abból származó jövedelmek súlyozása révén. A 64 családot és 72 nemest érintően lefolytatott vizsgálatunk eredményeképpen világossá vált, hogy az elit tagjainak a megyei nemesi elitbe való bekerüléséhez több pozícióval, nagyobb vagyonnal és magasabb jövedelemmel kellett rendelkezniük, továbbá ezek együttes megléte volt szükséges.

A tisztségek és a birtok megszerzéséhez viszont valószínűsíthetően érvényesülnie kellett a személyes, illetve informális kapcsolatoknak is. Ez alatt egyrészt érthetjük az adott nemes nagybirtokosokkal – a Harruckern familia és annak örökös családtagjaival – való kapcsolatát, vagy az eliten belül kialakuló személyes viszonyokat, a később bemutatásra kerülő házassági és rokonsági szálakat. Míg az előbbi az uradalmi pozíciók elnyerésének vagy épp birtokrészek megvásárlásának, addig az utóbbi a megyei apparátuson belüli hivatalok megszerzésének a lehetőségét erősíthette, amely végül a megye nemessége felett elhelyezkedő lokális nemesi elit csoport kialakulását eredményezhette. Mindennek megerősítéseként, illetve kifejeződéseként e családokat átszőhette a hivatalos kapcsolatokon túl a személyes kapcsolatok hálója is.

Összességében Vári András az uradalmi apparátus működésére tett végkövetkeztetései nyertek megerősítést. Vári ugyanis Weber bürokráciafogalmát – miszerint az apparátus ideáltipikusan teljesen személyes szempontok nélkül, kizárólag a működési szabályok alapján kezeli feladatait, az igazgatás tárgyait – szembesítette a Károlyi-birtokok gyakorlatával. Vári szerint téves az uralom személytelen jellegéből kiindulni, és semmilyen szerepet nem tulajdonítani a személyes kapcsolatoknak a bürokratikus hatalomgyakorlásban, azaz a bürokratikus szervezeteken – megyén vagy uradalmon – belüli személyes koalíciókat és hálózatokat nem értelmezhetjük egyszerűen „feudális maradványoknak”. Vári érvei alátámasztásaként Breton és Wintrobe művét is idézi, akik a bürokrácia normális és időtálló tulajdonságának tartották, hogy a különböző posztokon álló személyek között nemcsak a működési szabályok által előírt érintkezés folyik, hanem kölcsönös, személyes bizalmon alapuló együttműködési csoportok és informális hálózatok jönnek létre. Ezek a hálózatok pedig kapcsolatrendszerükre támaszkodva, a formális működési szabályokat figyelmen kívül hagyva, a formális szabályok által biztosítottnál jobb vagy rosszabb teljesítményt produkálnak, amit a bürokratikus szervezet urai vagy gazdái által biztosított előnyök, illetve az általuk alkalmazható büntető rendszabályok valószínűsége és nagysága határoz meg.⁷⁹⁷ Lényegében tehát

797 Vári, 2004. 596–597.; Vö. Breton–Wintrobe, 1982; Weber, 1987. 225–232.

egy ilyen elit csoport kialakulásában, fenntartásában a hivatalos és a személyes kapcsolati hálók együttes működése feltételezhető, amely pozíciókban, birtokokban, illetve házassági és rokoni kapcsolatokban egyaránt realizálódhatott.

A MEGYE KÖZNEMESSÉGÉNEK HÁZASSÁGI KAPCSOLATAI 1790 ÉS 1848 KÖZÖTT

A következőkben Békés megye köznemességének házassági szokásait, társadalmi és térbeli kapcsolatrendszerét kívántuk feltérképezni a megye házassági anyakönyvei alapján 1790 és 1848 között. A nemesek által kötött házasságok kvantitatív feldolgozása mellett az elemzés az egyházi anyakönyvek felhasználhatóságát is próbára tette, azaz kérdésfeltevésünk megválaszolása során a házassági anyakönyvek forrásadottságaira is kitérünk. A vizsgálat legfőbb kérdése volt, hogy a megye nemessége milyen arányban kötött házasságot nemessel, illetve nem nemessel, azaz hogy a házasságokat inkább a rendi endogámia vagy a rendi exogámia jellemezte. A házasságok társadalmi vonatkozásai mellett a házasságkötések térbeliségét is az elemzés tárgyává tettük, vagyis megvizsgáltuk, hogy a házasságok mennyiben kötődtek a településen belül, a megyén belüli települések között, vagy átnyúltak-e éppen a megye határain.

A kérdés vizsgálatának fontosságát mutatja, hogy előzetes eredményeink szerint a megye köznemességének körében elenyésző a nemesek közötti házasság, a rendi endogámiaira való törekvés. A témakörben született eddigi kutatások ugyanis a nemesség házasságkötéseiben megnyilvánuló társadalmi elkülönülést, a rendi endogámia hagyományát hangsúlyozták. Ezzel szemben jelen kutatás ezt a képet árnyalja, sőt új eredményekkel kecsegtet. Továbbá az eddig elemzett területekkel szemben olyan régió megyéje került a kutatás fókuszába, amelyet ebben a témakörben született korábbi demográfiai kutatások egyáltalán nem érintettek. A várható eredményeken túl tehát a vizsgálat újszerűségét a török hódoltság után újjáéledő alföldi megye köznemességének körében kötött házassági kapcsolatok feldolgozatlansága is adja, ezáltal pedig ellenpontként jelenhet meg az eddig feltárt, főként északkeleti és dunántúli régiók mellett.

AZ EGYHÁZI HÁZASSÁGI ANYAKÖNYVEK MINT A VIZSGÁLAT FORRÁSAI

A prestatisztikai korszak társadalmának vizsgálatában az egyházi anyakönyvek forrásértéke ismert. Korábbi tanulmányok, kutatások egyaránt használták demográfiai kutatásokhoz, közvetett és közvetlen forrásként a társadalom

szerkezetének, összetételének megállapításához. Az egyházi anyakönyvek természetesen nem pótolják, nem helyettesítenek más jellegű összeírásokat, az adatgazdagságuk pedig sok esetben elmarad a népesség- és lélekösszeírások adataitól, vagy más speciális céllal készített lajstromoktól.⁷⁹⁸ A legnagyobb hátrányuk viszont, hogy nem egy adott időpontban adnak egy többé-kevésbé teljes képet a település társadalmi rétegeiről. Ugyanakkor a származáshely, a kor és esetleg a foglalkozás feltüntetése révén alkalmasak a társadalmi rétegek közötti mozgás, érintkezés, azaz a társadalmi mobilitás számos aspektusának a megfigyelésére.

A házassági anyakönyvekre eső választást több érv is alátámasztja. Egyrészt valószínűsíthető, hogy a házasságkötők zöme a megtelepedettekből, megtelepedni vágyókból került ki, következésképp a települések stabilabb népességét ölelhetik fel. Másrészt a házasságok reagálnak leginkább a gazdasági és társadalmi változásokra, ezért feltételezhető, hogy a társadalom struktúrájában végbemenő változásokat is jól érzékeltethetik. Harmadrészt pedig a foglalkozások vagy a származáshelyek áttekintő vizsgálatához leginkább a házassági anyakönyvek használhatók.

A házassági anyakönyvek pozitívumai mellett azonban számolnunk kell a matrikulák feldolgozásának korlátozottságaival is. Már az anyakönyvek eredeti rendeltetése is jelentősen csökkenti a vizsgálat lehetőségeit, hiszen a települések lakosságának csak szűkebb, korban körülhatárolt csoportjára terjed ki. Az elemzés során azt is látnunk kell, hogy az anyakönyvek vezetésének pontossága, adatgazdagsága nemcsak egyházközségeként eltérő, hanem az esetek pap személyétől is nagyban függött. A bejegyzések teljességét ugyanis nagymértékben befolyásolja az anyakönyvvezetőjének változása, műveltsége, gondossága, vagy épp a település általános helyzete. Miután pedig a felekezetek anyakönyvvezési gyakorlata is eltérő, sőt rövid időszakokban is változó, ezért forrásértékük és felhasználhatóságuk eszerint is változik.⁷⁹⁹

Az adatok bejegyzésénél három alapvető megoldással találkozhatunk. A vizsgált időszak kezdetén főként az úgynevezett annales-forma érvényesült, amikor is az anyakönyvvezető minden egyes bejegyzést – magyar vagy latin nyelven⁸⁰⁰ – rövid mondatba foglalva készített el, illetve a házasságkötők nevét sokszor aláhúzással vagy nagybetűvel írva emelte ki. Később az adatok táblázatba történő rendezését is elvégezte, ahol azonban eleinte az egyes ro-

798 Jároli, 1973. 7–29. Jároli Orosházára elvégzett feldolgozása szerint az összeírások és az anyakönyvek adatai alapján a népesség 30–40%-a vethető össze.

799 Jároli, 1973–1974. 241–244. Jároli az anyakönyvek értékelése kapcsán azt is megemlíti, hogy a régi matrikulák községtörténeti, művelődéstörténeti adalékai mellett a Békés megyében végzett népesedési kutatások jelentőségét növeli az a tény is, hogy a megyében nem állnak rendelkezésre részletes egyházi látogatások, kanonika vizitációk, továbbá a betelepülés után a felekezetek különállása megmaradt.

800 B. Lukács, 1980. 242–252., 246. A latin szertartású katolikus anyakönyvek és bejegyzéseik 1836-ig latin nyelvűek, ahol a prédikáció nyelve magyar volt, ott elkezdtek magyarul vezetni ezeket. A protestáns anyakönyveket a gyülekezet nyelvén írták.

vatok sorrendje változhatott. Ezt követően – leginkább az 1830–1840-es évektől kezdve – a táblázatos közlés rögzült, ahol az anyakönyv előre nyomtatott lapjain szereplő állandó rovatokat töltötte ki. Bejegyezte a házasság időpontját, a vőlegény, a menyasszony, a szülők – leginkább az apa – és a tanúk nevét, a későbbiekben pedig a házasságkötők vallását, származáshelyét, életkorát, foglalkozását is feltüntette.⁸⁰¹ Az utóbbi adatok megadása viszont esetlegesnek és hiányosnak mondható. A származáshelyre vonatkozóan például – már ha egyáltalán feljegyezték – nem minden esetben dönthető el egyértelműen, hogy a település neve a születési helyet, a lakhely előtti várost vagy az aktuális tartózkodási helyet jelöli. A katolikusoknál valószínű, hogy a születési helyet jelölte, hiszen a keresztlő egyházközösségből kellett igazolást kérni. Az elemzéskor azzal a ténnyel is szembeülni kell, hogy az anyakönyvek leginkább a vőlegények vizsgálatát teszik lehetővé, hiszen a menyasszonyok esetében csak a származáshely, a lakhely megoszlásáról, valamint korukról nyújtanak információt.⁸⁰² A nők foglalkozását egyáltalán nem jegyezték, ellenben a hajadon apjának és az özvegyek elhalt férjének foglalkozása szórványosan bejegyzésre került. Sajnos így a nők társadalmi helyzetének meghatározásához a kiegészítő források is csekély lehetőséget nyújtanak.⁸⁰³

A vizsgálat szempontjából különösen fontos, hogy az anyakönyvekben külön feljegyezték, ha valamelyik házaspár nemesi származással bírt.⁸⁰⁴ Az elemzés során tehát kizárólag 1790–1848 között megtalálható és jelölt nemeseket regisztráltunk az áttekintett anyakönyvek alapján.⁸⁰⁵ A kétséges nemesek-

801 Járosi, 1987. 466–475., 469. A kutató számára az első típus jelenti a legnagyobb nehézséget, hiszen az adatgyűjtés során minden bejegyzést el kell olvasnia, illetve nehezebben vagy kevésbé derül ki a házaspár jogállása. Az 1820-as évektől kezdve az anyakönyveket már rovatos formában vezették, szöveges, jegyzőkönyvszerű bejegyzésekkel ritkábban találkozhatunk.

802 Bencsik, 1986. 31–36. Az exogám házasságok anyakönyvezésnek tanulmányozása során megfigyelhető, hogy az egyházi szertartás, az esketés és így a házasságkötés anyakönyvezése is a menyasszony szülő- vagy lakhelyén zajlott. Ehhez azonban az illetékes egyházi hatóság megkövetelte, hogy a vőlegény mutassa be bizonyoságlevelét arról, hogy a kötetendő házasságnak nincs akadálya. Egy-egy bizonyoságlevél kiadását többnyire a házasságkötéshez hasonló pontossággal jegyezték fel. Ritkábban fordult elő, hogy a vőlegény lakhelyén köttetnek meg a házasságok, ilyenkor a menyasszonynak kellett felmutatnia bizonyoságlevelét.

803 Bácskai, 2007. 272–274. Később, illetve más település anyakönyveiben elszórtan találkozhatunk a nők foglalkozásának a feljegyzésével.

804 Benda, 2008. 56–57. A keszthelyi anyakönyvekben a nemeseket az 1820-as évektől jelölik. A helyi nemesség elválása a 18. század első felétől kezdődhetett meg, ezt a nemességigazolások, majd pedig a Feszteticsek földesurasága is elősegítette. Kövér, 2005. 232–233. Kövér Tisztaeszlar anyakönyvei kapcsán jegyzi meg, hogy a református anyakönyvek egyre következetesebben tüntették fel a nemesi származást a 19. század első felében, így a katolikus matrikulák is egyre gyakrabban jegyezték fel azt. A feljegyzést pedig a költség feltüntetése követte, hiszen az esküvőkor a nemesként való kihirdetés költséggel járt. Majd ahogyan a napóleoni háború időszakában beszívargott a nemesség jelölése, úgy tűntek el a bejegyzések 1848-ra.

805 A vizsgálatához 42 mikrofilmen lévő anyakönyvet néztünk át. A vizsgálat így sem teljes, hiszen a megye egy-egy településének azon anyakönyveit dolgoztuk fel, amelyek az adott település többségét adó felekezetére vonatkoztak, de így is az érintett települések lakosságának nagyságrendileg a kétharmadát nézhattük át. Lásd 23. táblázat: *A lakosság felekezet szerinti*

kel, a településen lakó, de máshol házasságot kötött nemesekkel nem számol a vizsgálat, de természetesen további elemzések távlati céljai között szerepelhet ezen házasságok feltárása is. Röviden itt említenénk meg a vizsgálat időmetszetének indokoltságát is. Egyfelől a megye nemességének vizsgálatát korábban is ezen időkeretek közé szorítottuk, tehát az anyakönyvekben felbukkanó nemesek azonosítása könnyebbséget jelentett. Másfelől a kezdő időpont választását az is magyarázza, hogy ekkora már a török kiűzése utáni újratelepülési hullám lecsendesedett, azaz a lakosság összetétele már a megtelepedett életnek megfelelő állapotot tükrözheti.

A HÁZASSÁGKÖTÉSEK JELLEMZŐI A STATISZTIKA TÜKRÉBEN

A nemesek által kötött házasságokat településenként, a többségét adó felekezetek anyakönyvei alapján igyekeztünk felkutatni a fentebb már vázolt forrásadottságokkal, korlátozottságokkal. Az 1790 és 1848 közötti időszakban a megjelölt anyakönyvekben majd 600 házasságot, egészen pontosan 588 olyan házasságot regisztrálhattunk, ahol az egyik házaspár – anyakönyvben is jelölten – bizonyosan nemesi származással bírt.⁸⁰⁶

A kutatás elsődleges kérdéséhez igazodva az anyakönyvekbe bejegyzett házasságokat rendiségük és térbeliségük szerint rendszereztük. A nemesek, illetve a nemesek és nem nemesek közötti házasságokat évtizedekhez rendelve, azokat három kategóriába soroltuk be aszerint, hogy a településen belül, a megyén belül vagy a megyén kívül kötötték meg a frigy. Ezek alapján jól látható, hogy a felkutatott házasságok kétharmada 1830 és 1848 közé esik. Ez magyarázható akár az anyakönyvek precízebb vezetésével, a nemesi jogállás pontosabb feltüntetésével, de még inkább összefüggésben állhat a nemesek megyében való megtelepedésével, családalapításával, nemességük elismertetésének folyamatával, illetve a megyei tisztújítások rendszeressé válásával.⁸⁰⁷

megoszlása és a regisztrált házasságok száma. Lásd a 350. oldalt. A táblázat tájékoztatást ad a népesség és a nemesek számáról, hozzákapcsolva a regisztrált házasságok számát. Megjegyzendő, hogy a nemesek számához rendelt tisztújítási névjegyzék csak a nemesek egy részét öleli fel.

806 Ezen a ponton leginkább az anyakönyvet vezető papi személyre hagyatkoztunk, nem mérlegelve a nemesi származások feltüntetésének esetleges pontatlanságait vagy azok regisztrálásának elmaradását.

807 A vármegyében a nemesség elismertetésének gyakoribbá válása valószínűleg az 1828 után rendszeresült tisztújításokkal magyarázható. Erről lásd bővebben a 95. lábjegyzetet, illetve *A nemességigazolások időpontjai* című részfejezetet.

A házasságok további három kategóriába történő elhelyezése azonban már komolyabb módszertani átgondolást kívánt, hiszen a kategorizálás alapját képező, a mobilitásról leginkább árulkodó adatot, a házasfelek származáshelyét ritkán jegyezték fel a lelkészek az anyakönyvekbe. A házasságkötés idején megadott – már rögzült állapotot tükröző – lakhelyeket szintén nem minden esetben, de gyakrabban tüntették fel az anyakönyvek. A hiányosabb adatforrásnak tekinthető származáshelyekkel szemben tehát a gyakrabban jelölt lakhelyek szerinti besorolásra esett a választás azon köztes megoldással, hogy amennyiben a lakhely mellett a származáshelyet is jelölték, akkor ott igyekeztünk azt a táblázatban (*-gal jelölt, elkülönített adatok) figyelembe venni, hogy minél teljesebb kép alakulhasson ki a házasságok térbeli kiterjedtségéről. Természetesen miután csak egy megye anyakönyveit tekintettük át, illetve a lakhely szerinti kategorizálást választottuk a besorolás alapjául, mindenképp számolnunk kell a házasságok térbeli koncentrátságával.⁸⁰⁸

A statisztikának ezenfelül azon házasságokat is sorra kellett vennie, ahol egyáltalán nem jelölték sem a származáshelyet, sem a lakhelyet. Az itt kapott igen nagy száma (200 házasság, az összes 34%-a) jelentős adatvesztésnek minősül, azaz mindösszesen csak 388 házasságnál volt ismeretes mindkét házastárs lakhelye. Az ismert lakhelyű házasságok alapján elmondható, hogy a házasságkötések többségében (254 házasság = 65,2%) nem lépték túl a település határait, azaz a házasság megkötésének időpontjában a házasságkötés helye egybeesett a házastársak lakhelyével. A származáshelyet tekintve is csak 26 esetben – ami csupán 10,2%-át teszi ki a településen belüli házasságoknak – regisztrálhatunk megyén kívüli települést. A településen belüli házasságokat közel azonos arányban követi a megyén belül (61 házasság = 15,6%) és a megyén kívül (73 házasság = 18,9%) megkötött házasságok száma. A megyén belül kötött házasságoknál a származáshelye szerint 12, a nem jelölt kategóriában pedig úgyszintén további 11 olyan házasságot jegyezhetünk fel, ahol az egyik házastárs származáshelye, születési helye a megye területén kívülre esett. Amennyiben minden kategóriában sorra vesszük a megyén kívüli származáshelyeket, akkor 122 olyan házasság számolható össze, ahol legalább az egyik házastárs megyén kívülről érkezett, ami az összes házasságnak 20,5%-a, a lakhely/származáshely szerint ismert házasságoknak pedig 31,2%-a. Következésképp a házassági kapcsolatok körülbelül egynegyede nyúlt a megye határain túlra, a házasságok nagy többsége azonban a településen belül kötött. Jelen esetben természetesen nehezen jelenthető ki egyértelműen, hogy ez mennyire tükrözi a valós állapotokat, illetve mennyire az adatfelvétel sajátosságát és módszerét. A nemes és nem nemes vőlegények, valamint menyasszonyok lakhely és származáshely szerinti megoszlásával részletesen külön foglalkozunk.

A házasságok rendi beágyazottságát tekintve viszont kijelenthető, hogy a szakirodalomban rögzült rendi endogámia a vizsgált anyakönyvek alapján

808 24. táblázat: *A vizsgált házasságok száma (1790–1848)*. Lásd a 350. oldalt.

egyáltalán nem érvényesül. A feljegyzett házasságokból csupán 47 házasság (= 8%) – 20 a településen belül, 5 a megyén belül, 11 a megyén kívül, 11 pedig a nem jelölt kategóriában – jött létre nemes és nemes között.⁸⁰⁹ A házasságok 92%-ban nemes és nem nemes jogállású házaspárok között kötöttek. Ezen belül persze érdekes kérdés lehet, hogy nemes és nem nemes férfiak, illetve nők aránya hogyan alakul: inkább nemes férfiak választottak nem nemes nőket, vagy nem nemes férfiak vettek feleségül nemes nőket? Az adatok alapján egyöntetűen a nemes férfiak házasodtak nem nemes nőkkel. A regisztrált házasságkötők között 443 nemes és 145 nem nemes vőlegényről, illetve 190 nemes és 398 nem nemes menyasszonyról beszélhetünk.

A fentebbiek alapján tehát úgy tűnik, hogy nem a nemesi jogállás lehetett lényeges a házastárs kiválasztásánál, sőt valószínűsíthetően a rendi státusszal szemben más tényezők játszhattak közre. Ehhez talán a nemes és nemes közötti házasságokat érdemes közelebbről szemügyre vennünk. Az itt regisztrált 47 házasság közül – az ismert foglalkozások alapján – három csoportot lehet megkülönböztetni. Egyrészt a megyei tisztséget viselő, uradalmi szolgálatot vállaló nemes férfiak választottak maguk mellé nemes származású menyasszonyt, így Baky Lajos – Békés város jegyzője – Kosztosgyalai (vagy Korpos-Gyalay) Juliannát, Korpos-Gyalay István megyei írnok lányát vette feleségül.⁸¹⁰ A gyulai uradalmi ügyvédként kezdő Stachó János 1823-ban nősült meg, ekkor Vidovich György, Békés megyei alispán lánya lett a felesége. A neje halála után, 1826-ban Placsintár Katalint vette el. Már a házasságot követő évben apósa, Placsintár György fizetéses táblabíró helyett a megyei akceptáció kidolgozására kiküldött deputáció elnökletével bízták meg.⁸¹¹

A másik elkülöníthető csoport tagjai az értelmiségi foglalkozásokat űző nemesek, akik a megyei pozíciókat viselő családokkal kerültek rokonságba. Ennek jó példája lehet Balla Károly, aki először 1833-ban Csabán kötött házasságot Omaszta István – Omaszta Zsigmond édesapja, aki csabai jegyző volt 1797–1802 között – és Kelemen Klára lányával, Teréziával. Másodszer pedig az endródi származású Salacz Krisztinát vette el. A pesti egyetemen szerzett földmérői diplomáját 1833-ban – azaz házasságkötésével egy időben – mutatva be a megye előtt, majd ezt követően lett uradalmi földmérő és a Harruckern család közös pénztárnoka, végül pedig 1848-ban szerzett Szarvason 113 hold

809 Lásd a 24. táblázatban a 350. oldalon.

810 MNL OL A 2148.; Héjja, 2009. 215., 349. *Baky Lajos* 1829-ben a vármegyei kancellárián kezdett, 1835-től a megye jegyzője volt. Julianna édesapja, *Korpos-Gyalay István* 1842-ben megyei írnokként kezdte pályafutását, majd hatévi szolgálat után csendbiztossá nevezték ki (1847–1848).

811 MNL OL A 3279.; Héjja, 2009. 448–449. *Stachó János* a Harruckern-uradalom kapcsán is ismeretes, hiszen 1828-tól a gr. Stockhammer Ferdinánd-féle letét kurátori és adminisztrátori tiszjtét vette át br. Wenckheim Józseftől.

földet.⁸¹² Vagy Fluck János Zólyom vármegyéből érkező orvos Farkas Gábor békési uradalmi tisztartó lányát, Farkas Reginát vette nőül.⁸¹³

A harmadik a nemesi jogállású földművesek, iparosok, kereskedők, haszonbérlok csoportja, akik bár nemes feleséggel bírtak, de azok nem a megyei és uradalmi hivatalokban megforduló családok közül kerültek ki. Természetesen érdemes a feltételezésünk ellenpróbáját is elvégezni, hogy megnézzük, vajon található-e megyei hivatalt viselő vagy értelmiségi pályán lévő nemes férfit, aki nem nemes nővel kötött házasságot. Ezek szerint vannak olyan nemesi jogállású esküdtek, tisztartók, szolgabírók, jegyzők és fiskálisok is, akik megyei vagy uradalmi szolgálatuk ellenére nem nemes jogállású nővel házasodtak. Példa erre a tiszteletbeli alügyész, uradalmi fiskális Boczkó Dániel, a megyei alügyész Salacz László vagy a csabai jegyző Koritsánszky Lajos.

A rendi endogámia és exogámia között láthatóan nehezen lehet egyértelmű határvonalat meghúzni, hiszen nem a rendi jogállás, de még nem is a házafél foglalkozása jelenti a döntő faktort a rendi endogámia megtartására. Ezért a vagyonnal rendelkező, a megye politikai életét formáló, a megyei és uradalmi tisztségeket bíró nemesi családok közötti házassági kapcsolatokat külön is megvizsgáltuk azon elméletünk igazolására, hogy nem a rendi jogállás, hanem a megyei elitet képező családok összetartása döntötte el, hogy nemesselel vagy nem nemesselel kötöttek házasságot. Más esetekben ugyanis kevésbé látszódik a rendi endogámia fontossága, hiszen a nemesek szomszédos településről választhattak volna nemes arát vagy vőlegényt, azonban a megye települései között, illetve a megyébe bevándorolt nemesek – vagy épp nem nemesek – közötti házasságok töredékét képezték az itt vizsgált házasságoknak. A házasságkötések tehát többségében helyben, valamint nemes és nem nemes között jöttek létre. Ezek alapján összességében az eddigi kutatásokkal szemben, illetve mellett sokkal inkább a nemesek rendi exogámiájáról és lokális endogámiájáról beszélhetünk. Valódi rendi endogámia következképp nem általában a nemeseket, hanem az előző fejezetben körülhatárolt megyei elitet jellemezhetette.

A MEGYEI ELIT HÁZASSÁGI ÉS ROKONSÁGI STRATÉGIÁI

A következőkben azt próbáltuk megvizsgálni, hogy az elit tagjai honnan választották a feleségeiket: az elitből (I. és II. csoport), az elit alatt elhelyezkedők közül (III. csoport), vagy az elitet képező családokon kívül. Kérdés lehet persze az is, hogy a hivatali pályafutást megelőzte-e a házasság, és

812 MNL OL A 3228.; Héjja, 2009. 216–217., 404. Lásd a 287. lábjegyzetet. *Balla Károly* a Harruckern család közös családgyűlésein is megfordult, mint gr. Batthyány László megbízottja, majd a családgyűlések megbízott mérnöke, nemzetségi pénztárnoka.

813 MNL OL A 3225.

ezáltal maga a házasság is hozzájárult a tisztség elnyeréséhez, vagy már a pozíció elnyerését követően, illetve annak viselése alatt jött létre a frigy. A rendelkezésre álló házassági adatok szerint nagyrészt már jóval a hivatali pályafutás kezdete után került sor a házasságok megkötésére. Mindez természetesen abból az egyszerű tényből is adódhat, hogy az elit tagjai hivatali pályafutásuk és anyagi stabilitásuk megalapozását követően döntöttek a házasság megkötése mellett.

A vizsgált házasságok további részleteket világítanak meg, de azon állításunk, hogy a körülhatárolt elit házasságai révén még inkább összetartana, nem jelenthető ki egyértelműen. Az elit élén álló Rosty Albert és Csepcsányi Tamás felesége is az itt megjelölt elit családokon kívül helyezkedett el, hiszen *Rosty Albert* Pesten 1824-ben kötött házasságot Eckstein orvos lányával, Annával, akitől Pál, Ágnes – br. Eötvös József felesége –, Ilona – Trefort Ágoston neje – és Anna született. Bár a házastársa nem a megyei elitből került ki, de vélhetően a pesti orvos lányával való frigy hasonló presztízzsel bírhatott, mintha a megyei elithez tartozó családból választott volna házastársat.⁸¹⁴ *Csepcsányi Tamás* elsőként 1813-ban Orosházán Zuber Jozefával kötött házasságot. Második felesége, Sárközy Johanna volt, akitől Békés megye előtt lefolyt peres eljárás során elvált, végül pedig harmadik felesége 1843-ban Szemere Erzsébet lett.⁸¹⁵

A Pest megyei Eckstein családhoz azonban érdemes visszatérnünk,⁸¹⁶ hiszen másik lányának férje szintén a megyei – sőt az elithez tartozó – nemes férfiak közül került ki az örmény származású *Novák Antal* személyében. Novák 1797-ben Pesten született, Novák Joachim és Gastager Anna gyermekeként 21 évesen került Békés megyébe, ahol is 1818-ban kezdődött pályafutása. Valószínűleg rokona – az elit középpozícióba tartozó – Vidovich Mihály hívta a megyébe, akivel felesége Gastager Viktória révén állt rokonságban. Ráadásul Vidovich György fia, Ferenc Novák Miklóssal együtt járt Pesten iskolába, illetve a beiratkozási könyv szerint Novák Joachimnál lakott. Bár Héjja Julianna archontológiai munkájában említi, Völgyesi Orsolya viszont forrás hiányában megkérdőjelezve közli, hogy Novák a gr. Károlyi család, majd br. Wenckheim József szolgálatában állt volna. A megyei pályafutását tekintve 1818 és 1828 között a megye aljegyzője, 1828-tól 1837-ig főjegyzője, 1837 és 1843 között pedig első alispánja lett. Békés vármegyét az 1830., majd az 1832–1836. évi országgyűlésen képviselte. Novák jelen volt a liberális ellenzék tanácskozásain, és közeli barátságot ápolt Kölcsey Ferencsel is. Novák Antal 1823-ban kötött házasságot Placsintár Magdolnával, aki szintén egy örmény kereskedőcsaládból származott. Az eliten belül a III. csoportba sorolt Placsintár család hosszú

814 Héjja, 2009. 430.

815 Héjja, 2009. 252.

816 Nagy I., 1858. III. 8.; Kempelen, 1912. III. 403. *Eckstein Ferenc* „orvostudor”, a pesti egyetem tanára volt. Címereslevelet 1812-ben kapott. Wehner Erzsédtől született Rudolf fia, aki 1836-ban Pesten al-, 1845-ben pedig főszolgabíró volt. Anna lánya Rosty Alberthez, Lujza pedig Novák Antalhoz ment férjhez.

évtizedekig pusztabérlőként szerepelt a megyében. Novák első felesége halála után került kapcsolatba a pesti Eckstein családdal, hiszen az ekkor már első alispán második felesége Eckstein Lujza lett. A házassága révén Rosty Alberttel, rajta keresztül pedig Eötvös Józseffel és Trefort Ágostonnal is rokonságba került. Novák a megye alispáni hivatalát egészen a haláláig viselte, ami után azonban a családnak nem maradt más vagyona, mint a gyulai határban fekvő 1 2/4 teleknyi úrbéres föld a rajta lévő épületekkel, gazdasági és házi ingóssággal. Az özvegy a földet eladta, az ingóságokat elárverezte, és kiegyenlítette a férje utáni adósságot. Eckstein Lujza és Novák három lánya tehát vagyron nélkül maradt, ezt bizonyítja az özvegy segélyért való folyamodása is.⁸¹⁷ Az özvegy végül kénytelen volt Rosty Albert pesti házába költözni, akinek az 1847. évi halála után az uralkodóhoz fordult. Bár ekkor már Szidóniát, a Békés megyei elit csoporton kívül elhelyezkedő – Tormássy Lajos korábbi Békés vármegyei főorvos (!) fiához – Tormássy Jánoshoz, a megye főjegyzőjéhez, az országgyűlési ifjak egyikéhez, a megye későbbi országgyűlési követéhez adta férjhez.⁸¹⁸

A továbbiakban maradunk az elitnél és a Novák családnál, hiszen Novák Antal az elithez nem tartozó, főszolgabírói alkalmazásig jutó testvérét – Lehoczky Lajos⁸¹⁹ özvegyét –, Novák Jozefát az elit élén lévő *Tomcsányi József*

817 Völgyesi, 2002. 193–211. Az özvegy kérelmének Apponyi György kancellár próbált érvényt szerezni, sőt maga István nádor is támogatta a folyamodványt, ami talán br. Wenckheim Béla közbenjárásának volt köszönhető. Vö. Völgyesi, 2003. 128–141.

818 Héjja, 2009. 491. Tormássy Jánost 1835-ben írnoknak rendelték a követek mellé Pozsonyba, majd tagja lett a Társalkodási Egyletnek is. Az úgynevezett „Menage” radikális egyesület tagjaként 1836-ban szülei gyulai házában katonai erővel tartóztatták le, fogták perbe és ítélték el. Másfél évnyi börtönbüntetését Budán töltötte, majd ezt követően Pesten letette az ügyvédi vizsgát, oklevelét 1841-ben mutatta be a megye előtt. Így lett előbb a megye aljegyzője, majd főjegyzője (1846–1847), 1847-ben pedig a megye országgyűlési követévé választották. 1848-ban a belügyminisztériumban dolgozott mint miniszteri tanácsos. Vö. Révész, 1957. 25–70.

819 Waktor, 1995. 47., 52–53., 70–71. Lehoczky Lajos és Novák Jozefa lányát, Idát 1845-ben vette el Szarvason – a Békéshez kötődő, protestáns hitre térő, asszimilálódó zsidó család tagja –, Bloch (később Ballagi) Mór, aki ebben az időben a szarvasi evangélikus iskola, utóbb a kecskeméti református teológiai intézet tanára volt, majd 1855-ben a pesti protestáns teológia oktatója, 1840-ben pedig a Magyar Tudós Társaság levelező tagja lett. Ez a házasság komoly anyagi hásszal nem járt, de az egykor nincstelen, ám rendkívül tehetséges fiatalember nemesi világba való betagozódását mindenképp segítette. Ez esetben egyébként egy köztudottan rosszul sikerült és különélssel végződő házasságról volt szó. Szakál Lajos későbbi főjegyző 1845-ben így írt Erdélyi Jánosnak: „Reményilem okos bölcs belátásodtól, – hogy ha csakugyan házasodni akarsz oly szerencsétlenül nem fogsz választani, mint Bloch Móríciz ki Szarvasról Lehoczky Táblabírónak hajadon leányát, Idát jegyzi el, – oly hitvány leányt: kibem sem szellem, sem műveltség, sem ügyesség, sem erény, szóval semmi nincs, ki egy piros posgás hústömeg és semmi más, s okos művelt és becsületes embernek nőül egyáltalában nem való. – Bámolni kell Bloch vakságát, – és sajnálni szörnyű sorsát – mert ha ő szerencsétlen nem lesz, akkor kétszer kettő alkalmasint nem négy, hanem 7 vagy kilencz fog lenni. – Nem él egy ember, ki helybenhagyná e választást, – az egyéneket ismerve.” A jövendölés nem állhatott messze az igazságtól, hiszen már 1864-ben külön éltek: Ida Cegléden, Mór pedig Pesten. Mór választásában szerepet játszott, hogy házasságában az egzisztenciateremtést tartotta szem előtt, és szarvasi tanár-

vette feleségül.⁸²⁰ Novák másik lánytestvére, Mária pedig az elit I. csoportjába tartozó *Karassiy István* második neje lett. Karassiy első házasságából, Jeney Juliannától született fia, István az elit II. csoportjában lévő *Beliczey József* lányát, Juliannát vette feleségül 1844-ben.⁸²¹ A Beliczey családnál – miután családi kapcsolataik igen kiterjedtek – érdemes megállni, hiszen Beliczey 1824-ben Lechner Frigyes seborvos lányát, Franciskát vette feleségül Gyulán, akitől hét gyermeke született: Julianna – ahogy már említettük – a későbbi alispán Karassiy István felesége volt, Mária *Terényi (Stummer) Lajos* másodalispán neje lett,⁸²² Izabella lánya pedig előbb Stummer Gyulával, később Kövér Lászlóval kötött házasságot.⁸²³ Az itt említett Beliczey József testvére, Karolina pedig a vele azonos elit csoportba tartozó Virágos Sándor felesége lett. Jelen házasság tanúi – egyrészt rokonságából, másrészt státuszuk egyezőségéből – Stummer János és Omaszta Zsigmond voltak.⁸²⁴

A Beliczey család mellett a *Stummer* családról is szükséges szólni, hiszen a família házasságai ugyancsak átszőtték az elitet. A Stummer család eredetileg Württembergből származott Magyarországra még a 18. században. A família ősi fészke Ipolykeszi és Terény volt, majd a család Stummer György unokáival három részre szakadt, így Stummer Jánostól származott a terényi- vagy békési ág. Stummer 1790-ben igazolta nemességét Hont megyei bizonyosságlevelével a megye előtt, és ettől kezdve a családtagok folyamatos jelen voltak a megyében. Miután János fiával, Imrével (1798–1848) kihalt a család férfiágon, Imre az ipolykeszi ágból származó unokafivére fiát, Lajost fogadta örökbe, aki Békésbe költözve elhagyta a békési ág előnevét, és a Terényit vette fel. Terényi nemességét Nyitra megyei bizonyosságlevelével alapján 1844-ben ismerte el a megye. Visszatérve – a táblázatban is szereplő, harmadik csoportba sorolt – Stummer Jánoshoz, akinek Péchy Juliannától hat gyermeke született. Franciska lánya az elit I. csoportjába tartozó *Simay Kajetánnal* kötött házasságot, amelyet nem kísért gyermekáldás. Stummer másik lánya, Mária szintén az elit I. csoportját erősítő *Omaszta Zsigmond* felesége, míg a harmadik leány-

ként előrelépést remélt a régi nemesi családból származó lány elvételétől. Valójában az érvényesülésnek – szemben a Békésben szintén fontos szerepet játszó Wodianerekkel – egy másik útját választotta: a család több tagja is komoly tanári és tudományos karriert futott be, maga Ballagi Liptó megyéből származó, régi nemesi família tagja lett, s ezáltal sok szállal kapcsolódott a helyi elit több más ismert és befolyásos családjához.

820 Waktor, 1995. 57. A családban érdekes figurának számított Lehoczky Ida édesanyja, Novák Jozefa is, aki Novák Antal alispánnak a testvére volt, megözvegyülve 1855-ben Tomcsányi József felesége lett. A Ballagi gyerek leveleiből kiderül, hogy Novák Jozefa nagymamájuk rideg és parancsoló természettel bírt, így „igazi cigány” és „vén sárkány” kifejezésekkel illeték.

821 Héjja, 2009. 322–323. MNL OL A 3279. István fia a század második felében a megye főispánja lett, Rudolf fia Weinzierl Zsigmond első alispán lányát, Herminát vette el.

822 Héjja, 2009. 479–480. Terényi János 1860-ban lett másodalispán. Megbízatása azonban rövid volt, hiszen 1861-ben az orosházi kerület képviselőjévé választották, így 1861 márciusában lemondott alispáni tisztségéről. Parlamenti szereplése révén országos hírnévre tett szert.

823 Héjja, 2009. 226.

824 Héjja, 2009. 509.; MNL OL A 2338.

gyermek, Krisztina az elitől elmaradó, harmadik csoportba kerülő *Paulovicz Gábor* neje lett. Az utóbbi valószínűsíthetően nem volt véletlen, hiszen a rendek 1802-ben Paulovicz József helyére Stummer Jánost helyezték másodszolgabírónak, aki az említett Paulovicz Gábornak az édesapja volt. Stummer 1814-ben is helyettesítette Paulovicz Józsefet, de akkor már a csabai járás főszolgabírói posztján. Paulovicz Gábor – az apja helyettesítéseit követően – 1828-ban vette el Stummer lányát.⁸²⁵ A Harruckern-örökösök birtokrészeinek közös ügyvédje, később a Stockhammer-birtokból vásárló Omaszta Zsigmond és Stummer Mária házasságára 1824-ben került sor a családhoz több szálon is kapcsolódó Beliczey József tanú jelenlétében. Az itt szóban forgó Omaszta Zsigmond testvére, Terézia férje pedig az a Balla Károly volt, aki a megye földmérőjeként, valamint a Harruckern-örökösök közös adminisztrációjának utolsó közös pénztárnokaként tevékenykedett.⁸²⁶

Az elit I. és II. csoportján kívül helyezkedők sok esetben az elit III. csoportján belül kötötték meg házasságaikat, sőt meglátásunk szerint az esetleges „kívülállókat” sokkal helyesebb a velük azonos társadalmi szinten elhelyezkedőként értelmezni. Így például ebbe a harmadik csoportba került *Petz Imre* is, aki Petz Istvánnak – gr. Rhédey család tisztartójának, később Sarkad jegyzőjének – a fia volt. Petz Imre 1803-ban kancellistaként kezdett a megyében, majd erről lemondva 1806-tól a vésztői és gyulai uradalom ispánja lett, és ugyanebben az évben vette el Szász György iskolai tanító lányát, Klárát is. A házasságuk tanúja a szintén a III. csoportba sorolt Placsintár családból Gergely volt. Petz Imre lánya, Anna pedig – úgyszintén az ehhez a csoporthoz tartozó – *Mogyoróssy János* felesége lett.⁸²⁷ Hasonlóan saját közegében értelmezhető Ambrus Lajos – gyomai esküdt, később központi szolgabíró – Bodoky Mihály földmérő lányával, Teréziával 1841-ben Gyulán kötött házassága is,⁸²⁸ vagy a feltehetően az Ambrus család másik ágából, Nagykőrösről származó Ambrus Sárának a másodjegyzői és levéltárnoki poszton lévő *Kazay Mihállyal* való frigyé.⁸²⁹

A fenti példák alapján persze úgy tűnhet, hogy állításunk megállja a helyét, miszerint az elit tagjai között szorosabb rokoni kapcsolatok is feltételezhetők, azonban az elitbe tartozóknak körülbelül a felét tudtuk rokonsági hálozatba illeszteni. Az érintettek másik felének a neje vagy ismeretlen volt,

825 Héjja, 2009. 452–453.; MNL OL A 3228.

826 Héjja, 2009. 404.; MNL OL A 3228.

827 Héjja, 2009. 420.; MNL OL A 3279., A 2241.

828 Héjja, 2009. 206–209. Sándor (1863–1927) gyermekük Békés vármegye alispánja (1906–1916), majd főispánja (1916–1917) lett. MNL OL A 3279.

829 Héjja, 2009. 330–331.; Erdmann, 1989. 221. Erdmann meglátása szerint az értelmiség lényegében zárt közösséget alkotott, miután egymás között házasodtak, és lányaikat „rosszabb esetben” iparoshoz adták. A jómódú iparost ugyanis többre tartották a parasztembernél, ráadásul az iparosok könnyebben kaphattak házhelyet, haszonbérleteket, mivel az uradalmak szívesen vették az érzékenységüket. Az ide bevándorló értelmiségek számára pedig sokszor az itteni bérleti lehetőségek voltak vonzóak.

vagy a megyében különösebben nem ismert arát jelentett, vagy a megye azon ismert családjai között találjuk, akik leginkább – jelen besorolás szerint a harmadik csoportba, vagy abba sem tartoztak. Tulajdonképpen a házasságokat tekintve két szintet lehet megkülönböztetni: az egyik az elitet átszövő sűrű háló, amelynek szálai az ország centrumába is elérhettek, a másik pedig a szűkebb megyei kapcsolatok szövedéke. Az előbbit az elit élén elhelyezkedők (I. és II. csoport) házasságai és rokoni kapcsolatai alkotják, amelyek egy megyék feletti, országos elit kapcsolatrendszerébe is beilleszthetők. Az utóbbiak pedig az elit III. csoportjában feljegyzett házasságok, amelyek egyrészt arra jelentenek példát, hogy az illető saját köréből választott párt, vagy ügyes házassági stratégiát alkalmazva – lásd a Stummer vagy Beliczey famíliákat – a családok leánytagjait az elitbe tartozó nemes férfiakkal házásították ki.

A vőlegények foglalkozásuk szerint

Az anyakönyvek forrásértékének bemutatásánál már említettük, hogy azok leginkább csak a vőlegények foglalkozásáról nyújtanak információt, és arról is korlátozottan, hiszen a foglalkozások bejegyzése csupán az 1840-es évektől kezdve vált rendszeressé. Miután a nemes és nem nemes vőlegények foglalkozását külön rögzítettük, így ennek megfelelően készültek el a foglalkozásokat csoportosító táblázatok és az ahhoz kapcsolódó elemzés is.⁸³⁰

Ezek ismertetése előtt azonban érdemes az anyakönyvekben közölt foglalkozásokra és tevékenységszerkezetre néhány megjegyzést tenni, főként Tóth Árpádnak a pozsonyi polgárok foglalkozásszerkezete kapcsán közölt észrevételei mentén. Egyrészt a modern foglalkozás-, illetve gazdaságstatisztikai ágazati rendszer nem alkalmazható a premodern társadalmi viszonyokra, így például a feldolgozás, azaz a kézművesség és a kereskedelem nem válik szét ebben az időszakban. Azaz az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem határai elmosódnak, a gazdasági szektorok közötti határátlépések viszont nemcsak ilyen értelemben jellemzők, hanem a megélhetés érdekében mellékfoglalkozásokat vállalhattak, vagy épp addigi foglalkozásukat lecserélve másik „szektorba” léphettek át. Az anyakönyvekben megjelölt foglalkozások tehát ideiglenesek, vagy a házasodó fél legjellemzőbb foglalkozását is jelenthet-⁸³¹ Következésképp a vizsgálatunkban közölt adatok a házasfelek foglalkozására nézve egyfelől pillanatkép, hiszen a foglalkozások közötti esetleges átjárásokat nem érzékelteti, másfelől a felállított foglalkozásstatisztikai kate-

830 25. táblázat: *A vőlegények és menyasszonyok foglalkozás szerinti megoszlása (1790–1848)*. Lásd a 351–353. oldalt.

831 Dobszay, 2010. 161–162. Jeszenszky céhlegény vándoréveit követően az 1840-es években alapított családot a megyében, ekkor szabóként kereste kenyerét, de közben kísérletezett fuvarozással, boltnyitással és bérlők fogadásával is. A forradalom és szabadságharc után bérlőként próbálkozott gazdálkodással, majd gazdatiszt lett a megye egyik uradalmánál. Az öregedő Jeszenszky élete végén különböző iskolákban tanított, majd onnan is kiszorulva gyermekeinél húzódott meg.

góriák vélhetően leegyszerűsítve mutatják be a korabeli megélhetési lehetőségek sokféleségét.⁸³²

Összesen 179 vőlegénynél (= 30,4%) – ezen belül 142 nemesnél és 38 nem nemesnél –, illetve 8 menyasszonynál (= 1,3%) jegyezte fel az anyakönyvvezető a házasság foglalkozását. A 142 ismert foglalkozású nemes vőlegények főként kézművesek (46 fő = 25,7%), földművelők (28 = 19,7%), megyei és uradalmi hivatalos viselők (31 = 21,8%) és „értelmiségiek” (19 = 13,4%) voltak. A 38 nem nemes vőlegény közül 13-13 fő (34,2–34,2%) szintén főként kézművesként és földművelőként tevékenykedett. Amennyiben az adatokat együttesen kezeljük, akkor ennek megfelelően úgyszintén az első három helyen a kézművesek, a földművelők, illetve az uradalmi és megyei tisztségviselők állnak, akiket az „értelmiségiek” és a „kereskedelemmel” foglalkozók követnek.⁸³³ Ezek az adatok egyrészt összecsengenek a Békés megyébe költöző nemesek vizsgálatakor rögzített foglalkozásokkal.⁸³⁴ Másrészt – a nemesi jogállásukat leszámítva – a vőlegények foglalkozásában nem mutatható ki különbség a nemesek és a nem nemesek között. A connubium, mint a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség egyik mérője, elkülöníti az elit I-II. csoportját a III. csoporttól.⁸³⁵

A HÁZASFELEK MEGOSZLÁSA SZÁRMAZÁSHELY ÉS LAKHELY SZERINT

A származáshely és a lakhely jelölése körüli bizonytalanságot fentebb már vázoltuk, azaz származáshelyként megnevezett település egyaránt jelölhet születési helyet vagy korábbi állandó lakhelyet is. Az egyház számára a származáshely rögzítése a bigámia kiküszöbölése miatt volt lényeges, és ezért a házasságkor azt a települést regisztrálták, amely az illető családi állapotára, származására hiteles adatokat nyújtott. A származási hely körüli bizonytalanságnál azonban jóval erősebben torzíthatja a képet a lakó- és a származási hely fel nem tüntetése a rovatokban, hiszen mind a menyasszonyok, mind a vőlegények esetében a származáshely egynegyede, a lakhely négyötöde volt ismert.⁸³⁶

832 Tóth Á., 2009. 78–81.

833 Egyértelmű foglalkozási struktúra hiányában a kereskedelemmel foglalkozókat, a mesterséget űzőket, az értelmiségieket egyéni besorolás szerint rendeltük az adott foglalkozási kategóriákhoz.

834 Lásd a *Kik voltak a megyében megtelepedő nemesek?* című fejezetet, továbbá a 4. táblázatot a 315. oldalon.

835 Lásd korábban *Az egyházi házassági anyakönyvek mint a vizsgálat forrásai* című fejezetnél.

836 Vizsgálatunkat a megyehatár keretei között folytattuk le. Természetesen ennek nem szabad különleges jelentőséget tulajdonítani, főként a szomszédos megyéket illetően, ezért a 100

Előbb a nemes és nem nemes vőlegények, utóbb pedig a menyasszonyok származáshelyét és lakhelyét összegeztük. Mindkét összegző táblázatból kiderül, hogy az anyakönyvek erre vonatkozóan leginkább csak az 1830 és 1848 közötti időszakról szolgáltatnak információt. A következő összegző táblázatok segítségével a házaseleket lakhely és származáshely szerint csoportosítottuk, majd rendeltük azokat az adott megyéhez.⁸³⁷

A vőlegények esetén a származáshely összesen 107 (= 18,2%), míg a lakhely 436 (= 74,1%) esetben volt ismert. Ezen belül 80 nemes vőlegény származáshelyét, illetve 336 nemes férj lakhelyét rögzíthettük. A nemes férfiak származáshelyének fele – a korábbi összegző táblázatnak megfelelően – Békés megyéhez köthető (42 fő = 52,5%). Emellett pedig csak a szomszédos megyék, mint Bihar (10 fő = 8%), illetve Heves- és Külső-Szolnok (10 fő = 8%) képvisel nagyobb arányt. A távolabbi észak-magyarországi megyékből származó nemes férfiak aránya (12 fő = 15%) a szomszédos megyék arányához viszonyítva hasonló súllyal szerepel.

A vőlegények lakhelyét a megye települései képviselik (290 fő = 86,3%), ellenben itt is jól kirajzolódik a szomszédos megyék jelentősége, úgymint Bihar (16 fő = 4,8%), Heves- és Külső-Szolnok (13 = 12,1%), Csongrád (5 fő), Arad (3 fő), Pest-Pilis-Solt és Csanád (2-2 fő). A nem nemes vőlegények – kisebb arányuk mellett – nem mutatnak ilyen területi szórtságot, hiszen főként a megyéből származtak, és ott is éltek.

A származáshelyet 86 (14,6%), a lakhelyet 385 (65%) menyasszonynál jegeztük fel. Ezek közül a származáshely csak 41, a lakhely pedig 122 nemes menyasszonynál derült ki. Mindkét kategória esetében csupán Békés és Bihar mutatott nagyobb arányt, sőt a nemes menyasszonyok származáshelye (32 fő = 78%) és lakhelye (106 = 86,95%) szerint is nagyrészt az előbbiekhöz kapcsolható. Ez a nagyobb arányt képviselő nem nemes menyasszonyoknál sincs másképp nagyobb területi koncentrálttság mellett.⁸³⁸

A megye területi súlya mellett egyrészt látható, hogy a nőkhöz képest a férfiak mobilabbak voltak, bár leginkább csak a szomszédos megyékből, továbbá a migrációs tendenciákkal megegyezően – nagyobb távolságot is vállalva – az észak-magyarországi megyékből érkeztek. A nőknek viszont csekélyebb mobilitásuk is leginkább a vármegye területére korlátozódott.⁸³⁹ A nemekek közül a férfiak mobilabbak, de vajon regisztrálható-e különbség a neme-

kilométeres körzetbe eső települések távolságait is összegyűjtöttük. A házaselek átlagban 50 kilométer távolságot vállaltak. Így például – a házasságkötés helyétől függően – Dévaványa 15–70, Sarkad 15–25, Mezőtúr 30–50, Berettyóújfalú 65–80, Debrecen viszont már 80–110 kilométer megtételét feltételezte.

837 26. táblázat: *A vőlegények lak- és származáshely szerinti megoszlása (1790–1848)*. Lásd a 354. oldalt.

838 27. táblázat: *A menyasszonyok lak- és származáshely szerinti megoszlása (1790–1848)*. Lásd a 355. oldalt.

839 Amennyiben az anyakönyv vezetője a menyasszony lakhelyének az anyakönyvében rögzítette a házasságokat, akkor ezen kijelentés finomításra szorul.

sek és nem nemesek között? Erre a kérdésre már sokkal nehezebb egyértelmű választ adni ezen adatok alapján. Összességében a nemes férfiak adják a legváltozatosabb képet származás- és lakhelyük szerint, de valószínűsíthetően megegyező arány mellett a nem nemes férfiak is hasonlóan változatos területi képet rajzolnának ki.

Hogy a költözés indoka maga a házasság volt, vagy más motiváció – munka, szabad föld stb. – eredményeként értékelhető, az szintén nehezen állapítható meg. Ahogyan korábban a nemesek migrációjának vizsgálata kapcsán csak feltételezésekbe bocsátkozhattunk, úgy jelen elemzésnél sem tudunk másképp eljárni. Az elitnél szóban forgó házasságoknál egyértelműen a „karriert” követően köttetnek meg a házasságok, ez talán a mesterséget űző, kereskedő, értelmiségi pályán elhelyezkedő nemeseknél sem lehetett másképp, főként amennyiben nem nemes igyekezett nemes asszony kezét megkérni.

A házasfelek életkora és vallása

A férfiaknál 244 (41,5%), a nőknél 229 (38,9%) esetben jegyezték a házasságkötés időpontjában a házasfelek életkorát. A férfiak átlagéletkora 25 év, míg a nők 20,2 év volt, így a nők és férfiak közötti átlagéletkor különbsége 4,8 év.

Az életkor mellett az újrَاهázasodások esetei is rögzítésre kerültek. A megözvegyülés egyházi jogilag, erkölcsileg egyaránt lehetőséget adott az újrَاهázasodni kívánóknak, bár a hagyományos társadalomban – különösen a nők esetében – nem mindenütt volt a helyi társadalom által elfogadott, illetve egyes helyeken az újrَاهázasodást a házastárs halálát követő hosszabb-rövidebb házasodást tiltó időszakokkal is nehezítették. A férfiaknál 50, a nőknél 40 esetben találkozhatunk az újrَاهázasodás esetével, amelyekre többségében megözvegyülést követően került sor. Az özvegy férfiak átlagéletkora 42 év, míg az özvegyeké 32,5 év volt.⁸⁴⁰

A házasságok vallás szerinti alakulásáról nehéz bármilyen megállapítást tenni, hiszen a többségében protestáns felekezettel bíró Békés megyében csak a római katolikus anyakönyvekben jegyezték fel következetesen a házasfelek vallását. Mindösszesen 90 esetben, leginkább – a katolikus anyakönyvek bejegyzései alapján – derült ki a házasfelek felekezete, amit külön táblázatban is rendszerezünk. A vallás szerinti vegyes házasságokra nézve a forrásadottságok miatt nem lehet komolyabb következtetéseket tenni.⁸⁴¹

840 28. táblázat: *A házasságok életkor szerinti megoszlása*. Lásd a 356. oldalt.

841 29. táblázat: *A házasságok vallások szerinti megoszlása*. Lásd a 356. oldalt.

A HÁZASFELEK KAPCSOLATI HÁLÓJA A HÁZASSÁGOK TANÚI ALAPJÁN

A házasságok tanúiról eddig még nem esett szó, a nemesség kapcsolati hálójának kiterjedtsége miatt viszont érdemes vizsgálat tárgyává tenni ezt is. A tanúk származásának, jogállásának, foglalkozásának a megjelölése az anyakönyvek más adataihoz hasonlóan sokszor hiányos. A tanúk áttekintésekor azt igyekeztünk meghatározni, hogy a házasfelek nevei mellett mely esetekben szerepel nemes, illetve nem nemes jogállású tanú. A tanúk neveinek sorát látva elsőre is felismerhető, hogy a tanúk többségében közrendű jogállásúak voltak, valamint az is gyakori, hogy valamelyik családtag képviseltette magát az esküvőn. Sőt több esetben, más-más házasságnál ugyanannak a tanúnak a neve fordult elő, ami azt mutatja, hogy voltak olyan személyek, akik többször vállalták a házasságkötések tanúbizonyságát. A tanúk kapcsán az is kirajzolódik, hogy a településeken kisebb ranggal, de megbecsüléssel járó tisztséggel rendelkezőket, mint prédikátorokat, kántorokat, tanítókat és jegyzőket gyakran hívtak a házasság tanújának. A tanúk névsorának vizsgálatánál ugyancsak érdemes a „megye elitjét” képező nemes családok tanúit, illetve más házasságokon tanúként való megjelenésüket is tanulmányozni.

A már fentebb említett nemes Bakj Lajos és nemes Kosztosgyalai Julianna esküvőjén nemes Marjalaki Benjámín és nemes Boczkó Károly – esküdt, szolgabíró – volt jelen a házasfelek mellett. A másik Kosztosgyalai lány, Erzsébet is jeles férjet talált, hiszen a megye nagybirtokosai között szereplő Stockhammer Hermann uradalmi ügyésze, Ursziny Andor lett a férje.⁸⁴² A jeles házasfelek ellenére Simon Sámuel és Kathi Lajos tanúk nem nemesi jogállásúak voltak, illetve foglalkozásuk sem ismert. A Kosztosgyalai Julianna esküvőjén tanúskodó Boczkó Károly br. Drechsel György birtokos Szilády Juliannával kötött házasságánál szintén tanúként tűnt fel Tessedik Sámuel főszolgabíró mellett. Maga Boczkó Károly egyébként a nem nemes Győri Erzsébetet vette nőül, tanúi – Nemes Mihály és Tóth Mihály – szintén nem bírtak nemesi ranggal.⁸⁴³

Nemes Komáromy Miklós – német-gyulai jegyző, csabai haszonbérelő – a nem nemes származású, békési Hlavtka Teréziát vette el nőül nemes Vidovich Ferenc és nemes Salacz Antal tanúk jelenlétében. Komáromy Miklós nevével tanúként is találkozhatunk, hiszen Lehoczky Károly sarkadi közbirtokos házasságán tűnt fel, ahol Lehoczky Kotsis Sándor kalaposmester lányát, Julianát vette el.⁸⁴⁴

842 Dobszay, 2010. 66–67. Korpos-Gyalay kisasszonyt Jeszenszky is említi visszaemlékezésében. Lásd a 202. lábjegyzetnél.

843 MNL OL A 2148., A 2162.

844 MNL OL A 3225., A 3279.; Héjja, 2009. 344.; Kósa, 2012. 28–56. Dédapja és nagyapja Zalában viselt hivatalt, majd innen költöztek Bihar megyei Váradolasziba. Komáromy itt született, majd Nagyváradon végezte el tanulmányait. 1822-ben lépett a megye szolgálatába. Ebben az időben született házasságán kívüli fia, Alajos, aki később jeles művésze lett a Nemzeti

A nemesi származású gazdálkodó Baki István Untervegen Magdolnát kérte feleségül. Házasságuk egyik tanúja nemes Dömény István kereskedő, a másik pedig nemes Farkas Gábor uradalmi tisztartó volt. A tanúként szereplő Dömény István elhunyt rokona, Dömény Pál özvegyét, nemes Nemcsik Máriát vette el a tanúk között többször feltűnő nemes Erdődy Antal és a feltehetően közrendű Káplán Gábor jelenlétében.⁸⁴⁵ A frigy másik tanúja nemes Farkas Gábor volt, aki nemes Budjács András várnagy esküvőjén is tanúként szerepelt Karmán József helybéli jegyző kíséretében. Farkas tanúként nemes Fejér István közbirtokos esküvőjén is előkerült From János polgár mellett. Maga Farkas Gábor 1843. évi esküvőjén a nem nemes származású, Czigler Teréziát – Cziegler Mihály kőművesmester lányát – vette feleségül. A házasság megkötésére jeles tanúkat hívott, hiszen az országgyűlési követként is tevékenykedő, alispáni pozíciót is betöltő Szombathelyi Antal, valamint Omaszta Zsigmond tanúskodott.⁸⁴⁶

A Beliczey család kiterjedt házassági kapcsolatait részben már érintettük, de a família a leginkább alsóbb megyei hivatalokban megforduló Néveryekkel is rokoni kapcsolatba került. Beliczey József – az elit tagjaként említett Beliczey József apja – Névery Erzsébettel kötött házasságot. József fiuk mellett Beliczay Karolina lányuk említendő, aki később Virágos Sándor neje lett.⁸⁴⁷ Az itt említett rokonság miatt Beliczey József később többször tanúként szerepelt a Névery családtagok – Névery József és György, illetve Névery Katalin

Színháznak. Anyja Schock Borbála, egy gyulai vegyeskereskedő húga volt. Komáromy 1827-ben lett Német-Gyula jegyzője, 1830-ban pedig a gyulai kőművesek és ácsok céhének jegyzőjeként szerepelt. A hivatalt valószínűleg tekintélyének köszönhette, hiszen építőiparosok nagyobb számban a gyulai németek közül kerültek ki. Komáromy 1834-ben írta meg *Gyula városáról és a hajdani Gyula várról* című művét (Nagyvárad, 1834), amely lényegében a Gyuláról szóló helytörténeti munkák sorában az első könyv volt. Könyve megjelenése után nem sokkal kénytelen volt lemondani hivataláról, hiszen végrendelet hamisításának vádját emelték ellene, így vizsgálatot rendelt el maga ellen. Később az eljárás az ártatlanságát bizonyította. A gyulai jegyzőnek azonban sok rosszakarója akadt, szomszédjaival is folyamatosan perlekedett, végül 1846-ban szolgája bosszúból felgyújtotta házát. Ekkor döntött úgy, hogy eladja gyulai ingatlanjait. Komáromynak fél jobbágytelke, jobbágyi és saját lakóháza, valamint 7000 toke nagyságú szőlője volt, amely hivatalviselés nélkül is megélhetést biztosított neki. Komáromy Gyuláról elköltözve Békéscsabán telepedett le, így 1848-ban már az új lakóhelyét képviselte. Komáromy Miklós 1849-ben halt meg Csabán. Lánya, Anna 1848-ban Bajai János pesti kereskedő felesége lett.

845 MNL OL A 2148. A családból Dömény Mária is előkerült, akinek első férje Haraszti Benjámín, ceglédi református prédikátor, majd a második Szomor József esküdt volt.

846 MNL OL A 3279.; Héjja, 2009. 271–272.

847 MNL OL A 3279.; Héjja, 2009. 393–395. A Névery családtagok leginkább megyei pozíciókban jeleskedtek, így esküdti, szolgabírói, számvevői tiszteket viseltek. Héjja, 2009. 509–510. *Virágos Andrást* megyei főadószedővé (1790–1810) választották meg, majd Bedekovich Ferenc 1810-ben fizetési táblabírónak tette meg. *Virágos Sándort* a főispán 1821-ben Békés vármegye tiszteletbeli esküdtjének, majd 1832-ben tiszteletbeli számvevőnek nevezte ki. 1835-től adószedő, majd főadószedő, 1837-től a vármegyei kórház gondnoka lett.

– házasságánál, sőt kétszer Placsintár Györggyel tanúskodott együtt.⁸⁴⁸ A Névery családhoz vezet vissza az ókígyósi, nem nemes származású fűszerárus Szabáni János házassága is, aki nemes Névery János lányát, Annát vette el. A fentebb vázolt családi kapcsolatok révén nem meglepő, hogy nemes Beliczey István és nemes Fluck János orvos voltak a tanúk. A tanúk névsora Névery Teréziánál mintha némileg megszakadt volna, hiszen a nem nemes jogállású, de uradalmi posztot betöltő Tóth Istvánnal kötött házasságán nemes Bálintfy Lajos jegyzőt, Arad megyei birtokost, illetve Szombathelyi Antal első alispán úrnak helyetteseit nevezték meg tanúknak.⁸⁴⁹ A Névery famíliával rokonságba kerülő Placsintár családhoz visszakanyarodva érdemes megemlíteni a Placsintár és a Stachó család rokonságát, ugyanis az említett Placsintár György lányát, Katalint Stachó János kérte feleségnek. Stachó első felesége Vidovich György, Békés megyei alispán lánya, Jozefa volt, aki gyermekük születése után nem sokkal elhunyt.⁸⁵⁰ A nemes családok közötti hálózat a rokoni kapcsolatok és a jelen lévő tanúk mentén továbbgyűrűzik, hiszen Balla Károly uradalmi földmérő első felesége az Omaszta családból származó Terézia lett, ahol a tanú Stummer János és Rab János volt. Stummer továbbá nemes Bonhyai Benjámint, füzesgyarmati jegyző házasságán is jelen volt tanúként. Még a fentebb említett – a Beliczey családdal rokonságba került – Virágos családból való Sándor nemes Ambrus Lajos esküdt és Bodoky-Henter Mihály földmérő lányának, Teréziának az esküvőjén, András pedig Szombathelyi József és nemes Rabovszky Antónia házasságán szerepelt tanúként.⁸⁵¹

A példák tárházát bővítve néhány házastárs a megye előkelő főnemesi nagybirtokosát hívta meg tanúnak házasságkötésére. A korábban már tanúként említett Fluck János orvos esküvőjén például Békés földesura, gr. Wenckheim József volt jelen Preperitzai János uradalmi földmérő mellett. Töltőssy Sámuel gyógyszerész hasonlóan jeles tanút köszönthetett menyegzőjén, hiszen Bejschlag János gyógyszerész lányát, Zsuzsannát vette el Hellebrandt János szarvasi jegyző és gr. Bolza József nagybirtokos tanúskodása mellett. A megyében kevésbé ismert nemes Tóth József, szentandrásai tanító esküvőjén szentgyörgyi Horváth Antal középirtokos és Békéssy János, szentandrásai jegyző tanúskodott.⁸⁵²

A mesterek, kereskedők, iparosok között kötött házasságokra szintén számos példát találhatunk, így nemes Atkany István pécskai mézeskalácsos a csabai mézeskalácsos, Szvitok Sámuel lányát vette nőül, házasságának tanúi egy csabai asztalos és egy szabómester voltak. Szvitok másik lányát egy csabai gombkötőhöz, nemes Pribés Istvánhoz adta feleségül. A mézeskalá-

848 MNL OL A 3279. Névery György Erős Erzsébetet 1833-ban vette el Gyulán. A tanúk Beliczey József és Placsintár György voltak. 1836-ban ugyanezen tanúk mellett Névery György felesége Filinger Julianna lett.

849 MNL OL A 3225.

850 MNL OL A 3228.

851 MNL OL A 3229., A 3279., A 2359.

852 MNL OL A 3225., A 2104., A 3234., A 2104.

csos Szvitokhoz hasonlóan Vas Dániel vászonkereskedő is nemes urakat kerített férjnek lányai mellé, hiszen az egyik lányát nemes Nagy István uradalmi kasznárhoz, a másik lányát pedig nemes Újházy Lindt József orvoshoz adta. Míg az első frigy tanúi Korda István uradalmi ügyvéd és Nagy András ügyvéd voltak, addig az utóbbié Lakatos Károly megyei esküdt és Gerő Augustt oktató. Az uradalom sajátos világát villantja fel nemes Gergely István házassága, aki Rudnyánszky szentandrásai birtokán ispánként tevékenykedett. Gergely felesége Schwartz Terézia lett, aki szintén Rudnyánszky birtokán dolgozott, mint kulcsárné. A tanú ennek megfelelően Korbuly János lett, aki nem mellesleg Rudnyánszky csabacsúdi birtokának számtartója volt. Korbuly mellett Békéssy János szentandrásai jegyző tanúszkodott, akinek a nevével szentgyörgyi Horváth szentandrásai középirtokos tanútársaként már találkozhatunk. Egy másik példa kapcsán szintén jól látható a mesterséget űzők összekapcsolódása: nemes Tornyosi Mihály kovácmester – akinek apját földművelőként jegyezték – nemes Bukovinszky Mihály mészáros lányát vette el lakatos- és szűcsmesterséget űző tanúkat felkérve. Vagy Szokolay György molnár Mátyásovszky lányával kötött házasságot Sovány Mihály földműves és Tódor Mihály szíjgyártó tanúk jelenlétében.⁸⁵³

Mindezen példák sorából talán érzékelhető az elmosódó határ a nemes és nem nemes jogállásúak között a tanúk esetében, azaz hogy házassági kapcsolataik mennyire terjedtek ki a nemesi társadalmon belül, illetve még inkább azon kívül. A házasságok alakulását bizonyosan meghatározta az a társadalmi környezet, amelyben tevékenykedett az adott nemes, illetve nem nemes. Gondoljunk csak az iparúzókat, a kereskedőket, az uradalom vagy épp a megye életében megfordulóakra, akik többnyire foglalkozásuk kapcsolódásai mentén választottak nemes vagy épp nem nemes arát, völegényt, illetőleg nemes vagy közrendű tanút. A társadalmi környezet spontaneitásán túl azonban érdemes számolni főként a megyei és az uradalmi hivatalokban lévő nemes urak tudatos házassági stratégiájával, továbbá a házasságkötésekben, a tanúk kiválasztásában esetlegesen megnyilvánuló társadalmi elkülönüléssel, azaz az elit I. és II. csoportjai és a kismemesek között meglévő határral.

RENDI EXOGÁMIA ÉS LOKÁLIS ENDOGÁMIA – A NEMESI JOGÁLLÁS ÉRTÉKE A MEGYÉBEN

A Békés megye köznemesi között kötött házasságok kvantitatív vizsgálata a megye nemességének házassági szokásait kívánta megragadni. Kétségtelen, hogy a további következtetések levonásához mindenképp szükséges a sta-

853 MNL OL A 3229., A 2118., A 3234.

tisztika mögött rejlő életutak, illetve további kapcsolatok, összefüggések megrajzolása. Az itt bejegyzett és vizsgált házasságok alapján azonban úgy tűnik, hogy a megye nemességét nagyrészt rendi exogámia és lokális endogámia jellemezte, azaz a szakirodalomban rögzült társadalmi elzárkózás a nemesség részéről nem tapasztalható, illetve e toposz csak a megye nemességének szűk rétegére alkalmazható. Mi több, akár a foglalkozásokra, akár a tanúk révén kirajzolódó kapcsolatokra gondolunk, a házasság intézményén belül a nemesi és nem nemesi jogállásúak között valóban egy átléphető „határ” húzódott. A házasságokat tekintve következőképp két szint is megállapítható, az egyik az elitet átszövő sűrű háló, amelynek szálai az ország centrumába értek, a másik pedig szűkebb megyei kapcsolatok szövedéke. A tanúként megjelenő főrangúak jelenléte pedig valószínűsíthetően a patronátusra utalhat.⁸⁵⁴

Mindez megvilágíthatja a nemesi jogállás és nemesi öntudat fontosságát vagy épp súlyvesztését a Békés megyei nemességben belül, illetve azon kívül. A házasságkötések alapján a nemesi jogállás önmagában nem jelentős, illetve a (nemesi) társadalom nem rendi határvonalak mentén vált ketté. Ebben pedig a nemesség megtelepedésének elemzett körülményei, illetve a nemesek kis száma is szerepet játszhatott. A többször említett Jeszenszky Ferdinánd például fontosnak tartotta nemességét és annak tudatosítását is, így nemesi jogállására visszaemlékezésében többször utalt, ami leginkább a jogképességét, valamint a nemesi világgal és a megyei és uradalmi hatóságokkal szembeni egyenlőségét fejezhette ki. Jeszenszky nemcsak említésére méltónak tartotta, hanem viták kapcsán „használta” is nemességét, így amikor egy szolgabíró, majd egy uradalmi tisztartó Jeszenszkyt „kend” megnevezéssel illette, akkor az egyenrangúság érzékeltetésének érdekében visszakendezte azokat. A nem nemesekkel szembeni éles elhatárolódás viszont nem mutatható ki, ugyanis rokoni és baráti kapcsolataiban a nemesség nem kapott kizárólagos szerepet, sőt a visszaemlékezésében említett személyek között alig akadtt nemes. E szerint úgy tűnhet, hogy nemesi származásának környezetében, illetve a mezővárosban mégsem lehetett különösebb jelentősége. Többes társadalmi identitását egyfelől mezővárosi kispolgári kapcsolatai, másfelől rendi állása és annak védelme alkotta. Világképe 1848-ban annyiban módosult, hogy már nem emlegette fel a nemesi jogállást, továbbá a gazdálkodás irányába nyitott, ami személyes iparos kudarcából is adódhatott. A felette elhelyezkedő úri vi-

854 Szijártó, 1992. 29–46. Szijártó hasonló vizsgálatot végzett el Somogy megye köznemesi családjaira, ahol három kategóriába: a középbirtokos nemesség felső és alsó szintjéhez, illetve a kisenemesek csoportjához rendelt három-három családot. Ezeket a kategóriákat és családokon keresztül, valamint a házasságok alapján vizsgálta a társadalmi kapcsolatok térbeli kiterjedtségét. Szijártó meglátása szerint a rendszeres társadalmi kapcsolatok által kialakított élettér a kisenemeseknél a falujuk szűkebb környezete, a viszonylag jómódú birtokos köznemesség számára körülbelül a megye lehetett, a gazdag és befolyásos vezető családok esetében pedig egy ennél tágabb földrajzi keret.

lággal szembeni bizalmatlansága azonban továbbra is megmaradt.⁸⁵⁵ Mindez Erdmann Gyula megállapításával is összevág, szerinte ugyanis a nemesség sem számban, sem gazdasági-társadalmi jelentőségben nem jutott szerephez Csabán. Sőt a nemesi cím nem sokat nyomott a latba a helyi társadalomban. Példaként hozza nemes Ruttkay István panaszát, akit szerződése ellenére a község kitétt a mészárszékből, és másnak adta a haszonbérletet, vagy azt a nemes Bajcsy Pétert, aki 1832-ben házatlan zselléreként asztaloskodott Csabán. Rokónának, Bajcsy Sámuelnek házat pedig 1834-ben körülvették az uradalom emberei, Bajcsyt kikötötték az udvaron, és elvitték a sókészetét, amelyet engedély nélkül mért, azaz az uradalom – amennyiben jövedelmét sértette – nem törődött a nemesi titulussal.⁸⁵⁶

Az eredmények értékelésekor párhuzamként Benda Gyula Keszthelyen elvégzett kutatása említhető, ahol is a rendi endogámia vonatkozó értékét 19–21%-ban jelölte meg, azaz tendenciájában a békésivel egyező értéket mutatott ki. Benda azt állította, hogy ha a házasságkötések zártságát a foglalkozás, a vagyoni helyzet szempontjából nézzük, akkor magasabb értékeket kapunk, mintha a nemesi jogállás szemszögéből vizsgáljuk azt. Ez a „gyenge hatás és összefüggés” pedig arra lehet bizonyíték, hogy a nemesi jogállás önmagában nem meghatározó, és a társadalom nem rendi határvonalak mentén írható le.⁸⁵⁷

855 Dobszay, 2010. 151–154

856 Erdmann, 1989. 217.

857 Benda, 2008. 71–73.

ÖSSZEGZÉS

A 19. század eleji Békés megye nemességének és annak rétegződésének főbb elemzési kérdései voltak, hogy a török uralom alatt kikopott megyei nemesi réteg miképpen tudott regenerálódni, hogyan tudott integrálódni a megye és a helyi uradalmak társadalmába és igazgatásába, hogyan rétegződött a 18–19. század folyamán, milyen volt a kapcsolata a megye társadalmának egészéhez. Az elemzések során és az egyes résztemák kifejtésében a kiváltságos rendet nem pusztán történeti-jogi definíció felől közelítettük meg, hanem finomabb mutatókat használva viselkedésszociológiai értelemben is igyekeztünk vizsgálni. A megye nemességének törvényben biztosított kiváltságain túl ugyanis kíváncsiak voltunk a maguk számára monopolizált hivatásokra, előnyszerzéseikre vagy épp házassági és rokoni kapcsolataikra. Mindez pedig nemcsak a megye nemességének egyedi viszonyrendszerét, valamint az újrastrukturálódásából adódó erősségeit és gyengeségeit mutatta meg, hanem megerősítette a több vizsgálat által már alátámasztott állítást is, miszerint az „egy és ugyanazon nemesség” elve jogi fikció, azaz a nemesek, illetve a nemesek és nem nemesek közötti határvonalak rugalmasan értelmezhetők, s mellettük a nemességen belüli választóvonalak is kirajzolhatók.

A vizsgálat első fontos részkérdése volt, hogy a megyébe bevándorló nemesek mely megyéből érkeztek, és mi lehetett a megtelepedésük oka. Az elemzés során 283 család nevét, illetőleg 355 olyan nemeset regisztráltunk, akik bizonyáglevelüket felmutatva igazolták nemességüket Békés megye előtt. Az igazolólevelek alapján kiderült, hogy a beköltöző nemesek főként az észak-magyarországi megyékből érkeztek, valamint a szomszédos megyékből beköltöző nemesek is nagyrészt szintén Észak-Magyarországról költöztek Békésbe. A 44 érintett vármegye közül Bihar (49 igazolt nemes), Pest-Pilis-Solt (25), Turóc (23), Szabolcs (19), Heves- és Külső-Szolnok (17), majd Liptó megye (16) szerepelt az elsők között a bevándorolt nemesek tekintetében. Következésképp ezen eredmények a korábbi vizsgálatok migrációs irányait igazolják, jöllehet finomabb megkülönböztetés is lehetséges; míg a paraszti beköltözők elsősorban Hont, Gömör, Zólyom, addig a nemesség egy része távolabbi, még északabbra fekvő megyékből is toborzódott. Ezenfelül találunk dunántúli beköltözőket is, egy család révén pedig nagyobb súllyal Vas megye szerepel is.

A költözések indítékai között felsorolt demográfiai összetevők, gazdasági és birtokszerzési lehetőségek mellett fontos tényezőként játszhatott közre

ebben – a beköltözésekkel, valamint az igazolásokkal – párhuzamosan a megyei apparátus bővülése és annak „feltöltése” is. Azaz a megyei szervek bürokratizálódása a köznemesi réteg szükségleteivel találkozott. A költözés tehát karriert és megélhetést biztosíthatott a nemeseknek, miközben egy kisebb létszámú nemességbe bekerülve felértékelődtek nemesi jogaik és lehetőségeik. A migráció tulajdonképp arra is rámutatott, hogy a földbirtokkal nem rendelkező kisnemes kétkézi iparosként, kereskedőként vagy épp tanult nemesként szülőhelyétől távol keresett és találhatott is megélhetést. Ebben a tekintetben a megye nemessége még a 19. század elején sem tudott maradéktalanul regenerálódni, ez magyarázza, hogy továbbra is képes volt fogadni és integrálni az újabb lehetőségeket kereső nemeseket. A mobilitást vállalók következőképp hasonló környezetből és indítékkal érkeztek meg a befogadó megyébe. Ezen egyezések folytán a távolról érkező nemesek valószínűleg könnyen be tudtak illeszkedni ebbe az új környezetbe, ahol a megyei és uradalmi életben szintén bevándorolt nemesekkel érintkeztek.

Alighanem ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az ország különböző megyéiből érkező nemesek az 1830-as évekre a leghaladóbb szemléletű nemesi közösségé formálódjanak. Hogy mivel magyarázható a megye nemességének haladó magatartása: a birtoktalan, mezővárosi kisnemesek igen magas arányával; a liberális érzelmű nagybirtokosok megyén belüli befolyásával, reformer irányadásával; a felemelkedő megyei elit magatartásával? Valószínűleg ezek együttes hatása eredményezte a megye politikai állásfoglalását, de erre csak a reformkori megyei kampányok részletes politikatörténeti elemzése adhatna választ a megye sajátos birtokviszonyainak, nemességszerkezetére speciális tényezőinek bekapcsolása mellett. Hiszen egyfelől számos megyében valamely főúri család befolyásolhatta a megye politikai állásfoglalását, másfelől a liberális nézetek kialakulása összefüggésben állhat a megye nemességének szerveződésével, a nem túl nagy csoportot jelentő lokális elitjével, amelynek egy-egy hangadója úgyszintén meghatározhatta a megye egészének politikai véleménynyilvánítását. A kérdés egésze azonban további – például a követutasítások születésének körülményeit illető – megyei szintű vizsgálatokat kíván meg.

A megye nemességének további formálódását, rétegződését, sőt birtokhoz jutását az a sajátos birtoklástörténeti tény is befolyásolta, hogy a megye nagy részét – nagyjából öthatodát – jelentő gyulai uradalom egyetlen família, a Harruckernnek kezében összpontosult. A Harruckern-örökösök ugyanis természetsszerűleg igyekeztek a család birtokait egyben tartani. Ez az erős összetartás, sőt részben közös birtoklás viszont késleltetni tudta az uradalom szétforgácsolódásának a folyamatát és a megye szűk középirtokos rétegének a kialakulását. A Harruckern-uradalomhoz nem tartozó, lényegesebben kisebb – együttesen a megye hatodát jelentő – két másik uradalom nem bírt ekkora befolyással: a kétegyházi uradalom végig az Almásy család kezén maradt, a szentandrászi uradalom pedig a Paksy család örökösei között forgácsolódott szét.

Mint számos más megyében, úgy Békésben is megtalálható volt az a főrangú nagybirtokos kör, amely a megyei társadalom felett helyezkedett el, de azzal csak egyes tagjai tartottak érdemi kapcsolatot, hiszen a házasságok folytán a Harruckern-örökségből birtokrészt szerző famíliáknak a megyével való viszonya eltérő volt. Éppen ezért külön taglaltuk a megyével így kapcsolatba kerülő indigenákat, akiknek két csoportját különítettük el. Az egyik csoportot az abszontista indigena nagybirtokosok alkották, akik mindenekelőtt a birodalmi központhoz köthetők, illetve akik sem megyei, sem országos szinten nem aktivizálódtak. Ezek közé soroltuk a Károlyi családba beházasodó, de főként a birodalomnak diplomáciai szolgálatot teljesítő Trauttmansdorff családot vagy a Harruckern-örökségét kiárúsító Stockhammer famíliát. A másik csoportot pedig azok az integrálódott nagybirtokos indigena családok alkották, akik Békésbe költöztek, továbbá az itt megörökölt birtokaik igazgatásán túl hajlandók voltak a megye gazdasági és politikai életének szervezőjévé válni. Idetartozik a szarvasi birtokrészt megöröklő Bolza család, valamint a gyulai és békési részt, azaz a legnagyobb örökséget megszerző Wenckheim nemzetség. Az utóbbi család mind a megye közéletében és gazdaságában, mind a megyei és országos politikában szerepet vállalt. A Harruckern famíliát követően tulajdonképpen a Wenckheim család lett Békés megye legfőbb nagybirtokosa.

Miután a Harruckern-uradalom befolyással bírt a megye életére, a nemesség alakulására, ezért az uradalom birtoklástörténetét és sajátosságait a közös birtokrészek irányítása által életre hívott közös családgyűléseken, illetve az annak folytán elkészült közös számadásokon keresztül külön megvizsgáltuk. Ennek kapcsán mindenképp kiemelendő a család közös vagyona, amelyből többek között – törvényes kamatokat kérve – kölcsönt nyújtottak a családtagok számára. Az örökösök közös kasszájának fenntartásában kettős szemlélet érvényesült. Egyfelől igyekeztek a piaci szempontokat figyelembe venni, vagyis a kamatok tekintetében egyáltalán nem érvényesültek a rokoni kapcsolatok. Másfelől megpróbálták függetleníteni magukat a korabeli rugalmatlan és jelentős tranzakciós költségekkel terhelt hitelpiactól: egy saját, belső tartalék fenntartásával és annak a famílián belüli befektetések útján való növelésével, amelynek elsődleges célja a család hosszú távú stratégiáinak a finanszírozása, azaz a családtagok pénzügyi lehetőségeinek biztosítása és kibővítése volt. Egészen addig, amíg a közös kassa fennállt, ezt a célját teljesítette is. Még annak ellenére is, hogy a számadások kimutatásai szerint az éves kamatokat még csak-csak befizették az örökösök, de a teljes hitelösszeg visszafizetése igen ritka volt, ami a nemesség fizetésektelenségét és eladósodását, vagy épp a törlesztések ütemezésének folyamatos csúsztatását – az adósság végső behajtásáig – jelezhette.

A Harruckern családtagok kapcsán külön hangsúlyozandó az uradalom nagybirtokosai és a megyei tisztikar között meglévő familiáris kapcsolat, amely megmutatkozott többek között az uradalom által a megye tisztviselői és alkalmazottai részére kiosztott illetményföldekben, a megkötött haszonbér-

leti szerződésekben, vagy a – megye alkalmazásában is álló – földmérő és orvos fizetéséhez való hozzájárulásában. Ezek a momentumok külön felhívták a figyelmet az uradalom és a megye szoros kapcsolatára, amelynek gyökerei Harruckern János György uradalomalapítónak a megye és az uradalom párhuzamos megszervezését illető 18. századi tevékenységében keresendők.

Különösen izgalmas kérdés volt az uradalom és a megye történetében is döntő esemény, a Stockhammer-birtokrészeknek a Harruckern családtagok tiltakozása ellenére végbemenő elidegenítése. A vitatott kiárúsítás körülményei nemcsak a kor jog- és hitelviszonyaira, hanem a birtokos és az uradalmi menedzsmentre is érdekes fényt vetettek. Az eladás története ugyanis rávilágított a hitelezés problematikus voltára, továbbá arra is, hogy a birodalom másik felében lakó és ott is birtokos tulajdonos hogyan tudta kölcsönfelvételeivel döntően magyarországi birtokait megterhelni, majd végül – a családtagokat és a hazai törvényeket tulajdonképp megkerülve – értékesíteni. A kiárúsítás folyamatában az sem elhanyagolható, hogy a Stockhammer-jószágrészek megvásárlói részben az uradalom alkalmazásában álló tisztviselők, képviselők voltak, azaz a vásárlásuk mögött feltételezhetünk valamiféle bennfentességet vagy legalábbis a birtokszerzést nagyban segítő jelentős többletinformáció ismeretét.

Békés megyében voltaképp ugyanaz történt, mint a többi volt hódoltsági megyében, azaz az idegen arisztokrata birtokosok jórészt magyar köznemeseknek adták el birtokaikat, valamint a nagybirtokok kezelői utóbb maguk is komoly birtoktestek tulajdonosai lettek, ezáltal pedig a nagybirtokok tipikusan elaprózódásnak indultak. A Harruckern-uradalom viszont annyira hatalmas volt, hogy a megyében ezek a folyamatok csak fél-egy évszázados késéssel mentek végbe. Az eladás azonban – az ütemkülönbség ellenére is – nagyban hozzájárult a középbirtokos nemesi réteg kialakulásához, majd a megye politikai életében végbemenő emancipációjához is. Példának okáért Csepicsányi Tamás vagy Szombathelyi Antal „friss” középbirtokosok országgyűlési követéi való megválasztása egyrészt egy újfajta karriertípus megjelenését, másrészt a megyei középbirtokos réteg politikai felemelkedését jelezheti. A nemesség a megyével, de még inkább a nagybirtokosokkal szemben megkésve szerezhett pozíciót, ami adódhatott egyfelől a bevándorolt nemesek közösségé formálódásának időigényéből, másfelől a Harruckern-uradalom erőteljes befolyásából, ami együttesen okozhatta a megyei nemesség fejlődésének megkéssettségét, illetőleg gyengeségét. Az utóbbi mi sem mutathatja jobban annál, minthogy az első restaurációt az 1715. évi újjáalakulást követően csak 1790-ben tartották meg, majd a következő tisztújításra 38 évet kellett várni, igaz, ebben már az országos kormányzati politikai tényezők is szerepet játszhattak. Ezen tényezők összeadódásának köszönhetően a Harruckern-uradalom „árnyékában” jóformán csak egy szűk középbirtokos réteg és a kisnemesek széles tömege alakulhatott ki, azaz a nemesi réteg regenerálódási folyamata ilyen szempontból sem tudott kiteljesedni.

Az így kialakuló nemesi társadalmon belül az uradalommal kapcsolatban álló, abból birtokhoz jutó, valamint az emellett megyei hivatalt viselő nemesi csoport, azaz a megyei elit körülhatárolása volt a következő feladat. Ehhez segédfogalomként és a mintavétel kialakításának analógiájaként Lengyel György „multipozicionális elit” fogalmát és elemzését használtuk, majd ehhez kapcsoltuk a Bácskai Vera és Nagy Lajos által a városálózat értékelésére már használt pontozásos módszer saját igényeikhez szabott változatát. Az adott nemest megyei és uradalmi pozíciója, majd birtokának nagysága és jövedelme szerint kategorizáltuk. Kétségtelen, az utóbbi szintén a megye nemességének „erőttségéről” árulkodhat, hiszen a multipozicionális elithez való tartozáshoz 100 holdas birtokhatár is elegendő volt, míg más megyékben ehhez 200–500 holdat is alapul szoktak venni. A kidolgozott eljárás segítségével 72 személyből 24 nemes lett az elit tagja – többek között Rosty Albert, Horváth Antal, Csepcsányi Tamás, Tomcsányi József, Simay Kajetán, Németh Antal, Szombathelyi Antal vagy Novák Antal –, akik közül 10 semmilyen uradalmi tisztséggel nem bírt, 2 megyei hivatalt nem viselt, 5 pedig birtok nélkül került az elitbe. Ennek ellenére bizonyos, hogy a lokális elit tagjainak több pozícióval, nagyobb vagyonnal és magasabb jövedelemmel kellett rendelkezniük, azaz ezek együttes megléte volt szükséges a megye elitjébe való tartozáshoz. A vizsgálat ezzel csatlakozik az uradalomkutatás (Vári András) Weber bürokráciafogalmát is revízió alá vevő közelmúltbeli eredményeihez. E szerint téves lenne kizárólag az uralom intézményes jellegéből kiindulni, illetve semmilyen szerepet nem tulajdonítani a személyes kapcsolatoknak a hatalomgyakorlásban. Következésképp a bürokratikus – legyen az megyei vagy uradalmi – szervezeteken belüli személyes koalíciókat és hálózatokat nem értelmezhetjük egyszerűen „feudális maradványoknak”. Egy ilyen elitcsoport kialakulásában, fenntartásában a hivatalos és a személyes kapcsolati hálók együttes működése feltételezhető, amely pozíciókban, birtokokban, valamint házassági és rokoni kapcsolatokban egyaránt realizálódhatott.

A nemesség belső kapcsolatrendszerének vizsgálatához – a társadalmi kapcsolatok indikátoraként – Békés megye köznemességének házassági szokásait, azok társadalmi és térbeli viszonyrendszerét is feltérképeztük. Az 1790 és 1848 közötti időszakra összesen 588 olyan házasságot regisztrálhattunk, ahol az egyik házassfél nemesi származással bírt. A vizsgált házasságok alapján úgy tűnik, hogy a megye nemességét rendi exogámia és lokális endogámia jellemezte, azaz a korábbi vizsgálatok megállapításaiban rögzült társadalmi elzárkózás a nemesség részéről Békés megyében nem tapasztalható, illetve csak a nemesség szűk rétegére, a megye elitjére alkalmazható. Tulajdonképpen a házasságokat tekintve két szintet különböztettünk meg: az egyik az elitet átszövő sűrű háló, amelynek egyes szálai az ország centrumába is elérhetek, a másik pedig a szűkebb megyei kapcsolatok szövedéke. Az előbbibe az elit élén elhelyezkedők (I. és II. csoport) házasságai és rokoni kapcsolatai tartoznak, amelyek egy megyék feletti, országos elit kapcsolatrendszerébe is beilleszthetők. Az utóbbi pedig az elit III. csoportjában feljegyzett házasságokat

foglalja magában, amelyek esetében az illető saját köréből választott párt vagy ügyes házassági stratégiát alkalmazva – lásd a Stummer vagy Beliczey családot – a családok leánytagjait a szűkebb, I–II. csoportbeli elithez tartozó nemes férfiakkal házastították össze.

Természetesen ezen vizsgálat nem egyszerűen a nemesség rétegződését – a nagybirtokosok, a középbirtokosok vagy a megyei elit – egymást követő részletes bemutatása kívánt lenni, hanem ezen rétegek egymással való szoros kapcsolatát is szeretne volna érzékeltetni az uradalmi és megyei pozíciókon, a birtokszerzéseken, a házasságokon és rokoni kapcsolatokon keresztül. Ennek a kérdésnek a vizsgálata azonban további finomabb, esetlegesen pontosabb elemzéseket kívánhat meg. Az uradalom közösségként való értelmezése, személyes hálózatain keresztül történő elemzése új keretet adhat a társadalom struktúrájának vagy a gazdaság szerkezetének leírásához. Ez a közösség ugyanis egyben az uradalommal kapcsolatos információk legfőbb birtokosa is, amelyek elengedhetetlenek az uradalom, a gazdaság sikeres irányításához, esetlegesen pedig személyes előnyök érvényesítéséhez. Az uradalom közösségének vizsgálatához az egyik lehetséges út az uradalom alkalmazottai, illetve az alkalmazottakon vagy a földesurakon keresztül a velük kapcsolatba kerülők hálózatának feltérképezése, amely szoros összefüggésben állhat a bürokratizálódással, a nagybirtokok gazdaságának sikerességével, a jövedelmezőség alakulásával vagy a hatalmi struktúra formálódásával. Ezért egy jövőbeli kutatás középpontjába nem pusztán a szervezeti megoldások, ellenőrzési technikák, hanem sokkal inkább a szervezetben lévő uradalmi alkalmazottak kiválasztódása, érdekérvényesítése vagy épp saját jövedelmezőségük alakítása, alakulása kerülhetne. Az uradalom rejtett változásai, informális „szabályai” azért is érdemelhetnek nagyobb hangsúlyt, mert idővel nemcsak a bürokratizálódás előrehaladásáról, az apparátus bővüléséről, hanem a jövedelmek növekedéséről, a kereskedelem fokozódásáról vagy az ipari vállalkozások beindításáról van szó. Egy ilyen rendszerben pedig különösen fontossá válik az ellenőrzés fokozása, a szabályok alkotása, továbbá az alkalmazottak és a földesúr közötti bizalom és elkötelezettség növelése. Arról nem is beszélve, hogy egy ilyen magánkormányzati rendszer sajátossága, hogy személyes kapcsolatok révén könnyen ingadozóvá válhat az ellenőrzés. Gondoljunk csak a birtokigazgatás „dinasztikus” tényezőjére: egyfelől a birtokos, másfelől az uradalmi alkalmazottak egymást váltó generációira, ami ilyenformán nemcsak az apparátus felépítését, hanem az ellenőrzés minőségét is befolyásolhatja. Azaz ez azt is jelenti, hogy egy uradalom jövedelmezősége közel sem csak a formális (értsd bürokratikus) rendszeren, hanem a széles körű információs bázisra épülő informális hálózatokon is múlott. Az információk birtoklása azonban nemcsak az esetleges haszon, előrelépés reményében volt lényeges az uradalmi alkalmazottak számára, hanem egyben ők jelentették az uradalmi és a lokális központok közötti kommunikációs pályák legfőbb alkotóelemeit. A földesúr ugyanis rajtuk keresztül tudta uralni, mi több integrálni az uradalom teljes egészét. Ezek a felvetések azonban mind egy jövőbeli kutatásnak az

irányai lehetnek, hiszen jelen vizsgálat leginkább még csak feszegeti ezeket a felmerülő kérdéseket, szempontokat.

Mint ahogyan azt a kérdést is, hogy miben mutatkozhatott meg a nemesi öntudat. Mit jelenthetett nemesnek lenni abban a megyében, ahol a beköltözők nagyobb része sokáig nem törekedett nemesi jogállásának elismertetésére? Mikortól és milyen helyzetekben lehetett fontos a nemességre való hivatkozás? A 18. század elején a megyébe beköltözött armalista nemesek nagy része, hogy földhöz juthasson, eltitkolta nemességét, hiszen a földesurak nem szívesen adtak nemeseknek úrbéri földet. Ez egyben a nemesi jogokról való átmeneti lemondást és a jobbágyterhek vállalását is jelentette. A nemesség igazolása leginkább az 1828 utáni rendszeressé váló tisztújításokkal hozható összefüggésbe. A nemesi jogok érvényesítése, azaz a vármegye életébe, a tisztújítások lefolyásába való beleszólás a nemesség megerősödésével, a megye politikai életében történő aktivizálódásukkal állt összefüggésben, illetve vált fontossá. A nemesi jogállás ténye majdhogynem csak ezen a ponton volt lényeges, hiszen úgy tűnik, hogy a házasságkötésekben és a családi kapcsolatokban ez már kevésbé vagy csak bizonyos körökben számított. A házasságok összességét tekintve ugyanis a nemesi jogállás jelentősége másodlagos volt.

A házasságkötések zártága sokkal jellemzőbb, ha foglalkozás vagy vagyoni helyzet szempontjából vizsgáljuk, azaz foglalkozási, vagyoni tényezők a nemesség szélesebb kismemesi köreiben fontosabbak lehettek az armálisnál vagy a jogállásnál. Ezek szerint pedig a társadalom nem (csak) rendi határvonalak mentén választható szét, illetve csak a nemesség felső szintjén rajzolható meg egy társadalmilag zártabb, vagy éppen ezért endogám házassági kör, ahogy ezt láttuk a megye multipozicionális elitjénél. A nem nemesekkel szembeni éles elhatárolódás viszont nem kimutatható, hiszen rokoni és baráti kapcsolatokban a nemesség nem kapott kizárólagos szerepet. Úgy tűnik, hogy a nemesi jogállás a Békés megyei armalisták körében a hétköznapiakban ritkán, csak a megyével és az uradalommal való kapcsolatban bírt jelentőséggel. A megye különleges viszonyai közepette tehát sajátos színárnyalatokkal, máshol nem ismert vonásokkal mutatkoznak meg és egészülnek ki a nemesi világ más megyei és országos szinten ismert jelenségei.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 418 Károlyi család nemzetségi levéltára – Harruckern család iratai

- A. I. Fasc. M. A Harruckern család perei a Királyi Kúria előtt 1725–1830
- A. I. Fasc. O. Harruckern-örökösök osztályai 1796–1798
- A. I. Fasc. P. Családi ülések jegyzőkönyvei, családi egyezségek, levéltári ügyek 1801–1853
- A. I. Fasc. Q. Családi közös birtokok számadásai 1798–1854
- A. I. Fasc. EE. Ügyvédekkel kapcsolatos ügyek 1724–1830
- A. I. Fasc. LL. Gyoma, Endrőd, Csaba, Öcsöd és Kondoros elidegenítésére vonatkozó iratok, a Stockhammer és Bedekovich családokkal kapcsolatos iratok 1831–1841
- A. I. Fasc MM. A birtokok elidegenítése elleni tiltakozásokkal kapcsolatos iratok (1830–1843)
- A. II. c. tétel Salacz László fiskális halála után átvett iratok (1525–1854)
- A. II. d. tétel Bolza József gróf által átadott iratok
- B. I. 2. tétel Osztály: Stockhammer, Siskovics és Károlyi családdal
- B. I. 3. tétel Harruckern nemzetség közös számadásai 1798–1853, illetve a közös földekből kiadott kölcsönpenzек kimutatása 1798–1849
- B. I. Családülési jegyzőkönyvek 1801–1850

P 1579 Bolza család iratai

14–21. tétel Rokon családok iratai

Egyházi anyakönyvek mikrofilmmutatói

- Békés A 2141, A 2148, A 3225
- Békéscsaba A 1981, A 1986, A 3229
- Doboz A 2223, A 2224, A 2225
- Endrőd A 3262, A 3263
- Füzesgyarmat A 2230
- Gyoma A 2017, A 2236, A 2239
- Gyula A 2241, A 2243, A 3279
- Körösladány A 2330, A 2331, A 3303, A 3304

Köröstarcsa A 2334, A 2336
Mezőberény A 2358
Orosháza A 2065, A 2070, A 3330
Öcsöd A 2392, A 2394
Szarvas A 2104, A 3333
Szeghalom A 2409, A 2410
Szentandrás A 2162, A 3234
Tótkomlós A 2116, A 2118
Vári A 2246
Vésztfő A 2462

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BéML)

IV. A. 1. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1715–1849 (1860)

- a) Közgyűlési jegyzőkönyvek 1715–1849
- b) Közgyűlési iratok 1792–1847
- c) Országgyűlési követutasítások és jelentések 1832–1848
- d) Nemesi felkelés iratai 1797–1839

IV. A. 4. Békés vármegye első alispánjának iratai 1788–1847

- b) Alispáni iratok 1788–1847

IV. B. 102. Békés Vármegye Állandó Bizottmányának iratai 1848–1849

- b) Általános iratok 1848–1849

IV. B. 152. A Békési (Békés–Csanádi) Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1850–1860

- b) Általános iratok 1848–1849

IV. B. 156. Csabai Cs. Kir. Vegyes Szolgabíróság iratai 1854–1860

- b) Közigazgatási iratok 1854–1860

V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek

- A. 101. Magyargyula Város Tanácsának iratai 1763–1848
- A. 120. Németygyula Város Tanácsának iratai 1730–1848
- A. 201. Szarvas mezőváros iratai 1736–1848
- A. 202. Szarvas mezőváros iratai 1848–1871
- A. 203. Békés mezőváros iratai 1723–1848
- B. 302. Békéscsaba mezőváros iratai 1848–1920
- B. 317. Gyoma nagyközség (1872-ig mezőváros) iratai (1739–1950)
- B. 329. Orosháza nagyközség iratai 1756–1946

XI. 601. 5. Vegyes összeírások és számadások

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának Szentesi Levéltára (MNL CsML)

- IV. a. 3. 7. kötet Be- és kitáblázási lajstrom 1837–1849

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

- IV. 3. a. 4. Megyei Törvényhatóságok. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (1725–) 1790–1848 (–1876), Be- és kitáblázási jegyzőkönyvek 1787–1848

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 3. a 1. doboz Pesti első bíróságú kir. váltótörvényszék, elnöki iratok, 1841–1854

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Bécs (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Diplomatie und Außenpolitik (1848–1918), Ministerium des Äußern, Administrative Registratur Personalia F 4. F. 6. Kt. 357 Graf Trauttmansdorff Josef Gesandter 1870. Akten vom Jahre 1830 bis 1870.

Kabinettsarchiv, Staatsrat, 1834: Kt. 27. Csepcsányi Tamás, gr. Stockhammer Ferdinánd gyám gondokának kérelme.

Kabinettsarchiv, Staatsrat, 1839: Kt. 16. A Magyar Kancellária előterjesztése Auerspergné sz. Stockhammer Zsófia grófnő kérelméről, hogy a magyar alkancellárrá előléptetett Bedekovich Lajos helyett csődeljárás alatt álló birtokait Csepcsányi Tamás Békés megye táblabírája vegye át.

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)

Familienarchive, Familienarchiv Trauttmansdorff. Neue Reihe, Kt. 242 242.2. Genealogie und Familiengeschichte (1821–1880). Genealogie 161–170.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

- Békés megye térképei 2008: *A Békés Megyei Levéltár térképei*. A térképek adatait feltárta: Kereskényiné Cseh Edit. Gyula, 2008.
- Erdélyi, 2012: Erdélyi János: *Úti levelek, naplók 1844–45*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: T. Erdélyi Ilona. Győr, 2012.
- Farkas–Kövy, 1844: Farkas Elek–Kövy István: *A' pesti és budai házi secretarius, vagy is: a' közönséges élet akármely helyheztetésében megkívántató levelezésre, a' kereskedésbeli levelek ,s más hasznos írások helyes elkészítésére vezető példák*. Pest, 1844.
- Fényes, 1836–1842: Fényes Elek: *Magyar Országnek, s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. I–IV. Pest, 1836–1842.
- Fényes, 1836–1840: Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betűrendben, körülményesen leiratik*. I–IV. Pest, 1836–1840.
- Fényes, 1842–1844: Fényes Elek: *Magyar Országnek, s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. I–II. Pest, 1842–1844.
- Fényes, 1847: Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Pest, 1847.
- Fényes, 1851: Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára* I–IV. Pest, 1851.
- Frank, 1845: Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845.
- Gazdacímtár, 1893: *Magyarország földbirtokosai: az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora*. Sajtó alá rendezte és kiadta: Baross Károly. Budapest, 1893.
- Gazdacímtár, 1897: *A Magyar Korona országainak gazdacímtára*. Magyar Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1897.
- Implom, 1971: Implom József: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez 1694–1848*. II. Békéscsaba, 1971.
- Jároli, 1995: Jároli József: *Dokumentumok az 1848–49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez*. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 16.) Gyula, 1995.
- Jároli, 1998: Jároli József: *Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez*. Gyula, 1998.
- Kovács, 1894: Kovács Ferenc: *Az 1843–44-iki évi magyar országgyűlési alsó tábla üléseinek naplója*. I–VI. Budapest, 1894.
- Magyar törvénytár, 1608–1657: *Corpus Juris Hungarici–Magyar Törvénytár*. 1836–1868. évi törvénczikkék. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1900.
- Magyar törvénytár, 1657–1740: *Corpus Juris Hungarici–Magyar Törvénytár*. 1836–1868. évi törvénczikkék. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1900.
- Magyar törvénytár, 1836–1868: *Corpus Juris Hungarici–Magyar Törvénytár*. 1836–1868. évi törvénczikkék. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1896.
- Magyar törvénytár, 1884–1887: *Corpus Juris Hungarici–Magyar Törvénytár*. 1884–1887. évi törvénczikkék. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1897.

- Noszlopy, 1999: Noszlopy Antal: Önéletrajz. In: Forrai Ibolya (vál., s. a. r.):
„Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok. (Negyvennyolcas idők 2.)
Budapest, 1999. 137–297.
- Pajkossy, 2006: Pajkossy Gábor (szerk.): Magyarország története a 19. században.
Szöveggyűjtemény. Budapest, 2006.
- Szombathelyi–Tomcsányi, 1845: Szombathelyi Antal–Tomcsányi József: Követ-jelentés
az 1843–44-ki országgyűlésről. Békés vármegyei követektől. Pest, 1845.
- Werbőczy István: Tripartitum: a dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Ács, 1983 Ács Zoltán: Jobbágyszökések Szabolcsból Békésbe a 18. század első felében. *Békési Élet*, 18. (1983) 3: 364–369.
- Ágoston, 1913 Ágoston Péter: *A magyar világi nagybirtok története*. Budapest, 1913.
- B. Lukács, 1979 B. Lukács Ágnes: *Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években*. (Történeti Statisztikai Füzetek 1.) Budapest, 1979.
- B. Lukács, 1980 B. Lukács Ágnes: Az anyakönyvek minősége és az anyakönyvezés hiányosságai az 1821–30-as években. *Demográfia*, 23. (1980) 2–3: 242–252.
- Bácskai, 1989 Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Budapest, 1989.
- Bácskai, 2007 Bácskai Vera: Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján (1735–1830) In: *Úó: Városok és polgárok Magyarországon*. Budapest, 2007. 272–274.
- Bácskai–Nagy, 1984 Bácskai Vera – Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest, 1984.
- Bakács, 1965 Bakács István: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században*. Budapest, 1965.
- Bakó, 1982–1983 Bakó Ferenc: A kontinuitás és migráció szerepe a palóc centrum népességének kialakulásában. In: Bodó Sándor (szerk.): *Agria XIX*. Eger, 1982–1983. 325–374.
- Bán, 1977 Bán Péter: A Nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. *Agrártörténeti Szemle*, 19. (1977) 1–2: 24–71.

- Barta, 1997 Barta János: Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. században In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom 9. (Mágnások, birtokosok, címerlevelek.)* Debrecen, 1997. 181–203.
- Barabási, 2008 Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya.* Budapest, 2008.
- Bárth, 2002 Bárth János (szerk.): *Kecskemét története 1849-ig.* Kecskemét, 2002.
- Baukó, 1999 Baukó Tamás (szerk.): *Az Alföld a XXI. század küszöbén.* Békéscsaba, 1999.
- Beluszky, 2001 Beluszky Pál: *A Nagyalföld történeti földrajza.* Budapest, 2001.
- Bencsik, 1986 Bencsik János: Kísérlet a XVIII. század végi protestáns házasságkötési anyakönyvek forrásértékének meghatározására. *Levéltári Szemle*, 36. (1986) 1: 31–36.
- Benda, 2006 Benda Gyula: Fényes Elek forrásai. In: Uő: *Társadalomtörténeti tanulmányok.* Budapest, 2006. 113–129.
- Benda, 2008 Benda Gyula: *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849.* Budapest, 2008.
- Berzeviczy, 1921–1932 Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849–1865.* I–IV. Budapest, 1922–1937.
- Bódiné–Horváth–Zlinszky, 2004 Bódiné Beliznai Kinga – Horváth Attila – Zlinszky János: A magyar magánjog története. In: Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Budapest, 2004.
- Boissevain, 1974 Jeremy Boissevain: *Friends of friends: networks, manipulators and coalitions.* Oxford, 1974.
- Breton–Wintrobe, 1982 Albert Breton – Ronald Wintrobe 1982: *The Logic of Bureaucratic Conduct. An Economic Analysis of Competition, Exchange and Inefficiency in Private and Public Organizations.* Cambridge, 1982.
- Budai, 1997 Budai Attila: *Gróf Károlyi István élete.* Újpest, 1997.
- Cerman–Velek, 2009 Ivo Cerman – Lubos Velek: *Adel und Wirtschaft. Lebensunterhalt der Adelligen in der Moderne.* München, 2009.
- Csapodi, 2001 Csapodi Csaba: Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt. In: Búza János (szerk.): *Gazdaság-*

- történet – könyvtártörténet. *Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Budapest, 2001. 457–466.
- Csíki–Halmos–Tóth, 2006 Csíki Tamás – Halmos Károly – Tóth Árpád: A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2006. 208–241.
- Csizmadia A., 1972 Csizmadia Andor: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1972.
- Csizmadia J., 1905 Csizmadia János: *A Bartakovich-, Justh-, Rudnay- és Rudnyánszky-családok és részben azok rokonsága. Késmárk, 1905*.
- Czeglédi, 2001 Czeglédi Imre: Munkácsy ősei és rokonsága. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 22. Békéscsaba, 2001.
- D. Nagy, 2000 D. Nagy András: *A Wenckheim család és leszármazottai. Adalékok a bárói ág történetéhez*. Eger, 2000.
- D. Nagy–Varga, 2006 D. Nagy András – Varga Árpád: *A Wenckheim család Békés megyében a XIX–XX. században*. Budapest, 2006.
- Daka, 1977 Daka István: Gyoma története az újjáépüléstől az 1848. évi polgári demokratikus forradalomig. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Gyomai tanulmányok*. Gyoma, 1977. 39–86.
- Danyi–Dávid, 1960 Danyi Dezső – Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás 1784–87*. Budapest, 1960.
- Dedinszky, 1990 Dedinszky Gyula: A Békéscsabát alapító Nógrád megyei telepes családok házassági kapcsolatai egykori szülőföldjükkel a letelepedés utáni időkben. *Békési Élet*, 25. (1990) 3: 291–296.
- Dedinszky, 1993 Dedinszky Gyula: Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából. Gyula, 1993.
- Demeter, 2013 Demeter Zsófia: *Egy hajdani nagybirtok. A munkaerő, a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870)*. Budapest, 2013.
- Devescovi, 2007 Devescovi Balázs: *Eötvös József (1813–1871)*. Pozsony, 2007.
- Dobszay, 1992 Dobszay Tamás: Az 1836. IX. tc. születése. Érvek és elképzelések a községi igazgatás rendezésének vi-

- tájában. In: Závodszy Géza (szerk.): *Fejezetek a magyar művelődés történetéből*. Budapest, 1992. 147–195.
- Dobszay, 1997 Dobszay Tamás: Wesselényi és a reformellenzék a népképviselőiről és a politikai jogok kiterjesztéséről a reformkor elején. In: Takács Péter (szerk.): *Wesselényi emlékülés: Debrecen–Hada–Zila–Zsibó. Fehérgyarmat, 1997*. 39–50.
- Dobszay, 2005 Dobszay Tamás: A rendezéstől a felszabadításig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. *Századok*, 139. (2005) 3: 545–584.
- Dobszay, 2010 Jeszenszky Iván (szerk.): *Jeszenszky-krónika 1818–1900. Egy mezővárosi kismemes és emlékezései a XIX. századból*. Sajtó alá rendezte: Dobszay Tamás. Budapest, 2010.
- Dobszay, 2014 Dobszay Tamás: Az országgyűlés bizottsági rendszerének előzményei a reformkorban. In: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest, 2014. 199–212.
- Dobszay, 2015 Dobszay Tamás: „A falu jegyzője”. Az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek kérdése a rendiség utolsó évtizedeiben. *Századok*, 149. (2015) 5: 1055–1067.
- Dobszay–Fónagy, 2005 Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. 57–124.
- Dóka, 2006 Dóka Klára: *A Körös- és Berettyó-völgy gazdálkodása az ármentesítés előtt és után*. Gyula, 2006.
- Dombovári, 2011 Dobovári Ádám: *Megyei választások és szabályozásuk 1830–1844*. I–II. Doktori disszertáció. (Kézirat) Budapest, 2011.
- Dominkovits, 1991 Dominkovits Péter: Hivatalviselő nemesek, hivatali pályák Győr vármegye tisztikarában 1816–1848. *Levéltári Szemle*, 41. (1991) 1: 3–18.
- Dominkovits, 1997 Dominkovits Péter: Latifundiumok és nemesi kisbirtok In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom 9. (Mágánások, birtokosok, címerlevelek)*. Debrecen, 1997. 213–219.

- Dömötör, 1980 Dömötör Sándor: Jókai és a kigyósi „magyar nábob” életregénye. *Békési Élet*, 15. (1980) 2: 229–241.
- Durkó, 1939 Durkó Antal: *Békés nagyközség története*. (Történeti és kulturális monográfia.) Békés, 1939.
- Dusnoki-Draskovich, 2007 Dusnoki-Draskovich József: *Főúri élet a Harruckern csaláad gyulai kastélyában*. Doktori disszertáció. (Kézirat) Budapest, 2007.
- Dusnoki-Draskovich–Erdész, 1997 Antonius Hueber: Iratok, vagyis különféle mulatságos történetek évek szerint (részlet). In: Dusnoki-Draskovich József – Erdész Ádám (szerk.): *A hét-köznapiok historikuma*. Gyula, 1997. 162–184.
- Éble, 1895 Éble Gábor: *A Harruckern és a Károlyi család*. Budapest, 1895.
- Éble, 1911 Éble Gábor: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*. I–II. Budapest, 1911.
- Éble, 1913 Éble Gábor: *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*. Budapest, 1913.
- Elek, 1988 Elek László: *A pusztaszenttornyai udvarház nemeslelkű humanistája: Eötvös József*. Békés Megyei Múzeumok Évkönyve, 13. Békéscsaba, 1988. 206–235.
- Ember, 1946 Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története*. Budapest, 1946.
- Erdei, 1986 Erdei Aranka: *Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban*. Gyula, 1986.
- Erdei, 1991 Erdei Aranka: A nem paraszti rétegek, a polgárosodás kezdetei 1848 előtt. In: Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula (szerk.): *Békéscsaba története*. I. Békéscsaba, 1991. 769–797.
- Erdélyi–Sisa, 1973 Erdélyi Zoltánné – Sisa Béla: A szarvasi szárazmalom műemléki helyreállítása. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, (1973) 2: 127–160.
- Erdmann, 1989 Erdmann Gyula: Nemesek, értelmiségiek, iparosok és kereskedők Csabán a XVIII. század végétől 1848-ig. In: Erdész Ádám – Á. Varga Gyula (szerk.): *Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiából*. Gyula, 2004. 214–232.
- Erdmann, 1990 Erdmann Gyula: Zemplén megye társadalma a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idő-

- szakában. In: Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorból*. Budapest, 1990. 348–362.
- Erdmann, 1991 Erdmann Gyula: Békéscsaba társadalma, gazdasága és önkormányzata 1722–1848. In: Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula (szerk.): *Békéscsaba története I*. Békéscsaba, 1991. 521–723.
- Erdmann, 2014 Erdmann Gyula: *Szabadság és tulajdon: Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest, 2014.
- Fazekas, 2006 Fazekas Rózsa: A Károlyi család a nyíregyházi örökváltságok idején. In: Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 17. Nyíregyháza, 2006*.
- Feigl, 1964 Helmuth Feigl: *Die niederösterreichische Grundherrschaft vom ausgehenden Mittelalter bis zu den theresianisch-josephinischen Reformen*. Wien, 1964.
- Feigl, 1988 Helmuth Feigl: Der Adel in Niederösterreich, 1780–1860. Armgard von Reden Dohna – Ralph Melville: *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters, 1780–1860*. Stuttgart, 1988. 191–223.
- Fertig, 2012 Christine Fertig: *Familie, verwandtschaftliche Netzwerke und Klassenbildung im ländlichen Westfalen (1750–1874)*. Stuttgart, 2012.
- Fónagy, 1999 Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban. *Századok*, 133. (1999) 6: 1141–1193.
- Fónagy, 2013 Fónagy Zoltán: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérendezés korában*. Adattár I–II. Budapest, 2013.
- Fülöp, 1981–1983 Fülöp Mária Éva: A tatai-gesztési Esterházy uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 10. (1981–1983) 309–326.
- Frank, 1845–1847 Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845–1847.
- Gaál, 2009 Gaál Zsuzsanna: *A dzscentri születése. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolútizmus és a dualizmus korában*. Szekszárd, 2009.
- Gángó, 2013 Gángó Gábor: Báró Eötvös József és Békés megye. *Századok*, 147. (2013) 5: 1079–1092.

- Gergely, 1974 Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 28. (1974) 6: 37–41.
- Glósz, 1991 Glósz József: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. In: Vadas Ferenc (szerk.): *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 16. Szekszárd, 1991.
- Günter, 1875 Franz Günter: *Der niederösterreichische Gross-Grundbesitz: alphabetisch geordnetes Nachschlage-Buch über den Eigenthums- und Besitzstand der landschäftlichen Güter nach dem alten und neuen Flächenmaasse*. Wien, 1875.
- Gyáni, 1991 Gyáni Gábor: Érvek az elkanyarodás-elmélet ellen. (Reflexiók Pach Zsigmond Pál írására). *Budapesti Könyvszemle*, 3. (1991) 4: 406–409.
- Gyáni–Kövér, 2004 Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2004.
- H. Balázs, 1987 H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen, 1765–1800*. Budapest, 1987.
- Haan, 1991 Haan Lajos: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Békéscsaba, 1991.
- Halmos, 2008 Halmos Károly: *Családi kapitalizmus*. Budapest, 2008.
- Halmos, 2012 Halmos Károly: A csőd intézményének rövid története. *Közgazdasági Szemle*, 59. (2012) 5: 540–557.
- Hankó, 2000 Hankó József: *Két évszázad a Wenckheim családdal*. Gyula, 2000.
- Hanzó, 1964 Hanzó Lajos: *A földkérdés alakulása Békés megyében a XIX. század második felében*. Gyula, 1964.
- Heckenast, 1989 Heckenast Gusztáv: A honoráciorok a reformkorban. *Századok*, 123. (1989) 3–4: 427–441.
- Héjja, 2002 Héjja Julianna Erika: *Békés vármegye archontológiája. (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok*. Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 8. Gyula, 2002.

- Héjja, 2009 Héjja Julianna Erika: *Békés megye archontológiája és prozopográfiája*. Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 11. Gyula, 2009.
- Herczeg, 1983 Herczeg Mihály: Adalékok a nagy és középbirtok területi változásaihoz a századfordulótól a felszabadulásig Orosházán és környékén. *Levéltári Szemle*, 33. (1983) 1–3: 93–128.
- Holub, 1980 Holub József: Az agilisek. In: Csizmadia Andor – Pecze Ferenc (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. IV. Budapest, 1980. 109–123.
- Horváth, 1974 Horváth Árpád: Megyei önkormányzati szervek Tolna megyében a XVIII. század első évtizedeiben. (1703–1740) In: K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. V. Szekszárd, 1974. 124–182.
- Horváth, G. 2013 Horváth Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában. Az agrárpiaicosodás Moson vármegyében a 19. század első felében*. Budapest, 2013.
- Hudi, 1994 Hudi József: Pápa város önkormányzata a késő feudalizmus korában 1730–1847. In: Kubinyi András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. I. Pápa, 1994. 287–323.
- Hudi, 1995 Hudi József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). In: Oláh Miklós (szerk.): *Átmenet, avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában*. Tanulmányok. Veszprém, 1995. 25–61.
- Hudi, 1997 Hudi József: Veszprém megye nemessége 1812-ben. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom 9. (Mágánások, birtokosok, címerlevelesek)*. Debrecen, 1997. 219–229.
- Illés, 1901 Illés József: *Az örökvallás*. Budapest, 1901.
- Iványi-Grünwald, 1930 Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790–1848. In: ifj. Iványi-Grünwald Béla (szerk. és bev.): *Gróf Széchenyi István Hitel. A Taglatat és Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Gróf Széchenyi István összes munkái*, II. Budapest, 1930. 497–648.

- Irányi, 1966 Irányi István: A gyermek Szendrey Júlianna és Mezőberény. *Békési Élet*, 1. (1966) 3: 58–68.
- Jankovich–Erdmann, 1991 Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula: *Békéscsaba története, I. A kezdetektől 1848-ig*. Békéscsaba, 1991.
- Járolí, 1973 Járolí József: *Adatok Orosháza 1774–1771 közötti össznépeességszámának alakulásához*. Szeged, 1973.
- Járolí, 1973 Járolí József: Adatok a XVIII. századi protestáns anyakönyvek forrásértékéhez. (Három Békés megyei község anyakönyvei alapján). *Levéltári Közlemények*, 44–45. (1973–1974) 1–2: 241–244.
- Járolí, 1987 Járolí József: Az anyakönyv, mint a nem nominális és nominális vizsgálatok forrása. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom 2. (Kutatás-módszertan.)* Gyula, 1987. 466–475.
- Kállay, 1980 Kállay István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata, 1711–1848*. Budapest, 1980.
- Kállay, 1985 Kállay István: *Úriszéki bírászkodás a XVIII–XIX. században*. Budapest, 1985.
- Kaposi, 1986 Kaposi Zoltán: A vrászlói uradalom társadalma a 19. század első felében. *Történelmi Szemle*, 29. (1986) 2: 363–380.
- Kaposi, 1988 Kaposi Zoltán: A vrászlói uradalom termelése és gazdálkodása a 19. század első felében In: Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári Évkönyv*, 20. Kaposvár, 1988. 187–233
- Kaposi, 1995 Kaposi Zoltán: A nagybirtok mint gazdasági és társadalmi kategória. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Budapest, 1995. 392–404.
- Kaposi, 2000 Kaposi Zoltán: *Uradalmi gazdaság és társadalom a 18–19. században. A vrászlói társadalom átalakulásának folyamata*. Budapest–Pécs, 2000.
- Kaposi, 2001 Kaposi Zoltán: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945). In: Récsei Balázs (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári Évkönyv*, 32. Kaposvár, 2001. 95–119.
- Kaposi, 2003 Kaposi Zoltán: A magyarországi uradalmi rendszer változásai (1700–1945). In: *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény (18–20. század)*. Budapest, 2003. 61–73.

- Karácsonyi, 1896 Karácsonyi János: *Békésvármegye története*, I–III. Gyula, 1896.
- Katona, 2005 Katona Csaba: Adatok Békés megye 18. század eleji jobbágy migrációjához. *Levéltári Közlemények*, 76. (2005) 1: 134–164.
- Kávássy, 1980 Kávássy Sándor: A szatmári puszták a XIX. század elején. *Agrártörténeti Szemle*, 22. (1980) 1–2: 193–196.
- Kávássy, 1985 Kávássy Sándor: Nemesi háztartás és család Szatmárban az 1809. évi inszurrekciós összeírás adatai alapján. *Agrártörténeti Szemle*, 27. (1985) 3–4: 616–617.
- Kecskeméti, 2008 Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1818*. Budapest, 2008.
- Kempelen, 1911–1932 Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*, I–XI. Budapest, 1911–1932.
- Kereskényi, 2015 Kereskényi Miklós: A gabonafélék termelése és a kilenced szedése a gyulai uradalomban 1730–1737. *Közlemények Békés megye és környéke történetéből*, 12. Gyula, 2015.
- Kerényi, 2008 Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Kritikai életrajz. Budapest, 2008.
- Klement, 2009 Klement Judit: A 19. század végi gazdasági elit és a „nemzet”. In: Cieger András (szerk.): *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest, 2009. 163–184.
- Kolossa–Puskás, 1978 Kolossa Tibor – Puskás Julianna: A 100 kat. holdon felüli birtokterület tulajdoni és birtokkezelési struktúrája Magyarországon 1911-ben. *Agrártörténeti Szemle*, 20. (1978) 3–4: 444–480.
- Konrád, 2014 Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók válásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Budapest, 2014.
- Kósa, 1994 Kósa László: *A gyulai református egyház története*. (Gyulai Füzetek, 7.) Gyula, 1994.
- Kósa, 2001 Kósa László: *„Hét szilvafa árnyékában” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, 2001.
- Kósa, 2012 Kósa László: *Gyulai dolgozatok*. Debrecen, 2012.

- Kovács, 1974 Kovács Ágnes: A földesúri joghatóság érvényesülésének néhány kérdése a csongrád-vásárhelyi uradalomban a XVIII–XIX. század fordulóján. In: Hoffer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században*. 2. Mezővárosok. Szolnok, 1974. 59–74.
- Kovács, 1977 Kovács Ágnes: A mezővárosi önkormányzat és a földesúri joghatóság a dél-alföldi Károlyi-uradalomban. In: Szendrey István (szerk.): *Magyar Történeti Tanulmányok*, X. Debrecen, 1977. 47–91.
- Kovács, 1998 Kovács Ágnes: Egy uradalomszervező nagybirtokos család a XVIII. században. (Vázlat a Harruckernek földesuraságáról.) In: Rácz István (szerk.): *Szabó István Emlékkönyv*. Debrecen, 1998. 174–190.
- Kornai, 2015 Kornai János 2015: Milyen is hát a tőke a 21. században? Megjegyzések Piketty könyvéhez. *Közgazdasági Szemle*, 62. (2015) 9: 909–942.
- Korniss, 1930 Korniss Géza (szerk.): *Békéscsaba*. (Történelmi és kulturális monográfia.) Békéscsaba, 1930.
- Kövér, 2002 Kövér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. In: Uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2002. 174–187.
- Kövér, 2005 Kövér György: Taksás nemesek a 19. század közepén. Módszertani esettanulmány. In: Angi János – ifj. Bartha János (szerk.): *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Debrecen, 2005. 227–241.
- Kövér, 2006 Kövér György: Nagybirtokosok Tiszaeszláron a 19. század második felében. (Esettanulmány). In: Buza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Budapest, 2006. 143–155.
- Kristó, 1967 Kristó Gyula: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. A honfoglalástól 1715-ig*. Békéscsaba, 1967.
- Kurucz, 2006 Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés. Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. *Századok*, 140. (2006) 1: 539–564.
- Kurucz, 2013 Kurucz György: *Keszthely grófja. Festetics György*. Budapest, 2013.

- Kurucz, 2016 Kurucz György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830). *Századok*, 150. (2016) 3: 535–584.
- Láczay, 1979 Láczay Magdolna: A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben. In: *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II*. Nyíregyháza, 1979.
- Láczay, 1994 Láczay Magdolna: A szabolcsi nemesség társadalmi tagozódása a XIX. század első felében. In: Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Levéltári Évkönyv XVIII*. Nyíregyháza, 1994. 269–281.
- Lajos, 1979 Lajos Árpád: *Nemesek és partiak Szuhafőn*. Miskolc, 1979
- Lengyel A., 1942 Lengyel Alfréd: *Győr vármegye nemességvizsgálatai és az 1725. évi investgáció*. Mosonmagyaróvár, 1942.
- Lengyel Gy., 1993 Lengyel György: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. (Fejezetek egy történeti szociológiai kutatásból.) Budapest, 1993.
- Lengyel Gy., 1989 Lengyel György: *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Budapest, 1989.
- Lengyel Gy., 2007 Lengyel György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. Budapest, 2007.
- Maksay, 1958 Maksay Ferenc: *Parasztság és majorgazdaság a XVI. századi Magyarországon*. Budapest, 1958.
- Mályusz, 1923 Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 57. (1923) 1–6: 17–75.
- Mályusz, 1924 Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás alapjai. *Századok*, 58. (1925) 1–6: 538–566.
- Manhercz, 2012 Manhercz Orsolya: *Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban. Ferenc József magyarországi látogatásai 1849 és 1859 között*. Doktori disszertáció. (Kézirat) Budapest, 2012.
- Mann, 1975 Mann Miklós: Trefort Ágoston pályafutásának Békés megyei korszaka 1849–1872. *Békési Élet*, 10. (1975) 1: 79–93.
- Matsch, 1986 Erwin Matsch: *Der auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920*. Wien, 1986.

- Mellville, 1998 Ralph Melville: *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts.* Mainz, 1998.
- Mérei, 1948 Mérei Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848.* Budapest, 1948.
- Mills, 1972 C. Wright Mills: *Az uralkodó elit.* Budapest, 1972.
- Molnár András, 2000 Molnár András: *Zala megye archontológiája.* Zalaegerszeg, 2000.
- Molnár Ambrus, 1999 Molnár Ambrus: *Békés pusztulása és újjászületése.* Budapest, 1999.
- Nagy Gy., 1965 Nagy Gyula (szerk.): *Orosháza története és néprajza I–II.* Orosháza, 1965.
- Nagy I., 1857–1868 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. Pest, 1857–1868.
- Nagy L., 1828 Nagy Ludovicus: *Notitiae politico-geografico statisticae inlyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum.* Buda, 1828.
- Nemeskéri, 1965 Nemeskéri János: Az ivádi népesség rokonházasságairól. *Demográfia*, 8. (1965) 2: 163–175.
- Nemesné, 2013 Nemesné Matus Zsanett: A Bodzafa Lantos. Kisfaludy-hatások Bodroghy Papp István műveiben. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Költészeti tanulmányok* 2. Budapest, 2013. 69–85.
- Ódor, 1986 Ódor Imre: Baranya nemesi társadalma a francia háborúk korában In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1985–1986.* Pécs, 1986. 133–168.
- Ódor, 1992 Ódor Imre: Nemesi társadalom a török hódoltság utáni Baranyában. In: Szita László (szerk.): *Baranyai Történetírás 1990–1991.* Pécs, 1992. 61–92.
- Ódor, 1995 Ódor Imre: A „hivatali elit” Baranya vármegyében, 1711–1813. *Levéltári Szemle*, 45. (1995) 2: 21–34.
- Ódor, 1997 Ódor Imre: A nemesség a XVIII. századi Európában. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom* 9. (Mágánások, birtokosok, címerlevelek.) Debrecen, 1997. 11–36.
- Ogrincs–Lovászi, 2015 Ogrincs Pálné – Lovászi József: A csabai posta 225 éve. A postai szolgáltatás története Békéscsabán

- 1788–2013. In: Lovászi József (szerk.): *Tanulmányok és visszaemlékezések a dél-alföldi postaszolgálat történetéből*. Szentes, 2015. 45–90.
- Oláh Gy., 1889 Oláh György: *Békés vármegye 1848–1849*. Gyula, I. 1889.; II., 1892.
- Oláh Gy., 1893 Oláh György: *Gyulai nemes családok. A Békésvármegyei Régészeti és Művelődés Társulat évkönyve XVII*. Gyula, 1893.
- Oláh J. 1975 Oláh József: *A akasztói-vésztői uradalmak gazdálkodása XIX–XX. század fordulóján*. Budapest, 1975.
- Orosz, B. 1968 Orosz Béla: Békés megyeiek Nyíregyházán. *Békési Élet*, 3. (1968) 3: 303–306.
- Orosz I., 1998 Orosz István: A jobbágyszabadítás végrehajtása. In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyszabadítására napjainkig*. Budapest, 1998.
- Orosz I., 2002 Orosz István: A királyi kisebb haszonvételek ügye 1845–49-ben. In: Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Thesaurus solemnus. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*. Debrecen-Nyíregyháza, 2002. 281–288.
- Orosz I., 2005 Orosz István: Kiseb királyi haszonvételek kérdése a reformkorban és 1848–49-ben. *Századok*, 139. (2005) 3: 515–543.
- Ö. Kovács, 1995 Ö. Kovács József: Kisvárosi zsidók a XIX. században. (Kiskunhalas). In: Mikó Zsuzsanna (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom 4. (Mezőváros-kisváros.)*. Debrecen, 1995. 145–161.
- Örsi, 1984 Örsi Julianna: Exogám házasságok, mint az asszimilálódás mutatói (Borsod megyei falvak kapcsolatai). In: Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*, V. Kiegészítő kötet. Miskolc, 1984. 77–84.
- Örsi, 1988 Örsi Julianna: Házassági kapcsolatrendszer a palócoknál. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok II. Újkori történelem s népi társadalom*. Eger, 1988. 448–449.
- Pach, 1963 Pach Zsigmond Pál: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Budapest, 1963.
- Paládi-Kovács 2000 Paládi-Kovács Attila: Kisnemesi társadalom és kultúra. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz*, VIII. Budapest, 2000. 157–188.

- Paládi-Kovács, 2004 Paládi-Kovács Attila: Kisnemesi társadalom és kultúra. In: Faragó Tamás (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században*. Budapest, 2004. 166–192.
- Palatinus, 1909 Palatinus József: *Békésvármegyei nemesi családok*. Pest, 1909.
- Pálmány, 1985 Pálmány Béla: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése (1542–1848). *Századok*, 119. (1985) 1: 3–41.
- Pálmány, 1995 Pálmány Béla: Nógrád vármegye nemességének rétegződése a 18. században. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban*. Debrecen, 1995. 265–283.
- Pálmány 2002 Pálmány Béla (szerk.): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, 2002.
- Pálmány, 2010 Pálmány Béla: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820–70) In: Szabad György (szerk.): *A polgárosodás útján*. Budapest, 1990. 171–299
- Pálmány, 2011 Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II*. Budapest, 2011.
- Palugyay, 1847 Palugyay Imre: *Megye-rendszer hajdan és most. Törvény-történet-oklevelek s egyéb rokon kútfők után. III. Megye kiadási rendszer s megye statistika*. Pest, 1847.
- Pammer, 2013 Johann Pammer: *Die Erfolgsgeschichte des Johann Georg Freiherr von Harruckern. Vom Mühlviertler Bauernbuben zum Ungarischen Magnaten*. Eigenverlag Tourismusverband, 2013.
- Papp, 1985 Papp Klára: Adatok a bihari Csáky uradalmak birtoktörténetéhez és jobbágyszonyaihoz. In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII*. Debrecen, 1985. 53–67.
- Papp, 1998a Papp Klára: A bihari Csáky-birtokok birtokigazgatása és jövedelemforrásai a XVIII. század végén. In: Rácz István (szerk.): *Szabó István emlékkönyv*. Debrecen, 1998. 191–215.
- Papp, 1998b Papp Klára: *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században*. Debrecen, 1998.

- Papp, 2002–2003 Papp Klára: A bihari Csáky birtokok gazdálkodása a XVIII. században. In: Radics Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX*. Debrecen, 2002–2003. 45–69.
- Peters, 1997 Jan Peters: Informations- und Kommunikationssystem in Gutsherrschaftsgesellschaften des 17. Jahrhunderts. In: Uő (Hg.): *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin, 1997. 185–197.
- Praznovszky, 1983 Praznovszky Mihály: Nemesi magatartásformák a török kiűzésének idején. In: Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.): *Magyar és török végvárak (1663–1684)*. Eger, 1983. 69–85.
- Puskás, 1959 Puskás Julianna: A tőkés nagybérlet a XIX. század végi Magyarországon (Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika adatai alapján). *Történelmi Szemle*, 2. (1959) 1–2: 90–103.
- Puskás, 1966 Puskás Julianna: A magyarországi mezőgazdasági tőkés fejlődésnek vizsgálata az 1895. év üzemstatisztikai adatai alapján. *Történelmi Szemle*, 3. (1966) 4: 446–478.
- Puskás–Scott–Lánc, 1977 Puskás Julianna – Scott M. Eddie – Lánc Margit: Adatbázis az 1911. évi Gazdacímár adataiból a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások számára. *Történelmi Szemle*, 20. (1977) 2: 315–328.
- R. Kiss, 1901–1911 R. Kiss István: *Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulójára*. 1–2. Budapest, 1901–1911.
- Rácz, 1988 Rácz István: *Városlakó nemesek az Alföldön 1514–1848 között*. Budapest, 1988.
- Révész, 1956 Révész László: A Békés megyei jobbágyság rétegződése a 18–19. században. *Körös Népe. Történelmi és Néprajzi Antológia*. 1. Békéscsaba, 1956. 31–87.
- Révész, 1957 Révész László: A Társalkodási Egylet és Tormássy János. *Körös Népe. Történelmi és Néprajzi Antológia*. 2. Békéscsaba, 1957. 25–70.
- Sarlós, 1970 Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter. Budapest, 1970.
- Schenk, 1983 Michael Schenk: Das Konzept des sozialen Netzwerkes. In: Friedhelm Neidhardt (Hrg.): *Gruppen-*

- soziologie. *Perspektiven und Materialien*. Opladen, 1983. 88–104.
- Scherer, 1938 Scherer Ferenc: *Gyula város története I–II*. Gyula, 1938.
- Scherer, 1941 Scherer Ferenc: *Békés vármegye társadalma, 1695–1848*. Gyula, 1941.
- Schneider, 1941–1942 Schneider Miklós: *Vas vármegye nemesi összeírásai*. Szombathely, 1941–1942.
- Schneider, 1973 Schneider Miklós: Adalékok a XVIII. század elején Békés megyébe vándorolt Nógrád megyei jobbágyokról. *Békési Élet*, 8. (1973) 4: 588–590.
- Sohajda, 2003 Sohajda Ferenc: A kisenemesség a kortársak szemével. Egy társadalmi kategória konstrukciója. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, 2003. 268–276.
- Somorjai, 2010 Somorjai Szabolcs: Pest-Pilis-Solt adósai és hitelezői a 18. század második és a 19. század első felében. *Aetas*, 26. (2010) 2: 5–18.
- Somorjai, 2014 Somorjai Szabolcs: *Hiteltörténet a be- és kitáblázási jegyzőkönyvek alapján a 18. század második és a 19. század első felében. A megyei hitelezés Csongrád, Fejér és Pest-Pilis-Solt példáján keresztül*. Doktori disszertáció. (Kézirat). Budapest, 2014.
- Somorjai–Szilágyi, 2018 Somorjai Szabolcs – Szilágyi Adrienn: *A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei: rokonsági hitelezés a 19. század első felében*. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018*. Hitel – Bank – Piac. Budapest, 2018. 161–183.
- Szabad, 1957 Szabad György: *A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Budapest, 1957.
- Szabad, 1980 Szabad György: A tanyára telepedés feudalizmus kori korlátai és felszámolásuk. In: Pölöskei Ferenc – Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Tanulmányok. Budapest, 1980. 149–169.
- Szabad, 1987 Szabad György: A zsellérriletmény. *Agrártörténeti Szemle*, 29. (1987) 1–2: 1–17.

- Szabó B., 1983 Szabó Béla: Az agilisek és évszázados küzdelmük Zala megyében az adómentességért. In: Degré Alajos (szerk.): *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1982–1983.* (Zalai Gyűjtemény 18.) Zalaegerszeg, 1983. 131–144.
- Szabó F., 1973 Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története.* Mezőberény, 1973.
- Szabó F., 1974a Szabó Ferenc: Békés megye levéltára, 1790–1848. *Levéltári Közlemények*, 44–45. (1974) 1–2: 559–571.
- Szabó F., 1974b Szabó Ferenc: Békés megye gazdasági és társadalmi fejlődésének főbb vonásai a XVIII. század elejétől napjainkig. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Békés megye gazdasági földrajza.* Békéscsaba, 1974. 113–176.
- Szabó F., 1977 Szabó Ferenc (szerk.): *Gyomai tanulmányok.* Gyoma, 1977.
- Szabó F., 1982 Szabó Ferenc: A Békés Megyei Levéltár 250 éves történetének fordulópontjai. *Békési Élet*, 17. (1982) 3: 275–286.
- Szabó F., 2008 Szabó Ferenc: Az alföldi nemesi vármegyék újjászervezése és a felvidéki hivatalkereső nemesség migrációja a 18. században. In: Blazovich László – Erdész Adám (szerk.): *Két és fél évszázad az Alföld történetéből.* (Válogatott tanulmányok.) Szeged, 2008. 37–41.
- Szabó F., 2012 Szabó Ferenc: A körösladányi Wenckheim-uradalom 1839-ben. In: *A Békés Megyei Múzeumok Évkönyve*, 36. Békéscsaba, 2012. 131–164.
- Szabó I., 1940 Szabó István: *A magyar parasztság története.* Budapest, 1940.
- Szabó I., 1941a Szabó István: A jobbágy megnevesítése. *Turul*, 55. (1941) 1–2: 11–21.
- Szabó I., 1941b Szabó István: *A magyarság életrajza.* Budapest, 1941.
- Szabó I., 1948 Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből.* Budapest, 1948.
- Szabó Z., 1988 Szabó Zoltán: Nemesek, jobbágyok, uradalmi cselédek. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok II. Újkori történelem s népi társadalom.* 1988. 248–249.
- Szakály, 1969 Szakály Ferenc: *Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században.* Budapest, 1969.

- Szalay, 1890 Szalay József: Magyarország nagybirtokainak igazgatása. *Mezőgazdasági Szemle*, 1890.
- Szekfű, 1928 Szekfű Gyula: A magyar nagybirtok történeti szerepéről. *Magyar Szemle*, 2. (1928) 1–4: 305–314.
- Szendrey, 1962 Szendrey István: A községi gazdálkodás az Eszterházyak derecskei uradalmában a XVIII–XIX. században. *Agrártörténeti Szemle*, 4. (1962) 1–2: 201–207.
- Szendrey, 1968 Szendrey István: *Egy alföldi uradalom a török hódoltság után*. (Értekezések a történeti tudományok köréből 43.) Budapest, 1968.
- Szemethy, 2017. Szemethy Tamás: Hogyan lett Mandukából báró Horváth Mihály? Egy 18. századi görög kereskedő a magyarországi arisztokraták között. *Aetas*, 32. (2017) 4: 111–132.
- Szijártó, 1992 Szijártó M. István: Rokonok és mérföldek. A Somogy megyei köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége a 18. században. In: Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv*. 23. Kaposvár, 1992. 29–46.
- Szijártó, 1997 Szijártó M. István: Adalék Somogy megye 18. századi újratelepülésének kérdéséhez. In: Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv*. 28. Kaposvár, 1997. 85–110.
- Szijártó, 1998 Szijártó M. István: A vármegye és a jómódú köznemesség a 18. században. *Aetas*, 13. (1998) 2–3: 107–142.
- Szijártó, 2006 Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 2006.
- Szijártó, 2010a Szijártó M. István: Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében. In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. – A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) Veszprém, 2010. 445–466.
- Szijártó, 2010b Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. II. kiadás. Keszthely, 2010.

- Szilvássy, 1999 Szilvássy László: *Adatok gróf Bolza Pálról, a Bolza családról, gr. Bolza Pál szarvasi kastélyáról és kastélyparkjáról*. Szarvas, 1999.
- Thirring, 1938 Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest, 1938.
- Tolnay, 2003 Tolnay Gábor: Az 1853. évi úrbéri pátens. *Honismeret*, 31. (2003) 2: 18–20.
- Tóth Á., 2009 Tóth Árpád: *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony, 2009.
- Tóth-Barbalics, 2015 Tóth-Barbalics Veronika: *A magyar főrendiház a dualizmus időszakában, különös tekintettel a ház 1885. évi reformjára és annak következményeire a magyar politikai életben*. Doktori disszertáció. (Kézirat) Budapest, 2015.
- Tóth T., 1977 Tóth Tibor: *Nagybirtoktól a nagyüzemig. A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig*. Budapest, 1977.
- Tóth T., 1978 Tóth Tibor: *A mernyei uradalom a feudális rend utolsó szakaszában*. (Agrártörténeti tanulmányok, 5.) Budapest, 1978.
- Tóth T., 1979 Tóth Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban*. Budapest, 1979.
- Tóth T., 1980 Tóth Tibor: *Ellentét és kölcsönösség. A magyar mezőgazdasági üzemi viszonyainak történeti háttere és problémái*. Budapest, 1980.
- Ungár, 1935 Ungár László: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. *Századok*, 69. (1935) 1–3: 39–60.
- Varga, 1958 Varga János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi Szemle*, 1. (1958) 1–2: 21–54.
- Vargha, 1896 Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest, 1896.
- Várady, 1997 Várady Zoltán: A nemesség helyzete Tolna vármegyében 1698–1703. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom 9. (Mágnások, birtokosok, címerlevelesek.)* Debrecen, 1997. 235–245.

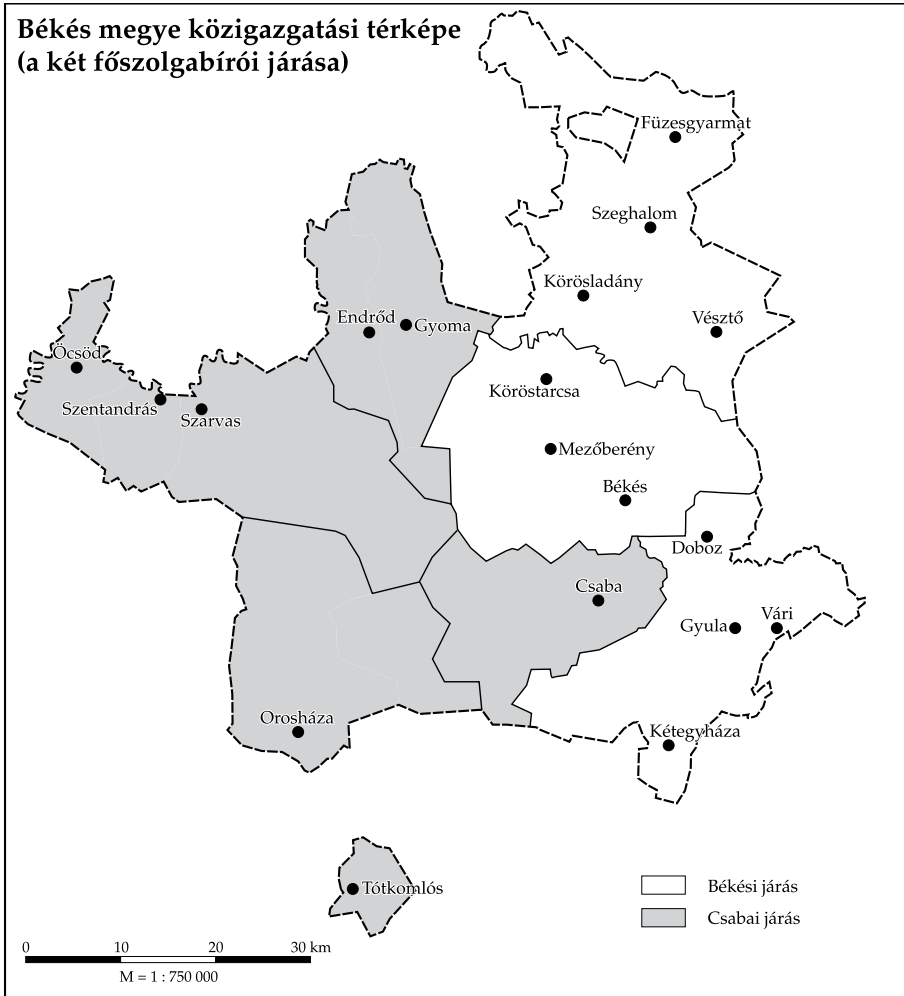
- Vári, 1990 Vári András: A nagybirtok birtokigazgatásának bürokratizálódása a 17–19. században. *Történelmi Szemle*, 32. (1990) 1–2: 1–27.
- Vári, 1997 Vári András: Der Großgrundbesitz als Konfliktgemeinschaft. In: Peters Jan (Hg.): *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin, 1997. 253–273.
- Vári, 2001 Vári András: Rend(i)etlenségek. Két történet az uradalmi társadalmak köztes rétegeinek köréből. In: Bali János – Jávorka Kata (szerk.): *Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. Budapest, 2001. 277–294.
- Vári, 2004 Vári András: Az uralom az uradalomban. Nagybirtokos, gazdatisztek és parasztok közötti hatalmi viszonyok egy per tükrében az 1810-es években. *Századok*, 138. (2004) 3: 539–600.
- Vári–Pál–Brakensiek, 2014 Vári András – Pál Judit – Stefan Brakensiek: *Herrschaft an der Grenze: Mikrogeschichte der Macht im östlichen Ungarn im 18. Jahrhundert*. Köln–Wien, 2014.
- Virág, 2009 Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon 10. Békés megye kastélyai és kúriái*. Budapest, 2009.
- Virágh, 1993 Virágh Ferenc: *Magyarország történeti statisztikai helyiségnévtára*. 3. Békés megye. Budapest, 1993.
- Völgyesi, 2002 Völgyesi Orsolya: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832. *Közlemények Békés megye és környéke történetéből*, 9. Gyula, 2002.
- Völgyesi, 2012 Völgyesi Orsolya: Kölcsey és a törvényszékek elrendezéséről szóló jogügyi munkálat vitája az országgyűlésen. 1833–1834. In: Dobszay Tamás – Erdődy Gábor – Manhercz Orsolya (szerk.): *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948*. Budapest, 2012. 159–168.
- Völgyesi, 2003 Völgyesi Orsolya: Családtörténet, politikatörténet, mikrotörténelem. Egy reformkori, Békés megyei politikai karrier: Novák Antal. In: Dobrossy István (szerk.): *Rendi társadalom–polgári társadalom 12. (Mikrotörténelem: Vívományok és korlátok.)* Miskolc, 2003. 128–141.

- Vörös, 1980 *Magyarország története: Tíz kötetben. 5/1–2., 1790–1848. Főszerk.: Mérei Gyula, szerk.: Vörös Károly. Budapest, 1980.*
- Waktor, 1995 Waktor Andrea: A XIX. századi családmódel és változásai a Ballagi család levelezésének tükrében. *Sic itur ad astra. Bürokraták, elitek. Tanulmányok a XIX–XX. századi magyar történelemből*, 9. (1995) 1–2: 43–92.
- Wellmann, 1933 Wellmann Imre: *A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Budapest, 1933.*
- Wellmann, 1937 Wellmann Imre: Mezőgazdaságunk új útjai. In: Juhász Lajos (összeáll.): *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1937. 664–714.*
- Wenzel, 1885 Wenzel Gusztáv: *Az 1848 előtti magyar magánjog. Budapest, 1885.*
- Wurzbach, 1865 Constantin Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 4. Wien, 1865.*
- Zalán, 1931 Zalán Kornél: *A régi magyar zálogbirtok és a mai jogunk. Pécs, 1931.*
- Zimány, 1968 Zimány Vera: *A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968.*

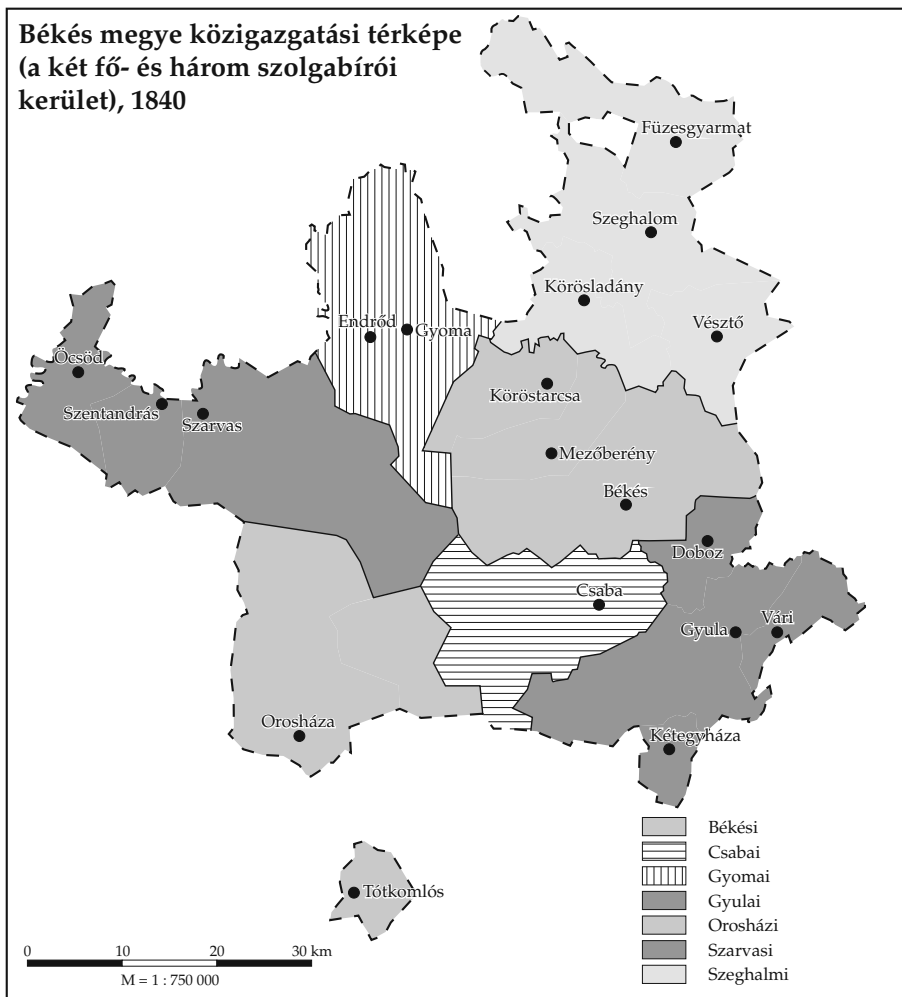

FÜGGELÉK

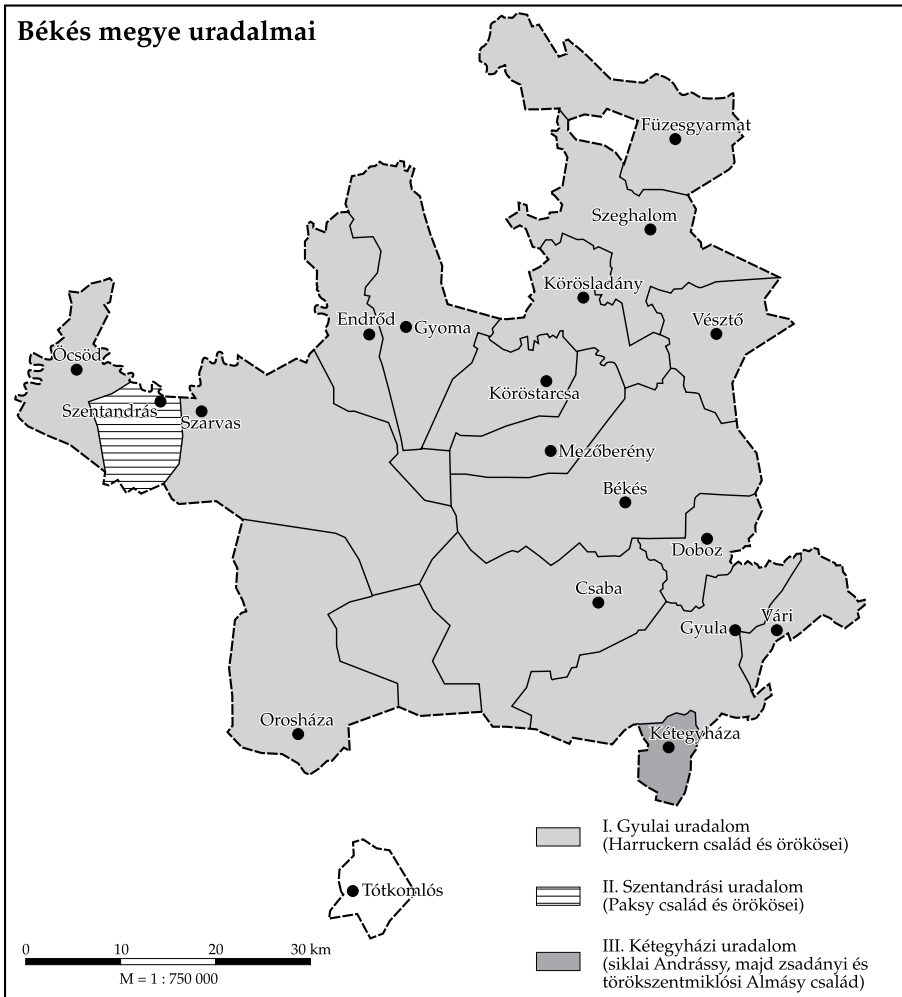
TÉRKÉPEK

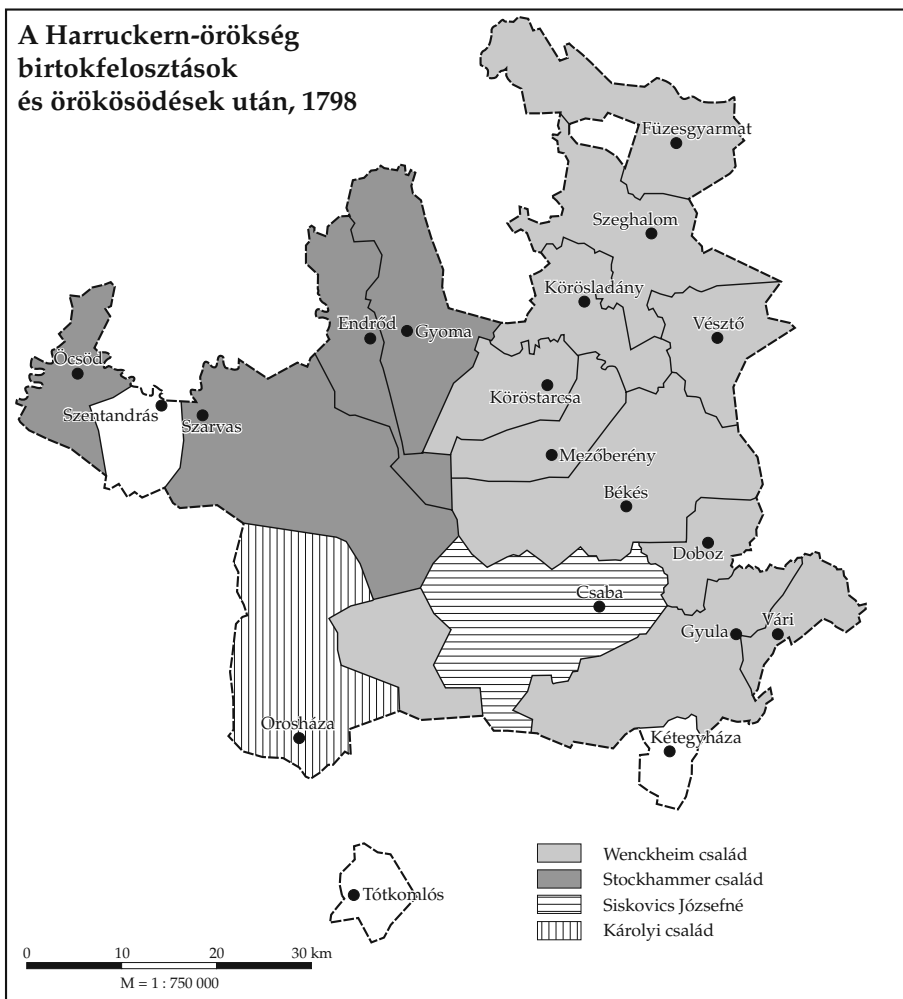
1. térkép. Békés megye közigazgatási térképe

2. térkép. Békés megye közigazgatási térképe

3. térkép. Békés megye uradalmi

4. térkép. A Harruckern-örökség a birtokfelosztások és örökösödések után

TÁBLÁZATOK

A megye lakossága és nemessége 1720 és 1828 között																	
	Település neve	Jogállása	Birtokos neve	1720					II. József-féle népszámlálás adatai (1785)			1798–1799. évi összeírás		1800. évi megyei összeírás		1828–1829. évi országos adóösszeírás	
				Harruckern-összeírás családfőkre	Tényleges népesség	Férfi népesség	Nemesek száma	Férfi nemesek aránya a férfi népességhez (%)	Armalisták száma	Nemesi oklevéllel ellátottak	Népesség	Úrbéres telken gazdálkodó nemes háztartások					
1.	Békés	mv.	Harruckern	149	7 487	3 841	22	0,6	5	5	13 756	11					
2.	Csaba	falu	Harruckern	58	9 680	4 971	7	0,1	6	6	21 264	7					
3.	Doboz	falu	Harruckern	35	982	499	0	0,0	0	0	1 735	1					
4.	Endrőd	falu	Harruckern	n. a.	2 502	1 339	4	0,3	1	1	5 401	1					
5.	Füzesgyarmat	mv.	Harruckern	55	2 257	1 170	9	0,8	6	6	4 076	7					
6.	Gyoma	falu	Harruckern	32	3 136	1 586	32	2,0	11	11	5 172	29					
7.	Gyula	mv.	Harruckern	76	7 773	3 937	30	0,8	11	11	12 930	16					
8.	Kétegyháza	falu	Andrássy	n. a.	1 938	1 030	5	0,5	0	0	3 325	0					
9.	Körösladány	falu	Harruckern	24	1 797	896	12	1,3	5	5	3 190	6					
10.	Köröstarcsa	falu	Harruckern	38	1 791	943	8	0,8	2	2	3 345	2					
11.	Mezőberény	falu	Harruckern	n. a.	4 031	2 103	4	0,2	0	0	7 883	0					
12.	Orosháza	falu	Harruckern	n. a.	4 676	2 361	74	3,1	37	36	9 994	29					
14.	Öcsöd	falu	Harruckern	39	2 555	1 286	0	0,0	0	0	4 479	1					
15.	Szarvas	mv.	Harruckern	n. a.	7 304	3 759	8	0,2	1	1	15 450	1					
16.	Szeghalom	falu	Harruckern	84	2 675	1 443	17	1,2	26	25	4 724	22					
17.	Szentandrás	falu	Rudnyánszky	n. a.	1 823	935	10	1,1	4	4	3 891	1					
18.	Tótkomlós	falu	Rudnyánszky	n. a.	3 502	1 844	7	0,4	0	0	7 314	1					
19.	Vári	falu	Andrássy	53	869	455	2	0,4	1	1	1 963	0					
20.	Vésztő	falu	Harruckern	27	1 582	806	3	0,4	3	3	3 555	3					
Összesen				670	68 360	35 204	254	0,7	119	116	133 065	138					

1. táblázat. A megye lakossága és nemessége 1720 és 1828 között

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A vármegye nemessége a tisztújítási névjegyzék alapján (1837, 1843, 1846)					
	Település neve	1837	1843	1846	
		nemesek száma	nemesek száma	nemesek száma	lakosságszám (1850)
1.	Békés	48	60	66	16 135
2.	Csaba	45	56	71	22 223
3.	Doboz	3	3	3	2 000
4.	Endrőd	6	5	5	6 065
5.	Füzesgyarmat	33	39	34	4 501
6.	Gyoma	93	89	105	5 602
7.	Gyula	120	147	163	16 000
8.	Kétegyháza	9	8	10	4 843
9.	Körösladány	35	39	35	3 908
10.	Köröstarcsa	13	12	14	3 446
11.	Mezőberény	13	14	15	7 850
12.	Orosháza	162	172	205	9 911
13.	Öcsöd	15	23	51	4 541
14.	Szarvas	58	87	94	16 452
15.	Szeghalom	72	84	113	5 606
16.	Szentandrás	25	21	20	4 152
17.	Tótkomlós	16	17	18	6 840
18.	Vári	2	6	5	1 957
19.	Vésető	12	27	23	4 009
Összesen		780	909	1050	146 041

2. táblázat. A megye nemessége a tisztújítási névjegyzékek alapján (1837, 1843, 1846)

FÜGGELÉK

A Békés vármegyébe betelepült nemesek statisztikája																					
		Békés	Csaba	Doboz	Gyoma	Endrőd	Füzesgyarmat	Kétegyháza	Körösladány	Köröstarcsa	Gyula	Mezőberény	Orosháza	Szarvas	Szeghalom	Szentandrás	Tótkomlós	Öcsöd	Vári	Vésztő	Összesen
1.	Abauj	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
2.	Alsó-Fejér	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3
3.	Arad	1	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	11
4.	Árva	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	4
5.	Bars	0	0	0	1	0	0	1	0	4	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	9
6.	Bács-Bodrog	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
7.	Belső-Szolnok	0	0	0	0	0	0	0	0	17	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	21
8.	Bihar	6	0	0	1	0	0	0	3	1	21	0	3	3	5	0	0	1	0	5	49
9.	Borsod	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	3
10.	Csanád	0	0	0	0	0	0	1	0	4	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	7
11.	Csik	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
12.	Csongrád	1	0	0	1	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	6
13.	Doboka	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
14.	Fejér	0	0	0	0	0	1	1	0	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
15.	Gömör-Kis-hont	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0	2	0	0	0	0	6
16.	Győr	0	2	0	1	0	0	0	1	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	8
17.	Hármaske-rület	2	0	0	0	0	0	0	1	0	4	0	0	1	0	0	1	0	0	0	9
18.	Heves- és Külső Szolnok	2	0	0	0	2	1	1	2	0	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	12
19.	Hont	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	6
20.	Komárom	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0	1	5
21.	Közép-Szolnok	0	0	0	0	0	3	0	0	3	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	8
22.	Krassó	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
23.	Kraszna	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
24.	Liptó	1	2	0	0	0	0	0	0	0	4	4	4	0	0	1	0	0	0	0	16
25.	Nógrád	0	3	1	0	1	0	0	0	1	1	1	2	0	0	0	0	1	0	0	11
26.	Nyitra	0	2	0	0	0	0	0	1	0	3	0	0	1	0	1	3	0	0	0	11
27.	Pest-Pilis-Solt	1	1	0	0	0	1	0	0	6	0	3	8	0	2	0	0	1	2	0	25
28.	Pozsony	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A Békés vármegyébe betelepült nemesek statisztikája																						
		Békés	Csaba	Doboz	Gyoma	Endrőd	Füzesgyarmat	Kétegyháza	Körösladány	Köröstarcsa	Gyula	Mezőberény	Orosháza	Szarvas	Szeghalom	Szentandrás	Tótkomlós	Öcsöd	Vári	Vésztő	Összesen	
29.	Sáros	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
30.	Sopron	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	3
31.	Szabolcs	4	2	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	5	1	0	0	0	1	2	19	
32.	Szatmár	1	0	1	0	0	0	0	0	1	3	0	0	0	6	1	0	0	1	0	14	
33.	Szepes	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
34.	Temes	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
35.	Tolna	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2
36.	Torda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
37.	Torontál	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
38.	Trencsén	0	2	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	5
39.	Turóc	1	7	0	0	0	0	0	1	1	0	1	5	6	0	0	1	0	0	0	23	
40.	Ugocsa	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
41.	Ung	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
42.	Vas	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	8	0	0	2	0	0	0	0	0	14
43.	Veszprém	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	4	1	0	0	0	0	0	0	0	8
44.	Zemplén	1	0	0	1	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
45.	Zólyom	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	5
Összesen		24	27	2	8	5	9	4	11	4	109	13	44	42	16	13	7	5	4	10	357	

3. táblázat. A Békés vármegyébe betelepült nemesek statisztikája

FÜGGELEK

Az igazoló nemesek foglalkozása bizonyúságlevelek alapján																	
	Település	Közigazgatás	Uradalom	Közig. és uradalom	Egyházi	Tanító/Iskola	Kereskedő	Kertész	Kocsmáros	Kézműves	Mérmők/ Földmérő	Muzsikus	Patikárius	Postamester	Orvos	Katonai	Összesen
1.	Békés	3	1	0	2	2	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	12
2.	Csaba	2	3	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	8
3.	Doboz	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
4.	Gyoma	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	6
5.	Endrőd	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	3
6.	Füzesgyarmat	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
7.	Kétegyháza	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
8.	Körösladány	3	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	6
9.	Köröstarcsa	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
10.	Gyula	23	13	5	2	4	1	1	0	10	1	0	0	0	1	0	61
11.	Mezőberény	4	2	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	9
12.	Orosháza	3	2	0	2	2	1	0	0	6	0	0	0	1	0	0	17
13.	Szarvas	8	1	0	6	1	0	0	0	8	2	0	1	0	0	0	27
14.	Szeghalom	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	5
15.	Szentandrás	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
16.	Tótkomlós	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
17.	Öcsöd	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
18.	Vári	1	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4
19.	Vésztő	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Összesen		60	33	7	21	13	4	1	1	28	4	2	3	1	4	2	184

4. táblázat. Az igazoló nemesek foglalkozása bizonyúságlevelek alapján

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Indigena családok Békés megyében				
	Indigena személyek	Lakás	Szerepe a megyében	Birodalmi és országos szerepe
	br. Harruckern János György	Bécs	Békés megye főispánja (1729–1742)	császári hadi élelmezésügyi biztos
	br. Harruckern Ferenc	Bécs (jún.–okt. Gyula)	Békés megye főispánja (1742–1175)	császári udvari kamarai tanácsos
Gyulai ráta				
	gr. Wenckheim József (1733–1803)	megyén kívül		katonai szolgálat, Zimony és Belgrád ostrománál
id. gr. József gyermekei	gr. Wenckheim József Antal	Kigyós	táblabíró (1802), adózók összeírás (1803), uradalom igazgatása	császári királyi kamarás
	Wenckheim Seraf Ferenc Lipót	Gyula	gyulai birtokán gazdálkodott	királyi, ill. császári kancelláriánál
Seraf Ferenc Lipót gyermekei	gr. Wenckheim József (1809–1869)	Gyula	táblabíró (1832), másodalispán (1840–1842)	1861, 1865–1868 jelen lévő főrendi tag
	gr. Wenckheim Károly	megyén kívül	táblabíró (1828)	császári királyi kamarás
	gr. Wenckheim Antal	megyén kívül	táblabíró (1836, 1837)	császári királyi kamarás, Sopron vármegye aljegyzője, magyar királyi helytartótanácsi fogalmazó
	gr. Wenckheim Rudolf	megyén kívül	táblabíró (1836, 1839), Doboz birtokosa, gazdagságát maga vezette	Hardegg lovas ezred hadnagya (1836), majd főhadnagy (1839), császári királyi kamarás
Békési ráta				
	br. Wenckheim Xavér Ferenc	megyén kívül		
	br. Wenckheim Xavér Ferencné	Körösladány	uradalom igazgatása	
Xavér Ferenc ágán	br. Wenckheim József (1778–1830)	Körösladány	táblabíró, országgyűlési követ (1805, 1811)	Arad vármegye főispánja (1825)
	br. Wenckheim Béla	Körösladány	megye országgyűlési követe (1839–1840, 1843–1844.), másodalispán (1837–1840), a megye főispánja	belügyminiszter (1867–1869), király személye körüli miniszter (1871–1879), miniszterelnök (1875), belügyminiszter (1878)
	br. Wenckheim László	Körösladány	táblabíró (1837), selyemtenyésztési küldöttség (1841), Körös-szabályozási Társulat (1846)	
	br. Wenckheim Viktor	Körösladány	táblabíró (1840), Körös-szabályozási Társulat végrehajtó (1846)	
	gr. Blanckenstein Henrik	megyén kívül		császári királyi kamarás
	gr. Blanckenstein György	megyén kívül	táblabíró (1842)	
	gr. Blanckenstein Károly	megyén kívül	táblabíró (1842)	császári királyi kamarás, Ferenc József lovagja

FÜGGELEK

Indigena családok Békés megyében				
	Indigena személyek	Lakás	Szerepe a megyében	Birodalmi és országos szerepe
Csabai ráta				
<i>Siskovics József, majd a Wenckheim, Trauttmansdorff és Stockhammer családok között</i>				
Szentesi ráta				
	gr. Trauttmansdorff-Weinsberg József	Berlin	képviselő útján a Harruckern-örökösök közös családgyűlésen	diplomáciai szolgálat a birodalomban
Szarvasi ráta				
Stockhammer József ágán	gr. Stockhammer Ferenc	Bécs	nem viselnek semmilyen címet a megyében, képviselők útján a közös családgyűléseken	
	gr. Stockhammer Ignác	Bécs	nem viselnek semmilyen címet a megyében, képviselők útján a közös családgyűléseken	
	gr. Stockhammer Ferdinánd	Bécs	nem viselnek semmilyen címet a megyében, képviselők útján a közös családgyűléseken	
	gr. Stockhammer Hermann	Bécs	nem viselnek semmilyen címet a megyében, képviselők útján a közös családgyűléseken	
	gr. Bolza Péter (Stockhammer Antónia)	Bécs		ezrednél
	gr. Bolza József	Szarvas	gazdaságát maga irányítja, többször megfordult a megyegyűlésen, Harruckern-örökösök szeniorja	
	br. Drechsel György	megyén kívül		
	Auersperg János	megyén kívül		
	Schröfl Ignác (Stockhammer Rozália)	megyén kívül		
	gr. Mitrovszky Vilmos	Brünn	táblabíró (1825)	császári királyi főhadnagy

Kategóriák	
	Abszentista indigenák
	Részlegesen integrálódott
	Integrálódott indigenák

5. táblázat. Békés megye indigena családjai

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Csorvás és Kis-Apáca puszták felosztása 1853-ban						
	Osztályosok nevei	Megál- lapított osztó arány	Puszták			
			Csorvás		Kis-Apáca	
			hold	négyszetöl	hold	négyszetöl
1.	gr. Wenckheim József kiskorú árvája	270/1440	„	„	1424	10,486
2.-5.	gr. Wenckheim Ferenc örökösei	270/1440	1 424	1 049,6	„	„
6.	özv. br. Wenckheim Józsefné	45/1440	237	540,4	„	„
7.	gr. Festetics Franciska	45/1440	237	540,4	„	„
8.	Kárász örökösök	45/1440	„	„	237	540,4
9.	gr. Blanckenstein örökösök	45/1440	„	„	237	540,4
	alatt foglalt Köröstarcsai ráta	„	„	„	„	„
10.	gr. Károlyi István	80/1440	422	230,4	„	„
11.	gr. Károlyi Lajos	80/1440	422	230,4	„	„
12.	gr. Károlyi György	80/1440	422	230,4	„	„
13.	gr. Apponyi urak	60/1440	„	„	316	720,5
14.	gr. Trauttmansdorff József	60/1440	„	„	316	720,5
15.	gr. Bolza József	67 1/2	356	262,2	„	„
16.	gr. Batthyány László	30/1440	158	360,3	„	„
17.	br. Inkey József és Zsigmond	37 1/2	„	„	197	1 000,5
18.	gr. Mitrovsky Vilmos	45/1440	237	540,4	„	„
19.	gr. Stockhammer Ferdinánd	90/1440	474	1 082,8	„	„
20.	br. Drechsel Karolina	18/1440	94	1 091,2	„	„
21.	gr. Auersperg Zsófia örökösei	18/1440	30	367,5	64	723,7
22.	gr. Auersperg Johanna	18/1440	„	„	94	1 091,1
23.	gr. Stockhammer Hermann	18/1440	94	1 091,1	„	„
24.	br. Bedekovich Rudolf	18/1440	94	1 091,2		

6. táblázat. Csorvás és Kis-Apáca puszták felosztása 1853-ban

FÜGGELEK

A Harruckern-örökösök közös kasszájának kimutatása 1798–1853					A Harruckern-örökösök közös kasszájának kimutatása 1798–1853									
	Eszteendő	Maradvány-pénz	Bevétel	Kiadás	Bevétel és kiadás mérlege		Eszteendő	Maradvány-pénz	%	Bevétel	%	Pénztárban lévő összeg	Pénztár kiadása	Pénztár mérlege
bankóforint	1798		9 483	9 049	434		1798			9 483		9 483	9 049	434
	1799		9 795	9 794	1		1799			9 795		9 795	9 794	1
	1800		9 660	9 659	1		1800			9 660		9 660	9 659	1
	1801		13 442	11 650	1 792		1801			13 442		13 442	11 650	1 792
	1802	1 791	13 528	13 630	-102		1802	1 791	11,7	13 528	88,3	15 319	13 630	1 689
	1803	1 688	13 847	11 600	2 247		1803	1 688	10,9	13 847	89,1	15 535	11 600	3 935
	1804	3 935	13 687	11 977	1 710		1804	3 935	22,3	13 687	77,7	17 622	11 977	5 645
	1805	5 644	13 578	11 544	2 034		1805	5 644	29,4	13 578	70,6	19 222	11 544	7 678
	1807	1 067	18 136	12 287	5 849		1807	1 067	5,6	18 136	94,4	19 203	12 287	6 916
	1808	6 939	44 102	22 941	21 161		1808	6 939	13,6	44 102	86,4	51 041	22 941	28 100
	1809						1809							
	1810	41 904	46 391	49 531	-3 140		1810	41 904	47,5	46 391	52,5	88 295	49 531	38 764
	1811	38 817	44 865	44 594	271		1811	38 817	46,4	44 865	53,6	83 682	44 594	39 088
	1812	7 818	5 519	8 056	-2 537		1812	7 818	58,6	5 519	41,4	13 337	8 056	5 281
	1813	5 282	15 718	9 474	6 244		1813	5 282	25,2	15 718	74,8	21 000	9 474	11 526
	1814	11 527	10 156	12 696	-2 540		1814	11 527	53,2	10 156	46,8	21 683	12 696	8 987
	1815	8 986	16 810	9 970	6 840		1815	8 986	34,8	16 810	65,2	25 796	9 970	15 826
1816	16 026	27 881	25 899	1 982		1816	16 026	36,5	27 881	63,5	43 907	25 899	18 008	
1817	15 743	14 524	22 259	-7 735		1817	15 743	52,0	14 524	48,0	30 267	22 259	8 008	
ezüstforint	1818	3 204	6 650	9 308	-2 658		1818	3 204	32,5	6 650	67,5	9 854	9 308	546
	1819	545	10 640	7 777	2 863		1819	545	4,9	10 640	95,1	11 185	7 777	3 408
	1820	3 408	8 152	9 052	-900		1820	3 408	29,5	8 152	70,5	11 560	9 052	2 508
	1821	2 508	7 959	7 159	800		1821	2 508	24,0	7 959	76,0	10 467	7 159	3 308
	1822	3 303	7 771	7 663	108		1822	3 303	29,8	7 771	70,2	11 074	7 663	3 411
	1823	3 106	8 852	8 199	653		1823	3 106	26,0	8 852	74,0	11 958	8 199	3 759
	1824	3 795	6 407	7 585	-1 178		1824	3 795	37,2	6 407	62,8	10 202	7 585	2 617
	1825	2 797	7 845	5 113	2 732		1825	2 797	26,3	7 845	73,7	10 642	5 113	5 529
	1826	5 528	6 777	5 235	1 542		1826	5 528	44,9	6 777	55,1	12 305	5 235	7 070
	1827	7 070	7 580	5 889	1 691		1827	7 070	48,3	7 580	51,7	14 650	5 889	8 761
	1828	8 761	7 112	7 608	-496		1828	8 761	55,2	7 112	44,8	15 873	7 608	8 265
	1829	8 264	12 224	6 291	5 933		1829	8 264	40,3	12 224	59,7	20 488	6 291	14 197
	1830	8 596	5 875	9 980	-4 105		1830	8 596	59,4	5 875	40,6	14 471	9 980	4 491

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A Harruckern-örökösök közös kasszájának kimutatása 1798–1853						A Harruckern-örökösök közös kasszájának kimutatása 1798–1853							
	Esztlendő	Maradvány-pénz	Bevétel	Kiadás	Bevétel és kiadás mérlege	Esztlendő	Maradvány-pénz	%	Bevétel	%	Pénztárban lévő összeg	Pénztár kiadása	Pénztár mérlege
			Ft	Ft	Ft		Ft			Ft		Ft	Ft
ezüsförint	1831	4 491	18 407	14 052	4 356	1831	4 491	19,6	18 407	80,4	22 898	14 052	8 846
	1832	6 152	16 844	13 186	3 657	1832	6 152	26,8	16 844	73,2	22 995	13 186	9 809
	1833	6 118	7 875	8 134	-259	1833	6 118	43,7	7 875	56,3	13 993	8 134	5 859
	1834	8 134	18 540	14 042	4 498	1834	8 134	30,5	18 540	69,5	26 674	14 042	12 632
	1835	7 751	18 736	12 125	6 612	1835	7 751	29,3	18 736	70,7	26 488	12 125	14 363
	1837	10 405	48 857	27 657	21 200	1837	10 405	17,6	48 857	82,4	59 262	27 657	31 605
	1838	18 885	69 287	41 773	27 514	1838	18 885	21,4	69 287	78,6	88 172	41 773	46 399
	1839	25 650	43 972	13 709	30 263	1839	25 650	36,8	43 972	63,2	69 622	13 709	55 913
	1840	10 599	21 673	9 399	12 274	1840	10 599	32,8	21 673	67,2	32 272	9 399	22 873
	1841	15 098	18 012	5 717	12 295	1841	15 098	45,6	18 012	54,4	33 110	5 717	27 393
	1842	16 929	22 126	17 694	4 432	1842	16 929	43,3	22 126	56,7	39 055	17 694	21 361
	1843	14 290	15 735	7 984	7 751	1843	14 290	47,6	15 735	52,4	30 025	7 984	22 041
	1844	34 312	58 746	39 900	18 846	1844	34 312	36,9	58 746	63,1	93 058	39 900	53 158
	1845	36 762	52 998	65 626	-12 628	1845	36 762	41,0	52 998	59,0	89 760	65 626	24 134
	1846	19 975	31 702	17 297	14 405	1846	19 975	38,7	31 702	61,3	51 677	17 297	34 380
	1847	22 981	39 045	24 946	14 099	1847	22 981	37,1	39 045	62,9	62 026	24 946	37 080
	1848	26 372	39 543	6 940	32 603	1848	26 372	40,0	39 543	60,0	65 915	6 940	58 975
	1849	30 884	58 758	26 251	32 507	1849	30 884	34,5	58 758	65,5	89 642	26 251	63 391
	1850	31 935	68 550	37 531	31 019	1850	31 935	31,8	68 550	68,2	100 485	37 531	62 954
	1851	40 902	54 892	16 570	38 322	1851	40 902	42,7	54 892	57,3	95 794	16 570	79 224
1853	73 955	70 896	12 132	58 764	1853	73 955	51,1	70 896	48,9	144 851	12 132	132 719	

7. táblázat. A Harruckern-örökösök közös kasszájának kimutatása az 1798–1853 közötti időszakra

FÜGGELEK

Bevételek alakulása	Pénzmaradvány az előző évről	Árendák		Kamatok		Egyéb, visszafizetett tőkepénzek		Összesen	
		Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%
Bankóforint	Ft	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1807	1 067	16 660	91,9	1 476	8,14			18 136	100
1808	6 939	42 226	95,7	1 876	4,3			44 102	100
1809									
1810	41 904	28 185	60,8	2 206	4,8	16 000	34,5	46 391	100
1811	38 817	41 229	91,9	3 636	8,1			44 865	100
1812	7 818	5 168	93,6	351	6,4			5 519	100
1813	5 282	12 479	79,4	3 239	20,6			15 718	100
1814	11 527	9 020	88,8	986	9,7	150	1,5	10 156	100
1815	8 986	14 636	87,1	2 174	12,9			16 810	100
1816	16 026	24 967	89,5	2 914	10,5			27 881	100
1817	15 743	8 841	60,9	3 883	26,7	1 800	12,4	14 524	100

Bevételek alakulása	Pénzmaradvány az előző évről	Árendák		Kamatok		Összesen	
		Ft	%	Ft	%	Ft	%
ezüstforint	Ft	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1818	3 204	5 666	85,21	984	14,79	6 650	100
1819	545	7 026	66,04	3 614	33,96	10 640	100
1820	3 408	6 540	80,22	1 612	19,78	8 152	100
1821	2 508	6 616	83,12	1 343	16,88	7 959	100
1822	3 303	6 313	81,23	1 458	18,77	7 771	100
1823	3 106	7 844	88,62	1 008	11,38	8 852	100
1824	3 795	5 428	84,72	979	15,28	6 407	100
1825	2 797	6 350	80,94	1 495	19,06	7 845	100
1826	5 528	5 942	87,68	835	12,32	6 777	100
1827	7 070	6 092	80,38	1 487	19,62	7 580	100
1828	8 761	6 719	94,48	393	5,52	7 112	100
1829	8 264	8 296	67,86	3 928	32,14	12 224	100
1830	8 596	4 950	84,26	925	15,74	5 875	100

8. táblázat. 1. Közös kassa bevételei 1807–1830

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Bevételek alakulása	Járandóság		Beszedés		Adósság	
	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1838						
Pénzmaradvány	18 885		18 884,8			
Haszonbérből	17 986	25,96	12 020,8	24,2	5 965	12,2
Kamatokból	5 779	8,34	2 584,8	5,2	3 194	6,5
Adósságokból	30 338	43,79	19 948,4	40,1	10 390	21,3
Tőkepénzekből	15 184	21,91	15 184,0	30,5		
Összesen	69 287	100,00	49 738,0	100,00	48 872	40,00
1839						
Pénzmaradvány	25 650		25 649,6			
Haszonbérből	17 985	40,90	4 574,0	31,5	13 412	45,6
Kamatokból	6 438	14,64	2 110,0	14,5	4 328	14,7
Adósságokból	19 549	44,46	7 858,0	54,0	11 691	39,7
Összesen	43 972	100,00	14 542,0	100,0	29 431	100,00
1840						
Pénzmaradvány	10 599		10 599			
Haszonbérből	7 194	33,19	4 053	29,2	3 141	40,4
Kamatokból	2 706	12,49	1 728	12,4	977	12,6
Adósságokból	11 772	54,32	8 117	58,4	3 656	47,0
Összesen	21 673	100,00	13 898	100,00	7 774	100,00
1841						
Pénzmaradvány	15 098,0		15 098			
Haszonbérből	7 254,8	40,28	5 016	66,5	2 238	8,6
Kamatokból	2 982,8	16,56	1 389	18,4	1 594	6,1
Adósságokból	7 774,4	43,16	1 143	15,1	6 632	25,4
Összesen	18 012,0	100,00	7 548	100,0	26 160	40,0
1842						
Pénzmaradvány	16 929		16 929			
Haszonbérből	3 668	16,58	3 138	21,0	529	7,4
Kamatokból	3 189	14,41	1 742	11,7	1 447	20,1
Adósságokból	10 464	47,29	5 256	35,2	5 208	72,5
Tőkepénzekből	4 805	21,72	4 805	32,2		
Összesen	22 126	100,00	14 942	100,0	7 184	100,0
1843						
Pénzmaradvány	14 290		14 290			
Haszonbérből	4 884	31,04	3 768	50,8	1 116	13,4
Kamatokból	3 667	23,30	1 678	22,6	1 989	23,9
Adósságokból	7 184	45,66	1 974	26,6	5 210	62,7
Összesen	15 735	100,00	7 419	100,0	8 315	100,0

8. táblázat. 2. Közös kassa bevételei 1838–1843

FÜGGELEK

Bevételek alakulása	Járandóság		Beszedés		Adósság	
	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1844						
Pénzmaradvány	34 312		34 312			
Haszonbérből	17 054	29,03	13 688	32,3	365	20,5
Kamatokból	9 756	16,61	7 468	17,6	2 287	13,9
Adósságokból	20 788	35,39	10 045	23,7	742	65,5
Tőkepénzekből	11 148	18,98	11 148	26,3		
Összesen	58 746	100,00	42 349	100,00	16 396	100,0
1845						
Pénzmaradvány	36 762		36 762			
Haszonbérből	10 498	19,81	8 328	17,1	2 170	52,2
Kamatokból	10 785	20,35	9 525	19,5	1 260	30,3
Adósságokból	16 396	30,94	15 666	32,1	730	17,5
Tőkepénzekből	15 319	28,90	15 319	31,4		
Összesen	52 998	100,00	48 838	100,0	4 160	100,00
1846						
Pénzmaradvány	19 975		19 975			
Haszonbérből	14 298	45,10	10 255	50,5	4 042	35,5
Kamatokból	13 244	41,78	6 787	33,4	6 456	56,6
Adósságokból	4 160	13,12	3 260	16,1	900	7,9
Összesen	31 702	100,00	20 302	100,0	11 398	100,0
1847						
Pénzmaradvány	22 981		22 981			
Haszonbérből	14 402	36,89	11 738	41,7	2 663	24,4
Kamatokból	13 244	33,92	7 882	28,0	5 362	49,2
Adósságokból	11 399	29,19	8 531	30,3	2 868	26,3
Összesen	39 045	100,00	28 151	100,0	10 894	100,0
1848						
Pénzmaradvány	26 372		26 372			
Haszonbérből	14 505	36,68	6 621	70,2	7 885	26,2
Kamatokból	14 144	35,77			14 144	47,0
Adósságokból	10 894	27,55	2 815	29,8	8 078	26,8
Összesen	39 543	100,00	9 436	100,0	30 107	100,00
1849						
Pénzmaradvány	30 884		30 884			
Haszonbérből	14 506	24,69	7 531	69,9	6 975	19,9
Kamatokból	14 144	24,07	1 800	16,7	12 344	35,3
Adósságokból	30 108	51,24	1 442	13,4	15 666	44,8
Összesen	58 758	100,00	10 773	100,0	34 986	59,54

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Bevételek alakulása	Járandóság		Beszedés		Adósság	
	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1850						
Pénzmaradvány	31 935		31 935			
Haszonbérből	18 989	27,70	16 919	37,3	2 070	8,9
Kamatokból	14 144	20,63	6 591	14,5	7 552	32,6
Adósságokból	34 986	51,04	21 452	47,3	13 533	58,4
Különfélék	431	0,63	431	0,9		
Összesen	68 550	100,00	45 393	100,0	23 156	100,00
1851						
Pénzmaradvány	40 902		40 902			
Haszonbérből	15 876	28,92	13 759	57,5	2 119	6,8
Kamatokból	15 860	28,89	4 625	19,3	11 235	36,3
Adósságokból	23 156	42,18	5 534	23,1	17 622	56,9
Összesen	54 892	100,00	23 918	100,00	30 974	100,01
1853						
Pénzmaradvány	73 955		73 955			
Haszonbérből	4 179	5,89	4 179	6,6		
Kamatokból	22 848	32,23	22 848	36,0		
Adósságokból	35 689	50,34	35 689	56,2		
Különfélék	8 180	11,54	810	1,3		
Összesen	70 896	100,00	63 526	100,0		

8. táblázat. 3. Közös kassza bevételei 1844–1853

FÜGGELEK

		Kis-Apáca pusztabériői (bérletek holdban közölve)																
Bérilők	1801	1802	1803	1804	1809	1810	1818	1821	1822	1824	1825	1826	1828	1829	1830	1831	1832	
1. Csaba helysége	1800	1800	2596	2556	1859	1859	1557	1557		1557	1557	1557	1557	1557	1557	1807	1807	
2. Balla Károly																		
3. Bartók József																		
4. Bodoky-Henter Károly						100	100	100		100	100	100	100	100	100	100	100	
5. Dang Konrád																		
6. Geiszt																		
7. Karassay István																		
8. Kálló József																		
9. Komáromy																		
10. Kliment János																		
11. Koritsánszky																		
12. Kornely Ambrus						500	500	500		500	500	500	500	500	500	500	500	
13. Kovács Pál																		
14. Lehoczky Antal					998		250	250		250	250	250	250	250	250			
15. Lengyel Márton						250	250	250	250	250	250	250	250	250	250	250	250	
16. Lukoviczky János																		
17. Omaszta Zsigmond																		
18. Patay Mihály																		
19. Simay Lukács																		
20. Steiner Jakab																		
21. Stummer Imre																		
22. Stahó János																		
23. Sztójánovits Szilárd																		
24. Uhrin Pál																		
Összesen	1 800	1 800	2 596	2 556	2 857	1 859	2 857	2 857	450	2 857	2 857	2 857	2 857	2 857	2 857	2 857	2 607	
Bérilők száma	1	1	1	1	2	1	5	5	1	5	5	5	5	5	5	4	3	

9. táblázat. 1. Kis-Apáca pusztabériői (1801–1832)

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

		Kis-Apáca pusztabérlői (bérletek holdban közölvé)																
Bérlők	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	
1. Csaba helysége	1 500	1 500	1 500															
2. Balla Károly																300	300	
3. Bartók József													250	250	250	250	250	
4. Bodoky-Henter Károly	100	100											215	215	215	215	215	
5. Dang Konrád	500	500	500	500	500	500	500	500	500									
6. Geiszt																410	410	
7. Karassiy István																200	200	
8. Kálló József	410	410	410					410	410									
9. Komáromy				410	410	410	410	410	410					200	200			
10. Kliment János										1 500	1 500	1 500	1 500	385	385			
11. Koritsánszky				1 500	1 500	1 500	1 500	1 500	1 500									
12. Kornely Ambrus																		
13. Kovács Pál																		
14. Lehoczky Antal																		
15. Lengyel Márton																		
16. Lukoviczky János													250	250				
17. Omaszta Zsigmond													250	250				
18. Patay Mihály													250	250				
19. Simay Lukács	500	500	500	500	500	500	500	1 410	564	564	400	400	400					
20. Steiner Jakab														750	750			
21. Stummer Imre											250	250	250	250	250			
22. Stahó János														450	450			
23. Sztojanovits Szilárd														100	100			
24. Uhrin Pál																		
Összesen	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 910	2 905	2 905	1 375	1 375	
Bérlők száma	4	4	4	4	4	4	4	4	4	2	7	7	12	9	9	5	5	

9. táblázat. 2. Kis-Apáca pusztabérlői (1833–1849)

FÜGGELEK

		Csorvás pusztabérlői (bérletek holdban közölve)															
	Bérlők	1801	1802	1803	1809	1810	1818	1821	1822	1824	1825	1826	1828	1829	1830	1831	1832
1.	Ambrus Lajos																
2.	if. gr. Bolza József																
3.	Boczkó Dániel									600	600	900	900	900			
4.	Gira Ádám																
5.	Graf József									600							
6.	Gscheider																
7.	Gyula közönség		3 516	3 516	3 516	3 516	3 516										
8.	Horváth László																
9.	Jakabfy									400	400	400	400	400	400		
10.	Kis Antal																
11.	Kis Ferenc																
12.	Kismezey Mátvás																
13.	Medveczky																
14.	Németh István																
15.	Novák Antal												513	513	513		
16.	Novák Ferenc																
17.	Omaszta									513	513	513					
18.	Orosháza															1 813	1 813
19.	Pukánszky Mihály																
20.	Simay Lukács		1 093	193	1 093	1 073	1 073										
21.	Szeghő József																
22.	Stachó																
23.	Tessedik Károly																

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Csorvás pusztabérlői (bérletek holdban közölve)																
Bérlők	1801	1802	1803	1809	1810	1818	1821	1822	1824	1825	1826	1828	1829	1830	1831	1832
24. Tomcsányi József																
25. br. Wenckheim Béla																
26. gr. Wenckheim Ferencné																
27. br. Wenckheim József					3 514	3 514			1 400	1 400	1 400	1 400	1 400	1 400		
28. if. gr. Wenckheim József															1 400	1 400
29. gr. Wenckheim Józsefné																
30. br. Wenckheim László																
31. br. Wenckheim Terézia																
32. Zalay, Kunos, Szokolay																
33. Vidovich							1 073	1 073		1 073	1 073	1 073	1 073	1 073	1 073	1 073
Összesen	4 609	4 609	4 609	4 588	4 588	4 587	4 587		4 586	3 986	4 282	4 282	4 282	4 282	4 282	
Bérlők	0	2	2	2	2	3	1	1	5	5	5	5	5	3	3	3

10. táblázat. 1. Csorvás pusztabérlői (1801–1832)

Csorvási pusztabérlők (bérletek holdban közölve)																
Bérlők	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848
1. Ambrus Lajos													100	100	100	200
2. if. gr. Bolza József													300	300	300	300
3. Boczkó Dániel																
4. Gira Ádám				540												
5. Graf József																
6. Cscheider						540	540	540	620	620	620					
7. Gyula közönség																
8. Horváth László																140

FÜGGELEK

		Csorvási pusztabérlők (bérletek holdban közölve)															
	Bérlők	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848
9.	Jakabfy																
10.	Kis Antal													100	100	100	200
11.	Kis Ferenc												620				100
12.	Kismezey Mátyás				500	500	500	500									
13.	Medveczky					540	540										
14.	Németh István																
15.	Novák Antal										400	400	400				
16.	Novák Ferenc													350	350	350	350
17.	Omaszta																
18.	Orosháza																
19.	Pukánszky Mihály											250	250				
20.	Simay Lukács				250	250	250	250	250	250							
21.	Szeghő József				1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	400	400	400	690	690	690	500
22.	Stachó													160	160	160	
23.	Tessedik Károly										200	200	200	150	150	150	150
24.	Tomsányi József										250	250	250	300	300	300	300
25.	br. Wenckheim Béla					2 400	2 400	2 400	2 400	2 400	1 300	1 300	1 300	1 300	1 300	1 300	
26.	gr. Wenckheim Ferencné										450	450	450	450	450	450	450
27.	br. Wenckheim József																
28.	if. gr. Wenckheim József													450	450	450	400
29.	gr. Wenckheim Józsefné		2 400	2 400													
30.	br. Wenckheim László																1 300
31.	br. Wenckheim Terézia		1 190	1 190													
32.	Zalay, Kunos, Szokolay													340	340	340	300
33.	Vidovich		1 100	1 100							200	200	200				
	Összesen	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690	4 690				
	Bérlők	3	3	3	4	5	6	5	5	5	10	10	5	9	12	12	12

10. táblázat. 2. Csorvási pusztabérlői (1833–1848)

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A Harruckern-örökösök közös pusztáinak bevételei 1807–1853 között								
		Csorvás	%	Kis-Apáca	%	Bélmegyér	%	Összesen
bankóforint	1807	7 733	45,3	8 946	52,4	378	2,2	17 057
	1808	30 990	99,7			79	0,3	31 069
	1810	21 476	76,2	6 550	23,2	159	0,6	28 185
	1811	32 550	34,0	62 599	65,4	600	0,6	95 749
	1812	4 590	82,4	578	10,4	400	7,2	5 568
	1813	9 069	72,2	3 410	27,2	80	0,6	12 559
	1814	5 858	65,0	3 161	35,0			9 019
	1815	6 932	47,4	7 704	52,6			14 636
	1816	12 556	51,1	12 011	48,9			24 567
ezüsfórint	1818	2 986	53	2 648	47,0			5 634
	1821	944	21,04	3 330	74,2	212	4,7	4 485
	1824	2 998	55,22	2 398	44,2	32	0,6	5 428
	1825	3 880	61,12	2 437	38,4	32	0,5	6 349
	1826	3 340	80,77	763	18,5	32	0,8	4 135
	1827	3 856	58,71	2 712	41,3			6 568
	1829	3 828	58,95	2 601	40,1	64	1,0	6 493
	1830	3 870	81,48	880	18,5	0	0,0	4 749
	1832	6 643	63,26	3 825	36,4	32	0,3	10 500
	1833	2 626	30,47	5 990	69,5			8 616
	1834	6 177	52,07	5 535	46,7	152	1,3	11 864
	1835	2 626	29,64	6 234	70,4			8 859
	1837	6 518	53,07	5 765	46,9			12 284
	1839	11 074	57,6	8 080	42,0	72	0,4	19 226
	1840	4 514	62,44	2 685	37,1	30	0,4	7 229
	1841	3 524	78,65	926	20,7	30	0,7	4 480
	1842	1 709	57,4	1 238	41,6	30	1,0	2 977
	1843	2 823	57,84	2 027	41,5	30	0,6	4 880
	1844	9 542	57,69	6 921	41,8	76	0,5	16 539
	1845	7 483	63,22	4 278	36,1	76	0,6	11 837
	1846	8 586	60,13	5 616	39,3	76	0,5	14 278
1847	8 462	60	5 565	39,5	76	0,5	14 103	
1848	8 908	61,44	5 514	38,0	76	0,5	14 498	
1849	8 911	61,43	5 519	38,0	76	0,5	14 506	
1850	4 455	61,11	2 759	37,8	76	1,0	7 290	
1851	8 693	55,7	6 837	43,8	76	0,5	15 606	
1853	1 821	48,09	1 966	51,9			3 787	

11. táblázat. A Harruckern-örökösök közös pusztáinak bevételei 1807–1853

FÜGGELEK

A Harruckern-örökösök által felvett kölcsönösszegek. Betűrendben az 1798 és 1849 közötti számadásokból													
Család	Összesen	Neve az adósnak	Mi- kor	Kölcsönadott			Visszafizetett				Kamatartozás		
				bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	meny- időre
1.	1 668	gr. Auerspergné Stockhammer Zsófia	1830		300	1 200				1 200	1844		
		gr. Auerspergné Stockhammer Zsófia	1839		1 170	468				468	1844		
2.	21 230	gr. Bathány István	1810	5 000	1 333	533						1 év	32
		gr. Bathány István	1811	16 000	3 200	1 280						1 év	76
		gr. Bathány István	1845			14 417						1 év	865
3.	5 000	gr. Bathány László	1843			5 000						1 év	300
4.	2 000	br. Bedekovich Rudolf	1844			2 000						3 év	240
5.	5 440	gr. Blanckensteinné	1838		10 000	4 000						1 év	240
6.	1 440	gr. Blanckenstein Károly	1845			1 440						1 év	86
7.	480	Bodoky Mihály	1816		1 200	480			1 200	480	1833		
8.	6 654	gr. Bolza Antónia	1807	5 000	2 463				2 463	985	1838		
		gr. Bolza Antónia	1809	6 000	2 173				2 173	869	1838		
		gr. Bolza Antónia 1810. számadás	gr. Bathány Istvánnéra átruházva										
		gr. Bolza Antónia 1811. számadás											
		gr. Bolza Antónia	1817		6 000					6 000	2 400	1838	
		gr. Bolza Antónia	1818		6 000					6 000	2 400	1838	
9.	26 231	gr. Bolza József	Bolza Antónia vette át 1829-ben										
		gr. Bolza József	1820		6 000	2 400				6 000	2 400	1838	
		gr. Bolza József	1829		6 500	2 600				6 500	2 600	1838	
		gr. Bolza József	1839		12 500	5 000						1 év	300
		gr. Bolza József	1845			16 231						1 év	973

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A Harruckern-örökösök által felvett kölcsönösszegek. Betűrendben az 1798 és 1849 közötti számadásokból														
	Család összesen	Összesen	Neve az adósnak	Mi- kor	Kölcsönadott			Visszafizetett				Kamatartozás		
					bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	bank- forint	1840 ezüst- forintra	menyi időre	Össze- sen
10.	2 400	2 400	br. Drechselné gr. Stockhammer Karolina	1822		6 000	2 400			2 400	1844			
11.	9 373	9 373	gr. Eszterházy Mihály	1806	8 000	4 347	1 739			1 684			152	
			gr. Eszterházy Mihály	1809	4 000	1 449	579			579	1845			
			gr. Eszterházy Mihály	1810	5 000	1 333	533			533	1845			
			gr. Eszterházy Mihály	1840			3 000			3 000	1845			
			gr. Eszterházy Mihály	1840			3 522			3 522	1845			
12.	13 176	13 176	gr. Festetics Vincéné	1835		10 000	4 000						480	
			gr. Festetics Vincéné	1836		14 000	5 600						2 év	672
			gr. Festetics Vincéné	1843			3 576						2 év	429
13.	4 000	4 000	Kárász Miklós	1830		10 000	4 000						2 év	480
14.	21 095	18 095	gr. Károlyi György	1838		45 238	18 095						2 év	217
15.		3 000	gr. Károlyi Lajos	1829		7 500	3 000						5 év	900
16.	2 400	2 400	gr. Mitrovsky Vilmos	1821		6 000	2 400						4 év	576
			br. Rosenfeld Karolina lásd br. Wenckheim Józsefné											
17.			br. Schröffl											
			gr. Eszterházy Mihály 1840-ben											
18.			gr. Stockhammer Antónia lásd gr. Bolzáné											
19.	6 860	5 380	gr. Stockhammer Ferdinánd	1804	4 000	3 030	1 212			1 212	1842			
			gr. Stockhammer Ferdinánd	1812			480			480	1844			
			gr. Stockhammer Ferdinánd	1816		3 000	1 200			1 200	1844			
			gr. Stockhammer Ferdinánd	1817		1 220	488			488	1844			
			gr. Stockhammer Ferdinánd	1819		4 000	1 600			1 600	1844			

FÜGGELEK

A Harruckern-örökösök által felvett kölcsönösszegek. Betűrendben az 1798 és 1849 közötti számadásokból													
	Család összesen	Összesen	Neve az adósnak	Mi- kor	Kölcsönadott			Visszafizetett				Kamatartozás	
					bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	mi- kor	menyi időre	Össze- sen
			gr. Stockhammer Ferdinánd	1820		1 000	400			400	1844		
20.		1 000	gr. Stockhammer Ferdinándné	1833			1 000			1 000	1844		
21.		480	gr. Stockhammer Ferencné	1811		1 800	480		1 800	480	1812		
22.	10 000	10 000	gr. Sztáray Albert	1833			3 000						
			gr. Sztáray Albert	1836			3 000						
			gr. Sztáray Albert	1837			4 000						
23.	6 000	6 000	gr. Trauttmansdorff Jozefa	1844			6 000			6 000	1845		
24.	160 466	5 290	br. Wenckheim Ferencné Rosenfeld Karolina	1805	4 000				4 000	5 229	1810		
			br. Wenckheim Ferencné Rosenfeld Karolina	1808	12 000				12 000		1810		
25.		12 550	gr. Wenckheim Ferenc	1806			2 150					2 év	258
			gr. Wenckheim Ferenc	1816			2 000					2 év	240
			gr. Wenckheim Ferenc	1830			2 000					2 év	240
			gr. Wenckheim Ferenc	1831			2 400					2 év	288
			gr. Wenckheim Ferenc	1835			2 000					2 év	240
			gr. Wenckheim Ferenc	1836			2 000					2 év	240
26.		63 500	gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1838			5 000					2 év	600
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1842			500					2 év	600
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1843			8 000					2 év	960
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1844			10 000					2 év	1200
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1844			4 000					2 év	480
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1844			8 000					2 év	960

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A Harruckern-örökösök által felvett kölcsönösszegek. Betűrendben az 1798 és 1849 közötti számadásokból														
	Család összesen	Összesen	Neve az adósnak	Mi- kor	Kölcsönadott				Visszafizetett				Kamattartozás	
					bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	bank- forint	1812 váltóra	1840 ezüst- forintra	mi- kor	menyi időre	össze- sen	
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1845				10 000					2 év	1 200
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1845				6 000					2 év	720
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1847				10 000					2 év	1 200
			gr. Wenckheim Ferenc özvegye	1847					5 000				2 év	600
27.		13 176	gr. Wenckheim Franciska	lásd Festetics Vincéné										
28.		6 890	id. gr. Wenckheim József	1808			8 823	3 530		8 823	3 523	1833		
			id. gr. Wenckheim József	1810			32 000	2 560					2 év	307
			id. gr. Wenckheim József	1818			2 000	800					2 év	96
29.		14 500	if. gr. Wenckheim József	1840				5 000					3 év	900
			if. gr. Wenckheim József	1841				7 500					3 év	1 350
			if. gr. Wenckheim József	1844				2 000					3 év	360
30.		30 800	br. Wenckheim Józsefné	1834			20 000	8 000			8 000	1842		
			br. Wenckheim Józsefné	1836			7 000	2 800			2 800	1842		
			br. Wenckheim Józsefné	1842				20 000						
31.		13 760	br. Wenckheim Terézia	1831			5 000	2 000					5 év	600
			br. Wenckheim Terézia	1832			15 000	6 000					5 év	1 800
			br. Wenckheim Terézia	1845				5 760					4 év	1 382
Össze- sen	299 473	299 473									57 932			23 840

12. táblázat. A közös kassza által kiadott kölcsönösszegek és visszafizetések (1798–1849)

FÜGGELEK

Kiadások alakulása bankóforintban																
	Perköltségek, törvényes kiadások		Gyulai és szentesi uradalom úri-székére		Békési ráta igazgatására		Fizetések		Nyugdíjak		Úti- és egyéb költségek		Kamatra kiadott		Összesen	
	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1807	400	3,26	1 300	10,58	505	4,11	1 927	15,68	2 972	24,19	172	1,40	5 000	40,69	12 287	100
1808	400	1,74	2 100	9,15	505	2,20	2 250	9,81	2 435	10,61	3 251	14,17	12 000	52,31	22 941	100
1809																
1810			2 100	4,24			4 407	8,90	1 024	2,07	42 000	84,80	49 531	100		
1811			1 600	3,59			6 079	13,63	11 870	26,62	25 000	56,06	44 594	100		
1812	447	5,55	1 400	17,38			1 572	19,5	1 960	24,33	1 477	18,33	1 200	14,90	8 056	100
1813	762	8,04	1 000	10,56			1 842	19,44	2 635	27,81	3 234	34,14			9 474	100
1814	2 459	19,4	1 600	12,60			1 742	13,72	2 285	18,00	4 610	36,31			12 696	100
1815	1 570	15,7	1 900	19,06			1 742	17,47	2 285	22,92	2 473	24,80			9 970	100
1816	6 979	26,95	1 300	5,02			1 742	6,73	2 071	8,00	1 607	6,20	12 200	47,11	25 899	100
1817	1 400	6,29	3 900	17,52			1 992	8,95	2 000	8,99	3 958	17,78	9 000	40,43	22 259	100

Kiadások alakulása ezüstforintban																
	Perköltségek, törvényes kiadások		Gyulai és szentesi uradalom úri-székére		Békési ráta igazgatására		Fizetések		Nyugdíjak		Úti- és egyéb költségek		Kamatra kiadott		Összesen	
	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1818	790	8,48	3 600	38,67	202	2,17	717	7,70	800	8,59			3 200	34,38	9 308	100
1819	1 818	23,38	2 640	33,95	202	2,60	717	9,22	800	10,29			1 600	20,57	7 777	100
1820	1 413	15,61	3 120	34,47	202	2,23	717	7,92	800	8,84			2 800	30,93	9 052	100
1821			3 120	43,58	202	2,82	717	10,01	720	10,06	5		2 400	33,53	7 159	100
1822	505	6,59	3 120	40,71	202	2,64	717	9,35	720	9,40			2 400	31,32	7 663	100
1823	3 443	42,00	3 120	38,05	202	2,46	717	8,74	717	8,74					8 199	100
1824	2 743	36,17	3 120	41,13	202	2,66	689	9,08	660	8,70	171	2,26			7 585	100
1825	16	0,30	3 120	61,02	202	3,95	1 098	21,47	660	12,91	18	0,34			5 113	100
1826			3 120	59,60	202	3,86	1 166	22,27	650	12,42	97	1,85			5 235	100
1827	720	12,23	3 120	52,98	202	3,43	1 183	20,09	620	10,53	44	0,75			5 889	100
1828	160	2,10	3 120	41,01			1 178	15,48	620	8,15	2 531	33,26			7 608	100
1829	160	2,54	3 120	49,59			1 175	18,67	620	9,86	1 216	19,33	5 600	89,01	6 291	189
1830			2 520	25,25	202	2,02	753	7,54	265	2,65	240	2,41	6 000	60,12	9 980	100

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Kiadások alakulása ezüstitforintban														
	Perbeli költségekre és napidíjakra		Tőkére kiadott		Állandó fizetésekre		Fizetésekre és konvenciókra		Nyugdíjakra		Különb-félékre		Összesen	
	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1838	374	0,89	27 095	64,86	4 084	9,78	1 045	2,50	713	1,71	8 462	20,26	41 773	100,0
1839	977	7,13	5 468	39,89	3 882	28,32	1 092	7,97	780	5,69	1 510	11,02	13 709	100,0
1840	488	5,19	4 609	49,03	1 553	16,52	437	4,65	312	3,32	2 001	21,29	9 399	100,0
1841	352	6,16	3 000	52,47	1 553	27,16	453	7,93	268	4,69	91	1,59	5 717	100,0
1842	294	1,66	13 200	74,60	1 553	8,78	567	3,20	252	1,42	1 828	10,33	17 694	100,0
1843	124	1,56	3 430	42,97	1 553	19,45	380	4,75	96	1,20	2 401	30,07	7 984	100,0
1844	992	2,49	32 000	80,20	3 882	9,73	1 201	3,01	240	0,60	1 584	3,97	39 900	100,0
1845	2 015	3,07	53 848	82,05	4 382	6,68	1 236	1,88	240	0,37	3 903	5,95	65 626	100,0
1846	1 870	10,81	0		4 882	28,22	1 336	7,72	390	2,25	8 818	50,98	17 297	100,0
1847	1 807	7,24	15 000	60,09	4 882	19,56	1 336	5,35	440	1,76	1 497	6,00	24 964	100,0
1848					4 357	62,78	1 318	18,99	440	6,34	824	11,87	6 940	100,0
1849					2 537	9,66	2 537	9,66	440	1,68	20 737	79,00	26 251	100,0

Kiadások alakulása ezüstitforintban																
	Perbeli költségekre és napidíjakra		Tőkére kiadott		Adóságok fizetése		Állandó fizetésekre		Fizetésekre és konvenciókra		Nyugdíjakra		Különb-félékre		Összesen	
	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%	Ft	%
1850			28 600	76,20	2 217	5,91			1 299	3,46	440	1,17	4 974	13,25	37 531	100,0
1851			15 000	90,53	100	0,60	320	1,93	524	3,16	440	2,66	183	1,10	16 570	100,0
1852																
1853					50	0,41	160	1,32	524	4,32	440	3,63	10 958	90,32	12 132	100,0

13. táblázat. A közös kassa kiadásai (1807–1853)

Stockhammer Ferdinánd hitelezőinek összeírása (1833)									
	Hitelező neve és lakásának helye	Tőke-pénzek összege	Kötelezőlélvél dátuma	Betáblázásnak ideje	Folyamaltban lévő per	Végső bírói ítélet	Bejelentett végrehajtás	Kifizetésének elsőbbségének okai	
1.	Novák Joachim örökösei Nagyvárad	6 880	1801. nov. 10.	1801				A kölcsonjt Siskovics Borbála grófnénak adta, majd csabai jószággal örökölte meg gr. Stockhammer Ferdinánd. A csabai birtoka eladása után törlesztendő.	
2.	gr. Károlyi és gr. Sztáray urak	9 889	1801. nov. 10.	1801				Hasonlóan az előzőhöz, azaz csabai teher.	
3.	gr. Esterházy Károly Pozsony	8 403	1802. jan. 9.	1802				"	
4.	gr. Esterházy Imre Pózonny	1 500	1802. jan. 29.	1802				"	
5.	Marczibányi Lajos	55 000	1822. márc. 20. és aug. 29.; 1823. jún. 25.	1822. aug. 16.; 1823. feb. 5.; 1829. júl. 8.	lefolyt perek	végső ítélet	végrehajtás	A legveszedelmesebb hitelező, minden áron végrehajtás szükséges.	
6.	Hegenmüller báró örökösei Bécs	38 000	1818. máj. 11.	1820. aug. 26.	pere lefolyt Bécsben	"	végrehajtás bejelentve	Végrehajtást sürget, igen veszedelmes, a gróf személyesen is le van kötelezve felé.	
7.	Fellner József Bécs	15 000	1802. nov. 8.	"	"	"	végrehajtáshoz jussa	Végrehajtást követel, a gróf és a grófné felé lekötelezve.	
8.	Müller Ferenc Bécs	5 000	1819. nov. 10.	Bécsben	"	"	végrehajtáshoz jussa	Végrehajtást követel, a gróf és a grófné felé lekötelezve.	
9.	Smeller József Bécs	6 000	1819. nov. 10.	"	"	"	végrehajtás	Végrehajtást követel, a gróf és a grófné felé lekötelezve.	
10.	br. Coetlosquet örökösei	9 293	1802 és 1805	1802 és 1805	a per lefolyt Debrecentben	"	próbáltatott	A végrehajtás megakadályozva, a per hamarosan lezárul.	

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Stockhammer Ferdinánd hitelezőinek összeírása (1833)									
	Hitelező neve és lakásának helye	Tőke-pénzek összege	Kötelezőlevél dátuma	Betáblázásnak ideje	Folyamatosan levő per	Végző bírói ítélet	Bejelentett végrehajtás	Kifizetésének elsőbbségének okai	
11.	gr. Festetics Albert Buda	225 000	1818. jún. 2.; 1823. szept. 6.	1824. ápr. 28.	per lefolyt	„	végrehaj- tás	12 esztendőre egyezséget kötöttek. E felett fizeti a rendes kamatokat és még régi kamatokból – az elengedettek kivül – 400 000 Ft van hátra. Remélhető, hogy ha ezen tőkepenzekből kifizetik egyszerre; s ezen összeget talán elengedi. Ha nem, akkor a tőkepénz 12 esztendő alatt részenként fizetendő.	
12.	Csaba helysége	10 000	1816. máj. 20.	1820	per lefolyt	szolga- bíró előtt nyert ítélet		Egyezséget kötött részenkénti fizetésekről, vagy pedig a kötött árendából levonható.	
13.	Bodroghy Pap örökösei	25 000	1818. jún. 17.	1820				Egyezséget kötöttek részenkénti fizetésére, amely meg nem tartása esetén végrehajtás következik.	
14.	Trotter Germanus Bécs	1 000	1813. máj. 6.	1820, Bécsben		végre- hajlás kezében		A gróf személye lekötelve.	
15.	Vásárhelyi Ferenc árvái Bécs	3 000	1816. aug. 21.					A gróf személye lekötelve, részenkénti fizetés.	
16.	Vidovich Mihály	30 000	1812. júl. 1.	1814. nov. 18.				Egyezség szerint már le kellett volna a tőkepenzeket fizetnie.	
17.	Kövenhüller Mária Bécs	2 000	1823. szept. 20.	1823, Bécs				Minden áron követeli, a grófné és gróf le van kötelve.	
18.	Stöck Ádám Bécs	4 600	1816. jan. 1.	Bécsben	per lefolyt	végző ítélet		Részenként fizetődik.	
19.	Sindlekker Márton Bécs	5 000	1823. jún. 1.	Bécsben					
20.	Csabat közös birtokos urak	127 000	1822. ápr. 30.	1822					
21.	Artania	10 000	1814-től 1822-ig	Bécsben	perek lefolytak			Végrehajtást minden áron kérheti a gróf személyére is, ha fizetés esetén elengedés lehetséges	

FÜGGELEK

Stockhammer Ferdinánd hitelezőinek összeírása (1833)								
	Hitelező neve és lakásának helye	Tőke-pénzek összege	Kötelezőle-vel dátuma	Betáblázás-nak ideje	Folya-maiban lévő per	Végző bírói ítélet	Bejelen-tett vég-rehajtás	Kifizetésének elsőbbségének okai
22.	Horstman							
23.	Roser							
24.	Mayerhoffer							
25.	br. Szala							
26.	Kohn							
27.	Lind							
28.	Baldi Zsuzsanna	6 000	1825. máj. 1.	1824. ápr. 29.				A tőkepénz már régen felmondódott Bécsben.
29.	Verner József Szentes	3 000	1818. dec. 30.	1824				A tőkepénz már régen felmondódott Bécsben.
30.	Tímár Jónás örökösei Endrőd	6 000	1814. jún. 1.	1820. márc. 4.				
31.	Zsíros János Csaba	1 000	1817. jún. 20.	1824. máj. 6.				Kívánja pénzét 1833-ik évtől.
32.	Botyánszky János Csaba	800	1817. jún. 30.	1824. máj. 6.				Kívánja pénzét 1834-ik évtől.
33.	Matzák János Csaba	1 000	1817. jún. 20.	1824. máj. 6.				Kívánja pénzét 1835-ik évtől.
34.	Stuch János Csaba	1 000	1817. jún. 20.	1824. máj. 6.				Kívánja pénzét 1836-ik évtől.
35.	Zelenyánszky János Csaba	1 000	1817. jún. 20.	1824. máj. 6.				Kívánja pénzét 1837-ik évtől.
36.	Csepcsányi Tamás Gyoma	9 000	1819. aug. 20.	1824. ápr. 19.	pere lefolyt			Pere már lefolyt, részenkénti fizetés.
37.	Tóth Mihály	6 971	1817. jún. 21.	1824. júl. 22.				Tőkepénzt még nem mondta fel.
38.	Bujanovits Ágoston Pest	5 000	1823. máj. 4.	1823. aug. 17.				

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Stockhammer Ferdinánd hitelezőinek összeírása (1833)									
	Hitelező neve és lakásának helye	Tőke-pénzek összege	Kötelezőlélvél dátuma	Betáblázásnak ideje	Folyamatosan levő per	Végző bírói ítélet	Bejelentett végrehajtás	Kifizetésének elsőbbségének okai	
39.	Szarvas mezővárosa	10 000	1798. okt. 29.	1819. feb. 14.					
40.	Konkoly Péter özvegye Békés	1 875	1819. aug. 15.	1820. szept. 26.					
41.	Kalmár Endrőd	3 000	1822. nov. 1.	1823					
42.	Kiss Dániel Gyoma	1 000	1820. nov. 6.						
43.	Bíró János Gyoma	1 000						Tőkepénzét még nem akarja felvenni.	
44.	br. Drechsel Henrik Bécs	14 000	1819. szept. 1.					Tőkepénzét még bírói zár alatt tartja, egyezség hiányában nem mondhatja fel.	
45.	Cettarbourg grófné	25 000	1815. máj. 1.	1817. aug. 16.	pere folyik Bécsben			Nem tartozik a bécsi bíróság elé, ha a végrehajtás elérkezik, akkor magyar bíró előtt kell lefolytatni a pert, a kifogásokat fel kell mutatni.	
46.	br. Harruckern-örökösök közös kasszája	18 230	1804-től 1820-ig	mindig tabulálva				Mivel a grófnak a közös vagyont érintően több aktív hitele van, ha lefizetődnek a kamatok, pertől nem félhet.	
47.	gr. Károlyi urak	22 500	1798. márc.	in tabulálva				Ezen adósság br. Harruckern Antóniától ered, amelynek tőkepénzét nem lehet felmondani, a kamatokat fizeti.	
48.	gr. Stockhammer Ferenc örökösei	53 324	bizonytalan dátum	bizonytalan dátum				Ezen kereset iránt Pesten per folyik a Királyi Táblánál és Debrecenben.	
49.	Dessewffy András vagyis Banó Klára	11 000	1824	1824	pere folyik Debrecenben			Ezt a pert meg fogja nyerni.	
Összesen		684 969							
Ezen feljegyzés a tőkepenzerek vonatkozásig, a kamatokat a végrehajtások miatt nem jegyezték, illetve néhány esetben a tőkepenzek kifizetése után kell letenni. A jószág eladását követően egyedül a tőkepenzek kifizetésére kell fordítani. Gyoma, 1828. november 22. Csepessányi Tamás, mint gr. Stockhammer Ferdinánd hitelezői adminisztrátora. Kiadta Kállay Ignác jegyző.									

14. táblázat. Stockhammer Ferdinánd hitelezői (1833)

FÜGGELÉK

A Harruckern-uradalom birtokosai 1857-ben							
	Név	Birtok		Jövede- lem	Összesen		
		1600 nöl			Ft	1600 nöl	
		hold	öl	hold		öl	
1.	gr. Apponyi György	6 877	9 127	38 224	6 877	9 127	38 224
2.	gr. Batthyány László	4 178	1 432	34 205	4 178	1 432	34 205
3.	id. gr. Bolza József	10 224	1 582	64 846	10 224	1 582	64 846
4.	br. Inkey József és Lajos	6 197	1 859	41 601	6 197	1 859	41 601
5.	Kárász Imre	688	300	4 129	688	300	4 129
6.	gr. Károlyi György	10 282	1 602	55 205	13 201	2 202	74 122
7.	gr. Károlyi Lajos	2 919	600	18 918			
8.	gr. Mitrovsky Vilmos	6 992	312	45 010	6 992	312	45 010
9.	gr. Stockhammer Hermann	2 141	650	15 303	2 141	650	15 303
10.	br. Trauttmansdorff József	2 402	1 100	20 292	7 193	2 628	42 323
11.	br. Trauttmansdorff Jozefa	4 791	1 528	22 030			
12.	gr. Wenckheim Antal	1 822	850	10 286	23 000	5 050	130 528
13.	br. Wenckheim Béla	1 103	1 400	6 624			
14.	gr. Wenckheim Ferenc	8 178	100	37 234			
15.	gr. Wenckheim József	10 500		68 000			
16.	br. Wenckheim Józsefné	435	600	2 602			
17.	gr. Wenckheim Károly	310	400	1 861			
18.	gr. Wenckheim Rudolf	489	1 300	2 938			
19.	br. Wenckheim Viktor	163	400	979			
Összesen		80 691	9 227	490 296	80 691	9 227	490 296

15. táblázat. *A Harruckern-uradalom birtokosai (1857)*

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A Harruckern-uradalomból részesülő birtokosok (1857)							
	Név	Birtok		Jövedelem	Összesen		
		1600 nöl		Ft	1600 nöl		Ft
		hold	öl		hold	öl	
20.	Bartóky József	135	1 375	807	135	1 375	807
21.	Beliczey István	338	575	2 867	661	3 031	5 340
22.	Beliczey József	103	1 456	622			
23.	Beliczey Rudolf	220	1 000	1 850			
24.	Csepcsányi Béla	427	725	2 177	427	725	2 177
25.	Farkas József	140	1 550	845	140	1 550	845
26.	Fehér Imre	164	825	1 021	164	825	1 021
27.	id. Omaszta Zsigmond	153	675	919	440	3 550	2 715
28.	if. Omaszta Zsigmond	137	1 350	820			
29.	Omaszta József	150	1 525	975			
30.	Karassiy István	216	900	1 840	216	900	1 840
31.	Kis Péter	106	1 300	690	106	1 300	690
32.	Kis Ferenc	106	744	632	106	744	632
33.	Németh Antal	217		1 302	325	26	2 094
34.	Németh Ferencné	108	26	792			
35.	Novák Ferenc	206	400	1 237	206	400	1 237
36.	Paraszka János	131	350	733	131	350	733
37.	Steiner Jakab	375	1 000	2 627	375	1 000	2 627
38.	Tomcsányi József	377	904	3 197	377	904	3 197
39.	Ursziny Andor	157	700	909	157	700	909
40.	Wodianer Móric és Albert	10 668	1 110	31 985	10 668	1 110	31 985
Összesen		14 634	18 490	58 847			

16. táblázat. A Harruckern-uradalomból részesülők (1857)

FÜGGELÉK

A szentandrászi uradalom birtokosai (1857)							
	Név	Birtok		Jövede- lem	Összesen		
		1600 nöl		Ft	1600 nöl		Ft
		hold	öl		hold	öl	
41.	Bajzáth György	736	1 101	5 802	736	1 101	5 802
42.	Bernrieder József	340	513	2 853	340	513	2 853
43.	Csabai Antal	333	586	2 833	333	586	2 833
44.	Dőry Elek	305	1 009	2 597	305	1 009	2 597
45.	Durtsák János / Kornis Terézia	190	792	1 619	190	792	1 619
46.	br. Eötvös József	1 648	34	13 295	1 648	34	13 295
47.	Kornis Károly	190	792	1 619	190	792	1 619
48.	Pákozdy Zsigmond	365	1 185	3 059	365	1 185	3 059
49.	Rudnyánszky Sándor	535	1 162	3 578	535	1 162	3 578
50.	Szakál Pál	1 006	1 500	6 835	1 006	1 500	6 835
51.	Szentgyörgyi Horváth Antal	2 228	1 060	17 981	4 489	2 608	36 659
52.	Szentgyörgyi Horváth József	722	1 200	6 568			
53.	Szentgyörgyi Horváth László	1 539	348	12 110			
54.	Trefort Ágoston	343	966	2 920	343	966	2 920
Összesen		10 480	12 248	83 675	10 480	12 248	83 675

17. táblázat. A szentandrászi uradalom birtokosai (1857)

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

További birtokosok (1857)							
	Név	Birtok		Jövedelem	Összesen		
		1600 nöl			Ft	1600 nöl	
		hold	öl	hold		öl	
55.	Bakai Dániel	113	868	608	113	868	608
56.	Baumgarten testvérek	1 942	900	11 074	1 942	900	11 074
57.	Botányi Rudolf (Tuczenhaller Lujza)	111	875	932	111	875	932
58.	Elek Gáborné	189	1 200	1 609	189	1 200	1 609
59.	Holbacker József	198	1 100	1 688	198	1 100	1 688
60.	Jankó Mihály	358	1 343	2 775	358	1 343	2 775
61.	Just István	365	1 185	2 833	365	1 185	2 833
62.	Kalocs István	113	470	326	113	470	326
63.	Kliment Z. György	119	1 025	746	347	2 175	2 214
64.	Kliment János	228	1 150	1 468			
65.	Knisner Károly	134	38	1 158	134	38	1 158
66.	Kocziszi Mátyás	127	1 575	697	127	1 575	697
67.	Marik Pál ör.	104	775	530	104	775	530
68.	Miklya Z. András	105	475	565	105	475	565
69.	Ponyiczki Pál	644	936	1 745	644	936	1 745
70.	Priztavol György	100	225	551	100	225	551
71.	Ruzsinka János	103	278	813	103	278	813
72.	Szegedi Pál	130	1 550	785	130	1 550	785
73.	Szucsu Mózes	130	1 550	785	130	1 550	785
74.	Tassy Zsigmond	230	1 025	1 758	230	1 025	1 758
75.	Vidovszki János	118	275	885	118	275	885
Összesen		5 543	18 543	33 446	5 543	18 543	33 446

18. táblázat. *További birtokosok (1857)*

FÜGGELEK

Helység	Birtokosok
Békés	19
Köröstarcsa	12
Mezőberény	13
Békéscsaba	82
Endrőd	16
Gyoma	16
Kétegyháza	1
Doboz	3
Vári	1
Csorvás	21
Nagy-Szénás	11
Orosháza	17
Pusztta-Földvár	8
Szenttornya	17
Sámson	3
Tótkomlós	10
Szentandrás	17
Kondoros	13
Öcsöd	21
Szarvas	43
Füzesgyarmat	29
Körösladány	14
Szeghalom	51
Vésztő	10
Gyula	30
Összesen	478

Puszták	
Későbbi település	

A Harruckern-uradalom nagybirtokosai			
	Név	Tulajdonosként bejegyezve	Tulajdonos, de haszonbérletben
1.	Wenckheim	62 657	72 425
2.	gr. Károlyi	17 017	19 660
3.	Trauttmansdorff	494	5 923
4.	gr. Blanckenstein	4 842	4 842
5.	Kárász	1 086	4 280
6.	gr. Lamberg	2 155	4 031
7.	gr. Bolza	1 129	3 893
8.	gr. Dessewffy	783	1 660
9.	gr. Csáky	0	1 517
10.	br. Inkey József	0	668
11.	gr. Apponyi	3 867	0

A szentandrási uradalom birtokosai			
	Név	Tulajdonosként bejegyezve	Tulajdonos, de haszonbérletben
1.	br. Eötvös	0	2 855
2.	gr. Kornis	0	1 745
3.	Baumgarten	831	0

A kétegyházi uradalom birtokosa			
	Név	Tulajdonosként bejegyezve	Tulajdonos, de haszonbérletben
1.	gr. Almásy	15 426	16 390

A Harruckern-uradalomból részesülő birtokosok			
	Név	Tulajdonosként bejegyezve	Tulajdonos, de haszonbérletben
1.	Wodianer	17 064	24 268
2.	Szucsú	3 284	
3.	Beliczey	1 101	
4.	Szánthó	783	961
5.	Lehoczky	615	
6.	Farkas	351	
7.	Ursziny	203	
8.	Omaszta	136	
9.	Kövér		1 518

19. táblázat. Az 1893. évi gazdacimtár Békés megyére közölt adatainak összesítése

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Az 1893. évi gazdacímirtár Békés megyére közölt adatai (kat. hold)									
Harruckern-uradalom		Harruckern-uradalomból		Szentandrási uradalom		Kétegyházi uradalom		Nem nemesek	
birtokos család	összesen	birtokos család	összesen	birtokos család	összesen	birtokos család	összesen	birtokos család	összesen
Wenckheim	94 572	Wodianer	25 612	Eötvös	1 766	Almásy	14 819	Geiszt	5 245
Károlyi	24 782	Beliczey	1 326	Vigyázó	1 746			Péter	1 558
Blanckenstein	16 471	Kállay	1 273	Kormis	1 745			Petri	1 286
Kárász	7 924	Tomcsányi	806	Baumgarten	1 554			Thassy	1 088
Trauttmansdorff	7 281	Szánthó	561	Trefort	1 515			Kliment	879
Apponyi	6 549	Karassiy	479					Sztojanovits	297
Mitrovicszky	6 150	Novák	312						
Königswalter	5 264	Szucsu	237						
Bolza	4 757	Kalmár	190						
Fehérvári	4 513	Bodoky	176						
Lederer	3 556	Polner	172						
Dessewiffy	3 341	Terényi	138						
Schossberger	2 356								
D'Orsay	2 331								
Csáky	1 781								
Andrássy	1 552								
Bánffy	1 548								
Battthyány	1 210								
Inkey	1 197								
Marburg	856								
Radák	813								
Teleki	772								

20. táblázat. Az 1895. évi gazdacímirtár megyére közölt adatainak összesítése

FÜGGELÉK

A multipozicionális elit pontozása											
Megyei tisztségek					Uradalmi posztok			Birtok		Birtokból származó jövedelem	
tisztség	fizetés	az érte járó pontszám	megszólítás	poszt	fizetés	az érte járó pontszám	megszólítás	birtoknagyság	az érte járó pontszám	jövedelem nagysága	az érte járó pontszám
Rendszerint alispán	700	11	tekintetes	Igazgató/ Felügyelő	400 felett	9		500 hold feletti	10	3000 feletti	10
Főispán	600	10	méltóságos	Levéltárnok	400	8	tekintetes, nemzetes	400–500 hold között	9	2500–3000	9
Főjegyző	500	9	tekintetes	Ügyvéd	400	8	tekintetes, nemzetes	300–400 hold között	8	2000–2500	8
Főpénztárnok	500	9	tekintetes	Mérnök	400	8		200–300 hold között	7	1500–2000	7
Főszolgabírók	400	8	tekintetes	Számvevő	300	6	tekintetes	100–200 hold között	6	1000–1500	6
Földmérő	400	8	tekintetes	Ispán	200–250	5	nemzetes	100 hold alatti	5	1000 forint alatti	5
Főorvos	400	8	tekintetes	Írnok/Titkár		1					
Főügyész	350	7	tekintetes								
Rendszerinti táblabírák	300	6	tekintetes								
Másodalispán	300	6	tekintetes								
Számvevő	300	6	tekintetes								
Első aljegyző	250	5	nemzetes								
Másodaljegyző és levéltárnok	250	5	nemzetes								
Másodpénztárnok	250	5	nemzetes								
Másodszolgabírák	200	4	nemzetes								
Másodtitgyész	200	4	nemzetes								
Csendbiztosok	150	3	nemzetes								
Járásbeli esküdttek	125	2	nemzetes								
Írnokok	110	1	nemzetes								

21. táblázat. A multipozicionális elit pontozása

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Békés vármegye multipozicionális nemesi elitje						
	Név	Megyei tisztség	Uradalmi tisztség	Birtok	Jövedelem	Összesen
I.	1. Rosty Albert	11	0	10	10	31
	2. Csepcsányi Tamás	6	8	9	8	31
	3. Horváth Antal Szentgyörgyi	11	0	10	10	31
	4. Steiner Jakab	3	9	8	9	29
	5. Tomcsányi József	11	0	8	10	29
	6. Karassiy István	3	9	7	7	26
	7. Németh Antal	11	0	7	7	25
	8. Novák Ferenc	3	8	7	6	24
	9. Omaszta Zsigmond	5	8	6	5	24
	10. Horváth József Szentgyörgyi	3	0	10	10	23
	11. Kis József	3	8	5	5	21
	12. Simay Kajetán	11	0	5	5	21
	13. Cseh Ferenc	11	0	5	5	21
II.	14. Szombathelyi Antal	11	8	0	0	19
	15. Novák Antal	11	8	0	0	19
	16. Virágos Sándor	8	0	5	5	18
	17. Paraszka János	0	6	6	5	17
	18. Beliczey József	6	0	6	5	17
	19. Kornely Ambrus	8	8	0	0	16
	20. Fehér Imre	0	0	9	6	15
	21. Thorma Ferenc	7	8	0	0	15
	22. Hellebrandt János	5	0	5	5	15
	23. Kalmár Mihály	6	9	0	0	15
	24. Paulovicz Gábor	7	8	0	0	15
III.	25. Vidovich Mihály	5	9	0	0	14
	26. Kis János	6	8	0	0	14
	27. Bessenyei Károly	6	8	0	0	14
	28. Gedeon Gábor	6	8	0	0	14
	29. Farkas Gábor	5	8	0	0	13
	30. Szeghő József	5	8	0	0	13
	31. Bodroghy Papp József	2	0	6	5	13
	32. Stachó János	4	8	0	0	12
	33. Olsavszky György	3	9	0	0	12
	34. Barlanghi Ferenc	3	9	0	0	12
	35. Bartóky József	0	0	6	5	11
	36. Vidovich György	11	0	0	0	11
	37. Röth József	3	8	0	0	11

FÜGGELEK

Békés vármegye multipozicionális nemesi elitje						
	Név	Megyei tisztség	Uradalmi tisztség	Birtok	Jövede- lem	Összesen
	38. Hendrey Pál	3	8	0	0	11
	39. Horváth László	3	8	0	0	11
	40. Salacz László	3	8	0	0	11
	41. Nagy Márton	3	8	0	0	11
	42. Rőth Ignác	3	8	0	0	11
	43. Boczkó Dániel	3	8	0	0	11
	44. Balla Károly	3	7	0	0	10
	45. Salacz Antal	5	5	0	0	10
	46. Ormos János	2	8	0	0	10
	47. Belánszky László	2	7	0	0	9
	48. Augusz János	0	8	0	0	8
	49. Tessedik Sámuel	0	8	0	0	8
	50. Boczkó Sámuel	0	8	0	0	8
	51. Domokos Lőrinc	8	0	0	0	8
	52. Tormássy János	7	0	0	0	7
	53. Bogyó János	6	0	0	0	6
III.	54. Stummer János	6	0	0	0	6
	55. Omaszta Lajos	6	0	0	0	6
	56. Petz Imre	1	5	0	0	6
	57. Lehoczky Lajos	6	0	0	0	6
	58. Mogyoróssy János	1	5	0	0	6
	59. Koritsánszky István	6	0	0	0	6
	60. Placsintár Gergely	5	0	0	0	5
	61. Lehoczky Antal	5	0	0	0	5
	62. Tessedik Károly	5	0	0	0	5
	63. Szakáll Lajos	5	0	0	0	5
	64. Lengyel Márton	4	0	0	0	4
	65. Szánthó Albert	4	0	0	0	4
	66. Kazay Mihály	4	0	0	0	4
	67. Kállay Ignác	4	0	0	0	4
	68. Jancsovcics Pál	3	1	0	0	4
	69. Boczkó Károly	4	0	0	0	4
	70. Ambrus Lajos	3	0	0	0	3
	71. Csupor László	2	0	0	0	2
	72. Lehoczky István	2	0	0	0	2

22. táblázat. A megye multipozicionális elitje

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A lakosság felekezeti megoszlása és a regisztrált házasságok száma										
	Fényes 1851	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Evangelikus	Görögkeleti	Zsidó	Összesen	Nemesek	Regisztrált házasságok
1.	Békés	1 152		14 355		590	18	16 115	66	62
2.	Csaba	2 988	5	70	18 368	682	110	22 223	71	27
3.	Doboz	19		2 000				2 019	3	0
4.	Endrőd	5 967	2	10	3	83		6 065	5	2
5.	Füzesgyarmat	146		676	6			828	34	7
6.	Gyoma	102		5 265	233	2		5 602	105	46
7.	Gyula	8 000		4 000		4 000		16 000	163	108
8.	Kétegyháza	803		4		4 036		4 843	10	0
9.	Kígyós	1 033		19				1 052		0
10.	Körösladány	485		3 413		10		3 908	35	38
11.	Köröstarcsa	52		3 344	50			3 446	14	8
12.	Mezőberény	140		1 899	5 761	50		7 850	15	7
13.	Orosháza	145		122	9 450	170	15	9 902	205	33
14.	Öcsöd	7		4 500	30	4		4 541	51	32
15.	Szarvas	925		142	15 340	45		16 452	94	32
16.	Szeghalom	45		5 551	10			5 606	113	114
17.	Szentandrás	2 880		1 127	15		130	4 152	20	26
18.	Tótkomlós			30	6 769	41		6 840	18	14
19.	Vári	75		1 848			17	1 940	5	10
20.	Vésztő	11		4 000		9		4 020	23	29
Összesen		24 975	7	52 375	56 035	9 722	290	143 404	1 050	595
%		17,4	0,005	36,5	39,1	6,8	0,2	100,0		

23. táblázat. A lakosság felekezet szerinti megoszlása és a regisztrált házasságok száma

A vizsgált házasságok száma (1790–1848)																
Évszám	Településen belül			Megyén belül			Megyén kívül			Nem jelölt		Összesen				
	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nemes	nemes-nem	szám	%			
1790–1799			11			5			1		5			5	27	4,6
1800–1809	1	13 + 5*		1	5 + 1*				3		7	1	19 + 1*		57	9,7
1810–1819	3	27 + 1*			4				3		5	4	13 + 1*		61	10,4
1820–1829	4	35 + 4*		1	5				1		6	1*	19 + 3*		79	13,4
1830–1839	3 + 2*	53 + 7*		2*	14 + 3*				2		18	2	47 + 2*		155	26,4
1840–1848	7	71 + 7*		1	13 + 6*				1		21	3	76 + 3*		209	35,5
Összesen	20	234		5	56				11		62	11	189		588	100,0
%	3,40	39,80		0,85	9,52				1,87		10,54	1,87	32,1		100,00	

* születéshelye megyén kívül

24. táblázat. A vizsgált házasságok száma (1790–1848)

FÜGGELÉK

A vőlegények foglalkozásuk szerinti megoszlása (1790–1848)																				
Vőlegények		1790–1799			1800–1809			1810–1819			1820–1829			1830–1839			1840–1848			Össze- sze- sen
	foglalkozás	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	szám
1.	földműves/ gazdálkodó									3		7	1	12		11			34	
2.	jegyző		1	4		1		4		3		2							15	
3.	ügyvéd			1				2		5		1							9	
4.	csizmadia					1		1		1	1	3	1						8	
5.	szabó			1								2		1	2				6	
6.	kovácslegény/ mester			1				1						2	1				5	
7.	molnár											2		3					5	
8.	prédikátor				1			4											5	
9.	uradalmi ispán			1										4					5	
10.	esküdt											1		2	1				4	
11.	obsitos katona									1		2		1					4	
12.	tanító					1						1		1	1				4	
13.	cseléd/szolga										1				1	1			3	
14.	kalapos											2	1						3	
15.	kerégyártó													2	1				3	
16.	könyvkötő											2				1			3	
17.	lakatos						1					2							3	
18.	mészáros	1										1		1					3	
19.	orvos											1		1	1				3	
20.	adószedő									2									2	
21.	árendás													1	1				2	
22.	asztalos									1						1			2	
23.	birtokos											1		1					2	
24.	csendbiztos		1	1															2	
25.	fazekas									1			1						2	
26.	festő													1	1				2	
27.	gyógyszerész									1				1					2	
28.	házas zsellér													2					2	
29.	iskola rektor											1		1					2	
30.	juhász												1	1					2	
31.	kereskedő											2							2	
32.	számtartó											1				1			2	
33.	szűcs											1		1					2	
34.	szűrszabó													1	1				2	
35.	takács						1									1			2	
36.	tímár											1		1					2	

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A vőlegények foglalkozásuk szerinti megoszlása (1790–1848)														
Vőlegények		1790–1799		1800–1809		1810–1819		1820–1829		1830–1839		1840–1848		Összesen
	foglalkozás	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	szám
37.	béres											1		1
38.	elbocs. közvitéz												1	1
39.	fogadós											1		1
40.	földmérő									1				1
41.	fűszerárus												1	1
42.	gombkötő											1		1
43.	háztalan zsellér											1		1
44.	iparos			1										1
45.	kancellista							1						1
46.	kapitány											1		1
47.	kocsis											1		1
48.	kocsmáros	1												1
49.	mézeskalácsos											1		1
50.	postamester											1		1
51.	szíjgyártó											1		1
52.	szolgabíró											1		1
53.	tiszti hajdú	1												1
54.	tisztartó			1										1
55.	uradalmi kasznár											1		1
56.	várnagy									1				1
Összesen		3	2	11	1	3	2	22	1	41	5	59	18	179

Összesítés		
Kategória	Szám	%
megyei	48	25,8
uradalmi	5	2,7
kézműves	46	24,7
egyházi	5	2,7
értelmiségi	11	5,9
földművelő	29	15,6
katona	9	4,8
kereskedelem	18	9,7
egyéb	15	8,1
összesen	186	100,0

Nemesek		
Kategória	Szám	%
megyei	46	27,7
uradalmi	9	5,4
kézműves	33	19,9
egyházi	5	3,0
értelmiségi	19	11,4
földművelő	28	16,9
katona	7	4,2
kereskedelem	16	9,6
egyéb	3	1,8
összesen	166	100,0

Nem nemesek		
Kategória	Szám	%
megyei	2	25,0
uradalmi	0	0,0
kézműves	2	25,0
egyházi	1	12,5
értelmiségi	0	0,0
földművelő	1	12,5
katona	0	0,0
kereskedelem	2	25,0
egyéb	0	0,0
összesen	8	100,0

FÜGGELÉK

A menyasszonyok foglalkozásuk szerinti megoszlása (1790–1848)														
Menyasszonyok		1790–1799		1800–1809		1810–1819		1820–1829		1830–1839		1840–1848		Összesen
	foglalkozás	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	nemes	nem nemes	szám
1.	polgár												1	1
2.	mézeskalácsos												1	1
3.	árva leány											1		1
4.	béres zsellér									1				1
5.	házas zsellér									1				1
6.	kulcsárné									1				1
7.	háztalan zsellér									1				1
8.	adózó földes gazda									1				1
Összesen										5	1	2		8

25. táblázat. A vőlegények és menyasszonyok foglalkozás szerinti megoszlása (1790–1848)

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Vőlegények származáshely és lakhely szerint													
	Megye	Szárma- zashely		Lakhely		Nemes származás		Nemes lakhely		Nem nemes származás		Nem nemes lakhely	
		száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
1.	Békés	59	55,1	378	86,7	42	52,5	290	86,3	17	63,0	88	88,0
2.	Arad	1	0,9	3	0,7	1	1,25	3	0,9	0	0	0	0,0
3.	Bars	1	0,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	0	0	0	0,0
4.	Bihar	11	10,3	21	4,8	8,0	10	16	4,8	3,0	11,1	5	5,0
5.	Bodrog	0	0,0	1	0,2	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
6.	Borsod	0	0,0	1	0,2	0	0	1	0,3	0	0	0	0,0
7.	Csanád	0	0,0	3	0,7	0	0	2	0,6	0	0	1	1,0
8.	Csongrád	1	0,9	6	1,4	1	1,25	5	1,5	0	0	1	1,0
9.	Fejér	0	0,0	1	0,2	0	0	1	0,3	0	0	0	0,0
10.	Gömör-Kishont	1	0,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	0	0	0	0,0
11.	Hármaskerület	3	2,8	1	0,2	2	2,5	1	0,3	1	3,7	0	0,0
12.	Hont	2	1,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	1	3,7	0	0,0
13.	Komárom	1	0,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	0	0	0	0,0
14.	Külső-Szolnok	10	6,5	14	3,0	10	8,75	13	3,6	0	0	2	1,0
15.	Liptó	2	1,9	0	0,0	2	2,5	0	0,0	0	0	0	0,0
16.	Nyitra	1	0,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	0	0	0	0,0
17.	Pest-Pilis-Solt	7	6,5	5	1,1	3	3,75	2	0,6	4	14,8	3	3,0
18.	Pozsony	2	1,9	0	0,0	2	2,5	0	0,0	0	0	0	0,0
19.	Somogy	1	0,9	0	0,0	0	0	0	0,0	1	3,7	0	0,0
20.	Szatmár	1	0,9	2	0,5	1	1,25	2	0,6	0	0	0	0,0
21.	Turóc	1	0,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	0	0	0	0,0
22.	Zala	1	0,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	0	0	0	0,0
23.	Zólyom	1	0,9	0	0,0	1	1,25	0	0,0	0	0	0	0,0
Összesen		107	100,0	436	100,0	80	100	336	100,0	27	100,0	100	100,0

26. táblázat. A vőlegények lak- és származáshely szerinti megoszlása (1790–1848)

FÜGGELEK

Menyasszonyok származáshely és lakhely szerint													
	Megye	Szárma- zashely		Lakhely		Nemes származás		Nemes lakhely		Nem nemes származás		Nem nemes lakhely	
		száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
1.	Arad	0	0	2	0,5	0	0	0	0,0	0	0	2	0,8
2.	Bars	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
3.	Békés	70	81,4	354	91,7	32	78,0	106	86,9	38	84,4	248	94,3
4.	Bihar	7	8,1	9	2,3	4	9,8	6	4,9	3	6,7	3	1,1
5.	Bodrog	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
6.	Borsod	0	0	1	0,3	0	0	1	0,8	0	0	0	0,0
7.	Csanád	1	1,2	1	0,3	1	2,4	1	0,8	0	0	0	0,0
8.	Csongrád	0	0	2	0,5	0	0	0	0,0	0	0	2	0,8
9.	Gömör-Kishont	0	0	2	0,5	0	0	0	0,0	0	0	2	0,8
10.	Hármaskerület	2	2,3	0	0,0	1	2,4	0	0,0	1	2,2	0	0,0
11.	Hont	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
12.	Komárom	1	1,2	0	0,0	1	2,4	0	0,0	0	0	0	0,0
13.	Külső-Szolnok	2	1,2	12	3,1	1	2,4	6	4,9	1	0,0	6	2,3
14.	Liptó	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
15.	Niytra	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
16.	Nógrád	1	1,2	0	0,0	1	2,4	0	0,0	0	0	0	0,0
17.	Pest-Pilis-Solt	1	1,2	1	0,3	0	0,0	1	0,8	1	2,2	0	0,0
18.	Pozsony	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
19.	Somogy	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
20.	Szatmár	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
21.	Temes	1	1,2	1	0,3	0	0,0	1	0,8	1	2,2	0	0,0
22.	Turóc	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
23.	Zala	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
24.	Zólyom	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0	0	0	0	0,0
Összesen		86	100	385	100	41	100	122	100	45	100	263	100

27. táblázat. A menyasszonyok lak- és származáshely szerinti megoszlása (1790–1848)

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

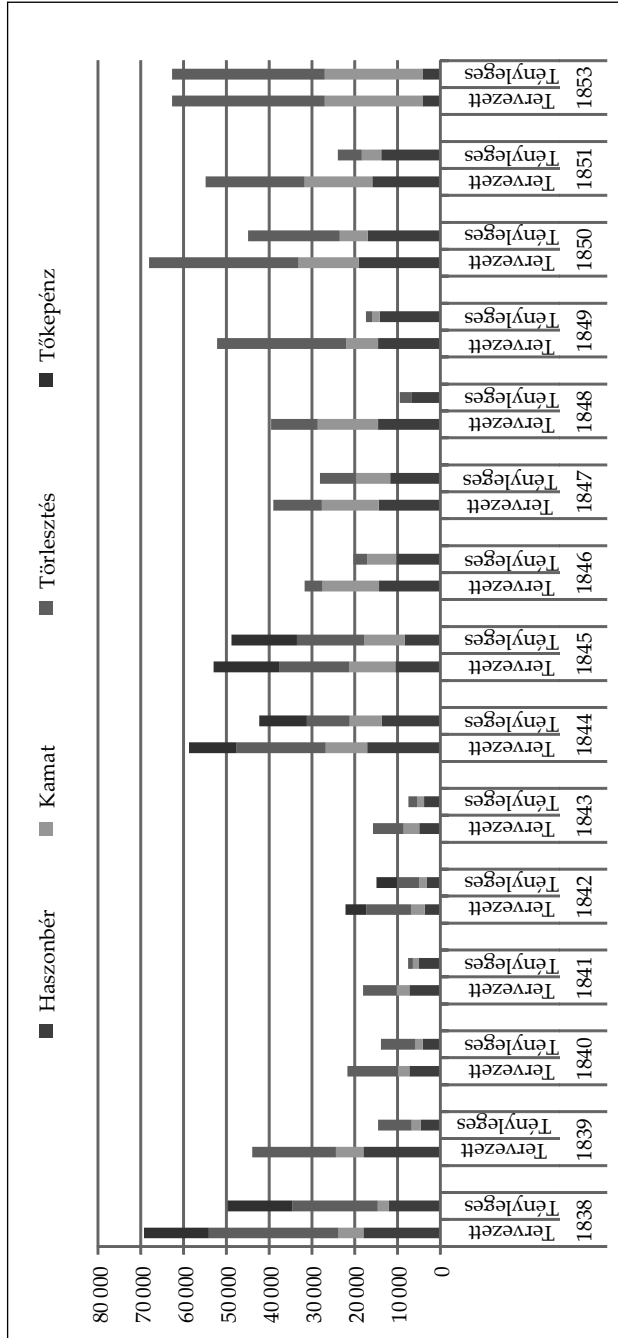
A házasságok életkor szerinti megoszlása								
Házasságkötések életkor szerint	1790–1799	1800–1809	1810–1819	1820–1829	1830–1839	1840–1848	Összesen	Újraházasodás éve (átlag)
Ismert korú férfi	1	19	19	27	92	86	244	
Ismert korú nő	1	18	18	25	85	82	229	
Özvegyek száma a férfiaknál	1	1	1	3	18	32	50	42
Özvegyek száma a nőknél	1	1	3	5	17	18	40	32,5
Házasságkötések átlagéletkora								
A férfiak átlagéletkora	24	24,4	26,4	28,4	24,5	22,3	25	
A nők átlagéletkora	18	19	24,8	19,6	19,9	19,9	20,2	

28. táblázat. A házasságok életkor szerinti megoszlása

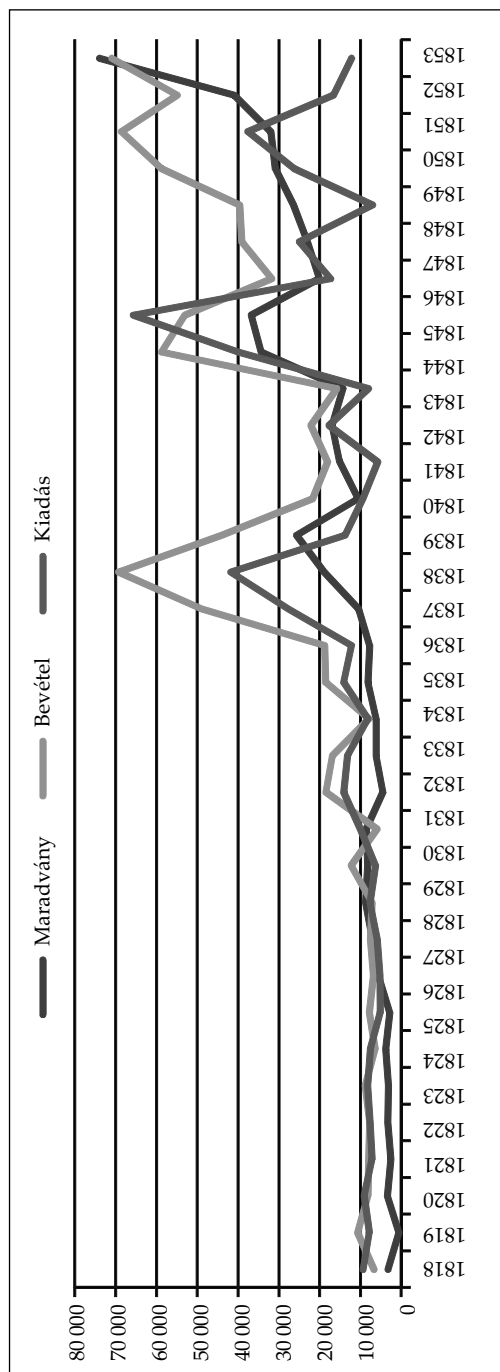
Házasságok vallások szerint													
Vallás	1790–1799		1800–1809		1810–1819		1820–1829		1830–1839		1840–1848		Összesen
	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nem	nemes-nemes	nemes-nem	
kat.-kat.	1		4	15	1	2	3	9		22		14	71
ref.-kat.		1		3					2	2	1	4	13
kat.-evang.										1	1		2
görögkeleti-evang.										1			1
evang.-evang.												1	1
ref.-evang.												2	2
Összesen	1	1	4	18	1	2	3	9	2	26	2	21	90

29. táblázat. A házasságok vallás szerinti megoszlása

ÁBRÁK

1. ábra. A közös kassa tervezett és tényleges bevétele (1838–1853, konvencziós forint)

2. ábra. A Harruckern-örökösök közös kasszájának maradványpénze, bevétele és kiadása (1818–1853, koronációs forint)

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

A

Almásy Alajos gr. 65, 126
Almásy Ignác gr. 64, 126
Almásy Kálmán gr. 126, 139, 140, 141, 221
Almásy Márton gr. 64
Almásy Móric gr. 185
Almásy Pál gr. 65
Ambrus Lajos 153, 156, 159, 259, 266, 327, 328, 349
Andrássy Zsigmond 64
Andrássy György 64, 212
Apponyi Albert gr. 228, 229
Apponyi György gr. 85, 137, 215, 228, 257, 341
Apponyi Gyula gr. 85, 95, 228, 229
Atzél Antal br. 59, 64, 101, 158
Atzél Ignác br. 64
Atzél Zsófia br. 207
Auersperg János gr. 69, 89, 191, 317
Augusz Imre 10, 101, 136

B

Bajzáth György 222, 343
Baky Lajos 254, 264
Balla Károly 49, 63, 100, 101, 136, 140, 156, 167, 224, 254, 255, 259, 266, 325, 326, 349
Ballagi Mór 257, 258
Balogh István 49
Barlanghi Ferenc 348
Bartóky József 120, 155, 156, 246, 325, 326, 342, 348
Batthyány Anna gr. (Bolza Józsefné gr.) 88
Batthyány István gr. 86, 88, 188, 190, 191, 331

Batthyány Karolina gr. (Kárász Imréné gr.) 84
Batthyány László gr. 83, 88, 96, 133, 139, 141, 191, 215, 255, 318, 331, 341
Bauer József 168
Baumgarten Ignác, Ferdinánd és Móric 63, 223, 224, 230, 344, 345, 346
Baumgarten Lajos 64
Becsky János 62
Bedekovich Ferenc br. 41, 69, 89, 98, 265
Bedekovich János br. 69, 190, 194, 195, 201, 204, 279.
Bedekovich Lajos br. 190, 191, 198, 199, 201, 204, 279
Bedekovich Móric br. 198, 199
Bedekovich Rudolf br. 51, 89, 194, 198, 201, 203, 204, 214, 318, 331
Belánszky László 101, 167, 186, 243, 349
Beliczey József (1743–1824) 51, 265
Beliczey József (1783–1859) 51, 216, 229, 258, 259, 265, 266, 342, 348
Beliczey István 229, 266, 342
Beliczey Julianna 258
Beliczey Karolina 258
Beliczey Rudolf 342
Bernrieder József 222, 233, 343
Bessenyei Károly 348
Blanckenstein György gr. 83, 191, 316
Blanckenstein Henrik gr. 73, 83, 84, 190, 208, 316
Blanckenstein Károly gr. 83, 96, 191, 228, 316, 331
Blanckenstein János gr. 83
Blanckenstein Pál gr. 83, 228
Blanckenstein Vilhelmina gr. (Vécsey Edvárdné gr.) 191, 227

- Boczkó Dániel 69, 98, 154, 190, 98, 210,
236, 255, 327, 328, 349
- Boczkó Károly 158, 159, 185, 193, 194,
198, 264, 349
- Boczkó Sámuel 349
- Bodoky Károly 325, 326
- Bodoky Mihály 106, 154, 155, 156, 162,
259, 331
- Bodoky Terézia 259, 266
- Bodroghy Pap István 93, 198, 199
- Bodroghy Pap József 93, 185, 193, 209,
211, 246, 348
- Bogyó József 159
- Bolza Anna gr. (Schönborn Károlyné
gr.) 88
- Bolza Antónia gr. (Batthyány Istvánné
gr.) 88, 162, 190, 191, 331
- Bolza István gr. 191,
- Bolza József gr. 75, 76, 86, 88, 95, 97, 118,
126, 140, 150, 153, 159, 162, 174,
175, 183, 186, 188, 190, 191, 194,
196, 198, 202, 203, 205, 215, 228,
266, 317, 318, 327, 328, 331, 341
- Bolza Mária gr. (Tomcsányi Károlyné) 88
- Bolza Pál gr. 228
- Bolza Péter gr. 68, 74, 81, 87, 173, 174,
183, 317
- Bonyhay Benjámín 83
- Breuer Cecília 224
- Breuer Izsák 224
- Breuer Jakab 224
- Bujanovits Ágoston 103, 174, 175, 185,
339
- C, Cs**
- Colloredo Karolina 66
- Csabay Antal 59, 62
- Csanádi Pál 55
- Csáky Albin gr. 228
- Cseh Ferenc 49, 62, 63, 188, 198, 214, 245,
246, 348
- Csepcsányi Béla 216, 342
- Csepcsányi Tamás 42, 47, 51, 69, 91, 95,
98, 118, 119, 133, 134, 135, 136,
137, 154, 174, 175, 176, 184, 185,
188, 189, 190, 193, 194, 204, 207,
208, 211, 216, 245, 256, 273, 274,
339, 340, 348
- Csepregi Károly 59, 62
- Csík Péter és Imre 62
- Csupor László 349.
- Csúzy Apollónia 62, 63
- D**
- D'Orsay Emil gr. 83
- Daróczy Ferenc 61
- Daróczy Franciska 62, 63
- Daróczy Kata 58
- Daróczy Zsigmond 58
- Demkó György 47
- Dessewffy Emil gr. 191, 229
- Dessewffy József gr. 229
- Dombár György 116
- Domokos Lőrinc 349
- Drechsel György br. 191, 200, 201, 264, 317
- Drechsel Florentin br. 69, 89, 191, 200
- Drechsel Henrik br. 343
- E**
- Eckstein Anna 256.
- Eckstein Ferenc 256
- Eckstein Lujza 256, 257
- Eckstein Rudolf 61
- Ecsedy Gábor 47, 154
- Egerer Ferenc 62
- Eötvös József br. 61, 220, 221, 257, 343
- Erdődy Kajetán gr. 192
- Esterházy Albert gr. 229
- Esterházy Imre gr. 176, 186, 199, 337
- Esterházy Károly gr. 186, 337
- Esterházy Mária gr. (Blanckenstein Pálné
gr.) 83, 228
- Esterházy Mihály gr. 68, 86, 88, 97, 105,
113, 118, 135, 136, 137, 150, 155,
186, 190, 191, 209
- F**
- Farkas Gábor 42, 217, 255, 265, 348.
- Fehér Imre 210, 217, 244, 246, 342, 348
- Fejérváry Miklós 84, 96, 101
- Festetics Albert gr. 185, 186, 189, 194,
209, 388
- Festetics Celesztina gr. (Batthyány Lászlóné
gr.) 83, 191, 332, 334
- Festetics Felecián gr. (D'Orsay Emilné
gr.) 83

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Festetics Franciska gr. 318
 Festetics György gr. 185
 Festetics László gr. 184
 Festetics Vince gr. 83, 84, 190, 191
 Fiáth Orsolya 61
 Fluck János 255, 266
 Folkusházy József 100, 167
 Forgách Ferenc gr. 61
- G**
 Gaál Miklós 46
 Gaál Ede 46
 Gedeon Gábor 101, 125, 126, 140, 166,
 167, 204, 348
 Geiszt Gáspár 88, 156
 Géczy János 49
 Gruber Terézia (Wenckheim Józsefné
 gr.) 70, 81, 82, 90, 96, 152, 190, 318,
 332, 334, 341
- H**
 Halasy Károlyné 59, 62
 Hammer Jakab 101
 Hartig Mária Anna gr. (Stockhammer
 Ferencné gr.) 69, 161, 174, 175,
 176, 207, 333
 Harruckern Borbála (Siskovics Józsefné
 gr.) 81, 84, 90, 174, 121, 174, 183,
 189, 194, 195, 337
 Harruckern Ferenc br. 52, 79, 81, 191,
 212, 316
 Harruckern János György br. 13, 29, 41,
 57, 77, 78, 79, 80, 81, 170, 191, 273
 Harruckern Jozefa (Károlyi Antalné gr.)
 81, 85, 86, 90
 Harruckern Mária Anna (Stockhammer
 Józsefné gr.) 68, 81, 87, 173
 Harruckern Mária Cecília (Wenckheim
 József Ágostonné) 70, 81
 Hellebrandt János 51, 95, 199, 209, 216,
 246, 266, 348
 Hendrey Pál 101, 140, 167, 349
 Hidassy Jakab 47
 Hoffman Mihály 49
 Holik Bertalan 100, 167
 Horváth Antal, szentgyörgyi 63, 153, 221,
 245, 266, 274, 343, 348
 Horváth János, szentgyörgyi 63, 217
- Horváth József, szentgyörgyi 246, 343, 348
 Horváth László 68, 136, 153, 166, 327,
 328, 349
 Horváth Zsigmond, szentgyörgyi 41, 48,
 59, 63, 159
- I**
 Inkey József 96, 215, 318, 341, 345
- J**
 Jankovics Imre 166
 Jármay András 59
 Jeszenszky Ferdinánd 75, 100, 120, 260,
 264, 268
- K**
 Kalmár Mihály 244, 348
 Kamenszky Imre 49
 Karassiy István id. 46, 156, 218, 245, 258
 Karassiy István if. 55, 155, 156, 185, 218,
 246, 258, 325, 326, 342, 348
 Kállay Ignác 42, 157, 159, 194, 195, 340,
 349
 Kálló József 154, 155, 325, 326
 Kárász Imre gr. 84, 215, 216, 341
 Kárász Karolina gr. (Fejérvári Miklósné)
 84, 96
 Kárász Miklós gr. 84, 215, 216, 341
 Károlyi Antal gr. 81, 85, 86
 Károlyi Franciska gr. (Sztáray Albertné
 gr.) 68, 85, 86, 87, 190, 191
 Károlyi György gr. 83, 85, 86, 87, 95, 125,
 128, 141, 190, 191, 215, 221, 222,
 230, 318, 332, 341
 Károlyi István gr. 69, 85, 86, 88, 174, 190,
 191, 318
 Károlyi Jozefa gr. (Trauttmansdorff
 Józsefné gr.) 68, 85, 86, 87, 95, 99,
 138, 191, 210, 215, 333, 341
 Károlyi József gr. 86, 174
 Károlyi Lajos gr. 86, 95, 191, 215, 318,
 332, 341
 Károlyi Mária gr. (Königsegg-Aulendorf
 Ferencné gr.) 86
 Kazay Mihály 46, 349
 Keglevich Ágoston gr. 174
 Khlosz Mátyás 58
 Kis Ferenc 48, 246, 327, 329, 342

Kis József 244, 348
 Kis Péter 159, 342
 Kliment János 114, 155, 325, 326, 344
 Komáromy Miklós 155, 264, 265
 Koritsánszky János 155
 Kornely Ambrus 154, 156, 184, 325, 326,
 348
 Kornis Klára 62
 Kornis Miklós 229
 Korpos-Gyalay (Kosztosgyalai) István 254
 Korpos-Gyalay (Kosztosgyalai) Julianna
 254, 264
 Kosztolányi Péter 68, 87, 93, 95, 138,
 210
 König Ferenc 61
 Königsegg-Aulendorf Ferenc gr. 110
 Königswalter Móric br. 221
 Königswalter Herman br. 227
 Kövér Gergely 51
 Krantyli Ferenc 100, 167
 Kray János br. 191

L

Lamberg Fülöp József br. 227
 Lánczy József 41, 88
 Lechner Franciska 229
 Lechner Frigyes 168, 258
 Lehoczky Antal 154, 155, 325, 326, 349
 Lehoczky Ida 258
 Lehoczky Lajos 157, 159, 184, 185, 257,
 349
 Lehoczky Pál 157
 Leiningen Lajos gr. 209, 210
 Lengyel Márton 154, 156, 159, 185, 198,
 325, 326, 349
 Lovász Zsigmond 41
 Löwenburg János Jakab 41, 64, 81

M

Machula Gábor 49
 Mayer Franciska (Montbach Ferencné
 br.) 59
 Mayerffy Károly 202
 Mitrovsky Vilmos gr. 67, 69, 88, 96, 186,
 191, 209, 215, 237, 317, 318, 332,
 341
 Mogyoróssy János 154, 259, 349
 Montbach Károly br. 59, 227

N

Nagy Márton 98, 99, 140, 166, 190, 244, 349
 Nedeczky György 59
 Németh Antal 51, 89, 194, 204, 245, 246,
 274, 342, 348
 Németh József 51, 166
 Németh Sándor 49
 Névery Erzsébet 295
 Névery György 265, 266
 Névery József 265
 Novák Jozefa 257, 258
 Novák Károly 152
 Novák Antal 51, 130, 136, 152, 153, 158,
 198, 244, 245, 246, 256, 257, 258,
 274, 327, 329, 348
 Novák Ferenc 125, 153, 217, 246, 327, 329,
 342, 348

O

Oláh Péter 46
 Olsavszky György 105, 348
 Omaszta Gyula 230
 Omaszta István 116, 254
 Omaszta József 217, 230, 342
 Omaszta Lajos 137
 Omaszta Sándor 116
 Omaszta Teréz 217
 Omaszta Tóbiás 50, 116, 133
 Omaszta Zsigmond (1801–1867) 68, 69,
 95, 97, 98, 99, 102, 113, 114, 117,
 119, 126, 135, 155, 190, 202, 208,
 209, 211, 214, 243, 244, 246, 258,
 259, 325, 326, 342, 348
 Omaszta Zsigmond (1795–?) 116, 230
 Orczy Terézia br. (Wenckheim Józsefné
 br.) 74, 82, 96, 104, 153, 191, 324

P

Paksy Anna 58
 Paksy János 58, 59
 Palla Pál 47
 Paraszka János 100, 167, 217, 342, 348
 Paulovicz Gábor 140, 259, 348
 Paulovicz József 259
 Pálffy Borbála gr. (Wenckheim Seraf
 Ferencné gr.) 95, 118, 153, 162,
 191, 328, 329, 333, 334
 Petz Imre 47, 154, 245, 259, 349

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Petz István 259
 Placsintár Gergely 259, 349
 Placsintár György 254, 266
 Podmaniczky János br. 193
- R**
 Rác Miklós 47
 Reök István 217
 Rigler Zsigmond 168
 Rosenfeld Karolina br. (Wenckheim Xavér Ferencné br.) 72, 74, 81, 82, 90, 161, 162, 332, 333
 Rosty Ágnes (Eötvös Józsefné br.) 61, 221, 229, 256
 Rosty Albert 59, 61, 152, 220, 221, 222, 245, 256, 257, 274, 348
 Rosty Ilona (Trefort Ágostonné) 61
 Röth Ignác 99, 101, 125, 127, 128, 167, 190, 195, 349
 Rudnyánszky József br. 58, 59, 60, 61, 212
 Rudnyánszky Mihály br. 60, 63, 95, 184, 222
 Rudnyánszky Sándor br. 60, 222, 343
 Rudnyánszky Zsigmond br. 60
 Ruttkay Sámuel 108, 114, 115
- S**
 Salacz László 99, 125, 140, 159, 166, 198, 203, 205, 255, 269, 349
 Salacz Pál 166
 Salamon Elek 61
 Sarkady János 126, 140, 141
 Sándor Károly 60
 Sárközy (Tegdes) Ferenc 47, 49
 Scherz Krisztina 71
 Schossberger Zsigmond br. 227
 Schönborn Károly 88
 Schröfl Antónia br. (Esterházy Mihályné gr.) 88, 186, 190, 191, 209, 332
 Schröfl Ferenc br. 68, 88, 96, 127
 Schröfl Ignác br. 69, 81, 87, 88, 317
 Schröfl Jozefa br. (Mittrovszky Vilmosné gr.) 69, 88, 174, 190, 209, 215, 237
 Simay Kajetán 51, 87, 95, 112, 113, 118, 132, 152, 155, 157, 159, 184, 210, 245, 246, 258, 274, 348
 Stachó János 42, 91, 97, 105, 125, 153, 155, 156, 254, 266, 348
- Steiner Jakab 137, 140, 155, 156, 216, 217, 245, 325, 326, 342, 348
 Stockhammer Antónia gr. (Bolza Péterné gr.) 68, 74, 81, 87, 173, 175, 176, 317, 332
 Stockhammer Ferdinánd gr. 52, 69, 81, 84, 89, 91, 95, 105, 108, 150, 152, 162, 174, 175, 176, 183, 184, 186–198, 200, 201, 204, 205, 207, 209, 211, 254, 317, 318, 332, 333, 337–340
 Stockhammer Ferenc gr. 68, 69, 87, 88, 173, 174, 184, 185, 186, 194, 198–205, 317, 340
 Stockhammer Hermann gr. 69, 96, 98, 99, 187, 191, 193, 194, 195, 198, 203, 204, 210, 215, 216, 264, 317, 318, 341
 Stockhammer Ignác gr. 91, 173, 317
 Stockhammer Johanna gr. 95, 187, 190, 199, 200, 201, 203, 209
 Stockhammer Karolina gr. (Drechsel Florentinné br.) 95, 97, 191, 198, 199, 200, 209, 244, 332
 Stockhammer Rozália gr. (Schröfl Ignácné br.) 87, 88, 173, 175, 317
 Stockhammer Vilhelmina gr. (Bedekovich Jánosné br.) 69, 89, 190, 198, 201, 204
 Stockhammer Zsófia gr. (Auersperg Jánosné gr.) 69, 89, 150, 188, 191, 201, 202, 203, 204, 318, 331
 Stummer János 154, 155, 185, 258, 259, 266, 349
- Sz**
 Szakáll Jakab 59, 222
 Szakáll Pál 222
 Szánthó Albert 224, 230, 349
 Szánthó Pál 230
 Száraz György 58
 Száraz Julianna (Rudnyánszky Józsefné br.) 58, 59, 60, 61
 Szász György 48, 259
 Szeghó Alajos 152, 153
 Szeghó József 152, 153, 154, 194, 199, 327, 329, 348

- Szikszty Ferenc és Judit 59, 63
 Szita Fülöp 49
 Szendrey István 83
 Szombathelyi Antal 42, 69, 97, 190, 193,
 208, 211, 218, 244, 245, 246, 265,
 266, 273, 274, 348
 Szombathelyi József 47, 51, 157, 185, 266
 Sztáray Albert gr. 63, 85, 86, 118, 123,
 131, 133, 136, 137, 150, 186, 188,
 190, 191, 199, 333
 Sztáray Júlia gr. (Apponyi Györgyné gr.)
 85, 86, 95, 191, 228
 Sztáray Zsófia gr. (Apponyi Gyuláné gr.)
 85, 86, 228
 Sztojanovits Gyula 156
 Szucusu Mózes 223, 344
- T**
 Tallián Magdolna 61
 Terényi (Stummer) Lajos 99, 258.
 Tessedik Károly 42, 152, 153, 327, 329,
 348, 349
 Tessedik Sámuel 236, 264, 349
 Thorma Ferenc 48, 175, 176, 210, 348
 Tomcsányi János 79
 Tomcsányi József 51, 152, 153, 154, 193,
 198, 214, 216, 229, 245, 246, 257,
 258, 274, 328, 329, 342, 348
 Tomcsányi Károly 88
 Tormássy János 257, 349
 Tormássy Lajos 168, 185, 257
 Trauttmansdorff Ferdinánd gr. 66
 Trauttmansdorff József gr. 66, 67, 85, 86,
 87, 209, 215, 217, 317, 318, 341
 Trauttmansdorff Nándor gr. 67, 228
 Trefort Ágoston 61, 220, 222, 229, 256,
 257, 343
- U**
 Ullmann Franciska 51, 196, 197, 198
 Ursziny Andor 70, 99, 136, 137, 210, 264,
 342
- V**
 Vay Miklós br. 73, 200
 Vámosy István 175, 176
 Vida Imre 168, 237
 Vidovich Ferenc 152, 153, 158, 185, 264
 Vidovich György 42, 152, 153, 254, 256,
 266, 348
 Vidovich Mihály 52, 69, 81, 183, 185, 186,
 210, 237, 256, 338, 348
 Vigyázó Ignácné 59
 Vigyázó Károly 62
 Virágos András 51, 265
 Virágos Sándor 51, 258, 265, 348
- W**
 Waldstein-Wartenberg Emánuel gr. 174,
 175
 Waldstein-Wartenberg Erzsébet gr.
 (Károlyi Józsefné gr.) 85, 174
 Wenckheim Antal gr. 71, 72, 95, 125, 139,
 191, 244, 316, 341
 Wenckheim Béla br. 42, 73, 74, 88, 96,
 152, 153, 154, 191, 214, 221, 222,
 229, 257, 316, 328
 Wenckheim Seraf Ferenc gr. 72, 74, 82,
 105, 127, 162, 188, 190, 215, 316,
 318
 Wenckheim Franciska br. (Festetics
 Vincéné gr.) 82, 83, 96, 190, 191,
 332, 334
 Wenckheim Frigyes gr. 72
 Wenckheim Henriette br. (Kárász
 Miklósne gr.) 82, 84, 186, 191, 215
 Wenckheim József Antal gr. (1780–1852)
 70, 71, 72, 74, 82, 104, 153, 156,
 157, 158, 165, 191, 215, 217, 244,
 245, 316, 318, 328, 329, 334
 Wenckheim József gr. (1733–1803) 70, 74,
 82, 96, 127, 316
 Wenckheim József br. (1778–1830) 72,
 74, 81, 82, 94, 96, 97, 101, 126, 152,
 153, 154, 167, 169, 184, 185, 186,
 244, 254, 256, 316, 328, 329
 Wenckheim József gr. (1809–1869) 72, 74,
 95, 140, 191, 316, 334, 341
 Wenckheim Karolina br. (Blanckenstein
 Henrikné gr.) 73, 83, 208, 228
 Wenckheim Károly gr. 71, 72, 191, 316,
 341
 Wenckheim Krisztina gr. (Wenckheim
 Frigyesné gr.) 71, 72, 139, 140
 Wenckheim László br. 96, 141, 154, 191,
 221, 316, 328, 329

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Wenckheim Matild gr. 72
Wenckheim Mária br. (Lamberg Fülöpné
br.) 227, 345
Wenckheim Paulina br. (Dessewffy Emil-
né br.) 191, 229
Wenckheim Rudolf gr. 72, 96, 191, 316, 341
Wenckheim Terézia br. 95, 104, 190, 191,
328, 329, 334
Wenckheim Viktor br. 96, 101, 125, 152,
153, 154, 191, 214, 229, 316, 341
- Wenckheim Xavér Ferenc br. 70, 72, 73,
82, 83, 316
Wodianer Albert 216, 227, 342
Wodianer Móric 196, 198, 216, 221, 342
Wodianer Sámuel 185, 200, 201, 202, 203,
205, 206, 207
- Z**
Zichy Károly gr. 192

KÉPJEGYZÉK

- Gyula látképe a Harruckernek gyulai uradalmáról 1722-ben készült birtokterképen.
[L. J. von Rosenfelt: Plan und Prospekt Gyula]. MNL OL, S 82 No 59
- Báró Harruckern János György. Karácsonyi, 1896. 330. oldal után
- Báró Harruckern János Györgyné Vorstern Anna Mária. Éble, 1895. 26. oldal után
- Báró Harruckern Ferenc. Karácsonyi, 1896. 344. oldal után
- Báró Harruckern Ferencné, Dirling Mária Antónia. Éble, 1895. 70. oldal után
- Gróf Károlyi Antal. Kohl, Clemens metszete, 1792. Österreichische Nationalbibliothek,
Porträtsammlung, Inv. Nr. PORT_00098132_01
- Gróf Károlyi Antalné Harruckern Jozefa. Éble, 1895. 74. oldal után
- Gróf Hermann Stockhammer. Josef Kriehuber litográfiája, 1841. <https://commons.wikimedia.org>
- Hueber Antal: A gyulai Harruckern-kastély és kert 1749-ben. [Gyulaier Schloss des Baron Heruckens] [hátoldalon] MNL OL, T 20 No 58
- Báró Wenckheim Xavér Ferenc. Id. Mogyoróssy János: *A Wenckheimi Hund család eredete és ivadékai Magyarhonban*. Gyula, 1864. 24. oldal után
- Gróf Wenckheim József. Id. Mogyoróssy János: *A Wenckheimi Hund család eredete és ivadékai Magyarhonban*. Gyula, 1864. 18. oldal után
- Gróf Wenckheim Ferenc. Id. Mogyoróssy János: *A Wenckheimi Hund család eredete és ivadékai Magyarhonban*. Gyula, 1864. 24. oldal után
- Báró Wenckheim József. Ferdinand von Lütgendorf-Leinburg rézmetszete, 1826. ELTE Egyetemi Könyvtár, KEP03971, URI: <http://hdl.handle.net/10831/3208>
- Gróf Wenckheim József Antal. Id. Mogyoróssy János: *A Wenckheimi Hund család eredete és ivadékai Magyarhonban*. Gyula, 1864. 22. oldal után
- Báró Wenckheim Béla. Franz M. Eybl litográfiája, 1842. ELTE Egyetemi Könyvtár, KEP06434, URI: <http://hdl.handle.net/10831/5581>
- Gróf Wenckheim Frigyesné gróf Wenckheim Krisztina és gróf Wenckheim Frigyes. *Vasárnapi Ujság*, 1897. július 4. 27. szám, címlap
- Gróf Wenckheim Frigyes Ybl Miklós tervei alapján építetett kigyósi kastélya, 1895–1899 körül. Klösz György felvétele. Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.11.204
- Gróf Károlyi György. *A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve* 4. 1877–1878. Szerk. Zsilinszky Mihály. Gyula, 1878. 4. oldal
- Gróf Károlyi Lajos. Josef Eduard Teltscher litográfiája, 1820–1837 között. ELTE Egyetemi Könyvtár, KEP05761, URI: <http://hdl.handle.net/10831/8394>
- Gróf Károlyi István. Metszet 1822–1842. ELTE Egyetemi Könyvtár, KEP02000, URI: <http://hdl.handle.net/10831/1951>

- Báró Eötvös József szentetornyai nyaralója. *A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve* 3. 1876–1877. Szerk. Zsilinszky Mihály. Gyula, 1878. 36. oldal után
- Gróf Almásy Móric. Barabás Miklós rajza után metszette Tyroler József, 1840 körül. ELTE Egyetemi Könyvtár, KEP05608, URI: <http://hdl.handle.net/10831/3668>
- Gróf Almásy Pál. *Vasárnapi Ujság*, 1882. november 12. 46. szám, címlap
- A Harruckern–Wenckheim–Almásy-kastély Gyulán, 1895–1899 körül. Klösz György felvétele. Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL. XV.19.d.1.11.115
- A Békés vármegyei korábbi (1795–1878) megyeháza Gyulán. Karácsonyi, 1896. 356. oldal után
- A Békés vármegyei új megyeháza Gyulán, 1878. Karácsonyi, 1896. 472. oldal után
- Vidovich György. Ferdinand von Lütgendorf-Leinburg rézmetszete, 1826. ELTE Egyetemi Könyvtár, KEP03972, URI: <http://hdl.handle.net/10831/3209>
- Lánczy József. Ferdinand von Lütgendorf-Leinburg rézmetszete, KEP04003, URI: <http://hdl.handle.net/10831/3240>
- Novák Antal. Karácsonyi, 1896. 364. oldal után
- Boczkó Dániel. Karácsonyi, 1896. 370. oldal után
- Tomcsányi József. Karácsonyi, 1896. 390. oldal után
- Szakáll Lajos. Karácsonyi, 1896. 406. oldal után
- Mogyoróssy János. Id. Mogyoróssy János: *A Wenckheimi Hund család eredete és ivadékai Magyarhonban*. Gyula, 1864. 4. oldal

Gyula látképe a Harruckernek gyulai uradalmaról 1722-ben készült birtoktérképen

A fenti kép részlete

Báró Harruckern János György

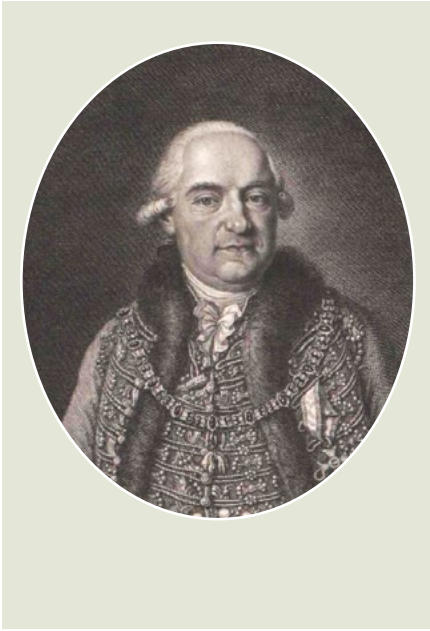
Vorstern Anna Mária

Dirling Mária Antónia

Báró Harruckern Ferenc

Gróf Károlyi Antal

Harruckern Jozefa

Gróf Stockhammer Hermann

Hueber Antal: A gyulai Harruckerm-kastély és kert 1749-ben

Báró Wenckheim Xavér Ferenc

Gróf Wenckheim József

Gróf Wenckheim Ferenc

Báró Wenckheim József

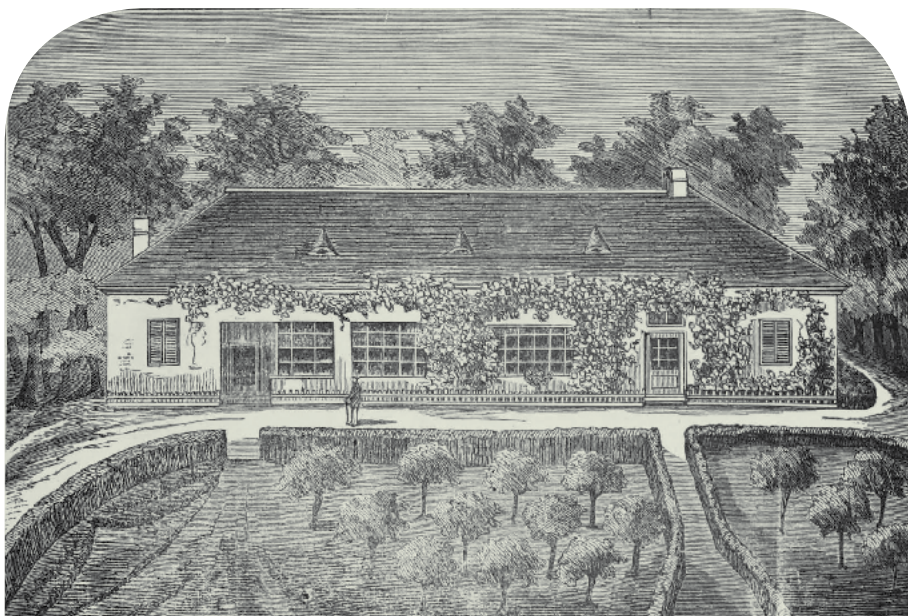
AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Gróf Wenckheim József Antal

Báró Wenckheim Béla

Báró Eötvös József szentetornyai nyaralója

Gróf Wenckheim Frigyesné gróf Wenckheim Krisztina és gróf Wenckheim Frigyes

Gróf Wenckheim Frigyes Ybl Miklós tervei alapján építettett kígyósi kastélya, 1895–1899 körül

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

Gróf Károlyi György

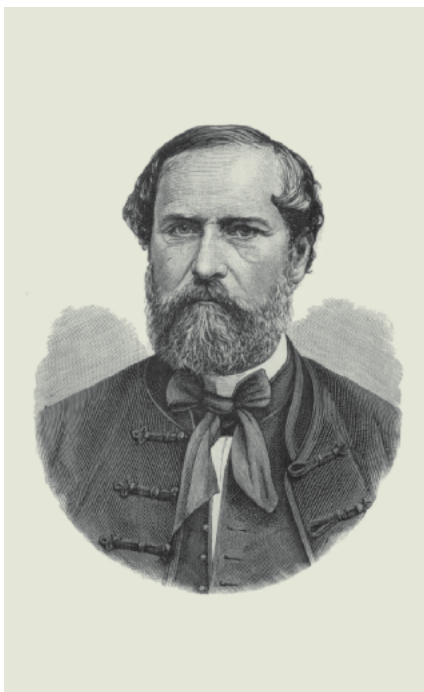
Gróf Károlyi Lajos

Gróf Károlyi István

Gróf Almásy Mór

Gróf Almásy Pál

A Harruckern-Wenckheim-Almásy-kastély Gyulán, 1895–1899 körül

AZ URADALOM ELVESZTÉSE

A Békés vármegyei korábbi (1795–1878) megyeháza Gyulán

A Békés vármegyei új megyeháza Gyulán, 1878

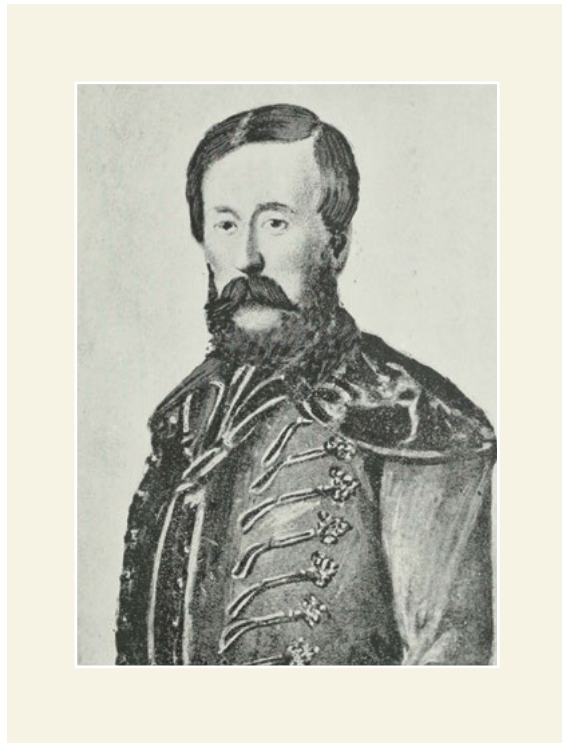
KÉPMELLÉKLET

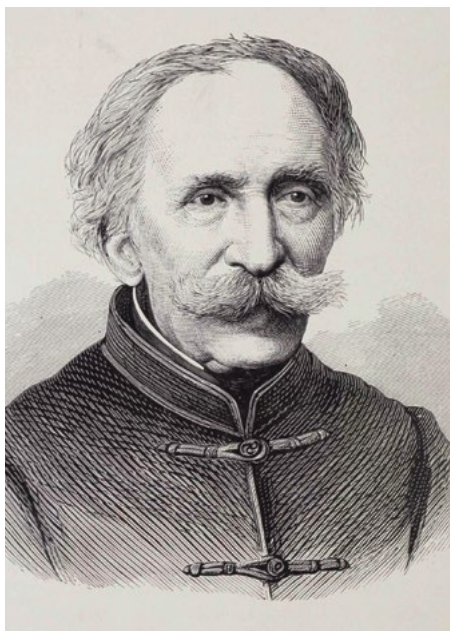
Vidovich György

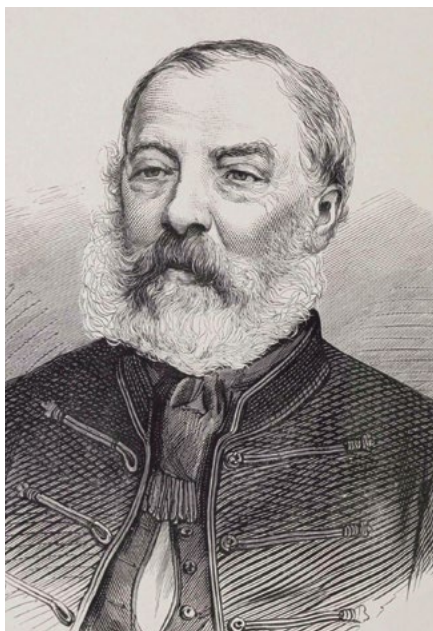
Lánczy József

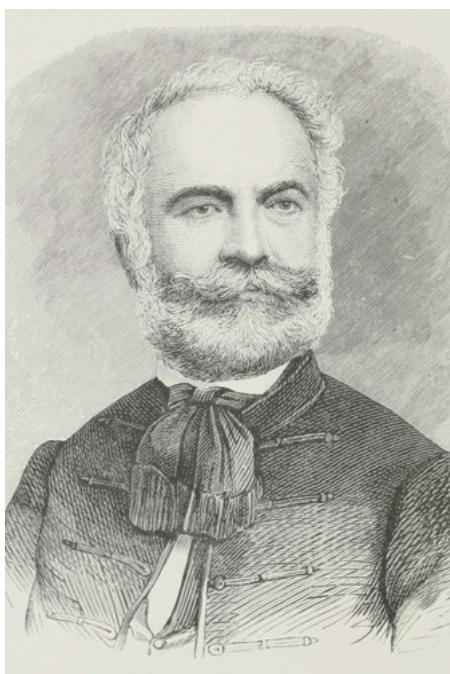
Novák Antal

Boczkó Dániel

Tomcsányi József

Szakáll Lajos

Mogyoróssy János